ΣΧΟΛΗ ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Διδακτορική Διατριβή

Τίτλος στα Ελληνικά

Η Διαμόρφωση της Έννοιας της Δύναμης στη Φυσική Φιλοσοφία στην Αγγλία στα μέσα του 17ου αιώνα. Μία Διεπιστημονική Μελέτη, βασισμένη στη Σύγκλιση της Ιστορίας των Επιστημών με την Ιστορία των Εννοιών.

Τίτλος στα Αγγλικά

The Formulation of the Concept of Force in Natural Philosophy in Mid-17th Century England. An Interdisciplinary Approach Based on the Convergence of History of Science and History of Concepts.

Συγγραφέας:

ΓΚΟΥΝΤΑΡΟΥΛΗ ΕΙΡΗΝΗ (ΑΜ, 09/004)

Συμβουλευτική Επιτροπή

Μανώλης Πατηνιώτης, Αναπληρωτής ΕΚΠΑ

Θεόδωρος Αραμπατζής, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Κώστας Γαβρόγλου, Ομότιμος Καθηγητής ΕΚΠΑ

Εξεταστική Επιτροπή

Γιώργος Βλαχάκης, Λέκτορας ΕΑΠ

Φαίδρα Παπανελοπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια ΕΚΠΑ

Κώστας Σκορδούλης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Γιάννης Χριστιανίδης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

ΑΘΗΝΑ 2015

Περιεχόμενα

Ευχαριστήρια Επιστολή

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ 10

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ. ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ 20

1.1. Μία νέα Εποχή στο πεδίο των Επιστημών και της Φιλοσοφίας.....20

1.2. Ιστορία των Εννοιών: Η Γέννηση ενός νέου Ιστοριογραφικού Ρεύματος.....25

1.3. Οι Τρεις Σχολές της Ιστορίας των Εννοιών.....30

1.3.1. ΓΕΡΜΑΝΙΑ: BEGRIFFSGESCHICHTE 32

-Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur Politisch sozialen Sprache in Deutschland 36

-Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich, 1680-1820.....40

1.3.2. ΑΓΓΛΙΑ: History of Concepts ή Conceptual History.....43

1.3.3. Γαλλία: L' Analyse du Discours 51

1.4. Η Ιστορία των Εννοιών Σήμερα.....57

1.5. Συγκεφαλαίωση…….60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ. ΕΝΑ ΝΕΟ ΠΕΔΙΟ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ 65

2.1. Θεωρητικές και Μεθοδολογικές Κατευθύνσεις…….65

2.2 . Γιατί να Μελετήσουμε τις Επιστημονικές Έννοιες με βάση τη θεωρία της Ιστορίας των Εννοιών;……....70

2.3. Πώς να Μελετήσουμε τις Επιστημονικές Έννοιες με βάση τη θεωρία της Εννοιολογικής Ιστορίας;.....77

2.3.1. Γλωσσική Τριάδα: Λέξημα-Έννοια-Αντικείμενο.....78

2.3.2. Βασικές Έννοιες ή Έννοιες Κλειδιά……....84

2.3.3. Έννοιες και Περικείμενα…….90

2.3.4. Συγχρονική και Διαχρονική Ανάλυση 94

2.4. Συγκεφαλαίωση 98

ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΑΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ. ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΑ, ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΠΕΡΙΚΕΙΜΕΝΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. THOMAS HOBBES, JOHN WILKINS ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ROYAL SOCIETY: ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΓΓΛΙΚΟ 17ο ΑΙΩΝΑ 103

3.1. Ο Thomas Hobbs του Malmsbury: Ο «Επαναστάτης» της Αριστοκρατίας και ο «Άθεος» της Χριστιανικής Εκκλησίας 103

3.1.1. Το «Κοράκι» του Malmsbury 103

3.1.2. Τα Μεγάλα Ταξίδια στην «Ήπειρο».....112

3.1.3. Τα Πνευματικά Δίκτυα στην Αγγλία και στην Γαλλία.....115

3.1.4. Στο Παρίσι, ακολουθώντας την «επιστήμη» του Mersenne 119

3.2. John Wilkins: Ο «Ανεκτικός» Επίσκοπος, ο Επικεφαλής του κολεγίου Wadham και ο Γραμματέας της Royal Society 123

3.2.1. Μαθητεύοντας στο Magdalen Hall της Οξφόρδης, ή αλλιώς στο μάτι του «Λαουντιανού» κυκλώνα 123

3.2.2. Ο Φύλακας του Κολεγίου Wadham στην Οξφόρδη 129

3.2.3. Από την «Οξφορδιανή κοινότητα» στο Κολέγιο Gresham στο Λονδίνο.....135

3.3. Η Royal Society του Λονδίνου για τη Βελτίωση της Φυσικής Φιλοσοφίας.....138

3.3.1. Nullius in verba.....138

3.3.2. Φυσικές Φιλοσοφίες: Συζήτηση περί «Διαμαχών».....145

3.3.3. Ο Thomas Hobbes και η Ανάδυση της Royal Society.....151

3.4. Συγκεφαλαίωση 163

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΑΔΥΣΗΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑΛΛΗΛΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ: ΤΟ *LEVIATHAN* ΚΑΙ ΤΟ *ESSAY* 168

4.1. 17ος αιώνας: ο αιώνας μιας «διαφορετικής» Επανάστασης.....172

4.2. Το Λεβιάθαν ή Ύλη, Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Κοινότητας……..……187

4.2.1. Ανάλυση Έργου: Ο Λεβιάθαν, “The King of all the children of pride” 187

4.2.2. Το *Leviathan* και η Κατάλληλη Χρήση της Γλώσσας.....202

4.3. Ένα Δοκίμιο προς έναν Πραγματικό Χαρακτήρα και μία Φιλοσοφική Γλώσσα.....213

4.3.1. Ανάλυση Βιβλίου: Το *Essay* και το “Nullius in Verba” 213

4.3.2 Το *Essay* και η Κατάλληλη Φιλοσοφική Γλώσσα 222

4.4. Συγκεφαλαίωση 228

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ, ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΑ ΠΕΔΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΠΕΡΙΚΕΙΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ 237

5.1. Η Έννοια της Δύναμης στην Ιστορία των Επιστημών του 17ου αιώνα.....237

5.1.1. Μία σύντομη μελέτη στη διαχρονία της Έννοιας της Δύναμης 239

5.2. Η Έννοια της Δύναμης στην Ιστοριογραφία των Επιστημών του 17ου αιώνα.....257

5.3. Συγκεφαλαίωση 271

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΟΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ 276

6.1. Η έννοια της δύναμης στο Φιλοσοφικά Κατάλληλο κόσμο του Thomas Hobbes.....276

Αιτία – Αποτέλεσμα, Δύναμη – Δράση (Cause-Effect, Power-Act).....280

Κίνηση(Motion).....282

Τάση (Endeavour) 283

Ενώθηση (impetus).....291

Απλή Κυκλική Κίνηση – Κυκλική Κίνηση (Simple Circular Motion – Circular Motion) 293

Κενό (Vacuum).....296

Δύναμη του Κυρίαρχου (Power of the Sovereignty) 300

Τα σημασιολογικά δίκτυα της έννοιας της δύναμης στον Hobbes.....308

6.2. Η έννοια της δύναμης στον κόσμο της πρώιμης Royal Society.....314

6.2.1. Η Έννοια της Δύναμης ως Καθολική Αρχή στο Φιλοσοφικά Κατάλληλο Κόσμο του John Wilkins 316

6.2.2. Η Έννοια της Βαρύτητας ως Καθολική Αρχή στον Πειραματικό Κόσμο του Robert Hooke 328

6.2.3. Η Έννοια του Μηχανικού Νόμου και του Πειραματικού Κενού στο φιλοσοφικό λόγο του Robert Boyle 342

6.2.4. Η Έννοια του Νόμου και το Αθάνατο Σώματα της Royal Society: Thomas Sprat και Joseph Glanvill 355

6.3. Συγκεφαλαίωση……....366

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΜΙΑΣ ΝΕΑΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ: ΤΑ ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΑ ΠΕΔΙΑ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΛΗΛΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΤΗΣ ΝΕΥΤΩΝΕΙΑΣ ΔΡΑΣΗΣ ΑΠΟ ΑΠΟΣΤΑΣΗ 372

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ..... 379

Βιβλιογραφία……..395

Ευχαριστήρια Επιστολή

Η διατριβή που ακολουθεί, εκτός από το γνωστικό περιεχόμενο, συμπυκνώνει ένα πλήθος ετερόκλητων παραγόντων, χωρίς τους οποίους αυτό το εγχείρημα δε θα ήταν δυνατό να ολοκληρωθεί. Μέσα από αυτό το σημείωμα, νιώθω την ανάγκη να αναφερθώ στους ανθρώπους και στους θεσμούς εκείνους που με στήριξαν σε όλη αυτή τη διαδρομή.

Σε μία εποχή, όπου ο θεσμός του πανεπιστημίου βρίσκεται αντιμέτωπος με τις πιο αντίξοες συνθήκες, θα ήθελα να ευχαριστήσω κάποια πρόσωπα μέσα από την ακαδημαϊκή στέγη του τμήματος Μεθοδολογίας Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης. Το Μ.Ι.Θ.Ε. συνιστά ένα πρότυπο ακαδημαϊκό περιβάλλον συνεργασίας, μέσα στο οποίο μου δόθηκε η δυνατότητα να εργαστώ συστηματικά και να συνομιλήσω με συναδέλφους, καθηγητές, και διεθνούς φήμης ερευνητές· κάτι το οποίο υπήρξε καθοριστικό για την ακαδημαϊκή μου εκπαίδευση.

Πρώτα από όλους, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντά μου και αναπληρωτή καθηγητή κ. Μανώλη Πατηνιώτη για την πνευματική καθοδήγηση, αλλά και, για την υπομονή με την οποία αντιμετώπισε τις ανησυχίες και τις πνευματικές μου αναζητήσεις - αν και κάποιες φορές, επρόκειτο για παρορμήσεις. Ομολογώ ότι χωρίς την καθοδήγησή του, η διατριβή αυτή δε θα είχε ολοκληρωθεί, και η διαδρομή δε θα ήταν η ίδια. Ωστόσο, περισσότερο τον ευχαριστώ, γιατί μέσα από τη στάση ζωής που ακολουθεί, μου δίδαξε περισσότερα από όσα σχετίζονται με την ακαδημαϊκή πρακτική.

Μου είναι πραγματικά δύσκολο να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στον καθηγητή κ. Κώστα Γαβρόγλου για την πολύτιμη βοήθεια, τη συμπαράσταση και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε· χωρίς τη συμβολή του οι τελευταίοι μήνες θα ήταν επίπονοι. Ευχαριστίες οφείλω και στον καθηγητή κ. Θεόδωρο Αραμπατζή για τα λεπτομερή σχόλια, τις συμβουλές και την πολύτιμη καθοδήγηση του. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω την επίκουρη καθηγήτρια κ. Φαίδρα Παπανελοπούλου για τις πολύωρες συζητήσεις καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της διαδρομής. Ευχαριστώ θερμά και τον επίκουρο καθηγητή κ. Δημήτρη Αθανασάκη για τις χρήσιμες επισημάνσεις επί του κειμένου.

Συνοδοιπόροι αυτής της προσπάθειας υπήρξαν οι συνάδελφοι και φίλοι Κατερίνα Βλαντώνη, η Δρ. Ιστορίας των Επιστημών Ειρήνη Μεργούπη-Σαββαϊδου και ο Δημήτρης Πετάκος, τους οποίους βαθύτατα ευχαριστώ. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συναδέλφους και τους καθηγητές, οι οποίοι πήραν συστηματικά μέρος στο σεμινάριο Υποψηφίων Διδακτόρων του τομέα ΙΦΕΤ για τις επί σειρά ετών συζητήσεις μας - σε αυτό το πλαίσιο θα ήθελα, να ευχαριστήσω

του αναπληρωτή καθηγητή κ. Τέλη Τύμπα και του επίκουρο καθηγητή κ. Στάθη Αραποστάθη για τις χρήσιμες συζητήσεις μας. Ενώ, δεν θα μπορούσα να παραλείψω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον Δρ. Φιλοσοφίας Θανάση Λάγιο, ο οποίος ανέλαβε τη γλωσσική επιμέλεια του κειμένου.

Ευχαριστίες οφείλω και στον καθηγητή κ. Στάθη Ψύλλο, επιστημονικό υπεύθυνο του προγράμματος «Θαλής: Όψεις και Προοπτικές του Ρεαλισμού στη Φιλοσοφία της Επιστήμης και των Μαθηματικών» για την υποδοχή στην ερευνητική του ομάδα, και τη συνεργασία στα πλαίσια του προγράμματος. Επιπλέον, εδώ, θα ήθελα να αναφερθώ στο ίδρυμα Μελίνα Μερκούρη, το οποίο μέσα από το σχήμα υποτροφιών «Μελίνα Μερκούρη και Jules Dassin» δίνει τη δυνατότητα σε νέους ερευνητές να εκπονήσουν διδακτορικές διατριβές στον τομέα των ανθρωπιστικών επιστημών. Με τη χρηματοδότηση του ιδρύματος, εκτός των άλλων, μου δόθηκε η ευκαιρία να ταξιδέψω ως επισκέπτρια ερευνήτρια στο τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας των Επιστημών, του πανεπιστημίου του Κέιμπριτζ. Σε αυτά τα πλαίσια θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Sponsor μου, κατά τη διαμονή μου στο Κέιμπριτζ, καθηγητή Jim Secord, αλλά και τον καθηγητή Hasok Chang για τις πολύτιμες συμβουλές τους. Ενώ ευχαριστίες οφείλω και στις Dr. Bobbie S. Wells, senior tutor, και Dr. Jenny Rampling, fellow του Clare Hall College, για τη θερμή υποδοχή στο περιβάλλον του κολεγίου.

Σε μία περίοδο που το πανεπιστήμιο βάλλεται ευθέως, οι χρηματοδοτήσεις για έρευνα όλο και μειώνονται και η ελεύθερη πρόσβαση σε διεθνή περιοδικά και βάσεις δεδομένων είναι επισφαλής, οι ερευνητές των ελληνικών πανεπιστημίων προσπαθούν να παράγουν υψηλής ποιότητας έργο. Αναζητώντας διεξόδους για την ακαδημαϊκή μου ενημέρωση, οι φίλοι και συνάδελφοι Victor Manuel Cazares Lira, υποψήφιος διδάκτορας στο τμήμα Ιστορίας του πανεπιστημίου του Εδιμβούργου, και η Αντωνία Παυλή, υποψήφια διδακτόρισσα στο Swedish Institute for Disability Research, του πανεπιστημίου Örebro, χωρίς δεύτερη σκέψη ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμά μου για τον εντοπισμό ενός αριθμού επιστημονικών άρθρων και βιβλίων. Η βοήθειά τους υπήρξε πολύτιμη.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους οικείους μου. Καταρχάς, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Βάσω Χατζή για τη σταθερή και μακρόχρονη φιλία της, τον αδερφό μου Δήμο Γκουνταρούλη για τη συμπαράσταση, και τον σύντροφό μου Νάσο Μαντά. Οι θυσίες που απαιτήθηκαν για τη συγγραφή αυτής της διατριβής, και η ψυχική δύναμη που χρειάστηκε να αντλήσω για την ολοκλήρωσή της είναι στενά συνδεδεμένη με τον Νάσο. Ο τρόπος που αντιμετώπισε τις αγωνίες, τις απογοητεύσεις, τις προσδοκίες, και τις επιθυμίες μου υπήρξε καθοριστικής σημασίας για την ολοκλήρωση αυτής της διατριβής, και γι' αυτό τον ευχαριστώ.

Φυσικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου, Ευαγγελία Φαρμάκη-Γκουνταρούλη και Κώστα Γκουνταρούλη, για την εμπιστοσύνη την οποία μου έδειξαν όλα αυτά τα χρόνια. Οι αξίες τους, ο θαυμασμός τους για τη γνώση και η προσδοκία ότι η βαθύτερη γνώση θα είναι η θεμέλιος λίθος σε ένα αλλιώτικο κόσμο, υπήρξε η βάση των επιλογών μου σε προσωπικό και ακαδημαϊκό επίπεδο. Τους ευγνωμονώ και τους ευχαριστώ. Χωρίς τη συμπαράστασή τους, αυτή η διαδρομή δεν θα μπορούσε να υπάρξει.

Κλείνοντας, θα ήθελα να αναφερθώ σε ένα πρόσωπο το οποίο, παρά την απουσία του, με ενέπνευσε. Ο Γιώργος Γκουνταρούλης, απεβίωσε στις 2 Φεβρουαρίου του 1996, όταν βρισκόμουν σε ηλικία περίπου 14 ετών. Ήταν ένα συμβάν, το οποίο στιγμάτισε τόσο την οικογένειά του και τους φίλους του όσο και την ακαδημαϊκή κοινότητα. Λίγα θυμάμαι από τον Γιώργο, και δυστυχώς ποτέ δεν τον γνώρισα ως δάσκαλο και ερευνητή. Μάλλον είμαι η λιγότερο κατάλληλη για να μιλήσω για εκείνον. Ωστόσο, ο Γιώργος, ακόμη και με την απουσία του, επηρέασε και επηρεάζει τις επιλογές μου. Το ήθος του, οι αξίες του, οι πολιτικές και οι διανοητικές του επιλογές, είναι ακόμη και σήμερα παρούσες, και μπορώ ξεκάθαρα να τις διακρίνω στον τρόπο με τον οποίο μιλούν για εκείνον τόσο οι οικείοι του όσο και οι συνάδελφοι και φίλοι του. Θα ήθελα να τον ευχαριστήσω για το δρόμο που υπέδειξε στους φοιτητές του, στα παιδιά του, και στα ανίψια του· ένα δρόμο που ακόμη και μετά από σχεδόν 19 χρόνια απουσίας, είμαστε σε θέση να ακολουθούμε με πρότυπο το ακαδημαϊκό ήθος και τις διανοητικές αξίες του Γιώργου.

Αθήνα,
Ιανουάριος, 2015

Γκ.Ε.

Στους γονείς μου,

και στις δύσβατες, μα θαρραλέες διαδρομές τους.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η μελέτη της ιστορίας των επιστημών αφορά, κυρίως, τον τρόπο με τον οποίο η φύση κατανοήθηκε και ερμηνεύτηκε από τις διάφορες κοινωνίες. Η ιστορικοποίηση του αντικειμένου της, λοιπόν, αφορά το φυσικό κόσμο τόσο καθεαυτόν, δηλαδή, τόσο ως κάτι ανεξάρτητο από την ανθρώπινη δραστηριότητα όσο και ως κάτι πλήρως συνυφασμένο με αυτή, δηλαδή, άμεσα συσχετισμένο με τους τρόπους βάσει των οποίων η εκάστοτε κοινωνία εμπλέκεται στη κατανόησή του. Ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ποικίλες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις εστίασαν σε ένα ή και στα δύο αυτά σκέλη, προσπαθώντας είτε να αναδείξουν τη σχέση μεταξύ επιστημονικής εργασίας και του κοινωνικοοικονομικού της πλαισίου είτε να μελετήσουν τη θεωρητική ανάπτυξη της επιστήμης ως αυτόνομο εγχείρημα, είτε να την κατανοήσουν ως μία πρακτική για την ερμηνεία της οποίας θα πρέπει να ληφθεί κατ' ανάγκη υπόψη το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσεται. Ωστόσο, πολλές φορές ο ρόλος της γλώσσας, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο θα πρέπει να σκεφτόμαστε γι' αυτή σε σχέση με τη συγκρότηση των επιστημών και των επιστημονικών κοινοτήτων τείνει να παραμελείται από την ιστορική αφήγηση και ερμηνεία. Και παρά το γεγονός ότι από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, ή αλλιώς, τα χρόνια της αποκαλούμενης «γλωσσικής στροφής» και έπειτα, σημειώνεται μία ουσιαστική κατεύθυνση προς τη μελέτη της γλώσσας και του ρόλου της στην ιστορική αφήγηση και ερμηνεία, στην ιστορία των επιστημών παραμένει ακόμη ανοιχτό το ερώτημα του *πώς* θα πρέπει να προσεγγίζουμε, να αναλύουμε, να κατανοούμε και να ερμηνεύουμε τι επιστημονικές έννοιες.

Η γλώσσα είναι πάντα αμφιλεγόμενη· αφενός υποδεικνύει την κοινωνική αλλαγή, και αφετέρου είναι ένας ουσιαστικός παράγοντας ο οποίος μας επιτρέπει να συλλαμβάνουμε αυτές τις αλλαγές της πραγματικότητας. Ακριβώς αυτός ο αμφιλεγόμενος, ασαφής και ιστορικός χαρακτήρας της γλώσσας είναι η ελάχιστη προϋπόθεση για τη μελέτη που θα ακολουθήσει. Η γλώσσα είναι εγγενώς και αδιακρίτως μέρος κάθε πνευματικής δραστηριότητας, ενώ παράλληλα είναι η βασική δομή του (ιστορι-

κού) κόσμου. Διατηρώντας διαρκώς τον ενοποιητικό και το διαμεσολαβητικό της χαρακτήρα, δεν μπορεί ποτέ να ανήκει αποκλειστικά σε ένα περικείμενο (π.χ. το κοινωνικό, το επιστημονικό, το πολιτισμικό, το θεολογικό, κ.τ.λ.). Συγκροτεί τον κόσμο με ένα συγκεκριμένο τρόπο, ενώ παράλληλα μόνο από κοινού μπορεί να αναφέρεται στα περικείμενα που οριοθετεί. Οι γλωσσικές κατηγορίες χαρακτηρίζονται εγγενώς από την τάση τους τόσο να ενοποιούν και να διαμεσολαβούν όσο και να οριοθετούν με συγκεκριμένους τρόπους τον κόσμο, ο οποίος συγκροτείται από μια ποικιλία παράλληλων και εν πολλοίς επικαλυπτόμενων περικειμένων.

Η παρούσα διατριβή, στόχο έχει να στρέψει την προσοχή των ιστορικών στη μελέτη της γλώσσας ή μάλλον, ακριβέστερα, των εννοιών. Εστιάζοντας στη συγκρότηση της νέας φιλοσοφίας στα μέσα του 17ου αιώνα στην Αγγλία, η μελέτη θα επικεντρωθεί στη κατανόηση εκείνων των (πολιτικών, θρησκευτικών και πνευματικών) συνθηκών που οδηγούν στην ανάδυση εναλλακτικών μεθοδολογικών και θεωρητικών προσεγγίσεων και νέων κριτηρίων για τη μελέτη του φυσικού κόσμου· με άλλα λόγια, στην ανάδυση ανταγωνιστικών φυσικών φιλοσοφιών. Ωστόσο, η μελέτη των συνθηκών και των παραγόντων οι οποίοι συνέβαλαν στην αναδιαμόρφωση των όρων και των κριτηρίων μιας νέας εποχής για την πνευματική δραστηριότητα, οφείλει να μην υποτιμήσει το ρόλο της γλώσσας και τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα και οι θεωρίες συγκροτούνται μέσω αυτής. Οι έννοιες, τα δίκτυα που αναπτύσσουν και ο τρόπος με τον οποίο ενοποιούν και οριοθετούν τα περικείμενα, παίζουν πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση των παραγόντων που συνέβαλαν στη γενικότερη ανασυγκρότηση της εποχής, και ως τέτοια θα πρέπει να μελετηθούν.

Η γλώσσα ή μάλλον, ακριβέστερα, οι έννοιες λαμβάνουν κεντρική θέση στον κλονισμένο πνευματικό κόσμο της Αγγλίας του 17ου αιώνα. Η συγκρότηση των θεωριών, ο ανταγωνισμός μεταξύ τους, καθώς και η συγκρότηση των (πνευματικών, πολιτικών και θρησκευτικών) ταυτοτήτων των φυσικών φιλοσόφων της εποχής πραγματοποιείται πρωτίστως στο επίπεδο της γλώσσας. Μία από τις εκφάνσεις της πολιτικής, θρησκευτικής και πνευματικής κρίσης που κορυφώνεται περίπου στα μέσα του 17ου αιώνα, λαμβάνει τη μορφή διαμάχης περί του *τι συνιστά φυσική φιλοσοφία*, εστιάζοντας παράλληλα στα υπο-ερωτήματα περί *του κατάλληλου τρόπου εξάσκησής* της, καθώς και περί *της κατάλληλης χρήσης της γλώσσας που θα την ορίζει*.

Η μελέτη που ακολουθεί είναι βασισμένη στη σύγκλιση των πεδίων της ιστορίας των επιστημών και της ιστορίας των εννοιών, και στοχεύει στην ανάδειξη ενός

νέου τρόπου προσέγγισης των εννοιών στο πεδίο της ιστορίας των επιστημών. Η προσέγγιση αυτή είναι τόσο γλωσσική όσο και κειμενική, ενώ προσπαθεί να αναδείξει τους ανθρωπολογικούς παράγοντες που εμπλέκονται στη διαμόρφωση των εννοιών και στον τρόπο χρήσης τους. Κύριος στόχος της μελέτης αυτής είναι τόσο να προτείνει μία νέα προσέγγιση των εννοιών στην ιστορία της επιστήμης, όσο και να θέσει νέα ιστοριογραφικά ερωτήματα σχετικά με τη γλώσσα και το ρόλο της στη διαδικασία διαμόρφωσης της νέας φιλοσοφίας στην Αγγλία στα μέσα του 17^{ου} αιώνα.

Η Δομή του Κειμένου

Η διατριβή αποτελείται από τρία μέρη, το καθένα από τα οποία φαινομενικά θα μπορούσε να λειτουργήσει ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Ωστόσο, αυτό που τελικά συνθέτει το ιδιαίτερο εγχείρημα αυτής της διατριβής είναι ο τρόπος με τον οποίο αυτά τα τρία μέρη σχετίζονται μεταξύ τους. Αναλυτικότερα, το πρώτο μέρος με το γενικό τίτλο *Ιστοριογραφία. Μέθοδος και Θεωρία*, αποτελείται από τα δύο πρώτα κεφάλαια της διατριβής. Το πρώτο κεφάλαιο είναι μία εισαγωγή στο ιστορικό πεδίο της ιστορίας των εννοιών, αλλά και του ιστοριογραφικού πλαισίου μέσα από το οποίο αναδύθηκε. Το πεδίο της ιστορίας των εννοιών ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα είχε αρχίσει να διαμορφώνεται και να οριοθετείται μεταξύ των σημαντικών ρευμάτων της εποχής. Σε αυτό το κεφάλαιο, αναλύεται το διανοητικό πλαίσιο μέσα από το οποίο αναδύθηκε η ιστορία των εννοιών, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώθηκε κατά το πέρασμα του 20^{ου} αιώνα. Η αφήγηση ολοκληρώνεται στο σήμερα με την αναφορά στη σύγχρονη κοινότητα των ιστορικών των εννοιών και στις μελέτες με τις οποίες ασχολούνται.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρουσιάζεται για πρώτη φορά το κύριο εγχείρημα αυτής της διατριβής, δηλαδή, η παρουσίαση ενός νέου πεδίου έρευνας, το οποίο βασίζεται στη σύγκλιση της ιστορίας των εννοιών και της ιστορίας των επιστημών. Παρουσιάζοντας τις μεθοδολογικές και θεωρητικές κατευθύνσεις της ιστορίας των εννοιών, το δεύτερο κεφάλαιο, από τις πρώτες ήδη σελίδες του, έρχεται να απαντήσει στο ερώτημα *γιατί να μελετήσουμε τις «επιστημονικές» έννοιες με βάση την ιστορία των εννοιών*. Στη συνέχεια, γίνεται μία λεπτομερής παρουσίαση των μεθοδολογικών

εργαλείων, τα οποία χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο της ιστορίας των εννοιών, με το ενδιαφέρον να επικεντρώνεται στην ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο τα εργαλεία αυτά θα αξιοποιηθούν στη περιπτωσιακή μελέτη αυτής της διατριβής, δηλαδή στη μελέτη της έννοιας της δύναμης στην Αγγλία του 17ου αιώνα.

Το δεύτερο και το τρίτο μέρος, αφορούν την εμπειρική μελέτη αυτής της διατριβής, συγκεκριμένα τη διερεύνηση της έννοιας της δύναμης στο πνευματικό πλαίσιο της Αγγλίας του 17ου αιώνα. Το δεύτερο, όπως και το τρίτο μέρος, λοιπόν, εστιάζει στην περιπτωσιολογική μελέτη βάσει της οποίας θα αναδειχθεί η σύγκλιση των πεδίων της ιστορίας των εννοιών και της ιστορίας των επιστημών. Για μία μελέτη η οποία βασίζεται στη σύγκλιση της ιστορίας των εννοιών και της ιστορίας των επιστημών, η έρευνα θα πρέπει κατ' ανάγκη να περιλαμβάνει εξίσου μία ιστορική, ανθρωπολογική, κειμενική, αλλά και μία γλωσσολογική ανάλυση της περιόδου και του αντικειμένου που μελετά.

Η περιπτωσιολογική μελέτη, λοιπόν, ξεκινά από το δεύτερο μέρος της διατριβής, έχει το γενικό τίτλο *Υποκείμενα, Ιστορικό και Γλωσσικό Περικείμενο*, και αποτελείται από το τρίτο και το τέταρτο κεφάλαιο. Εν ολίγοις, το δεύτερο μέρος αυτής της διατριβής εστιάζοντας στον 17ο αιώνα, και συγκεκριμένα στις πνευματικές συνθήκες της Αγγλίας εκείνης της περιόδου θα μελετήσει την έννοια της δύναμης στο φυσικό και πολιτικό φιλοσοφικό λόγο της εποχής. Προτού όμως εστιάσει στην έννοια της δύναμης, η μελέτη, σύμφωνα με τις επιταγές της ιστορίας των εννοιών, θα επικεντρωθεί στο ιστορικό και γλωσσικό περικείμενο εντός των οποίων οι πρωταγωνιστές αυτής της μελέτης έδρασαν. Το τρίτο κεφάλαιο, λοιπόν, αφορά τον εντοπισμό των ιστορικών υποκειμένων εντός του πολιτικού, κοινωνικού, θρησκευτικού και πνευματικού πλαισίου της εποχής. Το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στα κεντρικά πρόσωπα αυτής της αφήγησης, δηλαδή, στον Thomas Hobbes (1588-1679) και στον John Wilkins (1614-1672), ενώ τους τοποθετεί εντός του πλαισίου δράσης τους. Εδώ, οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες της εποχής, παίζουν κεντρικό ρόλο, και οι δράσεις των δύο πρωταγωνιστών τοποθετούνται εντός αυτού του ιδιαίτερου συμπλέγματος περικειμένων. Το κεφάλαιο αυτό, συγκροτήθηκε γύρω από τρεις βασικές βιογραφίες, του Hobbes, του Wilkins, και της Royal Society. Οι εξαντλητικές, κάποιες φορές, βιογραφικές λεπτομέρειες των δύο άγγλων διανοητών, χρησιμοποιούνται με σκοπό την ανάδειξη των ιστορικών, πολιτικών και θρησκευτικών γεγονότων που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη ζωή κάθε κατοίκου της Αγγλίας εκείνης της περιόδου. Οι θρησκευ-

τικοί πόλεμοι, το επίσημο σχίσμα μεταξύ της Καθολικής και Αγγλικανικής εκκλησίας, ο Εμφύλιος, η Επανάσταση, η κατάσταση των βασιλείων της Αγγλίας και της Σκωτίας, η ανασυγκρότηση των Πανεπιστημίων του Κέιμπριτζ και της Οξφόρδης, η ίδρυση νέων πνευματικών συλλογικοτήτων, τα ταξίδια των μεγαλοαστών και η ανάπτυξη ενός ποικιλόμορφου πνευματικού δικτύου στην «Ευρώπη» αναδύονται με ιδιαίτερο τρόπο μέσα από την αφήγηση των τριών βιογραφιών. Μετά τη βιογραφία του Hobbes, και του Wilkins, η αφήγηση εστιάζει στην ίδρυση της Royal Society και στη θέση των δύο διανοητών στο πλαίσιό της. Με άλλα λόγια, στο τέλος του τρίτου κεφαλαίου η μελέτη θα σκιαγραφήσει το πλαίσιο των πνευματικών διαμαχών μεταξύ του Hobbes και των πρώτων μελών της Εταιρείας, όπως ο Wilkins, ο Boyle, ο Wallis κ.ά. κατά τα πρώτα έτη της ίδρυσής της.

Το τέταρτο κατά σειρά κεφάλαιο της διατριβής, ασχολείται με τους βασικούς πρωταγωνιστές αυτής της αφήγησης και τα διανοητικά και γλωσσικά περικείμενα στα οποία εντάσσονται. Με άλλα λόγια, περνώντας από τις βιογραφίες τους και την παρουσίαση του ιστορικού περικειμένου της εποχής, το τέταρτο κεφάλαιο θα εμβαθύνει στο διανοητικό περικείμενο και θα εντάξει τα έργα των Hobbes και Wilkins στη συζήτηση για την ανάγκη εδραίωσης μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, η οποία αναπτύσσεται ήδη από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Το κεφάλαιο αυτό, στοχεύει στην ανάδειξη μιας ιδιαίτερης «επανάστασης» που έλαβε χώρα στο κέντρο της ευρύτερης «επαναστατικής» τάσης, η οποία χαρακτηρίζει τον πνευματικό κόσμο του 17^{ου} αιώνα. Η «επανάσταση» αυτή πυροδοτείται από την ανάγκη για μία σε βάθος μεταρρύθμιση της εδραιωμένης φιλοσοφικής γλώσσας και για την αποστασιοποίησή της από τον παραλογισμό της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Το αίτημα αυτό λαμβάνει τη μορφή μιας γενικότερης πνευματικής τάσης, η οποία εμφανίζεται από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, ενώ κλιμακώνεται και γίνεται επιτακτική ανάγκη μέχρι τα μέσα του ίδιου αιώνα. Στο πλαίσιο αυτής της τάσης παραγωγής και δημοσίευσης έργων που αφορούν την κατασκευή φιλοσοφικών και τεχνητών καθολικών γλωσσών, κάνουν την εμφάνιση τους δύο εμβληματικά έργα το *Leviathan* του Hobbes και το *Essay* του Wilkins, αλλά και άλλα έργα τα οποία δημοσιεύονται κατ' εντολή της πρώιμης Royal Society. Τα δύο αυτά έργα αναδύονται από μία πολιτικά, κοινωνικά και πνευματικά ταραχώδη περίοδο, με κεντρικό στόχο να προτείνουν την επανόρθωση της πολιτικής, φιλοσοφικής, θρησκευτικής και γλωσσικής τάξης μέσα από την κατασκευή ενός καλά ορισμένου πολικού, φυσικού φιλοσοφικού και γλωσσικού συστήματος. Η δράση των δύο

λογίων είναι χρονικά παράλληλη, ωστόσο τοποθετούνται ως αντιθετικές μορφές στο διανοητικό χάρτη της Αγγλίας του 17^{ου} αιώνα. Ο κεντρικός στόχος της συγκριτικής μελέτης του *Leviathan* και του *Essay* είναι να συλλάβει την έννοια της δύναμης υπό μία νέα ιστορική σκοπιά. Μέσα από τη διερεύνηση των ανταγωνιστικών κοσμοειδώλων, τα οποία προωθούνται από δύο βασικά μέλη μιας ευρείας δημόσιας διαμάχης περί της φύσης της φιλοσοφίας καθεαυτήν, η μελέτη θα επιχειρήσει την ανάδειξη των ιδιαίτερων πνευματικών συνθηκών και παραγόντων εκείνων που οδήγησαν στη διαμόρφωση μιας νέας αντίληψης για τη φιλοσοφική γλώσσα· κάτι το οποίο υπήρξε ζωτικής σημασίας για τη φυσική φιλοσοφία καθεαυτήν. Επιπλέον, θα επιχειρηθεί η ανάδειξη μιας ιστορικής οπτικής, η οποία θα μελετά την έννοια της δύναμης ως το μέσο που συνδέει τις διαφορετικές πτυχές της κοινωνικής ιστορίας, ενώ παράλληλα συγκροτεί συγκεκριμένες πολιτικές, θρησκευτικές και φυσικές φιλοσοφικές κατηγορίες.

Το τρίτο μέρος της διατριβής έχει τον τίτλο *Εννοιολογικά Δίκτυα, Σημασιολογικά Πεδία και Γλωσσικά Περικείμενα* και είναι αφιερωμένο στη μελέτη της έννοιας της δύναμης στον πολιτικό και φιλοσοφικό λόγο αφενός του Hobbes, και αφετέρου του Wilkins, αλλά και άλλων πρώιμων μελών της Royal Society. Σε αυτή τη μελέτη της οποίας η θεωρητική και μεθοδολογική βάση είναι η ιστορία των εννοιών, η έννοια της δύναμης δεν αντιμετωπίζεται ως κάτι το συμπαγές και ανεξάρτητο των περικειμένων στα οποία ανήκει. Αντιθέτως, η μελέτη της δύναμης θα γίνει μέσα από την ανάλυση των εννοιολογικών δικτύων, τα οποία συγκροτούν τα υπό μελέτη περικείμενα. Με αυτό τον τρόπο, η μελέτη θα εστιάσει στην ανάδειξη των διαφορετικών εννοιολογήσεων που λαμβάνει ο όρος δύναμη μέσα από τη μελέτη μιας ομάδας εννοιών (όπως κίνηση, τάση, κυριαρχία, νόμος, κ.ά.) και του τρόπου βάσει των οποίων οι έννοιες αυτές αναπτύσσουν σχέσεις μεταξύ τους. Σκοπός αυτής της ενότητας είναι να δώσει έμφαση στις διακριτές και πιθανώς αντικρουόμενες εννοιολογήσεις των όρων που εμπλέκονται στο ευρύτερο σημασιολογικό πεδίο της έννοιας δύναμη (force/power) και που εντοπίζονται στα έργα των δύο λογίων, αλλά και άλλων λογίων της εποχής (όπως ο Hooke, ο Boyle, ο Sprat, ο Glanvill). Κεντρικός στόχος αυτού του τρίτου μέρους είναι να διερευνήσει τις πιθανές απαντήσεις στο ερώτημα: *πώς τελικά η έννοια της νευτώνειας βαρυτικής δύναμης, μία έννοια της δύναμης η οποία δρα από απόσταση, μπορεί να διατυπωθεί ως φιλοσοφικά κατάλληλη μέσα σε ένα καλά εδραιωμένο μηχανοκρατικό πλαίσιο παθητικών κρούσεων;*

Εν συντομία, το τρίτο, και τελευταίο, μέρος της διατριβής είναι χωρισμένο σε τρία κεφάλαια. Το πέμπτο κεφάλαιο αφορά την έννοια της δύναμης στην ιστορία και ιστοριογραφία των επιστημών του 17ου αιώνα. Αρχικά, εστιάζοντας στην ιστορία της έννοιας της δύναμης, η μελέτη παρουσιάζει μία σύντομη διαχρονική μελέτη της δύναμης, η οποία ξεκινά από τον Αριστοτέλη και καταλήγει στην επιστημονική επανάσταση του 17ου αιώνα. Στη συνέχεια, η αφήγηση εστιάζει στην παρουσίαση των ιστοριογραφικών τάσεων για τον 17ο αιώνα και συγκεκριμένα για την έννοια της δύναμης, αναδεικνύοντας τη συμβολή της παρούσας μελέτης στο ιστοριογραφικό γίγνεσθαι. Εδώ, η μελέτη εστιάζει σε έναν τρόπο προσέγγισης της έννοιας της δύναμης, διαφορετικό από την επικρατούσα τάση για τη μελέτη των επιστημονικών εννοιών στην ιστοριογραφία της επιστήμης. Όπως εκτενώς αναλύεται στο πέμπτο κεφάλαιο, η παραδοσιακή προσέγγιση της έννοιας της δύναμης, χαρακτηρίζεται από έργα με «στενό» ερευνητικό εύρος και μία ιστοριογραφική εσωστρέφεια. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή προσέγγιση, η παρούσα μελέτη προσπαθεί να αναδείξει το ιστοριογραφικό χαρακτηριστικό της ιστορίας των εννοιών βάσει του οποίου μπορεί να επιτευχθεί η γεφύρωση της κειμενικής ιστορίας με την πολιτισμική ιστορία, και τελικά η υπονόμευση της ιστοριογραφικής διάκρισης όχι μόνο της εσωτερικιστικής και εξωτερικιστικής ιστοριογραφίας, αλλά και της διάκρισης μεταξύ της διανοητικής ιστορίας και της κοινωνικής ιστορίας.

Το έκτο κεφάλαιο αφορά τις εννοιολογικές διαμάχες με επίκεντρο την έννοια της δύναμης στην Αγγλία στα μέσα του 17ου αιώνα, και συγκεκριμένα μέσα από το φυσικό και πολιτικό φιλοσοφικό λόγο, από τη μία πλευρά, του Hobbes, και από την άλλη, του Wilkins και άλλων πρώιμων μελών της Royal Society. Μέσα από τη μελέτη των εννοιολογικών σχέσεων μεταξύ των εννοιών κίνηση (motion), τάση (endeavour), ενώθηση (impetus), βαρύτητα (gravity), έλξη (attraction), βάρος (heavy), κυριαρχία (sovereign), νόμος (law), κεφαλή (head), ήλιος (sun), συνάφεια (congruity), κενό (vacuum), αναδεικνύονται οι λεπτές εννοιολογικές διαφοροποιήσεις της δύναμης. Κεντρικό εργαλείο αυτής της μελέτης είναι το πληροφοριακό λογισμικό atlas.ti, βάσει του οποίου πραγματοποιείται η απεικόνιση και γραφική αναπαράσταση των σημασιολογικών χαρτών που δημιουργούν οι ιδιαίτερες συνδέσεις μεταξύ των υπό μελέτη εννοιών. Οι υπό μελέτη έννοιες θα εντοπιστούν και θα μελετηθούν και θα ερμηνευτούν οι επιμέρους σχέσεις τους σε ένα πλήθος πρωτογενών πηγών. Εκτός του *Leviathan* του Hobbes και του *Essay* του Wilkins, η μελέτη θα εστιάσει και σε άλλα

έργα του Hobbes, όπως *Elements of Philosophy: On the Body* (1655), αλλά και του Wilkins, όπως *A Discovery of a New World, Or, a Discourse: Tending to Prove, that 'tis Probable There May be Another Habitable World in the Moon* (1640), ενώ θα εστιάσει και σε κείμενα και άλλων πρώιμων μελών της Royal Society, τα οποία εμπλέκονται στη συζήτηση για τη γλώσσα, όπως το *Micrographia* (1667) του Hooke, το *A free inquiry into the vulgar notion of nature* (1686) του Boyle, το *The History of the Royal Society of London, for the Improving of Natural Knowledge* (1667) του Sprat, το Scepsis *Scientifica: Or, Confest Ignorance, the Way to Science*, (1665) του Glanvill κ.ά.

Βασικό μέλημα αυτού του τρίτου μέρους είναι η ανάδειξη ενός νέου τρόπου προσέγγισης της έννοιας της δύναμης στα έργα άγγλων λογίων στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, με απώτερο στόχο την ανάδειξη μιας νέας προσέγγισης της νευτώνειας έννοιας της δύναμης μέσα από τη γλωσσική, κειμενική και ανθρωπολογική προσέγγιση της ιστορίας των επιστημών. Στο κεφάλαιο αυτό, η έρευνα ήρθε να ολοκληρώσει την παρουσίαση αυτού του νέου τρόπου προσέγγισης της έννοιας της δύναμης μέσα από τη μελέτη των εννοιολογικών δομών των κειμενικών πηγών άγγλων φιλοσόφων στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Στοχεύοντας στη διερεύνηση των πιθανών απαντήσεων στο ερώτημα πώς τελικά η έννοια της νευτώνειας βαρυτικής δύναμης, μιας δύναμης η οποία δρα από απόσταση, μπόρεσε να διατυπωθεί ως φιλοσοφικά κατάλληλη μέσα σε ένα μηχανοκρατικό πλαίσιο παθητικών κρούσεων, η μελέτη αυτή άντλησε τα μεθοδολογικά της εργαλεία από το πρώτο μέρος και τη θεωρητική και ιστορική της βάση από το δεύτερο μέρος αυτής της διατριβής.

Τέλος, έχοντας την εμπειρία των προηγούμενων κεφαλαίων, στο έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζεται η τάση των πρώιμων μελών της Royal Society προς την κατασκευή μιας νέας ιδεολογικής ταυτότητας, μιας ταυτότητας που συγκροτείται σε αντιδιαστολή με τον αθεϊστικό και υλιστικό λόγο του Thomas Hobbes. Σε αυτή τη διαδικασία, ο λόγος, ή ακριβέστερα οι έννοιες, και τα δίκτυα τα οποία αναπτύσσουν μεταξύ τους, είναι το βασικό συγκροτητικό στοιχείο των συλλογικοτήτων της εποχής.

Συγκεκριμένα, ο ανταγωνισμός μεταξύ της χομπσιανής δύναμης του Λεβιάθαν και της δύναμης του αθάνατου συλλογικού σώματος της Royal Society, οι δυνατότητες και οι περιορισμοί του πεδίου δράσης των διανοητών αυτών, αλλά και η συμπαραγωγή δύο αντιθετικών ιδεολογικών ταυτοτήτων, επιτελούνται πρωτίστως γλωσσικά. Μελετώντας τα σημασιολογικά πεδία της έννοιας της δύναμης, η παρούσα

διατριβή θέλει να στρέψει τη προσοχή του αναγνώστη πρωτίστως στη μελέτη της διερεύνησης των πνευματικών και εννοιολογικών συνθηκών της εποχής, όπου η συζήτηση για τη φιλοσοφική γλώσσα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της νέας φιλοσοφίας. Με άλλα λόγια, μελετώντας τα εννοιολογικά στρώματα που εμπλέκονται στη διαμόρφωση των «γλωσσικών τριάδων» της δύναμης, η διατριβή που ακολουθεί εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο η έννοια της δύναμης συγκροτήθηκε συγχρονικά και διαχρονικά, διατυπώνοντας ερωτήματα, όπως: Ποια είναι η διαδρομή την οποία ακολούθησε η δύναμη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα έως την εμφάνιση της νευτώνειας έννοιας της βαρυτικής έλξης; Ποιές είναι εκείνες οι εννοιολογήσεις της δύναμης που τελικά ενσωματώθηκαν στην νευτώνεια έννοια της δύναμης που δρα από απόσταση; Γιατί επικράτησαν σε αντίθεση με άλλες; Ποιες είναι εκείνες που δεν ενσωματώθηκαν και γιατί;

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ. ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

1.1. Μια νέα Εποχή στο πεδίο των Επιστημών και της Φιλοσοφίας

Με εναρκτήριο σημείο τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, και ενώ οι συνθήκες για την ανάπτυξη κριτικής των καντιανών θεωρήσεων του κόσμου είχαν ήδη δημιουργηθεί, μία νέα φιλοσοφική συζήτηση που αφορά κυρίως ζητήματα νοήματος κάνει την εμφάνιση της στο πεδίο των επιστημών και της φιλοσοφίας. Η στροφή αυτή δεν αναφέρεται σε ένα ομοιογενές, συμπαγές κίνημα, αλλά σε μία ανερχόμενη τάση προς μία φιλοσοφία της γλώσσας, η οποία, παρά την ύπαρξη διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό της, ακολουθεί μία κοινή κατεύθυνση. Μία κατεύθυνση, δηλαδή, προς τη μελέτη της γλώσσας αυτής καθεαυτήν, η οποία αναδύθηκε σε αντίθεση με την καντιανή θεώρηση περί της ύπαρξης a priori (καθαρής και κατ' αίσθησης) εποπτείας και με τη βάση του καντιανού φιλοσοφικού οικοδομήματος περί του ζεύγους *έννοιας-εποπτείας*.[1]

Ο όρος «Γλωσσική Στροφή» έγινε γνωστός στο ευρύ κοινό μόλις το 1967 με την έκδοση του έργου *The Linguistic Turn* του Richard Rorty (1931-2007). Στην εισαγωγή του έργου ο Rorty προϊδεάζει τον αναγνώστη για το τι θα ακολουθήσει επισημαίνοντας ότι οι σκοποί του έργου αυτού αφορούν την ανάλυση της πρόσφατης – για την εποχή – φιλοσοφικής επανάστασης, αυτής της Φιλοσοφίας της Γλώσσας. Στην ίδια παράγραφο διευκρινίζει ότι με τον όρο «Φιλοσοφία της Γλώσσας» αναφέρεται στην άποψη ότι τα φιλοσοφικά προβλήματα μπορούν να λυθούν ή ακόμη και να εξαλειφτούν είτε μέσω του μετασχηματισμού είτε μέσω της κατανόησης της γλώσσας που χρησιμοποιούμε. Για κάποιους, συνεχίζει ο Rorty, αυτή η άποψη είναι η σημα-

[1] Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Καντ, 1979a: 148, 1979b: 45.

ντικότερη ανακάλυψη της εποχής τους, ενώ για κάποιους άλλους είναι σημάδι ασθενούς κατάστασης αναδεικνύοντας έτσι τη διαμάχη που είχε ξεσπάσει στους κόλπους αυτής της νέας εποχής.[2] Οι χαρακτηρισμοί «*επανάσταση*» και «*ασθένεια*» τους οποίους χρησιμοποιεί ο Rorty αντιπροσωπεύουν την πνευματική κρίση, στην οποία οι επιστήμες είχαν επέλθει, την ανάγκη αναδιαμόρφωσης του φιλοσοφικού κατεστημένου, καθώς και την αίσθηση αμφισβήτησης των κριτηρίων και του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζονταν η επιστήμη μέχρι εκείνη την περίοδο (Rorty, 1992: 3).

Στα τέλη του 19ου αιώνα, οι επαναστατικές εξελίξεις στο πεδίο της φυσικής και των μαθηματικών υπονομεύουν τα καντιανά φιλοσοφικά θεμέλια της επιστήμης και δε δίνουν άλλα περιθώρια πέραν της έναρξης μιας εποχής συγκρότησης μιας ποικιλίας ρευμάτων στη φιλοσοφία των επιστημών, τα οποία παρά τις διαφοροποιήσεις και τις αντιθέσεις τους, κατέχουν κοινό προσανατολισμό προς τη μελέτη της *Γλώσσας* (Salmon et al, 2005: 150-151). Η ανάπτυξη του λογικού εμπειρισμού[3] έθεσε τα νέα θεμέλια της φιλοσοφίας της επιστήμης, κυρίως με τα έργα του Friedrich Ludwig Gottlob Frege (1848-1925),[4] του Bertrand Arthur William Russell (1872-1970)[5] και του πρώιμου Ludwig Josef Johann Wittgenstein (1889-1951).[6] Στις νέες συνθήκες η καντιανή εποπτεία μένει κενή περιεχομένου και τα νέα θεμέλια μετατοπίζονται στην ανάπτυξη μιας *λογικής των σχέσεων*, η οποία στοχεύει αποκλειστικά στη λογική δομή της επιστήμης. Υπό αυτό το πρίσμα, οι έννοιες είναι λειτουργίες, οι οποίες βασίζονται σε λογικά αξιώματα και αφορούν αποκλειστικά τα αντικείμενα. Ωστόσο, καθώς προηγούνται των αντικειμένων και μη έχοντας a priori περιεχόμενο, αποκτούν το περιεχόμενο τους εξ ολοκλήρου στο επίπεδο της σημασιολογίας.

Η βαθμιαία μείωση της αξιοπιστίας του λογικού θετικισμού οφείλεται εν μέρει στην αδυναμία του να απαντήσει πειστικά στην κριτική που του ασκήθηκε, και εν

---

2 "[…] This view is considered by many of its proponents to be the most important philosophical discovery of our time, and, indeed, of the ages. By its opponents, it is interpreted as a sign of the sickness of our souls, a revolt against reason itself, and a self-deceptive attempt (in Russell's phrase) to procure by theft what one has failed to gain by honest toil". Rorty, 1992: 3.

3 Ο όρος «λογικός θετικισμός» έγινε ιδιαιτέρως δημοφιλής, χρησιμοποιήθηκε ευρέως και τελικά υπερίσχυσε του όρου «λογικός εμπειρισμός». Η πρώτη του εμφάνιση σημειώνεται από τους A. E. Blumberg και H. Feigl στο "Logical Positivism: A new Movement in the European Philosophy", το οποίο δημοσιεύθηκε στο *Journal of Philosophy* το 1931, ενώ χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει το φιλοσοφικό ενδιαφέρον και τις απόψεις που αναπτύχθηκαν κυρίως από τους εκπροσώπους του «κύκλου της Βιέννης». Περισσότερες πληροφορίες για τον «κύκλο της Βιέννης» βλ. Baker, 1988· Neurath, McGuinness, 1987.

4 Βλ. Frege, 1953, 1964, 1967.

5 Βλ. Russell, 1905· Russell, Whitehead, 1910-1913.

6 Βλ. Wittgenstein, 1921.

μέρει σε μία σειρά από γεγονότα που έλαβαν χώρα στα πλαίσια της φιλοσοφίας και της ιστορίας των επιστημών εκείνης της περιόδου. Επιγραμματικά αναφέρω ότι η αδυναμία να δοθεί πειστική απάντηση στην εσωτερική κριτική που ασκήθηκε στο λογικό θετικισμό από τον Karl Popper (1902-1994),[7] από τον Norwood Russell Hanson (1924-1926)[8] και τον Willard Van Orman Quine (1908-2000),[9] καθώς και από το ύστερο έργο του Wittgenstein,[10] στάθηκε ιδιαιτέρως σημαντική για το πέρασμα του λογικού θετικισμού σε μία περίοδο παρακμής.

Την ίδια περίπου περίοδο, αρχικά ο γάλλος ιστορικός Alexandre Koyré (1892-1964) και έπειτα ο άγγλος ιστορικός Herbert Butterfield (1900-1979) χαρακτήρισαν την επιστημονική επανάσταση ως μία εννοιολογική επανάσταση, μία *μετάλλαξη* της πνευματικής δραστηριότητας και των κριτηρίων που θέτουμε στο φυσικό κόσμο, αναβαθμίζοντας την από ένα σύνηθες ιστορικό γεγονός σε αφετηρία της πρώιμης νεότερης επιστήμης και του σύγχρονου κόσμου. Ο όρος «Επιστημονική Επανάσταση» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Koyré το 1930,[11] έπειτα από τον Butterfield το 1945,[12] ενώ εδραιώθηκε στο ευρύ κοινό έχοντας θέση τίτλου σε έργα, όπως του Alfred Rupert Hall (1920-2009)[13] και του John Desmond Bernal (1901-1971)[14] (Shapin, 1996 : 2-4). Υπό αυτό το πρίσμα, η ιστορία των επιστημών αναπτύσσει, κυρίως από το 1950 και έπειτα, μία νέα προσέγγιση για τη μελέτη της επιστήμης, η οποία έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τα πορίσματα της θετικιστικής προσέγγισης. Χρησιμοποιώντας την έννοια της επιστημονικής επανάστασης ως ισχυρό αναλυτικό εργαλείο, μελετά τις αξιοσημείωτες αλλαγές που εντοπίζονται στο πεδίο των επιστημών. Αυτό σε συνδυασμό με την έκδοση σημαντικών έργων, όπως του Hanson,[15] του

---

7 Η κριτική η οποία ασκήθηκε από τον Popper επικεντρώνεται κυρίως στα ζητήματα της επαγωγής και της επικύρωσης. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Popper, 1963· Schilpp, 1974.

8 Ο Hanson έθεσε το ζήτημα των παρατηρησιακών και θεωρητικών όρων και επισήμανε ότι οι παρατηρησιακοί όροι είναι αναπόφευκτα εμποτισμένοι με θεωρία. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Hanson, 1958.

9 Η κριτική από τον Quine αφορά κυρίως το πείραμα και τη δυνατότητα διάψευσης μιας μεμονωμένης πρότασης, ενώ τις απαρχές αυτής της προσέγγισης τις συναντάμε και στη σκέψη του Pierre Duhem (1861-1916). Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Duhem, 1954· Quine, 1961.

10 Δύο χρόνια έπειτα από το θάνατό του, το 1953, εκδίδεται το έργο του *Philosophical Investigations*, στο οποίο ο Wittgenstein αμφισβητεί την επάρκεια της λογικής ως μέσου για την κατανόηση του κόσμου και περνά στη γλωσσική ανάλυση και τη μελέτη του κανονιστικού χαρακτήρα της γλώσσας μέσα από τη μελέτη της γλωσσικής χρήσης καθεαυτήν. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Wittgenstein, Hacker, Schult, 2009.

11 Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Koyré, 1939, 1966.

12 Βλ. Butterfield, 1949.

13 Βλ. Hall, 1954.

14 Βλ. Bernal, 1969.

15 Ομοίως, υποσημείωση αριθμ. 8.

Stephen Edelston *Toulmin (1922-2009),*[16] και κυρίως της έκδοσης της *Δομής των Επιστημονικών Επαναστάσεων* του Thomas Kuhn (1922-1996) το 1962, οδήγησαν στη δημιουργία ενός νέου ιστοριογραφικού ρεύματος, του *ιστορικισμού*, στην υπονόμευση της θετικιστικής κοσμοθεωρίας και στην ανάδειξη ενός ερευνητικού μοντέλου, το οποίο προσεγγίζει την επιστήμη ως μία διαδικασία συνέχειας και ασυνέχειας, ως ένα πολιτισμικό φαινόμενο, το οποίο βασίζεται στην ασυμμετρία της γλώσσας, των κριτηρίων και των κατηγοριών της επιστήμης.

Παράλληλα, οι εξελίξεις στον τομέα της φιλοσοφίας της γλώσσας στη Γαλλία επιφέρουν ένα νέο είδος μελέτης της *γλώσσας*, βασισμένο στη παράδοση της δομικής γλωσσολογίας (structural linguistics) του ελβετού Ferdinand de Saussure (1857-1913). Το νέο αυτό φιλοσοφικό ρεύμα απορρίπτει την έννοια της ανθρώπινης βούλησης και ελευθερίας[17] και προτείνει την ανάλυση της ανθρώπινης εμπειρίας και συμπεριφοράς μέσω της σημειολογίας, με άλλα λόγια, μέσω της ανάλυσης των δομών της γλώσσας ως το μοναδικό παράγοντα καθορισμού της ανθρώπινης εμπειρίας, συμπεριφοράς και κατ' επέκταση της ανθρώπινης κουλτούρας και κοινωνίας (Toews, 1987: 882). Ο όρος «δομισμός» (structuralism) εμφανίστηκε για πρώτη φορά στα έργα του γάλλου ανθρωπολόγου Claude Lévi-Strauss (1908-2009)[18] για να χρησιμοποιηθεί ευρέως, κυρίως, από τους φιλοσόφους που ανήκουν στο κίνημα του *μεταδομισμού* (post-structuralism).[19] Οι θέσεις ότι το λέξημα[20] αποτελείται από το γλωσσικό ζεύγος σημαίνον-σημαινόμενο, και ότι η γλώσσα είναι μία δομή αποτελούμενη από *σημεία* των οποίων η γλωσσική αξία εξαρτάται εξ ολοκλήρου από τα ζεύγη που ανα-

---

16 Βλ. Toulmin, 1961.

17 Οι έννοιες *ανθρώπινη ελευθερία* και *ελεύθερη βούληση* κατείχαν κεντρική θέση στο φιλοσοφικό ρεύμα του *Υπαρξισμού*. Ο *Υπαρξισμός* σημείωσε ιδιαίτερη άνθηση μεταπολεμικά στη Γαλλία, κυρίως, μέσα από τα έργα του γάλλου φιλοσόφου Jean-Paul Charles Aymard Sartre (1905-1980) και της γαλλίδας φιλοσόφου Simone-Ernestine-Lucie-Marie Bertrand de Beauvoir (1908-1986).

18 Βλ. Lévi-Strauss, 1949, 1958.

19 Μεταδομισμός ονομάζεται το φιλοσοφικό ρεύμα, το οποίο ακολούθησε την παράδοση του δομισμού, ενώ, όπως ο Ian Craib αναφέρει «[…] οποιοσδήποτε γενικός ορισμός του δομισμού είναι δυστυχώς αδύνατος, αν μη τι άλλο επειδή πρόκειται για ευρύτατη θεωρητική παράδοση» (Craib, 2000: 255). Στην πραγματικότητα είναι δύσκολο να διακρίνουμε ευκρινώς αυτές τις δύο φιλοσοφικές παραδόσεις, ωστόσο, μπορούμε να πούμε ότι ο μεταδομισμός γεννήθηκε με τη μορφή ενός συνόλου διακριτών αντιδράσεων ή/και απαντήσεων προς τις κεντρικές θέσεις του δομισμού. Κυριότεροι εκπρόσωποι του θεωρούνται οι Jacques Derrida (1930-2004), Michel Foucault (1926-1984) και Gilles Deleuze (1925-1995). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Derrida δε χρησιμοποιεί ποτέ τον όρο «αποδομισμός», ωστόσο, στα έργα του, και κυρίως στο *De la grammatologie*, Paris: Les Éditions de Minuit (1967) πρωτοεμφανίζεται ο όρος «αποδόμηση» (déconstruction). Για περισσότερες πληροφορίες για το κίνημα του μεταδομισμού βλ. Matthews, 1996· Derrida, 1978· Taylor, 1990.

20 Στη σύγχρονη σημασιολογία ο όρος "lexeme" χρησιμοποιείται πολλές φορές αντί για τον όρο "word", ενώ ο Saussure σε αυτή την περίπτωση χρησιμοποιεί τον όρο "signe". Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον όρο "word" και τη χρήση του βλ. Julien, 2006.

πτύσσουν εντός του συστήματος, κατέχουν κεντρική θέση στη φιλοσοφία του Saussure και επηρέασαν καθοριστικά τη μελέτη της γλώσσας σε αυτή την κατεύθυνση (Saussure, 1967: 97-103). Η μελέτη των λεξημάτων βάσει των εννοιολογικών τους συστημάτων σε σχέση με τη γνώση του εμπειρικού αντικειμένου που προώθησε ο δομισμός και ο μεταδομισμός, δημιούργησε τις συνθήκες για τη διερεύνηση της γλώσσας καθεαυτήν, καθώς και την ιδιαίτερη έμφαση στο πλαίσιο και στους διαχρονικούς μετασχηματισμούς των ορολογιών. Επίσης, μία σειρά διακρίσεων που πραγματοποίησε ο Saussure, και κυρίως η διάκριση Συγχρονίας-Διαχρονίας[21] και η διάκριση Langage-Langue-Parole,[22] υπήρξαν ουσιαστικές για την κατεύθυνση της μελέτης προς ένα νέο είδος φιλοσοφίας της γλώσσας, το οποίο διαφέρει ουσιαστικά από τα υπόλοιπα. Παράλληλα, ο κεντρικός ρόλος που κατέχει η έννοια της δομής στη γλωσσολογία του Saussure, αφενός της επέτρεψε στην πορεία την επικοινωνία της με την κοινωνιολογία και την ιστορία, και αφετέρου αποξένωσε τη φιλολογία από το πεδίο της μελέτης της γλώσσας (Σφοίνη, 2006: 10). Επιγραμματικά μόνο αναφέρω ότι οι σημαντικότεροι στοχαστές που κινήθηκαν βάσει αυτών των πλαισίων είναι οι Jacques Lacan (1901-1981), Louis Althusser (1918-1990), Gilles Deleuze (1925-1995), Michel Foucault (1926-1984), Jacques Derrida (1930-2004).[23]

Σε αυτό το γενικότερο κλίμα αλλαγής, και παρά το πλήθος των ετερόκλητων ρευμάτων, τα οποία αναπτύχθηκαν εντός αυτών των συνθηκών, καλλιεργήθηκε το κατάλληλο έδαφος για μία νέα ώθηση στο πεδίο των επιστημών και της φιλοσοφίας, αναγγέλλοντας μία νέα εποχή για τη φιλοσοφική και επιστημονική σκέψη στην Ευρώπη.

---

[21] Ο Saussure πραγματοποιεί τη διάκριση μεταξύ *Συγχρονίας* και *Διαχρονίας* και διευκρινίζει ότι η γλώσσα ως δομή υπάρχει είτε στον παρόντα χρόνο ή σε μία καθορισμένη στιγμή του παρελθόντος (δηλαδή στη συγχρονία), είτε σε διαφορετικές χρονικές περιόδους (δηλαδή σε μία αλληλουχία συγχρονιών). Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Saussure, 1967.

[22] Η τριμερής διάκριση Langage-Langue-Parole υπήρξε καθοριστική για την ανάπτυξη της θεωρίας του Saussure. Επιγραμματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο όρος "langage" αναφέρεται στο γλωσσικό φαινόμενο της φυσικής γλώσσας, ο όρος "langue" αναφέρεται στην έννοια της γλώσσας ως δομή (ως σύστημα), και τέλος, ο όρος "parole" αναφέρεται στο γλωσσικό ενέργημα, στη γλώσσα in action. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Saussure, 1960.

[23] Εδώ θα πρέπει να διευκρινισθεί ότι ο Lacan και ο Althusser κατατάσσονται στη παράδοση του δομισμού, ο Derrida και ο Deleuze στην παράδοση του μεταδομισμού, ενώ ο Foucault θεωρείται ότι έδρασε εντός και των δύο αυτών παραδόσεων.

1.2. Ιστορία των Εννοιών: Η Γέννηση ενός νέου Ιστοριογραφικού Ρεύματος

Η *στροφή*, η οποία παρατηρείται από τα τέλη του 19ου αιώνα και έπειτα στο πεδίο των επιστημών και της φιλοσοφίας, μετατόπισε το ενδιαφέρον των ιστορικών και των φιλοσόφων προς τη μελέτη και την ανάλυση της γλώσσας αυτής καθεαυτήν. Εντός αυτών των πλαισίων, λοιπόν, άνοιξε ένας νέος δρόμος ερευνών που αφορά τη μελέτη των εννοιών επιτρέποντας μας σήμερα να κάνουμε λόγο για την ύπαρξη ενός αυτόνομου πολυεπιστημονικού πεδίου ιστορικής έρευνας, το οποίο εμφανίστηκε περίπου το 1970 στην Ευρώπη· το πεδίο της Ιστορίας των Εννοιών.

Πολλές φορές το πεδίο της ιστορίας των εννοιών συγχέεται με το πεδίο της ιστορίας των ιδεών (history of ideas) ή το πεδίο της διανοητικής ιστορίας (intellectual history). Ωστόσο, θα πρέπει να γίνει σαφές ότι, όταν μιλάμε για το πεδίο της ιστορίας των εννοιών, αναφερόμαστε σε ένα διακριτό αυτόνομο πολυεπιστημονικό πεδίο ιστορικής έρευνας, το οποίο σε πρώτο επίπεδο ασχολείται με ζητήματα που αφορούν τη μελέτη της εμφάνισης των όρων, καθώς και τη μελέτη των εννοιών και των μετασχηματισμών τους, εντοπισμένες σε συγκεκριμένο ιστορικό περιβάλλον. Η άποψη του αμερικανού Melvin Richter (γεννημένος το 1921) στο "Begriffsgeschichte and History of Ideas", ότι είναι μάταιο να επιχειρούμε τη σαφή διάκριση μεταξύ ιδέας και έννοιας προσπαθώντας να τις ορίσουμε επακριβώς, ηχεί εύλογη.

Οι δύο αυτοί όροι, της «ιστορίας των ιδεών» και της «εννοιολογικής ιστορίας», συχνά εμφανίζονται συνώνυμοι στον αγγλοσαξονικό και στο γερμανικό φιλοσοφικό λόγο. Δεν είναι φρόνιμο λοιπόν, αγνοώντας τις επιταγές της ίδιας της ιστορίας των εννοιών, να επιχειρούμε τον ορισμό τους σαν να ήταν απομονωμένοι από το περικείμενο στο οποίο εμφανίζονται (Richter, 1987: 259), βγάζοντας εν τέλει αυθαίρετα συμπεράσματα περί της ισοδυναμίας των αντικειμένων μελέτης των αυτών των πεδίων ιστορικής έρευνας. Πολλές φορές η ιστορία των εννοιών, η ιστορία των ιδεών και η διανοητική ιστορία γίνονται κατανοητές ως μία σειρά διαδικασιών, την οποία οι ερευνητές χρησιμοποιούν, για να μελετήσουν τους στοχαστές του παρελθόντος και τις θεωρίες τους. Ωστόσο, αυτό το γεγονός δεν αρκεί, για να συμπεραίνουμε την ισοδυναμία της ιστορίας των εννοιών με τα δύο αυτά ρεύματα.

Η ιστορία των ιδεών αναφέρεται στο φιλοσοφικό ρεύμα, το οποίο ξεκίνησε από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής μέσα από το έργο του ιδρυτή του Journal of the History of Ideas,[24] του αμερικάνου φιλοσόφου Arthur Oncken Lovejoy (1873-1962). Ένα από τα πιο σημαντικά έργα του Lovejoy είναι το μνημειώδες *The Great Chain of Being,*[25] στο οποίο ανέπτυξε την άποψη του περί της ύπαρξης *ιδεών-μονάδων* (*unit-ideas*), δηλαδή, περί της ύπαρξης αμετάβλητων και μη αναγώγιμων σταθερών, παρόμοιων με τα στοιχεία της αναλυτικής χημείας (Richter, 1987: 260).

Ένα από τα πιο κρίσιμα σημεία στα οποία διαφοροποιείται η ιστορία των ιδεών από την ιστορία των εννοιών, βασίζεται στο γεγονός ότι η *ιδέα* (ή καλύτερα η *ιδέα-μονάδα*, όπως εμφανίζεται στη θεωρία του Lovejoy) είναι κάτι το αμετάβλητο, παρόμοιο με τα αντικείμενα στο φυσικό κόσμο, και ανεξάρτητο από τις συνθήκες που επικρατούν εντός διαφορετικών περικειμένων (contextual variation). Αυτό θα μπορούσαμε να πούμε ότι δίνει μία πλατωνική απόχρωση στις *ιδέες*, διότι υπονοεί την a priori ύπαρξη τους και τη σταθερότητα τους ανεξάρτητα από τα περικείμενα και την ιδιαιτερότητα τους. Σύμφωνα με την πρακτική που άσκησε ο Lovejoy, η ιστορία των ιδεών είναι περισσότερο μία ιστορία *ιδεών-μονάδων*, οι οποίες μελετώνται έξω από το περικείμενο στο οποίο εμφανίζονται, δεν συγκεκριμενοποιούνται κοινωνικο-πολιτικά, ενώ η ιστορική αφήγηση επικεντρώνεται στην ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο οι εγγενείς τάσεις των ιδεών αυτών λειτουργούν υπακούοντας στη δική τους εσωτερική λογική. Σε αυτό το πλαίσιο, οι ιδεολογίες παρουσιάζονται από τον Lovejoy ως «συμπλέγματα στοιχειακών *ιδεών-μονάδων*», η μελέτη των οποίων αναφέρεται σε μία *φιλοσοφική σημασιολογία* παρά σε μία ιστορική ή κοινωνική ανάλυση. Ωστόσο, αυτό το χαρακτηριστικό της ιστορίας των ιδεών του Lovejoy, θεωρήθηκε από τους μελετητές του ιδιαιτέρως προβληματικό, αφού αφενός αντιμετωπίζει τις ιδέες ως άκαμπτα αμετάβλητα στοιχεία, τα οποία σχετίζονται μεταξύ τους ακολουθώντας μία ανεξάρτητη εσωτερική λογική, και αφετέρου επιτρέπει τη δυνατότητα προέκτασης της μελέτης των ιδεών σε μία μελέτη των *ιδεολογιών* αποξενωμένη από μία ιστορικοκοινωνική ανάλυση (Hampsher-Monk et al, 1998: 5, 24· Richter, 1987: 260).

---

[24] Το *Journal of the History of Ideas* ιδρύθηκε το 1940. Από το 2006 εκδίδεται από το University of Pennsylvania Press υπό την επιμέλεια των Warren Breckman, Martin J. Burke, Anthony Grafton και Ann E. Moyer. Βλ. http://jhi.pennpress.org

[25] Βλ. Lovejoy, 2001.

Η επαφή η οποία αναπτύχθηκε μεταξύ της αμερικανικής διανόησης[26] και της βρετανικής διανόησης (κυρίως του Cambridge) διαμορφώνει το πνευματικό έδαφος κατά τέτοιο τρόπο, ώστε σταδιακά να οδηγήσει στην υποκατάσταση της ιστορίας των ιδεών από τη διανοητική ιστορία. Στο τέλος της δεκαετίας του 1960, ο όρος «διανοητική ιστορία» χρησιμοποιείται ρητά ως μέρος των ερευνητικών αντικειμένων που εγγράφονται στη διευρυμένη ιστορία των ιδεών και σε συσχέτιση με την ιστορία της πολιτικής σκέψης, κυρίως μέσα από την πρακτική των ιστορικών του Cambridge και λαμβάνοντας πλέον τη μορφή μεταπτυχιακού προγράμματος *History of Political Thought and Intellectual History* στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ. Επιπλέον, από το 1984 και έπειτα, η έκδοση μιας νέας σειράς του Πανεπιστημίου του Κέιμπριτζ με τίτλο *Ideas in Context* και υπό την επιμέλεια των Quentin Skinner (γεννημένος το 1940), Richard Rorty, Jerome B. Schneewind (1930) και Wolf Lepenies (1941)[27] εγκαινίασε ένα νέο φιλοσοφικό χώρο συζήτησης, ο οποίος γίνεται ιδιαιτέρως δημοφιλής, αποσπώντας την προσοχή και αποδοχή της επιστημονικής κοινότητας της εποχής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μία περίοδο αναδιαμόρφωσης της παραδοσιακής ιστορίας των ιδεών του Lovejoy, η οποία όδευε πλέον στο να εδραιωθεί ως διανοητική ιστορία.

Με άλλα λόγια, η διανοητική ιστορία είναι ένα εγχείρημα, το οποίο αναδύθηκε μέσα από τους κόλπους της ιστορίας των ιδεών, στην πορεία δημιούργησε δεσμούς με την ιστορία της πολιτικής σκέψης, κυρίως μέσα από τη συμμετοχή των διανοητών του Κέιμπριτζ, ενώ εδραιώθηκε μέσα από ένα πεδίο δημόσιας συζήτησης, το οποίο μπόλιασε το ήδη «οργωμένο» από την επονομαζόμενη «*γλωσσική στροφή*» έδαφος αποδίδοντας νέους καρπούς (Kelley, 1987: 149-152, 169). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η γέννηση της διανοητικής ιστορίας μέσα από την ιστορία των ιδεών, είναι ένας από τους κύριους λόγους που οι δύο αυτοί όροι χρησιμοποιούνται με εναλλακτικό τρόπο. Ωστόσο, θα πρέπει να γίνει σαφές ότι παρά τα κοινά χαρακτηριστικά τους, θεωρούνται δύο διακριτά ρεύματα.[28] Αυτή η διάκριση πραγματοποιήθηκε, για

---

[26] Εδώ, εκτός της παράδοσης του Lovejoy περιλαμβάνεται και η παράδοση της αμερικανικής ιστορίας της πολιτικής θεωρίας, κυρίως όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα από το έργο του George Holland Sabine *A History of Political Theory* (1937), αλλά και η σκέψη ευρωπαίων διανοητών οι οποίοι βρήκαν πνευματικό και πολιτικό καταφύγιο στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως για παράδειγμα ο Leo Strauss, ο Eric Voegelin κ.ά.

[27] Η σειρά σήμερα επιμελείται από τους David Armitage, Jennifer Pitts, Quentin Skinner και James Tully. Βλ. http://www.cambridge.org/aus/browse/browse_highlights.asp?subjectid=11928

[28] Τα κοινά χαρακτηριστικά της ιστορίας των ιδεών και της διανοητικής ιστορίας αφορούν ζητήματα προέλευσης, αλλά και θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα, τα οποία δεν θα αναλυθούν στο παρόν κείμενο. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Bouwsma, 1981· Kelley, 1987· Hampsher-Monk et al, 1998· Mandelbaum, 1965.

να δώσει έμφαση στο πέρασμα από την περίοδο παρακμής της ιστορίας των ιδεών σε μία νέα περίοδο· μία περίοδο ώθησης για το ανερχόμενο πλέον ρεύμα της διανοητικής ιστορίας. Υπό αυτό το πρίσμα, και έπειτα από μία κατάσταση αναδιαμόρφωσης, το *νέο* αυτό ρεύμα κατάφερε να αποκρυσταλλώσει τις απόψεις του, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να συμβάλλει και να ενισχύσει τη γλωσσική στροφή (Toews, 1987: 879-880· Bouwsma, 1981: 282-283).[29]

Μέσα από ένα ιδιαίτερο πνευματικό περιβάλλον, λοιπόν, τρία μνημειώδη έργα έκαναν την εμφάνιση τους επηρεάζοντας με μοναδικό τρόπο τη μετέπειτα πορεία της φιλοσοφίας, της ιστορίας και της επιστήμης. Το 1969 δημοσιεύονται το *L' Archéologie du Savoir* του Michel Foucault και το *The meaning and Understanding in the History of Ideas* του Quentin Skinner, ενώ ένα χρόνο μετά δημοσιεύεται το μνημειώδες λεξικό *Geschichtliche Grundbegriffe* από δύο γερμανούς ιστορικούς, τον Werner Conze (1910-1986) και τον Otto Brunner (1898-1982) και έναν αυστριακό ιστορικό, τον Reinhart Koselleck (1923-2006). Με την έκδοση των τριών αυτών έργων ο *λόγος* (the discourse), η *επιχειρηματολογία* (the argumentation) και οι *έννοιες* (the concepts) αντίστοιχα γίνονται τα κεντρικά αντικείμενα μελέτης στο χώρο της ιστορίας και της φιλοσοφίας, και εντός των πλαισίων της ευρύτερης γλωσσικής στροφής άνοιξαν το δρόμο για την ανάπτυξη ενός νέου αυτόνομου πολυεπιστημονικού πεδίου ιστορικής έρευνας· το πεδίο της ιστορίας των εννοιών. Σε πολλές περιπτώσεις η γλωσσική στροφή άσκησε εξαιρετικά σημαντική επιρροή δημιουργώντας τις συνθήκες για την ανάδυση νέων ιστορικών και φιλοσοφικών πρακτικών, ενώ παράλληλα άγγιξε καλώς εδραιωμένα πεδία ιστορικής έρευνας εγκαινιάζοντας μια νέα εποχή. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η περίπτωση της ανθρωπολογικά προσανατολισμένης νέας πολιτισμικής ιστορίας (New Cultural History) που εμπλούτισε την κοινωνική ιστορία με νέες ερμηνείες, οι οποίες αφορούν κυρίως τις κοινωνικοοικονομικές συνέχειες και ασυνέχειες.[30]

Ωστόσο, και στην περίπτωση της ιστορίας των εννοιών, δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για ένα ομοιογενές κίνημα. Αντιθέτως, η ιστορία των εννοιών αναπτύχθηκε βάσει διαφορετικών παραδόσεων, οι οποίες θα μπορούσαμε να πούμε ότι κινήθηκαν σε δύο βασικές μεθοδολογικές κατευθύνσεις: πρώτον, στην ανάλυση όρων και

---

[29] Περισσότερες πληροφορίες για τη γλωσσική στροφή Pagden, 1988· Rorty, 1967.

[30] Περισσότερες πληροφορίες για τη νέα πολιτισμική ιστορία καθώς και τη συμβολική ανθρωπολογία (symbolic anthropology), βλ. Geertz, 1973.

εννοιών, και δεύτερον, στην ανάλυση λόγων και πολιτικών γλωσσών (political languages).[31] Η ανομοιογένεια βάσει της οποίας αναπτύχθηκε η ιστορία των εννοιών, σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στο γεγονός ότι, στην ουσία, δε μιλάμε μόνο για διαφορετικές παραδόσεις, αλλά για διαφορετικές εθνικές παραδόσεις, οι οποίες έδρασαν ποικιλοτρόπως στο εσωτερικό της.

Εν ολίγοις, η ιστορία των εννοιών αναπτύχθηκε στη Γαλλία, στη Γερμανία, και στον αγγλοσαξονικό χώρο. Η ποικιλομορφία που συναντάται στο εσωτερικό της σχετίζεται άμεσα με την ποικιλία των προελεύσεων της και των γλωσσών στις οποίες αναπτύχθηκε, ενώ το γεγονός αυτό αντανακλάται στη διαφορετική ορολογία που χρησιμοποιήθηκε για να την περιγράψει. Από τα μέσα του 20ου αιώνα, λοιπόν, η ιστορία των εννοιών που αναπτύχθηκε στη Γερμανία, στην Αγγλία και στη Γαλλία, έγινε γνωστή ως Beggriffsgeschichte, History of Concepts ή Conceptual History και Sémantique Historique αντίστοιχα, ενώ τα τελευταία χρόνια φαίνεται να χρησιμοποιείται περισσότερο ο όρος “History of Concepts”, για να περιγράψει τις ποικίλες πρακτικές του πεδίου. Συχνά αυτές οι τρεις παραδόσεις φαίνεται να αναπτύσσουν διάλογο μεταξύ τους, διατηρώντας ωστόσο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

Προτού περάσουμε στη παρουσίαση της κάθε σχολής ξεχωριστά, αξίζει να σημειωθούν κάποια βασικά χαρακτηριστικά της καταγωγής της ιστορίας των εννοιών και της ανάδυσής της ως κλάδου ιστορικής έρευνας. Η ιστορία των εννοιών αναπτύχθηκε ασκώντας κριτική στην παράδοση της ιστορίας των ιδεών, και κυρίως στη σταθερότητα των *ιδεών-μονάδων*, οι οποίες μελετώνται ανεξάρτητα των χρονικών πλαισίων και του ιστορικού περιβάλλοντος που συναντώνται. Σε αντιδιαστολή, η ιστορία των εννοιών μελετά και αναλύει τις έννοιες ταυτόχρονα στη συγχρονική και στη διαχρονική τους διάσταση, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στις ιστορικές (κοινωνικοπολιτικές) συνθήκες που επικρατούν σε κάθε περικείμενο. Οι έννοιες μελετώνται σημασιολογικά και ονοματολογικά, δίνοντας δηλαδή βαρύτητα και στην ποικιλία των εννοιολογήσεων ενός όρου, αλλά και στην ποικιλία των ορολογιών μιας έννοιας, οι οποίες συναντώνται εντός συγκεκριμένων περικειμένων.

Στην ιστορία των ιδεών του Lovejoy είναι σαφές ότι οι έννοιες μπορούν να κατέχουν μία ποικιλία ορολογιών, χωρίς ωστόσο να αναπτύσσεται κάποια ανάλυση

[31] Ο όρος «πολιτική γλώσσα» έχει κεντρική σημασία στο έργο του J. G. A. Pocock και αναφέρεται τόσο στις εννοιακές όσο και στις κοινωνικές δομές του κόσμου με τις πολιτικές του διαστάσεις, βάσει των οποίων ο ιστορικός καλείται να μελετήσει την ιστορία της πολιτικής κουλτούρας. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Pocock, 1987.

για τη μελέτη αυτού του ζητήματος. Η ιστορία των εννοιών, λοιπόν, πηγαίνει ένα βήμα πιο πέρα αναπτύσσοντας μεθοδολογικά εργαλεία και γλωσσικές τεχνικές για την ανάλυση και τη μελέτη των εννοιών, των ορολογιών, των πολιτικών λόγων (discourse), της χρήσης και των μετασχηματισμών τους, χαρτογραφώντας παράλληλα την ανάπτυξη και την ερμηνεία των *ιδεολογιών* με τις οποίες οι έννοιες ή ο λόγος είναι επιφορτισμένες (Richter, 1987: 260-263). Οι έννοιες και οι μετασχηματισμοί τους μελετώνται και ερμηνεύονται ως γλωσσικές διαδικασίες, ως γλωσσικές δομές, οι οποίες κατέχουν δική τους δυναμική. Υπό αυτό το πρίσμα, η μελέτη εστιάζει στις έννοιες ως μέρη γλωσσικών ή/και πολιτικών δικτύων σε σχέση πάντα με τα (περι)κείμενα τα οποία συγκροτούν (contextualism).[32]

Με άλλα λόγια, η ιστορία των εννοιών αναδύθηκε από του κόλπους της διανοητικής ιστορίας και την κριτική στην παραδοσιακή ιστορία των ιδεών, ενώ παράλληλα δέχτηκε σημαντικές επιρροές από τη φιλοσοφία και την ιστορία της πολιτικής και κοινωνικής σκέψης (the history of political and social thought). Ωστόσο, απέκτησε τα δικά της χαρακτηριστικά, έθεσε τα δικά της ερευνητικά ερωτήματα, εστίασε στα δικά της αντικείμενα μελέτης και ανέπτυξε τις δικές της μεθοδολογίες. Η ιστορία των εννοιών βασίστηκε στην ανάλυση, στη μελέτη και στην ανάπτυξη μεθοδολογικών εργαλείων και τεχνικών για την ερμηνεία των εννοιών ως μέρη δικτύων, ως δομές της *γλώσσας*, προσφέροντας ένα νέο πεδίο ιστορικής έρευνας με νέες προοπτικές αναφορικά με τη συγκριτική ιστορία και ιστοριογραφία (Richter, 1987: 247).

1.3. Οι Τρεις Σχολές της Ιστορίας των Εννοιών

Η Ιστορία των Εννοιών είναι ένα πολυεπιστημονικό πεδίο ιστορικής έρευνας, το οποίο λιγότερο ή περισσότερο έρχεται σε επαφή με την πολιτική επιστήμη (ιδιαίτερα

[32] Στην πορεία θα αναλύσω σχολαστικά τα αντικείμενα μελέτης καθώς και τις μεθόδους τις οποίες ανέπτυξε η κάθε σχολή ξεχωριστά. Προς το παρόν, αρκεί μόνο να διακρίνουμε ότι η ανάλυση των εννοιών και των ορολογιών κατά κύριο λόγο αναπτύχθηκε από τη γερμανική σχολή. Η ανάλυση της χρήσης των πολιτικών εννοιών υπήρξε το βασικό αντικείμενο της αγγλοσαξονικής σχολής μέσα από το έργο του Q. Skinner και του J. G. A. Pocock και την ευρύτερη παράδοση της ιστορίας της πολιτικής σκέψης, ενώ η ανάλυση του λόγου (analyse du discours) αναπτύχθηκε από τη «γαλλική σχολή».

τη πολιτική και κοινωνική θεωρία), την ιστορία (την ιστοριογραφία, την κοινωνική επιστήμη και την ανθρωπολογία), τη γλωσσολογία (τη λεξικομετρία και τη σημασιολογία) και τη φιλοσοφία (κυρίως, την ερμηνευτική και τη φιλοσοφία της ιστορίας). Παρά το γεγονός ότι η καταγωγή της σχετίζεται με μία μακρά παράδοση που πηγαίνει πίσω στις αρχές του 20ου αιώνα, η ιστορία των εννοιών σχηματοποιείται ως διακριτό πεδίο έρευνας από τα μέσα του αιώνα και έπειτα, βάσει μιας ποικιλίας πρακτικών, οι οποίες εμφανίζονται στη Γαλλία, στη Γερμανία και στον αγγλοσαξονικό χώρο. Αναδύθηκε στα πλαίσια ήδη εδραιωμένων θεωριών, αναπτύσσοντας ωστόσο διακριτά χαρακτηριστικά, μεθοδολογικά εργαλεία και αντικείμενα έρευνας, εγκαινιάζοντας με αυτόν τον τρόπο ένα νέο πεδίο ιστορικής έρευνας.

Από το μέσο του 20ου αιώνα και έπειτα, η ανάγκη της για μεθοδολογική εξειδίκευση ώθησε τη μελέτη σε μία πολυεπιστημονική προσέγγιση της γλώσσας (και συγκεκριμένα, των λέξεων και των εννοιών), η οποία, αναπτύσσοντας σχέσεις με διάφορα πεδία ιστορικής έρευνας (όπως, της ιστοριογραφίας, της κοινωνικής ιστορίας, της πολιτικής ιστορίας, της πολιτισμικής ιστορίας κ.ά.), λειτουργεί ως κόμβος στο ευρύτερο πεδίο της μελέτης της γλώσσας. Η σύγκλιση που δημιουργείται μεταξύ των διαφόρων πεδίων ιστορικής έρευνας, επιτρέπει στην ιστορία των εννοιών την οικειοποίηση τόσο θεωρητικών σχημάτων όσο και μεθοδολογικών εργαλείων με σκοπό την πληρέστερη μελέτη των όρων και των εννοιών και το μετασχηματισμό τους, λαμβάνοντας υπόψη κοινωνικούς, ιστορικούς, πολιτικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, υπερβαίνοντας τελικά όχι μόνο το κάθε πεδίο ξεχωριστά, αλλά και την ιστορία των εννοιών καθεαυτήν.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η ιστορία των εννοιών δεν έχει τη μορφή ενός συμπαγούς ευρωπαϊκού κινήματος, αντιθέτως η ποικιλία η οποία παρατηρείται στο εσωτερικό της είναι μάρτυρας των διαφορετικών παραδόσεων εντός των οποίων αναπτύχθηκε. Ωστόσο, σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι το ανατρεπτικό στοιχείο της ιστορίας των εννοιών, τοποθετείται στα εξής σημεία: πρώτον, στην προσέγγιση των όρων ως ιστορικές οντότητες με ιδιαιτέρως «φορτισμένο» περιεχόμενο και όχι ως αμετάβλητα αντικείμενα τα οποία πρέπει να ορισθούν επακριβώς· δεύτερον, στην ανάλυση και στην ερμηνεία της ιστορικής διακύμανσης του κανονιστικού περιεχομένου των εννοιών και των χρήσεων τους (Palonen, 2002: 91· 1997: 41)· και τρίτον, στο εγγενές της χαρακτηριστικό, δηλαδή, στην ικανότητα της να λειτουργεί ως

κόμβος ιστορικών πεδίων έρευνας προσφέροντας με αυτό τον τρόπο ένα γόνιμο ερευνητικό έδαφος για νέες μελέτες που αφορούν τη διερεύνηση των εννοιών.

Όπως σημειώσαμε και παραπάνω, *Begriffsgeschichte, History of Concepts/Conceptual History* και *Sémantique Historique* είναι οι όροι οι οποίοι αντιστοιχούν στις διαφορετικές εθνικές παραδόσεις της ιστορίας των εννοιών. Οι τρεις αυτές σχολές αναπτύχθηκαν έχοντας ως αφετηρία τη γλωσσική μορφή των μαρτυριών του παρελθόντος, ενώ κατανοούν την ιστορική πραγματικότητα ως γλωσσική δομή, ως γλωσσική κατασκευή με τη μορφή κειμένου (text), το οποίο αποτελείται από γλωσσικούς όρους (terms) και έννοιες (concepts). Παρά το γεγονός ότι και οι τρεις σχολές μαζί αποτελούν την ευρύτερη πρακτική της ιστορίας των εννοιών (history of concepts), η διάκριση τους είναι ουσιαστικής σημασίας. Οι διαφορετικές παραδόσεις βάσει των οποίων αναπτύχθηκαν και τα διαφορετικά μεθοδολογικά εργαλεία τα οποία ανέπτυξαν δεν μας επιτρέπουν παρά να παρουσιάσουμε τις τρεις αυτές πτυχές της ιστορίας των εννοιών ως διακριτές σχολές. Στη συνέχεια, θα δούμε ότι κάποιες φορές αναπτύσσεται διάλογος μεταξύ των ρευμάτων αυτών, ενώ κάποιες άλλες φορές αναδεικνύεται ότι μία κοινή πορεία είναι σχεδόν ακατόρθωτη.

1.3.1. ΓΕΡΜΑΝΙΑ: BEGRIFFSGESCHICHTE

Σύμφωνα με τον Hans G. Meier στο λήμμα με τον τίτλο *Begriffsgeschichte,* το οποίο δημοσιεύθηκε στον πρώτο τόμο του *Historisches Worterbuch der Philosophie*, ο όρος "Begriffsgeschichte" εμφανίζεται για πρώτη φορά στις διαλέξεις του γερμανού φιλόσοφου Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) και στην προσπάθεια του να προσδιορίσει τις τρεις φάσεις του *Ιστορείν*. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι παραμένει ανοιχτό το ενδεχόμενο, αν έχει όντως ειπωθεί από τον ίδιο τον Hegel ή αν η χρήση του προέκυψε μέσα τις σημειώσεις των διαλέξεων αυτών (Meier, 1971: 787, 788).

Η *Begriffsgeschichte* ως πεδίο ιστορικής έρευνας, αναδύθηκε μέσα από τους κόλπους παλαιότερων γερμανικών παραδόσεων, όπως της ιστορίας της φιλοσοφίας, της ερμηνευτικής, της ιστορίας του δικαίου και της ιστοριογραφίας. Στην πορεία αναπτύχθηκε με αυτονομία, ενώ ήρθε σε επαφή και επηρέασε σημαντικά τόσο σε επί-

πεδο θεωρίας όσο και μεθοδολογίας πολλά ερευνητικά πεδία (όπως για παράδειγμα, με την ιστορία, την ιστοριογραφία, την πολιτική θεωρία, την κοινωνική ιστορία και τη φιλοσοφία). Ο Koselleck συγκεκριμένα αναφέρει ότι η ιστορία των εννοιών ήρθε σε επαφή με την κοινωνική ιστορία ήδη από το 1930 και τη σκέψη του Bruner και του Walter Schlesinger (1908-1984). Οι δύο αυτοί διανοητές θεωρούνται οι στοχαστές που εγκαινίασαν το δρόμο για τη μετέπειτα εισαγωγή της *Begriffsgeschichte* στην ιστορία και στην κοινωνική ιστορία, ενώ το ίδιο συνέβη με τον Erich Rothacker (1888-1965) στη φιλοσοφία, τον Carl Schmitt (1888-1985) στη νομική επιστήμη και τον Jost Trier (1894-1970)[33] στη γλωσσολογία (Koselleck, 1989: 309-310).

Η ανάπτυξή της Begriffsgeschichte ήρθε ως αντίθεση στη Geistesgeschichte[34] (διανοητική ιστορία), και κυρίως, στην Ideengeschichte (ιστορία των ιδεών)[35] με βασική θέση την αδυναμία τους να εντάξουν τις ιδέες και τις έννοιες στα πολιτικά και κοινωνικά τους περικείμενα. Η *ιστορία των ιδεών* (Ideengeschichte) είχε ιδιαίτερη απήχηση στη μεταπολεμική Γερμανία και δημοσιοποιείται πρωτίστως μέσα από το περιοδικό *Archiv fur Begriffsgeschichte*[36] (Mandelbaum, 1965: 33). Η κριτική που της ασκήθηκε, λειτούργησε με παρόμοιο τρόπο όπως και στην ιστορία των ιδεών του Lovejoy, τονίζοντας, κυρίως, την αντίθεση στη σταθερότητα των ιδεών και την ανεξαρτησία τους από τα περικείμενα στα οποία απαντώνται. Ομοίως, ο αμερικανός ιστορικός Melvin Richter, όπως και ο Brunner και πολλοί άλλοι γερμανοί ιστορικοί, αποδοκιμάζει την ιστορία των ιδεών (και τη γερμανική Ideengeschichte) και είναι πεπεισμένος ότι η προσέγγιση που μας παρέχει βάσει της σταθερότητα των ιδεών (*μονάδων-ιδεών*), δε μπορεί να μας προσφέρει ακριβείς ιστορικές περιγραφές, ενώ επισημαίνει ότι οι έννοιες κατ' ανάγκη θα πρέπει να εντάσσονται και να ορίζονται βάσει των περικειμένων τους (Richter, 1995: 21-22).

---

[33] Ο γερμανός γλωσσολόγος Jost Trier, ανήκει στην πρώτη γενιά των υποστηρικτών του Saussure και είναι εκείνος ο οποίος εισήγαγε τις έννοιες *word fields* και *conceptual blocks* στη γλωσσολογία περίπου το 1930. Η θεωρία του άσκησε ιδιαίτερη επιρροή στη σκέψη του Koselleck σχετικά με την άποψη των *σημασιολογικών πεδίων* (*semantic fields*) βάσει των οποίων ορίζονται οι σχέσεις μεταξύ των εννοιών. Περισσότερες πληροφορίες για τη σκέψη του Koselleck και για τον τρόπο με τον οποίο οι έννοιες συσχετίζονται μεταξύ τους θα παρουσιαστούν και θα αναλυθούν στο 2ο Κεφάλαιο.

[34] Όπως αυτή αναπτύσσεται, κυρίως, μέσα από το έργο του Wilhelm Dilthey (1833-1911). Για περαιτέρω μελέτη σχετικά με τη Geistesgeschichte και το έργο του Dilthey, βλ. Dilthey: 1910, 1996· Makkreel, 1992· Owensby, 1994.

[35] Όπως παρουσιάζεται, κυρίως, μέσα από τα έργα του Friedrich Meinecke (1862-1954). Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Sterling, 1958· Iggers, 1984.

[36] Ιδρύθηκε από τον Erich Rothacker, εκδίδεται από τους Christian Bermes, Ulrich Dierse και Michael Erler, ενώ συντάκτης είναι η Annika Hand.
Βλ. http://www.meiner.de/index.php?cPath=4_31&content=recherche&katseite=1/

Σύμφωνα με τον Richter, εκείνοι που ασκούν την Begriffsgeschichte αναγνωρίζουν τον εαυτό τους περισσότερο ως ιστορικούς οι οποίοι πράττουν ιστορική σημασιολογία (historical semantics) παρά φιλοσοφία (Richter, 1987: 248, 260). Αυτό αφενός πηγάζει από το γεγονός ότι η Begriffsgeschichte διακρίθηκε με σαφήνεια από την Geistesgeschichte του Dilthey και την Ideengeschichte του Meinecke (καθώς και την ιστορία των ιδεών του Lovejoy), και αφετέρου, από το γεγονός ότι προσπάθησε με την πρακτική της να γεφυρώσει την ιστορία με την κοινωνική ιστορία (καθώς και άλλα πεδία, όπως η ιστοριογραφία, η πολιτική θεωρία κ.ά.), δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο ένα νέο πολυεπιστημονικό υπο-πεδίο στο ευρύτερο πεδίο της ιστορίας.

Το *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (Ιστορικό Λεξικό της Φιλοσοφίας), το *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur Politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (Οι Βασικές Έννοιες στην Ιστορία. Το Ιστορικό λεξικό της πολιτικής-κοινωνικής γλώσσας στη Γερμανία) και το *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich,* 1680-1820 (Εγχειρίδιο των βασικών πολιτικών-κοινωνικών εννοιών στη Γαλλία, 1680-1820) είναι τα τρία βασικότερα έργα της πρακτική της *Begriffsgeschichte*.

Το *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (εφεξής HWP) είναι ένα ογκώδες, 13 τόμων, γερμανικό ιστορικό λεξικό φιλοσοφικών όρων, το οποίο επιμελούνται οι Joachim Ritter (1903-1974), Karlfried Gründer (1928 -2011) και Gottfried Gabriel (γεννημένος το 1943), και εκδόθηκε από τον οίκο Schwabe & Co. (Basel) από το 1971 μέχρι και το 2007.[37] Το *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur Politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (εφεξής *G.G.*) είναι το μνημειώδες ιστορικό λεξικό των 8 τόμων, το οποίο επιμελούνται οι Brunner, Conze και Koselleck και εκδόθηκε από τον οίκο *Klett-Cotta* (Stuttgart) μεταξύ 1972-1997.[38] Το *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich,* 1680-1820 (εφεξής *Handbuch)* είναι ένα λεξικό 20 περίπου τόμων το οποίο επιμελούνται οι Rolf Reichardt,[39] Eberhard Schmitt και Hans-Jiirgen Liisebrink και εκδίδεται από το 1985 και έπειτα από τον εκδοτικό οίκο Oldenbourg (München). Και τα τρία αυτά λεξικά εξασκούν την Begriffsgeschichte μέσα από τη μελέτη και την ανάλυση συγκεκριμένων όρων, των εννοιών και της ιστορίας τους, ωστόσο, τα δύο τελευταία εγκαινιάζουν ένα νέο δρόμο

---

[37] Οι τόμοι εκδίδονται τα έτη 1971, 1972, 1974, 1976, 1980, 1984, 1989, 1992, 1995, 1998, 2001, 2005 και 2007.

[38] Οι 8 τόμοι εκδίδονται τις χρονιές 1972, 1975, 1978, 1982, 1984, 1990, 1992 και 1997.

[39] Ο Rolf Reichardt υπήρξε για πολλά χρόνια συνεργάτης του Koselleck.

προς τη γεφύρωση της ιστορίας των εννοιών και της κοινωνικής ιστορίας. Το *G.G.* και το *Handbuch* επιχειρούν να συσχετίσουν την εννοιολογική σκέψη με τις δομικές αλλαγές, οι οποίες πραγματοποιούνται σε επίπεδο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό, ενώ παράλληλα προσπαθούν να ορίσουν ποιες έννοιες χρησιμοποιήθηκαν ή αμφισβητήθηκαν από καλώς ορισμένα κοινωνικά στρώματα κατά τη διάρκεια περιόδων κρίσης, σύγκρουσης και επανάστασης (Richter, 1987: 247· 1995: 79, 80).

Το *G.G.* και το *Handbuch* μελετούν συγκεκριμένες έννοιες εντός συγκεκριμένων πλαισίων, της περιόδου *Sattelzeit*[40] στη Γερμανία μεταξύ 1750-1850 και στη Γαλλία μεταξύ 1680-1820 αντίστοιχα. Προσφέρουν μία μελέτη για τους όρους και τις έννοιες εντός μιας ποικιλίας λεξιλογίων/περικειμένων, όπως, πολιτικών, κοινωνικών, νομικών, οικονομικών. Από κοινού (και σε μικρότερο βαθμό στο *HWP*)[41] ήρθαν σε ρήξη με την παραδοσιακή γερμανική ανάλυση της Geistesgeschichte και της Ideengeschichte και αποτέλεσαν εκείνες τις εφαρμογές της Begriffsgeschichte, οι οποίες διαμόρφωσαν το κυρίαρχο παράδειγμα για την ιστορική μελέτη των εννοιών, των μετασχηματισμών και των σημασιολογικών τους πεδίων (semantics fields).

Στο παρόν κείμενο θα πραγματοποιηθεί η παρουσίαση της Begriffsgeschichte, όπως αυτή αναδύεται μέσα από το *G.G.* και το *Handbuch* (με ιδιαίτερη έμφαση στο πρώτο). Ο λόγος για τον οποίο η ενασχόληση μου με το *HWP* είναι εμφανώς περιορισμένη δεν υποκρύπτει την υποτίμηση του σε σύγκριση με τα άλλα δύο έργα. Η συμβολή του υπήρξε ιδιαιτέρως σημαντική για την εδραίωση της Begriffsgeschichte, και αδιαμφισβήτητη. Σε αντίθεση με το *G.G.* και το *Handbuch*, τα οποία εστιάζουν αποκλειστικά στη μελέτη πολιτικών και κοινωνικών εννοιών, το *HWP* περιέχει στο μεγαλύτερο μέρος του την ανάλυση φιλοσοφικών όρων. Εστιάζει πρωτίστως στη φιλοσοφία, περιλαμβάνοντας παράλληλα ένα μεγάλο αριθμό άρθρων για την ιστορία των εννοιών. Ωστόσο, θα μπορούσαμε να πούμε ότι μέσα από πολλά άρθρα του *HWP*, η Begriffsgeschichte παρουσιάζεται ως ο συνδυασμός μιας ιστορίας φιλοσοφικών ορολογιών και γίνεται περισσότερο κατανοητή ως τμήμα μιας εσωτερικής ιστορίας της φιλοσοφίας και των συγγενικών της πεδίων (Richter, 1987: 248-250). Αυτός είναι ο κύριος λόγος (καθώς και οι εμφανείς ρίζες της στην παράδοση της

---

[40] Ο όρος σχηματίστηκε από τον Koselleck. Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει το πέρασμα από την πρώιμη στη νεότερη εποχή της Γερμανίας κατά την περίοδο 1750-1850.

[41] Αφού σπανίως πραγματοποιούνται συσχετίσεις των αλλαγών του περιεχομένου των εννοιών με τις κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές που δύναται να συμβαίνουν.

Geistesgeschichte[42]) για τον οποίο η κοινωνική και πολιτική διάσταση απουσιάζει από την ανάλυση του *HWP*. Τέλος, μεταξύ του *G.G.* και του *Handbuch* μεγαλύτερη έμφαση θα δοθεί στην παρουσίαση του πρώτου, διότι τείνει να θεωρείται από τους σύγχρονους ιστορικούς των εννοιών (historian of concepts) το σημαντικότερο προϊόν της γερμανικής σχολής της ιστορίας των εννοιών.

- *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur Politisch sozialen Sprache in Deutschland*

Περίπου το 1960 ο R. Koselleck, βοηθός ακόμη τότε του καθηγητή W. Conze και μέλος της ομάδας για τη μελέτη της μοντέρνας κοινωνικής ιστορίας (Study of the Modern Social History) του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης, πρότεινε στον Conze η ομάδα να εξετάσει το ενδεχόμενο δημοσίευσης ενός λεξικού εννοιών, το οποίο θα παρείχε σε ένα τόμο μία έρευνα εστιασμένη αποκλειστικά στην καταγραφή των πολιτικών και κοινωνικών εννοιών από την αρχαιότητα μέχρι και τα σύγχρονα έτη. Ο Conze δέχτηκε την ιδέα, όμως, κατεύθυνε και περιόρισε αυστηρά τη θεματολογία του λεξικού στη Γερμανική γλώσσα και στην πρώιμη νεωτερικότητα (early modernity).[43] Το *G.G.* αποδείχθηκε, τελικά, ένα ιδιαιτέρως απαιτητικό εγχείρημα που υπερέβη κατά πολύ τις αρχικές προσδοκίες αναφορικά με την ποσότητα της προσπάθειας την οποία απαιτούσε, αφού, μεταξύ των 122 όρων τους οποίους εξετάζει, μπορεί κανείς να βρει λήμματα έκτασης από μερικές σελίδες μέχρι και μικρά βιβλία. Ένα από τα μεγαλύτερα λήμματα είναι αυτό της έννοιας «επανάσταση», το οποίο καλύπτει 135 σελίδες και περιέχει 778 υποσημειώσεις (Richter, 1987: 254).

Ο ίδιος ο Koselleck περιέγραψε το *G.G.* ως μία μάχη εναντίον της Geistesgeschichte του Meinecke, ως μία προσπάθεια για την ιστορικοποίηση της Geistesgeschichte έχοντας ως σημείο έναρξης την κοινωνικοπολιτική εμπειρία (Tribe, 1989: 180-181). Ο Conze είχε χαρακτηρίσει το εγχείρημα ως μία προσπάθεια εισα-

---

[42] Η αρχική σύλληψη της δημιουργίας του *HPW* έγινε αρκετά χρόνια πριν την πραγμάτωση του από τον Joachim Ritter το 1971. Το 1920 ο Rothacker συνέλαβε την ιδέα για τη δημιουργία του *HWP*, η οποία είχε περισσότερο προσανατολισμό προς την Geistesgeschichte. Ωστόσο, αυτή την άποψη δεν συμμερίστηκε ο Ritter όταν επιμελούνταν τον πρώτο τόμο του *HPW* το 1971.

[43] Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η στροφή του Conze στη νεωτερικότητα συμπίπτει με τη κίνηση των ιστορικών της σχολής των Annales προς τη προβιομηχανική εποχή, αν και ο Lucien Febvre (1878-1956) και ο Marc Bloch (1886-1944) είχαν σαφώς μεγαλύτερη επαφή με τη γερμανική παράδοση από ότι οι μεταπολεμικοί διάδοχοί τους, βλ. Dewald, 2006: 204.

γωγής της κοινωνικής ιστορίας στη μελέτη και την ανάλυση των εννοιών, μέσω της πρακτικής του ιστορικισμού. Ο Brunner, ένας από τους τρεις επιμελητές του λεξικού, ενεπλάκη στη δημιουργία του *G.G.*, ωστόσο η ηλικία και η ασθένεια του δεν του επέτρεψαν να συμβάλει ουσιαστικά στην υλοποίηση του. Σθεναρός αντίπαλος της Ideengeschichte και της Geistesgeschichte και ο ίδιος, θεωρεί ότι η ιστορική πραγματικότητα του παρελθόντος μπορεί να περιγραφεί βάσει των εννοιών και των αντίστοιχων ιστορικών περιόδων στις οποίες ανήκουν, ενώ με αυτό τον τρόπο, υποδεικνύει την αποτυχία της ιστορίας των ιδεών και της διανοητικής ιστορίας να εντάξουν τις έννοιες εντός των κοινωνικών και πολιτικών τους πλαισίων (Richter, 1987: 250, 251). Οι τρεις αυτοί διανοητές, παρά τις αποκλίσεις σχετικά με το πνευματικό τους υπόβαθρο,[44] γίνονται η βασική ομάδα των επιμελητών του λεξικού και το 1963 πραγματοποιούν την πρώτη επίσημή τους συνάντηση.

Σημαντική επιρροή στο *G.G.*, όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα από το έργο του Koselleck, άσκησε η σκέψη του Hans-Georg Gadamer (1900-2002).[45] Σύμφωνα με τον Gadamer, η σχέση των υποκειμένων με τον κόσμο καθορίζεται από τη γλώσσα, ενώ μία από τις βασικές αρχές του αφορά στην άποψη ότι η εμπειρία διαμεσολαβείται από τις έννοιες. Ωστόσο, το *G.G.* αρνούμενο κάθε οντολογικό συμπέρασμα το οποίο θα προέκυπτε από την Begriffsgeschichte, χαρακτηρίζεται από τον Gadamer ανεπαρκές ερμηνευτικά και υπερβολικά θετικιστικό (Richter, 1987: 259). Σε γενικές γραμμές, όμως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η σειρά σεμιναρίων του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης και το έργο *Wahrheit und Methode* του Gadamer, δημοσιευμένο το 1960, επηρέασε το ερμηνευτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο φαίνεται να κινείται ο Koselleck, με το έργο του οποίου έχει συνδεθεί πιο στενά η πρακτική του *G.G.* (Koselleck, 2004: xvi, xiv).

Στα πλαίσια του *G.G.* η Begriffsgeschichte συνδέεται άμεσα με τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές δομές, αφού το κύριο μέλημα της έρευνας είναι η ιστορική εξέλιξη πολιτικών και κοινωνικών εννοιών με έμφαση στο διάστημα 1750-1850

---

44 Πληροφορίες σχετικές με τις διαφορές του πνευματικού υπόβαθρου των Koselleck, Conze και Brunner βλ. Koselleck, 2004: xi, xii, xiii.

45 Αξίζει να σημειωθεί ότι τα σεμινάρια του Gadamer στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης παρακολούθησε, μεταξύ άλλων, και ο Koselleck. Η ερμηνευτική επιρροή που άσκησαν τα σεμινάρια του Gadamer στον Koselleck είναι εμφανής, και κυρίως, όσον αφορά την ιστορικοποίηση των φιλοσοφικών προβλημάτων περί της συγκρότησης της ανθρωπότητας στο χώρο και στο χρόνο, βλ. Koselleck, 2004: xi.

στη γερμανόφωνη Ευρώπη· περίοδο *Sattelzeit,*[46] όπως την ονόμασε ο Koselleck, για να προσδιορίσει τη ριζική αλλαγή εντός της οποίας κοινωνικοπολιτικές έννοιες έχουν υποστεί αλλαγή παραδείγματος, συνδέοντας παράλληλα την αλλαγή αυτή με μία ευρύτερη θεωρία της σημασιολογίας των ιστορικών χρόνων (semantic of historical time) (Palonen, 1997: 42). Εδώ, επιχειρείται η ανασυγκρότηση της ανάδυσης, της πρόσληψης και της επίδρασης που άσκησε η νεωτερικότητα στη γερμανόφωνη Ευρώπη, όπου και έλαβε μορφή με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, μελετώντας τις εναλλαγές της ταχύτητας των εννοιολογικών μεταβολών συγκεκριμένων όρων τόσο ως αποτέλεσμα όσο και ως αιτία της νεωτερικότητας (Richter, 1987: 253).

Εξαιτίας του γεγονότος ότι η γλώσσα και η ιστορία δεν ταυτίζονται στην ολότητα τους, ο Koselleck επισημαίνει ότι θα πρέπει επιμελώς να τις διαχωρίζουμε με αναλυτικό τρόπο, παρά το γεγονός ότι η ένταση μεταξύ τους κάποιες φορές τείνει να τις εξισορροπήσει. Η γλώσσα είναι ιστορικά ορισμένη και η ιστορία είναι γλωσσικά ορισμένη, ενώ στη γλώσσα εγγράφεται το διπολικό στοιχείο αυτής της σχέσης. Οι εμπειρίες πραγματώνονται ως τέτοιες μέσα από τη διαμεσολάβηση της γλώσσας και αυτό ακριβώς είναι αυτό που καθιστά την ιστορία δυνατή (Koselleck, 1989: 649). Παράλληλα, στη γλώσσα εγγράφεται η φύση (οι μετασχηματισμοί ή η σταθερότητα) των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών δομών των ιστορικών χρόνων. Στο άρθρο *The Temporalization of Concepts* ο Koselleck αναφέρει ότι η βασική υπόθεση του *G.G.* είναι ότι η εμπειρία των μοντέρνων καιρών είναι ταυτοχρόνως η εμπειρία μιας νέας εποχής, μελετώντας την ιστορία αυτή καθεαυτήν σαν κάτι νέο σε σχέση με την προηγούμενη εμπειρία. (Koselleck, 1997: 16). Μέσα από το *G.G.* η Begriffsgeschichte παρουσιάζεται ως αυτόνομο υπο-πεδίο της ιστορίας, αναδεικνύοντας το τι μπορούμε να κάνουμε με τις έννοιες, όταν μελετώνται ως μονάδες ανάλυσης στην ιστορία της πολιτικής και κοινωνικής σκέψης (Rayner, 1988: 496). Στόχος του λεξικού είναι να διερευνήσει τη διάλυση του παλιού κόσμου και ταυτόχρονα την ανάδυση του σύγχρονου κόσμου μέσα από την ιστορία της εννοιολογικής του κατανόησης (Tribe, 1989: 183). Οι έννοιες μέσα από το *G.G.* γίνονται αντιληπτές και αναλύονται ως αιτίες, αλλά και ως αποτελέσματα αλλαγών που υποδεικνύουν την πραγματικότητα.

---

[46] Περισσότερες πληροφορίες για τον όρο Sattelzeit βλ. Motzkin, 2005: 145-158.

Αυτό που το *G.G.* εμφανώς δηλώνει είναι το ότι η μελέτη και η ανάλυση των εννοιών απαιτεί τη διερεύνηση μιας ποικιλίας περικειμένων, αφού οι έννοιες δεν μπορούν να περιορισθούν σε ένα και το αυτό περικείμενο. Αντιθέτως, δημιουργούν πολλές συσχετίσεις, οι οποίες μπορούν να προσκολληθούν στην έννοια και να τη μεταλλάξουν (Hölscher, 2008: 193). Μέσα από συγκεκριμένες μεθόδους που εμφανίζονται στο *G.G.*, γίνεται μία προσπάθεια να μελετηθούν έννοιες, οι οποίες εμπλέκονται (χρησιμοποιήθηκαν ή αμφισβητήθηκαν) σε συζητήσεις για το κράτος, την κοινωνία και την οικονομία από ομάδες, στρώματα, κατηγορίες και τάξεις. Αυτό απαίτησε τη συγχρονική και διαχρονική ανάλυση των εννοιών μέσα από το πρίσμα τόσο της κοινωνικής ιστορίας όσο και της ιστορίας των εννοιών, αλλά και της ιστορικής ανθρωπολογίας (historical anthropology), αφού για τον Koselleck η κοινωνικο-ιστορική και ιστορικο-ανθρωπολογική διάσταση είναι παρούσες σε κάθε γλωσσική επιτέλεση (linguistic performance) (Koselleck, 2004: 4, 5). Υπό αυτούς τους όρους, οι πηγές της Begriffsgeschichte, της κοινωνικής ιστορίας και της πολιτικής ανθρωπολογίας χρησιμοποιούνται από κοινού στο *G.G.*.

Μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο, χρησιμοποιώντας τη Begriffsgeschichte ως σημείο διασταύρωσης πεδίων ιστορικής έρευνας, μπορεί να ιχνηλατήσει κανείς τις συνέχειες και τις ασυνέχειες που σημειώνονται στις έννοιες. Μέσα από τη σκέψη του Koselleck είναι εμφανές ότι υπάρχει συνεχής επικοινωνία μεταξύ της κοινωνικής ιστορίας, της πολιτικής σκέψης και της *Begriffsgeschichte*, η οποία πηγάζει από τη δυναμική σχέση, η οποία υπάρχει μεταξύ των εννοιολογικών, των κοινωνικών, των πολιτικών και των οικονομικών αλλαγών. Γι αυτό και στο *G.G.* η μελέτη των εννοιών, της χρήσης και των μετασχηματισμών τους τεκμηριώνεται επιστημονικά με την ανάλυση πρωτογενούς υλικού ασυνήθιστα διευρυμένου, διαφορετικής προέλευσης και αναφορικότητας, και το οποίο καλύπτει όσο το αδύνατον περισσότερα κοινωνικά μορφώματα (Richter, 1987: 251-253). Τέλος, στο *G.G.* για τη σκιαγράφηση της ιστορικής πορείας μιας έννοιας χρησιμοποιούνται τόσο διαχρονικές όσο και συγχρονικές αναλύσεις της γλώσσας. Αυτός ο συνδυασμός βασίζεται εξίσου στη σημασιολογία, στη γλωσσολογία και στην ονοματολογία, με απώτερο στόχο να αναλύσει τα σημασιολογικά πεδία (semantic fields), τη νεωτερικότητα (modernity), την αντίληψη του χρόνου (time perception) και την πολιτική δράση (political action), της πολιτικής και κοινωνικής γλώσσας.

Ένα από τα πιο δημοφιλή λήμματα του *G.G.*, είναι το λήμμα Krise (crisis) γραμμένο από τον ίδιο τον Koselleck στον τρίτο τόμο του λεξικού.[47] Το λήμμα έχει έκταση τριάντα τριών σελίδων, εντός των οποίων παρουσιάζονται με συνεκτικό τρόπο οι θεωρητικές ανησυχίες, οι μέθοδοι και οι πηγές που χρησιμοποιεί ο Koselleck. Εν ολίγοις, στο λήμμα παρουσιάζεται μία εκτενής διαχρονική μελέτη του όρου *κρίση* με έμφαση στις εννοιολογικές ρήξεις στη χρήση του όρου, οι οποίες μπορούν να μελετηθούν με τη βοήθεια της συγχρονικής ανάλυσης. Ξεκινώντας την έρευνα από τη χρήση του όρου στα Ελληνικά, ο Koselleck περνά στη μελέτη της εισαγωγής του όρου σε άλλες γλώσσες καταλήγοντας στον 18^{ο} αιώνα και στη Γαλλική Επανάσταση δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην πολιτική, φιλοσοφική και ιστορική διάσταση του όρου κρίση. Μέσω αυτής της μεθόδου, ο γερμανός ιστορικός προσπαθεί να αναδείξει τη σπουδαιότητα της μελέτης των πολλαπλών χρήσεων του όρου σε μία ποικιλία πολιτικών, οικονομικών, θρησκευτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών περικειμένων εντός των οποίων εμφανίζεται, με απώτερο στόχο τη μελέτη των εννοιολογικών του συνεχειών και ρήξεων.

- ***Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich, 1680-1820***

Το *Handbuch* εκδίδεται από το 1985 και είναι το πιο πρόσφατο από τα τρία Λεξικά, δεδομένου ότι μέχρι το 2000 έχουν κυκλοφορήσει περίπου 20 τόμοι. Αυτό το πολύτομο λεξικό, αν και εξολοκλήρου γραμμένο (ή μεταφρασμένο) στα Γερμανικά, επιχειρεί την ανάλυση γαλλικών πολιτικών και κοινωνικών εννοιών μεταξύ 1680 και 1820. Στο *Handbuch* μπορεί κανείς να συναντήσει μεγάλο τμήμα του υλικού που συναντάται στο *G.G.*, ωστόσο διαφέρει ουσιαστικά ως προς τη μεθοδολογία την οποία ακολουθεί (Richter, 1987: 254).

Εδώ, όπως στο *G.G.*, αλλά και στο *HWP*, οι έννοιες νοούνται και αντιμετωπίζονται ως βασικές μονάδες ανάλυσης. Το *Handbuch* μελετά συγκεκριμένες έννοιες, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν πριν, κατά τη διάρκεια και μετά το πέρας της Γαλλικής Επανάστασης. Κάνει από κοινού χρήση των πηγών της Begriffsgeschichte και της

[47] Koselleck, 1982a: 617-50. Για τη μετάφραση του λήμματος στην Αγγλική γλώσσα βλ. Koselleck, Richter, 2006: 357-400. Επίσης, βλ. την εισαγωγή στη μετάφραση Richter, Richter, 2006: 343-356.

κοινωνικής ιστορίας με σκοπό να διερευνήσει τις συλλογικές νοοτροπίες (*mentalités*),[48] οι οποίες αναπτύσσονται στη *μακρά διάρκεια της ιστορίας*[49] και συγκεκριμένα από την περίοδο του παλαιού καθεστώτος (ancient régime), της επανάστασης (revolution) μέχρι και την παλινόρθωση (restoration). Σε αντίθεση με τη δομική κοινωνική ιστορία (structural social history) η οποία συνδέεται με το *G.G.*, το *Handbuch* αναπτύχθηκε από τη δεύτερη γενιά των ιστορικών της σχολής των Annales και δέχτηκε σημαντικές επιρροές, ιδιαίτερα, από τη σκέψη του ιστορικού Michel Vovelle και την ιστορία των *νοοτροπιών* (l' histoire des *mentalités*). Έτσι σε αντιδιαστολή με το *G.G.* και την ισορροπία μεταξύ της Begriffsgeschichte και της κοινωνικής ιστορίας, το *Handbuch* δίνει προτεραιότητα στην κοινωνική ιστορία των *νοοτροπιών* (histoire sociale des *mentalités*) και προσπαθεί να συνδέσει τα γεγονότα με την ανάπτυξη των γλωσσικών όρων ως αναπαραστάσεων των γεγονότων αυτών, τοποθετώντας τη μελέτη μέσα στο πλαίσιο των συλλογικών νοοτροπιών (Richter, 1995: 81).

Ο Reichardt, ένας από τους βασικούς επιμελητές του *Handbuch* και κάποτε μαθητής του Koselleck, συναινεί με την κεντρική υπόθεση του *G.G.* ότι μέσα από την ιστορικοποίηση, τη δημιουργία ιδεολογιών, τον εκδημοκρατισμό και την πολιτικοποίηση σχηματοποιούνται οι έννοιες, κατά τη διάρκεια περιόδων *Sattelzeit*, ενώ παράλληλα αναγνωρίζει ότι η δημιουργία του *Handbuch* θα ήταν σχεδόν αδύνατη χωρίς τις υποθέσεις και τις θεωρητικές βάσεις τις οποίες έθεσε το *G.G.* (Richter, 1987: 255).

Το *Handbuch* παρουσιάζεται ως ένας συνδυασμός σημασιολογίας και κοινωνικής ιστορίας για τη μελέτη του *ancient régime* από το 1680 μέχρι 1820. Οι ίδιοι οι επιμελητές του[50] θεωρούν ότι το Handbuch βρίσκεται μεταξύ της γαλλικής λεξικομετρίας (lexicométrie) και της γερμανικής Begriffsgeschichte, αναπτύσσοντας λεπτομερείς μεθόδους προκειμένου να εφαρμόσουν στη πράξη τη σύλληψη της γλώσσας ως κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας (Richter, 1987: 255, 257). Θα μπορούσαμε να πούμε ότι πρόκειται για μία κοινωνικο-ιστορική προσέγγιση, απομακρυσμένη από τη μελέτη μεμονωμένων εννοιών και επιχειρώντας τη μελέτη όσο το δυνατόν

---

48 Πληροφορίες, για το τι ακριβώς σημαίνει *mentalités* στη σκέψη του Reichardt και πώς διακρίνεται από άλλους ιστορικούς, όπως ο Michel Vovelle, βλ. Richter, 1995: 82, 83, 84.

49 Ο όρος "longue durée" χρησιμοποιήθηκε από τον Fernand Braudel (1902-1985), για να τονίσει την προτεραιότητα της μελέτης των ιστορικών δομών της μακράς διάρκειας, σε αντιδιαστολή με την Histoire événementielle (ιστορία των γεγονότων). Βλ. Braudel, 1987.

50 Εκτός από τον Reichardt, ο οποίος ήταν ο βασικός εμπνευστής του έργου, καθώς και τους Eberhard Schmitt και Hans-Jiirgen Liisebrink, υπήρξε ένας μεγάλος αριθμός ερευνητών που εργάστηκαν γι αυτό το μνημειώδες έργο, όπως οι Georges Benrekassa, Roger Chartier, Mchel Delon, Jacques Guilhaumou και Keith Baker.

περισσοτέρων σημασιολογικά συγγενικών και συμπληρωματικών μεταξύ τους εννοιών εντός συγκεκριμένων κειμένων.

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε σύγκριση με την κοινωνική ιστορία, η ιστορία των εννοιών υποβαθμίζεται, ενώ η πρώτη δεν γίνεται αντιληπτή με τον ίδιο τρόπο, όπως και στο *G.G.* Ο στόχος του *Handbuch* είναι να παρουσιάσει την ιστορία των νοοτροπιών, όπως αυτή έχει γραφτεί από τη γενιά των ιστορικών της σχολής των Annales, η οποία ορίζει το περιεχόμενό της διακρίνοντας το από τη σκέψη των θεωρητικών (theorists) και των φιλοσόφων. Εξαιτίας των διαφορών τόσο στη σύλληψή της κοινωνικής ιστορίας όσο και στις μεθόδους μεταξύ των δύο Λεξικών, στο *Handbuch* παραλείπεται η εννοιολογική ανάλυση των μεγάλων πολιτικών, φιλοσοφικών και νομικών θεωρητικών (theorists) που παρέχεται από το *G.G.*. Στην επέκτασή του κατηγορεί τη μέθοδο που χρησιμοποιείται στη *G.G.* ως *Gipfelwanderungen* (δηλαδή ότι πραγματοποιούνται ιστορικά άλματα από «κορυφή» σε «κορυφή»), στρέφοντας αποκλειστικά τη μέθοδό του στην ανίχνευση κλασικών, μεσαιωνικών και μοντέρνων χρήσεων των πολιτικών και κοινωνικών κυρίαρχων εννοιών στην προεπαναστατική και επαναστατική Γαλλία (Richter, 1995, 79-80).

Ωστόσο, η έμφαση η οποία δόθηκε στις νοοτροπίες από το *Handbuch* έδωσε τη δυνατότητα ανάπτυξης μεθόδων διαφορετικών από το *G.G.*, βάσει των οποίων δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην κοινωνική ιστορία και στις συνήθεις νοοτροπίες (*mentalités populaire*), και όχι στους μεγάλους διανοητές του *G.G.*. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια η γλώσσα μελετάται ως το μέσο με το οποίο η κοινωνία αναπτύσσει και διατηρεί συγκεκριμένους ορισμούς για την πραγματικότητα, οι οποίοι αφορούν όλα τα μέλη της, συμπεριλαμβανομένων τόσο των ανταγωνιστικών πολιτικών ομάδων όσο και των ομάδων που κατέχουν την κυβερνητική εξουσία και λαμβάνουν αποφάσεις. Ακολουθώντας την πολιτική και την κοινωνική γλώσσα και δίνοντας έμφαση στις έννοιες, το *Handbuch* παρέχει μία ποσοτική ανάλυση μιας σειράς εγγράφων που καλύπτουν μία μακρά περίοδο στην ιστορία (Richter, 1995, 80). Τέλος, έδωσε τη δυνατότητα διαλόγου με γαλλικά ρεύματα, όπως με την κοινωνική ιστορία των νοοτροπιών (Michel Vovelle), με την ιστορία των γνώσεων και των αναπαραστάσεων (Georges Benrenkassa και Roger Chartier), με την ανάλυση του λόγου από την πλευρά της ιστορίας (Jacques Guilhaumou και R. Robin) και την πολιτική λεξικομετρία (M. Tournier) (Guilhaumou, 2000: 109).

Η *Begriffsgeschichte*, λοιπόν, κατέχει μία σημαντική θέση στην ιστορία της γερμανικής ιστοριογραφίας. Παρά τις διαφορές στις μεθόδους της ιστορικής ανάλυσης που συναντάμε στις πρακτικές της, σε γενικές γραμμές η Begriffsgeschichte εστιάζει στις συνέχειες, τις αλλαγές, και τους νεωτερισμούς που εντοπίζονται σε κεντρικές έννοιες της πολιτικής, κοινωνικής και φιλοσοφικής σκέψης. Οι ιστορικοί της Begriffsgeschichte μελέτησαν λεπτομερώς πώς μεγάλες περίοδοι κρίσεων και αλλαγών παράγουν θεμελιώδεις αντιθέσεις στις γλώσσες της πολιτικής και κοινωνικής σκέψης, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στο ρόλο των φορέων (agents), των περικείμενων και του τρόπου με τον οποίο επηρεάζουν τη γλώσσα. Αυτή η ιδιαίτερη επεξεργασία της γλώσσας με όρους φορέων, καθώς και των πολιτικών και κοινωνικών τους πεποιθήσεων, είναι εμφανής στην πρακτική της Begriffsgeschichte. Επιπροσθέτως, μέσα από την πρακτική της ιστορίας των εννοιών στη Γερμανία η έννοια του περικειμένου (context) παίζει κεντρικό ρόλο στη μελέτη των εννοιών και των μετασχηματισμών τους, ενώ βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με τη θεωρία του δομισμού και τη θέση περί της αυτονομίας στη μελέτη τη γλώσσας (Ifversen, 2003 :62).

Τέλος, μέσα από την πρακτική της γερμανικής ιστορίας των εννοιών και τις μεθόδους των τριών Λεξικών, είναι εμφανές ότι η Begriffsgeschichte λειτουργεί ως κόμβος μεταξύ ιστορικών πεδίων έρευνας, όπως η κοινωνική ιστορία, η πολιτική θεωρία, η ιστορική ανθρωπολογία, ενώ αντλεί μεθόδους και προβλήματα από τη φιλοσοφία, τη λεξικομετρία, την ιστορική σημασιολογία και τη θεωρία της γλώσσας, με κεντρικό στόχο την ανίχνευση και την ανάλυση (τη συγκριτική ανάλυση των συγχρονικών και διαχρονικών δομών) των εννοιών και των μετασχηματισμών τους.

1.3.2. ***ΑΓΓΛΙΑ: History of Concepts ή Conceptual History***

Η αγγλοσαξονική σχολή αναδύθηκε μέσα από τη κριτική που ασκήθηκε στην παράδοση της ιστορίας των ιδεών του Lovejoy και παρέμεινε στενά συνδεδεμένη με την ιστορία της πολιτικής σκέψης. Η βασική θέση της αγγλοσαξονικής κριτικής, όπως και στην περίπτωση της Begriffsgeschichte, βρίσκεται σε αντίθεση με τη θεωρία των αμετάβλητων μονάδων-ιδεών (unit-ideas), και με την ανεξάρτητη μελέτη των περικειμένων τους. Μία τέτοια προσέγγιση, σύμφωνα με αυτή την κριτική, θα μπορούσε να

οδηγήσει από ιστορικής απόψεως σε παραλογισμό, σε μύθο και σε ατοπία (Skinner, 1969a: 10-11, 35-37).

Οι κύριοι εκπρόσωποι της αγγλοσαξονικής σκέψης είναι ο Quentin Skinner και ο John Greville Agard Pocock, ενώ έχει συνδεθεί και με τους John Montfort Dunn, Stefan Collini, Anthony Pagden, Richard Flick, James Tully, and Donald Winch. Η σκέψη των Άγγλων θεωρητικών έγινε ιδιαιτέρως δημοφιλής και ευρέως γνωστή ως *σχολή του Cambridge·* τίτλος αντλούμενος από το γεγονός ότι οι κύριες μέθοδοί τους αναπτύχθηκαν κατά τη διαμονή τους στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ, τουλάχιστον στην περίπτωση του Skinner και του Pocock (Richter, 1995: 124). Ωστόσο, ο όρος "Cambridge School" δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ από τον ίδιο τον Skinner και τον Pocock, αλλά καθιερώθηκε μέσα από έργα τα οποία μελέτησαν ή σχολίασαν τη σκέψη τους. Επιπλέον, οι ίδιοι θεωρητικοί της σχολής του Cambridge μάλλον αναγνώρισαν στην πρακτική τους την ιστορία της πολιτικής σκέψης, παρά μία «ιστορία των εννοιών» με όρους Begriffsgeschichte. Με λίγα λόγια, θα λέγαμε ότι η σχολή του *Cambridge* έγινε κυρίως γνωστή για την έμφαση την οποία έδωσε στη μελέτη τόσο των γλωσσών της πολιτικής σκέψης όσο και των περικειμένων εντός των οποίων αναπτύχθηκαν (Richter, 1990: 38).

Στο τέλος του 1950, και ενώ η πρώιμη μεταπολεμική μορφή της έχει περάσει από το θετικισμό στην ανάλυση της «κοινής» γλώσσας, η φιλοσοφία του Cambridge κυριαρχείται από τον *ύστερο* Wittgenstein, ο οποίος προσπαθεί να απαρνηθεί τον θετικισμό του *Tractatus*. Ήδη η γοητεία του λογικού θετικισμού είχε ξεπεραστεί και βαθμιαίως αντικατασταθεί από μία τάση προς τη φιλοσοφίας της γλώσσας. Ωστόσο, αυτή την περίοδο οι Βρετανοί αναλυτικοί φιλόσοφοι ισχυρίζονταν ότι το νόημα των κειμένων μπορεί να οριστεί απλώς με την σε βάθος ανάγνωση του κειμένου, ενώ παράλληλα ασχολούνται με τις έννοιες σε επίπεδο γλωσσικής ανάλυσης και γλωσσικών παιγνίων (language games) σύμφωνα με την παράδοση του *ύστερου* Wittgeinstein και του βρετανού φιλόσοφου John Langshaw Austin (1911-1960). Στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ η ανάλυση της «κοινής» γλώσσας και η αναλυτική φιλοσοφία θεωρείτο μία από τις πιο περίβλεπτες διανοητικές δραστηριότητες, ενώ οι περισσότεροι από τους Βρετανούς ιστορικούς δίνουν έμφαση είτε στην πολιτική ιστορία είτε στις επιρροές που άσκησε η μαρξιστική θεωρία. Αυτή την περίοδο, τόσο η ιστορική μέθοδος όσο και η κοινωνιολογία (sociology) δεν κατέχει ιδιαίτερο χώρο ούτε στην πρακτική

των Βρετανών στοχαστών ούτε στο πρόγραμμα σπουδών του Πανεπιστημίου αντίστοιχα (Richter, 1990: 51, 52).

Η παράδοση του Wittgenstein, του Austin, αλλά και του μεταγενέστερου βρετανού ιστορικού Thomas Peter Ruffell Laslett (1915-2001) υπήρξε καθοριστική για την ανάπτυξη της πολιτικής σκέψης στο Κέιμπριτζ. Ο Laslett, επιμελητής της σειράς συλλογών για την πολιτική φιλοσοφία με τίτλο *Philosophy, Politics and Society* δημοσιευμένη το 1956, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία μιας νέας οπτικής για το πώς η ιστορία της πολιτικής σκέψης οφείλει να γραφτεί. Ο Laslett υποστήριξε ότι τα πολιτικά κείμενα μπορούν να γίνουν κατανοητά έπειτα από την σε βάθος ανάλυση των περικειμένων τους, δίνοντας ιδιαίτερη ώθηση τόσο στην πολιτική φιλοσοφία όσο και στην ιστορία της πολιτικής σκέψης του Πανεπιστημίου του Κέιμπριτζ (Richter, 1990: 53).

Το 1984 υπό την επιμέλεια των Skinner, Rorty, Scheewind και Lepenies δημοσιεύεται ο πρώτος τόμος του περιοδικού *Ideas in Context*. Αυτό το γεγονός εγκαινίασε και ταυτοχρόνως εδραίωσε ένα νέο χώρο εντός του οποίου ενισχύθηκε η συζήτηση που αφορά τη γλωσσική στροφή του 1970. Ένα από τα πιο σημαντικά έργα του Skinner, το οποίο, μαζί με την έκδοση του *G.G.* και το *L'archéologie du savoir* του Foucault, θεωρείται ότι πυροδότησε την επονομαζόμενη γλωσσική στροφή, είναι το άρθρο του "Meaning and Understanding in History of Ideas" δημοσιευμένο το 1969 στο όγδοο τεύχος του *History and* Theory. Το άρθρο αυτό γράφτηκε σε αυστηρά αγγλοσαξονική ακαδημαϊκή ατμόσφαιρα, η οποία εκείνη την περίοδο κυριαρχείτο κυρίως από τις μαρξιστικές μεθόδους. Εδώ, αναπτύσσονται και αναλύονται οι έννοιες *περικείμενο* (context) και *προθετικότητα* (intentionality[51]) με απώτερο στόχο την ανάλυση του θεωρητικού του σχήματος *mythologies* (mythology of doctrines, mythology of coherence, mythology of prolepsis) (Skinner, 2007: 103-123). Η έννοια περικείμενο, φαίνεται να είναι ένα από τα πιο συζητημένα αναλυτικά εργαλεία της σκέψης του Skinner. Το άρθρο του 1969, είναι ένα πολεμικό κείμενο εναντίον της αγγλικής παραδοσιακής πρακτικής της ιστορίας της πολιτικής σκέψης. Η αντίθεση του επικεντρώνεται στην τάση της παραδοσιακής πρακτικής να μελετά τα ιστορικά κείμενα ως

[51] Αξίζει να σημειωθεί ότι η σκέψη του Skinner δέχτηκε επιρροές από τη θεωρία του δασκάλου του Roger G. Collingwood (1889-1943), κυρίως όσον αφορά το ρόλο των φορέων στην ερμηνεία των κειμένων. Ωστόσο, στο παρόν κείμενο δεν περιλαμβάνεται μία παρουσίαση του έργου του Collingwood, καθώς και των σημείων της θεωρίας του που επηρέασαν τη σκέψη του Skinner. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Skinner, 2002: 83-130· McIntyre, 2008: 138-166.

ανεξάρτητες οντότητες, οι οποίες πρέπει να μελετηθούν βάσει κοινωνικών και οικονομικών όρων. Επισημαίνει την αναγκαιότητα της μελέτης και ανάλυσης των κειμένων εντός των ιστορικών (και πνευματικών) τους περικειμένων, ισχυριζόμενος ότι μπορούμε να κατανοήσουμε και κατ' επέκταση να ερμηνεύσουμε τα κείμενα, αν και μόνο αν επιστρέψουμε στο ιστορικό τους περιβάλλον και προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε τι ήθελε να πει ο συγγραφέας τους (contextualism).

Σε γενικές γραμμές η συνεισφορά του Skinner επικεντρώνεται στην ανάπτυξη μιας θεωρίας για την ανασυγκρότηση και την ερμηνεία των ομιλιακών ενεργημάτων (*speech acts*), τα οποία εμπεριέχονται στις λεκτικές δηλώσεις συγκεκριμένων συγγραφέων, όπως αυτές διαφαίνονται μέσα από την πολιτική τους θεωρία (για παράδειγμα μέσα από τα έργα του Machiavelli, του Thomas Hobbes κ.ά.). Η σκέψη και το έργο του Skinner όσον αφορά την πολιτική του θεωρία έχει υποστεί σημαντικές επιρροές από την παράδοση του *ύστερου* Wittgeinstein και του Austin. Η θεωρία του ξεκινά με την κριτική τόσο στην κλασική θεωρία των ιδεών του Lovejoy, όσο και στη σκέψη του Ουαλού Raymond Henry Williams (1921- 1988), κυρίως όπως αυτή διαμορφώνεται στην πρώτη έκδοση του έργου του *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society* (1976). Για τον Williams, η μελέτη των μεταλλαγών των εννοιών μπορεί να μας βοηθήσει να βελτιώσουμε την κατανόηση των ιστορικών και σύγχρονων ζητημάτων, ωστόσο, ο Skinner σημειώνει ότι η σχέση των εννοιών με τις λέξεις είναι περισσότερο πολύπλοκες από ό,τι φαίνεται μέσα από την επιχειρηματολογία του Williams (Skinner, 1980: 562-578). Αντιθέτως, ο Skinner αναφέρει ότι η σχέση μεταξύ εννοιών και λέξεων είναι ιδιαιτέρως πολύπλοκη και για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε μία έννοια θα πρέπει να κατανοήσουμε τη *χρήση* των όρων που την εκφράζουν μέσα σε συγκεκριμένα επιχειρήματα. Εμφανώς επηρεασμένος από την αναλυτική παράδοση επισημαίνει ότι μπορούν μόνο να υπάρξουν ιστορίες των χρήσεων των εννοιών στα πλαίσια επιχειρημάτων, ενώ αντιλαμβάνεται τις έννοιες ως εργαλεία κατανόησης και ερμηνείας τόσο των (περι)κείμενων αυτών καθεαυτά όσο και της προθετικότητας (intensionality) του συγγραφέα που ενέχεται στα επιχειρήματα, τα οποία συγκροτούν τα υπό μελέτη (περι)κείμενα (Tully, 1983: 489-451· 1988: 277-281).

Ο Skinner, όπως και ο Pocock, αναφέρει ότι το έργο του Laslett και συγκεκριμένα η έμφαση του στην ένταξη της ερμηνείας των κειμενικών πηγών εντός συ-

γκεκριμένων ιστορικών πλαισίων (ο αγγλικός όρος αποδίδεται ως “contextualism”),[52] η οποία και ταυτίστηκε με τη γενικότερη δράση της σχολής του *Cambridge*, υπήρξε καθοριστικής σημασίας για την ανάπτυξη της πολιτικής του θεωρίας. Σύμφωνα με τον Laslett, τα πολιτικά κείμενα μπορούν να γίνουν κατανοητά μόνο μέσα από την εις βάθος ανάλυση των περικειμένων τους. Η συμβολή του Laslett στην πολιτική φιλοσοφία και στην ιστορία της υπήρξε καθοριστική για τη μελλοντική της πορεία. Ο ίδιος ίδρυσε την ομάδα του Cambridge με τίτλο *History of Population and Social Structure* σε μία προσπάθεια του να συνδυάσει το έργο του στην ιστορία της πολιτικής σκέψης με τα νέα, για την παράδοση του Cambridge, πεδία της ιστορικής δημογραφίας (historical demography) και της κοινωνιολογίας με τα οποία η ομάδα ασχολούταν (Richter, 1990: 53, 54).[53]

Αυτή η παράδοση και σε συνδυασμό με τη θεωρία των *πράξεων του λόγου* του Austin, είναι οι βασικές επιρροές των βασικών επιχειρημάτων πάνω στα οποία έχει δομηθεί η θεωρία της πολιτικής σκέψης του Skinner. Σαφώς, η στρατηγική της ανάλυσης και ερμηνείας του Skinner επικεντρώνεται στη συγχρονία και συγκεκριμένα στις πράξεις του λόγου των υποκειμένων, ως μορφές έκφρασης (utterances), οι οποίες εκφράζουν και παράλληλα εκτελούν την πράξη στην οποία αναφέρονται (Hampsher-Monk et al, 1998: 42). Ο Skinner επικεντρώνεται στην ερμηνεία των ιστορικών κειμένων μέσα από την ανάλυση των χρήσεων των εννοιών που χρησιμοποιεί και μέσα από τη μελέτη των περικειμένων στα οποία εντάσσονται· μία ανάλυση με όρους προθετικότητας του συγγραφέα, επισημαίνοντας παράλληλα ότι ένα κείμενο μπορεί να περιέχει νοήματα, τα οποία να ξεπερνούν τις προθέσεις του συγγραφέα (Tully, 1988: 271-273). Σε αυτά τα πλαίσια ο Skinner εντάσσει την ανάλυση του Austin για τις πράξεις του λόγου (speech acts) στη θεωρία του και βάσει αυτής περνά σε μία λεπτομερειακή περιγραφή των ρητορικών, πολιτισμικών και πολιτικών πλαισίων αναφοράς (Guilhaumou, 2000: 111). Συγκεκριμένα, ο Austin πραγματοποιεί μία σημαντική διά-

---

[52] Για περισσότερες πληροφορίες για το *contextualization move* της σχολής του Cambridge, όσο και για το έργο του Laslett, βλ. Bevir, 2011: 11-23.

[53] Αξίζει να σημειωθεί ότι στο Cambridge δεν είχε προκύψει η σύνθεση της κοινωνικής και ιστορίας των εννοιών ανάλογη με αυτή του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης. Όπως ο Richter αναφέρει, αυτό δεν ήταν αποτέλεσμα της έλλειψης επικοινωνίας μεταξύ των δύο παραδόσεων. Αντιθέτως, ο Laslett συνάντησε πολλές φορές τον Conze, όταν εκείνος ενημερώθηκε για το πρόγραμμα του *G.G.* και τη σύλληψη της κοινωνικής ιστορίας μέσα σε αυτό. Ωστόσο, η κατεύθυνση της Γερμανικής κοινωνικής ιστορίας έτσι όπως αυτή προβάλλεται μέσα από το *G.G.* φαίνεται εντελώς λανθασμένη στην ομάδα του Cambridge και ο Laslett δεν πραγματοποιεί καμία προσπάθεια σύνδεσης της πολιτικής του θεωρίας με την κοινωνική ιστορία, βλ. Richter, 1990: 54.

κριση όσον αφορά την πράξη του λόγου και αναφέρει ότι κάθε πράξη του λόγου διακρίνεται σε *locution, illocution* και *perlocution*.[54] Εν ολίγοις, στην πρώτη περίπτωση κατατάσσει την απλή εκφορά των λέξεων, στη δεύτερη την προθετικότητα του ομιλητή ή του συγγραφέα και η τρίτη αναφέρεται στα αποτελέσματα τα οποία η γλωσσική πράξη προκαλεί στον ακροατή ή στον αναγνώστη (Skinner, 2002: 98-102, 105-107). Η δεύτερη διάκριση του Austin κατέχει καθοριστική θέση στη θεωρία του Skinner, ο οποίος αναφέρει ότι, αν κάποιος θέλει να κατανοήσει εις βάθος τη θεωρία του, θα πρέπει να πρώτα να μελετήσει τη θεωρία του Austin.

Παρά τις διαφορές στις θεωρίες τους, από κοινού ο Skinner και ο Pocock μελέτησαν τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ πολιτικής και κοινωνικής γλώσσας, σκέψης και δράσης, ενώ παράλληλα προσπάθησαν να αναπτύξουν μία επαρκή ιστοριογραφία σχετική με αυτά τα ζητήματα, τοποθετώντας αυτή την προσπάθεια εντός αυστηρών ιστορικών πλαισίων (Richter, 1990: 49). Ωστόσο, η θεωρία του Pocock διαφέρει από αυτή του Skinner. Σύμφωνα με τον Pocock, για να μελετήσει κανείς την πολιτική επιστήμη θα πρέπει να μελετήσει τις πολιτικές γλώσσες. Η μελέτη θα πρέπει να επικεντρωθεί στη διερεύνηση των κειμένων μέσα από τα στρώματα των γλωσσών (layers of languages) με στόχο να αποκαλύψει τα διαφορετικά επίπεδα της γλώσσας.

Ο Pocock υπερασπίστηκε την άποψη περί της τοποθέτησης της μελέτης των κειμένων στα ιστορικά τους περικείμενα (εφεξής *contextualist theory*) μέσω της μελέτης κοινωνιολογικών λεξιλογίων (sociological vocabularies). Η μελέτη των κοινωνιολογικών λεξιλογίων του Pocock οδήγησε σε μία διαφορετική *contextualist theory* από αυτή του Skinner. Ο Skinner παρουσιάζει τη γλώσσα ως ένα σύνολο συμβάσεων τις οποίες ο συγγραφέας πράττει/δηλώνει μέσω των *illocutionary acts* (ενδολεκτικών πράξεων). Εν αντιθέσει, ο Pocock υιοθετεί περισσότερο το δομικό χαρακτήρα των λεξιλογίων για να υποστηρίξει ότι η γλώσσα είναι εκείνη που προσδίδει στους συγγραφείς την ίδια τους την προθετικότητα. Ο Pocock δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη μελέτη της γλώσσας και του τρόπου που πορεύεται με την πάροδο του χρόνου (δηλαδή, αν είναι αμετάβλητη ή μεταβαλλόμενη εντός συγκεκριμένων συνθηκών). Η θεωρητική ανάλυση της *contextualism theory*, γίνεται με βάση την ανάλυση και τη μελέτη των εννοιών, όπως η έννοια παράδειγμα (paradigm), παράδοση (tradition) και γλώσ-

[54] Σύμφωνα με την ελληνική μετάφραση του βιβλίου του Austin, (2003), *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, μτφρ. Αλ. Μπίστης, οι όροι προτείνονται ως εξής λεκτική (*locution*), ενδολεκτική (*illocution*) και περιλεκτική (*perlocution*) και έτσι διατηρούνται και στο παρόν κείμενο.

σα (language), μέσω των οποίων ο Pocock προσπαθεί να αποκαλύψει τις συνδέσεις μεταξύ κειμένων και συγγραφέων. Σε πολλές περιπτώσεις, φαίνεται να ενδιαφέρεται λιγότερο για τη φιλοσοφική ανάλυση των εννοιών, εστιάζοντας αποκλειστικά στη χρήση των εννοιών με απώτερο σκοπό να παρουσιάσει την ιστορική πρακτική που χρησιμοποιεί και να αναδείξει την *contextualism theory* ως τη μόνη κατάλληλη πρακτική για την ιστορική ερμηνεία των κειμένων (Bevir, 2011: 16, 17).

Ο Pocock εναντιώθηκε στη βρετανική παραδοσιακή ανιστορική πολιτική θεωρία, μέσω της προσπάθειας του να αποσαφηνίσει πώς θα πρέπει να γραφτεί η ιστορία της πολιτικής σκέψης. Ως πρωταρχικό στόχο του ιστορικού θέτει την ανακατασκευή των πολιτικών γλωσσών, όπως αυτές εξελίχθηκαν μέσα στην πάροδο του χρόνου και αναγνωρίζει το γεγονός ότι η γλώσσα κατέχει επεξηγηματικό ρόλο όσον αφορά τη σκέψη των συγγραφέων, η οποία μπορεί να ανιχνευτεί βάσει της γλώσσας που χρησιμοποιείται εντός συγκεκριμένων κειμένων. Παράλληλα υιοθετώντας τη σωσσυριανή ορολογία διακρίνει τη διαχρονική από τη συγχρονική διάσταση, καθώς και τη γλώσσα (la langue) ως το σύνολο συγκεκριμένων εκφορών (la parole) (Hapsher et all, 1998: 39, 40).

Ο Pocock, σε αντίθεση με τον Skinner, δίνει μεγαλύτερη έμφαση στη διαχρονία σχετικά με τη μελέτη της γλώσσας: στη μελέτη της γλώσσας του πολιτικού λόγου (*political discourse*), την οποία περιγράφει ως μία σύνθετη δομή αποτελούμενη από ένα λεξιλόγιο, μία γραμματική, μία ρητορική και μία σειρά από χρήσεις, υποθέσεις και υποδείξεις, οι οποίες υπάρχουν από κοινού στο χρόνο και εφαρμόζονται από συγκεκριμένα υποκείμενα με πολιτικά κίνητρα. Αυτό περιλαμβάνει την αναγνώριση τόσο του αντικειμένου της ιστορικής έρευνας όσο και των μέσων ερμηνείας των κειμένων/του λόγου ενός υποκειμένου. Ο Skinner από την άλλη, εστιάζει στην πρακτική μιας γλωσσικής πράξης, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στη χρήση των εννοιών από το υποκείμενο. Στη μελέτη, κεντρική θέση λαμβάνει τόσο το περικείμενο και οι συμβάσεις όσο και οι προθέσεις τις οποίες το υποκείμενο πράττει/δηλώνει μέσα σε αυτό. Με αυτό τον τρόπο, αναδεικνύεται η εξάρτηση της κατανόησης των πράξεων του λόγου των υποκειμένων από την κατανόηση των εννοιών βάσει των οποίων οι πράξεις αυτές λαμβάνουν χώρα (Hapsher et all, 1998: 46). Κατ' επέκταση, στην περίπτωση του Skinner, η μελέτη είναι εξαρτημένη από το υποκείμενο καθεαυτό, αφού τα εμπρόθετα γλωσσικά του ενεργήματα συγκροτούν τη γλώσσα, δηλαδή τις έννοιες, ενώ

στην περίπτωση του Skinner η μελέτη εστιάζει στη συγκρότηση των υποκειμένων μέσω των γλωσσικών δομών συγκεκριμένων ιστορικών πλαισίων.

Παρά την έλλειψη μεθοδολογικής συνάφειας που μπορεί κάποιες φορές να εντοπίζεται εντός αυτού που ονομάζεται σχολή του *Cambridge*, ο Skinner και ο Pocock θεωρούνται οι κύριοι εκπρόσωποι της ιστορίας της πολιτικής σκέψης που αναπτύχθηκε εντός του Πανεπιστημίου του Κέιμπριτζ. Παρά τις θεωρητικές διαφοροποιήσεις, οι δύο αυτοί στοχαστές μοιράζονται τόσο μεθόδους όσο και αντικείμενα μελέτης, τα οποία τους κατατάσσουν από κοινού στην ίδια σχολή και κατ' επέκταση τοποθετούν την πρακτική τους δίπλα στην πρακτική του *G.G.* και της γερμανικής Begriffsgeschichte.[55] Υπό αυτούς τους όρους, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η συλλογή του Pocock με τίτλο *Politics, Language and Time* (1971) μπορεί να θεωρηθεί η αγγλική απόδοση του όρου που τιτλοφορείται στο *Vergangene Zukunft* του Koselleck (1979), ενώ η κριτική των γερμανών ιστορικών της Begriffsgeschichte εναντίον των Ideengeschichte και Geistesgeschichte μπορεί να θεωρηθεί το αντίστοιχο των ιστορικών του Cambridge σε αντίθεση με την ιστορία των ιδεών του Lovejoy και την πολιτική σκέψη του Williams (Richter, 1990: 50).

Τέλος, σε γενικές γραμμές, θα μπορούσαμε να σημειώσουμε τρεις κοινές βασικές θέσεις της κατεύθυνσης των ιστορικών της αγγλοσαξονικής σχολής. Πρώτον, κύριος στόχος της μελέτης είναι η γλωσσική συγκρότηση της πολιτικής σκέψης, ενώ μέσα από τη μελέτη της χρήσης των εννοιών γίνεται μία προσπάθεια ανάδειξης των συμβάσεων και των προθέσεων βάσει των οποίων συγκεκριμένα υποκείμενα δηλώνουν/πράττουν *κάτι* διαμέσου του λόγου. Δεύτερον, μέσα από τη μελέτη των πράξεων του λόγου δίνεται έμφαση τόσο στους συγγραφείς όσο και στους αναγνώστες ενός συγκεκριμένου κειμένου, τοποθετημένοι από κοινού στο ιστορικό περικείμενο εντός του οποίου απαντώνται. Και τρίτον, η ένταξη των κειμένων στα ιστορικά τους περικείμενα είναι πρωτίστης σημασίας. Οι έννοιες νοούνται ως μονάδες, οι οποίες συγκροτούν σύνθετες νοητικές δομές και ιδεολογικά συστήματα, δε λειτουργούν ποτέ μόνες τους, ενώ, όταν υποστούν αλλαγή, αλλάζει ταυτόχρονα και η σχέση τους με

[55] Ωστόσο, οι ιστορικοί του Cambridge δεν είναι εξοικειωμένοι με την αντίστοιχη γερμανική πρακτική της Begriffsgeschichte. Ο Pocock στο άρθρο του "Concepts and Discourses: A Difference in Culture? Comment on a Paper by Melvin Richter" παραδέχεται ότι "I know little of German history or historiography and am therefore not competent to speak on the matters raised by Professor Melton [regarding the work of Otto Brunner προσθέτει ο Keith Tribe] I do not read German and so am debarred from profiting directly by the great work of the Geschichtliche Grundbegriffe", βλ. υποσημείωση 3, στην εισαγωγή του Keith Tribe στο Koselleck, 2004: vii· ή βλέπε το κείμενο του ίδιου του Pocock, το απόσπασμα του οποίου σχολιάζει ο Tribe, Lehmann, Richter, 1996: 47.

ολόκληρο το λεξιλόγιο στο οποίο εντάσσονται. Τέλος, παρά το γεγονός ότι οι ίδιοι οι θεωρητικοί της σχολής του Cambridge αναγνώριζαν το έργο τους περισσότερο ως ιστορία της πολιτικής σκέψης παρά ως ιστορία των εννοιών, οι σχολιαστές τους εντάσσουν την πρακτική της σχολής στην ευρύτερη πρακτική της ιστορίας των εννοιών. Συγκεκριμένα, ένας από τους βασικούς κριτικούς της αγγλικής αλλά και της γερμανικής σχολής ο Αμερικανός Melvin Richter, εισάγει τον όρο "conceptual history", για να περιγράψει τη σχολή του Cambridge, ενώ διατηρεί αμετάφραστο το γερμανικό όρο "Begriffsgeschichte", όταν αναφέρεται στη γερμανική σχολή. Τις τελευταίες δεκαετίες, η χρήση του αμετάφραστου όρου "Begriffsgeschichte" έχει καθιερωθεί διεθνώς, ενώ ο όρος "conceptual history" (όπως εξίσου και ο όρος "history of Concepts") φαίνεται να γίνεται αποδεκτός και από τα μέλη της σχολής του Cambridge, όπως ο Skinner.

*1.3.3. **Γαλλία: L' Analyse du Discours***

Σε αντίθεση με την αγγλική και τη γερμανική σχολή, η γαλλική ιστορία των εννοιών δεν μπορεί να ομαδοποιηθεί και να συγκροτηθεί υπό το μεθοδολογικό και θεωρητικό πλαίσιο μιας σχολής. Υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των θεωριών και των μεθόδων μέσω των οποίων πραγματοποιήθηκε και αναπτύχθηκε ο γαλλικός διάλογος γύρω από τις έννοιες και τη μελέτη τους. Αυτό είναι εμφανές από το γεγονός ότι στο γαλλικό πνευματικό χώρο υπάρχουν τέσσερις διαφορετικές πρακτικές για τη μελέτη της γλώσσας, των εννοιών και των ιστορικών τους περικειμένων: η ιστορία των νοοτροπιών (histoire des mentalités), η ανάλυση του λόγου (L'analyse du discours, σε γενικές γραμμές γνωστή στον αγγλοσαξονικό χώρο και ως Foucauldian discourse analysis), η κοινωνική ιστορία (histoire sociale) και λεξικομετρία (lexicometrie), οι οποίες πολλές φορές δεν είναι σαφώς διαχωρισμένες περιοχές μελέτης. Στο γαλλικό διάλογο σχετικά με την ιστορία και τη μελέτη των εννοιών, ιδιαίτερη θέση κατέχει, πρώτον, η έννοια του λόγου (discourse) βάσει της οποίας ο Foucault όρισε το λόγο ως θεσμοποιημένο τρόπο σκέψης και έκφρασης στον οποίο συμπυκνώνονται σχέσεις εξουσίας, και δεύτερον, η γλωσσολογική εκδοχή της ανάλυσης του λόγου, όπως αυτή αναπτύχθηκε από τον Michel Pêcheux (Σφοίνη, 2006: 22).

Ο όρος «σημασιολογία» εμφανίστηκε το 1897 στο μνημειώδες έργο του Γάλλου γλωσσολόγου Michel Jule Alfred Bréal (1832-1915) *Essai de sémantique (Sciences des Significations)*, για να περιγράψει την επιστήμη των γλωσσικών σημασιών. Αυτή υπήρξε η πρώτη συστηματική συμβολή στην ιστορική σημασιολογία (*sémantique historique*) στη Γαλλία, αφού δίνοντας έμφαση στην ιστορική της διάσταση πραγματώνεται μέσα από την ιστορία των λέξεων και των εννοιών ως δείκτες πολιτισμού.

Σύμφωνα με τον Γάλλο ιστορικό Lucien Febvre (1878-1956), ο οποίος, μαζί με τον Marc Léopold Benjamin Bloch (1886-1944), θεωρούνται οι ηγέτες της *Γαλλικής Ιστορικής Επανάστασης* (French Historical Revolution) και οι ιδρυτές της σχολής των Annales,[56] η γλώσσα ως διανοητικό εργαλείο προκύπτει από μία δημιουργική δραστηριότητα του ανθρώπινου είδους στον υψηλότερο βαθμό (Burke, 1990: 6,12). Μία λειτουργία η οποία, κατά τον Febvre, υπερβαίνει την απλή αναπαραγωγή του φυσικού ή κοινωνικού περιβάλλοντος, ενώ αποδεχόμενος τη σωσσυριανή διάκριση *Langue-Parole-Langue* αντιλαμβάνεται το μελλοντικό κεντρικό ρόλο της συγχρονίας στην ιστορία. Ο Febvre στοχεύει σε μία ιστορία κεντρικών όρων ή στην ιστορία μιας κεντρικής έννοιας μιας συγκεκριμένης περιόδου με βάση μια ποικιλία κειμένων. Διερωτάται τι μπορεί να προέκυπτε από τη συνεργασία ιστορικών και γλωσσολόγων, ενώ σημειώνει ότι η προσεκτική εξέταση της εμφάνισης και εξέλιξης των λέξεων και των σημασιών μπορεί να αποτελέσει μία καινούργια σελίδα στην κοινωνική ιστορία. Αυτή η τάση του Febvre θα εμβολιάσει μελέτες με κατεύθυνση περισσότερο προς τη μελέτη της ιστορίας των ιδεών. Ωστόσο, προετοιμάζει το έδαφος για τη στροφή της δομικής γλωσσολογίας από τη φιλολογία στην κοινωνιολογία και στη μελέτη της έννοιας της δομής και κατ' επέκταση, για την εμπλοκή των ιστορικών με τη μελέτη των παρελθοντικών γλωσσικών συστημάτων εστιάζοντας τόσο στις διαχρονικές όσο και στις συγχρονικές δομές. Εντός αυτών των πλαισίων, ο Febvre δεν θα παραλείψει να τονίσει το χρέος των ιστορικών στο μνημειώδες έργο του Γάλλου γλωσσολόγου Ferdinand Brunot (1860-1938) με τίτλο *Histoire de la langue Française* δημοσιευμένο το 1905, μέσω του οποίου αναδεικνύεται η μελέτη του λεξιλογίου της κοινωνικής ζωής και η ανάγκη της ιστορικής μελέτης των κοινωνικών φαινομένων εντός του πεδίου της ιστορικής σημασιολογίας (Σφοίνη, 2006: 10-12).

---

[56] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την σχολή των Annales βλ. Burke, 1990.

Υπό αυτό το πρίσμα, οι ιστορικοί αναγνωρίζουν την αξία των λέξεων ως ιστορικών μαρτυριών του παρελθόντος. Οι μεθοδολογικές επιταγές της νέας ιστορίας ενέχουν σωσσυριανές γλωσσολογικές πρακτικές και έννοιες, όπως η ερμηνεία, η συγχρονία και η καθολικότητα, ωστόσο ο σύγχρονος ιστορικός τις χρησιμοποιεί έχοντας ξεπεράσει τον ιστορικισμό του παρελθόντος και έχοντας μία γενικευμένη τάση προς την ιστορική γλωσσολογία (la linguistique historique) παρά προς τη δομική γλωσσολογία καθεαυτή. Η ιστορική γλωσσολογία μέσα από το απέραντο πεδίο των λέξεων μιας εποχής, λειτουργεί επιλεκτικά και απομονώνει τις λέξεις-μάρτυρες (les mots-témoins), συνήθως νεολογισμούς, των οποίων η παρουσία μαρτυρεί ανανεώσεις στα ιστορικά περιβάλλοντα. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη σωσσυριανή γλωσσολογία, βάσει της οποία η γλώσσα δεν είναι ένα συνολικό σύστημα λέξεων κάποιες εκ των οποίων μαρτυρούν και εκφράζουν ένα πολιτισμό. Αντιθέτως, οι λέξεις οργανώνονται σε δομημένα σύνολα, σε ορολογίες, σε δομές νοοτροπιών και σε μοντέλα συλλογικών ευαισθησιών (Σφοίνη, 2006: 15, 16).

Περίπου το 1960 ο Γάλλος ιστορικός Alphonse Alfred François Dupront (1905-1990) μαζί με τον François Furet (1927-1997) διευθύνουν σεμινάρια ιστορικής σημασιολογίας στο έκτο τμήμα της École Pratique des Hautes Études. Προϊόν αυτών των σεμιναρίων υπήρξε η συλλογική έρευνα *Livre et Société dans la France du XVIIIe Siècle*,[57] η οποία εξετάζει πάνω από 40.000 τίτλους γαλλικών βιβλίων δημοσιευμένα μεταξύ 1723 και 1789 και προβαίνει σε διάφορες επεξεργασίες μορφής και περιεχομένου, καταλήγοντας σε μία πρωτότυπη για τα γαλλικά δεδομένα μελέτη. Στο εισαγωγικό σημείωμα του πρώτου τόμου *Histoire et linguistique* ο Furet επισημαίνει ότι ο σύγχρονος ιστορικός είναι ακόμη δέσμιος της ιστορικής λεξικολογίας (la lexicologie historique) του Brunot και παρακινεί τους ιστορικούς να σταθούν θετικοί στη διεπιστημονικότητα, να βρουν νέες προσεγγίσεις του ιστορικού υλικού, αποβάλλοντας ωστόσο την εργαλειοποίηση της γλωσσολογίας από την οποία χαρακτηρίζεται η πλειοψηφία των τρεχουσών μελετών. Σημειώνει, επίσης, την ιδιαίτερη σημασία των γλωσσικών αναλύσεων του Febvre, αναφέροντας παράλληλα ότι η μελέτη θα πρέπει να πάει ένα βήμα πιο πέρα από τη μέθοδο και σκέψη του. Με άλλα λόγια, ο Furet επισημαίνει ότι η μελέτη θα πρέπει να ξεπεράσει τις αναλύσεις μεμονωμένων λέξεων, δηλαδή, μεμονωμένων γλωσσολογικών γεγονότων, τα οποία επιλέγονται με βάση υ-

[57] Dupront, Furet, et al., 1970.

ποκειμενικούς όρους (Σφοίνη, 2006: 18-20). Αξίζει να σημειωθεί ότι το έργο του Furet και του Dupront, και κυρίως το *Cahiers de Doléances et Mentalités collectives* (1964), το οποίο αφορά τη μελέτη των τριών κοινωνικών τάξεων (κλήρος, ευγενείς και αγρότες) στη Γαλλία μεταξύ του Απριλίου και του Μαρτίου το 1789 στην επαρχιακή πόλη Reims, δίνει μία νέα πολιτική διάσταση στη μελέτη, καθώς διεξάγει ταυτόχρονα την έρευνα πολιτικών εννοιών, λέξεων-κλειδιών και νοοτροπιών (Guilhaumou, 2006: 14).

Εντός αυτού του πνευματικού περιβάλλοντος, αναδύθηκε – περίπου τη δεκαετία του 1960 – ένα από τα πιο συνεκτικά και διαδεδομένα ρεύματα στη Γαλλία, η επονομαζόμενη Analyse du Discours (Ανάλυση του Λόγου) εστιασμένη κυρίως στη σκέψη του Michel Foucault (1926-1984). Ο Foucault αντιλαμβάνεται την έννοια του λόγου ως θεσμοποιημένο τρόπο σκέψης και έκφρασης στον οποίο συμπυκνώνεται ένα πλήθος σχέσεων εξουσίας, εντός συγκεκριμένων πρακτικών και δεδομένων χρονικών πλαισίων. Ο λόγος στη σκέψη του Foucault, αποκτά τη μορφή συλλογικής και όχι ατομικής έκφρασης, ενώ θεωρείται η στέρεα βάση οποιασδήποτε κατασκευής εντός της κοινωνικής πραγματικότητας.

Ο όρος "Analyse du Discours" χρησιμοποιήθηκε σε τίτλο βιβλίου από τους γλωσσολόγους Jean Dubois και Joseph Sumpf, στο *L' Analyse du Discours* δημοσιευμένο το 1969 στη σειρά *Langages*. Σύμφωνα με τον Jacques Guilhaumou, (γεννημένος το 1948) στο έργο του *Discours et événement: l'histoire langagière des concepts* η ανάπτυξη της γαλλικής ανάλυσης του λόγου με την ιστορική της διάσταση οφείλεται, πρώτον, στα σεμινάρια με θέμα την πολιτική λεξικολογία (lexicologie politique), σήμερα λεξικομετρία (lexicométrie), και τις επιρροές της θεωρίας του Althousser στην ανάπτυξη της ανάλυσης του λόγου, τα οποία έλαβαν χώρα το 1968 στο Πανεπιστήμιο Paris-X στο Nanterre. Δεύτερον, στην πρακτική της λεξικομετρίας, κυρίως μέσα από το έργο του Jacques Guilhaumou, στο Laboratoire de Lexicométrie et textes politiques στην École Normale Supérieure στο Saint Cloud. Και τρίτον, στο έργο του Γάλλου φιλόσοφου Michel Pêcheux (1938–1983) στο Laboratoire de psychologie sociale et cognitive στο Centre National de la Recherche Scientifique [58] (Guilhaumou, 2006: 13, 71· Ifversen, 2008: 254-255· Maingueneau, Angermüller, 2007: 9). Ο όρος "discours" χρησιμοποιείται με μία ποικιλία εννοιών, η χρήση του ως

[58] Για εκτενέστερη μελέτη για την ιστορία της Analyse du Discours βλ. Maingueneau, 1976, 1987, 1991, 2004.

analyse du discours ενέχει την ιστορική διάσταση, η οποία επιτρέπει την περιγραφή ενός ιστορικού χώρου με συγκεκριμένες κανονικότητες. Για τον Foucault, ο όρος αναφέρεται σε μία ομάδα κανόνων, οι οποίοι οριοθετούν το ιστορικό περιβάλλον (τον ιστορικό χρόνο και χώρο) και ορίζουν τις συνθήκες άσκησης της έκφρασης του (Maingueneau, 1984: 5).

Το 1969, και ενώ οι Dubois και Sumpf δημοσιεύουν το τεύχος με κεντρικό θέμα την ανάλυση του λόγου, ο Pêcheux δημοσιεύει το βιβλίο του *Analyse Automatique du Discours*. Αυτές οι δύο δημοσιεύσεις σηματοδοτούν τη γέννηση του γαλλικού διαλόγου για την ανάλυση του λόγου. Ωστόσο η έννοια της ανάλυσης του λόγου μέσα από αυτά τα δύο έργα όντας πολιτικά προσανατολισμένη κατέχει μία κοινωνική-γνωστική (social-cognitive) διάσταση, αφού επικεντρώνεται στην ανάλυση των κειμένων ως ιδεολογικών διαδικασιών, οι οποίες συμβάλλουν στις αλλαγές της κοινωνίας. Ο Pêcheux εισάγει την έννοια *discours* στη μελέτη των ιδεολογιών μέσα από την ανάλυση συγκεκριμένων κοινωνικών σχημάτων και ενόσω επηρεασμένος από τη θεωρία της ιδεολογίας (theory of ideology) του Althousser αντιλαμβάνεται την έννοια του λόγου ως τη γλωσσική μορφή της ιδεολογίας (*linguistic form of ideology*) (Ifversen, 2008: 246).

Την ίδια χρονιά, με εναρκτήριο σημείο το έργο *L' Archéologie du Savoir*, ο Foucault εισάγει το λόγο ως μία αυτόνομη οντότητα, αυτόνομη τόσο από το σύστημα της γλώσσας (langue) όσο και από το εξω-γλωσσικό της περικείμενο (extra-discursive context) (Maingueneau, Angermüller, 2007: 10· Ifversen, 2008: 248). Ο όρος "discours" στη σκέψη του Foucault προσδιορίζει τους κανόνες (*rules of distribution*) μέσα σε ένα συγκεκριμένο σύνολο δηλώσεων/προτάσεων. Το πιο σημαντικό σε αυτή την περίπτωση είναι ο τρόπος μέσω του οποίου ο λόγος μετατρέπει «κάτι» σε αντικείμενο, το οποίο μπορεί να κατηγοριοποιηθεί, να εξηγηθεί, να θεσμοθετηθεί. Ο λόγος είναι στην ουσία τρόποι οριοθέτησης μέσα σε ένα ευρύ πεδίο δηλώσεων/προτάσεων, με άλλα λόγια, η ύπαρξη ενός αντικειμένου, το οποίο υποδεικνύει την κανονιστική του ισχύ σε σχέση με τα άλλα αντικείμενα ενός συνόλου δηλώσεων/προτάσεων. Η έννοια της οριοθέτησης μέσα από τη σκέψη του Foucault εμφανίζεται κυρίως μέσα από την έννοια *conceptual architecture*, η οποία αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο οι συνδέσεις μεταξύ των εννοιών υπάρχουν από κοινού εντός ενός σημασιολογικού πεδίου (*semantic field*), καθώς και στον τρόπο μέσω του οποίου οι έννοιες εισάγονται από άλλα γλωσσικά σύνολα (σύμφωνα με την ορολογία του

Foucault, *discursive formations*) και μετασχηματίζονται. Σημαντική θέση στη θεωρία του Foucault κατέχει και η θέση του υποκειμένου (subject position), η οποία σχετίζεται άμεσα με την έννοια του *distribution of roles* και τη θέση την οποία κατέχει ο ομιλητής/συγγραφέας μέσα στο λόγο (Ifversen, 2003: 64-66).

Σε γενικές γραμμές, ο λόγος στη σκέψη του Foucault περιλαμβάνει από κοινού την επικοινωνιακή διάσταση της γλώσσας, τη δομική διάσταση της γλώσσας ως βασική δομή των προτάσεων και τη κανονιστική/ρυθμιστική διάσταση της γλώσσας ως σύστημα παραγωγής γνώσης και συμπύκνωσης σχέσεων εξουσίας. Επισημαίνει ότι μέσα από την ανάλυση του λόγου οι κοινωνικοπολιτικές δομές μπορούν να αναλυθούν και να ανασυγκροτηθούν βάσει των αληθειών που ενέχουν. Για να μελετήσει την έννοια του λόγου, πραγματοποιεί συγκεκριμένες διακρίσεις και συμβάσεις, και τη μελετά μέσα από μία στρουκτουραλιστική προσέγγιση, η οποία αντιμετωπίζει το λόγο ως σύνολο το οποίο σηματοδοτεί ακολουθίες στο μέτρο που εμφανίζονται ως εκφορές (utterances). Σε αντίθεση τόσο με τον Koselleck, ο οποίος κυρίως εστιάζει στην ανάλυση των λέξεων, όσο και με τον Skinner, ο οποίος πρωτίστως στοχεύει στην ανάλυση των κειμένων, ο Foucault εστιάζει στην ανάλυση της γλώσσας με βάση την ανάλυση των προτάσεων καθεαυτές και δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη ρυθμιστική της λειτουργία. Η ανάλυση του λόγου αναζητά οριοθετήσεις για το τι μπορεί να λεχθεί βάσει συγκεκριμένων κανονικοτήτων. Υπό αυτή την έννοια, στη θεωρία του Foucault συναντάμε δύο διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης: Το πρώτο επίπεδο ξεκινά από την υλικότητα του λόγου (materiality of discourse) υπό τη μορφή διαφορετικών δηλώσεων/προτάσεων και καταλήγει στο λόγο καθεαυτό (σύμφωνα με τον Ifversen *the intra-discursive level* ή *textual level*). Ενώ το δεύτερο επίπεδο (*inter-discursive level* ή σύμφωνα με την ορολογία του Foucault *discursive economy*) σχετίζει τα υπό μελέτη ομιλιακά ενεργήματα (προφορικός, γραπτός λόγος) με άλλα ομιλιακά ενεργήματα και πρακτικές με σκοπό να μελετήσει τη διαδικασία της οριοθέτησης του λόγου.[59]

Τέλος, παρά το γεγονός ότι η γαλλική διάσταση της ιστορίας των εννοιών δεν μπορεί να συγκροτηθεί υπό τη συνεκτική δομή μιας σχολής, μπορούμε να πούμε ότι, μέσα από τη σκέψη του Foucault, ο γαλλικός διάλογός στρέφεται στην ανάπτυξη μιας κοινωνικοπολιτικής μελέτης του λόγου ως κανονιστικής δομής της γνώσης, η οποία

[59] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την ανάλυση του λόγου του Foucault βλ. McNay, 1994.

πρέπει να μελετηθεί με βάση τη γλωσσολογική, την ιστορική και κοινωνικοπολιτική διάσταση του λόγου. Σε γενικές γραμμές, οι βασικοί στοχαστές οι οποίοι ενεπλάκησαν στην ανάπτυξη του γαλλικού διαλόγου, όπως αυτοί παρουσιάστηκαν συνοπτικά στο παρόν κεφάλαιο, υποστηρίζουν από κοινού ότι η γλωσσολογική, φορμαλιστική και μεθοδολογική αυστηρότητα, η οποία παρέχεται μέσα από αυτή την προσέγγιση, στην πράξη θέτει νέα μέτρα για τις κειμενικές αναλύσεις (Σφοίνη, 2006: 178-179).

1.4. Η Ιστορία των Εννοιών Σήμερα

Είναι σύνηθες, οι όροι «εννοιολογική ιστορία» (conceptual history) και «ιστορία των εννοιών» (history of concepts), να χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, για να περιγράψουν την πρακτική και τις μεθόδους για τη μελέτη και ανάλυση των εννοιών. Σήμερα η ιστορία των εννοιών είναι ένα κίνημα το οποίο χρησιμοποιεί από κοινού στοιχεία της παραδοσιακής Begriffschichte, μεθόδους της σχολής του Cambridge καθώς και της γαλλικής παράδοσης (κυρίως της λεξικομετρίας).

Σε γενικές γραμμές, η ιστορία των εννοιών σήμερα θεωρείται ένα χρήσιμο εργαλείο, για να μελετήσει κανείς τις έννοιες και κατά κύριο λόγο χρησιμοποιείται για τη μελέτη εννοιών της πολιτικής ιστορίας, όπως για παράδειγμα modernity, democracy, state, historicism, κ.ά. Τις τελευταίες δεκαετίες έχουν αναπτυχθεί διάφορα εγχειρήματα ιστορίας των εννοιών στην Ευρώπη, τα οποία εμπνεύστηκαν κυρίως από τη σκέψη του Koselleck και του Skinner, αλλά και από τη γαλλική λεξικομετρία.

Κύριος εκπρόσωπος της σύγχρονης πρακτικής της ιστορίας των εννοιών είναι το διεθνές δίκτυο του *History of Political and Social Concepts Group* (εφεξής HPSCG),[60] μία κοινότητα ιστορικών η οποία συγκροτήθηκε γύρω από τη σύγχρονη έρευνα της ιστορίας των πολιτικών και κοινωνικών εννοιών. Η κοινότητα HPSCG ιδρύθηκε το 1998 στο Φινλανδικό Ινστιτούτο στο Λονδίνο, με την πρωτοβουλία του Richter και του Palonen. Σε αυτή την ιδρυτική συνεδρία λαμπρή υπήρξε η παρουσία των κύριων εκπροσώπων της παράδοσης της ιστορίας των εννοιών, του Reinhart Koselleck και του Quentin Skinner. Το διεθνές αυτό δίκτυο συγκεντρώνει μελετητές

[60] Για τον ιστότοπο της κοινότητας βλ. http://www.hpscg.org/

από όλο τον κόσμο, για παράδειγμα, Φινλανδία, Γαλλία, Ιταλία, Ρωσία, Δανία, Γερμανία, Ισραήλ, Αμερική κ.ά., ενώ δημοσιεύει δύο περιοδικά: το *Contributions to the History of Concepts*[61] και το *Redescriptions*.[62] Από την πρώτη ιδρυτική συνεδρία του 1998 και έπειτα η HPSCG οργανώνει ένα ετήσιο συνέδριο περίπου το μήνα Σεπτέμβρη, ενώ παρέχει θερινά σεμινάρια σε φοιτητές υπό την οργάνωση και επίβλεψη της ομάδας *Concepta. International Research School in Conceptual History and Political Thought*. Συγκεκριμένα, από το 2006 διοργανώνονται ετήσια θερινά σεμινάρια για υποψηφίους διδάκτορες με τίτλο *Introduction to Conceptual History* με κύριους οργανωτές τους Martin J. Burke, João Feres Júnior, Jan Ifversen, Henrik Stenius, Pim den Boer, Kari Palonen, Sami Syrjämäki, Margrit Pernau και Sinai Rusinek κ.ά.[63]

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι στο ετήσιο συνέδριο που έλαβε χώρα στις 23-25 Αυγούστου 2012 με τίτλο *"Spaces, Languages, Time", The 15th International Conference on the History of Concepts*, τα μέλη του HPSCG αποφάσισαν να μετονομάσουν την ομάδα σε History of Concepts Group (εφεξής HCG), σε μία προσπάθεια τους η ομάδα να αποδεσμευτεί από τη στενή (και σχεδόν αποκλειστική) σχέση της με την πολιτική ιστορία. Εντός αυτού του διεθνές δικτύου, το οποίο χαρακτηρίζεται από πλουραλισμό όσων αφορά στις μεθόδους και στις πρακτικές, πραγματοποιούνται μελέτες, οι οποίες κυρίως εστιάζουν σε κοινωνικές και πολιτικές έννοιες, ενώ έχουν δεχτεί επιρροές είτε από την αγγλοσαξονική και τη γερμανική σχολή ή τη γαλλική πρακτική, είτε συνδυάζοντας τις μεθόδους και τις θεωρητικές βάσεις κάποιων ή και των τριών αυτών παραδόσεων.

Στο πλαίσιο ενασχόλησης των σύγχρονων ιστορικών της πολιτικής επιστήμης με την ιστορία των εννοιών, πολλά νέα ερευνητικά προγράμματα έχουν κάνει την εμφάνιση τους στο χώρο. Για παράδειγμα, από το 1990 μία ομάδα μελετητών αποφάσισε να πραγματοποιήσει ένα ερευνητικό πρόγραμμα, το οποίο θα αφορά την ιστορία

---

61 Πρόκειται για τον απόγονο του ετήσιου *Newsletter* της κοινότητας το οποίο δημοσιεύονταν από το 1998 μέχρι και το 2003. Το 2005 δημοσιεύεται το *Contributions to the History of Concepts* ενώ μέχρι το 2010 εκδίδεται από τον οίκο Brill και υπό την επιμέλεια του Joao Feres Jr. Από το 2011 δημοσιεύεται από το Berghahn Journals και την επιμέλεια των Margrit Pernau και Sinai Rusinek, ενώ χορηγείται από το Van Leer Jerusalem Institute. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. http://www.historyofconcepts.org/

62 Πρόκειται για τον απόγονο του *Finnish Yearbook of Political Thought*, το οποίο δημοσιεύεται από το 1997 μέχρι και το 2003, ενώ από το 2004 αλλάζει τον τίτλο σε *Redescriptions* και το 2008 παίρνει την τελική μορφή με τον τίτλο *Redescriptions. yearbook of Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory*. Μέχρι το τεύχος 8 δημοσιεύεται από τον Φινλανδικό εκδοτικό οίκο SoPhi, ενώ έπειτα από τον γερμανικό εκδοτικό οίκο *LIT Verlag*. Κύριος επιμελητής είναι ο Kari Palonen και μία μεγάλη ομάδα μελετητών, βλ. http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/index.htm

63 Για περισσότερες πληροφορίες βλ http://www.concepta-net.org/

των εννοιών στην Ολλανδία. Συγκεκριμένα, με μία χρηματοδότηση του Netherlands Institute for Advanced Studies in Humanities and Social Science (NIAS) δημοσιεύεται μία μελέτη με τίτλο *History of Concepts; Comparative Perspectives*,[64] η οποία εστιάζει στη συσχέτιση, στην ερμηνεία και την επανεξέταση των διαφορετικών προσεγγίσεων στην ιστορία της κοινωνικής και πολιτικής σκέψης. Βασικός σκοπός του εγχειρήματος υπήρξε η διερεύνηση της διάδοσης της εθνικής γλώσσας κατά τη διάρκεια του δευτέρου μισού του 16ου αιώνα στην Ολλανδία και στις Κάτω Χώρες, με απώτερο σκοπό να αναδειχθεί η σχέση και ο ρόλος των Ολλανδών στην ανάπτυξη των εννοιών και του λόγου αυτού καθεαυτόν καθώς και της ιστορία της Ευρωπαϊκής σκέψης εν γένει (Hampsher-Monk et al, 1998: 3,4, 20, 21· Tilmans, 2006: 43-58). Το εγχείρημα αυτό ενέπνευσε το έργο και άλλων σύγχρονων ιστορικών και σταδιακά «πέρασε» στη Φινλανδία, όπου εκεί συναντάμε σημαντικά ερευνητικά προγράμματα, τα οποία αφορούν αποκλειστικά την ιστορία των εννοιών πολιτικού λεξιλογίου. Μέρος της φινλανδικής ιστορίας των εννοιών είναι η δράση του Palonen, ιστορικού της πολιτικής επιστήμης με έδρα στο Πανεπιστήμιο Jyväskylä και διευθυντή του *Finnish Centre of Excellence in Political Thought and Conceptual Change*,[65] η οποία κατέχει ξεχωριστή θέση στο χώρο της σύγχρονης ιστορίας των εννοιών.

Επίσης, σημαντική είναι η συμβολή του γάλλου ιστορικού και γλωσσολόγου Jacques Guilhaumou (γεννηθείς το 1948), ο οποίος μαζί με τον Maurice Tournier ασχολήθηκε με την ανάλυση του λόγου, και τη μελέτη της γλώσσας της επανάστασης,[66] η οποία έλαβε χώρα στο Laboratoire de lexicométrie et textes politiques στην École Normale Supérieure στο Saint Cloud. Ένα από τα πιο σημαντικά έργα του Guilhaumou είναι το Dictionnaire des usages socio-politiques (1770-1815) *(Λεξικό των κοινωνικο-πολιτικών χρήσεων)*, το οποίο από το 1985 μέχρι και το 2006 εκδίδεται σε 8 τόμους υπό την επιμέλεια του Guilhaumou, της Annie Geffroy, της γλωσσολόγου Marie-France Piguet και της ιστορικού Raymonde Monnier. Αξίζει να σημειωθεί ότι το λεξικό, όπως και η σκέψη του Guilhaumou, έχει δεχτεί πολλές επιρροές τόσο από τη γερμανική Begriffschichte όσο και από την παράδοση της σχολής του Cambridge (Ifversen, 2008: 251-254).

---

64 Για περισσότερες πληροφορίες βλ. στον ιστότοπο: http://www.nias.knaw.nl/Pages/NIA/24/410.bGFuZz1FTkc.html καθώς και το προϊόν αυτής της προσπάθειας Hampsher-Monk et all, 1998·Tilmans, 2004: 146-171.

65 Για περισσότερες πληροφορίες βλ. http://www.coepolcon.fi/

66 Βλ. Guilhaumou, 1989, 1998.

Όπως είδαμε, η πρακτική της ιστορίας των εννοιών σήμερα είναι ευρέως διαδεδομένη με την ιδιαίτερη σύνδεση της με την πολιτική επιστήμη και φιλοσοφία. Εκτός από τη δράση και το έργο των ομάδων που αναφέρθηκαν, υπάρχουν και πολλοί άλλοι σύγχρονοι μελετητές ανά τον κόσμο, οι οποίοι δουλεύουν στο πολυεπιστημονικό πεδίο της ιστορίας των εννοιών είτε μεμονωμένα είτε στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων. Για παράδειγμα, συναντάμε ερευνητές στην Αμερική, στη Ρουμανία (όπως για παράδειγμα, στο *Reinhart Koselleck Doctoral School of Conceptual History* του *West University of Timisoara*), στη Ρωσία και στην Κορέα (όπου αναπτύχθηκαν *Λεξικά* σύμφωνα με το Γερμανικό πρότυπο της Begriffschichte), στην Κίνα, στη Φινλανδία, στη Γαλλία (όπου έχουμε έντονη δραστηριότητα και παραγωγή Λεξικών όπως τα Dictionnaire contextuel, Dictionnaire des fréquencies) κ.ά. (Richter, Richter, 2006: 344).

1.5. Συγκεφαλαίωση

Η παρουσίαση αυτή δεν είχε πρόθεση να κάνει μία σε βάθος ανάλυση και να μελετήσει με συνεκτικό τρόπο τη σκέψη όσων στοχαστών έχουν προαναφερθεί. Αντιθέτως, είχε σκοπό να αναδείξει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε η λεγόμενη γλωσσική στροφή, μέσα από την οποία εντέλει αναδύθηκε η ιστορία των εννοιών ως αυτόνομο πεδίο ιστορικής έρευνας στην Ευρώπη του 20^{ου} αιώνα. Σε αυτή την προσπάθεια μία πληθώρα διανοητών αναφέρθηκαν πολλές φορές χωρίς να παρουσιάζεται εκτενώς η σκέψη και το έργο τους ή να αναφέρονται πλήρως οι θεωρίες και οι πρακτικές τους. Μέρη θεωριών, πρακτικών και μεθόδων χρησιμοποιήθηκαν με συγκεκριμένο τρόπο, πολλές φορές εμφανώς ελλιπώς, έτσι ώστε να σκιαγραφηθούν οι συνθήκες του πνευματικού χώρου εντός του οποίου η ιστορία των εννοιών αναδύθηκε.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η ιστορία των εννοιών είναι γλωσσικά προσανατολισμένη. Με αυτή τη μορφή σχηματοποιήθηκε περίπου στα τέλη της δεκαετίας του 1960, όταν άρχισαν να αλληλεπιδρούν η ιστορία της πολιτικής σκέψης με την ιστορία των ιδεών. Η γλωσσική στροφή ως ιστορικό και ιστοριογραφικό γεγονός εντός του πνευματικού κόσμου της Ευρώπης του 20^{ου} αιώνα, όπως είδαμε, έλαβε ιδιαίτερη

μορφή, με διαφορετικούς τρόπους και υπό διαφορετικές συνθήκες και πνευματικά περιβάλλοντα μέσα από τη σκέψη του Foucault, του Skinner και του Koselleck. Σύμφωνα με τον Skinner, οι πράξεις του λόγου και οι ιδιαίτερες συνθήκες των περικειμένων κατέχουν κεντρικό ρόλο στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο τα επιχειρήματα ενός συγκεκριμένου συγγραφέα θέτουν, διατηρούν ή μεταλλάσουν συγκεκριμένες συμβάσεις· μέσα από τη θεωρία του Foucault δίνεται έμφαση στους τρόπους μέσω των οποίων συγκεκριμένες εκφράσεις απαρτίζονται και σχηματοποιούνται από ένα ευρύτερο σύνολο προτάσεων/δηλώσεων (*discursive formations*)· τέλος, ο Koselleck εμπνευσμένος από τη μελέτη της εννοιολογικής διάστασης της γλώσσας μελετά τις πολιτικές έννοιες τόσο στη συγχρονία όσο και στη διαχρονία (με ιδιαίτερη έμφαση στη δεύτερη προσέγγιση).

Σαφώς υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των σχολών της ιστορίας των εννοιών, και αυτό είναι σε ένα βαθμό αναμενόμενο από το γεγονός ότι αναδύθηκαν από διαφορετικές εθνικές και πολιτικές εμπειρίες και πρακτικές, καθώς και διαφορετικές παραδόσεις της ιστορίας και της φιλοσοφίας. Ωστόσο, υπάρχουν κοινά ιστοριογραφικά (και όχι μόνο) χαρακτηριστικά μεταξύ αυτών των παραδόσεων, τα οποία δεν θα πρέπει να παραλειφθούν ή να υποτιμηθούν.

Εν ολίγοις, από κοινού οι Γερμανοί και οι Άγγλοι ιστορικοί των εννοιών επιδεικνύουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την πολιτική γλώσσα προσεγγίζοντάς τη ιστορικά και επιδεικνύοντας παράλληλα ιδιαίτερη ευαισθησία όσων αφορά τα λεξιλόγια, τις χρήσεις τους και τους φορείς εντός συγκεκριμένων περικειμένων (Richter, 1995: 124). Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η Begriffsgeschichte και η αγγλοσαξονική ιστορία των εννοιών μοιράζονται δύο βασικές ιστοριογραφικές ανησυχίες. Πρώτον, ασκούν κριτική στην ανιστορική προσέγγιση των εννοιών της ιστορίας των ιδεών, στη χρήση σύγχρονων εκφράσεων και εννοιών που συνδέονται άμεσα με το σύγχρονο περικείμενο για τη μελέτη και την ανάλυση παρελθοντικών γεγονότων και κειμένων, καθώς και στη πρακτική που αντιμετωπίζει τις έννοιες ως σταθερές, ανεξάρτητες οντότητες. Και δεύτερον, εδραίωσαν ως ελάχιστη προϋπόθεση την άποψη ότι η κοινωνική και πολιτική γλώσσα, καθώς και οι συναινέσεις και οι συγκρούσεις τις οποίες ενέχει, θα πρέπει να ερμηνεύονται με παρελθοντικούς όρους, τοποθετώντας με αυτό τον τρόπο την ανάλυση και την ερμηνεία στο ιστορικό περιβάλλον των γλωσσών, στις παρελθοντικές χρήσεις και τις δράσεις των συμμετεχόντων.

Με άλλα λόγια, μεταξύ γερμανικής και αγγλικής σχολής παρατηρούμε ιδιαίτερη έμφαση στην ιστορικοποίηση της πολιτικής και κοινωνικής σκέψης μέσα από τη μελέτη των εννοιών και της ένταξη της στο ιστορικό περιβάλλον στο οποίο αναφέρεται. Το περικείμενο και η έμφαση της ιστορικής πρακτικής σε συνάρτηση με το ιστορικό πλαίσιο των υπό μελέτη ιστορικών αντικειμένων (κειμένων και εννοιών) είναι, κατά κάποιον τρόπο, προϋπόθεση τόσο της γερμανικής όσο και της αγγλοσαξονικής ιστορικής μελέτης που αφορά τις έννοιες. Από την άλλη μεριά, μέσα από το *Handbuch*, την ιστορία των νοοτροπιών (l' histoire des mentalités) στο πλαίσιο της σχολής Annales και της ποσοτικής προσέγγισης του πολιτικού λεξιλογίου από τους γάλλους λεξικολόγους, ενισχύεται ο διάλογος μεταξύ της γερμανικής σχολής και της γαλλικής ιστορικής προσέγγισης των εννοιών. Μέσα από τη μελέτη των εννοιών με έμφαση στην ιστορία νοοτροπιών, βρίσκουμε από κοινού ένα αυξημένο ενδιαφέρον σε μία πραγματιστική και πολιτισμική ιστορία των εννοιών.

Αυτό που μπορούμε από κοινού να εντοπίσουμε και στις τρεις παραδόσεις, είναι η τάση για μία κοινωνικο-ιστορική ανάλυση του πολιτικού, κυρίως, λόγου. Αυτό γίνεται ακόμη πιο εμφανές μεταξύ του Skinner και του Koselleck, οι οποίοι εστιάζοντας στην *πραγματικότητα* (reality) και στην αλλαγή της πολιτικής και κοινωνικής ζωής, κατανοούν τον ιστορικό και πολικό χαρακτήρα της χρήσης των εννοιών ως έκφραση της ενδεχομενικότητας της, ενώ παράλληλα αντιλαμβάνονται τον κεντρικό ρόλο της πολιτικοποίησης (politicization) των εννοιών στην κατανόηση των εννοιολογικών αλλαγών. Αυτή η ενδεχομενικότητα νοείται και από τους δύο αυτούς διανοητές ως το κεντρικό ευρετικό κλειδί αναφορικά με τη δυνατότητα κατανόησης (intelligibility) της χρήσης των εννοιών εν γένει (Palonen, 1999: 44).

Υπό αυτούς τους όρους, και κατά τη μελέτη των εκπροσώπων των παραδόσεων της ιστορίας των εννοιών, και κυρίως της γερμανικής και αγγλοσαξονικής σχολής, προέκυψε το ζήτημα της σύνδεσης της σχολής του Cambridge και του λεξικού *G.G.* Συγκεκριμένα, τόσο ο αμερικάνος ιστορικός της πολιτικής σκέψης Melvin Richter όσο και ο φινλανδός ιστορικός της πολιτικής επιστήμης Kari Palonen, έκαναν προσωπικές προσπάθειες για να συνδέσουν τη σκέψη του Skinner με αυτή του Koselleck.

Ο Richter μελετώντας τις διαφορές, αλλά και τις ομοιότητες της ιστορίας των εννοιών με την ερμηνευτική μέθοδο (hermeneutics) των Heidegger και Gadamer, καθώς και με τις μεταμοντέρνες θεωρίας της γλώσσας και ερμηνείας των κειμένων, προσπάθησε να ανοίξει το διάλογο ανάμεσα στην αγγλοσαξονική ιστορία των εν-

νοιών, όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα από το έργο του Pocock και Skinner και την Begriffsgeschichte του Koselleck. Στο άρθρο του "Towards a Lexicon of European Political and Legal Concepts: A Comparison of Begriffsgeschichte and the "Cambridge School", καθώς και σε προγενέστερο έργο του "By the Sufferance of Wise Men: A Call for a History of Political and Social Concepts in English",[67] εισηγείται τη σύνταξη ενός λεξικού κοινωνικών και πολιτικών εννοιών, κατά το πρότυπο του λεξικού *G.G.*, το οποίο, όμως, θα αναφέρεται στην αγγλική γλώσσα. Το εγχείρημα θεωρείται ιδιαιτέρως απαιτητικό δεδομένου του φράγματος της γλώσσας και της διαφορετικής φιλοσοφίας των δύο παραδόσεων (Σφοίνη, 2006: 36, 37· Bevir, 2000: 278).

Παράλληλα, αλλά σε διαφορετική κατεύθυνση, ο Palonen στοχεύει στην Begriffsgeschichte του Koselleck και στην Conceptual History του Skinner, ανάμεσα στις οποίες θεωρεί ότι μπορεί να επιτευχθεί προσέγγιση με τη σύγχρονη πολιτική επιστήμη. Ο ίδιος αναφέρει ότι προσπαθεί μέσα από το έργο του να προκαλέσει τη συζήτηση μεταξύ του Koselleck και του Skinner, σκιαγραφώντας παράλληλα μία προοπτική, η οποία θα μας επιτρέπει να αντιμετωπίζουμε τις δύο προσεγγίσεις ως ισομετρικές (commensurable). Το έργο του Palonen είναι ιδιαιτέρως εστιασμένο σε αυτή την κατεύθυνση και, όπως και ο Richter, ο φινλανδός ιστορικός της πολιτικής επιστήμης πιστεύει ότι ο συνδυασμός των μεθόδων των δύο σχολών δεν είναι μόνο δυνατός, αλλά και ιδιαιτέρως σημαντικός για την περαιτέρω μελέτη.[68]

Ο Palonen, όπως και πολλοί σύγχρονοι ιστορικοί των εννοιών, εμπνευσμένοι από το έργο του φινλανδού ιστορικού, θεωρεί ότι τα πλεονεκτήματα τα οποία αντλούνται από μία τέτοια σύνδεση είναι ιδιαιτέρως σημαντικά για την ανάπτυξη της έρευνας καθεαυτήν, αλλά και για τη διάνοιξη νέων ιστοριογραφικών πεδίων έρευνας. Συγκεκριμένα, η ανάλυση σε επίπεδο ιστορικής σημασιολογίας, βασισμένη στη διαχρονική ανάλυση και στην εσωτερική χρονικότητα (Internal temporality) των εννοιών του Koselleck σε συνδυασμό με τη μεθοδολογία του Skinner, η οποία δίνει έμφαση στη ρητορική και πραγματιστική πτυχή της μελέτης των εννοιών, αλλά και στη μελέτη της στρατηγικής πειθούς που χρησιμοποιείται από τους φορείς, μπορεί,σύμφωνα με τον Palonen, να συμβάλει εξαιρετικά στην έρευνα (Koselleck, 2006: 108). Παρά

---

67 Πρόκειται για το έβδομο κεφάλαιο του βιβλίου Richter, 1995: 143-160.

68 Ενδεικτική βιβλιογραφία του συγγραφέα Kari Palonen για το ζήτημα αυτό, βλ. Palonen, 1999, 2002: 91-106.

το γεγονός ότι αυτή η προσπάθεια βρήκε πολλούς υποστηρικτές, μεταξύ εκείνων των σύγχρονων ιστορικών των εννοιών, οι οποίοι προσανατολίζουν τη μελέτη τους προς αυτή την κατεύθυνση, οι ίδιοι οι εκπρόσωποι των σχολών, και συγκεκριμένα ο Skinner (Skinner, 2007: 114-115) και ο Koselleck (Koselleck, 2006: 108-110) στάθηκαν με αμηχανία απέναντι σε ένα τέτοιο εγχείρημα. Και οι δύο αναγνωρίζουν από κοινού τη συμβολή του Palonen και του Richter στη διατήρηση και διεύρυνση του διαλόγου, ο οποίος είχε ξεκινήσει ήδη από τον ίδιο Skinner και τον Koselleck στο παρελθόν, ωστόσο, δε φαίνεται ότι ο συμβιβασμός σε κεντρικά ζητήματα και κατ' επέκταση η σύνδεση των δύο παραδόσεων είναι η λύση που θα ικανοποιούσε τους δύο διανοητές.[69]

Κλείνοντας το πρώτο κεφάλαιο, θα ήθελα να σταθώ στο γεγονός ότι το ζήτημα του συνδυασμού των μεθοδολογικών εργαλείων και θεωριών των δύο σχολών περιέχει κυρίως οντολογικές διαφορές, οι οποίες αφορούν τόσο την ιστοριογραφική όσο και τη φιλοσοφική τοποθέτηση του Koselleck και του Skinner απέναντι στη μελέτη των εννοιών και στον τρόπο διεξαγωγής της. Ωστόσο, αυτές οι διαφορές δεν θα πρέπει να θέσουν εμπόδια στην από κοινού χρήση αυτών των δύο θεωριών, είτε ως μεθοδολογικά εργαλεία είτε ως θεωρητικές βάσεις. Αντιθέτως, η δυνατότητα κοινής προσέγγισης, θα επιτρέψει σε νέες έρευνες να θέσουν νέα ιστοριογραφικά ερωτήματα, να διευρύνουν το πλαίσιο δράσης της ιστορίας των εννοιών και να ενισχύσουν την πολυεπιστημονικότητά της.

---

[69] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το ζήτημα αυτό και την άποψη των Skinner και Koselleck βλ. τη συνέντευξη που έδωσε ο Skinner στον Javier Fernández Sebastián, καθώς και τη συνέντευξη του Koselleck στους Javier Fernández Sebastián και Juan Francisco Fuentes δημοσιευμένες στο περιοδικό *Contributions to the History of Concepts* το 2007 (3: 103-123) και το 2006 (1: 99 - 127) αντίστοιχα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ. ΕΝΑ ΝΕΟ ΠΕΔΙΟ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

2.1. Θεωρητικές και Μεθοδολογικές Κατευθύνσεις

Η μελέτη των εννοιών και των μετασχηματισμών τους, όπως παρουσιάζεται μέσα από το άρθρο του Koselleck με τίτλο "Social History and Conceptual History" (1989), είναι η ελάχιστη προϋπόθεση για τη κατανόηση της ιστορίας, η οποία εξ ορισμού συνδέεται με την έννοια της ανθρώπινης κοινωνίας. Από το 1970 και έπειτα, όπου η ιστορία των εννοιών άρχισε να συστηματοποιείται, η ανάγκη για τη μεθοδολογική της εξειδίκευση ώθησε τη μελέτη σε μία πολυεπιστημονική προσέγγιση, η οποία ισορροπώντας στη σύγκλιση διαφόρων πεδίων ιστορικής έρευνας (όπως της ιστοριογραφίας, της κοινωνικής ιστορίας, της ιστορικής ανθρωπολογίας, της ιστορικής γλωσσολογίας, της πολιτικής ιστορίας κ.ά.) λειτουργεί ως «αρχιμήδειο σημείο» στο ευρύτερο πεδίο της ιστορίας, υπερβαίνοντας όχι μόνο το κάθε πεδίο ξεχωριστά, αλλά και την ιστορία των εννοιών αυτή καθεαυτή. Παράλληλα, πρόκειται για μία μέθοδο προσέγγισης και μελέτης των (φιλοσοφικών, πολιτικών, επιστημονικών κ.ά.) θεωριών, μέσω της οποίας οι έννοιες αντιμετωπίζονται ως ιστορικά αντικείμενα με ιδιαιτέρως «φορτισμένο» περιεχόμενο και όχι ως αντικείμενα που έχουν επαρκώς ορισθεί (Palonen, 1997: 41).

Ένα από τα ιδιαιτέρα χαρακτηριστικά της ιστορίας των εννοιών, λοιπόν, συνίσταται στο γεγονός ότι πρόκειται για ένα πολυεπιστημονικό πεδίο ερευνών· ένα πεδίο που λειτουργεί ως σημείο τομής μεταξύ ιστορικών πεδίων έρευνας υπερβαίνοντας τον εαυτό του αυτό καθεαυτό ή όπως ο Koselleck με απλά λόγια αναφέρει: "*Conceptual History is always more than Conceptual History*" (Koselleck, 2004: 81· Palonen, 1997: 41). Ωστόσο, το ανατρεπτικό στοιχείο της ιστορίας των εννοιών απαντάται στο

γεγονός ότι μέσα από τη πρακτική της λειτουργεί ως γέφυρα μεταξύ των κλάδων (disciplines) ιστορικής έρευνας, επιτρέποντας τόσο την ύπαρξη της πολυεπιστημονικότητας καθεαυτής (Veit-Brause, 2003: 13) όσο και τη διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής της.

Σε γενικές γραμμές, η πρακτική της ιστορίας των εννοιών μπορεί να διακριθεί σε έξι επίπεδα, τα οποία στο σύνολο τους συγκροτούν το ιδιαίτερο αυτό πολυεπιστημονικό και αυτόνομο πεδίο ιστορικής έρευνας. Στις τρεις πρώτες όψεις που ακολουθούν, η ιστορία των εννοιών γίνεται αντιληπτή ως μέθοδος, ενώ στις τρεις τελευταίες εμφανίζεται ως θεωρία.

Πρώτον, η πρακτική της ιστορίας των εννοιών μπορεί να γίνει αντιληπτή ως υποπεδίο της ιστοριογραφίας, και *δεύτερον*, ως μέθοδος της ιστοριογραφίας. Σαφώς όταν μιλάμε για μία μελέτη, η οποία βασίζεται στη διερεύνηση της ιστορικότητας των εννοιών, δεν αναφερόμαστε απλώς σε μία μελέτη, η οποία διαχειρίζεται τις έννοιες ως αντικείμενα τα οποία χρήζουν ιστορικής ανάλυσης. Η εξάσκηση της ιστορίας των εννοιών προϋποθέτει ερωτήματα, όπως του γιατί οι έννοιες θα πρέπει να αντιμετωπισθούν ως αντικείμενα τα οποία χρήζουν αυτής της ανάλυσης, καθώς και πώς μπορούμε να μιλάμε και να γράφουμε για τις ιστορίες τους. Επιπλέον περιλαμβάνει ερωτήματα, αφενός, για το πώς τα αντικείμενα αυτά αντιμετωπίζονται/χρησιμοποιούνται από τους σύγχρονους λογίους στα έργα των οποίων εμφανίζονται, και αφετέρου, για τον τρόπο με τον οποίο εμείς, οι σύγχρονοι ιστορικοί, μιλάμε και γράφουμε για τις έννοιες του παρελθόντος και τις ιστορίες τους (Palonen, 1997: 41). Επιπροσθέτως, θα πρέπει να αντιλαμβανόμαστε ότι, όπως ακριβώς η ίδια η πρακτική της ιστορίας των εννοιών υπερβαίνει τον εαυτό της, έτσι και τα αντικείμενα της προσέγγισης αυτής υπερβαίνουν τον εαυτό τους, δηλαδή, οι έννοιες υπερβαίνουν τη σημασιολογική τους διάσταση. Ο Koselleck κατ' επανάληψη αναφέρει ότι οι έννοιες είναι κάτι παραπάνω από αυτό που υποδεικνύουν:

> Μία λέξη σε χρήση μπορεί να γίνει σαφής. Σε αντίθεση, μία έννοια πρέπει να παραμένει ασαφής, έτσι ώστε να είναι έννοια. Μία έννοια είναι δεμένη με μία λέξη, αλλά την ίδια στιγμή είναι κάτι *παραπάνω από μία λέξη*: μία λέξη γίνεται έννοια, όταν η πληρότητα του πολιτικοκοινωνικού πλαισίου του νοήματος και της εμπειρίας μέσα και για κάθε λέξη που χρησιμοποιείται, μπορεί να συμπυκνωθεί σε μία λέξη […] Έτσι οι έννοιες είναι η συμπύκνωση πολλαπλών ουσιωδών νοημάτων […] Μία έννοια, η οποία συνενώνει

> την ποικιλία των ιστορικών εμπειριών με μία συλλογή από θεωρητικές και πρακτικές αναφορές μέσα σε μία σχέση που είναι μόνο δεδομένη ως τέτοια, και μάλιστα επαληθεύσιμη μέσω της έννοιας […] (Koselleck, 1982b: 419, 2004: 85).

Με άλλα λόγια, η εμφάνιση των εννοιών σε συγκεκριμένα περικείμενα εντός των οποίων κατέχουν κεντρική θέση, αναβαθμίζουν τις έννοιες και τους προσδίδουν ρόλο έννοιας-κλειδί (key-concept, basic-concept). Στην πραγματικότητα, με αυτό τον ισχυρισμό ο Koselleck αποκλίνει από την τυπική γλωσσική προσέγγιση και κατανόηση της έννοιας. Επισημαίνει ότι υπάρχουν όροι με ισχυρό εννοιολογικό «φορτίο», το οποίο δε μπορεί να μελετηθεί αποκλειστικά ως γλωσσικό φαινόμενο. Αντιθέτως, οι έννοιες θα πρέπει να ενταχθούν στα περικείμενα εκείνα εντός των οποίων διαμορφώθηκε το «φορτίο» αυτό και να μελετηθούν ιστορικά. Ο Koselleck, όταν αναφέρεται στο εννοιολογικό «φορτίο» ενός όρου, στην ουσία αναφέρεται στη συμπύκνωση των σχέσεων μεταξύ των εννοιών, των λέξεων, των αντικειμένων και των σημασιολογικών πεδίων (semantic fields) εντός των οποίων η έννοια αναπτύσσει συσχετίσεις με άλλες έννοιες (Ifversen, 2011: 73, 74).

Τρίτον, η ιστορία των εννοιών μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μία στρατηγική κειμενικών αναλύσεων. Όπως παρουσιάστηκε στο πρώτο κεφάλαιο, η ιστορία των εννοιών συνδέεται άμεσα με τη γλωσσική στροφή. Υπό αυτούς τους όρους, για να κατανοήσουμε τη γλώσσα των κειμενικών πηγών, θα πρέπει να εστιάσουμε στη συγχρονική μελέτη του λεξιλογίου των πηγών, έτσι ώστε να διερευνήσουμε, να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε ζητήματα, τα οποία αφορούν τις ιστορικές συνθήκες στις οποίες ανήκουν τα υπό μελέτη κείμενα. Είναι αυτό στο οποίο ήδη έχω αναφερθεί με τον ισχυρισμό ότι η ιστορία των εννοιών μετατρέπεται σε κάτι το οποίο υπερβαίνει τον εαυτό της. Η ιστορία των εννοιών ως στρατηγική της κειμενικής ανάλυσης έχει αναδειχθεί ιδιαιτέρως από τον Skinner, αλλά και από τον Koselleck. Σε αυτά τα πλαίσια, αντιτίθεται σε κάθε ανιστορική προσέγγιση, ενώ μέσω της γλωσσικής στροφής η έρευνα επικεντρώνεται στις αλλαγές των εννοιών χρησιμοποιώντας ως ευρετικό μέσο για τη σύλληψη της πραγματικότητας του παρελθόντος το εννοιολογικό οπλοστάσιο των πηγών καθώς και τις διαβαθμίσεις τις οποίες ενέχει. Τέλος, βάσει της κειμενικής ανάλυσης οι χρονικότητες των εννοιών (temporalizations of concepts) μελετώνται μέσα από τις ιστορικές συνθήκες, τις προσδοκίες και τα κίνητρα των υποκειμένων, αποκαλύπτοντας τόσο το ιστορικό προφίλ των εννοιών όσο και το ιστορικό τους πε-

ριβάλλον, προσδίδοντας κατ' επέκταση κεντρικό ρόλο στην έννοια του περικειμένου (Palonen, 1997: 46, 47).

Τέταρτον, η ιστορία των εννοιών είναι μία μικρό-θεωρία της εννοιολογικής αλλαγής. Εδώ η συζήτηση αφορά τις σχέσεις μεταξύ λέξεων, εννοιών και αντικειμένων και η έναρξη της προσφέρεται από το γλωσσικό τρίγωνο «Λέξημα- Έννοια- Αντικείμενο», το οποίο συναντάται στη θεωρία του Koselleck. Η ιστορία των εννοιών δεν είναι μόνο μία ιστορία των εννοιών (με τη στενή ερμηνεία του όρου), αλλά είναι μία ιστορία των σχέσεων των εννοιών με τις λέξεις, των εννοιών με τα αντικείμενα, καθώς και των εννοιών μεταξύ τους. Σαφώς, η τριγωνική αναπαράσταση των συσχετίσεων των εννοιών με τις λέξεις και τα αντικείμενα της πραγματικότητας μπορεί να μην είναι η ιδανική, ωστόσο, κυρίως βάσει της μελέτης των γλωσσικών τριάδων τις οποίες αναπτύσσει μία έννοια (ή μία ομάδα εννοιών μεταξύ τους) εντός ενός ή μιας ποικιλίας περικειμένων, η μελέτη υπερβαίνει την απλή διερεύνηση των εννοιών και περιλαμβάνει μία ολόκληρη ομάδα προβλημάτων που σχετίζονται με τη γλωσσική τριάδα «Λέξημα-Έννοια-Αντικείμενο». (Palonen, 1997: 54). Υπό αυτό το πρίσμα, η ιστορία των εννοιών ως μικρό θεωρία της εννοιολογικής αλλαγής, ενέχει τα εξής επίπεδα μελέτης:

1^{ον} τη μελέτη της επαν-εννοιολόγησης ενός όρου ή μιας ομάδας όρων, εξαιτίας της απόκτησης νέων εμπειριών.

2^{ον} τη μελέτη του σχηματισμού μιας καλά οριοθετημένης σύλληψης μιας έννοιας (όπως, για παράδειγμα, ο όρος "anima motrix" του Kepler) ή της τροποποίησης της (όπως η τροποποίηση και η σχέση μεταξύ των όρων "Anima Motrix" (motive soul) και "Vis Motrix" (moving force), καθώς και των αντίστοιχων γλωσσικών τους τριάδων).

3^{ον} τη μελέτη της ιστορίας των διαμαχών για την ερμηνεία μιας συγκεκριμένης έννοιας.

4^{ον} τη μελέτη των σημασιολογικών πεδίων (semantic fields) των γλωσσικών τριάδων συγκεκριμένων όρων, τοπικά, (όπως, για παράδειγμα, πριν, κατά τη διάρκεια ή έπειτα από μία ριζική αλλαγή).

Και τέλος, τη συγκριτική μελέτη των δικτύων (networks) των γλωσσικών τριάδων μιας ομάδας όρων, οι οποίες απαντώνται εντός διαφορετικών περικειμένων και επικοινωνούν μεταξύ τους.

Πέμπτον, η ιστορία των εννοιών είναι μία macro-θεωρία της εννοιολογικής αλλαγής. Σε αυτή τη διάσταση της η μελέτη ασχολείται με την αλλαγή, η οποία σημειώνεται στις έννοιες στη μακρά διάρκεια της ιστορίας και διαπιστώνεται ότι εξαιτίας της εναλλαγής των ιστορικών συνθηκών και της ύπαρξης ρήξεων στις δομές της μακράς διάρκειας της ιστορίας, οι έννοιες χρήζουν κάποιου είδους μετάφρασης. Σε αυτό το σημείο, προϋπόθεση της μελέτης των ιστορικών χρόνων είναι η εννοιολογική διερεύνηση των όρων βάσει της αλλαγής της οποίας έχει υποστεί η εμπειρία σε βάθος χρόνου (Palonen: 1997, 56). Εδώ, ο χρόνος παίζει καθοριστικό ρόλο, όχι απλά ως έννοια, αλλά ως ιστορικό αντικείμενο το οποίο κατέχει τη δική του ταχύτητα, ρυθμό και διάρκεια στην ιστορία, ενώ ασκεί αποφασιστικά επιρροή στον τρόπο με τον οποίο οι γλωσσικές τριάδες σχηματίζονται, αλληλεπιδρούν, τροποποιούνται και πορεύονται κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο.

Τέλος, η ιστορία των εννοιών νοείται ως επανάσταση στην κατανόηση των εννοιών. Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, η ανάπτυξή της βασίστηκε τόσο στην κριτική της παραδοσιακής ιστορίας των ιδεών, όπου οι έννοιες αντιμετωπίζονται ως α-χρονικές, αν-ιστορικές και μη αμφιλεγόμενες οντότητες, όσο και στην παραδοσιακή μεθοδολογία των λεξικών, βάσει της οποίας πραγματοποιείται ο ακριβής ορισμός των συνήθων και βασικών σημασιών των λέξεων. Αντίθετα, η ιστορία των εννοιών επισημαίνει ότι είναι μάταιο να προσπαθούμε να προσδιορίσουμε επακριβώς το περιεχόμενο μιας έννοιας. Οι έννοιες είναι αντικείμενα τα οποία χρήζουν διαφορετικής ερμηνείας κάθε φορά. Ο ιστορικός, ασαφής και αμφιλεγόμενος χαρακτήρας τους είναι προϋπόθεση μιας τέτοιας μελέτης, και κάθε μία από αυτές μελετάται κάθε φορά βάσει της δικής της εσωτερικιστικής και εξωτερικιστικής ιστορίας. Στόχος αυτής της διάστασης της ιστορίας των εννοιών είναι να επικεντρώσει την προσοχή των ιστορικών στη μελέτη των εννοιών ως κόμβων προβλημάτων. Μέσα από τη μελέτη των χρήσεων των εννοιών εντός συγκεκριμένων περικειμένων, μπορούν να αποκαλυφθούν οι λεπτές εννοιολογικές διαβαθμίσεις των όρων και να λειτουργήσουν ως εργαλεία, ως στρατηγικές για τον επαναπροσδιορισμό των ιστορικών, γλωσσικών, φιλοσοφικών και πολιτικών προβλημάτων που τις περιβάλλουν (Palonen, 1997: 64).

Εντός αυτών των πλαισίων, η πολυεπιστημονικότητα είναι βασικό χαρακτηριστικό· στην ουσία, πρόκειται για προϋπόθεση της ύπαρξης της ιστορίας των εννοιών, ενώ ταυτοχρόνως τα επιτεύγματα της είναι συνθήκη sine qua non για την πολυεπιστημονικότητά της καθεαυτή. Τα επιτεύγματα της ιστορίας των εννοιών επιτρέ-

πουν την πολυεπιστημονικότητα, ενώ παράλληλα η σύγκλιση των υπό μελέτη πεδίων επιτρέπει τη γεφύρωση ιστορικών πεδίων έρευνας διευρύνοντας το πεδίο εφαρμογής της ιστορίας των εννοιών και εμπλουτίζοντας την έρευνα με νέα ιστοριογραφικά ερωτήματα (Veit-Brause, 2003: 13).

2.2 . Γιατί να Μελετήσουμε τις Επιστημονικές Έννοιες με βάση τη θεωρία της Ιστορίας των Εννοιών;

Το 1967 σε μία συζήτηση η οποία αφορούσε τη συνέχεια του γερμανικού περιοδικού *Archiv für Begriffsgeschichte* ο γερμανός φιλόσοφος και ιστορικός Karlfried Gründer (1928 -2011) επεσήμανε τις εσωτερικές συνδέσεις οι οποίες υπάρχουν μεταξύ της ιστορίας της επιστήμης και της ιστορίας των εννοιών. Στην ίδια συζήτηση ο Hans Blumenberg (1920-1996) δήλωσε ότι υπό την «ηγεσία» της ιστορίας των εννοιών δημιουργείται ένα ιδιαίτερο πεδίο ερευνών, το οποίο διαμορφώνεται βάσει της σύνδεσης διαφορετικών επιστημονικών κλάδων, με σκοπό την ιστορική μελέτη των ορολογιών και των εννοιολογικών τους διακυμάνσεων. Μία μελέτη η οποία αντιλαμβάνεται τη διαμόρφωση των εννοιών ως μία διαδικασία, η οποία ενέχει ιστορικές, κοινωνικές, πολιτικές και φιλοσοφικές προεκτάσεις, μπορεί να ενισχύσει την κατανόηση και την ερμηνεία τόσο των εννοιών καθεαυτές όσο και του ιστορικού περιβάλλοντος στο οποίο έλαβαν τη δεδομένη μορφή. Ο Blumenberg θεωρεί επιτακτική ανάγκη τη συνεργασία της ιστορίας των εννοιών με τις φυσικές επιστήμες και επισημαίνει ότι με αυτό τον τρόπο ενισχύεται ο πολυεπιστημονικός διάλογος, ενώ παράλληλα επιτρέπεται στη μελέτη η υπέρβαση της φιλοσοφικής της διάστασης (Veit-Brause, 2003: 12, 13).

Υπό αυτούς τους όρους, πρωτοεμφανίστηκε η ανάγκη για την ανάπτυξη ιστορικών μελετών, οι οποίες θα βασίζονται στη σύγκλιση της ιστορίας των επιστημών και της ιστορίας των εννοιών, ενισχύοντας παράλληλα τη γενικότερη τάση προς τη διερεύνηση των εννοιών, καθώς και την υπονόμευση της θετικιστικής εικόνας των επιστημών και της ιστορίας τους. Παρά το γεγονός ότι ήδη από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα γίνεται κατανοητή τόσο η ανάγκη της μελέτης των επιστημονικών εννοιών όσο και η αναγκαιότητα της νομιμοποίησης τους στο ευρύτερο επιστημονικό και ακαδημαϊκό γίγνεσθαι, μέχρι και σήμερα η σύγκλιση των πεδίων της ιστορίας των εννοιών και της ιστορίας των επιστημών δεν έχει εδραιωθεί στο ευρύτερο πεδίο της ιστορίας.

Περίπου στα μέσα του 20ου αιώνα, λοιπόν, κάνουν την εμφάνιση τους έργα με επίκεντρο τη μελέτη των επιστημονικών όρων. Ωστόσο, η έρευνα που διεξάγουν δεν έχουν καμία σχέση με τη προσέγγιση των εννοιών όπως αυτή παρουσιάζεται από την παράδοση της ιστορίας των εννοιών, ενώ οι στόχοι τους βασίζονται σε διαφορετικές πολιτικές και διανοητικές ατζέντες. Για παράδειγμα, το 1973 ο γερμανός Gerald Holton (γεννημένος το 1922) εκδίδει το έργο *γενικής* εκπαίδευσης *Thematic Origins of Scientific Thought. Kepler to Einstein*, στο οποίο μεταξύ άλλων επισημαίνει την ιδιαίτερη σημασία της διερεύνησης του τρόπου διαμόρφωσης των εννοιών στην επιστήμη· όπως αναφέρει ο ίδιος, ένα από τα πιο συναρπαστικά ζητήματα με τα οποία μπορεί να ασχοληθεί ένας ιστορικός της επιστήμης. Επίσης, επισημαίνει την αναγκαιότητα της μελέτης των εννοιών και του τρόπου με τον οποίο οι όροι μπορούν να μας βοηθήσουν να ξεπεράσουμε τις συνήθη αντιπαραθέσεις μεταξύ των φυσικών επιστημών και των επιστημών του ανθρώπου (Holton, 1988: 1, 2, 16-18). Οι προθέσεις του έργου του Holton, όπως και παρόμοιων εγχειρημάτων της εποχής, αποκαλύπτονται ευκολότερα μέσα από την ανάγνωση της αναφοράς της επιτροπής του Πανεπιστημίου του Harvard, η οποία δημοσιεύθηκε το 1945 με τίτλο *General Education in a Free Society*. Σε αυτή την αναφορά δηλώνεται η αναγκαιότητα και η σπουδαιότητα της διεύρυνσης της γενικής γνώσης η οποία παρέχεται στους μαθητές και φοιτητές μέχρι εκείνη την περίοδο στην Αμερική. Επισημαίνεται ότι η εκπαίδευση, η οποία στοχεύει κυρίως στην εξειδίκευση των μελλοντικών επιστημόνων, θα πρέπει να εμπλουτιστεί με τη μελέτη των αλληλεπιδράσεων των ειδικών επιστημονικών πεδίων μεταξύ τους, τη μελέτη της φύσης του επιστημονικού εγχειρήματος, της ιστορικής ανάπτυξης, της διερεύνησης των βασικών επιστημονικών εννοιών, της μελέτης της θέσης του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία, κ.ά. και να εφοδιάσει τους φοιτητές κατάλληλα, έτσι ώστε να γίνουν «ισορροπημένοι» επιστήμονες στο μέλλον (Holton, Brush, 2005: xiv).

Σε αυτά τα πλαίσια, το 1952 ο Holton δημοσιεύει το πρώτο του βιβλίο *γενικής εκπαίδευσης* με τίτλο *Introduction to Concepts and Theories in Physical Science*, το οποίο ήταν σύμφωνο με το μανιφέστο του Πανεπιστημίου του Harvard του 1945. Σε διαφορετικό κάπως κλίμα, ο ισραηλινός φυσικός και φιλόσοφος της φυσικής Max Jammer (1915-2010) από το 1954 μέχρι και το 2006 δημοσίευσε έργα, τα οποία εστιάζουν στη μελέτη εννοιών της φυσικής, όπως ο χρόνος, η μάζα, η δύναμη.[70] Το

[70] Βλ. Jammer, 1954, 1957, 1961, 1966, 1999, 2006.

εγχείρημα του Jammer στοχεύει σε μία φιλοσοφία της φυσικής και της ιστορίας της μέσα από τη μελέτη βασικών εννοιών της φυσικής, παρά στη δημοσίευση βιβλίων *γενικής εκπαίδευσης*. Συγκεκριμένα, το 1957 ο Jammer δημοσιεύει, σε συνεργασία με το Harvard University Press, το βιβλίο *Concepts of force: a Study in the Foundations of Dynamics* στο πρώτο κεφάλαιο του οποίου αναφέρει ότι ο σκοπός αυτής της μελέτης είναι η παρουσίαση της ιστορικής ανάπτυξης της έννοιας της δύναμης στη φυσική επιστήμη. Ξεκινώντας από την εμφάνιση της έννοιας στη Μεσοποταμία και στην αρχαία ελληνική σκέψη, ακολουθεί μία γραμμική αφήγηση, η οποία οδηγείται στις μηχανικές και στις φιλοσοφικές *δυναμικές* θεωρίες του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα, και καταλήγει στη σύγχρονη επιστήμη του 19^{ου} αιώνα. Στις πρώτες σελίδες του πρώτου κεφαλαίου ο Jammer αναφέρει:

> […] Φαίνεται ότι η έννοια της δύναμης δεν υπήρξε ποτέ μέχρι τώρα το αντικείμενο μιας εκτενούς ιστορικής ανάλυσης και κριτικής διερεύνησης. Σε γενικές γραμμές, η έννοια λαμβάνεται ως δεδομένη και θεωρείται ότι επικυρώνεται από τις επιτυχείς εφαρμογές της […] Η μελέτη των ιστορικών πτυχών του σχηματισμού της έννοιας στις φυσικές επιστήμες είναι ομολογουμένως ένα καθόλου εύκολο έργο. […] Μία σοβαρή δυσκολία σε αυτή τη μελέτη είναι ότι η ανάπτυξη μιας επιστημονικής έννοιας, βρίσκεται στην απαραιτήτως εγγενής ασάφεια του ορισμού της. Αυτή η επιπλοκή εγείρεται από το γεγονός ότι η υπό μελέτη έννοια αποκτά τον αυστηρό προσδιορισμό της μόνο μέσα από τον ακριβή ορισμό της επιστήμης. Ωστόσο, από ιστορική σκοπιά, αυτός ο ορισμός είναι περισσότερο ένα μετέπειτα και αναβαθμισμένο στάδιο της ανάπτυξης του. Το να περιορίσουμε τη συζήτηση στην προσδιορισμένη αυτή έννοια, σημαίνει να αγνοήσουμε το μεγαλύτερο κομμάτι της ιστορίας της […] (Jammer, 1957: 1, 2).

Περίπου δεκαπέντε χρόνια αργότερα, ο αμερικάνος ιστορικός της επιστήμης Richard Westfall (1924-1996) δημοσιεύει το *Force in Newton's Physics: the Science of Dynamics in the Seventeenth Century*. Το έργο του Westfall διαφέρει κατά πολύ από εκείνο του Holton, αλλά και του Jammer. Πρόκειται για ένα ιστοριογραφικό εγχείρημα, το οποίο αφορά τη διερεύνηση των «δυναμικών» και «κινηματικών» θεωριών φυσικής φιλοσοφίας του 17^{ου} αιώνα, με απώτερο στόχο να απαντήσει στο ερώτημα, αν η επιστημονική αλλαγή είναι ζήτημα βαθμιαίας εξέλιξης ή μιας αιφνίδιας αλλαγής του επιστημονικού παραδείγματος (Westfall, 1971: xi). Αυτή η ιστοριογραφική μελέτη συγκροτήθηκε με επίκεντρο την έννοια της δύναμης, ενώ παράλληλα αναδείχθη-

καν αφενός οι λεπτές οντολογικές διαφοροποιήσεις των θεωριών οι οποίες την εμπεριέχουν και αφετέρου οι εννοιολογικές διαφοροποιήσεις της δύναμης, οι οποίες κατοικούν στο εσωτερικό των θεωριών αυτών. Ο Westfall στην εισαγωγή του έργου αυτού αναφέρει:

> […] Ως Ιστορικός, γνωρίζω εξ αρχής ότι κάθε εξέταση της έννοιας της δύναμης του Νεύτωνα, η οποία θα αξίζει το όνομά της, θα πρέπει να λάβει υπόψη της τη σύνθεση της μηχανικής του 17^{ου} αιώνα σαν σύνολο […] Έχω προσπαθήσει να κατανοήσω τα εμπόδια που περιπλέκουν το μονοπάτι που οδηγεί στη σύγχρονη Δυναμική (modern dynamics), ή και να εφαρμόσω ένα διαφορετικό σχήμα, για να χαλαρώσουν οι εννοιολογικοί δεσμοί. […] Θα ήταν σωστό να ειπωθεί ότι προσπάθησα να δω την Δυναμική του 17^{ου} αιώνα με τα μάτια των ανδρών, οι οποίοι εμπλέκονται στη δημιουργία της επιστήμης. […] Αν είναι απαραίτητο να δω τη Δυναμική μέσα από τα μάτια τους, έτσι ώστε όχι μόνο να αφηγηθώ αυτά τα επιτεύγματα τα οποία φαίνονται σωστά σε εμάς, αλλά είναι εξίσου σημαντικό να εξετάσω τις συγχύσεις από την απόσταση που εμείς έχουμε με σκοπό να καταλάβουμε σε βάθος τα προβλήματα τους (Westfall, 1971: ix, x).

Το έργο του Westfall είναι ένα αξιόλογο, και μοναδικό στο είδος του, ιστοριογραφικό εγχείρημα. Από την έκδοση του και έπειτα υπήρξε ένα είδος εργαλείου για τους ιστορικούς των επιστημών, προσδίδοντας μία νέα ανάγνωση της ιστορίας της μηχανικής του 17^{ου} αιώνα. Επιπροσθέτως, υπήρξε πρωτότυπη μελέτη όσον αφορά τον ιστοριογραφικό τρόπο προσέγγισης των επιστημονικών όρων, εδραιώνοντας στο πεδίο της ιστορίας της επιστήμης την αντίληψη περί της αναγκαιότητας της προσέγγισης των ορολογιών ως εννοιολογικά ποικιλόμορφα ιστορικά αντικείμενα. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι το 1972 βραβεύτηκε από την αμερικάνικη *Εταιρεία της Ιστορίας της Επιστήμης* (*History of Science Society*) με το βραβείο *Pfizer*. Στο πεδίο της ιστορίας της επιστήμης, ο Westfall υπήρξε ο πρωτεργάτης τέτοιων ιστοριογραφικών εγχειρημάτων, αφού με το *Force in Newton's Physics* κατάφερε να ανιχνεύσει και να ανοίξει το δρόμο για τέτοιου είδους μελέτες· μελέτες οι οποίες αφορούν πρωτίστως την ιστοριογραφική διερεύνηση του εννοιολογικού περιεχομένου των επιστημονικών ορολογιών. Σε αυτά τα πλαίσια κινείται και το πρόσφατο έργο *What was Mechanical about Mechanics* (2002) του Christiaan Boudri, το οποίο τριάντα περίπου χρόνια μετά την έκδοση του βιβλίου του Westfall φέρνει και πάλι στο προσκήνιο της ιστορίας των επιστημών τη σπουδαιότητα της εννοιολογικής μελέτης των επιστημονικών όρων. Μέσα

από το έργο αυτό ο Boudri εστιάζει στη μελέτη της έννοιας της μηχανικής δύναμης. Ο κεντρικός στόχος της μελέτης είναι η υπεράσπιση της εμπλοκής *της* μεταφυσικής στην ανάπτυξη της μηχανικής του 18ου αιώνα. Εδώ, η μελέτη της δύναμης πραγματοποιείται στη βάση της διερεύνησης της σχέσης μεταξύ της μηχανικής και της μεταφυσικής, και του ρόλου της δεύτερης στη διαδικασία διαμόρφωσης της πρώτης με μία θετική, ενισχυτική διάσταση. Ωστόσο, η έρευνα δεν ξεπερνά τα αυστηρά όρια της φυσικής του 18ου αιώνα (Boudri, 2002: 4).

Σήμερα, δεν θα μπορούσαμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι το έργο του Westfall, όπως και του Holton, του Jammer, αλλά και του Boudri, χαρακτηρίζεται από το «στενό» ερευνητικό του εύρος, το οποίο βέβαια βρίσκεται σε αντιστοιχία με τις ιστοριογραφικές τάσεις της εποχής του. Με άλλα λόγια, η μελέτη του είναι άκρως εσωτερικιστική και αποκλειστικά εστιασμένη στις θεωρίες εκείνες βάσει των οποίων συγκροτήθηκε η μηχανική του 17ου αιώνα. Όπως ο ίδιος ο Westfall αναφέρει στην εισαγωγή του έργου του:

> […] Δεν έδωσα καμία σχεδόν προσοχή στην κοινωνική και οικονομική κατάσταση εντός της οποία η Δυναμική (dynamics) αναδύθηκε. […] Αναμφίβολα, το γεγονός ότι πολύ ικανοί άνδρες αφιερώθηκαν στη μελέτη της φυσικής επιστήμης και ειδικότερα της μηχανικής κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την κοινωνική και οικονομική κατάσταση στην Ευρώπη. Ωστόσο, αν η εμπειρία μου μπορεί να είναι χρήσιμη, είναι αδύνατο από τη βιβλιογραφία της μηχανικής του 17ου αιώνα να συμπεράνει κανείς ότι οι πρακτικές μελέτες και τα τεχνολογικά προβλήματα που έθεσε το οικονομικό σύστημα καθοδήγησαν την εννοιολογική ανάπτυξη της επιστήμης (Westfall, 1971: x).

Αντιθέτως, σύμφωνα με τον ιστορικό Georg G. Iggers (1926-) στο *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge* (1997) η ιστορία συνδέεται στενά με τις ανθρώπινες αξίες και προθέσεις, και κατ' ανάγκη θα πρέπει να την κατανοούμε και να την ερμηνεύουμε μέσα στο κοινωνικοπολιτισμικό και στο πολιτικό της πλαίσιο. Ενώ για τον Koselleck είναι αδύνατο να «γράφουμε» για τις έννοιες, εστιάζοντας αποκλειστικά στο εσωτερικό των ιστοριών και χωρίς να τοποθετήσουμε το όλο εγχείρημα σε ένα ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο (Palonen, 1997: 44).

Με τον ίδιο τρόπο, είναι αδύνατο να μελετήσουμε τις επιστημονικές έννοιες εστιάζοντας αποκλειστικά στο σκληρό πυρήνα των επιστημονικών θεωριών και χωρίς να τις εντάσσουμε σε ένα ευρύτερο («μη επιστημονικό») πλαίσιο. Η ανάλυση του επιστημονικού λόγου, μέσα από τη σύγκλιση της ιστορίας των επιστημών και της ιστορίας των εννοιών, πραγματοποιείται μέσω της ανάλυσης των επιστημονικών εννοιών εντός ενός συνόλου (επιστημονικών και μη επιστημονικών) περικειμένων, το οποίο ορίζεται βάσει των δικτύων (networks) που οι υπό μελέτη έννοιες αναπτύσσουν με «συγγενικές» έννοιες. Με άλλα λόγια, στα πλαίσια μιας τέτοιας προσέγγισης, η έννοια δεν αντιμετωπίζεται ως ένα μεμονωμένο ιστορικό αντικείμενο, αλλά ως ένα σύνολο δομών, δηλαδή βάσει των σημασιολογικών πεδίων (semantic fields) και των δικτύων που αναπτύσσει με άλλες έννοιες εντός συγκεκριμένων περικειμένων. Έτσι, οι βασικές επιστημονικές έννοιες μελετώνται τόσο με βάση τη θέση τους εσωτερικά και εξωτερικά του επιστημονικού περικειμένου όσο και βάσει των συσχετίσεων που αναπτύσσουν με άλλες έννοιες. Παράλληλα, λειτουργούν ως δίαυλοι μεταξύ διαφόρων πεδίων ιστορικής έρευνας (όπως για παράδειγμα, της ιστοριογραφίας, της ιστορικής ανθρωπολογίας, της κοινωνικής ιστορίας κ.τ.λ.) με σκοπό την ανάλυση τόσο των εννοιολογικών τους διαστρωματώσεων, όσο και των επιστημονικών και μη επιστημονικών δομών που περιέχουν.

Τις τελευταίες δεκαετίες μία τάση προς τη διεύρυνση των ιστοριογραφικών μελετών έχει κάνει την εμφάνιση της στο πεδίο της ιστορίας των επιστημών. Η νέα αυτή τάση περνώντας από την external-internal διάκριση της παράδοσης του Bloor, το κοινωνικό στοιχείο του Κουνιανού παραδείγματος αλλά και του πλαισίου συμπαραγωγής επιστήμης-κοινωνίας που έθεσε η κοινωνική κατασκευασιοκρατία, προωθεί την κατανόηση της φύσης και των αλλαγών της μέσα από τη μελέτη της επιστημονικής πρακτικής και γνώσης σε σχέση με την κοινωνική και θρησκευτική οργάνωση του παρελθόντος. Σύγχρονα έργα, όπως το *Leviathan and the air pump: Hobbes, Boyle and the experimental* (1985) των S. Schaffer & S. Shapin, το *Science in Action* (1987) του Latour, το *Cultures of Natural History* των J. Secord, N. Jardines E. Spary (1996), το *The Scientific Revolution* (1996) του Steven Shapin, κ.ά., αν και δεν στοχεύουν και δεν απαντούν ευθέως στην εσωτερικιστική ιστοριογραφική παράδοση, ωστόσο έχουν υπονομεύσει τον «εσωστρεφή» χαρακτήρα του πεδίου της ιστορίας των επιστημών των προηγουμένων ετών, εδραιώνοντας παράλληλα τη πρακτική της

διεπιστημονικότητας ως αποδεκτή σύγχρονη ιστοριογραφική προσέγγιση της επιστήμης.[71]

Σε αυτά τα πλαίσια, νέες διεπιστημονικές μελέτες με επίκεντρο τη μελέτη της γλώσσας κάνουν την εμφάνιση τους στο ευρύτερο πεδίο της ιστορίας και της φιλοσοφίας των επιστημών. Ο αμερικάνος ιστορικός James Bono, για παράδειγμα, επεκτείνοντας τη σκέψη του Holton προσανατολίζει την έρευνα προς μία «ρητορική στροφή» και εστιάζει στην πολιτισμική ιστορία της επιστήμης (*Cultural History of Science)* μέσα από τη μελέτη της γλώσσας με ιδιαίτερη έμφαση στην έννοια και το ρόλο της *μεταφοράς* στην επιστήμη (Veit-Brause, 2003: 12, 13). Επιπλέον, ένα νέο ρεύμα στο πεδίο της φιλοσοφίας των επιστημών, στοχεύει στη συνεργασία της ιστορίας και της φιλοσοφίας των επιστημών (Integrated History and Philosophy of Science) και αναπτύσσει νέες προσεγγίσεις για τη μελέτη των επιστημονικών εννοιών. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το πρόσφατο έργο *Scientific Concepts and Investigative Practice* (2012), το οποίο επιμελούνται οι Uljana Feest και Friedrich Steinle και πρόκειται για μία συλλογή άρθρων με επίκεντρο την επιστημονική ορολογία και την εννοιολογική αλλαγή. Άλλες διεπιστημονικές μελέτες με κύριο ερευνητικό ενδιαφέρον την επιστημονική ορολογία, σχετίζονται με τα ερευνητικά ενδιαφέροντα της Nancy J. Nersessian, η οποία ασχολείται με την μελέτη των επιστημονικών εννοιών μέσα από τη γνωστική ψυχολογία.[72] Επιπροσθέτως, η ιστορία των εννοιών εγκαινιάζει διεπιστημονικές μελέτες στο ευρύτερο πεδίο των επιστημών, όπως για παράδειγμα, το *Begriffsgeschichte der Naturwissenschaften: Zur historischen und kulturellen Dimension naturwissenschaftlicher Konzepte* (2008) (Η *Begriffsgeschichte στην Ιστορία των Επιστημών: Προς μια Ιστορική και Πολιτισμική Διάσταση των Επιστημονικών Εννοιών*) των γερμανών Falko Schmieder και Ernst Müller. Το έργο αυτό, είναι μία προσπάθεια ανάδειξης της συσχέτισης της πολιτισμικής ιστορίας και των φυσικών επιστημών, ενώ μέσα από την πρακτική της ιστορίας των εννοιών προσπαθεί να εκπληρώσει ένα διεπιστημονικό έργο, το οποίο βασίζεται στη σύγκλιση της πολιτισμικής ιστορίας, των φυσικών επιστημών και της ιστορίας της επιστήμης.

Το ερευνητικό μοντέλο, το οποίο παρουσιάζεται στην παρούσα διατριβή, βασίζεται στη σύγκλιση της ιστορίας των εννοιών και της ιστορίας των επιστημών και

---

[71] Για πιο αναλυτική παρουσίαση των ιστοριογραφικών αυτών ρευμάτων βλ. Κεφάλαιο 5ο, ενότητα *5.2. Η Έννοια της Δύναμης στην Ιστοριογραφία των Επιστημών του 17ου αιώνα*.

[72] Για παράδειγμα, βλ. Osbeck, Malone, Newstetter, Nersessian, 2011· Nersessian, 2008, 2002, 1984.

προσπαθεί να παρουσιάσει ένα νέο πολυεπιστημονικό ιστοριογραφικό πεδίο ερευνών που εστιάζει στη μελέτη της επιστημονικής ορολογίας. Η παρούσα έρευνα φιλοδοξεί να συμβάλει στη συγκρότηση ενός νέου ερευνητικού μοντέλου για τη μελέτη των επιστημονικών εννοιών, το οποίο αντλεί εμπειρία από την παράδοση της ιστορίας των εννοιών και λαμβάνει υπόψη τα μεθοδολογικά εργαλεία και τη θεωρία της ιστορίας των εννοιών. Στόχος της έρευνας αυτής, είναι να μελετήσει την έννοια δύναμη στη φυσική φιλοσοφία στην Αγγλία του 17^{ου} αιώνα και μέσα από την πρακτική της ιστορίας των εννοιών να ενισχύσει την πολυεπιστημονικότητα στο πεδίο της ιστορίας των επιστημών. Πρόκειται για μία μελέτη, η οποία υπερβαίνει τη διάκριση της εσωτερικιστικής και εξωτεριστικής ιστοριογραφίας, και στοχεύει στη γεφύρωση της ιστορίας των επιστημών με τη κοινωνιολογία της επιστήμης και την πολιτισμική ιστορία, διευρύνοντας τα μεταξύ τους σύνορα και εμπλουτίζοντας τη μελέτη με νέα ιστοριογραφικά ερωτήματα, τα οποία χωρίς αυτή την ιδιαίτερη σύγκλιση δεν θα μπορούσαν να τεθούν.

2.3. Πώς να Μελετήσουμε τις Επιστημονικές Έννοιες με βάση τη θεωρία της Εννοιολογικής Ιστορίας;

> *Language is always ambiguous. It is at the same time receptive and productive. On one hand it indicates social change and on the other it is an essential factor that allows us to become conscious of changes in reality.*
>
> *Koselleck, 2006: 126*

Ένα από τα κεντρικά ζητήματα της ιστορίας των εννοιών, κυρίως όπως αυτή εμφανίζεται μέσα από τη γερμανική σχολή και το έργο του Koselleck, είναι η σχέση της με την κοινωνική ιστορία. Σύμφωνα με τον γερμανό ιστορικό, η ιστορία των εννοιών ως μέθοδος μπορεί να εννοιολογήσει θέματα της κοινωνικής ιστορίας, ως αυτόνομο ερευνητικό πεδίο είναι ισότιμο με την κοινωνική ιστορία, ενώ παράλληλα έχει τις δικές του φιλοδοξίες. Επιπλέον, αυτό μπορεί να ισχύσει με τον ίδιο τρόπο και στις σχέσεις της ιστορίας των εννοιών με την πολιτική και πολιτισμική ιστορία (Palonen, 1997: 45). Σύμφωνα με τον Koselleck στο *Begriffsgeschichte and Social History*:

> Χωρίς κοινές έννοιες δεν μπορεί να υπάρχει κοινωνία, και πάνω από όλα πολιτικό πεδίο δράσης. Αντιστρόφως, οι έννοιες ιδρύονται στα πολιτικοκοινωνικά συστήματα και είναι πολύ πιο περίπλοκες από ό,τι αν θα τις χειριζόμασταν ως γλωσσικές ομάδες οργανωμένες γύρω από συγκεκριμένες έννοιες-κλειδιά. Μία «κοινωνία» και οι «έννοιες» της υπάρχουν σε σχέση έντασης (Koselleck, 1982b: 410).

Ομοίως, κατά τη σύγκλισή της με την ιστορία των επιστημών, η ιστορία των εννοιών μπορεί να λειτουργήσει ως μέθοδος και να εννοιολογήσει θέματα της ιστορίας των επιστημών. Επιπλέον, ως αυτόνομο πεδίο μπορεί να έχει τη δική του θεωρητική φιλοδοξία, ενώ ταυτοχρόνως, μπορεί να εφαρμοστεί ισάξια στις σχέσεις μεταξύ της κοινωνικής ιστορίας, της ιστοριογραφίας και της πολιτισμικής ιστορίας. Ωστόσο, σε μία τέτοιου είδους μελέτη, ποια είναι τα βασικά μεθοδολογικά εργαλεία, τα οποία μας προσφέρονται μέσα από τη θεωρία της ιστορίας των εννοιών;

2.3.1. Γλωσσική Τριάδα: Λέξημα-Έννοια-Αντικείμενο

A concept is not just indicative of the relations that it covers, it is also a factor within them
Koselleck, 1982b: 419

Ο Koselleck στο άρθρο του 1982 *Begriffsgeschichte and Social History* παρουσιάζει τη γλωσσική τριάδα *Λέξημα - Έννοια – Αντικείμενο*[73] επισημαίνοντας την ανάγκη σαφούς διάκρισης των μερών της τριάδας, αλλά και των συσχετίσεων τις οποίες αναπτύσσουν μεταξύ τους:

> Κάθε έννοια συνδέεται με μία λέξη, αλλά δεν είναι κάθε λέξη μία κοινωνική και πολιτική έννοια. Οι κοινωνικές και πολιτικές έννοιες κατέχουν ουσιώδεις γενικούς ισχυρισμούς και πάντα ενέχουν πολλά νοήματα […] Σημαίνον και σημαινόμενο συμπίπτουν στην έννοια στο βαθμό που η ποικιλομορφία της ιστορικής πραγματικότητας και της ιστορικής εμπειρίας εισέρχονται σε μία λέξη με τέτοιο

[73] Σύμφωνα με την ορολογία του Koselleck: *Workörper-Bedeutung/Begriff-Sache (word-meaning/concepts- object).*

> τρόπο που τα νοήματα τους μπορούν να ληφθούν σε αυτή τη μία λέξη. Μία λέξη παρουσιάζει δυνατότητες νοήματος. Μία λέξη συμπυκνώνει μία πληθώρα νοημάτων (Koselleck, 1982b: 418).

Η χρήση της γλωσσικής τριάδας από τον Koselleck αναδεικνύει την επιρροή την οποία δέχτηκε από τη δομική γλωσσολογία και τη σημασιολογία, όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα από τη θεωρία του Saussure και τη σκέψη των άγγλων γλωσσολόγων Charles K. Ogden (1889–1957) και Ivor A. Richard (1893-1979). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη θεωρία των σημείων (theory of signs) του Saussure, η υλική και η εννοιολογική διάσταση της γλώσσας εμπεριέχονται από κοινού στο σημείο, τη βασική μονάδα κάθε γλωσσικού συστήματος. Ο Saussure για να περιγράψει τις δύο αυτές διαστάσεις του νοήματος, διακρίνει το σημαίνον (*signifiant* / signifier) από το σημαινόμενο (*signifié* / signified) και επισημαίνει ότι από κοινού ενέχονται στο σημείο παίρνοντας ενεργά μέρος στην παραγωγή νοήματος (signification). Οι Charles Kay Ogden και Ivor Armstrong Richards στο *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language Upon Thought and of the Science of Symbolism* (1923) ανέπτυξαν τη σκέψη του Saussure προσθέτοντας στη διάκριση του σημαίνοντος και του σημαινομένου μία τρίτη διάσταση, την αναφορά (δηλαδή, εκείνο στο οποίο το *σημείο* αναφέρεται). Έτσι εισάγουν τη διάσημη γλωσσική τριάδα, στην οποία παρουσιάζονται οι σχέσεις μεταξύ συμβόλου, σκέψης και αναφοράς *symbol - thought - reference*. Στην πορεία οι γλωσσολόγοι θα κάνουν λόγο για δύο σχέσεις, οι οποίες εμπεριέχονται σε ένα σημείο, αφενός τη σχέση μεταξύ του σημαίνοντος και του σημαινόμενου (signification), και αφετέρου τη σχέση μεταξύ της έννοιας και του αντικειμένου (reference, μέσω της οποίας η έννοια αποκτά μη γλωσσικό περιεχόμενο), αναδεικνύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις εσωτερικές σχέσεις του σημείου καθώς και τις σχέσεις του σημείου με τον κόσμο (Ifversen, 2011: 68-69).

Σχήμα 1

Η γλωσσική τριάδα *word-concept-object*, όπως παρουσιάζεται από τον Koselleck ενέχει, πρώτον, τις *εσωτερικές* σχέσεις μεταξύ λεξήματος και έννοιας και δεύτερον, τις *εξωτερικές* συσχετίσεις μεταξύ της έννοιας και του αντικειμένου (βλ. σχήμα 1)· ενέχει, δηλαδή, τη σχέση της γλώσσας με την υλικότητα. Παράλληλα, οι λέξεις και οι έννοιες εμφανίζονται σε σχέση με άλλες λέξεις και έννοιες. Ο Koselleck δίνει έμφαση σε αυτή τη δομική συνθήκη της γλώσσας, ενώ χρησιμοποιεί την έννοια των σημασιολογικών πεδίων (semantic fields), για να περιγράψει τις εννοιολογικές σχέσεις μεταξύ γλωσσικών τριάδων οι οποίες αναπτύσσονται εντός των περικειμένων.

Η καταγωγή του όρου του «σημασιολογικού πεδίου» (semantic field) εντοπίζεται περίπου στα μέσα του 19ου αιώνα στη σκέψη του Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander Freiherr von Humboldt (1769-1859) και του Johann Gottfried von Herder (1744- 1803). Ωστόσο στις αρχές του 20ου αιώνα εμφανίζεται ο όρος καθεαυτόν στη σκέψη διαφόρων γερμανών και σουηδών λογίων, όπως για παράδειγμα στη θεωρία του Ipsen, Jolles, Porzig και του Jost Trier.[74] Ο Trier, αποφεύγει πολλές φορές τον όρο «σημασιολογικά πεδία». Αντ' αυτού, διακρίνει και κυρίως χρησιμοποιεί τους όρους «λεξικολογικό πεδίο» (lexical field/area) και «εννοιολογικό πεδίο» (conceptual field/area), χωρίς ωστόσο να αναφέρει επακριβώς τον τρόπο με τον οποίο διακρίνονται αυτοί οι δύο όροι (Lyons, 1977: 250, 251).[75] Σύμφωνα με τον άγγλο γλωσσολό-

[74] Βλ. κεφάλαιο 1ο.

[75] Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο όρος ''lexical semantic'' αναφέρεται στην αναζήτηση του νοήματος (meaning) μέσα από την ανάλυση των λέξεων, ενώ ο όρος conceptual

γο John Lyons, ο όρος «σημασιολογικό πεδίο» αναφέρεται στις έννοιες εκείνες οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους μέσα σε ένα δοθέν γλωσσικό σύστημα, δηλαδή, στις έννοιες που ανήκουν ή είναι μέλη του ίδιου πεδίου και εμφανίζονται με τη μορφή λεξήματος. Ενώ επισημαίνει, ότι μέσα από τη μελέτη των σημασιολογικών πεδίων επιτρέπεται, αφενός η σύγκριση των εννοιολογικών συσχετίσεων που υπάρχουν (ή δεν υπάρχουν) σε κοινωνικές ομάδες, και αφετέρου η ανάδειξη της εννοιολογικής αλλαγής συγκεκριμένων όρων εντός διαφορετικών ιστορικών περικειμένων. Στην ίδια περίπου κατεύθυνση κινείται και ο ούγγρος γλωσσολόγος Stephen Ullman (1914-1976), ο οποίος στο έργο του *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning* (1962) αναφέρει:

> Ένα σημασιολογικό πεδίο δεν αντανακλά μόνο τις ιδέες, τις αξίες και την κατάσταση της σύγχρονης κοινωνίας, αλλά τις αποκρυσταλλώνει και τις διαιωνίζει: παραδίδει στην επερχόμενη γενιά μία έτοιμη ανάλυση εμπειριών με βάση την οποία θα θεαθεί ο κόσμος μέχρι αυτή η ανάλυση να είναι ολοφάνερα ανεπαρκής και ξεπερασμένος, και έτσι όλο το πεδίο να πρέπει να αναθεωρηθεί (πρβλ. Corson, 1995: 32).

Αν και ο Koselleck δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στη μελέτη των σημασιολογικών συσχετίσεων μεταξύ των εννοιών, στην πραγματικότητα δεν προέβη στη θεωρητική και μεθοδολογική ανάλυση του τρόπου με τον οποίο θα μπορούσαμε να μελετήσουμε τις σχέσεις αυτές. Αντιθέτως, ο Reichart, ένας από τους ιδρυτές του *Handbuch,*[76] εισάγει μία νέα προσέγγιση για τη μελέτη των σημασιολογικών σχέσεων. Εμπνευσμένος από τις γλωσσικές μελέτες των εννοιολογικών πεδίων (conceptual fields) και των λεξικολογικών πεδίων (lexical fields), αναπτύσσει την έννοια των σημασιολογικών δικτύων (semantic networks). Σκοπός της έρευνας του Reichart είναι να περιγράψει τα σημασιολογικά κέντρα (semantic centers) των δικτύων,[77] ενώ μέσα από τη μελέτη των σχέσεων των οποίων αναπτύσσει η (κεντρική) έννοια ενός συγκεκριμένου σημασιολογικού πεδίου, επιχειρεί να αναδομήσει τα δίκτυα των πολιτικών και κοινωνικών εννοιών από το 1789 έως το 1820 και να τα συγκρίνει με εκείνα της προεπαναστατικής περιόδου στη Γαλλία (Richter, 1995: 109, 110).

---

semantics αναφέρεται στη μελέτη του νοήματος (meaning) μέσα από τη μελέτη του σημασιολογικού πεδίο ως ένα μεγάλο ενιαίο σύνολο εννοιών, βλ. Richter, 1995: 44.

[76] Βλ. Κεφάλαιο 1ο.

[77] Στη σκέψη του Reichart το *σημασιολογικό κέντρο* ενός πεδίο, αναφέρεται στην *κεντρική έννοια*, στην *έννοια κλειδί* του πεδίου (π.χ. η έννοια Δύναμη στο ΣΧΗΜΑ 2).

Σχήμα 2

Όπως φαίνεται και από το *σχήμα 2*, το σημασιολογικό πεδίο είναι μία περιοχή νοήματος, η οποία συνδέεται και με άλλα τέτοια πεδία. Μέσα σε κάθε σημασιολογικό πεδίο συναντούμε γλωσσικές τριάδες, οι οποίες αναπτύσσουν σημασιολογικά δίκτυα (semantic networks) μεταξύ τους. Έτσι κατά τη μελέτη μιας έννοιας διερευνούμε τη γλωσσική τριάδα από την οποία αποτελείται, τα δίκτυα και τις συσχετίσεις που αναπτύσσει με τις υπόλοιπες γλωσσικές τριάδες του σημασιολογικού της πεδίου, το οποίο από κοινού με άλλα σημασιολογικά πεδία δομούν ένα συγκεκριμένο περικείμενο.

Υπό αυτούς τους όρους, οι σχέσεις μεταξύ των γλωσσικών τριάδων ορίζονται βάσει των εννοιολογικών ομοιοτήτων ή/και διαφοροποιήσεων που μπορεί να υπάρξουν μεταξύ των μερών τους καθώς και των μερών άλλων τέτοιων τριάδων. Ο Trier επισημαίνει τη σπουδαιότητατης ύπαρξης εννοιολογικής συγγενικότητας, βάσει της οποίας υποδεικνύονται οι σχέσεις μεταξύ των εννοιών και διαμορφώνονται τα σημασιολογικά πεδία (semantic fields). Αυτή η ιδέα βασίστηκε στην ολιστική άποψη το Saussure για τη γλώσσα, σύμφωνα με την οποία τα σημεία αποκτούν το νόημα τους από τη θέση τους στο σύστημα (Ifversen, 2011: 71). Η ύπαρξη εννοιολογικής συγγενικότητας μεταξύ των μερών μιας συγκεκριμένης γλωσσικής τριάδας με άλλες γλωσ-

σικές τριάδες του ίδιου σημασιολογικού πεδίου, είναι ιδιαιτέρως σημαντική στη μελέτη και στην ανάδειξη των εννοιολογικών σχέσεων εντός ενός συγκεκριμένου περικειμένου. Στο παρόν κείμενο, ο όρος «συγγενικότητα» αναφέρεται στο γεγονός ότι οι έννοιες δεν μπορούν να υπάρξουν από μόνες τους, αντιθέτως αντλούν το ιδιαίτερο περιεχόμενο τους βάσει των συνδέσεων που δημιουργούν με άλλες «συγγενικές» έννοιες μέσα σε ένα συγκεκριμένο περικείμενο. Όπως αναφέρει ο Kuhn, στο ύστερο έργο του *The Road Since Structure*: "Many of the referring terms of at least scientific languages cannot be acquired or defined one at a time but must instead be learned in clusters. In the learning process, furthermore, an essential role is played by explicit or implicit generalizations about the members of the taxonomic categories into which those terms divide the world" (Kuhn, 2000: 211).

Οι έννοιες, λοιπόν, μπορούν να γίνουν αντιληπτές και να ερμηνευτούν μονάχα ως σύνολα, δηλαδή, ως μέλη ενός δικτύου διασυνδέσεων μιας ομάδας όρων ή ενός συμπλέγματος ομάδων όρων. Με άλλα λόγια, οι γλωσσικές τριάδες μελετώνται σε *ομάδες*, οι οποίες απαντώνται σε συγκεκριμένα σημασιολογικά πεδία και αναπτύσσουν δίκτυα μεταξύ τους. Σε αυτό το σημείο, καθοριστικό ρόλο παίζει η σχέση εξάρτησης του περικειμένου, στο οποίο εντάσσεται το σημασιολογικό πεδίο εντός του οποίου η υπό-μελέτη γλωσσική τριάδα αναπτύσσει δίκτυα με άλλες γλωσσικές τριάδες.

Οι όροι και οι έννοιες, δηλαδή, δεν μελετώνται ως μεμονωμένες, ανεξάρτητες, αχρονικές οντότητες αλλά, πρώτον, ως μέλη μιας γλωσσικής τριάδας, η οποία αναπτύσσει σχέσεις με άλλες τέτοιες τριάδες (δηλαδή, ως μέλη ενός ευρύτερο σημασιολογικού πεδίου), και δεύτερον, ως μέρη ενός συνόλου περικειμένων τα οποία σχηματοποιούν μία ορισμένη τοπικότητα. Έτσι, η μελέτη των εννοιολογήσεων ενός όρου θα πρέπει να βασιστεί στη διερεύνηση των δικτύων, τα οποία η υπό μελέτη γλωσσική τριάδα αναπτύσσει. Μέσω της διερεύνησης των δικτύων, λοιπόν, θα αναδυθεί η θέση, ο ρόλος και οι λεπτές εννοιολογικές διαβαθμίσεις που ο όρος μπορεί και διαθέτει εντός ενός συγκεκριμένου σημασιολογικού πεδίου. Επιπροσθέτως, σε κάθε τέτοιο σημασιολογικό πεδίο, το τρίτο μέρος της γλωσσικής τριάδας, το αντικείμενο, διαφοροποιείται. Έτσι, το αντικείμενο δεν μπορεί να ορισθεί μονοσήμαντα, όπως ο Kuhn αναφέρει στο έργο του *Η Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων*, αλλά σχηματοποιείται γλωσσικά. Αυτό ενισχύει τη μοναδικότητα στις έννοιες και αναδεικνύει το ρόλο

της ύπαρξης των συσχετίσεων μεταξύ γλωσσικών τριάδων, των δικτύων τους, των σημασιολογικών πεδίων στα οποία ανήκουν και των περικειμένων που συγκροτούν.

Υπό αυτό το πρίσμα, όταν μιλάμε για τη μελέτη ενός όρου, αυτό που εννοούμε δεν περιορίζεται στη μελέτη της ιστορίας των εννοιών που ο όρος κατέχει, αλλά εκτείνεται στην ιστορική ανάλυση των σχέσεων μεταξύ των εννοιών καθώς και των εννοιών με τις λέξεις και τα αντικείμενα, με απώτερο σκοπό την ανάδυση της ποικιλίας των εννοιολογικών δικτύων ενός σημασιολογικού πεδίου και την κατανόηση και ερμηνεία των λεπτών εννοιολογικών διαβαθμίσεων που ο υπό μελέτη όρος κατέχει (Palonen, 1997: 49). Ακολουθώντας, λοιπόν, τις μεθοδολογικές και θεωρητικές επιταγές της ιστορίας των εννοιών η έρευνα ακολουθεί τόσο τις εσωτερικές σχέσεις της γλωσσικής τριάδας όσο και τις σχέσεις της υπό-μελέτης τριάδας με άλλες τέτοιες τριάδες, αλλά και τις εξωτερικές της σχέσεις μεταξύ διαφορετικών σημασιολογικών πεδίων, τα οποία μπορεί να εκτείνονται σε μία ποικιλία περικειμένων. Αυτό δίνει στον ερευνητή τη δυνατότητα να θέσει ερωτήματα σχετικά με την εσωτερική δομή της γλώσσας, αλλά και τις σχέσεις των υπό μελέτη εννοιών με τα περικείμενα.

2.3.2. Βασικές Έννοιες ή Έννοιες Κλειδιά

Όπως έχει αναφερθεί ήδη, η μελέτη των εννοιών αφορά κάτι παραπάνω από τη μελέτη των σχέσεων μεταξύ λέξεων και εννοιών. Κατά τον Koselleck, η ασαφής φύση των εννοιών είναι προϋπόθεση για μία τέτοια μελέτη. Κάθε έννοια είναι συνδεδεμένη με μία λέξη, ωστόσο είναι κάτι παραπάνω από τη λέξη καθεαυτή. Μία λέξη μετατρέπεται σε έννοια, όταν εισέρχεται σε ένα συγκεκριμένο (κοινωνικοπολιτικό) περικείμενο, αφού συνοψίζει μοναδικές εννοιολογικές διασυνδέσεις, την ιστορική εμπειρία και τις ιστορικές συνθήκες οι οποίες συγκροτούν το συγκεκριμένο περικείμενο. Έτσι, η έννοια αναφέρεται στη συγκέντρωση πολλών ουσιωδών νοημάτων και θεσπίζει ένα συγκεκριμένο χρονικό ορίζοντα δυνητικής εμπειρίας και θεωρίας, ενώ βάσει αυτών οριοθετείται (Koselleck, 1982b: 419).

Με άλλα λόγια, μία λέξη μετατρέπεται σε έννοια εξαιτίας της εμπλοκής της σε ένα συγκεκριμένο περικείμενο και αποκτά συγκεκριμένο «φορτίο» από τα εκάστοτε ομιλούντα και γράφοντα υποκείμενα. Το εννοιολογικό «φορτίο» ενός όρου χρήζει,

συνεπώς, διπλής ανάλυσης. Μπορεί να περιγραφεί, πρώτον, ως μία γλωσσική λειτουργία, η οποία ενέχει τις ιδιαίτερες σχέσεις των εννοιολογικών δικτύων που αναπτύσσει ένας συγκεκριμένος όρος εντός συγκεκριμένων σημασιολογικών πεδίων ενός περικειμένου, και δεύτερον, μπορεί να περιγραφεί ως μία μη γλωσσική λειτουργία, η οποία ενέχει εξω-γλωσσικούς (extra-linguistic) παράγοντες. Το «φορτίο», στη δεύτερη περίπτωση, σχετίζεται με τη χρήση των λέξεων από συγκεκριμένα υποκείμενα (με συγκεκριμένους στόχους και προθέσεις), τα οποία δρουν εντός καλά ορισμένων περικειμένων. Έτσι, διαμέσου αυτής της δράσης, ανατίθεται στην έννοια ένας συγκεκριμένος ρόλος εντός ενός δεδομένου περικειμένου. Ανάλογα με το ρόλο που αποδίδεται στην έννοια, αυτή μπορεί να θεωρηθεί βασική έννοια/έννοια κλειδί (basic concept/key-concept) ή *γενική έννοια* (general concept) του περικειμένου αυτού (Ifversen, 2011: 74). Όπως ο ίδιος ο Koselleck αναφέρει στο "Response to comments" (1996):

> Μία βασική έννοια […] είναι αναπόφευκτο και αναντικατάστατο μέρος του πολιτικού και κοινωνικού λεξιλογίου […] Οι βασικές έννοιες συνδυάζουν πολλαπλές εμπειρίες (experiences) και προσδοκίες (expectations) με τέτοιο τρόπο που είναι απαραίτητες για τη διαμόρφωση των πιο σημαντικών ζητημάτων της εποχής τους. Έτσι, οι βασικές έννοιες είναι ιδιαιτέρως περίπλοκες, είναι πάντα και αμφιλεγόμενες (controversial) και αμφισβητήσιμες (contested) (πρβλ. Ifversen, 2011: 74· Koselleck, 1996: 64).

Με άλλα λόγια, μία βασική έννοια διακρίνεται από τις υπόλοιπες έννοιες και αναφέρεται σε εκείνες τις έννοιες, οι οποίες είναι αναπόφευκτα και αναντικατάστατα μέρη ενός κοινωνικού και πολιτικού λεξιλογίου. Οι βασικές έννοιες είναι ιδιαιτέρως πολύπλοκες· είναι έννοιες οι οποίες συνενώνουν διαφορετικές ιστορικές εμπειρίες, πολλαπλά νοήματα, αντιδράσεις και προσδοκίες και είναι απαραίτητες για οποιαδήποτε (πολιτική και κοινωνική) δράση και συμπεριφορά, η οποία λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο. Τέτοιες έννοιες μπορεί να επιμένουν στη μακρά διάρκεια της ιστορίας, μπορεί να «εμφανίζονται» ξαφνικά, να «εξαφανίζονται», να «επανεμφανίζονται», να «μεταλλάσσονται» ραγδαία ή με αργούς ρυθμούς. Η ανάλυσή τους πρέπει να στοχεύει στην κατανόηση και στην ανάδυση της πολλαπλότητας και των εσωτερικών αντιθέσεων που περιέχουν, καθώς και της ποικιλίας των χρήσεων τους σε διαφορετικά κοινωνικά στρώματα. Εξαιτίας αυτής της πολυπλοκότητας οι έννοιες είναι εγ-

γενώς αμφιλεγόμενες, ιδιαιτέρως σε περιόδους κρίσεως όπου η σημασιολογική πάλη για την πολιτική και κοινωνική αναμόρφωσης γίνεται εξαιρετικά έντονη. Μόνο μέσα από τη γλωσσική και εξω-γλωσσική ανάλυση μπορούμε να κατανοήσουμε την πολλαπλότητα μιας έννοιας και να κατανοήσουμε σε ποιο βαθμό θεωρείται αμφιλεγόμενη (Koselleck, 1996: 64-66). Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραλείπουμε το γεγονός ότι οι βασικές πολιτικές και κοινωνικές έννοιες περιέχουν και μία συγχρονική διάσταση, η οποία θεωρητικοποιείται από τον Koselleck είτε ως παρελθοντική ή παροντική εμπειρία είτε ως μελλοντικές προσδοκίες. Μία βασική έννοια αλλάζει το περιεχόμενο της σε σχέση με τις αλλαγές που σημειώνονται στην έννοια του χρόνου (time) ή του συγχρονικού ορίζοντα (temporal horizon) από μία κοινωνία (Richter, Richter, 2006: 345, 346).

Ο Koselleck επιμένει ότι μόνο μέσα από την ανάλυση της ιστορίας των βασικών πολιτικών και κοινωνικών εννοιών, είναι δυνατή η κατανόηση της ανάδυσης της νεωτερικότητας και του τρόπου με τον οποίο βιώθηκε και εννοιολογήθηκε σε κάθε χρονική περίοδο. Πρόθεση του είναι να δώσει έμφαση στη μελέτη εκείνων των περιπτώσεων στις οποίες βασικές έννοιες αμφισβητούνται και νέες έννοιες προκύπτουν εντός δεδομένων ιστορικών συνθηκών. Ο όρος που απαντάται σε αυτή την αλλαγή, λαμβάνει κεντρικό ρόλο στη διαδικασία της αμφισβήτησης των παλαιών και της ανάδυσης των νέων εννοιών. Υποστηρικτές των παλαιών εννοιολογήσεων του όρου θα εναντιώνονται στις νέες εννοιολογήσεις και vice versa, ενώ μεγάλη αντιπαράθεση θα υφίσταται ως προς τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να εννοιολογηθούν οι νέες έννοιες και να συσχετιστούν με τους ήδη υπάρχοντες όρους. Αυτή η ένταση μπορεί να εξισορροπηθεί κατά το πέρασμα του χρόνου, ωστόσο οι έννοιες δεν θα πάψουν ποτέ να είναι απολύτως μη αμφιλεγόμενες και αναμφισβήτητες, ενώ εξαιτίας της καθοριστικής εμπλοκής τους στην πολιτική και κοινωνική διαμόρφωση δεν μπορούν να αντικατασταθούν από άλλες ή να εκλείψουν από το συγκεκριμένο περικείμενο.

Για παράδειγμα, πριν το 1789, ο όρος “citoyen” (πολίτης) στη Γαλλία περιλαμβάνει τρεις διαστάσεις: πρώτον, του κατοίκου μιας χώρας (η οποία αναφερόταν και στα δύο φύλα), δεύτερον κατέχει μία νομική μορφή με κύριο εκπρόσωπό της τον άνδρα (η γυναίκα κατέχει αυτή την ιδιότητα διαμέσου του άνδρα της) και τρίτον εμφανίζεται με αξιολογικό χαρακτήρα, δηλαδή, απευθύνεται στον κάτοικο της πόλης που ενδιαφέρεται για το κοινό καλό και είναι ωφέλιμος για την κοινωνία στην οποία ζει. Ενδεχομένως, να απαντά και σε ένα τίτλο ευγενείας, ο οποίος αφορά περισσότερο

στους άρρενες. Κατά τη διάρκεια της γαλλικής επανάστασης, ο όρος αρχίζει να μεταβάλλεται. Την περίοδο αυτή ο όρος απευθύνεται και στα δύο φύλα εσωτερικεύοντας, ωστόσο, μια σημαντική σημασιολογική αμφισημία: οι γυναίκες μπορούν να φέρουν τον τίτλο του πολίτη, χωρίς, όμως, να έχουν το δικαίωμα της ψήφου, δηλαδή, το βασικό δικαίωμα του πολίτη. Ακόμη, ο όρος "citoyenne" έρχεται να αντικαταστήσει τον όρο "mademoiselle/madame" και λαμβάνει ρόλο προσφώνησης με αξιολογικό χαρακτήρα (Geffroy, 1989: 63-86). Παράλληλα, η αλλαγή στη χρήση του όρου σηματοδοτεί τη μετάβαση σε ένα νέο πολιτικό καθεστώς, όπου δεν έχουν ισχύ οι τίτλοι της παραδοσιακής ευγένειας.

Εν ολίγοις, παρατηρούμε ότι η εννοιολογική πολλαπλότητα κάποιες φορές φαίνεται να διατηρείται, κάποιες έννοιες φαίνεται να επικαλύπτονται, ενώ κάποιες άλλες γίνονται κυρίαρχες εντός συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών. Ωστόσο, η έννοια παραμένει ταυτοχρόνως αμφιλεγόμενη και αναντικατάστατη στο συγκεκριμένο περικείμενο. Έτσι, λοιπόν, η έννοια αποτελεί ένα διαρκές πεδίο αντιπαραθέσεων, στο οποίο συμπυκνώνεται η συγχρονία και η διαχρονία· με άλλα λόγια, η μνήμη, η εδραιωμένη (γλωσσική και κοινωνική) εξουσία, οι (αντικρουόμενες) προσδοκίες, οι συνέχειες *και* οι ρήξεις με το παρελθόν.

Οδεύοντας προς την ολοκλήρωση αυτής της ενότητας, μία «μικροσκοπική ματιά» στη δομή μιας βασικής έννοιας θα μας επέτρεπε να κατανοήσουμε καλύτερα το εσωτερικό της περιβάλλον. Θα παρατηρούσαμε, λοιπόν, ότι η μικροσκοπική εικόνα μιας βασικής έννοιας θα είχε μορφή αντίστοιχη με την εικόνα που έχει ένας αρχαιολόγος όταν στρωματογραφεί ένα συγκεκριμένο κομμάτι υπεδάφους.

Εικόνα 1

Αυτή η μεταφορά, πιθανώς θα μας βοηθήσει στην ανάλυση και στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο δομείται η έννοια στο εσωτερικό της, με άλλα λόγια, του τρόπου με τον οποίο τα διαφορετικά εννοιολογικά στρώματα, οι ιστορικές εμπειρίες και οι προσδοκίες συμπυκνώνονται εντός μιας βασικής έννοιας, η οποία απαντάται σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια.

Τέλος, όπως έχουμε ήδη αναλυτικά παρουσιάσει η ιστορία των εννοιών, κυρίως μέσα από την πρακτική της γερμανικής σχολής, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη μελέτη των κύριων χαρακτηριστικών των κοινωνικών και πολιτικών βασικών εννοιών. Σύμφωνα με αυτή τη μελέτη οι έννοιες-κλειδιά αντιμετωπίζονται ως ιστορικά αντικείμενα με ιδιαιτέρως φορτισμένο περιεχόμενο, τα οποία χρήζουν ευαισθησίας όσον αφορά τη σημασιολογική τους αστάθεια, τις ρήξεις, τις συνέχειες, την πολυσημία και τα υψηλά επίπεδα ασάφειας που ενέχουν. Ωστόσο, σε αυτό το σημείο δεν θα πρέπει να παραλείψουμε μία διακριτή κλάση βασικών εννοιών, την κλάση των διαζευκτικά ασύμμετρων έννοιων,[78] η οποία λαμβάνει ιδιαίτερη θέση στη θεωρία των εννοιών του Koselleck.

Ο όρος «διαζευκτικά ασύμμετρες έννοιες» αναφέρεται σε ζεύγη εννοιών, τα οποία χρησιμοποιούνται από συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων με σκοπό να δηλώσουν ένα καθολικό χαρακτηριστικό της ταυτότητας τους και βάσει αυτού να διαχωριστούν από άλλες τέτοιες ομάδες. Με άλλα λόγια, τα ζεύγη αυτών των εννοιών, ανήκουν σε συγκεκριμένο είδος ιστορικο-πολιτικών εννοιολογήσεων, οι οποίες σχηματοποιούνται από ανθρώπινες ομάδες, για να αυτοκαθοριστούν και να διακριθούν από τις υπόλοιπες. Υπό αυτούς τους όρους, η εννοιολόγηση πράττεται από μία ομάδα μέσω της εξαίρεσης των υπόλοιπων ανθρωπίνων ομάδων και στηρίζεται στην αμοιβαία αναγνώριση αυτής της πράξης. Εφαρμόζοντας μία ορισμένη εννοιολόγηση στον εαυτό της, απορρίπτοντας ταυτόχρονα οποιαδήποτε σύγκριση, η υπό μελέτη ομάδα προκαλεί την ανάπτυξη ασύμμετρων εννοιών οι οποίες βασίζονται στη διάκριση εκείνων που ορίζονται ως «οι άλλοι». Με αυτό τον τρόπο, οι έννοιες μετατρέπονται σε παράγοντες κοινωνικών, πολιτικών, πνευματικών ή/και ιδεολογικών κατηγοριοποιήσεων και ομαδοποιήσεων (Koselleck, 2004: 155, 156, 191).

[78] Σύμφωνα με την ορολογία του γερμανού ιστορικού “asymmetrische Gegenbegriffe”, ενώ στην αγγλική μετάφραση ο όρος συναντάται ως “asymmetrical counter concepts”. Εδώ προτείνετε το Junge, Postoutenko, 2011.

Ο Koselleck αναφέρει ότι ο ιστορικός κόσμος ενέχει σε μεγάλο βαθμό αντίθετες έννοιες, και εξετάζει τρία παραδείγματα τέτοιων ζευγών ασύμμετρων εννοιών: Hellene/Barbarian, Christian/Heathen, Aryan/non-Aryan, με σκοπό να δείξει ότι ανεξάρτητα από τις σημασιολογικές διαβαθμίσεις οι οποίες εισάγονται στις βασικές έννοιες εξαιτίας συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών, οι διαζευκτικά ασύμμετρες έννοιες χαίρουν μιας επιπρόσθετης κοινής σημασιολογικής δομής. Αυτή η δομή, συγκροτείται από ένα θετικό στοιχείο του ζεύγους, δηλαδή, τη γενική αποδοχή της ομάδας ως κύριας εκπροσώπου της ιδιαίτερης συλλογικής τους ύπαρξης, καθώς και από ένα αρνητικό στοιχείο, το οποίο αφορά τον αποκλεισμό των υπόλοιπων ατόμων/συλλογικοτήτων που δεν ανήκουν στη συγκεκριμένη ομάδα. (Feres, 2003:14, 18).

Σύμφωνα με τον Koselleck, οι έννοιες εκείνες οι οποίες έρχονται να αναπτύξουν τα διαζευτικά αυτά ζεύγη ενέχουν την τάση να αναδιαμορφώνουν τις ποικίλες σχέσεις και τους περιορισμούς των ομάδων που έρχονται να προσδιορίσουν, και σε κάποιο βαθμό, παραβιάζοντας αυτές τις σχέσεις και τους περιορισμούς. Κατά τον γερμανό ιστορικό, η παραβίαση αυτών των αρχικών περιορισμών, καθιστά δυνατή την πολιτική δράση των ατόμων της ομάδας. Η αναγνώριση αυτής της δυναμικής, απαιτεί την αμφισβήτηση της αρχικής γλωσσικής χρήσης των εννοιών που δημιουργούν τα υπό μελέτη αντίθετα ζεύγη, με σκοπό τη διάκριση μεταξύ της ιστορικής χρήσης των αντίθετων εννοιών και των σημασιολογικών δομών που αναπτύσσουν. Η απλή χρήση ενός ζεύγους διαζευκτικών εννοιών τα οποία στην ουσία ενέχουν την διάκριση «εμείς» και «εσείς», κατασκευάζουν και εδραιώνουν τα όρια μέσα στα οποία δημιουργούνται καλά ορισμένοι περιορισμοί, θεσμοί και δυνατότητες δράσης που αφορούν συλλογικά τα μέλη των ομάδων/κοινοτήτων, ενώ απαιτούν την συναίνεσή τους (Koselleck, 2004: 155, 158).

Στα πλαίσια της ανάπτυξης του παρόντος ερευνητικού μοντέλου και μέσα από τη μελέτη των βασικών επιστημονικών εννοιών και των διαζευκτικά ασύμμετρων εννοιών, μπορούν να τεθούν νέα ιστοριογραφικά ερωτήματα στο πεδίο της ιστορίας των επιστημών. Ερωτήματα που αφορούν καταστάσεις στις οποίες βασικές έννοιες γίνονται το κύριο αντικείμενο του επιστημονικού εγχειρήματος ενός ολόκληρου πεδίου, ενώ δημιουργώντας ζεύγη ασύμμετρων εννοιών, συγκροτούν επιστημονικές κοινότητες, οι οποίες προσδιορίζονται βάσει αντιθετικών συλλογικών χαρακτηριστικών. Εν συντομία, στην παρούσα μελέτη εστιάζοντας στη διαμόρφωση των γλωσσικών τριά-

δων της έννοιας της δύναμης, θα προσπαθήσω να κατανοήσω τον τρόπο με τον οποίο η έννοια συγκροτήθηκε στην Αγγλία του 17ου αιώνα, διατυπώνοντας ερωτήματα όπως: Σε ποια σημασιολογικά πεδία εμπλέκεται η γλωσσική τριάδα της δύναμης; Ποια είναι τα δίκτυα που αναπτύσσει με άλλες γλωσσικές τριάδες και πώς η δύναμη σχηματίζεται από τα μέσα του 17ου αιώνα έως και την εμφάνιση της νευτώνειας έννοιας της βαρυτικής έλξης; Με ποιες γλωσσικές τριάδες αναπτύσσει ασύμμετρα ζεύγη και τι μπορούμε να μάθουμε για τη συγκρότηση των επιστημονικών κοινοτήτων από μία τέτοια μελέτη; Ποιες είναι εκείνες οι εννοιολογήσεις της δύναμης οι οποίες τελικά ενσωματώθηκαν στη διαχρονική της μορφή; Γιατί επικράτησαν σε αντίθεση με άλλες; Ποιες είναι εκείνες που δεν ενσωματώθηκαν, και γιατί;

2.3.3. Έννοιες και Περικείμενα

Σύμφωνα με τις θεωρίες και τις πρακτικές όλων των ρευμάτων της ιστορίας των εννοιών, η μελέτη των εννοιών απαιτεί εκτός της γλωσσικής και την εξω-γλωσσική (extra-linguistic) ανάλυση. Η ανάλυση αυτή δίνει έμφαση στο γεγονός ότι η ανάδυση των γλωσσικών τριάδων καθορίζεται από την ιδιαίτερη χρήση τους εντός καλά ορισμένων περικειμένων. Με άλλα λόγια, η εννοιολογική συμπύκνωση και συγκέντρωση των όρων εξαρτάται άμεσα από το περικείμενο εντός του οποίου ο όρος λαμβάνει μοναδική θέση στο σημασιολογικό πεδίο και αναπτύσσει ιδιαίτερες εννοιολογικές συνδέσεις και δίκτυα με άλλους όρους. Εδώ το περικείμενο χρησιμοποιείται ως αναλυτικό εργαλείο, το οποίο δίνει ιδιαίτερη σημασία στη χρήση της γλώσσας και τον τρόπο με τον οποίο η *επικοινωνία* λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό του. Έχουμε ήδη αναφέρει ότι η γλωσσική ανάλυση αφορά τη σχέση όρων, εννοιών και αντικειμένων, ενώ η εξω-γλωσσική ανάλυση αφορά τη σχέση μεταξύ περικειμένων και γλωσσικών τριάδων. Τα περικειμένα, συνεπώς, καθώς και η σχέση τους μεταξύ γλωσσικών τριάδων παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διερεύνηση των εννοιών και των μετασχηματισμών τους.

Η βασική δομή του (ιστορικού) κόσμου είναι η γλώσσα, η οποία χαρακτηρίζεται εγγενώς από τον ενοποιητικό και διαμεσολαβητικό της χαρακτήρα, βάσει του οποίου δεν μπορεί να ανήκει αποκλειστικά σε ένα και το αυτό περικείμενο (στην κοι-

νωνία, στην επιστήμη, στην κουλτούρα κ.τ.λ.). Αντιθέτως η γλώσσα, δομεί τον κόσμο με συγκεκριμένο τρόπο και μόνο *από κοινού* μπορεί να ανήκει στα περικείμενα εκείνα που συγκροτούν τον κόσμο αυτό. Στην ίδια συνάφεια, η γλώσσα, στην οποία μία επιστημονική θεωρία είναι σχηματισμένη, ενσωματώνει μία συγκεκριμένη ταξινομική δομή φυσικών ειδών, μέσω της οποίας «τεμαχίζει», κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο, τον κόσμο και προβάλει μία συγκεκριμένη αντίληψη και θεωρία για τον κόσμο (Arabatzis & Kindi, 2008: 361), ενώ από κοινού ανήκει και σε άλλα μη επιστημονικά περικείμενα.

Με άλλα λόγια, μπορούμε να πούμε ότι η γλώσσα έχει εγγενώς την ικανότητα τόσο να διαμεσολαβεί και να ενοποιεί όσο και να διακρίνει και να οριοθετεί τον κόσμο, ο οποίος συγκροτείται από μία ποικιλία ιστορικών περικειμένων. Από την άλλη, ο σχηματισμός της επιστημονικής γνώσης, ο «ανταγωνισμός» μεταξύ των θεωριών και η κατασκευή της «επιστημονικής» και της «πολιτισμικής» ταυτότητας των υποκειμένων (ή των κοινοτήτων) εκτελούνται πρωτίστως στο επίπεδο της γλώσσας. Ο τρόπος με τον οποίο η γλώσσα ή καλύτερα οι έννοιες χρησιμοποιούνται από τα ιστορικά αντικείμενα παίζει καθοριστικό ρόλο στην οριοθέτηση της επιστημονικής από τη μη-επιστημονική γνώση, αλλά και των φυσικών αντικειμένων καθεαυτά, ενώ ταυτοχρόνως είναι εκείνος ο καθοριστικός παράγοντας, ο οποίος σχηματοποιεί τη σχέση μεταξύ του φυσικού και του ιστορικού κόσμου.

Η έννοια του περικειμένου, λοιπόν, κατέχει δύο επίπεδα ανάλυσης: πρώτον, το γλωσσικό (προτάσεις, κείμενα, κειμενικές πηγές, ακροάσεις, διαλέξεις, κ.τ.λ., με άλλα λόγια, κάθε επικοινωνιακή πράξη εν γένει) και δεύτερον το ευρύτερα ιστορικό (πολιτικά, κοινωνικά, επιστημονικά κ.ά. συστήματα).[79] Κατά τον Pocock, η ιστορία της πολιτικής σκέψης μπορεί να συγκροτηθεί με βάση τη διερεύνηση της χρήσης των γλωσσικών περικειμένων μέσω των οποίων συγκεκριμένα υποκείμενα (συγγραφέας/ομιλητής) λειτουργούν ως μονάδες ανάλυσης. Σύμφωνα με τον άγγλο ιστορικό, ένα γλωσσικό περικείμενο ποικιλοτρόπως αναφέρεται ως *παράδειγμα*, *λόγος*, *ομιλία*, *γλώσσα*, *ιδίωμα* ή *λεξιλόγιο*, στο οποίο εδραιώνεται ένα σύνολο από συμβάσεις. Είναι εκείνο που υποδεικνύει τα θέματα, τα οποία μπορούν να νοηθούν ως προβληματικά, που συγκεκριμενοποιεί το εύρος των πιθανών λύσεων τους, ενώ παράλληλα υπαγορεύει τη θέση (με αξιολογικούς όρους) των υποκειμένων και των ομάδων που λει-

[79] Ο Koselleck προτιμά να αναφέρεται στον όρο “the space of experience”, για να περιγράψει την έννοια του περικειμένου στην ολότητά του, βλ. Ifversen, 2011: 79.

τουργούν μέσα σε αυτό. Έτσι, η μελέτη της λειτουργίας των υποκειμένων εντός συγκεκριμένων περικειμένων μετατρέπουν την ανθρώπινη συνείδηση σε συγκεκριμένο κοινωνικό συμβάν, ενώ το περικείμενο αυτό καθεαυτό μετατρέπεται σε διαυγές (transparent) ιστορικό γεγονός και ως τέτοια τείνουν και τα δύο να μελετηθούν. Σε αυτά τα πλαίσια, η εννοιολογική αλλαγή θεωρείται μία εκ προθέσεως λειτουργία ενός ομιλητή/συγγραφέα, ο οποίος αναγνωρίζει τους περιορισμούς που του επιβάλλονται από το κυρίαρχο περικείμενο. Με αυτό τον τρόπο, η ανάπτυξη και η αλλαγή της ανθρώπινης συνείδησης μπορεί να μελετηθεί ως συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός (Valkhoff, 2006: 85).

Υπό αυτούς τους όρους, ο Skinner επισημαίνει την ανάγκη της ανακατασκευής μιας ποικιλίας περικειμένων μέσα από την ανάγνωση (κλασικών) κειμένων, με απώτερο στόχο την κατανόηση της χρήσης συγκεκριμένων όρων και κατ' επέκταση του εννοιολογικού τους περιεχομένου. Για τον Skinner, η έννοια του περικειμένου αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο (περι)κείμενο, το οποίο ενέχει τις προθέσεις των ομιλιακών ενεργημάτων ενός υποκειμένου. Γι' αυτόν το λόγο, οι έννοιες θα πρέπει να μελετώνται μέσα από την ιδιαίτερη χρήση τους σε συγκεκριμένα (πολιτικά) επιχειρήματα, ενώ οι (κοινωνικές και πολιτικές) αλλαγές θα πρέπει να μελετώνται μέσα από την αντίστοιχη αλλαγή των εννοιών, των σημασιολογικών πεδίων και των περικειμένων. Η έμφαση του Skinner στην προθετικότητα βασίζεται στη θεωρία των πράξεων του λόγου του Austin. Επισημαίνει ότι, για να κατανοήσουμε μία έννοια, δεν θα πρέπει μόνο να κατανοήσουμε το περιεχόμενο της, αλλά και την προθετική της δύναμη (κυρίως illocution μέρος της πράξης).[80] Ενώ για να κατανοήσουμε ένα κείμενο θα πρέπει να συλλάβουμε την προθετικότητα του συγγραφέα, η οποία αντανακλάται σε συγκεκριμένα επιχειρήματα σε συγκεκριμένο χρόνο. Με άλλα λόγια, για να κατανοήσουμε τι προσπαθούσε να κάνει ένας συγκεκριμένος συγγραφέας με το να *χρησιμοποιεί* συγκεκριμένες έννοιες και επιχειρήματα, πρώτα από όλα θα πρέπει να κατανοήσουμε τη φύση και τη διακύμανση των αντικειμένων που εμφανώς πραγματοποιούνται μέσω της χρήσης αυτών των εννοιών, για το συγκεκριμένο θέμα και τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο (Skinner, 1988b: 77). Έτσι, το κύριο μέλημα του ιστορικού μετατοπίζεται από την ανακατασκευή και διερεύνηση του περικειμένου, στην ανάκτηση της προθετικότητας του συγγραφέα, η οποία ενέχεται στο περικείμενο.

---

[80] Βλ. Κεφάλαιο 1ο.

Από την άλλη μεριά, για τον Koselleck η έννοια του περικειμένου περιέχει τόσο την εμπλοκή ενός προθετικού στοιχείου (ομοίως με τον Skinner), όσο και ενός γλωσσολογικού στοιχείου (ομοίως με τον Pocock). Ωστόσο, περιέχει και μία επιπλέον ανθρωπολογική διάσταση, η οποία αφορά τη χρήση της κοινωνικής ιστορίας και σχετίζεται με τη μελέτη του περικειμένου. Με άλλα λόγια, κατά τον Koselleck, όταν πραγματοποιούμε τη μελέτη και την ανάλυση των περικειμένων αυτών καθεαυτά, στην ουσία εξασκούμε Κοινωνική Ιστορία. Ο γερμανός ιστορικός δίνει έμφαση στη μελέτη των περικειμένων βάσει της κοινωνικής ιστορίας, ενώ παράλληλα δίνει ιδιαίτερη προσοχή στη μελέτη των δυνατοτήτων και των περιορισμών στη χρήση της γλώσσας, οι οποίες απορρέουν από το περικείμενο (Ifversen, 2011: 79). Όπως υποστηρίζει:

> Η σχέση της Begriffsgeschichte με την Κοινωνική Ιστορία, αρχικά, φαίνεται μία χαλαρή σχέση ή τουλάχιστον μπερδεμένη. Διότι αρχικά αφορά τα κείμενα με τις λέξεις, και στην πορεία χειρίζεται τα κείμενα ως μέσα για την εξαγωγή καταστάσεων και κινήσεων που δεν περιλαμβάνονται στα κείμενα καθεαυτά. Έτσι η Κοινωνική Ιστορία, για παράδειγμα, διερευνά τους κοινωνικούς σχηματισμούς ή την κατασκευή των συγκροτητικών μορφών, τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων, των στρωμάτων και των τάξεων, πηγαίνει πέρα από το άμεσο πλαίσιο δράσης ψάχνοντας μεσοπρόθεσμες ή μακροπρόθεσμες δομές (medium or long term structures) και τις αλλαγές τους [...] Τα κείμενα και οι συνθήκες ανάδυσης τους, εδώ, κατέχουν μόνο αναφορική φύση. Σε αντίθεση, οι μέθοδοι της Begriffsgeschichte αντλούνται από το συνδυασμό μιας φιλοσοφικής ιστορίας της ορολογίας (philosophical history of terminology), της ιστορικής φιλολογίας (historical philology), της σημασιολογίας (semasiology) και της ονομασιολογίας (onomasiology), και τα αποτελέσματα της μπορούν να αξιολογηθούν μέσα από και είναι βασισμένα στην εξήγηση αυτών των κειμένων [...] Χωρίς κοινές έννοιες δεν μπορεί να υπάρχει κοινωνία, και πάνω από όλα πολιτικό πεδίο δράσης. Αντιστρόφως, οι έννοιες συγκροτούνται στα πολιτικοκοινωνικά συστήματα και είναι πολύ πιο περίπλοκες από το να τις χειριζόμαστε απλώς ως γλωσσικές ομάδες οργανωμένες γύρω από συγκεκριμένες έννοιες-κλειδιά. Μία «κοινωνία» και οι «έννοιες» της υπάρχουν σε σχέση έντασης (Koselleck, 1982b: 409).

Αναγκαία και επαρκής συνθήκη, για τη μελέτη, την κατανόηση και την ερμηνεία της ιστορίας (των εννοιών) είναι η τοποθέτηση της γλώσσας στο ιστορικό της περιβάλλον. Ο μόνος τρόπος να κατανοήσουμε τι θέλει να πει ένας συγγραφέας (για ποιο λόγο

χρησιμοποιεί τις συγκεκριμένες έννοιες και ποιο είναι το περιεχόμενο τους) είναι να καταφέρουμε να αναγνωρίσουμε με επιτυχία και ακρίβεια τα (γλωσσικά και ιστορικά) περικείμενα στα οποία ανήκουν τα κείμενα του (Bevir, 1992: 276, 277). Έτσι, για να πραγματοποιήσουμε μία σε βάθος ανάλυση των εννοιολογικών διαστρωματώσεων ενός όρου, εκτός του γεγονότος ότι θα πρέπει να εστιάσουμε σε συγκεκριμένα σημασιολογικά πεδία, δίκτυα και συσχετίσεις, θα πρέπει να εμβαθύνουμε σε μία ποικιλία παράλληλων ιστορικών περικειμένων, τα οποία βρίσκονται στον ίδιο ιστορικό χωροχρόνο και εντός των οποίων οι έννοιες κυκλοφορούν, αποκτούν συγκεκριμένο περιεχόμενο, μετατρέπονται σε βασικές ή γενικές κ.ά.

Υπό αυτό το πρίσμα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα περικείμενα «μοιάζουν» με τους παράλληλους κόσμους του Karl Popper και οι έννοιες «μοιάζουν» με τα υποκείμενα τα οποία *κατοικούν* στους κόσμους αυτούς. Όπως, δηλαδή, το υποκείμενο βρίσκεται σε κίνηση μεταξύ του υλικού κόσμου, του κόσμου των εμπειριών και του κόσμου του πνεύματος, έτσι ακριβώς και οι έννοιες βρίσκονται σε διαρκή κίνηση μεταξύ των περικειμένων. Τα (γλωσσικά και ιστορικά) περικείμενα, λοιπόν, είναι κόσμοι με διαφορετική γλωσσική δομή, διαφορετικούς περιορισμούς, συμβάσεις και κοσμοθεωρίες. Έτσι, πλέον το ενδιαφέρον μεταφέρεται από τη μελέτη των γλωσσικών τριάδων στη μελέτη των (περι)κειμένων, ενώ το ερώτημα αντιστρέφεται: αντί να διερωτόμαστε με *ποια* αντικείμενα συνδέονται οι έννοιες, περνάμε στο ερώτημα *πώς* οι γλωσσικές τριάδες λειτουργούν σε συγκεκριμένες καταστάσεις (Hölscher, 2008: 198).

2.3.4. Συγχρονική και Διαχρονική Ανάλυση

Ένας από τους βασικούς στόχους της ιστορίας των εννοιών είναι να περιγράψει και να ερμηνεύσει την αλλαγή η οποία συνέβη στις βασικές-έννοιες. Μία τέτοια μελέτη μπορεί να εστιάζει είτε σε δραματικές ρήξεις είτε σε αλλαγές στη μακρά διάρκεια της ιστορίας, με άλλα λόγια, είτε στη συγχρονία είτε στη διαχρονία των εννοιών. Ωστόσο, η διαχρονική και η συγχρονική προσέγγιση δεν μπορεί να είναι εξολοκλήρου διαχωρισμένες. Αντιθέτως, ο συνδυασμός των δύο προσεγγίσεων θεωρείται μία από τις πιο σημαντικές μεθοδολογικές κατευθύνσεις της σύγχρονης ιστορίας των εννοιών.

Σύμφωνα με τον Koselleck, κατά τη διερεύνηση της ιστορίας μιας έννοιας η μελέτη επικεντρώνεται, αφενός, στα διαφορετικά χρονικά στρώματα (layers of time) της έννοιας, τα οποία ενέχουν το χώρο της εμπειρίας (space of experience) και τον ορίζοντα προσδοκιών (horizon of expectation) που αναπτύσσονται σε διάφορες ιστορικές συνθήκες και αποκρυσταλλώνονται στην έννοια αυτή, και αφετέρου, στη πολιτική και κοινωνική της λειτουργία και των χρήσεων της στις συνθήκες αυτές. Μέρος της μελέτης αυτής είναι η ανάγκη *μετάφρασης* των παρελθοντικών εννοιών και του περιεχομένου τους με σκοπό την κατανόηση τους στο παρόν. Αυτή η διαδικασία περιλαμβάνει τη συγχρονική ανάλυση των εννοιών, η οποία συμπληρώνεται διαχρονικά και vice versa, ενώ η διαχρονική ανάλυση έχει τη μεθοδολογική υποχρέωση να ορίσει εκ νέου τις παρελθοντικές συγχρονικές εννοιολογήσεις συγκεκριμένων όρων (Koselleck, 2004: 81, 82).

Σχήμα 3

Η ιστορία των εννοιών, λοιπόν, εστιάζει στη διερεύνηση της ποικιλίας των εννοιολογικών στρωμάτων ενός όρου, κάθε ένα από τα οποία προέρχεται από διαφορετικές χρονικές περιόδους. Σε αυτό το πλαίσιο, η χρήση των αναλυτικών κατηγοριών της συγχρονίας προσανατολίζεται προς τη μελέτη των εννοιών και των χρήσεων τους σε περικείμενα ορισμένης ιστορικής περιόδου (current presentness), ενώ όσον αφορά στη διαχρονία η μελέτη προσανατολίζεται στη διάσταση του χρονικού βάθους (temporal depth) της έννοιας, το οποίο συγκροτείται από το σύνολο των συγχρονικών δομών της έννοιας αυτής (Βλ. Σχήμα 3) (Hampsher-Monk et al, 1998: 30). Η διαχρονική προσέγγιση εστιάζει σε ερωτήματα, τα οποία αφορούν, κυρίως, τις συσχετίσεις

μεταξύ εννοιών και λέξεων στη μακρά διάρκεια της ιστορίας, καθώς και εντός διαφορετικών ιστορικών περικειμένων. Πότε μία λέξη εμφανίστηκε και πότε έλαβε «ιδιότητες» βασικής-έννοιας; Ποίες είναι οι εννοιολογικές διαστρωματώσεις ενός συγκεκριμένου όρου και ποιες αλλαγές υπέστη ο όρος σε μία μακρά ιστορική περίοδο; Από την άλλη μεριά, η συγχρονική προσέγγιση εστιάζει σε ερωτήματα που αφορούν έννοιες σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες μικρής διάρκειας. Ποιος είναι ο κανονιστικός ρόλος μιας βασικής-έννοιας στο σημασιολογικό πεδίο ενός συγκεκριμένου (περι)κειμένου; Πώς και υπό ποιες συνθήκες ένας όρος λαμβάνει νέες εννοιολογήσεις; Πώς δεδομένα υποκείμενα συμμετέχουν/εμπλέκονται στη διαμόρφωση μιας έννοιας (για παράδειγμα, χρησιμοποιώντας την έννοια σε συγκεκριμένα περικείμενα ή με την εμπλοκή τους σε συζήτηση/διαμάχη που αφορά μία συγκεκριμένη έννοια και το περιεχόμενο της);

Η προθετικότητα των υποκειμένων είναι βασικό στοιχείο της πράξης του λόγου και είναι καθοριστική για μία τέτοια μελέτη, αφού είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες της συγχρονίας και μπορεί να ενέχει μακράς διάρκειας εννοιολογικά αποτελέσματα (illocution και perlocution πράξη του λόγου) (Ifversen, 2011: 82). Σε αυτά τα πλαίσια, η κοινωνικοιστορική συνάφεια των αποτελεσμάτων της έρευνας κατέχει κεντρική θέση, διότι η μελέτη εστιάζει με αυστηρά διαχρονικό τρόπο στην εμμονή ή στην αλλαγή μιας έννοιας, απασχολώντας την έρευνα με ερωτήματα, όπως σε ποιο βαθμό η προθετικότητα, η οποία ενυπάρχει/λανθάνει/εμπλέκεται σε μία έννοια, διατηρείται η ίδια σε βάθος χρόνου; Ποιοι κοινωνικοϊστορικοί μετασχηματισμοί συμβάλλουν στην ανακατασκευή της υπό μελέτη έννοιας; Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εμμονή και η εγκυρότητα μιας κοινωνικής και πολιτικής δομής μιας έννοιας μπορεί να μελετηθεί μονάχα διαχρονικά. Ενώ όσον αφορά τη σταθερότητα της, η μελέτη θα πρέπει να εστιάσει σε ένα δοθέν περικείμενο και να μελετήσει την έννοια συγχρονικά, αφού η συνεχής της χρήση δεν είναι επαρκής ένδειξη της σταθερότητα της σε κάθε περικείμενο (Koselleck, 2004: 82).

Η ανάλυση των εννοιών είναι δυνατή χάρη στη διερεύνηση των διαχρονικών εννοιολογήσεων (contextualizations) ενός όρου. Το πλεονέκτημα της ιστορικής πρακτικής που ονομάζεται *decontextualizing move*, είναι ότι τοποθετώντας τις έννοιες εκτός του πλαισίου δράσης τους, μπορούμε να μελετήσουμε τις εννοιολογήσεις του όρου βάσει της διαδοχής του χρόνου και με ιδιαίτερη ευαισθησία σε κάθε τους εμφάνιση. Έτσι, οι έννοιες από συγκεκριμένες μονάδες μελέτης και ανάλυσης στη συγχρο-

νία, μεταφέρονται σε μία διαδικασία δημιουργίας διαχρονιών η καθεμία για τον εαυτό της (Palonen, 1997: 45). Ένα επιπλέον πλεονέκτημα, το οποίο μας παρέχει η ανάλυση αυτή αφορά τις εναλλαγές μεταξύ των δύο προσεγγίσεων με τέτοιο τρόπο, ώστε το ιστορικό πορτραίτο ενός όρου να αποτυπώνεται βάσει της διασταύρωσης των διαφορετικών χρονικοτήτων του και κατ' επέκταση των διαφορετικών εννοιολογικών διαστρωματώσεων, οι οποίες αναδύονται μέσα από την ποικιλία των χρονικοτήτων αυτών. Σε αυτό το πλαίσιο, απαιτείται ο επαναπροσδιορισμός της ιεραρχίας των εμπειριών και της ταξινόμησης των παρελθοντικών εννοιολογήσεων του όρου, έτσι ώστε να μπορέσουμε να πραγματευτούμε συγχρονικά τις εννοιολογήσεις αυτές και διαχρονικά τις μεταβολές τους (Σφοίνη, 2006: 78, 90).

Σε αυτό το σημείο, σκοπός της μελέτης είναι να διερευνήσει τα διαφορετικά επίπεδα του εννοιολογικού περιεχομένου των όρων, κάθε ένα από τα οποία μπορεί να ενέχουν διαφορετική χρονική διάρκεια, διαφορετική χρονολογική καταγωγή, διαφορετικά χρονικά στρώματα αλλά και διαφορετικούς χώρους εμπειριών, οι οποίοι μπορεί να επικαλύπτονται. Οι έννοιες με την πάροδο του ιστορικού χρόνου αποκτούν ένα συγκεκριμένο ιστορικό βάθος, το οποίο δεν είναι ακριβές *παράγωγο* της χρονολόγηση τους. Η διαχρονική μελέτη του ιστορικού βάθους της έννοιας είναι ιδιαιτέρως πολύπλοκη, ενώ στοχεύει στην ανάδειξη της ιστορικής πορείας μέσω της οποίας η έννοια αυτή συγκροτήθηκε στην παροντική της χρήση. Από την άλλη πλευρά, η συγχρονική μελέτη στοχεύει στη διερεύνηση της χρήσης της εντός συγκεκριμένων σημασιολογικών πεδίων και των αντίστοιχων περικειμένων. Έτσι, η συγχρονική προσέγγιση είναι «συνυφασμένη» με τη διαχρονική προσέγγιση και vice versa.

Τέλος σε αυτή τη μελέτη, δεν θα πρέπει να ξεχνούμε ότι η έννοια της χρονικότητας των εννοιών (temporalization of concepts) παίζει καθοριστικό ρόλο, ενώ εκτείνεται πέραν των εννοιών εκείνων, οι οποίες θεματοποιούν το χρόνο καθεαυτό (π.χ. ιστορία, εξέλιξη κ.τ.λ.). Η χρονικότητα αναφέρεται στις έννοιες και βάσει αυτής η ύπαρξη της αλλαγής των υπαρχουσών ιστορικών συνθηκών (και κατ' επέκταση των εννοιών ενός περικειμένου) θεωρείται αναγκαία προϋπόθεση γι' αυτή τη μελέτη (Koselleck, 1997: 22). Έτσι, η μελέτη της ποικιλομορφίας των εννοιών δεν θα πρέπει να εστιάζει απλώς στη διαφοροποίηση των εννοιών βάσει των σημασιολογικών πεδίων και των σχέσεων τις οποίες αναπτύσσουν, αλλά και βάσει των χρονικοτήτων από τις οποίες δομούνται. Ο Koselleck επισημαίνει ότι η χρονική ποικιλία μιας έννοιας εντοπίζεται τόσο στην έκταση (extension) που λαμβάνει μία έννοια, δηλαδή τη διάρ-

κειά της στο χρόνο, όσο και στην ένταση (intensity),[81] δηλαδή στο βαθμό των εμπειριών με τις οποίες συνδέεται η έννοια σε σχέση με την περίοδο στην οποία αναφέρεται (παρελθόν, παρόν, μέλλον) (Lehmann, Richter, 1996: 42) και ως τέτοια θα πρέπει να διερευνάται.

2.4. Συγκεφαλαίωση

Κλείνοντας το δεύτερο κεφάλαιο του πρώτου μέρους και έχοντας ήδη παρουσιάσει τόσο τη θεωρία όσο και τα βασικά μεθοδολογικά εργαλεία για τη μελέτη των εννοιών μέσω της ιστορίας των εννοιών, θα ήθελα να περάσω σε μία σύντομη παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο μία τέτοια έρευνα οφείλει να διεξαχθεί.

Για να μελετήσουμε μία έννοια, αρχικά θα πρέπει να επικεντρωθούμε στη μακρά διάρκεια της ιστορίας (long history), δηλαδή να τη μελετήσουμε στη διαχρονία της. Ξεκινώντας, θα εντοπίσουμε τη σύνδεση της υπό μελέτης έννοιας με το αντίστοιχο της λέξημα. Έτσι θα σχηματοποιήσουμε την υπόθεση, για παράδειγμα, ότι η έννοια της δύναμης στη μακρά της διάρκεια συνδέεται με το λέξημα δύναμη και θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τη χρήση του λεξήματος αυτού στη γλώσσα. Έπειτα θα εντοπίσουμε πότε και πώς η συγκεκριμένη λέξη έγινε βασική έννοια εντός ενός συγκεκριμένου περικειμένου, για παράδειγμα της φιλοσοφίας. Σε αυτό το σημείο, η μελέτη αφορά την περιγραφή των νοημάτων τα οποία συμπυκνώνονται στο συγκεκριμένο λέξημα, με κεντρικό μέλημα την αλλαγή ή τη σταθερότητα της συγκεκριμένη έννοιας στο χρόνο.

Ο προφανής τρόπος είναι να ερευνήσουμε την εμφάνιση της συγκεκριμένης λέξης σε λεξικά[82] και σε βάσεις δεδομένων.[83] Η απόφαση του πότε μία έννοια μετατρέπεται σε έννοια-κλειδί, είναι ένα ιδιαιτέρως απαιτητικό εγχείρημα. Η έρευνα ξεκινά με τον εντοπισμό της συχνότητας εμφάνισης του υπό μελέτη λεξήματος, ως ετικέ-

---

[81] Ο Koselleck αναφέρεται στην ένταση των εμπειριών, η οποία περιέχεται σε μία έννοια ως κανονιστικό ιδεώδες της νεωτερικότητας.

[82] Όπως για παράδειγμα, το Oxford English Dictionary (OED) και το Trésor de la langue française (TLF).

[83] Όπως για παράδειγμα, οι βάσεις δεδομένων Early English Books Online (EBBO), The English Eighteenth Century Collections Online (ECCO), Frantext, Gallica. *bibliothèque numérique*, ΚΑΤΟΠΤΡΟΝ. *Ελληνικής Επιστήμης και Φιλοσοφίας 17ος-19ος αιώνας* κ.ά.

τα της υπό μελέτη έννοιας. Με τη βοήθεια των βάσεων δεδομένων εντοπίζουμε τις περιόδους εκείνες, όπου η υπό μελέτη έννοια χρησιμοποιείται ως βασική έννοια σε συγκεκριμένα κείμενα, για παράδειγμα στα έργα του Thomas Hobbes και του John Wilkins. Στην πορεία, περνάμε στη διερεύνηση της διαδικασίας εννοιολογικής συμπύκνωσης του λεξήματος. Σε αυτό το επίπεδο, η διερεύνηση των σημασιολογικών σχέσεων που ο όρος αναπτύσσει με άλλες έννοιες είναι αναγκαία. Έτσι, μέσα από τη μελέτη των κειμένων όπου η έννοια χρησιμοποιείται, αναζητούμε τις συνδέσεις της υπό μελέτη έννοιας με άλλες έννοιες βάσει της συχνότητας της εμφάνισης των αντίστοιχων λεξημάτων τους, όπως, για παράδειγμα, στο έργο του Thomas Hobbes η έννοια της δύναμης αναπτύσσει δίκτυα με τις έννοιες, power, sun, head, attraction κ.ά. Μέσα από αυτή τη διαδικασία θα σκιαγραφήσουμε το σημασιολογικό πεδίο της βασικής έννοιας και θα προσπαθήσουμε να αναδομήσουμε τα δίκτυα τα οποία αναπτύσσει. Σκιαγραφώντας, συνεπώς, τα δίκτυα της βασικής έννοιας, θα αναδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο η συμπύκνωση των εννοιών λειτουργεί στη σημασιολογική της διάσταση, περνώντας ταυτοχρόνως στη μελέτη συγκεκριμένων περικειμένων, δηλαδή στη συγχρονία της έννοιας, με σκοπό την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η υπό μελέτη έννοια έγινε βασική έννοια στο συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο, για παράδειγμα στη φυσική φιλοσοφία του 17^{ου} αιώνα. Έτσι θα πρέπει να διερευνήσουμε τις επικοινωνιακές συνθήκες, οι οποίες επικρατούν σε μία ποικιλία περικείμενων όπου η έννοια-κλειδί χρησιμοποιείται. Με αυτό τον τρόπο θα διερευνήσουμε τα κείμενα, αλλά και τα υποκείμενα τα οποία συμμετέχουν στις συγκεκριμένες επικοινωνιακές διαδικασίες. Δηλαδή, θα διερευνήσουμε την ιδιαίτερη σημασία την οποία κατέχουν τα κείμενα και τα υποκείμενα (καθώς και το κοινωνικό τους status) στη συγχρονία τους, έτσι ώστε να αναδείξουμε τόσο τη λειτουργία και τη χρήση της έννοιας όσο και το χώρο της εμπειρίας και τον ορίζοντα προσδοκιών που αναπτύσσει.

Η μετατόπιση από τη μελέτη των σημασιολογικών πεδίων της έννοιας στη μελέτη των περικειμένων με βάση τη μελέτη των εννοιολογικών δικτύων, θα μας επιτρέψει τη διερεύνηση των νέων εννοιολογήσεων και την αλλαγή των παλαιών, οι οποίες διαχρονικά συμπυκνώνονται στην υπό μελέτη έννοια. Σε αυτό το σημείο, η μελέτη εστιάζει στις επικοινωνιακές συνθήκες, στις οποίες οι λέξεις χρησιμοποιούνται και στον τρόπο με τον οποίο αυτές αποκτούν νέο νόημα μέσω της χρήσης τους. Η ανακατασκευή μιας επικοινωνιακής κατάστασης, η οποία περιλαμβάνει τόσο τις ιστορικές συνθήκες στις οποίες λαμβάνει χώρα, όσο και τους ομιλητές/συγγραφείς (τις

προθέσεις των ομιλιακών ενεργημάτων τους) και τους αποδέκτες, είναι ιδιαιτέρως σημαντική. Αυτή η διαδικασία αφορά την κατανόηση των περιορισμών, οι οποίοι τίθενται μέσω της πρόθεσης των συμμετεχόντων, αλλά και των ιστορικών συνθηκών των περικειμένων, και βάσει αυτών θα διερευνηθεί το κατά πόσο τέτοιου τύπου παράγοντες επηρεάζουν την υπό μελέτη έννοια (Ifversen, 2011: 83-87).

Ολοκληρώνοντας, θα ήθελα, εν ολίγοις, να επιστρέψω στην ιστορία της έννοιας της κρίσης, όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα από το έργο του Koselleck. Διακρίνοντας τη λέξη από την έννοια, ο γερμανός ιστορικός διερευνά τη λέξη "crisis" προτού αυτή γίνει βασική έννοια, δηλαδή, προτού αποκτήσει τις ιδιότητες μιας βασικής έννοιας. Στη συνέχεια ο Koselleck παρουσιάζει τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται η εννοιολογική συμπύκνωση του όρου, καθώς η λέξη "crisis" μετατοπίζεται από σημασιολογικό πεδίο σε σημασιολογικό πεδίο και από περικείμενο σε περικείμενο. Σε αυτή την περίπτωση, επισημαίνει τη συμβολή του Rousseau για τη μεταφορά της λέξης από το θεολογικό εσχατολογικό πεδίο στο πεδίο της ανθρώπινης ιστορίας προσδίδοντας στον όρο νέα εννοιολόγηση. Αυτή η μετατόπιση επιτρέπει στον Koselleck την ανάλυση του τρόπου με τον οποίο η έννοια περνά από τη θεολογία (η οποία συνδέεται με την έννοια της τελευταίας κρίσης), στην ιατρική (η οποία συνδέεται με τη διάγνωση και τις σωματικές βλάβες), καθώς και στο πεδίο της πολιτικής, της οικονομίας και της ιστορίας, αναδεικνύοντας τα στοιχεία τα οποία παραμένουν ίδια, καθώς και τις νέες εννοιολογήσεις του όρου, ενώ μεταφέρεται από πεδίο σε πεδίο (Ifversen, 2011: 86).

ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΑΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΑ, ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΠΕΡΙΚΕΙΜΕΝΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

THOMAS HOBBES, JOHN WILKINS ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ROYAL SOCIETY: ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΓΓΛΙΚΟ 17ο ΑΙΩΝΑ

3.1. Ο Thomas Hobbs του Malmsbury: Ο «Επαναστάτης» της Αριστοκρατίας και ο «Άθεος» της Χριστιανικής Εκκλησίας

3.1.1. Το «Κοράκι» του Malmsbury [84]

Ο Thomas Hobbs του Malmsbury, ή απλώς Thomas Hobbes, γεννήθηκε στις 5 Απριλίου το 1588, ημέρα Μεγάλη Παρασκευή μεταξύ 4 με 6 το πρωί στο Westport, μία μικρή κοινότητα στη βορειοδυτική πλευρά της πόλης Malmsbury στο βόρειο Wiltshire της Αγγλίας. Ο ίδιος διηγείται στην αυτοβιογραφία του *Thomae Hobbesii Malmesburiensis vita/Authore Seipso* (1679) ότι η γέννηση του ήρθε πρόωρα, όταν η μητέρα του τρομοκρατήθηκε από την είδηση της εισβολής της Ισπανικής Αρμάδας στην Αγγλία υπό τις διαταγές του Φιλίππου Β΄ και με επικεφαλής τον έβδομο Δούκα της Μεδίνα Σιδόνια (Newey, 2008: 1· Martinich, 1999: 2). Σε ποιητικό ύφος αναφέρει ότι ο φόβος και ο ίδιος γεννήθηκαν δίδυμα τέκνα της μητέρας του:

Fama ferebat enim, sparsitque per Oppida nostra,
Extremum Genti Classe venire diem.
Atque metum concepit tunc mea Mater,
Ut pareret Geminos, meque metumque simu.[85]

---

[84] Φημολογείται ότι ο Thomas Hobbes, εξαιτίας του πολύ σκούρου χρώματος των μαλλιών του απέκτησε το παρατσούκλι "το κοράκι" (the crow), Martinich, 1999: 7.

[85] «Από τις φήμες που εξαπλώθηκαν στην πόλη, Ότι η έσχατη μέρα για το έθνος πλησίαζε δια στόλου. Και εκείνη τη στιγμή η μητέρα μου γέμισε με τέτοιο φόβο, που γέννησε δίδυμα, εμένα και μαζί με εμένα το φόβο» (δική μου ελεύθερη μετάφραση), βλ. Hobbes, 1681: 117.

Φυσικά, η μητέρα του Hobbes δεν υπήρξε μία αδικαιολόγητα φοβισμένη αγγλίδα του 17ου αιώνα. Ήδη από το Δεκέμβριο του 1587, υπήρχαν φήμες ότι η Ισπανική Αρμάδα βρίσκεται ήδη στο δρόμο, για να κατακτήσει την Αγγλία. Τις φήμες αυτές συνόδευαν μυθοπλασίες και δεισιδαιμονίες, οι οποίες ταύτιζαν τους Ισπανούς με τον Αντίχριστο, ή τουλάχιστον με τους απεσταλμένους του, οι οποίοι έρχονται, για να επιβάλουν ένα αιμοσταγές και βάρβαρο τέλος. Όπως αναφέρει ο Aloysius P. Martinich στη βιογραφία του Hobbes, ήδη από τον προηγούμενο αιώνα ο εγγράμματος άνθρωπος (κυρίως άνδρας) του 17ου αιώνα είχε προετοιμαστεί για το έτος 1588· ένα καταστροφικό έτος για το οποίο μιλούν οι προφητείες των Γραφών. Οι προφητείες αυτές φαίνονταν να επιβεβαιώνονται τόσο από τις προφητείες της αποκάλυψης του Δανιήλ, όσο και από το βιβλίο του Ησαΐα, ενώ πλέον εμφανίζονται στο λόγο σημαντικών σύγχρονων λογίων και θεολόγων, όπως ο Francis Bacon και ο Philipp Melanchthon.[86] Οι συνθήκες αυτές, λοιπόν, σε συνδυασμό με τη σφοδρή πολιτική, θρησκευτική και πνευματική κρίση, η οποία λαμβάνει τη μορφή εμφυλίου πολέμου στην Αγγλία, μπορούσαν να δράσουν ιδιαιτέρως αποθαρρυντικά για μία έγκυο Αγγλίδα του 17ου αιώνα.

Οι Πουριτανικοί κύκλοι της εποχής του 17ου αιώνα αναπτύσσουν συνδέσεις μεταξύ του Αντίχριστου και του Καθολικισμού, οι οποίες ήδη από την προελισαβετιανή εποχή ταυτίζουν τον Πάπα με τον Αντίχριστο, συσπειρώνοντας όλο το βασίλειο γύρω από ένα κοινό «παπικό-εχθρό», την Ισπανία.[87] Ωστόσο, με το θάνατο

---

[86] Ο Philipp Melanchthon (1497-1560) είναι από τους πρώτους θεολόγους της Προτεσταντικής Μεταρρύθμισης και συνεργάτης του Martin Luther, ο οποίος ονοματίζει το έτος 1518 ως την αρχή της φθοράς και του μακρού τέλους, το οποίο θα διαρκέσει όσα και τα χρόνια της αιχμαλωσίας των Ιουδαίων στη Βαβυλώνα. Οι υπολογισμοί οδήγησαν στο κρίσιμο για την ανθρωπότητα έτος 1588. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Martinich, 1999: 1.

[87] Ο όρος «Πουριτανικός/Πουριτανός» χρησιμοποιείται στο παρόν κείμενο, για να χαρακτηρίσει την τάση κατά της Καθολικής εκκλησίας και του Πάπα, η οποία είχε ήδη εμφανιστεί από τα μέσα του 16ου αιώνα και πυροδότησε το ιστορικό συμβάν που ονομάζεται αγγλική Μεταρρύθμιση του 17ου αιώνα.

Ωστόσο, καθώς ήδη έχει ασκηθεί κριτική στην παλιά ιστοριογραφία, η οποία αναφέρονταν στο «Πουριτανισμό» ως ένα ομοιογενές ρεύμα, και εδώ ο όρος δεν χρησιμοποιείται με τέτοια πρόθεση. Αντιθέτως, χρησιμοποιείται με πλήρη συνείδηση της ανομοιογένειας των Προτεσταντικών ομάδων και ριζοσπαστικών υποομάδων, οι οποίες συγκροτήθηκαν βάσει πολιτικών, θρησκευτικών, πνευματικών διαφορών. Χωρίς να επεκταθώ σε λεπτομέρειες, αρκεί να αναφέρω ότι στο πλαίσιο του διαχωρισμού της Καθολικής και της Αγγλικανικής εκκλησίας και έπειτα της Αγγλικανικής εκκλησίας και του Προτεσταντισμού, αναδύονται ένα σύνολο ομάδων και υποομάδων με πιο ριζοσπαστικές πεποιθήσεις, όπως μεταξύ άλλων οι πιο σημαντικές: οι English Dissenters, οι Independents ή separatists, οι Seekers, οι Quakers, οι Diggers, οι Ranters, οι Erasmianists, οι Millenarians, οι Latitudinarians, οι Presbyterians-Royalists, οι Tory Whigs ή Whigs κ.ά.

Περισσότερες πληροφορίες για την παλιά ιστοριογραφία σχετικά με την προσέγγιση του «Πουριτανισμού» βλ. Hill, 1965· Merton, 1970. Για κριτική στον ευρύ ορισμό του όρου «Πουριτανισμός» βλ. Shapiro, 1968: 16-41. Επίσης, ενδεικτικά βλ. Jacob, 1976a: 335-341· Harrison, 1998.

της Ελισάβετ το 1603, τη λήξη της δυναστείας των Tudor[88] και την έναρξη της δυναστείας των Stuarts με πρώτο Βασιλιά στην Αγγλία τον James I (1603-1625) (και Βασιλιά της Σκωτίας ως James VI, 1567-1625) ένα ενοποιητικό χαρακτηριστικό φαίνεται να συγκροτεί μία θρησκευτική, πολιτική και φυσική φιλοσοφική ισορροπία τόσο στο βασίλειο της Αγγλίας όσο και της Σκωτίας.

Ήδη από την εποχή της βασιλείας του πατέρα της Ελισάβετ, Henry VIII (1509-1547), σημειώνεται για πρώτη φορά η αγγλική αμφισβήτηση της Ρωμαϊκής Καθολικής δύναμης με την ίδρυση της Αγγλικανικής Εκκλησίας, δημιουργώντας σχέσεις έντασης μεταξύ των Καθολικών βασιλείων και των Αγγλικανικών βασιλείων, οι οποίες θα παίξουν συγκροτητικό ρόλο για την περιοχή που σήμερα ονομάζουμε «Ευρώπη».[89] Ο διαχωρισμός της Ρωμαϊκής Καθολικής Εκκλησίας το 1534 και η δημιουργία της Εκκλησίας της Αγγλίας (The Church of England) υπό τη βασιλεία του Henry VIII ξεκινά σταδιακά μία σειρά από γεγονότα, τα οποία σε βάθος χρόνου οδηγούν στην εποχή της αγγλικής Μεταρρύθμισης (English Reformation) του 17ου αιώνα. Ωστόσο, μισό αιώνα περίπου πριν τον ταραχώδη 17ο αιώνα, και έπειτα από την ανάρρηση στο θρόνο των δύο εξ αγχιστείας αδελφών της,[90] η βασίλισσα Ελισάβετ (στο θρόνο 1558-1603) το 1587 εκτελεί την Καθολική βασίλισσα της Σκωτίας Mary. Ένα χρόνο μετά, το 1588 η Ελισάβετ θριαμβεύει με τη νίκη της Ισπανικής Αρμάδας τερματίζοντας τη διαμάχη με την Καθολική Ισπανία, ενώ ήδη, ένα μόλις χρόνο μετά την ενθρόνιση, είχε θεσπίσει νόμο σύμφωνα με τον οποίο επιβάλει τον Προτεσταντισμό· όσοι δεν συμφωνούσαν με τη θρησκευτική πολιτική της Ελισάβετ, κυρίως Πουριτανοί, διώκονταν και εκτελούνταν.[91] Σε αυτό το ιστορικό φόντο, ο Καλβινιστής James I, ο πρώτος Βασιλιάς του οίκου των Stuart, αναρριχάται στο θρόνο της Αγγλίας και ενόσω ήταν Βασιλιάς της Σκωτίας. Στο πρόσωπο James, λοιπόν, συνενώθηκαν τα δύο

---

88 Η εξουσία του οίκου των Tudor ξεκινά από τα τέλη του 15ου και διατρέχει ολόκληρο τον 16ο αιώνα. Ονομαστικά οι Βασιλείς: Henry VII (1485 - 1509), Henry VIII (1509 - 1547), Edward VI (1547 - 1553), Mary I (1553 - 1558), Elizabeth I (1558 - 1603).

89 Για πρώτη φορά ο διαχωρισμός της Αγγλικανικής Εκκλησίας από τη Ρωμαϊκή Καθολική Εκκλησία έγινε το 1534 υπό τον Henry VIII, ο οποίος αποκηρύττει τη δύναμη του Πάπα Clement VII (1478-1534) όταν ο δεύτερος αρνείται να ακυρώσει το γάμο του άγγλου Βασιλιά με την πρώτη του σύζυγο, έτσι ώστε να παντρευτεί τη δεύτερη.

90 Του Προτεστάντη Βασιλιά Edward VI (1547-1553), γιου του Henry VIII από την τρίτη γυναίκα του Jane Seymour, και της Καθολικής βασίλισσας Mary I (1553-1558) κόρης του Henvry VIII από την πρώτη σύζυγο του Catherine of Aragon.

91 Αξίζει να σημειωθεί ότι εκείνη την περίοδο το Κοινοβούλιο γνωστό ως *House of Lords* αποτελείται από επισκόπους. Ενώ λίγα χρόνια αργότερα, με την έναρξη του Εμφυλίου Πολέμου το 1642, οι επίσκοποι αποκλείονται από το Κοινοβούλιο μέχρι και το 1661 με την αποκατάσταση της βασιλείας.

βασίλεια, της Αγγλίας και της Σκωτίας, ενώ, κατά τη βασιλεία του, ο James προσπάθησε να διατηρήσει την ενότητα του βασιλείου της Ελισάβετ, συνεχίζοντας παράλληλα την αποικιακή πολιτική της στο «Νέο Κόσμο» (Hill, 1980: 2, 9-14).

Ο James I είναι παντρεμένος με την Άννα της Δανίας, κόρη του Προτεστάντη Βασιλιά της Δανίας Φρειδερίκου ΙΙ.[92] Το 1613, πέντε χρόνια πριν την έναρξη του Τριακονταετούς Πολέμου, παντρεύει την κόρη του Ελισάβετ με τον Φρειδερίκο εκλέκτορα του Παλατινάτου, υποστηρίζοντας το βασιλικό ζεύγος της Βοημίας και στοχεύοντας αρχικά στη διασφάλιση καλών σχέσεων με τους Προτεστάντες Ηγεμόνες της Βοημίας.[93] Ωστόσο, σύντομα φάνηκε ότι η εξωτερική πολιτική του James I στόχευε στην εύνοια των Αψβούργων, αλλά και τη φιλία της Ισπανίας, καθώς «εγκατέλειψε» την κόρη του και τον σύζυγό της, όταν στις 8 Νοεμβρίου του 1620, στη Μάχη του Λευκού όρους, ο Φρειδερίκος, ο «χειμερινός» Βασιλιάς τη Βοημίας, συντρίβεται, επισφραγίζοντας μία από τις νίκες των Αψβούργων μόλις δύο χρόνια από την έναρξη του πολέμου.

Η εσωτερική πολιτική του James ακολούθησε μία τολμηρή λύση στην ένταση μεταξύ Καθολικών και Αγγλικανών· μία λύση, η οποία, παρά το γεγονός, ότι δεν εξάλειψε τις συγκρούσεις στο βασίλειο του, τον βοηθούσε να βρει εκείνη την ισορροπία που χρειαζόταν, για να παραμείνει στην πολιτική εξουσία. Βοηθούμενος από ένα κύκλο θεολόγων, επισήμανε ότι η Αγγλικανική Εκκλησία είναι άμεση συνέχιση της «Πρώτης Εκκλησίας», η οποία μορφοποιήθηκε τους τέσσερις πρώτους αιώνες της Χριστιανικής Εκκλησίας στην Εγγύς Ανατολή, εδραιώνοντας την άποψη ότι η επίλυ-

---

92 Η Δανία υπήρξε μία χώρα με ιδιαίτερες επιδόσεις στο κυνήγι μαγισσών. Ο James I, από τα νεανικά του κιόλας χρόνια έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την απειλή των μαγισσών. Ήδη από τις αρχές του 1560 παρακολουθεί γνωστές δίκες και φαίνεται να επιδιώκει την επίβλεψη των βασανιστηρίων τους. Τα επόμενα χρόνια, το ενδιαφέρον του για τους κινδύνους της μαγείας φαίνεται ότι γίνεται εμμονή, ενώ όσο είναι Βασιλιάς της Σκωτίας συγγράφει το *έργο Daemonologie, In Forme of a Dialogie, Divided into three Bookes*, με στόχο τη θεωρητική θεμελίωση της καταδίωξης των μαγισσών.

93 Ο Τριακονταετής Πόλεμος ξεκινά με το ιστορικό συμβάν γνωστό ως «εκπαραθύρωση της Πράγας», σύμφωνα με το οποίο στις 23 Μαΐου 1618 οι Προτεστάντες ηγέτες της Βοημίας στην προσπάθεια τους να αντισταθούν στο θρησκευτικό έλεγχο, στον οποίο στόχευε ο οίκος των Αψβούργων, εκπαραθυρώνουν τους τέσσερις Καθολικούς απεσταλμένους στο τέλος της προγραμματισμένης συνάντησης μεταξύ των Καθολικών απεσταλμένων της δυναστείας των Αψβούργων και των Προτεσταντικών δυνάμεων της Βοημίας. Ο πόλεμος τερματίζεται με τη συνθήκη της Βεστφαλίας, η οποία συνυπογράφηκε μεταξύ Σουηδίας και Γαλλίας από τη μία, και Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, Ισπανίας και των Κάτω Χωρών από την άλλη. Ο πόλεμος αυτός υπήρξε κυρίως θρησκευτικός στην προσπάθεια του Φερδινάνδου Β΄ της Βοημίας να επιβάλει τον Καθολικισμό στους κατοίκους της, αλλά και πολιτικός, δεδομένου ότι η δυναστεία των Αψβούργων βρίσκονταν σε ανταγωνισμό με άλλες «ευρωπαϊκές» δυνάμεις της εποχής. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Helfferich, Tryntje, 2009.

ση των πολιτικών, θεολογικών, αλλά και φιλοσοφικών προβλημάτων της εποχής τους, απαιτούσε την (επι)στροφή στην αρχαία εξουσία και στην επ-ανακάλυψη της αγνής γλώσσας, της θεολογίας και της αστρονομίας των πρώτων πηγών. Ο James θέλοντας να εδραιώσει την Αγγλικανική Εκκλησία ως τον άμεσο απόγονο των πρώτων αυθεντικών εκκλησιών, ιστορικοποιεί την Εγγύς Ανατολή και την ορίζει ως την τοποθεσία εκείνη, όπου βρίσκονται όλα τα απαραίτητα ιστορικά τεκμήρια αυτών των τεσσάρων πρώτων αιώνων της χριστιανοσύνης.

Υπό αυτό το πρίσμα, τα προβλήματα τα οποία αντιμετώπιζε επί της βασιλείας του ο James I θεωρήθηκαν ότι συνδέονταν άμεσα με τα προβλήματα της αστρονομίας, της γλώσσας και της θεολογίας, ενώ η επίλυσή τους απαιτούσε την επιστροφή στην αρχαία αυθεντία και στην επ-ανακάλυψη αυτών των πρώτων πηγών. Το πρόβλημα της επίλυσης των προβλημάτων της αστρονομίας εμπλέκεται σε ένα μεγαλύτερο πολιτισμικό εγχείρημα για μία αναθεωρημένη Αγγλικανική Εκκλησία, το οποίο είχε στο μυαλό του ο James και σχετίζονταν με τον κλονισμένο από τις αναταραχές χριστιανισμό. Ο στόχος του James για μία αρμονική και ενοποιημένη πολιτική, αντανακλάται στις αστρονομικές διαμάχες της εποχής. Όσο ακόμη παραμένει Βασιλιάς της Σκωτίας, επισκέπτεται τον Τύχο Μπράχε στο παρατηρητήριο του στο νησί Hveen και αγκαλιάζει το τυχώνειο σύστημα, του οποίου ο συμβιβασμός μεταξύ του Κοπερνίκειου και του Πτολεμαϊκού συστήματος, μεταφράστηκε με όρους φυσικής, πολιτικής και θρησκευτικής αρμονίας και ισορροπίας. Με την ακίνητη γη στο κέντρο, η τυχώνεια θεωρία φαίνεται να αντανακλά τις απόψεις του James για τη σταθερότητα της εξουσίας αλλά και του αιτήματος για τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης (Ben-Zaken, 2010: 118-120, 137).

Με το θάνατο του James I, το θρόνο διαδέχεται ο γιος του Charles I (1625-1649) και τα προβλήματα τα οποία ο James I κατάφερε να ισορροπήσει φαίνεται να επανεμφανίζονται με ιδιαίτερη δυναμική επί της βασιλείας του Charles I. Έτσι, μισό περίπου αιώνα μετά την εποχή των ελισαβετιανών «νικών», αλλά και δεκαετίες έπειτα την εποχή των «ισορροπιών» του James I, η ένταση μεταξύ των Πουριτανών, των Αγγλικανών και των Καθολικών ενισχύεται. Τα μέχρι πρότινος χαρακτηριστικά της ισορροπίας και της ενοποίησης φαίνεται να μην συγκροτούν πλέον το αγγλικό βασίλειο. Η έναρξη της περιόδου αυτής χρονολογείται στο έτος 1625, τη χρονιά όπου τελέστηκε ο γάμος του 25χρονου Βασιλιά με την Καθολική Henrietta Maria, κόρη του Henry IV της Γαλλίας. Η σύμπραξη αυτή, αλλά και η διοίκηση της Εκκλησίας της

Αγγλίας υπό τον Αρχιεπίσκοπο William Laud (1573-1645)[94] ενισχύει τη στάση των Πουριτανών εναντίον ενός Βασιλιά, ο οποίος νυμφεύεται μία Καθολική αλλοδαπή και τοποθετεί έναν φιλο-Καθολικό επίσκοπο στη θέση του αρχιεπισκόπου. Υπό αυτούς τους όρους, σταδιακά, στο βασιλικό πρόσωπο του Charles I αντανακλάται το πρόσωπο του *Αντίχριστου*, δηλαδή του Καθολικισμού (Hill, 1980: 12, 58· Hill, 1991: 13-18).

Ο Charles πίστευε ότι βασίλευε με τη θεία βούληση και ότι το θείο αυτό δικαίωμα του παρείχε απόλυτη εξουσία. Ωστόσο, αυτό δεν είναι κάτι καινούργιο· η νέα τακτική του βασιλείου του Charles στα πρότυπα των συμβουλευτικών προτάσεων του αρχιεπισκόπου Laud είναι εμφανώς πιο επιθετική προς την υπό αναδιαμόρφωση αντι-Καθολική αστική τάξη. Από την ενθρόνιση του το 1625 έρχονται οι πρώτες ρήξεις με το Κοινοβούλιο, το οποίο και με νόμο διαλύει κατά το πρώτο (1625) και το δεύτερο (1626) έτος της βασιλείας του, ενώ το 1629 φυλακίζει τα περισσότερα μέλη του και έως το 1640 διοικεί με την απόλυτη εξουσία (Hill, 1980: 52-56, 106).

Την ήδη φορτισμένη κατάσταση φαίνεται να ενισχύουν δύο συμβάντα τα οποία λαμβάνουν χώρα περίπου στα μέσα του 17ου αιώνα. Πρώτον, όλες εκείνες οι προφητείες που κάνουν λόγο για την έλευση *της αρχής ενός αιμοσταγούς τέλους* για την ανθρωπότητα, οι οποίες ήδη από τον προηγούμενο αιώνα διατυπώνονται σε γραπτά λογίων και θεολόγων, από το 1641 και έπειτα, με την άρση της λογοκρισίας στην Αγγλία, ξεπερνούν τα όρια της εγγράμματης υψηλής τάξης.[95] Πλέον, ο αποκαλυπτικός λόγος των Γραφών σε συνδυασμό με το ρητορικό λόγο των λογίων για την πιθανή έλευση του τέλους, διαχέονται και διαμορφώνουν τόσο θεολογικά όσο και πολιτικά το αγγλικό κοινό (Hill, 1980: 66). Μέσα από φυλλάδια ευρείας διανομής, αλλά

---

[94] Το 1626 ο Laud διαδέχεται τον αρχιεπίσκοπο Andrewes στο βασιλικό παρεκκλήσι. Ο Βασιλιάς Charles θαυμάζει και εμπιστεύεται τον Laud, του οποίου η θεολογία είναι επηρεασμένη από τις διδαχές του δανού θεολόγου Jacob Arminius (1560-1609). Ο Laud φυλακίζεται με απόφαση του Long Parliament, λίγο πριν την έναρξη του Εμφυλίου Πολέμου το 1642. Τότε ο Charles I κηρύττει τον πόλεμο στο Κοινοβούλιο, πιστεύοντας ότι θα προσελκύσει υποστηρικτές εξαιτίας της ριζοσπαστικότητας του Κοινοβουλίου. Ο πόλεμος αυτός διαρκεί έξι χρόνια, από το 1642-1648.

[95] Τον Ιούλιο του 1641, το Κοινοβούλιο καταργεί το *Star Chamber*, το δικαστήριο του Westminster, και αυτομάτως προωθείται η «διακοπή στη λογοκρισία», ένα καθεστώς λογοκρισίας, το οποίο χρονολογείται τουλάχιστον από το διάταγμα του 1637. Ωστόσο, η απόφαση της παύσης του βασιλικού δικαστηρίου δεν υποδεικνύει την πρόθεση του Κοινοβουλίου να επιτρέψει την ελευθερία του λόγου και του τύπου, αλλά την αντικατάσταση του βασιλικού μηχανισμού λογοκρισίας με τον δικό του. Έτσι, το 1643 ψηφίζεται ένα διάταγμα αδειοδότησης (*The Licensing Order of 1643*), το οποίο περιελάμβανε τόσο τη λήψη άδειας πριν τη δημοσίευση, όσο και τη συμμόρφωση με τις επιθυμίες της κυβέρνησης, σε αντίθετη περίπτωση θα επιβαλλόταν φυλάκιση. Η ελευθερία του λόγου και του τύπου στην Αγγλία, στην πραγματικότητα δεν ήρθε παρά το 1694 με την ακύρωση του νόμου αδειοδότησης. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Deazlev, Kretschmer, Bently, 2010. Επίσης ένα από τα σημαντικότερα βιβλία της εποχής της έκδοσης του νόμου αδειοδότησης είναι: Milton, 2006.

κυρίως τα κυριακάτικα κηρύγματα ενός ανομοιογενούς ιδεολογικά κλήρου, το εσχατολογικό μήνυμα της αποκάλυψης και της έλευσης ενός καταστροφικού τέλους άγγιζε τις συνειδήσεις μιας φοβισμένης Αγγλικανικής-Προτεσταντικής μάζας. Οι συνειδήσεις αυτές διαμορφώνονταν σε σχέση με την πολιτική και τη ρητορική χρήση ενός εσχατολογικού χιλιαστικού λόγου,[96] ο οποίος, κυρίως, επιζητούσε μία πολιτική, θρησκευτική και πνευματική μεταρρύθμιση με σκοπό την προετοιμασία των άγγλων χριστιανών για την έλευση του χιλιαστικού τέλους και τη μετάβαση τους στο χιλιαστικό παράδεισο (Jacob, 1976b: 17-19). Δεύτερον, ήδη από το 1640 είχαν εμφανώς διαμορφωθεί οι συνθήκες για τη διακήρυξη του Κοινοβουλίου κατά του Βασιλιά, που προκάλεσαν σύντομα την έναρξη του πολέμου και τις αιματηρές διαμάχες μεταξύ του Βασιλιά Charles I και των υποστηρικτών του Long Parliament (γνωστοί με τον όρο "parliamentarians"). Ευγενείς και λόγιοι, οι οποίοι τηρούσαν στενές σχέσεις με τη βασιλική οικογένεια ή τους αριστοκρατικούς κύκλους της εποχής, αποφασίζουν να εγκαταλείψουν την Αγγλία για μία μακρά αυτό-εξορία στην «Ήπειρο».

Σε αυτές τις ιστορικές συνθήκες, είκοσι χρόνια πριν την ανατολή της αγγλικής Μεταρρύθμισης του 17ου αιώνα ο Thomas Hobbes γεννιέται από μία τρομοκρατημένη Αγγλίδα, πιθανώς ονόματι Alice Courtnell και τον κληρικό Thomas Hobbes (εφ εξής Thomas Hobbes ο πρεσβύτερος). Ο Hobbes υπήρξε το δεύτερο παιδί της μητέρας του, τα στοιχεία της οποίας δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με σιγουριά. Ο πρώτος βιογράφος του Hobbes, John Aubrey (1626-1697), αναφέρει ότι η μητέρα του Hobbes ήταν κόρη ενός μικροκτηματία ονόματι Middleton, από το Brokenborough του Wiltshire. Ωστόσο, τα αρχεία δεν αναφέρουν την ύπαρξη μιας τέτοιας οικογένειας στην περιοχή. Κάποιες αναφορές, όπως αυτή του ιστορικού Arnold A. Rogow, υποδεικνύουν την ύπαρξη αρχείων σχετικά με το γάμο του Thomas Hobbes του πρεσβύτερου και της Alice Courtnell, ο οποίος τελέστηκε στις 3 Μαΐου το 1578 στην ενορία του St. Martin, Salisbury, όχι πολύ μακριά από το Malmesbury, και είναι πολύ πιθανό να πρόκειται για τους γονείς του Thomas Hobbes. Το ζευγάρι αποκτά τρία παιδιά, δύο γιούς, τον Edmund και Thomas, και μία κόρη, την Anne (Newey, 2008: 11-12· Martinich, 1999: 2).

[96] Ο χιλιαστικός χριστιανικός λόγος, εκφέρονταν ετερογενώς, αλλά υπήρξε ιδιαιτέρως διαδεδομένος και συνήθης στις διάφορες ριζοσπαστικές σέχτες κατά την κρίση του 17ου αιώνα στην Αγγλία.

Ο Thomas Hobbes ο πρεσβύτερος υπήρξε ένας αμφιλεγόμενος επαρχιακός κληρικός, ο οποίος τιμωρήθηκε δύο φορές σε αφορισμό λόγω ασέβειας προς ανωτέρους του και τελικά απομονώθηκε μέχρι το τέλος της ζωής του στο Λονδίνο κατ' εντολή των θρησκευτικών και πολιτικών αρχών. Περιγράφεται ως ιδιαιτέρως αμαθής κληρικός, του οποίου οι γνώσεις περιοριζόταν στην ανάγνωση της Βίβλου και στα κηρύγματα της Κυριακής, ως οξύθυμος και με πάθος στο αλκοόλ. Αυτός ο άνδρας φαίνεται να έχει εγγραφεί στο κολέγιο Brasenose της Οξφόρδης σε ηλικία σαράντα ετών και ενώ είχε ήδη γεννηθεί ο πρωτότοκος του γιος, χωρίς ωστόσο να λαμβάνει ποτέ το πτυχίο. Σε αυτή την ιδιαίτερη πτυχή της ζωής του Hobbes του πρεσβύτερου, δίνονται δύο πιθανές εξηγήσεις από τους ιστορικούς. Πρώτον, θεωρείται ότι πρόκειται για μία κίνηση του επισκόπου καθόλα αυθαίρετη, η οποία, όμως, υπήρξε μέρος της ευρύτερης ελισαβετιανής στρατηγικής για την αναβάθμιση του αδαή κλήρου της Αγγλικανικής εκκλησίας. Η δεύτερη και εναλλακτική εξήγηση είναι ότι υπήρξε μέλος του κολεγίου, αλλά δεν είχε το *status* του φοιτητή· με άλλα λόγια, θα μπορούσε να ανήκει στα «προνομιούχα μέλη», στα οποία περιλαμβάνονταν ακόμη και οι θυρωροί, οι κηπουροί κ.τ.λ. Την πρώτη περίπτωση έρχεται να ενισχύσει, χωρίς όμως να αποκλείει τη δεύτερη, η λεγόμενη "puritan Survey of ministry", όπου το 1586 στο Essex καταγράφονται 335 κληρικοί, 173 εκ των οποίων βρέθηκαν αδαείς ιερείς με σκανδαλώδεις ζωές (Martinich, 1999: 2).

Την περίοδο όπου ο πατέρας του βρίσκεται στο μέσο μιας έντονης αντιδικίας, η οποία μελλοντικά θα τον ωθούσε να εγκαταλείψει την οικογένεια του και να απομονωθεί στο Λονδίνο, ο Thomas Hobbes ήταν ήδη φοιτητής στο υπό Πουριτανικής διοίκησης Magdalen Hall στην Οξφόρδη (Macpherson, 1968: xi). Ως ο δεύτερος γιος της οικογένειας θεωρούταν ότι θα ασχοληθεί με την ιεροσύνη, όπως και ο πατέρας του, ενώ ο πρωτότοκος θα ασχολούνταν με το εμπόριο, με το οποίο η οικογένεια του πατέρα του (κυρίως ο αδερφός του Francis) είχε ιδιαίτερες σχέσεις. Η εισαγωγή στην ανώτατη μόρφωση των Πανεπιστημίων της Οξφόρδης και του Κέιμπριτζ υπήρξε εν γένει ιδιαιτέρως απαιτητική, καθώς, κατά τον 17^{ο} αιώνα, το να σπουδάσει εκεί ο γιος μιας οικογένειας απαιτούσε μία οικονομική ευμάρεια, την οποία είχαν οικογένειες ευγενών. Παράλληλα προαπαιτούμενη ήταν η πολύ καλή γνώση της λατινικής και αρχαίας ελληνικής γλώσσας, γεγονός το οποίο επίσης απαιτούσε το status quo μιας αστικής οικογένειας του 17^{ου} αιώνα.

Ο Hobbes οφείλει την εισαγωγή του στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης σε δύο πρόσωπα. Από τη μία πλευρά, στον θείο του Francis Hobbes, έναν ευκατάστατο άτεκνο επιτυχημένο έμπορο δερμάτινων γαντιών, ο οποίος είχε εκλεγεί και δημοτικός σύμβουλος της πόλης. Και από την άλλη, στον νεαρό κληρικό Robert Latimer, ο οποίος υπήρξε κάτι παραπάνω από δάσκαλος λατινικών, γαλλικών και ελληνικών για τον νεαρό μαθητή του Thomas (Tuck, Silverthrone, 2003: x). Η σχέση του Latimer και του Hobbes ξεκίνησε το 1596, πέντε χρόνια, αφού ο πρώτος είχε λάβει το πτυχίο του από το Magdalen Hall, το κολέγιο στο οποίο ο Hobbes θα εγγράφονταν σε ηλικία δεκατεσσάρων ετών. Η συμπάθεια μεταξύ δασκάλου και μαθητή διατηρήθηκε μέχρι και το θάνατο του Latimer το 1634, ενώ την ίδια χρονιά και λίγο πριν το θάνατο του Latimer μία επίσκεψη του Hobbes στο δάσκαλό του θα ήταν η αφορμή για την πρώτη του συνάντηση με το μελλοντικό του βιογράφο Aubrey, ενόσω ακόμη και οι δύο ήταν μαθητές (Martinich, 1999: 8).

Ήδη από την αποφοίτηση του το Φεβρουάριο του 1608 και μέσω του εξαιρετικά αφοσιωμένου Καλβινιστή σχολάρχη του Magdalen Hall, John Wilkinson, ο Hobbes σε ηλικία 19 ετών αναπτύσσει στενούς δεσμούς με την πλούσια και ισχυρή οικογένεια Cavendish του Hardwick Hall, οι οποίοι κράτησαν περίπου έξι δεκαετίες.[97] Η περίοδος της γνωριμίας του Hobbes με την οικογένεια συνέπεσε με το θάνατο της πραγματικής ιδρύτριας αυτής της μεγάλης οικογένειας, της Elizabeth Hardwick, σε ηλικία 90 ετών. Η Elizabeth Hardwick ήταν από τις πιο πλούσιες Αγγλίδες της εποχής, τέλεσε τέσσερις γάμους, ο δεύτερος εξ αυτών ήταν με τον William Cavendish (1505-1557), με τον οποίο και απόκτησε οχτώ παιδιά, από τα οποία μόνο τα έξι, τρία αγόρια και τρία κορίτσια, επιβίωσαν της γέννας.

Ο Hobbes προσελήφθη στις υπηρεσίες του δευτέρου γιού της οικογένειας, επίσης William Cavendish (1552-1626), ενός πλούσιου πολυμαθή γαιοκτήμονα με έδρα το Derbyshire γύρω από τον οποίο αναπτύσσεται ένα ιδιαίτερο πνευματικό δίκτυο.[98] Ο Hobbes αρχικά λαμβάνει τη θέση του δασκάλου, του κατά λίγα μόνο χρόνια μικρότερου του γιου του Cavendish, επίσης William Cavendish (1590-1628) και μελλοντικού 2ου Κόμη του Devonshire. Στην πορεία οι δεσμοί του με την οικογένεια

---

[97] Το Hardwick Hall είναι χτισμένο στο λόφο μεταξύ Chesterfield και του Mansfield. Χτίστηκε για την Elizabeth Hardwick (ή αλλιώς Bess of Hardwick ή Bess the Builder), κόμισσα του Shrewsbury και πρόγονο του Δούκα του Devonshire, από τον Robert Smythson.

[98] Αξίζει να σημειωθεί ότι ο William Cavendish (1552-1626) το 1605 αποκτά τον τίτλο της Βαρονίας και του πρώτου Κόμη του Devonshire το 1618.

αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα και γίνεται κάτι περισσότερο από γραμματέας, δάσκαλος και συνοδός στα ταξίδια του γιού της οικογένειας· γίνεται φίλος (Martinich, 1999: 19). Αυτή η συγκυρία έδωσε στον Hobbes την ευκαιρία να βρίσκεται για ένα μεγάλο διάστημα στη ζωή του τόσο πολιτικά και κοινωνικά προστατευμένος, όσο και πνευματικά προικισμένος, με την άδεια να επισκέπτεται την ιδιαιτέρως πλούσια και ενημερωμένη βιβλιοθήκη της οικογένειας, αλλά και να εμπλέκεται στο πνευματικό δίκτυο του πολυμαθή Κόμη. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο για ένα λόγιο της εποχής, αφενός σήμαινε τη μελέτη βιβλίων τα οποία δύσκολα θα μπορούσε να προμηθευτεί εξαιτίας του υψηλού κόστους τους[99] ή τη σπανιότητα τους και αφετέρου τη διάθεση του ελεύθερου χρόνου του αποκλειστικά στην αλληλογραφία και στη συγγραφή προσωπικών σημειώσεων και έργων (Malcolm, 1996: 14-17).

3.1.2. Τα Μεγάλα Ταξίδια στην «Ήπειρο» (The Grand Tours to the Continent)

Ο όρος "Grand Tour" εμφανίζεται για πρώτη φορά στο έργο του Καθολικού ιερέα και ταξιδιωτικού συγγραφέα Richard Lassels (1603–1668) *Voyage or a Complete Journey through Italy* (1670). Ο όρος εισήχθηκε για να περιγράψει τη συνήθεια πολλών άγγλων νεαρών (κυρίως ανδρών), γόνων αριστοκρατικών οικογενειών, να πραγματοποιούν ένα μεγάλο ταξίδι που διαρκούσε συνήθως από δύο μέχρι τέσσερα χρόνια με σκοπό την αναζήτηση της γνώσης. Αυτό περιελάμβανε την επίσκεψη διάσημων πνευματικών κέντρων, όπως το Παρίσι, η Ρώμη, η Βενετία, η Φλωρεντία. Ο σκοπός του ταξιδιού ήταν κυρίως εκπαιδευτικός, ωστόσο αυτό συνδέονταν άμεσα με επισκέψεις στα σαλόνια αριστοκρατών, στα κελιά ισχυρών μοναχών, στις βασιλικές κατοικίες, στους οίκους γνωστών λογίων, ιερέων και φυσικών φιλοσόφων, έτσι ώστε ο νεαρός ταξιδιώτης (αλλά και ο συνοδός του) να αναπτύξει δικό του πνευματικό δίκτυο, το οποίο θα μπορούσε στην πορεία να διατηρήσει μέσω αλληλογραφίας. Τα ταξίδια αυτά λαμβάνουν τη μορφή ηθικής αναγκαιότητας για έναν νεαρό αριστοκράτη, ο οποίος επιθυμεί κύρος και αναγνώριση σε πνευματικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, καθώς μέσω του ταξιδιού αυτού θα εξασφαλίσει τόσο νέες γνώσεις, όσο και γνω-

[99] Για παράδειγμα, το *Leviathan*, όταν πρωτο-δημοσιεύθηκε στοίχιζε οχτώ σελίνια, τιμή η οποία ξεπερνούσε την εβδομαδιαία αμοιβή ενός εργάτη, βλ. Malcolm, 1996: 14-17.

ριμίες, αλλά το σημαντικότερο όλων, θα αποτελέσει μέρος ενός μεγάλου πνευματικού δικτύου - μιας πρώιμης πνευματικής συλλογικότητας σκορπισμένης στην «Ευρώπη».[100]

Ο Hobbes κυρίως μέσα από τη γνωριμία του με την οικογένεια Cavendish, πραγματοποιεί μία σειρά ταξιδιών στην «Ευρώπη» αρχικά ως συνοδός του William Cavendish, 2ου κόμη του Devonshire, στο *μεγάλο ταξίδι* του. Πιθανότατα το 1614, τέσσερα χρόνια πριν την έναρξη του Τριακονταετούς Πολέμου, ο Hobbes ως συνοδός και δάσκαλος του William επισκέπτεται τη Γαλλία και την Ιταλία. Κατά τη διαμονή τους στην Ιταλία, οι δύο συνταξιδιώτες μαθαίνουν ιταλικά, ενώ ο William εξασκείται μεταφράζοντας στα ιταλικά το *Essayes: Religious Meditations. Places of Perswasion and Disswasion. Seene and Allowed* (1597) του Bacon. Το 1628 και μετά τον πρόωρο θάνατο του στενού του πλέον φίλου William πραγματοποιεί το δεύτερο του ταξίδι στην «Ήπειρο», το οποίο κρατάει μέχρι το 1630, πλέον ως δάσκαλος και συνοδός του γιού του πλούσιου γαιοκτήμονα Sir Gervase Clifton στο ταξίδι του στη Γαλλία και στην Ελβετία (Malcolm, 1996: 20-21· Rogers, 2007: 414). Το τρίτο ταξίδι πραγματοποιείται από το 1634 έως το 1637 στο πλαίσιο του πρώτου *μεγάλου ταξιδιού* του 3ου Κόμη του Devonshire, επίσης William Cavendish.[101] Αυτό το τρίτο ταξίδι του Hobbes τόσο στην Ιταλία όσο και στη Γαλλία θα αποδειχθεί καθοριστικής σημασίας, αφού κατά τη διάρκεια του εισχωρεί αποφασιστικά στους πνευματικούς κύκλους της Γαλλίας, κυρίως μέσα από τη γνωριμία του με τον θεολόγο, φιλόσοφο και μαθηματικό Marin Mersenne (1588-1648), ενώ παράλληλα θεωρείται πιθανό ότι συναντά προσωπικά τον Galileo στη Φλωρεντία.

Η εικόνα της πολιτικής, κοινωνικής και πνευματικής ζωής στα μέσα του 17ου αιώνα στην Αγγλία σκιαγραφείται με ιδιαίτερο τρόπο βάσει του εμφυλίου πολέμου, ο οποίος εξελίσσεται σε τρεις φάσεις 1642-1646 (α΄ Εμφύλιος Πόλεμος), 1647-1649 (β΄ Εμφύλιος Πόλεμος) και 1649-1651 (γ΄ Εμφύλιος Πόλεμος).[102] Η κορύφωσή του σηματοδοτείται από μία σειρά αιφνίδιων και βίαιων γεγονότων, τα οποία καθόρισαν τη μετέπειτα πορεία της ιστορίας της χώρας. Με καθοριστικό σημείο την απόφαση του αποκεφαλισμού του Βασιλιά Charles I στις 30 Ιανουαρίου 1649 και στη συνέχεια

---

100 Για περαιτέρω μελέτη, βλ. Chaney, Lassels, 1985, 2000· Redford, 1996.

101 Ο William Devonshire, ήταν γιος του αγαπημένου και σχεδόν συνομήλικου μαθητή του Hobbes, William Cavendish, του 2ου Κόμη του Devonshire, βλ. Martinich, 1999: 24.

102 Αξίζει να αναφερθεί ότι η πρώτη και η δεύτερη φάση του Εμφυλίου έλαβαν κυρίως χώρα μεταξύ των υποστηρικτών του Charles I και των υποστηρικτών του Long Parliament, ενώ κατά την τρίτη φάση μεταξύ των υποστηρικτών του Charles II και των υποστηρικτών του Rump Parliament.

την εδραίωση της πρώτης Κοινοπολιτείας *Commonwealth of England, Ireland and Scotland* (1649-1653), το πολιτικό και θρησκευτικό φόντο της Αγγλίας αλλάζει, προετοιμάζοντας τους Άγγλους για τη νέα εποχή της ηγεσίας του Oliver Cromwell, περίοδος που έμεινε γνωστή ως *Protectorate I* (1653-1658), και στη συνέχεια του γιού του Richard, περίοδος γνωστή ως *Protectorate II* (1658-1659).

Από την ενθρόνιση του Charles I το 1625 εμφανίζονται οι πρώτες ρήξεις με το Κοινοβούλιο, το οποίο και με νόμο διαλύει κατά το πρώτο (1625) και το δεύτερο (1626) έτος της βασιλείας του. Ενώ το 1629 διαλύει το Κοινοβούλιο και έως το 1640 έχει την απόλυτη εξουσία. Ήδη από το 1640 είχαν εμφανώς διαμορφωθεί οι συνθήκες για τη διακήρυξη του Κοινοβουλίου κατά του Βασιλιά, προκαλώντας σύντομα την έναρξη του πολέμου και τις αιματηρές διαμάχες μεταξύ του Βασιλιά Charles I και των υποστηρικτών του *long parliament*. Έτσι, τον Απρίλιο του 1640, το *short parliament* συνεδριάζει και αποφασίζει να αποκηρύξει τη φορολογία που έχει επιβάλει ο Βασιλιάς, αλλά η ισχύς του δεν καταφέρνει να διαρκέσει πάνω από τρεις εβδομάδες. Ενώ στις 3 Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου ιδρύεται το *long Parliament*, το οποίο και διατηρείται μέχρι και την αποκατάσταση της βασιλείας στις 8 Μαΐου 1660 με την ενθρόνιση του Charles II, γιου του Charles I.

Ο Hobbes γεμάτος φόβο από την έκρυθμη κατάσταση μεταξύ των φιλοκοινοβουλευτιστών και των φιλοβασιλικών και χρησιμοποιώντας τις πολυετείς στενές σχέσεις του με τους αριστοκρατικούς κύκλους της εποχής, το 1640 αποφασίζει να διαφύγει στο Παρίσι. Το πιεστικό κλίμα του επικείμενου εμφυλίου πολέμου αναγκάζει τον Hobbes να επιστρέψει για τέταρτη φορά στη Γαλλία και να παραμείνει εκεί για περίπου έντεκα χρόνια. Ωστόσο, το τέταρτο και τελευταίο ταξίδι του Hobbes στην «Ήπειρο» διαφέρει ουσιαστικά από τα υπόλοιπα. Το 1640, λοιπόν, λίγο πριν το ξέσπασμα του εμφυλίου πολέμου, ο Hobbes αναγκάζεται να καταφύγει στη Γαλλία και στην ήδη εδραιωμένη γνωριμία του με τον λόγιο Mersenne, εξαιτίας της τεταμένης κατάστασης στην Αγγλία. Η διαμονή του στο Παρίσι διαρκεί από το 1640 έως το 1651, όσο δηλαδή διαρκεί και ο Εμφύλιος Πόλεμος, ενώ καθ' όλη τη διαμονή του στη Γαλλία βρίσκει πνευματικό καταφύγιο σε ένα από τα μεγαλύτερα πνευματικά κέντρα της ηπειρωτικής σκέψης, εκείνο του Marin Mersenne (Ros, Schneider, Waldman, 1974: vii,viii, ix).

3.1.3. Τα Πνευματικά Δίκτυα στην Αγγλία και στην Γαλλία

Τα πνευματικά δίκτυα που ανέπτυξε ο Hobbes σε όλη τη διάρκεια της ζωής του οφείλονται άμεσα ή έμμεσα στη σχέση του με την οικογένεια των William Cavendish και των συγγενών τους. Μέσα από τη στενή του σχέση με την οικογένεια βρέθηκε να συνδέεται με την Ακαδημία Welbeck (τον κύκλο του Welbeck ή αλλιώς τον κύκλο του Newcastle), η οποία αναπτύχθηκε γύρω από έναν άλλο αριστοκράτη William Cavendish, Κόμη (και έπειτα Δούκα) του Newcastle (1592-1676), και από τον μαθηματικό αδερφό του, Sir Charles Cavendish. Ωστόσο, πρέπει να σημειώσουμε ότι δεν πρόκειται για ένα κύκλο με τη μορφή και τα χαρακτηριστικά της Ακαδημίας, όπως ο τίτλος του υποδεικνύει. Αντιθέτως, πρόκειται για μία ομάδα ανθρώπων που συνδέονται με τους αδερφούς Cavendish, χωρίς, ωστόσο, αυτό να υποδεικνύει επίσημες ή ανεπίσημες συναντήσεις (Douglas, 2004: 193).

Ο William Cavendish του Newcastle ήταν ένας πολύ ισχυρός άνδρας, ο οποίος είχε τόσο πολιτικές φιλοδοξίες όσο και ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη νέα φιλοσοφία. Αυτό είναι εμφανές στη δράση όλου του βίου του και κυρίως μέσα από τις διασυνδέσεις που αναπτύσσει με ισχυρούς άνδρες, όπως με τον Πρίγκιπα της Ουαλίας και μελλοντικό Βασιλιά Charles II, με τον Marin Mersenne και τον κύκλο του στη Γαλλία, αλλά και με ένα αριθμό νέων φυσικών φιλοσόφων και λογίων της εποχής (Martinich, 1999: 24). Μέσω του William Cavendish, του 1^{ου} Κόμη του Devonshire, και τα δίκτυα γνωριμιών του, ο Hobbes ήρθε για πρώτη φορά σε επαφή με τον Francis Bacon. Ήταν μόνο λίγα χρόνια πριν το θάνατο του Bacon το 1626, όταν ο Hobbes ανέλαβε τη δουλειά του γραμματέα του, στην οικία του στο St. Albans, κοντά στη βόρεια πλευρά του Λονδίνου. Αυτό του έδωσε τη δυνατότητα να συζητά και να παίρνει μέρος στις κοινωνικές συναθροίσεις των ευγενών λογίων και φίλων του Bacon. Ωστόσο, η γνωριμία τους θεωρείται ότι χρονολογείται από το έτος 1617-1618, κατά την επιστροφή του 2^{ου} κόμη του Devonshire από το grand tour και την αναθεώρηση της ιταλικής μετάφρασης των *Essayes* από τον ίδιο τον Bacon (Malcolm, 1996: 18).

Στο τρίτο ταξίδι του στην «Ήπειρο», και κατά την επίσκεψή του στην Ιταλία, ως δάσκαλος και συνοδός του 3^{ου} κόμη του Devonshire William Cavendish, ο Hobbes πιθανότατα συναντά τον Γαλιλαίο. Οι ημερομηνίες της γνωριμίας δεν είναι ξεκάθα-

ρες, ωστόσο, η συνάντηση ίσως αποτυπώνεται σε ένα γράμμα που γράφει ο Galileo την 1η Δεκεμβρίου του 1635 προς το μοναχό Fulgenzio Micanzio (1570–1654), στον οποίο μαρτυρείται ότι εκείνο το διάστημα ο Galileo είχε πολλές συναντήσεις από άτομα πέρα από τις Άλπεις, μεταξύ αυτών και ένας άγγλος Λόρδος που του μετέφερε ότι το *Dialogue* θα μεταφραστεί στην αγγλική γλώσσα. Ο άγγλος Λόρδος στον οποίο αναφέρει ο Galileo είναι πιθανότατα ο William Cavendish και η αγγλική μετάφραση του *Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo* (1632) το έργο του Dr. Joseph Webb για το οποίο κάνει λόγο ο Hobbes στο γράμμα του προς τον Δούκα του Newcastle τον Φεβρουάριο του 1634. Ο συγγραφέας, φυσικός φιλόσοφος, βιογράφος και παλιός γνώριμος του Hobbes, John Aubrey αναφέρει ότι ο Hobbes, κατά τη διαμονή του στην Φλωρεντία, αναπτύσσει φιλία με τον Galileo. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι ο Hobbes «ανέπτυξε φιλία με τον διάσημο Galileo Galilei, τον οποίο και σεβόταν και θαύμαζε υπερβολικά όχι μόνο για την τεράστια ευφυΐα του, αλλά και για τη γλυκύτητα και της φύσης του και των τρόπων του» (πρβλ. Douglas, 2004: 196· 1 Aubrey, 1898a: 366).

Η υλιστική, μονιστική και κινηματική αντίληψη της θεωρίας του Hobbes για τη φύση και πιο συγκεκριμένα, η άποψη ότι η κίνηση είναι η καθολικά αιτιώδης αρχή του κόσμου, φαίνεται να έχει επιρροές όχι μόνο μεθοδολογικά, αλλά και οντολογικά, από το έργο του Galileo. Ο Hobbes δεν είχε διδαχθεί τη γεωμετρία από τα φοιτητικά του χρόνια στην Οξφόρδη και πολλές φορές άσκησε κριτική στα προγράμματα σπουδών των Πανεπιστημίων. Στο *Leviathan or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth ecclesiasticall and civill* αναφέρει ότι η γεωμετρία, μέχρι τα πρόσφατα χρόνια, δεν ήταν κεντρικής σημασίας, ενώ υποστήριξε ότι ένα παιδί θα πρέπει να έρχεται σε επαφή με τη γεωμετρία από τη στιγμή που αρχίζει να αντιλαμβάνεται τα λατινικά (Hobbes, 1839: 670, 671). Η γεωμετρία δεν μπήκε στη ζωή του Hobbes πριν το 1630. Ο Aubrey αναφέρει στη βιογραφία του Hobbes, ότι ενόσω ο δεύτερος βρισκόταν στη βιβλιοθήκη ενός ευγενή στη Γενεύη, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του με τον νεαρό Gervase Clifton, άρχισε να διαβάζει τα Στοιχεία του Ευκλείδη. Εκεί είναι η πρώτη φορά, όπου ο Hobbes εντυπωσιάζεται με τη γεωμετρία, περισσότερο λόγω της μεθόδου συλλογισμού παρά λόγω των θεωρημάτων (Douglas, 2004: 193· Malcolm, 1996: 16, 21· Macpherson, 1968: 17, 18).

Αν ήδη από το τρίτο ταξίδι του ο Hobbes είχε εισχωρήσει στους φιλοσοφικούς κύκλους του Παρισιού, το τέταρτο ταξίδι του και η εντεκάχρονη διαμονή του στο Πα-

ρίσι υπήρξε καθοριστικής σημασίας τόσο για την πνευματική του δραστηριότητα όσο και για την εξάπλωση της φήμης του στην «Ήπειρο». Παρά το γεγονός ότι είχε τη μορφή «αυτοεξορίας» και ενείχε την ανασφάλεια και το φόβο που ένας εμφύλιος πόλεμος γεννά, ο Hobbes ταξιδεύει στο Παρίσι και βρίσκει κοινωνικό, πολιτικό, θρησκευτικό και πνευματικό «άσυλο» κοντά στο θεολόγο, φιλόσοφο και μαθηματικό Marin Mersenne.

Η γνωριμία του με τον Mersenne πιθανότατα έγινε μέσα από το πνευματικό δίκτυο των αδερφών Cavendish και του κύκλου Welbeck. Από το 1640 και καθ' όλη τη διαμονή του στο Παρίσι, ο Hobbes υπήρξε ιδιαιτέρως δραστήριος πνευματικά, ενώ πλέον βρισκόταν μεταξύ των πιο διακεκριμένων μελών του φιλοσοφικού κύκλου που συγκεντρώνεται γύρω από την εμβληματική φιγούρα του γάλλου λογίου (Skinner, 1966: 288). Στο πλαίσιο αυτής της φιλίας, ο Hobbes συνάντησε και διατήρησε αλληλογραφία καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του με διάφορους φυσικούς φιλοσόφους, οι οποίοι εκείνη την περίοδο, επίσης διατηρούσαν σχέσεις με τον Mersenne, όπως ο γάλλος Ουγενότος Samuel de Sorbière (1615–1670), ο γάλλος αντι-αριστοτελικός Pierre Gassendi (1592-1655), ο ολλανδός Christiaan Huygens (1629-1695), ο γάλλος Blaise Pascal (1623-1662), ο γάλλος μαθηματικός και αντι-καρτεσιανός Gilles Personne de Roberval (1602-1675), ο ιταλός Evangelista Torricelli (1608-1647), ο γάλλος René Descartes, ο γάλλος Pierre de Fermat (1601-1665), ο Γάλλος Claude Mydorge (1585-1647) κ.ά.. Ενώ παράλληλα ποτέ δεν αποκόπτεται από τους στενούς δεσμούς του με την αριστοκρατία της Αγγλίας. Ας σημειωθεί ότι το 1647 και ενώ βρισκόταν στη Γαλλία, η μαρκησία του Newcastle, η οποία ήταν υπεύθυνη για την εκπαίδευση του πρίγκιπα Charles, ζητά από τον Hobbes να αναλάβει τη διδασκαλία της γεωμετρίας στον εξόριστο πλέον γιο του Charles I, πρίγκιπα της Ουαλίας και μελλοντικό Βασιλιά Charles II. Ο Hobbes αποδέχεται την πρόταση, ωστόσο οι λόγοι δεν ήταν οικονομικής φύσεως, αφού δύο χρόνια αργότερα ο ίδιος βρέθηκε στη θέση να δανείζει χρήματα στην οικογένεια του Newcastle. Η αποδοχή μιας τέτοιας πρότασης ήταν αδιαπραγμάτευτη για τον Hobbes, αφού έχοντας το ρόλο του δασκάλου γεωμετρίας του νεαρού πρίγκιπα ήρθε σε επαφή με ένα κύκλο εξόριστων άγγλων ευγενών, πολιτικών, αυλικών και κληρικών, όπως ο John Cosin (1594-1672) ο μελλοντικός επίσκοπος του Durham και ο Henry Bennet (1618-1685), ο μελλοντικός γραμματέας του αγγλικού κράτους πρώτος κόμης του Arlington, οι οποίοι οργάνωναν συναντήσεις στο Λούβρο και στο Saint Germain (Malcolm, 1996: 31· Shapin, Schaffer, 1985: 153).

Ο Hobbes, λοιπόν, βρίσκεται στο επίκεντρο ενός από τα σημαντικότερα πνευματικά κέντρα της εποχής, έχει ήδη αναπτύξει ένα ευρύ δίκτυο γνωριμιών και συγκροτεί τη φήμη ενός αξιοσέβαστου άγγλου φιλοσόφου της εποχής. Στο ιστορικό φόντο των αιφνίδιων αλλαγών και των αιματηρών συγκρούσεων στην Αγγλία, αλλά και του γαλλικού πνευματικού και πολιτικού ασύλου του Mersenne, ο Hobbes αποφασίζει τη συγγραφή του μνημειώδους έργου του *Leviathan or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth ecclesiasticall and civill*. Αυτό το αμφιλεγόμενο, για την εποχή του, έργο συντέθηκε εξ ολοκλήρου στη Γαλλία, εκφράζοντας περίτεχνα την πολιτική και φυσική φιλοσοφία του Hobbes που ήδη είχε συλλάβει από το 1630. Δημοσιεύεται το 1651, τη χρονιά όπου ο Hobbes, με τη λήξη του πολέμου, επιστρέφει στην Αγγλία.

Οι σκληρές κοινωνικοπολιτικές αλλαγές αντανακλώνται σε αυτό το μνημειώδες έργο, στο οποίο ο Hobbes αφιερώθηκε με κεντρικό σκοπό να αναπτύξει τη ρητορική της απόλυτης μοναρχίας (*absolute sovereignty*). Η συγγραφή του *Leviathan* υπήρξε καθοριστικής σημασίας για τον Hobbes. Ήλπιζε ότι θα ακουστεί από τους συγχρόνους του και το *Leviathan* θα γίνει η βάση για τη σωστή διακυβέρνηση του τόπου και τη διασφάλιση της ειρήνης. Το έργο γράφτηκε για να απευθυνθεί τόσο στις πολιτικές αρχές της Αγγλίας όσο και της Γαλλίας. Αφενός, η Αγγλία βρισκόταν σε περίοδο εμφυλίου πολέμου, τον οποίο ο Hobbes παρακολουθούσε από απόσταση, και αφετέρου, η Γαλλία βιώνει τον αποκαλούμενο «Εμφύλιο Πόλεμο» (1649-1652) μεταξύ των ευγενών (*Fronde des nobles*) και των κοινοβουλευτιστών (*Fronde des Parlements*). Ενώ στις αρχές του 1649 και ενόσω ο Hobbes βρισκόταν στο Παρίσι, η πόλη καταλαμβάνεται από τους επαναστάτες (Tuck, 2012: x).[103]

Συγκεκριμένα, στο τέλος του δευτέρου μέρους του *Leviathan* ο Hobbes εκφράζει εύγλωττα τις προθέσεις της συγγραφής αυτού του έργου, επισημαίνοντας την ελπίδα του ότι κάποια μέρα τα γραπτά του θα πέσουν στα χέρια κάποιου κυρίαρχου, ο οποίος, χωρίς την βοήθεια κάποιου ανταγωνιστή ή κακόβουλου διερμηνέα, θα λάβει υπόψη του τη θεωρία και μέσα από την απόλυτη κυριαρχία του θα μετατρέψει όλη αυτή την αλήθεια σε χρήσιμη πρακτική (Hobbes, 1839: 358).

---

[103] Το επαναστατικό επεισόδιο είναι ιστορικά γνωστό ως *Fronde*. Ο όρος μεταφράζεται *σφεντόνα* και ήταν το όργανο με το οποίο οι *Fronde des Parlements* χρησιμοποιούσαν για να σπάσουν τα τζάμια των υποστηρικτών του δευτέρου Επικεφαλής της Γαλλικής Μοναρχίας Cardinal Mazarin, 1602–1661. Η λέξη *Frondeur* στην πορεία του Εμφυλίου Πολέμου ταυτίζονταν με όποιον υποστήριζε την άποψη ότι η εξουσία του Βασιλιά θα πρέπει να περιοριστεί.

3.1.4. Στο Παρίσι, ακολουθώντας την «επιστήμη» του Mersenne

Ο Hobbes ευρισκόμενος υπό την «προστασία» του Mersenne συμμετέχει σε ένα πνευματικό κύκλο, ο οποίος κινείται και δρα ως το κέντρο του «πνευματικού σύμπαντος» της «Ευρώπης» του 17ου αιώνα. Ο Mersenne είναι το επίκεντρο της γαλλικής επιστημονικής κοινότητας της εποχής, αφού παίζει το ρόλο διαύλου επικοινωνίας μεταξύ των λογίων και των πολυμαθών αριστοκρατών και ιερέων ανά την «Ευρώπη», τόσο οργανώνοντας συναντήσεις στο κελί του, αλλά κυρίως μέσω αλληλογραφίας δημιουργώντας ένα πολύπλοκο πνευματικό δίκτυο. Είναι εκείνος, ο οποίος λαμβάνει το ρόλο του «πάτρωνα», του λόγιου, του σύμβουλου, του σχολιαστή, αλλά και του πνευματικού καθοδηγητή. Προσπαθεί να ενθαρρύνει την επικοινωνία και τη δημόσια συζήτηση ενός πλήθους λογίων, με έδρα κυρίως την κεντρική «Ευρώπη», καταφέρνοντας να εδραιώσει μία από τις διασημότερες «ευρωπαϊκές ακαδημίες». Ο Mersenne δεν είχε ούτε το ανάλογο *status quo* ούτε την περιουσία, την οποία κατέχει ένας πάτρωνας του 17ου αιώνα. Ωστόσο, με τη φήμη την οποία απέκτησε μέσω της *δημοκρατίας των γραμμάτων* (*republic of letters*) που είχε αναπτύξει, κατέλαβε μία ιδιαιτέρως κεντρική θέση σε ότι αφορά ζητήματα ιδεών και του δημοσίου διαλόγου σχετικά με αυτά (Sarasohn, 1993: 79).

Από το 1635 και έπειτα η φήμη του ενισχύεται από την οργάνωση συχνών συναθροίσεων στο κελί του στο μοναστήρι Minimin στο Place Royale, οι οποίες απέκτησαν επίσημο χαρακτήρα μεταξύ των μελών της ευρείας αυτής κοινότητας και διατηρήθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του Mersenne. Η δράση του γάλλου λογίου, αποκτά τον τίτλο της ακαδημίας, γνωστής ως *Académie Mersenne* ή *Académie Parisiensis*. Ο ίδιος ο Mersenne σε ένα γράμμα του προς τον πάτρωνα του Nicolas-Claude Fabri de Peiresc (1589-1637) στις 23 Μαΐου 1635 αναφέρει: «Υποθέτω ότι ο Gassendi θα είναι εδώ στις αρχές του Ιουνίου, για το οποίο και χαίρομαι. Τότε, θα δει μία ακαδημία η οποία έχει ξεκινήσει εδώ, σε αυτή την πόλη, λίγο καιρό πριν, και η οποία είναι η πιο ευγενής στον κόσμο, γιατί αφορά τα μαθηματικά»·[104] μία ακαδημία η οποία βασίζεται στην αλληλογραφία μεταξύ των μελών της, αλλά και τις τακτικές συναθροίσεις για τους γάλλους λόγιους. αλλά και για τους επισκέπτες.

---

[104] Γράμμα του Mersenne στο Peiresc στις 23 Μαΐου του 1635, βλ. Mersenne, 1959: 209-211.

Η κοινότητα που συγκεντρώνονταν γύρω από τον γάλλο λόγιο είχε ιδιαίτερη σύνθεση σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ακαδημίες της εποχής της. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι δεν λειτουργούσε ποτέ υπό την προστασία ενός συγκεκριμένου πάτρωνα, παρά το γεγονός ότι στην πλειοψηφία τους τα μέλη της διατηρούσαν σχέσεις πατρωνίας ανεξάρτητα από τη συμμετοχή τους στον κύκλο του Mersenne. Με κέντρο τον γάλλο λόγιο, το κοινωνικό αυτό δίκτυο απλώνονταν σε όλη την «Ευρώπη» και σχημάτισε πολύπλοκες εσωτερικές σχέσεις, οι οποίες βασίζονταν κυρίως στην αλληλογραφία μεταξύ των μελών του. Παράλληλα, κατάφερε να μετατρέψει την *ακαδημία* σε ένα ιδιαίτερο «τόπο» ανάπτυξης ιδεών, χωρίς, ωστόσο, αυτό να ενέχει κατ' ανάγκη ορισμένη γεωγραφική οριοθέτηση (Sarasohn, 1993: 86, 87). Σε ένα γράμμα του στον Peiresc στις 15 Ιουλίου 1645, ο Mersenne αναλύει την έννοια της *ακαδημίας*, έτσι όπως την έχει συλλάβει θεωρητικά και όπως την εφαρμόζει στην πράξη μέσα από αυτό το πολύπλοκο κοινωνικό δίκτυο που έχει αναπτύξει. Στο γράμμα αυτό, λοιπόν, αναφέρεται σε μία Ακαδημία, η οποία δεν θα βρίσκεται σε μία πόλη μονάχα, όπως συνήθως συμβαίνει, αλλά θα αφορά, αν όχι όλη την Ευρώπη, όλη τη Γαλλία και η οποία θα διατηρεί την επικοινωνία μέσω των επιστολών. Μία επικοινωνία, σημειώνει ο Mersenne, η οποία συχνά είναι πιο κερδοφόρα ακόμη και από την προσωπική συζήτηση, αφού πολλές φορές κανείς μπορεί να εκνευριστεί τόσο πολύ με τις απόψεις και τα επιχειρήματα κάποιου άλλου, που η συμπεριφορά του να αποθαρρύνει πολλούς άλλους.[105]

Σε αυτό το περιβάλλον ο Hobbes αποκτά την κοινωνική και πολιτική ασφάλεια, αλλά και την πνευματική καθοδήγηση που χρειαζόταν. Αποτέλεσμα αυτής της *σταθερότητας*, ήταν η έναρξη μιας έντονης και πλούσιας συγγραφικής περιόδου, η οποία χρονολογείται περίπου από το 1640. Ο Mersenne παίζει καθοριστικό ρόλο σε αυτή την ιδιαίτερη πνευματική περίοδο του Hobbes, όχι μόνο ως δίαυλος επικοινωνίας μεταξύ του Hobbes και άλλων φυσικών φιλοσόφων, αλλά και ως πνευματικός παρακινητής του Άγγλου λόγιου. Το δίκτυο που αποκτά ο Hobbes μέσω του Mersenne αποτελείται, κατά κύριο λόγο, αλλά όχι αποκλειστικά, από παριζιάνους μαθηματικούς και φυσικούς φιλοσόφους. Είναι εκείνη η περίοδος, κατά την οποία, μέσα από την αλληλογραφία και τις συζητήσεις με ένα πλήθος φυσικών φιλοσόφων, ο Hobbes αποφασίζει να μελετήσει τις αρχές της φυσικής φιλοσοφίας καταλήγοντας στο ότι

[105] Γράμμα του Mersenne στο Peiresc στις 15 Ιουλίου του 1645, βλ. Mersenne, 1959: 301-302.

αυτές βρίσκονται στη φύση και στην κίνηση. Εκεί λοιπόν, αποφασίζει να υπερασπιστεί τη συγκρότηση ενός συστήματος φιλοσοφίας, όπου η μοναδική ύλη είναι το σώμα (body) και όλες οι αλλαγές συμβαίνουν λόγω της κίνησης και της κρούσης των υλικών σωμάτων (Douglas, 2004: 194, 195).

Ο Mersenne είναι ο μεσολαβητής για την αλληλογραφία μεταξύ των μελών της *ακαδημίας*, κυρίως μέσα από την ανάδειξη ενός φυσικού φιλοσοφικού προβλήματος και την αναζήτηση λύσεων από τους εμπλεκόμενους στην αλληλογραφία. Με τον ίδιο τρόπο ο Mersenne είναι ο μεσολαβητής μεταξύ του Hobbes και του Descartes. Τον Μάιο του 1648 ο Descartes και ο Hobbes συναντιούνται για πρώτη φορά στο σπίτι της Μαρκησίας του Newcastle, η οποία υπήρξε πάτρωνας τόσο του Gassendi όσο του Descartes, αλλά και του Hobbes. Στην αλληλογραφία του Sir Charles Cavendish με τον Άγγλο μαθηματικό John Pell (1611-1685) αναφέρεται ότι μετά την επιστροφή του Descartes στη Γαλλία και την επανασύνδεση του με τον Gassendi,[106] οι τρεις τους συμμετείχαν στο δείπνο της Μαρκησίας, ενώ σε αλληλογραφία μεταξύ των Mersenne και Sobrière φαίνεται ότι οι δύο αλληλογράφοι ήταν επίσης παρόντες στην συνάντηση. Το 1648 φαίνεται ότι η σχέση του Hobbes και του Descartes διατηρείται σε φιλικά επίπεδα, όπως δείχνει η συνάντηση τους τον Μάιο του 1648, όπου ο Sir Charles αναφέρει ότι "Mr: de Cartes and Mr: Hobbes have met […] and had some discourse, and as they agree in some opinions so they extreamelie differ in others, as in the nature of hardness" (Hobbes, 1997: 827). Λίγα χρόνια πριν, μία τέτοια συνάντηση ήταν αδύνατη, αφού από κοινού ο Hobbes και ο Descartes την απέρριπταν. Ο λόγος της αμοιβαίας «αποστροφής» υπήρξε η διαφωνία τους πάνω στο *Méditations* του Descartes, η οποία εκφράστηκε από τον Hobbes με τη δημοσίεση του *Objections on Meditations*. Η δημοσίευση έγινε το 1641,[107] ωστόσο, η συγγραφή του έργου αυτού δεν θα μπορούσε να γίνει χωρίς την υποκίνηση και στήριξη που παρείχε ο Mersenne στον Hobbes (Hervey, 1952: 69, 70).

Το 1648, και ενώ ο Hobbes βρισκόταν στο κέντρο των πνευματικών κύκλων που άνθιζαν εκείνη την περίοδο στη Γαλλία, ο θάνατος του Mersenne και η αναχώ-

---

[106] Αναφορικά η *αποξένωση* που είχε δημιουργηθεί μεταξύ του Descartes και του Gassendi ήταν αποτέλεσμα μιας έντονης διαφωνίας πάνω στο *Meditationes de prima philosophia* του πρώτου. Να σημειωθεί επίσης ότι ο Gassendi είναι ένας από τους έξι συγγραφείς του *Objections on Meditations*.

[107] Το *Objections* περιελάμβανε συνολικά έξι σχόλια, καθώς και τις απαντήσεις του Descartes σε κάθε ένα από αυτά. Χωρίζεται σε συνολικά έξι κεφάλαια, κάθε ένα από τα οποία αφιερώνεται σε κάθε σχόλιο ξεχωριστά και στις απαντήσεις σε αυτό. Τα σχόλια γράφουν κατά σειρά οι Caterus, Mersenne, Hobbes, Arnauld, Gassendi, ενώ η έκτη αντίρρηση είναι αποτέλεσμα των συζητήσεων μεταξύ του Mersenne και άλλων λογίων από τον ευρύτερο κύκλο του γάλλου λογίου.

ρηση του Gassendi για τη νότια Γαλλία δημιουργεί ένα κλίμα πολιτικής, φιλοσοφικής και συντροφικής απώλειας και ανασφάλειας στον Hobbes. Αυτή η κατάσταση που βίωνε ο Hobbes ενισχύθηκε από την κορύφωση του εμφυλίου πολέμου στην Αγγλία και την εκτέλεση του Βασιλιά Charles I, τον Ιανουάριο του 1649. Δύο χρόνια μετά ο Hobbes επιστρέφει στο Λονδίνο, ενώ ήδη με την έκδοση του *Leviathan* είχε αποκτήσει πολλούς εχθρούς στη Γαλλία.

Η σφοδρή επίθεση του Hobbes στην Εκκλησία της Αγγλίας θίγει τόσο τους Αγγλικανούς ευγενείς που είναι εξόριστοι στο Παρίσι (κυρίως εκείνους που βρίσκονταν στην αυλή του επίσης εξόριστου πρίγκιπα της Ουαλίας και μελλοντικού Βασιλιά Charles II), όσο και τους Αγγλικανικούς, αλλά και Πουριτανικούς κύκλους πίσω στην μεγάλη νήσο. Είναι μια περίοδος, όπου η φήμη του κλονίζεται, και ο Hobbes βιώνει τον αποκλεισμό από την αυλή του εξόριστου πρίγκιπα, αλλά και από άλλους πνευματικούς κύκλους στη Γαλλία.

Τα δύο τελευταία μέρη του *Leviathan* (*Of a Christian Common-wealth* και *Of the Kingdom of Darkness*), στα οποία ο Hobbes αναπτύσσει τις απόψεις του περί θρησκείας και της εμπλοκής του κλήρου στην πολιτική εξουσία, ήταν εκείνα που κυρίως προκάλεσαν τον βίαιο αποχωρισμό του από τον κύκλο των φιλοβασιλικών φίλων του, αλλά και το ξέσπασμα μιας περιόδου έντονων διαμαχών για τον άγγλο φιλόσοφο. Ωστόσο, η ίδια ακριβώς συζήτηση στάθηκε η αιτία για να αγκαλιάσουν την ιδεολογία του Hobbes κάποιοι άλλοι φιλοβασιλικοί, αναδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο την ετερογένεια της εποχής· μιας εποχής, στην οποία το *Leviathan* διχάζει τους αναγνώστες του, σε εκείνους οι οποίοι υποστήριζαν ότι ο Βασιλιάς θα πρέπει να ενισχύσει την εξουσία της Εκκλησίας της Αγγλίας και σε εκείνους (κυρίως όσοι σχετίζονταν με την Henrietta Maria), οι οποίοι πίστευαν ότι ο Βασιλιάς θα πρέπει να εγκαταλείψει την Εκκλησία, για να διασφαλίσει την προσωπική του πολιτική υπεροχή (όπως έκανε και ο πατέρας της Henrietta Maria, Βασιλιάς Henry IV της Γαλλίας) (Tuck, 2012: xxxviii, xliii).

Ο Hobbes υπήρξε θερμός υποστηρικτής των *royalists* κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο μεταξύ του Βασιλιά και του Κοινοβουλίου, ωστόσο όταν το *Leviathan* εκδίδεται φαίνεται να συμμορφώνεται μερικώς με τη *νέα δημοκρατία* (*new republic*) η οποία εισήχθη την περίοδο μετά τον αποκεφαλισμό του Βασιλιά. Στα μέσα του Δεκεμβρίου το 1651, ο Hobbes επιστρέφει στο Λονδίνο, όπου μπόρεσε άμεσα να επανασυνδεθεί με τον Sir Charles Cavendish, ενώ σύντομα θα επέστρεφε στη συνεργα-

σία του με τον κόμη του Devonshire και στους ρυθμούς της προηγούμενης ζωής του ως γραμματέας και πνευματική συντροφιά της οικογένειας (Malcolm, 1996: 33).

3.2. John Wilkins: Ο «Ανεκτικός» Επίσκοπος, ο Επικεφαλής του κολεγίου Wadham και ο Γραμματέας της Royal Society

3.2.1. Μαθητεύοντας στο Magdalen Hall της Οξφόρδης, ή αλλιώς στο μάτι του «Λαουντιανού» κυκλώνα

Το 1614, ο χρυσοχόος Walter Wilkins από την Οξφόρδη και η Jane Dod, η κόρη του γνωστού Πουριτανού κληρικού της εποχής John Dod, τρία χρόνια μετά το γάμο τους αποκτούν τον πρωτότοκο γιό και δεύτερο τέκνο τους, πιθανότατα στο Canons Ashby, στην κομητεία/ επαρχία του Northamptonshire, στο πατρικό σπίτι της Jane.[108] Το τέκνο αυτό λαμβάνει το όνομα John και πρόκειται να είναι ένα από τα κεντρικά πρόσωπα της μελλοντικής αγγλικής Μεταρρύθμισης. Ως ενήλικας, καταλαμβάνει κυρίως διοικητικές θέσεις υψηλού κύρους στις οποίες αναδεικνύεται η οργανωτική και διαχειριστική του ικανότητα, αλλά και η δυναμική του στο να συγκροτεί συμπαγείς ομάδες από διανοούμενους της εποχής με πολιτική και θρησκευτική ισχύ.

Η οικογένεια Wilkins, με τα πέντε τέκνα της Mary, John, Thimothy, Peter και Martha, από το 1615 μέχρι το 1625 διαμένουν στην Οξφόρδη, όπου ο Walter Wilkins εργάζεται ως χρυσοχόος και δραστηριοποιείται στα κοινά της πόλης. Το 1623, ο Walter αρρωσταίνει βαριά και δύο χρόνια αργότερα η οικογένεια βιώνει την απώλεια του· την απώλεια «ενός άντρα ιδιαιτέρως έξυπνου με πνεύμα μηχανικού, ο οποίος έδειχνε μεγάλο ενδιαφέρον για την πειραματική πρακτική και για την αέναη κίνηση» (Aubrey, Hearne, 1813: 581). Σε μικρό χρονικό διάστημα μετά το θάνατο του, η χήρα Jane νυμφεύεται τον μορφωμένο υπεύθυνο της ενορίας All Saints στην Οξφόρδη, Francis Pope. Ο Pope, είχε δύο παιδιά, τη Shara, η οποία πέθανε σε παιδική ηλικία και τον πρωτότοκο γιό του Walter Pope, ο οποίος στην πορεία της ζωής του αναπτύσσει στενή σχέση με τον ετεροθαλή αδερφό του John. Ωστόσο, η Jane και ο Fran-

[108] Σύμφωνα με την Barbara Shapiro, ο τόπος γέννησης του John Wilkins έχει ταλαιπωρήσει τους βιογράφους του, ακόμη και τους σύγχρονούς του όπως ο Anthony Wood (1632-1695) και ο John Aubrey Βλ. Shapiro, 1696: 254.

cis έχουν σύντομη κοινή ζωή. Το 1631 ο Francis πεθαίνει και τέσσερα χρόνια αργότερα ακολουθεί και η Jane. Την περίοδο εκείνη, ο John έχει κλείσει τα είκοσι χρόνια ζωής και βρίσκεται στο τέλος των σπουδών στο Magdalen Hall στην Οξφόρδη (Davies, 2005: 95).

Ο John Wilkins μέχρι τα εννιά του χρόνια μαθήτευσε στο σπίτι, πιθανότατα έχοντας βοήθεια από τον παππού του John Dod, ο οποίος ήταν απόφοιτος του κολεγίου Jesus στο Κέιμπριτζ. Στην ηλικία των εννέα ετών βρίσκεται στην ενορία All Saints στην Οξφόρδη, παρακολουθώντας μαθήματα λατινικών και ελληνικών στο σχολείο γραμματικής του Edward Sylvester (Aarsleff, 1992: 8). Το 1627 δύο χρόνια μετά το θάνατο του Βασιλιά James I, την ενθρόνιση Charles I και του βασιλικού του γάμου με την γαλλίδα Καθολική Henrietta-Maria, ο John Wilkins σε ηλικία δεκατριών ετών εγγράφεται στο Πουριτανικής διοίκησης New Hall Inn στην Οξφόρδη, ενώ πέντε μήνες αργότερα, τον Οκτώβρη του 1627, συνεχίζει την εκπαίδευση του στο επίσης Πουριτανικών καταβολών Magdalen Hall. Σύμφωνα με την Barbara Shapiro, η εισαγωγή του Magdalen Hall, δεν υποδεικνύει τόσο τις Πουριτανικές του συνδέσεις, όσο αντανακλά μία οικογενειακή παράδοση.

Το 1631, λαμβάνει το πτυχίο του (Bachelor of Arts), ενώ το 1634 το μεταπτυχιακό τίτλο Master of Arts και γίνεται παιδαγωγός (tutor) στο Magdalen Hall. Το 1637 ο Wilkins αναζητά μία καριέρα στην ιεραρχία του κλήρου, αφήνοντας πίσω την ταραχώδη ζωή που επιφύλασσε εκείνη την περίοδο η διαμονή στα κολέγια του Πανεπιστημίου του Κέιμπριτζ και της Οξφόρδης. Εκείνη την περίοδο, μάλιστα, η Οξφόρδη, αλλά και το Magdalen Hall συγκεκριμένα, εμπλέκονται στη θρησκευτική αναταραχή που προκαλεί η άνοδος της δύναμης των υποστηρικτών του William Laud, εφεξής Laudians (Shapiro, 1969: 13, 14).

Επί της βασιλείας του Charles I, ο William Laud ανεβαίνει στο υψηλότερα αξιώματα της ιεραρχίας του κλήρου. Η θεολογία του είναι ιδιαιτέρως επηρεασμένη από τον Jacob Arminius, και πολλές φορές οι Laudians κατηγορούνται ως Arminians.[109] Το 1630 αποκτά τη θέση του Καγκελάριου του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, και με αυτή του την ιδιότητα εμπλέκεται στις κεντρικές αποφάσεις για τη

[109] Η θεολογία του δανού θεολόγου Jakob Hermanszoon, γνωστού ως Jacob Arminius, η οποία πηγάζει από την αντίθεσή του στην ερμηνεία των διδαχών του John Calvin από την ολλανδική μεταρρυθμιστική Εκκλησία (Dutch Reformed Church) της εποχής και υπήρξε η βάση για το κίνημα του αρμινιανισμού (arminianism), μιας σωτηριολογικής σέχτας του Προτεσταντισμού και της ολλανδικής Μεταρρύθμισης των αυτοαποκαλούμενων Remonstrants του 1610. Βλ. Leeuwen, 2009· Nichols, 1824· Ness, 1836.

λειτουργία του Πανεπιστημίου, ενώ το 1633 λαμβάνει το υψηλότερο αξίωμα της Εκκλησίας της Αγγλίας, του Αρχιεπισκόπου του Canterbury. Κατά τη διαμονή του στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, ιδρύει έδρα Αραβικών Σπουδών, ενώ ακολουθώντας τη θρησκευτική πολιτική του James I, ιδρύει και συνεχίζει να ενισχύει τη συλλογή σημαντικών, κυρίως αστρονομικών, αραβικών χειρογράφων για την Bodleian Library στηρίζοντας πολιτικά και οικονομικά ταξίδια φιλοβασιλικών λογίων, όπως του άγγλου αστρονόμου John Greaves (1602-1652) στην Εγγύς Ανατολή, ενώ παράλληλα στοχεύει σε μία δραστική μεταρρύθμιση του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης (Ben-Zaken, 2010: 117· Hill, 1991: 342).

Οι ταραχές στην Οξφόρδη και στο Κέιμπριτζ διατρέχουν ολόκληρη τη δεκαετία του 1630, με αποκορύφωμα την έναρξη του εμφυλίου πολέμου τη δεκαετία του 1640, ενώ αντανακλούν την κατάσταση που επικρατεί σε ολόκληρο το βρετανικό βασίλειο. Ωστόσο, η επιθετική μεταρρυθμιστική πολιτική που ακολουθεί ο Laud στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, αλλά και η ανερχόμενη δύναμη των Laudians είναι ιδιαιτέρως εμφανής τόσο στην καθημερινή ζωή της πόλης όσο και στην ακαδημαϊκή ζωή των κολεγίων, προκαλώντας ιδιαίτερες εντάσεις. Η ένταση αυτή αντανακλά το τρισυπόστατο ερώτημα *ποιος θα έχει τον έλεγχο της εξουσίας, υπό ποιους όρους* και *πώς θα τη νομιμοποιήσει* σε μία περίοδο όπου ο Laud και οι Laudians σχεδόν ταυτίζονται με τον Αγγλικανισμό. Παράλληλα ο Laud και οι Laudians φαίνεται να έχουν κερδίσει σχεδόν τον απόλυτο έλεγχο τόσο από τους λιγοστούς φιλοΚαθολικούς και τους (περισσότερους) Καλβινιστές-Αγγλικανούς όσο και από την ανταγωνιστική δύναμη των Πουριτανικών σεχτών της Οξφόρδης, διατηρώντας παράλληλα τη στήριξη του Βασιλιά Charles I (Shapiro, 1969: 14). Συγκεντρωτικά, ο Antony à Wood στο *The History and Antiquities of the University of Oxford*, παρουσιάζει τη σειρά των δράσεων του Laud που έγιναν στην Οξφόρδη από το 1630 μέχρι το τρέχον έτος (1641): 1. Τα προνόμια και οι ελευθερίες που παρείχε στο Πανεπιστήμιο μετέτρεψαν τους πολίτες της Οξφόρδης σε μεγάλους εχθρούς του Πανεπιστημίου. 2. Η μεταρρύθμιση που προώθησε σχετικά με την πειθαρχία και τους καλούς τρόπους στο Πανεπιστήμιο, οι οποίοι πριν την εποχή του ήταν σε παρακμή, βρήκε αντίσταση από τις κυρίαρχες ομάδες του Πανεπιστημίου, αλλά σε βάθος χρόνου κατάφερε να επιτύχει το σκοπό της. 3. Ενθάρρυνε εκείνους που άνηκαν στην Εκκλησία της Ρώμης και όχι της Αγγλίας. 4. Το 1632 προώθησε τρεις υποτροφίες (Felloweships) σε διάφορα κολέγια της

Οξφόρδης για την έναρξη και υποστήριξη διαλέξεων για την αραβική γλώσσα και φιλοσοφία (Wood, 1796: 434).

Σύμφωνα με τη Shapiro, η απόφαση του John Wilkins να παραιτηθεί της ακαδημαϊκής του καριέρας, πιθανότατα έχει να κάνει με τις αναταραχές στην Οξφόρδη και την επιτυχία της πολιτικής Laud. Το Magdalen Hall ήταν γνωστό για τις Πουριτανικές του καταβολές, και παραμένει Πουριτανικό τουλάχιστον μέχρι το 1634 όπου στη διεύθυνση παραμένει ο Καλβινιστής, anti-Laudian και anti-arminian John Wilkinson. Από το 1605 μέχρι το 1634, το Magdalen Hall διατηρεί τον pre-Laudian Καλβινισμό του, είναι anti-arminian, σε μία εποχή όπου οι δυνάμεις των Laudians και του Αρμινισμού υπερισχύουν στην Οξφόρδη. Ωστόσο το 1634 ο John Wilkinson αποβάλλεται από τη διοίκηση του Madgalen Hall, με την κατηγορία ότι παρέκλινε από τα διοικητικά του καθήκοντα ενθαρρύνοντας ανάρμοστες συμπεριφορές στους φοιτητές του (Shapiro, 1969: 14). Σχετική ιδιαίτερη μαρτυρία εντοπίζεται στην απάντηση του Charles I σε ένα υπόμνημα (Humble Petition) του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, η οποία κατατέθηκε στο Κοινοβούλιο στις 27 Απριλίου 1641 εκ μέρους της Επισκοπής και των Καθεδρικών ναών και στην οποία αναφέρεται ότι: «Περίπου την ίδια περίοδο ένα άλλο υπόμνημα με τον ίδιο σκοπό,[110] και υπογεγραμμένο από όλους τους πτυχιούχους του Πανεπιστημίου, εκτός μόνο από μερικούς που άνηκαν στο Magdalen Hall και στο New Inn, οι οποίοι είναι όπως θα λέγαμε Πουριτανοί και εκπαιδευμένοι υπό την διεύθυνση του Dr. John Wilkinson» (Wood, 1796: 430, 431). Περίπου την ίδια περίοδο με την αποβολή του Wilkinson, επίσης αποβάλλεται ο John Oxebridge (1608-1674), ο οποίος το 1631 παίρνει τον τίτλο Master of Arts από το Magdalen Hall και γίνεται παιδαγωγός στο κολέγιο, μέχρι και την αποβολή του από τον Laud το 1634:

> Ο *Laud* υπήρξε ιδιαίτερα προσεκτικός με τους παιδαγωγούς του Πανεπιστημίου που δεν ήταν ορθόδοξοι, και συγκεκριμένα εναντίον του *John Oxenbridge, Master of Arts, μέλος του Magdalen*

[110] Η αναφορά παραδόθηκε στο Κοινοβούλιο στις 27 Απριλίου και την παρέδωσαν στην Αυτού Μεγαλειότητα του την τελευταία ημέρα του εν λόγω μήνα και εκείνος έδωσε την απάντησή του το αποτέλεσμα της οποίας έχει ως εξής: «ότι ελπίζει ότι το Πανεπιστήμιο δεν δυσπιστεί απέναντι στην ευμένεια και την αγάπη προς την Εκκλησία. Ότι ο ίδιος γνωρίζει ότι ο κλήρος υπέφερε, επειδή υπήρξε έμπιστος και πρόθυμος για να τον υπηρετήσει, και ως εκ τούτου δεσμεύεται να τον προστατεύσει με όλες του τις δυνάμεις. Και ότι πιστεύει ότι η κλοπή και ο αφανισμός της Εκκλησίας θα φέρει αιώνια σύγχυση και καταστροφή για το κράτος, και ότι η μοναρχία δεν θα υπάρξει για καιρό αν η ιεραρχία χαθεί», βλ. Wood, 1796: 430, 431.

> *Hall*: ο οποίος κρίθηκε ένοχος για παράξενους, ασυνήθεις και δεισιδαιμονικούς τρόπους αντιμετώπισης των σπουδαστών του, με να τους πείθει να συνυπογράφουν άρθρα σχεδιασμένα από τον ίδιο, [θεωρώντας ότι ο ίδιος τους καθοδηγεί καλύτερα απ' ό,τι η εξουσία της παρούσας κυβέρνησης], και έτσι διατάχθηκε από τον Αντιπρόεδρο να μην είναι πια παιδαγωγός και να μην αναλαμβάνει πλέον σπουδαστές […] Αυτό το άτομο εξαναγκάστηκε να αφήσει το Πανεπιστήμιο και το έθνος, και μπόρεσε μονάχα να επιστρέψει στην Αγγλία κατά την περίοδο της εξέγερσης, και έπειτα το 1652 κατά την περίοδο του Oliver έγινε μέλος του διδακτικού προσωπικού του κολεγίου Eaton (Wood, 1796: 433, 434).

Μετά την αποβολή του Wilkinson, στο κολέγιο ορίζεται νέος διευθυντής σε μία προσπάθεια του Laud να μετατρέψει το κολέγιο σε φιλοβασιλικό και Αγγλικανικό. Το έτος έναρξης του εμφυλίου πολέμου (1642), και ενώ ο Laud έχει ήδη συλληφθεί και φυλακιστεί με απόφαση του Long Parliament, το κολέγιο αποδέχεται το κάλεσμα του Βασιλιά Charles I για τη χρηματοδότηση του πολέμου, τον οποίο είχε κηρύξει κατά του Κοινοβουλίου και δωρίζει το ασήμι που έχει στην κατοχή του (Wood, 1796: 458).[111] Το κολέγιο παραμένει φιλοβασιλικό μέχρι και το 1648, όπου υπό Πουριτανική διαταγή ο John Wilkinson επανέρχεται στα διευθυντικά του καθήκοντα.

Συνεπώς, η απόφαση του Wilkins να αφήσει την καριέρα του παιδαγωγού στο Magdalen Hall, την οποία ήδη ακολουθεί ύστερα από την απόκτηση του Master of Arts, το 1634, μέχρι και το 1637, όπου φεύγει από την Οξφόρδη, για να στραφεί προς την ιεροσύνη, θα πρέπει να ερμηνευτεί υπό το πρίσμα των μεταρρυθμιστικών αποφάσεων του Laud για το Magdalen Hall, αλλά και των μεταρρυθμιστικών αναταραχών σε ολόκληρη την Οξφόρδη. Παρά το γεγονός ότι ο John Wilkins απορρίπτει την ακαδημαϊκή του καριέρα, το ενδιαφέρον του για τη νέα φιλοσοφία προσπερνά τα φοιτητικά του χρόνια και εξακολουθεί να τον γοητεύει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Το 1637, επιστρέφει στη γενέτειρα του ως εφημέριος και διαδέχεται τον παππού του, John Dod, στην ενορία της Fawsley, στην κομητεία του Northamptonshire.

---

[111] "Jan. 10, Tuesday [1642] The King's letters came to all Colleges and Halls, for their Plate to be brought to the Mint, and turned into Money. Whereupon all sent except New Inn, and soon after most house keepers and private person", Wood, 1796: 458.

Εκείνη περίπου την περίοδο, αναφέρεται ότι γίνεται προσωπικός εφημέριος του William Fiennes, πρώτου υποκόμη Saye and Sele (1582-1662), υποστηρικτή των Πουριτανικών ανερχόμενων δυνάμεων και έπειτα μέλους του Westminster Assembly. Με την ίδια ιδιότητα, ο Wilkins σχετίζεται με τον George 8th Lord of Berkeley (1601-1658), στον οποίο και αφιερώνει το πρώτο ανώνυμο έργο του με τίτλο *Mercury or the Secret and Swift Messenger: Shewing, How a Man may with Privacy and Speed communicate his thought to a Friend at any distance* (1641), υπογράφοντας ως "Your Lordships Servant and Chaplaine, I.W.".

Τον Αύγουστο του 1644, αποχωρεί από την υπηρεσία του στον Λόρδο Berkeley, για να συνδεθεί με την ίδια ιδιότητα με τον πρίγκιπα του Παλατινάτου, τον Charles Lewis, ανιψιό του Βασιλιά Charles I και μεγαλύτερο αδερφό του πρίγκιπα Rupert, ο οποίος εκείνη την περίοδο κατοικεί στην Αγγλία. Ο Charles Louis ενθαρρύνει το ενδιαφέρον του Wilkins για τη νέα φιλοσοφία, τον ελεύθερο χρόνο του οποίου γεμίζουν πρακτικές φυσικού φιλοσοφικού ενδιαφέροντος και η συγγραφή έργων αστρονομικού, φυσικού φιλοσοφικού και θεολογικού ενδιαφέροντος. Έως το 1646 ο Εκλέκτορας στόχευε στην πιθανότητα υποψηφιότητας για τη διαδοχή του στον αγγλικό θρόνο, ενώ παράλληλα τα τελευταία χρόνια πριν τη λήξη του Τριακονταετούς Πολέμου διαπραγματεύεται το μέλλον του υπό διάλυση Παλατινάτου. Το 1648, με την υπογραφή της συνθήκης της Βεστφαλίας αναγνωρίζεται ως Εκλέκτορας του κάτω Παλατινάτου. Ωστόσο, εξακολουθεί να παραμένει στην εξορία του στην Αγγλία μέχρι και το φθινόπωρο του 1649, ενώ έπειτα από τον αποκεφαλισμό του θείου του Charles I, και παρά τις πρότερες κοινοβουλευτικές του συμπάθειες και διασυνδέσεις,[112] αποκηρύττει το Κοινοβούλιο και καταγγέλλει την Κοινοπολιτεία ως υπαίτια όργανα για το θάνατο του Βασιλιά. Η σύνδεση του Wilkins με τον Εκλέκτορα του Παλατινάτου Charles Louis, του δίνει τη δυνατότητα εμπλοκής στην πολιτική της περιόδου. Έτσι ο Wilkins αναπτύσσει σχέσεις τόσο με φιλοβασιλικούς όσο και κοινοβουλευτικούς και αναμειγνύεται με σημαντικά για την εποχή πρόσωπα, κάποια εκ των οποίων θα φανούν ιδιαιτέρως χρήσιμα μετά την αποκατάσταση της βασιλείας το 1660. Επιπλέον του δίνεται η δυνατότητα να ταξιδέψει στην «Ήπειρο» και να επισκεφτεί την αυλή του πρίγκιπα της Οράγγης, και τον Εκλέκτορα του Παλατινάτου, τη Χάγη, τη Χαϊδελβέργη και τις Κάτω Χώρες, ενώ ήρθε σε επαφή με τις αντιθέσεις της

[112] Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτές οι συμπάθειες και οι διασυνδέσεις του Charles Louis στάθηκαν εμπόδιο στις ομαλές σχέσεις μεταξύ θείου και ανιψιού.

θρησκευτικά ανεκτικής και κοσμοπολίτικης Ολλανδίας και του κατεστραμμένου Παλατινάτου. Βρίσκεται στο κέντρο του κύκλου του Εκλέκτορα, γνωρίζεται με τον Samuel Hartlib και την ομάδα των Μεταρρυθμιστών (remonstrant), η οποία συγκεντρώνεται υπό την προστασία του Εκλέκτορα και έρχεται σε επαφή με τους δανούς Αρμινιανιστές (Shapiro, 1969: 23, 24).

Μέχρι το 1649 και την επιστροφή του στα ακαδημαϊκά δρώμενα, ο Wilkins αναπτύσσει σχέσεις με σημαντικές προσωπικότητες της εποχής και ζει τη ζωή του εφημέριου, κηρύττοντας σε κεντρικά σημεία της εποχής, όπως για παράδειγμα, στο *the Honourable Society of Gray's Inn* και στο *the Queen's Chapel of the Savoy* στο Λονδίνο, ενώ το ενδιαφέρον του για τη νέα φιλοσοφία δεν έπαψε ποτέ να τον απασχολεί (Aarsleff, 1992: 8,9· Sanders, 1900: 264-267· Shapiro, 1969: 21, 24).

3.2.2. Ο Φύλακας του Κολεγίου Wadham στην Οξφόρδη

Στις 18 Δεκεμβρίου το 1640, ο William Laud συλλαμβάνεται και φυλακίζεται, αλλά δεν είναι ο μόνος φιλοβασιλικός που φυλακίζεται εκείνη την περίοδο. Όσοι θεωρούνται υπεύθυνοι για την πολιτική την οποία ακολουθούσε ο Charles I κατά τα «Έντεκα Χρόνια Τυραννίας», φυλακίζονται και (κατά)δικάζονται με απόφαση του Long Parliament. Έπειτα από πέντε περίπου χρόνια φυλάκισης, ο Laud εκτελείται στο Tower Hill, αφού κατηγορήθηκε με πληθώρα κατηγοριών για προδοσία και υπονόμευση ποικίλων θρησκευτικών ζητημάτων, αλλά και των παραδοσιακών δικαιωμάτων του Κοινοβουλίου. Με τη φυλάκιση του Laud το 1640, ο Charles I κηρύττει τον πόλεμο στο *Long Parliament*, και πιστεύοντας στο πολιτικό του πλεονέκτημα εξαιτίας της ριζοσπαστικότητας του Κοινοβουλίου, ελπίζει ότι θα προσελκύσει υποστηρικτές. Ο πόλεμος του Charles I με το *Long Parliament* διαρκεί από το 1642-1648, καταλήγει στη δεύτερη φάση του εμφυλίου με τον αποκεφαλισμό του Βασιλιά στις 30 Ιανουαρίου 1648 και προετοιμάζει τις συνθήκες για την τρίτη φάση του εμφυλίου μεταξύ του Charles II και του *Rump Parliament*.[113]

[113] Η τρίτη αυτή φάση διαρκεί από το 1649 έως και τη λήξη του εμφυλίου το 1651. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, από το σχήμα του *Long Parliament* αποσπώνται βιαίως εκείνα τα μέλη, τα οποία πριν την εκτέλεση του Charles I έψαχναν για μία συμβιβαστική επίλυση. Το νέο σχήμα έμεινε γνωστό στην ιστορία ως *Rump Parliament*.

Από τα μέσα περίπου της πρώτης φάσης του Εμφυλίου (1642-1646), οι δυνάμεις του Κοινοβουλίου άρχισαν να ενισχύονται και να κερδίζουν σταδιακά τον έλεγχο από τους φιλοβασιλικούς Laudians. Εκείνη την περίοδο, τα Πανεπιστήμια αρχίζουν να μεταρρυθμίζονται από ένα σύνολο επισκεπτών τους οποίους όριζε το Κοινοβούλιο. Η διαδικασία αυτή είναι γνωστή με τον όρο *parliamentary visitation*, και η έναρξή της υπολογίζεται περίπου από το 1644 και έπειτα.[114] Οι ομάδες αυτές, πρωτίστως στόχευαν στο να «ξεριζώσουν» κάθε laudian ίχνος από τα Πανεπιστήμια. Αυτή η ενέργεια κατευθύνθηκε κυρίως προς τα Πανεπιστήμια του Κέιμπριτζ και της Οξφόρδης, όχι μόνο διότι ήταν το μέρος εκπαίδευσης του αγγλικού κλήρου, αλλά κυρίως διότι ήταν τα πνευματικά κέντρα στα οποία μορφώνονταν τα τέκνα της αριστοκρατίας, τα οποία στην ενήλικη ζωή τους προορίζονταν για τη διοικούσα τάξη. Γι αυτό το λόγο οι κοινοβουλευτικοί, στόχευαν πρωτίστως στην καταστολή κάθε ίχνους Laudianism (Λαουντιανισμού) και Arminianism (Αρμινιανισμού) από το Κέημπριτζ και την Οξφόρδη περισσότερο από οπουδήποτε αλλού στην Αγγλία (Shapiro, 1969: 14).

Η έλευση της ομάδας επισκεπτών στην Οξφόρδη με επικεφαλής τον Nathaniel Brent, ήταν ιδιαιτέρως σημαντική, αφού εκεί φαίνεται να ήταν το κέντρο των υποστηρικτών του Laud. Αρχικά, οι επισκέπτες αντικατέστησαν τους φιλο-Laudians, οι οποίοι είχαν υψηλές θέσεις στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης με δικά τους μέλη. Για παράδειγμα, ο John Wallis αντικατέστησε τον Peter Turner και ο Seth Ward αντικατέστησε τον John Greaves.[115] Ενώ εκείνοι οι οποίοι αποβλήθηκαν κατά τη διάρκεια της laudian περιόδου, όπως ο John Wilkinson διευθυντής του Magdalen Hall, ήταν κυρίως μέλη (φοιτητές και καθηγητές) εκείνων των Halls που είχαν Πουριτανική φήμη (πχ το New Inn Hall και το Magdalen Hall), και οι οποίοι επέστρεψαν στην Οξφόρδη και απέκτησαν ή επανέκτησαν διοικητικές θέσεις.

Εντός αυτών των μεταρρυθμιστικών πλαισίων, στις 13 Απριλίου 1648 ο John Wilkins επιστρέφει στην Οξφόρδη και λαμβάνει τη θέση του υπευθύνου (warden) στο κολέγιο Wadham. Σύντομα όμως, στις 5 Μαΐου 1649, οι επισκέπτες θα τον καθαιρέσουν για επτά μήνες από τα καθήκοντά του με την αιτιολογία ότι ο Wilkins εκείνη

---

[114] Στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ σημειώνεται από το 1644 και μετά, ενώ στην Οξφόρδη σημειώνεται από το 1647 και μετά. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Twigg, 1990, 1983: 513-528· Tyacke, 1997: 688-730.

[115] Οι Wallis και Ward σύντομα θα γινόντουσαν μέλη των συναντήσεων με επίκεντρο τη νέα φιλοσοφία και έπειτα ιδρυτικά μέλη της Royal Society, ενώ μέσα από αυτή τους την ιδιότητα θα εμπλεκόντουσαν σε πνευματικές διαμάχες με τον Thomas Hobbes.

την περίοδο εξαιτίας των σχέσεων τις οποίες διατηρεί με τον Εκλέκτορα του Παλατινάτου και τις υπηρεσίες που του προσφέρει, δεν έχει χρόνο να εκτελεί τις απαραίτητες υποχρεώσεις που ανέλαβε με τη θέση του υπευθύνου του κολεγίου. Πιθανότατα εκείνη την περίοδο ο Wilkins να ταξιδεύει στην «Ήπειρο» και στη Χάγη, μέχρι και τις 19 Δεκέμβρη 1659 που αναλαμβάνει ξανά τα καθήκοντά του στο κολέγιο Wadham (Aarsleff, 1992: 8, 9· Shapiro, 1969: 141).

Η μετάβαση της Οξφόρδης από βασιλικές σε κοινοβουλευτικές συμπάθειες, ήταν στην πραγματικότητα και μία πολιτισμική μετάβαση από μία κειμενική ερευνητική παράδοση προς μία πειραματική-επαγωγική διερεύνηση και μεθοδολογία της φύσης (Ben-Zaker, 2010: 132, 133). Η διοικητική και οργανωτική ικανότητα του Wilkins επικεντρώνεται στο κολέγιο Wadham τα έτη 1648-1659 και είναι καθοριστική για την καλή φήμη τόσο του κολεγίου όσο και του ίδιου του Wilkins ως διοργανωτή και συντονιστή της ομάδας με αποκλειστικό ενδιαφέρον τη νέα φιλοσοφία της Οξφόρδης αλλά και ως κεντρικού πολιτικού και θρησκευτικού προσώπου της εποχής με διασυνδέσεις τόσο βασιλικές όσο και κοινοβουλευτικές (Jardine, 2004: 122).

Η δράση του Wilkins στην Οξφόρδη υπήρξε ιδιαιτέρως σημαντική, διότι αντανακλά τις επιθυμίες πολλών σύγχρονων λογίων για την αναθεώρηση της γνώσης για τη φύση και της μελέτης των αρχαίων γλωσσών με βάση τα αιτήματα που θέτει ο Bacon στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Ο Aubrey αποκαλεί τον John Wilkins κύριο αναβιωτή της βακωνικής φιλοσοφίας (*secudum mentem domini Baconi*) στην Οξφόρδη, ο οποίος από το 1649 και έπειτα οργανώνει και συντονίζει ένα εβδομαδιαίο φιλοσοφικό club με κεντρικό ενδιαφέρον τη νέα φιλοσοφία. Σύμφωνα με το γνωστό βιογράφο, το φιλοσοφικό αυτό club θεωρείται τα σπάργανα της Royal Society (Aubrey, 1898b: 301).

Από τις αρχές του αιώνα δημιουργούνται διάφορες πνευματικές ομάδες, κάποιες εκ των οποίων συνέβαλαν έμμεσα και κάποιες άλλες άμεσα στην ίδρυση της Royal Society το 1662. Ο John Wilkins συνδέεται στο Λονδίνο με μία από τις βασικότερες ομάδες, γνωστής ως *1645 group*, ενώ γίνεται ο επικεφαλής του φιλοσοφικού club της Οξφόρδης, όταν κάποια από τα μέλη του group του Λονδίνου μετακομίζουν στην Οξφόρδη. Ωστόσο, οι δύο ομάδες βρίσκονται σε συσχέτιση καθ' όλη τη διακριτή πορεία τους, μέχρι και το 1660, όπου οι συναντήσεις του Λονδίνου αρχίζουν να συγκροτούν μία νέα εκδοχή των φιλοσοφικών ομάδων της εποχής (Shapiro, 1969: 28).

Ήδη από το 1645, λοιπόν, πραγματοποιούνται εβδομαδιαίες συναντήσεις με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τη φυσιολογία, τα μαθηματικά, την αστρονομία και τα μηχανικά πειράματα. Οι συναντήσεις αυτές λάμβαναν χώρα περίπου μία φορά την εβδομάδα για τη συζήτηση θεμάτων σχετικών με τη φιλοσοφία, ενώ συνήθως πραγματοποιούνταν στο κατάλυμα του Dr. Goddard's στη Wood-street εξαιτίας του εξοπλισμού λείανσης οπτικών κρυστάλλων τον οποίο διατηρούσε (Sholto and Reuben Percy, 1826: 1021). Ο John Wallis (1616-1703), μέλος του *1645 group* και έπειτα μέλος του φιλοσοφικού club της Οξφόρδης και συνιδρυτής της Royal Society, δίνει μία περιγραφή των συναντήσεων τους:

> […] Το έτος 1645, (αν όχι νωρίτερα) όταν ο Dr.Wilkins (ο τότε εφημέριος του Πρίγκιπα-Εκλέκτορα του Παλατινάτου, στο Λονδίνο), ο Dr.Jonathan Goddard, ο Dr.Ent, (πλέον Sir George Ent), ο Dr.Glisson, ο Dr.Scarbrough, (πλέον Sir Charles Scarbrough), ο Dr.Merrit, εγω [ο John Wallis] και μερικοί άλλοι, συναντιούνται εβδομαδιαίως, (κάποιες φορές στο οίκημα του Dr. Goddards, και κάποιες φορές στην Pub the Mitre στην οδό Wood) σε συγκεκριμένη μέρα και ώρα, έναντι συγκεκριμένου ποσού και μιας εβδομαδιαίας συνεισφοράς για τα έξοδα των πειραμάτων, και με συγκεκριμένους, ήδη από κοινού συμφωνημένους, κανόνες. Στην διάρκεια των συναντήσεων αυτών (για να αποφύγουμε την εκτροπή σε άλλες συζητήσεις, και για άλλους λόγους) απαγορέψαμε όλες τις συζητήσεις σε σχέση με τη θρησκεία, τις κρατικές υποθέσεις και τα νέα (εκτός από εκείνα που αφορούν την ενασχόληση μας με τη φιλοσοφία) περιορίζοντας τους εαυτούς μας στη φιλοσοφική εξάσκηση, και σε ό,τι σχετίζεται με αυτό: όπως Φυσική, Ανατομία, Γεωμετρία, Αστρονομία, Ναυτιλία, Στατική, Μηχανική και Φυσικά Πειράματα. Κατά τη διάρκεια των συναντήσεων, συζητήσαμε την κυκλοφορία του αίματος, τις βαλβίδες των φλεβών, την Κοπερνίκεια υπόθεση, τη φύση των κομητών και των νέων αστέρων, τους δορυφόρους του Δία, το ωοειδές σχήμα του Κρόνου, τις ανισότητες της σελήνης, τις διάφορες φάσεις της Αφροδίτης, τη βελτίωση των τηλεσκοπίων και τη λείανση των γυαλιών γι' αυτό το σκοπό (με το οποίο ο Dr.Goddard ασχολήθηκε ιδιαίτερα, και διατηρούσε ένα μηχάνημα στο σπίτι του γι αυτό το σκοπό), το βάρος του αέρα, την πιθανότητα ή όχι του κενού, και την απέχθεια της φύσης γι αυτό, τα πειράματα του Torricelli στον υδράργυρο, την κάθοδο των βαρέων σωμάτων, και το βαθμό της επιτάχυνσης τους. Μερικά από αυτά τα ζητήματα ήταν νέες ανακαλύψεις, και άλλα όχι τόσο γνωστά όσο είναι τώρα. Αυτές οι συναντήσεις μεταφέρθηκαν, πολύ σύντομα, στην pub Bull-head στην περιοχή Cheap-side και (κατά τη διάρκεια των πανεπιστημιακών περιόδων) στο κολέγιο Gresham, όπου συναντιόμασταν εβδομαδιαίως στην ομιλία του Mr. Foster (τότε καθηγητή Αστρονομίας στο κολέγιο), και μετά τις

> διαλέξεις, κάποιες φορές παραμέναμε στο δωμάτιο του Mr. Foster, ή σε κάποιο άλλο κοντινό δωμάτιο, όπου συνεχίζαμε τις αναζητήσεις, και έτσι αυξηθήκαμε σε αριθμό.[116]

Ωστόσο με τη μετακίνηση του John Wilkins, κομμάτι αυτής της ομάδας μεταφέρθηκε στην Οξφόρδη και πλέον οι συναντήσεις γίνονταν υπό τη διοίκηση και τον συντονισμό του Wilkins στο κολέγιο Wadham:

> […] Περίπου το έτος 1648, 1649 μερικοί από τη συντροφιά μας μεταφέρθηκαν στην Οξφόρδη (πρώτος ο Dr.Wilkins, και έπειτα εγώ [ο John Wallis], και σύντομα ο Dr.Goddard) και η ομάδα χωρίστηκε. Εκείνοι στο Λονδίνο (και εμείς, όποτε είχαμε την ευκαιρία να πάμε) συναντιόντουσαν, όπως και πριν. Εκείνοι στην Οξφόρδη, με τον Dr. Ward, (πλέον Bishop of Salisbury), τον Dr. Petty, (πλέον Sir William Petty), τον Dr. Bathurst, τον Dr. Willis, και πολλούς άλλους, συναντιόντουσαν (για πολλά χρόνια) στο οίκημα του Dr. Petty (για όσο ο Dr. Petty βρίσκονταν στην Οξφόρδη και για λίγο παραπάνω) εξαιτίας των διευκολύνσεων που είχαμε εκεί (σε ένα σπίτι φαρμακοποιού) να βλέπουμε και να χρησιμοποιούμε φάρμακα και άλλα παρόμοια. Οι συναντήσεις μας εκεί, ήταν πολυάριθμες και πολύ σημαντικές. Τα σημαντικά πρόσωπα, η ερευνητική μελέτη, η καινοτομία του σχεδιασμού έκανε πολλούς να καταφύγουν σε αυτές, οι οποίες όταν έπαψαν να είναι καινούργιες, άρχισαν να γίνονται πιο λιγοστές, ή ο καθείς να διεξάγει τις αναζητήσεις στο σπίτι. Στην πορεία (όταν ο Dr.Petty πήγε στην Ιρλανδία, και ο αριθμός μας λιγόστεψε) και λίγο πριν επιστέψει συναντιόμασταν στο οίκημα του Dr.Wilkins στο Wadham-Colledge.[117]

Οι φιλόσοφοι που έρχονται στην Οξφόρδη και βρίσκονται υπό την προστασία του John Wilkins, συμμετέχουν και εδραιώνουν το φιλοσοφικό club της Οξφόρδης «πειραματιζόμενοι» με μία νέα φυσική φιλοσοφική ιδεολογία, η οποία στόχευε στο συμβιβασμό τόσο με τις πολιτικές όσο και με τις εκκλησιαστικές κατευθύνσεις της εποχής (Jacob, Jacob, 1980: 257). Ωστόσο, ο Wilkins στόχευε στην προώθηση του φιλοσοφικού κύκλου του κολεγίου Wadham ως ενός club για τη φιλοσοφία εντός του οποίου θα υπερίσχυε η πολιτική και θρησκευτική ανεκτικότητα. Με αυτό τον τρόπο κατάφερε να ελκύσει Πουριτανούς, Αγγλικανούς, φιλοβασιλικούς, αλλά και φιλοκοινοβουλευτικούς. Ο Wilkins καταφέρνει να συγκεντρώσει μερικές από τις πιο σημα-

---

[116] Wallis, J., (1678), A *Defence of the Royal Society, and the Philosophical Transactions: Particularly Those of July, 1670. In Answer to the Cavils of Dr. William Holder ... In a Letter to the Right Honourable William Lord Viscount Brouncker, T. S. for Thomas Moore*. σελ 7-10.

[117] Αυτ.

ντικές φυσιογνωμίες της εποχής, όπως ο William Petty, Robert Boyle, Jonathan Goddard, John Wallis, Christopher Wren, Thomas Willis, Thomas Sprat, ο ετεροθαλής αδερφός του Wilkins, Walter Pope, αλλά και καλούς φοιτητές, όπως ο Robert Hooke (Shapiro, 1968: 25, 40· Aarsleff, 1992: 20). Όπως μας μαρτυρεί το γράμμα του προς το Boyle το Σεπτέμβρη του 1653, ο Wilkins προσκαλεί προσωπικά κάποια διακεκριμένα για την εποχή πρόσωπα δια αλληλογραφίας:

> […] Γνωρίζω, Κύριε, ότι είστε μεγάλος διδάσκαλος της ευγενείας και της πολυμάθειας, και ότι είστε πρόθυμος να συνεισφέρετε σε αντίστοιχα πράγματα. […] Αν, Κύριε, δεν είναι επιζήμιο για τους υπόλοιπες υποθέσεις σας, θα χαιρόμουν αν μένατε στην Αγγλία αυτό τον χειμώνα, και να έχω το πλεονέκτημα των συζητήσεων μαζί σας στην Οξφόρδη, όπου εσείς θα επιταχύνετε τις έρευνές μας […]. Αν και ένα άτομο σαν εσάς, δεν θα περίμενε να μάθει κάτι καινούργιο, αλλά τουλάχιστον, εδώ, θα γνωρίσετε διάφορα πρόσωπα, τα οποία σας αγαπούν και σας τιμούν. Και είναι πολύ πιο ευγενικό είδος ευδαιμονίας το να διδάσκει και να κάνει το καλό κανείς, παρά να μαθαίνει και να αποκτά. Αν μπορούσα να αυξήσω τις πιθανότητες να δεχτείτε να έρθετε στην Οξφόρδη, θα προσπαθούσα να σας παρέχω τα καλύτερα καταλύματα που αυτό το μέρος έχει.[118]

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Boyle δεν επισκέπτεται την Οξφόρδη πριν το 1655, εξαιτίας των ταξιδιών του στην Ιρλανδία (Boyle, 2003: 31), αλλά σύντομα πείθεται ότι η Οξφόρδη είναι το κέντρο της επιστημονικής γνώσης και εντάσσεται στον κύκλο του Wilkins (Shapiro, 1969: 125).

Το στοιχείο της πολιτικής και θρησκευτικής ανεκτικότητας που προωθούσε ο Wilkins, είναι κεντρικό χαρακτηριστικό της φυσιογνωμίας του. Αν και θρησκευτικά, πολιτικά αλλά και πνευματικά η φυσιογνωμία του Wilkins είναι κεντρικής σημασίας, το φιλοσοφικό club που λειτουργεί υπό την επίβλεψή του φαίνεται να είναι ένα περιβάλλον διανοητικά προστατευμένο από τις συγκρούσεις της εποχής. Το κεντρικό αυτό στοιχείο της εικόνας του *club*, σύμφωνα με την Barbara Shapiro, βρίσκεται σε αρμονία με το θρησκευτικό προφίλ του John Wilkins. Αν και οι latitudinarianistic[119]

---

118 Το πλήρες γράμμα βρίσκεται στο Boas, 1958: 32.

119 Η καταγωγή της ιδεολογίας των *Latitudinarians* μπορεί να εντοπιστεί στη σκέψη του Richard Hooker (1554-1600) και κυρίως μέσα από το έργο του *Of the Laws of Ecclesiastical Polity* (1597). Το κίνημα των latitudinarians στην Αγγλία του 17ου αιώνα αναπτύσσει ιδιαίτερες συνδέσεις με τη νέα φιλοσοφία, προωθώντας μία μέση οδό μεταξύ του πολιτικού και θρησκευτικού δογματισμού και της πειραματικής διερεύνησης της φύσης. Για περισσότερα, βλ. Hunter, 1995: 110, 111. Επιπροσθέτως, υπονομεύει την εξουσιαστική σύνδεση της βασιλικής και εκκλησιαστικής διακυβέρνησης με τη

απόψεις του δημοσιεύονται κυρίως μετά το 1660, είναι πιθανό η καταγωγή τέτοιων απόψεων να πηγαίνει πίσω στα χρόνια της στενής σχέσης με τον παππού του John Dod, οι απόψεις του οποίου υποστήριζαν μία Εκκλησία ενοποιημένη και ανεκτική προς τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις.

Ο John Wilkins ήταν ένας ιδιαιτέρως πνευματικός άνθρωπος, με αστείρευτο ενδιαφέρον για τη νέα φιλοσοφία, η οποία λόγω των οργανωτικών ικανοτήτων του αποκτά ένα ιδιαιτέρως κοινωνικό χαρακτήρα παρά τις εντάσεις που δημιουργούσαν οι μικρής ή μεγάλης κλίμακας διαμάχες της εποχής. Μέχρι το 1648, στο Λονδίνο και στην Οξφόρδη, καλλιεργεί τον ενθουσιασμό για τη φιλοσοφία. Φοιτητές και επισκέπτες στο κολέγιο Wadham την περίοδο της διοίκησης του Wilkins αναπτύσσουν μία λειτουργική και συμπαγή λέσχη με αποκλειστικό ενδιαφέρον τη νέα φιλοσοφία (Shapiro, 1969: 69, 125· Van Dyck, Vermeir, 2014: 3-4).

3.2.3. Από την «Οξφορδιανή κοινότητα» στο Κολέγιο Gresham στο Λονδίνο

Στις αρχές του 1658, η φιλοσοφική λέσχη της Οξφόρδης αρχίζει να διασπάται, αφού μερικά από τα μέλη της μετακινούνται είτε προσωρινά είτε μόνιμα προς το Λονδίνο. Σημαντικός παράγοντας της χαλαρότητας των δεσμών της ομάδας είναι η μετακίνηση του ίδιου του John Wilkins στο Κέημπριτζ το 1659, όπου και θα διαδεχθεί τον εκλιπόντα διευθυντή του κολεγίου Trinity στο Κέημπριτζ, John Arrowsmith. Ο Wilkins, λίγο πριν τη μετακίνηση του στο Κέιμπριτζ και την αποδοχή της θέσης του διευθυντή του κολεγίου, δεν κατέχει τον αναγκαίο για τις διευθυντικές θέσεις των κολεγίων και υψηλότερο για την εποχή ακαδημαϊκό τίτλο *Doctor of Divinity*. Βεβαίως, αξίζει να σημειωθεί ότι έχοντας ήδη τρία χρόνια συγγένεια με τον Oliver Cromwell, καθώς νυμφεύτηκε την αδερφή του Robina Cromwell το 1656, η απόκτηση του τίτλου γίνεται με ιδιαιτέρως γοργές διαδικασίες, επιτρέποντας του τη διαδοχή του Arrowsmith στο κολέγιο Trinity το καλοκαίρι του 1659. Ωστόσο, ο Wilkins καταφέρνει να απολαύσει τη θέση του στο κολέγιο Trinity λιγότερο από ένα χρόνο, δηλαδή μέχρι το

μαρτυρία των Γραφών και υποστηρίζει ότι το πολιτικό σώμα έχει τη δύναμη και την εξουσία να εδραιώσει μορφές εκκλησιαστικής διακυβέρνησης και δημόσιας προσευχής, βλ. Shapiro, 1968: 29.

Μάιο του 1660 με την παλινόρθωση της βασιλείας και την επιστροφή του Charles II στην Αγγλία (Aarsleff, 1992: 21).

Το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, το 1651 βρίσκει τον John Wilkins στην Οξφόρδη, ενώ παραμένει εκεί και καθ' όλη τη μετάβασή από την Κοινοπολιτεία (1649-1653) στο Προτεκτοράτο του Oliver Cromwell (1653-1659). Με την εκτέλεση του Charles I το 1649, το *Rumb Parliament* θεωρείται το νόμιμο Κοινοβούλιο της Κοινοπολιτείας της Αγγλίας και καταργεί τη Μοναρχία. Την 1η Ιανουαρίου 1651, ο νόμιμος διάδοχος του αγγλικού θρόνου, Charles II ανέρχεται στο θρόνο της Σκωτίας, αλλά η Κοινοπολιτεία τον αναγνωρίζει αποκλειστικά ως «Βασιλιά της Σκωτίας». Στις 15 Οκτωβρίου, και έπειτα από την ήττα του στη μάχη του Worcester, ο Charles II διαφεύγει στην Γαλλία.

Το 1653, ο Oliver Cromwell διαλύει το *Rump Parliament* και στις 16 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους ο εγκαθιστά το Προτεκτοράτο.[120] Τρία χρόνια αργότερα ο John Wilkins νυμφεύεται τη Robina, μικρότερη αδερφή του Cromwell και έτσι εντάσσεται στα υψηλά στρώματα της κοινοβουλευτικής κοινωνίας της εποχής. Μέσα από αυτές τις διασυνδέσεις του, ο John Wilkins στις 17 Αυγούστου 1659 λαμβάνει τη θέση του διευθυντή του κολεγίου Trinity, μόνο λίγους μήνες πριν το θάνατο του Cromwell. Η φήμη του Wilkins είχε εξαπλωθεί πέραν των τοπικών ορίων της Οξφόρδης και του κολεγίου Wadham και έτσι όταν φτάνει στο Κέιμπριτζ το κολέγιο τον υποδέχεται με τιμές.

Με το θάνατο του Cromwell, ο γιος του Richard τον διαδέχεται στις 4 Σεπτεμβρίου 1658. Λίγους μήνες αργότερα, το Μάιο του 1659 αναγκάζεται να επαναφέρει το *Rump Parliament*, ενώ μέχρι το τέλος του ίδιου μήνα ο Richard παραιτείται ολοκληρώνοντας την ιστορία της Αγγλίας υπό το προτεκτοράτο των Cromwell. Στις 8 Μαΐου 1660, η βασιλεία του Charles II αναγνωρίζεται από το Κοινοβούλιο και θεωρείται ενεργή από τις 30 Ιανουαρίου το 1649, τη μέρα της βασιλοκτονίας του Charles I. Πριν το τέλος του ίδιου μήνα ο Βασιλιάς Charles II εισέρχεται θριαμβευτικά στο

---

[120] Την περίοδο της κυριαρχίας του Cromwell οι επίσκοποι καθαιρέθηκαν και οι συνήθεις πρακτικές θεωρήθηκαν παράνομες, ενώ το ένα τέταρτο του αγγλικού κλήρου αρνήθηκε να συμμορφωθεί με αυτή τη μορφή της πρεσβυτεριανής διακυβέρνησης του κράτους. Η πρεσβυτεριανή εκκλησιολογία εισήχθη στη θέση της επισκοπικής και έφερε πολλές αλλαγές, οι οποίες αφορούσαν, κυρίως, τη δύναμη των επισκόπων, καθώς και την αλλαγή βασικών πρακτικών: οι 39 Προτεσταντικές θέσεις αντικαταστάθηκαν με την Εξομολόγηση (Westminster Confession) και Βιβλίο των Κοινών Προσευχών (Common Book of Prayer) αντικαταστάθηκε με τον Κατάλογο Δημόσιας λατρείας (Westminster Directory of Public Worship).

Λονδίνο και αφού ήδη έχουν συλληφθεί όσοι θεωρούνται «αντιστασιακοί». Αυτή η μετάβαση στοίχισε στον Wilkins το πρώιμο τέλος μιας σημαντικής θέσης, αφού πριν το καλοκαίρι του 1659, στερείται της θέσης του διευθυντή στο κολέγιο Trinity. Ωστόσο οι υψηλές του διασυνδέσεις, του παρέχουν σχεδόν αμέσως θέση στο ιερατείο. Η επάνοδος του στο ιερατείο έρχεται μόλις το 1661 στο Gray's Inn και έπειτα το 1662 με τη θέση του εφημέριου στο St. Lawrence Jewry με την υποστήριξη του Βασιλιά, ενώ μέχρι το 1668 θα λάβει τον τίτλο του Bishop of Chester με την υποστήριξη του Δούκα του Buckingham (Bowen, Hartley, 1960: 48· Aarsleff, 1992: 23).

Η επίσημη δήλωση για την εξαίρεση του Wilkins από τις διοικητικές του θέσεις στο κολέγιο Wadham και στο κολέγιο Trinity αναφερόταν κυρίως στο γεγονός ότι ο Wilkins ήταν νυμφευμένος, κάτι το οποίο δεν προέβλεπαν οι υψηλές διοικητικές θέσεις των κολεγίων της εποχής. Αν και αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση του Wilkins οι περιορισμοί αυτοί δεν ίσχυαν κατ' εξαίρεση, αφού από το γάμο του το 1656 μέχρι και τη μετάβαση του στο Κέιμπριτζ το 1658, υπήρξε για πάνω από δύο αιώνες ο μοναδικός νυμφευμένος υπεύθυνος του κολεγίου Wadham (Wellis, 1898: 65).

Αφενός, ο γάμος αυτός ενίσχυσε σημαντικά την αντιπάθεια των εχθρών του Wilkins. Η κριτική που του ασκήθηκε αφορούσε, κυρίως, την εξαίρεση των καθηκόντων του στο κολέγιο Wadham, αλλά και την επιλογή της συζύγου του με δόλια και ματαιόδοξα κριτήρια. Ο ίδιος ο Wilkins απάντησε στις κριτικές για το γάμο του με την Robina Cromwell ισχυριζόμενος ότι ποτέ δεν επιδίωξε αυτό το γάμο, αλλά κατά κάποιον τρόπο του επιβλήθηκε (Davies, 2004: 103).[121] Αφετέρου με το γάμο αυτό, ο Wilkins εισέρχεται στην οικογένεια του Cromwell, γεγονός το οποίο ενισχύει το κοινωνικό και πολιτικό του *status*, ενώ παράλληλα του προσδίδει προσωπική δύναμη και επιπλέον διασυνδέσεις με κεντρικά για την εποχή πρόσωπα (Van Dyck, Vermeir, 2014: 4).

Από το 1648 και την έναρξη της διαμονής του στην Οξφόρδη, ο Wilkins ήταν κεντρική φιγούρα στους πανεπιστημιακούς κύκλους, κυρίως μέσα από τον αγώνα του να υπερασπιστεί τα κολέγια και να εξομαλύνει τις εντάσεις μεταξύ των επισκεπτών και των κολεγίων. Το γόητρο του έλκυε σημαντικούς συγχρόνους του, ενώ από την

[121] "I never sought the match. Being proposed to me, I excused myself, which was interpreted a flat denial. When the same matter had been oft solicited, and as often repulsed; I was at last given to understand that to persevere in that resolution would not well consist within the safety of my person, as the posture of affairs stood at the time".

περίοδο του Προτεκτοράτου της οικογένειας Cromwell, ο Wilkins γίνεται μία εξαιρετικά ισχυρή προσωπικότητα. Αρκεί να σημειώσουμε ότι επί της διαδοχής του Richard Cromwell, ο Wilkins είναι ένας από τους διακεκριμένους αντιπροσώπους στην τελετή διαδοχής.

Η διαδοχή του Richard δεν φαίνεται να χαλαρώνει την ένταση μεταξύ των επισκεπτών και των κολεγίων. Ωστόσο, ο Richard, πολύ περισσότερο από τον πατέρα του, φαίνεται να προωθεί την επιστήμη δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην οργάνωση φιλοσοφικών ομάδων και κατ' επέκταση επιπλέον κύρος σε μία φυσιογνωμία σαν αυτή του John Wilkins. Η σύντομη ηγεσία του Richard, βέβαια, αλλάζει το πολιτικό και θρησκευτικό σκηνικό. Το καλοκαίρι του 1659 με τη λήξη της υπηρεσίας του στο Trinity στο Κέιμπριτζ, ο Wilkins επιστρέφει στο Λονδίνο. Τότε, οι συναντήσεις στο κολέγιο Gresham φαίνεται να επανακτούν την παλαιά τους αίγλη ως το κέντρο της φιλοσοφικής πρακτικής και οργάνωσης, καθώς ήδη από το 1658 μεγάλο μέρος των μελών του φιλοσοφικού του κύκλου στην Οξφόρδη έχει επιστρέψει στο Λονδίνο και συμμετέχει στις συναντήσεις στο κολέγιο Gresham (Shapiro, 1969: 11, 138, 139).

3.3. Η Royal Society του Λονδίνου για τη Βελτίωση της Φυσικής Φιλοσοφίας

3.3.1. Nullius in verba[122]

Ο Aubrey σημειώνει ότι, όταν ο John Wilkins και μέρος από τα μέλη της Οξφορδιανής ομάδας επέστρεψαν στο Λονδίνο, οι συναντήσεις γίνονταν στο Bull-head tavern στην οδό Cheapside. Οι συναντήσεις αυτές θα συνεχιστούν στην ίδια στέγη μέχρι που

---

[122] Εμπνευσμένο από το πρώτο βιβλίο των *Epistvlarvm* του Quintus Horatius Flaccus, στίχοι 14 και 15: *nullius addictus iurare in uerba magistri, quo me cumque rapit tempestas, deferor hospes*, το μότο της Royal Society είναι *Nullius in verba* και προτάθηκε από τον John Evelyn (1620-1706). Όπως αναφέρεται στο *About us* στην ηλεκτρονική σελίδα της Royal Society, το μότο αυτό αναφέρεται στο γεγονός ότι τα μέλη της θα πρέπει να μην βασίζονται στα λόγια καμίας αυθεντίας, αλλά να επιβεβαιώνουν κάθε δήλωση τους μέσω του πειράματος: "*the motto roughly translates as 'take nobody's word for it'. It is an expression of the determination of Fellows to withstand the domination of authority and to verify all statements by an appeal to facts determined by experiment*". http://royalsociety.org/about-us/history/

Βλ. Lynch, 2001: 41.

το κοινό της αυξήθηκε, και έτσι μεταφέρονται στο σαλόνι του κολεγίου Gresham (Aubrey, 1898b: 301). Τα υπόλοιπα μέλη της λέσχης τα οποία παραμένουν στην Οξφόρδη, αν και όχι στο κολέγιο Wadham, διατηρούν τις συναντήσεις τους μέχρι το 1690 (Wellis, 1898: 72). Μέσα από τη μαρτυρία ενός γράμματος του John Wallis, εντοπίζουμε την καταγωγή της Royal Society περίπου στις αρχές του 1640, σε συναντήσεις όπως αυτές του Λονδίνου και της Οξφόρδης, ενώ στα τέλη της δεκαετίας του 1660, οι συναντήσεις στο Λονδίνο διαμορφώνουν την ομάδα εκείνη που θα συγκροτήσει εντέλει την πρώιμη Royal Society:

> Θεωρώ ότι τα πρώτα θεμέλια της [Royal Society] βρίσκονταν στο Λονδίνο το έτος 1645 […] Περίπου το έτος 1648, 1649 η συντροφιά μεταφέρεται στην Οξφόρδη […] Αλλά πριν από το διάστημα που οι συναντήσεις σταμάτησαν στην Οξφόρδη, στο Λονδίνο συνεχίστηκαν, όταν (μετά το θάνατο του Mr. *Foster*) εμείς συνεχίσαμε να συναντιόμαστε στο *Gresham*-Colledge (όπως και πριν) στις διαλέξεις του Mr. *Rook*, (ο οποίος διαδέχτηκε τον Mr. *Foster,*) και από τότε μεταφερθήκαμε σε ένα πιο βολικό μέρος κοντά στο κολέγιο. Και έτσι, μέχρι και τη μεγάλη φωτιά του Λονδίνου, μεταφερθήκαμε στο *Arundel*-house· και από εκεί πάλι πίσω στο *Gresham*-Colledge.
> Εν τω μεταξύ, η συντοφιά στο *Gresham*-Colledge, αυξήθηκε, με την ένταξη διαφορετικών εξεχόντων και ευγενών προσώπων μέχρι τη στιγμή που ο Μεγαλειότατος επέστρεψε, και όταν εμείς (περίπου στις αρχές του έτους 1662) με τη χάρη και την ευμένεια της Αυτού Μεγαλειότητας, συνενωθήκαμε υπό το όνομα *Royal Society, &c.*[123]

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1660, οι συναντήσεις στο Λονδίνο, γνωστές στην ιστοριογραφία ως η ομάδα των 12 (the committee of 12), πραγματοποιούνται χωρίς την προστασία κάποιου πάτρωνα, δύο φορές την εβδομάδα, κάθε Τετάρτη και Πέμπτη στις διαλέξεις των Dr. Wren και Mr. Rook,[124] και στις οποίες συναντιούνται διάφορες εξέχουσες προσωπικότητες με κοινά ενδιαφέροντα. Όπως ο John Ward (1679–1758) μας μαρτυρεί στο *The Lives of the Professors of Gresham College, to which is prefixed the Life of the Founder, Sir Thomas Gresham,* οι συναντήσεις αυτές πραγματοποιούνται μία με δύο φορές την εβδομάδα εντός των ακαδημαϊκών περιόδων (academic terms), μέχρι που αυτές διακόπηκαν εξαιτίας των οδομαχιών του εμφυλίου πολέμου: “they were scatter’d by the miserable distractions of that fatal year;

123 Wallis, 1678: 7-10.

124 Ο Lawrence Rooke (Laurence Rook) (1622–1662) αστρονόμος και μαθηματικός.

till the continuance of their meetings there might have made them run the hazard of the fate of Archimedes, for then the place of their meeting was made a quarter for soldiers" (Ward, 1740: xi, xii). Στο σημείο αυτό, ο Ward αναφέρεται στο έτος της πτώσης του Richard Cromwell, ως *μοιραίο έτος*, καθώς στην πορεία, με την παλινόρθωση της βασιλείας στην Αγγλία με τον Charles II, οι συναντήσεις επανέρχονται στην κανονικότητα τους, αλλά με περισσότερη συμμετοχή:

> Κατά την περίοδο της Παλινόρθωσης το 1660, οι συναντήσεις και πάλι συνάθροιζαν ένα μεγάλο αριθμό εξεχόντων προσώπων τόσο για τον χαρακτήρα τους όσο και για τη μόρφωση τους. Και στις 28 Νοεμβρίου το ίδιο έτος, μετά την ολοκλήρωση της διάλεξης του Mr. Wren, και ενώ είχανε αποσυρθεί στο διαμέρισμά του Mr. Rooke, τα μέλη συμφωνήσαν να μετατραπούν σε μία εταιρεία (αφού μέχρι εκείνη την περίοδο ήταν μόνο μία εθελοντική συνέλευση) και να συνεχίσουν τις εβδομαδιαίες συναντήσεις τους […] Και στις 29 του Δεκεμβρίου που ακολούθησε, αποφάσισαν ότι ο Dr. Wilkins, και όσοι από τους καθηγητές του κολεγίου Gresham, ως μέλη της κοινότητας, να γίνουν μία επιτροπή για να διεξάγουν πειράματα […] και στις 20 Μαρτίου διαβεβαίωσαν ότι συμφωνούν, ότι οι καθηγητές του κολεγίου Gresham θα είναι οι επόπτες για να παρέχουν την αίθουσα για τις συνεδριάσεις της εταιρείας (Ward, 1740: xi, xii).

Η συνάντηση της 28^{ης} Νοεμβρίου του 1660, όρισε επικεφαλής τον John Wilkins με σκοπό την οργάνωση ενός κολεγίου ή μιας κοινότητας, η οποία θα προωθεί τη φυσικομαθηματική πειραματική γνώση (phisico-mathematical experimental learning). Τα πρώτα μέλη της ομάδας, οραματίζονταν ένα κολέγιο στα πρότυπα του *Οίκου του Σολομώντα* του Francis Bacon, όπως περιγράφεται στη Νέα Ατλαντίδα (1627)· η ιδέα ανέγερσης ενός άλλου *Οίκου του Σολομώντα* αντανακλάται στις ιδέες του John Wilkins αλλά και άλλων ομάδων της εποχής, όπως η ομάδα του Samuel Hartlib (1600-1662), Theodore Haak (1605-1690), Marin Mersenne, Henri Louis Habert de Montmor (1600-1679), κ.ά.[125] Ο φιλοβασιλικός John Evelyn, μετέπειτα ενεργό μέλος της Royal Society, σε ένα γράμμα του στον Robert Boyle στις 3 Σεπτεμβρίου 1659, επεκτείνει την ιδέα του Wilkins και κάνει λόγο για την οργάνωση ενός μοναστικού

[125] Στην Αγγλία του 17^{ου} αιώνα λειτουργεί ένας αριθμός πνευματικών ομάδων, όπως αυτή του Haak και του Hartlib στην Αγγλία, αλλά και του Montmor και του Mersenne στη Γαλλία, αλλά φυσικά και άλλες ομάδες, οι οποίες συμβάλλουν στην ανάπτυξη ενός πολύπλοκου κοινωνικού δικτύου μεταξύ των φιλοσόφων της εποχής. Ένα δίκτυο με ετερόκλητα τοπικά, θρησκευτικά, πολιτικά και φιλοσοφικά χαρακτηριστικά, το οποίο λειτουργεί κατά κύριο λόγο μέσω αλληλογραφίας. Τη φύση και την έννοια τέτοιων «ακαδημιών» έρχεται να αλλάξει η ίδρυση και η εδραίωση της Royal Society το 1662.

κολεγίου αποτελούμενο από ευγενείς. Χωρίς εξωτερική χορηγία, το κολέγιο θα στεγαζόταν σε δικό του οίκημα, με δωμάτια, κήπο και δικό του παρεκκλήσι, ενώ η δράση του θα ήταν επωφελής για το αγγλικό έθνος (Lynch, 2001: 18· Shapiro, 1969: 139· Hunter, 1998: 93-94· Boyle, 1744: 35). Σύγχρονες ποιητικές αναφορές εξυμνούν αυτή τη βακωνική σύλληψη, όπως για παράδειγμα:[126]

Joseph Glanvill, "Ballad of Gresham College" (1663)

[…] The Prime Virtuoso hath undertaken
Through all the Experiments to run
Of that learned Man, Sir Francis Bacon,
Shewing which can, which can't, be donne.
If he doe not, be sure that none
Will never fynd the Philosopher's stone […]
Of all the Arts Mechanicall
Printed shalbe a perfe[ct] Scheme,
And every Science Liberall
Shall e likewise a Colledge Theame.
When the King hath, made them a Societie,
They'll demonstrate all things but a Dietie
[…] And to conclude in Ballad Fashion, God
blesse the King and this new Corporation.

Abraham Cowley, *"to the Royal Society"* (1668)

[…] And like th'old Hebrews many years did stray
In Desarts but of small extent,
Bacon, like Moses, led us forth at last,
The barren Wilderness he past,
Did on the very Border stand
Of the blest promis'd Land,
And from the Mountains Top of his Exalted Wit,
Saw it himself, and shew'd us it.
But Life did never to one Man allow
Time to Discover Worlds, and Conquer too;
Nor can so short a Line sufficient be
To fadome the vast depths of Natures Sea;
The work he did we ought t'admire,
And were unjust if we should more require […]

[126] Στην ουσία η βακωνική σύλληψη για τη πραγματική οικοδόμηση ενός άλλου *Οίκου του Σολομώντα* ως κινητήριου ιδεολογικού υποστρώματος, δεν εγκαταλείπεται πριν το 1667, όταν ο John Wilkins, γραμματέας πλέον της Royal Society, συγκροτεί ένα συμβούλιο "for raising contributions among the members of the society, in order to build a college"· ένα σχέδιο το οποίο σύντομα αποδείχθηκε μη πραγματοποιήσιμο εξαιτίας της έλλειψης συνεισφορών από τα μέλη της εταιρείας (Hunter, 1984: 161).

Ο John Wilkins διατηρεί τη θέση του επικεφαλής μέχρι το Μάρτιο του 1661, όταν ο Lord William Brouncker ορίζεται πρώτος πρόεδρος της νέας αυτής κοινότητας (Wellis, 1898: 72). Τα χρόνια της αυτονομίας της νέας φιλοσοφικής κοινότητας, είχε ορισθεί μία εβδομαδιαία συνεισφορά ύψους του ενός σελινίου, με σκοπό την κάλυψη των εξόδων των πειραματικών διεργασιών της ομάδας (Sholto and Reuben Percy, 1826: 102).

Ωστόσο, στις 15 Ιουλίου 1662 η ομάδα του Λονδίνου λαμβάνει τον τίτλο *Royal Society of London*. Ο Charles II ενημερωμένος για τη δράση της ομάδας αποφασίζει να τη χρηματοδοτήσει, παρά το γεγονός ότι γελά με τους μελλοντικά προστατευόμενους του, "*for spending time only in weighting of ayre, and doing nothing else since they sat*" (Potter, 2001: 31). Στις 15 Ιουλίου 1662, λοιπόν, ορίζεται επισήμως η ίδρυση της Royal Society με τη βασιλική πατρωνία και υποστήριξη, ενώ στις 23 Απριλίου 1663, ο Βασιλιάς Charles II ορίζεται ως ο ιδρυτής της και τη μετονομάζει σε *Royal Society of London for the Improvement of Natural Philosophy*. [127] Όπως αναφέρει ο John Ward στο *The Lives of the Professors of Gresham College*: «Ο Βασιλιάς Charles ο δεύτερος προς τιμήν του αγγλικού έθνους, της ενίσχυσης των τεχνών και των επιστημών, και ιδιαίτερα των φιλοσοφικών διερευνήσεων, ήταν ιδιαιτέρως χαρούμενος που έλαβε το κάλεσμα για την σύσταση της πολυμαθούς και έντιμης εταιρείας, η οποία τότε συναντιόταν στο κολέγιο Gresham, σαν συλλογικό σώμα, με το όνομα Βασιλική Εταιρεία του Λονδίνου για τη Βελτίωση της Φυσικής Γνώσης, της οποίας και ανακήρυξε τον εαυτό του ιδρυτή και πάτρωνα […] Και στις 9 Ιανουαρίου του 1664 ο Βασιλιάς Charles ήρθε στο κολέγιο, συνοδευόμενος από τον Δούκα του York, και η Αυτού Μεγαλειότης του ήταν στην ευχάριστη θέση να εγγραφεί στο καταστατικό της ως πάτρωνας και ο Δούκας ως μέλος» (Ward, 1740: xi, xii).

Από την περιγραφή του πρώτου βασιλικού προνομίου (*the first Charter of the Royal Society*), της 15^{ης} Ιουλίου του 1662, όπως παρουσιάζεται από τα ηλεκτρονικά

---

[127] Από τις συναντήσεις του 1660 μέχρι και τις 22 Ιουλίου 1663, η εταιρεία μετρά 98 μέλη τα οποία και ονομάζονται "original members". Στο παρόν κείμενο, η χρήση του όρου "Early Royal Society" αναφέρεται, κυρίως, στα 12 ιδρυτικά της μέλη. Η συνεδρία των 12 του 1660 (the committee of 12) οδήγησε στην ίδρυση της Royal Society και απαρτίζονταν από τους: William Ball (1627-1690), Robert Boyle (1627-1691), William Brouncker ο δεύτερος υπο-Κόμης του Brouncker (1620 - 1684), Alexander Bruce ο δεύτερος Κόμης του Kincardine (1629–1681), Jonathan Goddard (1617 - 1675), Abraham Hill (1633 - 1721), Robert Moray (1608 – 1673), Paul Neile (1613 - 1686), William Petty (1623-1687), Lawrence Rooke (1622–1662), John Wilkins (1614 - 1672), Christopher Wren (1632 – 1723).

αρχεία της Royal Society, καταγράφεται επίσημα η πρώτη βασιλική εντολή για τη νέο-ιδρυθείσα εταιρεία:

> Το συμβούλιο αποτελείται από είκοσι δύο άτομα, συμπεριλαμβανομένου του Προέδρου, και όλοι εκείνοι οι οποίοι εισάγονται τον πρώτο μήνα από τον πρόεδρο και το συμβούλιο, θα είναι τα μέλη […] Ο υποκόμης Brouoncker θα είναι ο πρώτος πρόεδρος, μέχρι και την γιορτή του Αγ. Ανδρέα τον επόμενο χρόνο […] τα είκοσι μέλη του πρώτου συμβουλίου διατηρούν τη θέση αυτή μέχρι και την γιορτή του Αγ. Ανδρέα τον επόμενο χρόνο, όταν ο πρόεδρος και το συμβούλιο της επόμενης χρονιάς θα εκλεγούν από τον πρόεδρο, το συμβούλιο και τα μέλη όπως περιγράφεται στην επόμενη παράγραφο του καταστατικού […] Ο πρώτος ταμίας είναι ο William Balle και οι δύο πρώτοι γραμματείς, ο John Wilkins και ο Henry Oldenburg […] Ο πρόεδρος και το συμβούλιο εξουσιοδοτούνται να συναντιούνται στο Λονδίνο ή σε απόσταση μικρότερη των 10 μιλίων από αυτό, και να ορίζουν, νόμους, κανόνες και διατάγματα και να κάνουν και όλα τα άλλα αντικείμενα που σχετίζονται με τις υποθέσεις της εταιρείας […] Η εταιρεία εξουσιοδοτείται να αλληλογραφεί με τους αλλοδαπούς σε θέματα φιλοσοφικά, μαθηματικά και μηχανικά, μέσω γραμμάτων με τη σφραγίδα της εταιρείας και υπογεγραμμένη από τον πρόεδρο του συμβουλίου. Όποιες καταχρήσεις ή διαφορές, οι οποίες μπορούν να προκύψουν για να βλάψουν την εταιρεία, μπορούν να αναφερθούν στον Αρχιεπίσκοπο του Canterbury, τον φύλακα της μεγάλης σφραγίδας, τον ταμία της Αγγλίας και τον επίσκοπο του Λονδίνου, τον φύλακά της βασιλικής σφραγίδας και των δύο γραμματέων του κράτους, για μία απόφαση.[128]

Ενώ χαρακτηριστική είναι η Αφιερωτική Επιστολή, στο βιβλίο του Thomas Sprat *The History of Royal Society* (1667), το οποίο συγγράφεται κατ' εντολή του John Wilkins (Lynch, 2001: 151). Στην επιστολή που ακολουθεί ο Sprat εξυμνεί τον Βασιλιά και του υπόσχεται αιώνια φήμη λόγω της υποστήριξης της ίδρυσης της Royal Society, μιας νέας εταιρείας η οποία αναζητά την αλήθεια μέσω του πειραματισμού, των ανακαλύψεων και των νέων εφευρέσεων:

> Στον Βασιλιά
> Κύριε,
> Από όλους του Βασιλείς της Ευρώπης, η Μεγαλειότητά σας μόνο ήταν η πρώτη που ενέκρινε τόσο μέσα από το δικό σας παράδειγ-

[128] http://royalsociety.org/DServe/dserve.exe?dsqIni=Dserve.ini&dsqApp=Archive&dsqCmd=Show.tcl&dsqSearch=RefNo==%27DC%2F1%2F1%27&dsqDb=Catalog (Προσπελάστηκε στις 22 Απριλίου2013).

μα, όσο και από τη δημόσια εδραίωση, αυτό τον ευγενή σχεδιασμό των πειραμάτων. Μία πράξη εξίσου σημαντική και με τις πιο γνωστές πράξεις των καλύτερων Πριγκίπων. Η ενίσχυση των δυνάμεων όλης της ανθρωπότητας, και η απελευθέρωση από τα δεσμά των λαθών, είναι μεγαλύτερη δόξα από τη μεγέθυνση της αυτοκρατορίας, ή την υποδούλωση των κατακτηθέντων εθνών. Η ευσέβεια που έχει όλη η αρχαιότητα για τους συγγραφείς των φυσικών ανακαλύψεων μαρτυρείται από την τιμή που τους προσέφεραν. Ενώ οι εμπνευστές φιλοσοφικών απόψεων θαυμάζονται μόνο από τα μέλη της σέχτας τους.

[…] Η καλύτερη φήμη έρχεται μέσω των ανακαλύψεων και όχι μέσα από τους διδασκάλους των θεωρητικών δογμάτων, ούτε και από τους κατακτητές. Ούτε ο πραγματικός Θεός δεν παρέλειψε να δείξει την αξία του μέσα από τις χυδαίες τέχνες. Σε ολόκληρη την ιστορία των πρώτων μοναρχών του κόσμου, από τον Αδάμ στον Νώε, δεν αναφέρονται οι πόλεμοι, ούτε οι νίκες του: Όσα καταγράφονται είναι τα εξής, ότι έζησαν πολλά χρόνια, ότι δίδαξαν στους απογόνους τους πώς να τρέφουν τα πρόβατα, να καλλιεργούν τα εδάφη, να φυτεύουν τα αμπέλια, να προωθούν τον μπρούτζο και τον ορείχαλκο. Και αν αξίζει μία θεία αναφορά, για μία φυσική ή μηχανική εφεύρεση, η Μεγαλειότητα σας σίγουρα θα διατηρεί την αθάνατη φήμη που ίδρυσε μία αιώνα διαδοχή ερευνητών.

Είμαι
ο πιο ταπεινός και υπάκουος
υπηρέτης της Μεγαλειότητας σας,
THO. SPRAT

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η εταιρεία βιώνει μία διετία έντονης αποδιοργάνωσης εξαιτίας τόσο του τελευταίου κρούσματος επιδημίας πανώλης στο Λονδίνο το 1665 όσο και της μεγάλης φωτιάς (the Great fire of London) το 1667. Μετά τη μεγάλη φωτιά, αν και το οίκημα δεν υπέστη ιδιαίτερες ζημιές, οι συναντήσεις μεταφέρονται από το κολέγιο Gresham στο Arundel House και έπειτα στο κολέγιο Chelsea, μέχρι και την πώληση αυτών των οικημάτων τη δεκαετία του 1670 και την επιστροφή της Royal Society στο κολέγιο Gresham το 1673.

3.3.2. Φυσικές Φιλοσοφίες: Συζήτηση περί «Διαμαχών»

Στις 24 Φεβρουαρίου [/6 Μαρτίου] του 1675 ο Hobbes απαντά σε γράμμα του φίλου, βιογράφου του και ιδρυτικού μέλους (original member) της Royal Society, John Aubrey,[129] σύμφωνα με το οποίο, ο τελευταίος προτείνει, εκ μέρους του Robert Hooke, στον Hobbes να σκεφτεί την πιθανότητα δημοσίευσης κάποιων φιλοσοφικών ή μαθηματικών του έργων στο περιοδικό της εταιρείας. Στο γράμμα αυτό ο Hobbes, επικαλούμενος τη διαμάχη του με τον John Wallis, αρνείται την πρόταση ζητώντας την κατανόηση του Hooke. Ο Hobbes εξωτερικεύει το αίσθημα προσβολής, το οποίο νιώθει τόσο λόγω της εξέλιξης της διαμάχης με τον Wallis, αλλά κυρίως εξαιτίας της ουδέτερης στάσης των υπόλοιπων μελών της Royal Society όσον αφορά τις ύβρεις του Wallis κατά του Hobbes. Εδώ, η Royal Society αντιμετωπίζεται από τον Hobbes ως ενιαίο σώμα, μεταφέροντας στην ουσία τη διαμάχη από το ιδιωτικό/ατομικό στο συλλογικό/δημόσιο χώρο:

> Κύριε,
> Έλαβα τα γράμμα σας στις 7 Φεβρουαρίου του 1674 και το οποίο μου στείλατε μαζί με το βιβλίο του Sr Wm Petty από το Darby […] Όσο για το σημείο εκείνο του γράμματος σας, το οποίο αφορά την επιθυμία του Mr Hooke, επιθυμώ να μεταβιβάσετε την ταπεινή μου υπηρεσία σε εκείνον, διότι έχω ιδιαίτερη υπόληψη τόσο στην καλή του φύση, όσο και στην κρίση του σε όλα τα θέματα της Φιλοσοφίας. Και πρώτα, πείτε του ότι δεν έχω καμία πραγματεία Φιλοσοφική ή Μαθηματική, αλλά μόνο ό,τι έχω ήδη εκτυπωμένο. Τα οποία και μόνο ο Wm Crooke μπορεί νόμιμα να εκτυπώσει, και τα αντίτυπα είναι ιδιοκτησία του. Αλλά και αν είχα κάτι στα χέρια μου, πιστεύει ο Mr Hooke ότι θα πρέπει να περάσει οτιδήποτε δικό μου από τα χέρια του Dr Wallis, ο οποίος δεν είναι ούτε φιλόσοφος ούτε γεωμέτρης (και επίσης εχθρός μου), ή οποιουδήποτε άλλου θαυμαστή του; […] Όσον αφορά στα μέλη, αλλά και στον Mr Hooke, ελπίζω πως έχω την υπόληψη τους, όπως ακριβώς έχω και την υπόληψη μεταξύ των πιο μορφωμένων ανθρώπων πέρα από τη θάλασσα - μία μεγάλη εκτίμηση που η εταιρεία δεν μπορεί να καταστείλει. Αλλά τα κακόβουλα λόγια του Dr Wallis προς το πρόσωπό μου, υποστηρίζονται από την αυθεντία του σώματος της εταιρείας (the Body of the Society) διότι δεν υπήρξε κάποια δημόσια πράξη από μέρους της εταιρείας για την αποκατάσταση της φήμης μου. Γι

[129] Το πρωτότυπο γράμμα του John Aubrey δεν έχει διασωθεί.

> αυτό και δεν θα κατηγορηθώ, αν υπερασπιστώ τον εαυτό μου με την πένα μου, μέχρι εκείνοι να το κάνουν. Αν ο Mr Hooke τα σκεφτεί αυτά, ελπίζω πως δεν θα εκλάβει με λάθος τρόπο το γεγονός ότι η κίνηση του αυτή δεν μου είναι ευχάριστη […].
>
> Είμαι, ο πιο ταπεινός
> και στοργικός υπηρέτης σας,
> Tho: Hobbes [130]

Η απάντηση του Aubrey στον Hobbes έρχεται στις 24 Ιουνίου [/4 July] 1675, στην οποία μαρτυρείται η δεύτερη επικοινωνία μεταξύ Aubrey και Hooke σχετικά με αυτό το ζήτημα. Στο ακόλουθο γράμμα βλέπουμε το συμβιβασμό και την κατανόηση την οποία εκφράζει ο Hooke προς τον Hobbes, αλλά και μία προσπάθεια διάκρισης των πράξεων και του λόγου του Wallis από τα υπόλοιπα μέλη της εταιρείας. Με αυτό τον τρόπο, ο Hooke προσπαθεί τόσο να εξομαλύνει τις σχέσεις μεταξύ του Hobbes και της εταιρείας, όσο και να προστατεύσει την εικόνα της Royal Society ως συλλογικό σώμα:

> Κύριε!
>
> […] Ο Mr Hooke σας μνημονεύει με πολύ καλό τρόπο και σας ευχαριστεί για την αγάπη σας, και εγκρίνει τους λόγους τους οποίους αναφέρετε. Και γνωρίζω ότι και εκείνος, όπως και πολλοί άλλοι, έχει ενοχληθεί από τον Dr Wallis: έχει κάνει τέχνη του την κατασκοπία και κλέβει από κάθε εφευρετικό άνθρωπο και τα εκτυπώνει για δικά του, για παράδειγμα, από τον Sr Chr: Wren, ο Θεός δεν ξέρει πόσες φορές, από τον ίδιο τον Mr Hooke κ.τ.λ. Είναι ο πιο κακόβουλος άνθρωπος, και διαβόητος ψεύτης, ένας πικρόχολος, αλλά κόλακας απέναντι στον Ld Brouncker και στην κυρία του και έτσι ο Κύριος (L^{d}) διατηρεί την φήμη του.[131]

Η επικοινωνία αυτή μας μεταφέρει στις τελευταίες δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα και ενώ η διαμάχη του Hobbes με κάποια διακεκριμένα μέλη της Royal Society, όπως με τον John Wallis, τον Robert Boyle, τον Seth Ward κ.ά., έχουν ήδη λάβει χώρα. Ωστόσο, υπό ποιες συνθήκες έχει διαμορφωθεί αυτή η σχέση, με άλλα λόγια, ποια είναι η κατάλληλη ερμηνεία των σχέσεων μεταξύ της φυσικής φιλοσοφίας, των μαθηματικών, της μεταφυσικής, της θεολογίας, αλλά και των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών της εποχής, εντός των οποίων καλά ορισμένες προβληματικές λαμβάνουν τη μορφή «δημόσιων» φιλοσοφικών διαμαχών μεταξύ του Thomas Hobbes και των μελών της

130 Βλ. Hobbes, 1997: 751-756.
131 Αυτ.

πρώιμης Royal Society; Πώς αναπτύσσεται αυτή η σχέση και πώς κατ' επέκταση διαμορφώνει μία σχέση ανταγωνισμού μεταξύ διαφορετικών φυσικών φιλοσοφιών;

Για να απαντήσουμε σε αυτά τα ερωτήματα θα πρέπει να επιστρέψουμε και να λάβουμε υπόψη τις συνθήκες τις οποίες συγκροτούν την υπό κρίση κοινωνία της Αγγλίας του 17ου αιώνα· μία περίοδο αναδιαμόρφωσης τόσο πολιτικής και θρησκευτικής όσο κοινωνικής και πνευματικής. Οι εντάσεις και η ανάδυση μιας ποικιλίας ομάδων και υποομάδων με διαφορετικά (πολιτικά, θρησκευτικά, πνευματικά) χαρακτηριστικά, οι οποίες αναπτύσσονται στο πλαίσιο της αγγλικής Μεταρρύθμισης, αντανακλούν τόσο τις αντιθέσεις της εποχής όσο και το ποικιλοτρόπως αρθρωμένο, αλλά κοινό, αίτημα αποκατάστασης της κοινωνικής τάξης και ειρήνης. Ταυτόχρονα, τόσο ο θρησκευτικοπολιτικός όσο και ο φυσικός φιλοσοφικός λόγος της εποχής αρθρώνεται γύρω από την προβληματική που γεννά το αίτημα της κοινωνικής τάξης (social order). Το εγχείρημα της αποκατάστασης της κοινωνικής τάξης, τόσο στο φυσικό όσο και στον πολιτικό κόσμο, επιχειρείται από μία νέα τάξη φυσικών φιλοσόφων οι οποίοι απαντούν ποικιλοτρόπως στην προβληματική αυτή, αντανακλώντας στο λόγο τους ιδιότυπες φυσικές φιλοσοφίες. Η συζήτηση αυτή, λοιπόν, θα πρέπει να ερμηνευτεί υπό το πλουραλιστικό πρίσμα των ποικίλων και συχνά ετερόκλητων θεωρητικών σχημάτων της εποχής αρθρωμένων από μία νέο-αναδυόμενη τάξη φιλοσόφων, σε συσχέτιση πάντα με το φυσικό, θρησκευτικό και πολιτικό λόγο που αναπτύσσεται από τις ποικίλες ομάδες και υποομάδες οι οποίες ενδυναμώνονται κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου.

Στο ιστορικό πλαίσιο του εμφυλίου πολέμου και των ραγδαίων και αιφνίδιων αλλαγών η έννοια της κοινωνικής τάξης και η πρακτική της αποκατάστασης έρχεται στο κέντρο του ρητορικού, του θεολογικού και πολιτικού λόγου της εποχής. Η πολιτική και φιλοσοφική αναζήτηση της κοινωνικής ειρήνης και τάξης συνδέεται άμεσα με την ανάγκη επανεδραίωσης των τριών ζωτικών αλληλοεξαρτώμενων συστατικών για μία υγιή αγγλική κοινωνία: την πολιτική εξουσία, τη θρησκευτική εξουσία και την πνευματική εξουσία. Παράλληλα, αναπτύσσει ευρείες πολιτικές, θρησκευτικές και φιλοσοφικές διαμάχες σχετικά με το *ποιοι θα λάβουν την εξουσία, υπό ποιους όρους* και *πώς θα τη νομιμοποιήσουν*, ενώ τα μέρη (υποκείμενα, υποομάδες ή ομάδες) των αντιπαραθέσεων αυτών προσπαθούν να νομιμοποιηθούν και τελικά να εδραιώσουν την (πολιτική, θρησκευτική ή/και πνευματική) τους εξουσία, δίνοντας

πειστικές απαντήσεις στα ερωτήματα σχετικά με το *ποια* είναι η γνώση για τη φύση, *πώς* θα την αποκτήσουμε και *πώς* μπορούμε να μιλάμε γι' αυτή.

Αναλυτικότερα, κατά τη διάρκεια αυτής της βαθιά μεταρρυθμιζόμενης περιόδου μία νέα τάξη φιλοσόφων κάνει την εμφάνισή τους. Είναι εκείνοι οι οποίοι αναλαμβάνουν να δώσουν απαντήσεις σε αυτή την προβληματική με απώτερο στόχο να νομιμοποιηθούν. Ωστόσο, η δράση τους αυτή διέπεται από τη γενική δέσμευση, σύμφωνα με την οποία, τα Μαθηματικά είναι πλέον ο δίαυλος μεταξύ του κοινωνικού (civil), του φυσικού (natural) και του θείου (divine). Από τον Galileo, τον Kepler, τον Huygens και έπειτα, έχει ήδη αναγνωριστεί ότι «η φιλοσοφία είναι γραμμένη σε αυτό το τεράστιο βιβλίο που στέκει αιώνια ανοιχτό μπροστά στα μάτια μας, εννοώ το σύμπαν· δεν μπορούμε, όμως, να το διαβάσουμε πριν μάθουμε τη γλώσσα και εξοικειωθούμε με τους χαρακτήρες με τους οποίους είναι γραμμένο. Είναι γραμμένο σε μαθηματική γλώσσα και τα γράμματα είναι τρίγωνα, κύκλοι και άλλα γεωμετρικά σχήματα, και χωρίς αυτό το μέσο ο άνθρωπος δεν μπορεί να καταλάβει ούτε μία λέξη» (Crombie, 2006: 145),[132] ενώ από τον Descartes, τον Hobbes και έπειτα το βιβλίο της κοινωνίας των πολιτών (Civil Society) γράφεται στη γλώσσα της γεωμετρίας.[133] Μαθηματικοποιώντας, λοιπόν, τα φυσικά φαινόμενα και γεωμετρικοποιώντας το φιλοσοφικό λόγο, αυτή η νέα γενιά φυσικών φιλοσόφων αναπτύσσει ανταγωνιστικά φιλοσοφικά, πολιτικά και θρησκευτικά κοσμοείδωλα. Πλέον τα προβλήματα της κοινωνίας των πολιτών σχετίζονται με τα προβλήματα της φιλοσοφίας, ενώ η επίλυση τους μπορεί να επιτευχθεί μονάχα από αυτή τη νέο-αναδυόμενη ομάδα λογίων, οι οποίοι είναι ικανοί να διαβάζουν και να ερμηνεύουν τόσο το βιβλίο της Φύσης όσο και το βιβλίο της Κοινωνίας των Πολιτών - τα από κοινού απαραίτητα τεκμήρια για την αναγνώριση της θείας πρόνοιας στον κόσμο. Όπως αναφέρει ο Thomas Sprat στο *The History of Royal Society of London*, "It cannot be denied, but it lies in the natural philosopher's hands, best to advance that part of Divinity; which, though it fills not the mind with such tender and powerful contemplations, as that which shows us man's redemption by a mediator. […] [I]n the Arts of Men's Hands, those that either Necessity, Convenience, or Delight have produced; in the Works of Nature, their Helps,

---

132 Galileo Galiei, 1623: 4

133 Για την ανάπτυξη της γεωμετρικής μεθόδου και την εφαρμογής της βλ. Descartes, 1637.

Με τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου του Hobbes, ο γεωμετρικός λόγος γίνεται η αναγκαία συνθήκη για την κατανόηση της κοινωνίας. Βλέπε την κατασκευή του Leviathan διαμέσου της κοινωνικής συναίνεσης και με βάση τη χρήση του γεωμετρικού λόγου, Hobbes, 1839, τόμος III.

their Varieties, Redundancies, and Defects; and in bringing all these to the Uses of human Society".[134]

Με άλλα λόγια, το πρόβλημα της κοινωνικής τάξης (social order) είναι συνδεδεμένο με το πρόβλημα της φυσικής τάξης (natural order), ενώ τα ερωτήματα που σχετίζονται με τα κοινωνικά ζητήματα κατ' ανάγκη σχετίζονται με τα ερωτήματα που αφορούν φιλοσοφικά ζητήματα και vice versa. Όπως οι συγγραφείς του *Leviathan and the air-pump* επισημαίνουν, αν ένα σύνολο ανθρώπων συναινέσει στο *τι* ακριβώς συνιστά γνώση, μπορεί πρακτικά να δώσει λύση στο ζήτημα του *πώς* να ορίσουν τους εαυτούς τους. Το να έχεις γνώση, σημαίνει να ανήκεις σε κάποιο είδος κανονικότητας στη ζωή, ενώ το να ζεις μία κανονικότητα σημαίνει ότι συμμερίζεσαι τη γνώση. Έτσι, σύμφωνα με την άποψη των Shapin και Schaffer, και στην συνέχεια και άλλων ιστορικών, οι λύσεις του προβλήματος της γνώσης είναι ενσωματωμένες με τις πρακτικές λύσεις για το πρόβλημα της κοινωνικής τάξης, ενώ ταυτοχρόνως οι διαφορετικές πρακτικές λύσεις στο πρόβλημα της κοινωνικής τάξης ενσωματώνουν αντιθετικές πρακτικές λύσεις στο πρόβλημα της γνώσης (Shapin, Schaffer, 2011: xlix, 15, 21, 100, 342· Harrison, 2006: 50· Jardine, 2004: 122). Με άλλα λόγια, οι διανοούμενοι της εποχής, αναπτύσσουν μία ποικιλία, άλλες φορές αντιθετικών, άλλες συμπληρωματικών, φιλοσοφικών θεωριών με σκοπό να απαντήσουν στην κρίση και να προτείνουν λύσεις για τις θρησκευτικές και πολιτικές διαμάχες της εποχής (Menn, 1998: 68).

Οι αναταραχές της περιόδου διαμόρφωσαν τη βάση για την ανάπτυξη μιας μακράς περιόδου αμφισβήτησης τόσο του πολιτικού και θρησκευτικού συστήματος της εποχής, όσο και της ήδη εδραιωμένης φιλοσοφίας καθεαυτή. Η αμφισβήτηση αυτή, λοιπόν, θα πρέπει να ερμηνευτεί υπό το πλουραλιστικό πρίσμα των ποικίλων και συχνά ετερόκλητων θεωρητικών σχημάτων της εποχής αρθρωμένων από μία νέο-αναδυόμενη τάξη φιλοσόφων, σε συσχέτιση πάντα με το φυσικό, θρησκευτικό και πολιτικό λόγο που αναπτύσσεται από τις ποικίλες ομάδες και υποομάδες, οι οποίες ενδυναμώνονται κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου. Συνεπώς, το άμεσα συνδεδεμένο ερώτημα με την πολυπόθητη εδραίωση της ακλόνητης (πολιτικής, θρησκευτικής και πνευματικής) εξουσίας και την επανάκτηση της κοινωνικής τάξης, εμπλέκει μία ευρύτερη φιλοσοφική συζήτηση σχετικά με το τι συνιστά πραγματική

[134] Sprat, 1734: 82, 83.

φιλοσοφία (true philosophy). Αυτή η προβληματική λαμβάνει τη μορφή δημόσιας διαμάχης στο εσωτερικό της νέας ανομοιογενούς και ποικιλόχρωμης αυτής τάξης φιλοσόφων, διακρίνοντας το αρχικό ερώτημα σε ζητήματα που αφορούν τόσο τον τρόπο άσκησης της φιλοσοφίας όσο και την κατάλληλη χρήση της γλώσσας που θα την ορίζει.[135]

Η νέα τάξη φυσικών φιλοσόφων, λοιπόν, στην προσπάθεια της να αυτοπροσδιοριστεί αναζητά την τάξη και την ιεραρχία στο εσωτερικό της διερευνώντας τις πιθανές απαντήσεις στον προβληματισμό περί του *τι* συνιστά φιλοσοφία· ένα ερώτημα που συνδέεται άμεσα με την εδραίωση της εξουσίας και την επίτευξη της κοινωνικής τάξης. Ενώ στο ιδεολογικό πλαίσιο των «διαμαχών», αντιθετικές ομάδες λογίων προσπαθούν να νομιμοποιηθούν και να αποκτήσουν την πνευματική εξουσία δίνοντας πειστικές απαντήσεις σε τρία βασικά ερωτήματα: ποια είναι η πραγματική γνώση για τη φύση (ή, ποια είναι η πραγματική φιλοσοφία), πώς θα την αποκτήσουμε (ή, ποια είναι η κατάλληλη φιλοσοφική μέθοδος) και πώς θα πρέπει να μιλάμε γι αυτή (ή, ποια είναι η κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα). Οι ιδιαίτερες αυτές πνευματικές συνθήκες, αναπτύσσονται στο πλαίσιο της αναδιαμόρφωσης της Αγγλικανικής εκκλησίας, της ανάδυσης των Πουριτανικών σεχτών και της συσχέτισης τους με την ανάδυση της νέας πειραματικής φυσικής φιλοσοφίας, αλλά και την ίδρυση της *Royal Society of London for Improving Natural Knowledge* στις 15 Ιουλίου 1662.

Με την ανάδυση την νέας φιλοσοφίας, στο πλαίσιο συλλογικοτήτων, όπως της φιλοσοφικής λέσχης της Οξφόρδης και των συναντήσεων στο Λονδίνο, αλλά και στη συνέχεια με την ίδρυση της Royal Society, τα ζητήματα αυτά φαίνεται να διερευνώνται με συνεκτικό τρόπο. Ενώ με συνεκτικό, αλλά ανταγωνιστικό, τρόπο απαντά και η θεωρία του Thomas Hobbes, όπως παρουσιάζεται ήδη από το 1651 στο *Leviathan*. Σε αυτό το πλαίσιο, οι ανταγωνισμοί και οι διαμάχες οι οποίες αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της πρώιμης Royal Society και του Hobbes θα πρέπει να μελετηθούν ως ένα πνευματικό, πολιτικό και θρησκευτικό πεδίο βάσει του οποίου θα διαμορφωθούν τελικά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας νέας φιλοσοφικής αντίληψης για τη φύση, και όχι ως ιστορικά τεκμήρια της υπερίσχυσης της μιας ή της άλλης πλευράς.

---

[135] Περισσότερα για το ευρύτερο πλαίσιο αυτού που εδώ αποκαλώ «δημόσια διαμάχη» της νέας τάξης φιλοσόφων, προτείνω την ιστοριογραφική συζήτηση περί των διαμαχών και των *Novatores* του 17ου αιώνα, βλ. Garber, 2012: 20-22.

3.3.3. Ο Thomas Hobbes και η Ανάδυση της Royal Society

Ο Hobbes, μέσα από το έργο του *Leviathan*, δίνει απαντήσεις στα ερωτήματα της εποχής υποστηρίζοντας μία αντικληρική, μονιστική κοινωνία, η οποία βασίζεται σε μία συμπαγή, μηχανιστική γνώση για τη φύση, όπου όλα ανάγονται λογικά σε δυνάμεις κρούσεων, ύλη και κίνηση. Η κεφαλή του Λεβιάθαν είναι μία, και αυτή είναι ο Βασιλιάς. Εκείνος κρατά τόσο την εκκλησιαστική όσο και την κοσμική εξουσία, ενώ το πολιτικό του σώμα απαρτίζεται από τα φυσικά σώματα όλων των ανθρώπων που συνυπογράφουν το κοινωνικό συμβόλαιο, όπως ακριβώς τα σωματίδια και η επαφή μεταξύ τους είναι το πρωτογενές συστατικό στη φύση.[136] Αν η εξουσία μοιραστεί, δηλαδή αν ο Λεβιάθαν τείνει να αποκτήσει δύο κεφαλές, τότε η κοινωνία και το κοινωνικό συμβόλαιο αποδυναμώνονται και ο φόβος του εμφυλίου πολέμου αντικαθιστά την κοινωνική τάξη και ειρήνη. Το *Leviathan* θεωρείται ένα κείμενο πολιτικής φιλοσοφίας, ωστόσο, δεν μπορεί να διαβαστεί αποκλειστικά ως τέτοιο (Shapin, Schaffer, 2011: 92, 99). Αντιθέτως, η πολιτική και φυσική φιλοσοφική σκέψη του Hobbes συνθέτουν από κοινού και με περίτεχνο τρόπο το *Leviathan*. Το *Leviathan* είναι η απάντηση που δίνει ο Hobbes στο ερώτημα που διατρέχει όλο το 17^{ο} αιώνα και γύρω από το οποίο συγκροτείται μία διαμάχη τόσο με θρησκευτικές και πολιτικές όσο και με φυσικές φιλοσοφικές προεκτάσεις· μία διαμάχη, η οποία αναπτύσσεται βάσει του πότε άμεσου και πότε έμμεσου διάλογου που ανοίγει ο Hobbes με διακεκριμένα ιδρυτικά μέλη της Royal Society, όπως ο John Wallis, ο John Wilkins, ο Robert Boyle κ.ά.

Η απάντηση του Hobbes είναι μία τολμηρή για την εποχή απάντηση. Η φυσική φιλοσοφία του συμπαγούς σύμπαντος στο οποίο κυριαρχούν δυνάμεις πρόσκρουσης μεταξύ μιας κινούμενης ή σε ηρεμία ύλης, δεν είναι κάτι καινούργιο. Ωστόσο, η «ιδιαιτερότητα» της βρίσκεται στο γεγονός ότι αποκλείει κάθε μορφή μεταφυσικής εμπλοκής άυλων οντοτήτων. Σε αυτό το μηχανιστικό και συμπαγές σύμπαν δεν υπάρχει τίποτα τέτοιο, όπως το άπειρο, το κενό, οι ασώματοι άγγελοι, ο άυλος Θεός ή η άυλη virtus impressa που εμφυτεύεται από το Θεό, κατά τη δημιουργία των σωμά-

[136] Περισσότερα για την υλιστική θεωρία του Hobbes, Garber, 1998.

των των αριστοτελικών σχολαστικών φιλοσόφων. Αντιθέτως, ξαναδιαβάζοντας και επανερμηνεύοντας τις γραφές, ο Hobbes μιλά μόνο με όρους υλικότητας και πληρότητας τόσο για τις δυνάμεις στη φύση, όσο για το Θεό και τους Αγγέλους. Συγκεκριμένα στην παράγραφο *The Scriptures do not teach that spirits are incorporeal* του *Leviathan* αναφέρει ότι:

> Βρίσκω ότι στις Γραφές υπάρχουν άγγελοι, πνεύματα, αγαθά και κακόβουλα, αλλά όχι ότι είναι ασώματα (στερούμενα φυσικού σώματος) (incorporeal), όπως οι οπτασίες που οι άνθρωποι βλέπουν στο σκοτάδι, ή στα όνειρα ή τα οράματα και τα οποία οι Λατίνοι ονόμαζαν specira και θεωρούσαν δαίμονες […] και βρίσκω ότι υπάρχουν πνεύματα που διαθέτουν φυσικό σώμα (spirits corporeal), αν και λεπτοφυή και αόρατα, όχι όμως ότι κυριεύθηκε ποτέ από αυτά το σώμα κάποιου ανθρώπου και ότι τα σώματα των αγίων είναι τέτοια, δηλαδή πνευματικά σώματα, όπως ο Άγιος Παύλος τα αποκαλεί (Hobbes, 1839: 642-644).

Με αυτό τον τρόπο ο Hobbes αναπτύσσει ένα φιλοσοφικό, θρησκευτικό και πολιτικό «μανιφέστο», βάσει του οποίου ο κλήρος αποκλείεται από κάθε δυνατότητα εξουσίας. Ο Hobbes βασισμένος στις γραφές και μέσω του αποδεικτικού γεωμετρικού λόγου που χρησιμοποιεί, θεμελιώνει την εξουσία του απόλυτου μονάρχη απομακρύνοντας κάθε πιθανό ανταγωνιστή της εξουσίας του.[137] Ο Hobbes αποκλείει τον πολιτικό ρόλο του κλήρου, αποκλείοντας παράλληλα ένα φυσικό φιλοσοφικό λόγο των άυλων οντοτήτων, αλλά και της ύπαρξης κενού στη φύση. Το να μιλάμε με τέτοιους όρους άυλων οντοτήτων, μας λέει ο Hobbes, είναι “absurd speech”, δηλαδή, είναι ακατάλληλη γλώσσα:

> Όσοι κατανοούν τη σημασία αυτών των λέξεων υπόσταση (substance) και ασώματο (στερούμενο φυσικού σώματος) (incorporeal), και όταν η δεύτερη δεν λαμβάνεται για λεπτοφυές σώμα, αλλά για μη σώμα, τότε εκείνοι πραγματοποιούν μία αντίφαση: Το να λέμε, ότι οι άγγελοι και τα πνεύματα είναι ασώματες ουσίες (incorporeal substances), είναι σα να λέμε ότι δεν υπάρχουν ούτε άγγελοι ούτε πνεύματα. […] [Τ]ο να πιστεύει κανείς ότι δεν βρίσκονται σε κάποιο χώρο, είναι σα να λέμε, ότι δεν βρίσκονται πουθενά (nowhere), δηλαδή σα να λέμε, τίποτα (nothing), δηλαδή το να λέει κάποιος (αν και έμμεσα) ότι είναι ασώματα (incorporeal), δεν μπο-

[137] Σύμφωνα με τον Hobbes, ο απόλυτος Μονάρχης (ή καλύτερα ο Κυρίαρχος) μπορεί να είναι τόσο ένας Μονάρχης όσο και μία μικρή ή μεγάλη συνέλευση, προσδίδοντας περισσότερα πλεονεκτήματα στην πρώτη περίπτωση.

> ρεί να τεκμηριωθεί από τις Γραφές ότι υπάρχουν. (Hobbes, 1839: 393).

Ο λόγος του κενού και οι πρακτικές για την εύρεση του, δεν αρμόζουν στη Φιλοσοφία (Shapin, Schaffer, 2011: 83, 84). Για τον Hobbes, φιλοσοφικός είναι μόνο εκείνος ο λόγος που αναφέρεται στον κόσμο με μηχανιστικούς, υλιστικούς και συμπαγείς όρους, με άλλα λόγια, με αντικληρικούς και μονιστικούς όρους.

Η απάντηση που δίνει ο Hobbes μέσα από το *Leviathan* προκαλεί και ανταγωνίζεται την απάντηση που σκιαγραφείται από τις πρακτικές και τις θεωρίες των ιδρυτικών μελών της Royal Society. Αν και είναι αδύνατο να ισχυριστούμε ότι υπάρχει πλήρης ομοιομορφία στο εσωτερικό της Royal Society, ωστόσο μπορούμε με σιγουριά να σημειώσουμε ότι υπάρχει μία γενική συναίνεση όσον αφορά στην απάντηση στο τρισυπόστατο ερώτημα αυτής της «δημόσιας» διαμάχης. Η νέα φιλοσοφία η οποία προωθείται από την Royal Society χρησιμοποιεί το λόγο του κενού και του άπειρου σύμπαντος, διαμορφώνει μία έννοια της φιλοσοφίας, η οποία θα πρέπει να αφιερώνεται στη λατρεία του Θεού μέσω της αναζήτησης των μηχανισμών της φύσης, ενώ ο μόνος τρόπος για τον πραγματικό φυσικό φιλόσοφο είναι να το κάνει μέσω του πειραματισμού. Όπως ο John Wilkins επισημαίνει, η νέα αυτή πρακτική στοχεύει αποκλειστικά στη μελέτη των φυσικών αντικειμένων (things) καθεαυτά, τα οποία υπερισχύουν της ασάφειας των λέξεων (words): «Τα αντικείμενα είναι καλύτερα από τις λέξεις, όπως ακριβώς η αληθινή γνώση είναι πέραν της κομψότητας του λόγου, όπως το γενικό καλό της ανθρωπότητας είναι πέραν οποιαδήποτε Χώρας ή Έθνους» (Wilkins, 1668: *the Epistle to the Reader*). Μάλιστα, σε ένα κήρυγμα του αμέσως μετά την εκτέλεση του Charles I, αναφέρει ότι τα λάθη δεν βρίσκονται στα αντικείμενα, αλλά στον τρόπο που εμείς τα ερμηνεύουμε, και αυτό φαίνεται να είναι η αιτία της αταξίας (disorder) και της σύγχυσης σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο ("We may infer, how all that confusion and disorder, which seems to be in the affairs of these times, is not so much in things themselves, as in our mistake of them") (Wilkins, 1680b: 144). Επιπλέον, ο Sprat αναφέρει ότι τα μέλη της Royal Society επιχείρησαν να ελευθερώσουν τη γνώση της φύσης από τα τεχνάσματα και το πνεύμα των σεχτών, και να την καταστήσουν ένα εργαλείο, με το οποίο η ανθρωπότητα θα μπορέσει να αποκτήσει την κυριαρχία πάνω στα πράγματα, και όχι μόνο στις απόψεις των άλλων (Sprat, 1734: 62).

Εδώ, ο κεντρικός ρόλος της αξίας του πειράματος, ταυτίζει τη νέα φιλοσοφία με την πειραματική της διάσταση αναδεικνύοντάς την ως βασικό χαρακτηριστικό της *πραγματικής* φυσικής φιλοσοφίας (Shapin, Schaffer, 2011: 7· Garber, 2012: 23· Henry, 2002: 46, 49-53). Έτσι η νεοσύστατη Royal Society δίνει μία εναλλακτική απάντηση στο τρίπτυχο *τι είναι φιλοσοφία, πώς να την εξασκήσουμε* και *ποια γλώσσα να χρησιμοποιούμε*, κατά την οποία η έννοια του κενού και η έννοια του πειράματος παίζουν κεντρικό ρόλο, ενώ όροι όπως η αδράνεια, η κίνηση, η ύλη και η δύναμη γίνονται αντικείμενο επαναδιαπραγμάτευσης και επανεννοιολόγησης.

Υπό αυτούς τους όρους, οι ποικίλες φυσικές φιλοσοφίες που αναδύονται από την έντονη σχέση των πρώιμων μελών της Royal Society και του Thomas Hobbes, αναπτύσσουν μία ιδιαίτερη έκφανση, η οποία καταλαμβάνει χώρο στην προβληματική των διαμαχών περί φιλοσοφίας, ενώ παράλληλα αφορά τόσο τη μέθοδο όσο και τη γλώσσα του *πραγματικού* φυσικού φιλόσοφου.

Από τη δεκαετία του 1650 μέχρι και τη δεκαετία του 1670 λαμβάνουν χώρα παράλληλα δύο εξαιρετικά έντονες και μακρόχρονες διαμάχες που αφορούν τον Hobbes με δύο από τα πιο διακεκριμένα μέλη της Royal Society, τον John Wallis και τον Robert Boyle. Σαφώς, η ανάλυση αυτών των δύο κρίσιμων διαμαχών τόσο για τη διαμόρφωση της σχέσης του Hobbes με τη πρώιμη Royal Society καθαυτή όσο και για τη συνδιαμόρφωση των όρων και των κριτηρίων της φυσικής φιλοσοφίας του 17^{ου} αιώνα εν γένει, απαιτούν αποκλειστική και εκτενή έρευνα. Ωστόσο, μπορούμε να αναφέρουμε ότι και οι δύο αυτές διαμάχες σχετίζονται με την ανάδυση ανταγωνιστικών φυσικών φιλοσοφιών με επίκεντρο την προβληματική, ως προς τον τρόπο εξάσκησής της, πραγματικής φιλοσοφίας ή αλλιώς τη μέθοδο εκείνη την οποία θα χρησιμοποιεί ο πραγματικός φιλόσοφος. Τόσο στην περίπτωση της διαμάχης Wallis-Hobbes, όσο και στην περίπτωση της διαμάχης Boyle-Hobbes η αντιπαράθεση αφορά τόσο τη μαθηματική όσο και την πειραματική πρακτική, η οποία προωθείται από τους δύο φιλοσόφους ατομικά, όπως και από τη Royal Society ως ενιαίο σώμα και βάσει της οποίας αναπτύσσεται σκληρή κριτική από κάθε πλευρά της διαμάχης.[138]

---

[138] Για τις δύο αυτές διαμάχες υπάρχει εκτενής βιβλιογραφία. Μία από τις σημαντικότερες μελέτες που αφορά τη διαμάχη Hobbes-Boyle είναι το έργο των Shapin και Schaffer, *Leviathan and the Air-pump*, ενώ για την διαμάχη Wallis-Hobbes βλ. Miller, Vandome, McBrewster, 2009· Probst, 1993: 271-279. Επίσης, για το ευρύτερο πλαίσιο των διαμαχών μεταξύ των μελών της Royal Society και του Thomas Hobbes βλέπε Malcolm, 2002a· Skinner, 1969b: 223-224.

Παράλληλα, ο John Wilkins αναπτύσσει μία ιδιότυπη «ιδεολογία» για τη φιλοσοφική γλώσσα και την οριοθέτηση της· μία «ιδεολογία» που αντανακλά τη γενικότερη δέσμευση των μελών της πρώιμης Royal Society για την άμεση παρατήρηση της φύσης των αντικειμένων (έναντι τόσο των φιλο-αριστοτελικών σχολαστικών της εποχής όσο και της laudian στροφής στη μελέτη των παραδοσιακών φιλοσοφικών λόγων και των Γραφών). Το *An Essay towards a Real Character, and A Philosophical Language* δημοσιεύεται υπό την εντολή και την παρότρυνση της Royal Society το 1668, και στις 500 περίπου σελίδες του προτείνει με περίτεχνο και λεπτομερή τρόπο την ανάπτυξη και την εδραίωση ενός τεχνητού γλωσσικού συστήματος ή αλλιώς μιας οικουμενικής φιλοσοφικής γλώσσας, η οποία στοχεύει στην επαεννοιολόγηση των όρων της κοινής γλώσσας. Σύμφωνα με τον Wilkins, μία τέτοια γλώσσα θα λειτουργούσε ως μέθοδος στη φυσική φιλοσοφία για την εδραίωση των θεμελιωδών φυσικών ειδών και των μεταξύ τους σχέσεων. Επιπλέον, το εγχείρημα αυτό αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της συνεχούς μέριμνας του Wilkins για την προώθηση της θρησκευτικής ενότητας μέσω ενός είδους γλωσσικής ανάλυσης των δογματικών διαφωνιών για την αποκατάσταση και την αποφυγή της Βαβελικής σύγχυσης (Lynch, 2001: 117, 118).

Το όραμα του Wilkins, αντανακλάται σε προγενέστερα του *Essay* έργων, από μέλη της Royal Society όπως ο Robert Hooke,[139] αλλά και ο Seth Ward,[140] τα οποία δεν θα αναλυθούν στο παρόν κεφάλαιο. Εν συντομία μόνο, αναφέρουμε ότι το *Micrographia, or, Some physiological descriptions of minute bodies made by magnifying glasses* (1665) είναι η πρώτη μεγάλη έκδοση υπό την εντολή της Royal Society. Από κοινού ο Hooke και ο Wilkins προωθούν την ανάδειξη της ανεπάρκειας των λέξεων σε αντιστοιχία με τα φυσικά αντικείμενα στα οποία αναφέρονται, με το ενδιαφέρον του Wilkins να εστιάζει στην κατασκευή μιας φιλοσοφικής γλώσσας και στο ενδιαφέρον του Hooke στην ανάπτυξη μιας φιλοσοφικής άλγεβρας. Το εγχείρημα του Wilkins, όπως και του Hooke, θα πρέπει να γίνει κατανοητό υπό το πρίσμα της ευαισθησίας των μελών της πρώιμης Royal Society για την ανάπτυξη μιας οικουμε-

---

139 Hooke, 1665.

140 Βλ. Ward, Wilkins, 1658, στο οποίο ο John Wilkins γράφει την εισαγωγή σελ 1-7. Σύμφωνα με τον Wilkins και τον Ward, παλαιότερα εγχειρήματα τα οποία στόχευαν στην κατασκευή μιας φιλοσοφικής γλώσσας απέτυχαν διότι επιχείρησαν να κατασκευάσουν τη γλώσσα αυτή πάνω στις υπάρχουσες γλώσσες, και χωρίς να βασίζονται στην αδιαμεσολάβητη ερμηνεία της φύσης (Lynch, 2001: 122).

νικής γλώσσας ως ευρετικής και χειριστικής μεθόδου των φυσικών ειδών από τον *πραγματικό* φιλόσοφο. (Lynch, 2001: 117).

Σε αυτό το πλαίσιο, η εμμονή του Thomas Hobbes για την κατάλληλη χρήση της γλώσσας επιτρέπει την ερμηνεία του *Leviathan* ως ανταγωνιστικό θεωρητικό σχήμα στο ζήτημα περί γλώσσας· ένα σχήμα το οποίο προωθεί μία ανταγωνιστική γλώσσα ως μοναδικό συγκροτητικό, ευρετικό και ρητορικό εργαλείο του *πραγματικού* φιλόσοφου. Σε αντίθεση με τον Wilkins, ο Hobbes υποστηρίζει ότι ο ακριβής ορισμός των γλωσσικών όρων και η κατάλληλη χρήση της γλώσσας είναι ο μόνος τρόπος παραγωγής αδιαμφισβήτητων επιχειρημάτων, τα οποία θα πείσουν τα υποκείμενα για τη συναίνεση του κοινωνικού συμβολαίου, την ανέγερση του Λεβιάθαν, την εδραίωση της αδιαμφισβήτητης μοναρχίας και κατ' επέκταση της αποκατάστασης της πολιτικής και φυσικής τάξης και της αλήθειας, δηλαδή, της φιλοσοφίας. Ταυτοχρόνως είναι βαθιά πεπεισμένος ότι η *κακή* χρήση της γλώσσας (absurd speech) είναι η ουσιώδης αιτία για τη διαμόρφωση ψευδών πεποιθήσεων και της άνομης κατάστασης του εμφυλίου πολέμου (Schaffer, Shapin, 1985: 84, 93· Macpherson, 1968: 113, 114, 708). Παρά το γεγονός ότι ο John Wilkins και ο Thomas Hobbes δεν αναπτύσσουν άμεση αντιπαράθεση όσον αφορά τη φύση της φιλοσοφικής γλώσσας και την κατάλληλη χρήση της, αναπτύσσουν παράλληλα δύο συνεκτικά θεωρητικά σχήματα φιλοσοφικής γλώσσας, τα οποία ανταγωνίζονται μεταξύ τους ως προς την καταλληλότητα τους. Τα φιλοσοφικά τους εγχειρήματα, αντανακλούν τη συμφωνία των δύο φιλοσόφων όσον αφορά την πεποίθηση ότι η μεγάλη ποικιλία των ερμηνειών της Βίβλου αλλά και η ακατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα απειλούν την εξουσία και κατ' επέκταση την κοινωνική τάξη, αλλά διαφωνούν στον τρόπο με τον οποίο η ομοφωνία ως προς τη φύση, αλλά και ο προσδιορισμός της φιλοσοφικής αυτής γλώσσας θα επιτευχθεί.

Σ' αυτόν τον πολύπλευρο ανταγωνισμό, οι δηλώσεις του Hobbes δημιουργούν θυελλώδεις αντιδράσεις και συχνά βρίσκεται κατηγορούμενος με ποικίλους χαρακτηρισμούς, οι οποίοι κυρίως αφορούν μία αναδυόμενη έννοια αθεϊσμού, η οποία προσδίδεται τόσο στον Hobbes όσο και στους συγχρόνους υποστηρικτές του.[141] Από την άλλη πλευρά, όμως, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ούτε η νομιμοποίηση της

[141] Ο όρος "Hobbists" αναφέρεται τόσο στους σύγχρονους υποστηρικτές του Hobbes όσο και στους συνεχιστές του, οι οποίοι οικειοποιούνται τη θεωρία του μετά το θάνατο του, συχνά γνωστοί ως "Hobbseans". Πολλές φορές οι δύο όροι χρησιμοποιούνται με ταυτόσημο τρόπο, ωστόσο, στο παρόν κείμενο χρησιμοποιείται αποκλειστικά ο όρος "Hobbist".

πρακτικής της ούτε η εδραίωση της Royal Society υπήρξε αυταπόδεικτη. Βεβαίως, τα δώδεκα ιδρυτικά μέλη της Royal Society, ήταν μέλη της υψηλής τάξης με πολιτική και θρησκευτική δύναμη αλλά και κοσμικό και πανεπιστημιακό κύρος, όπως ο επίσκοπος John Wilkins, ο αρχιτέκτονας Christopher Wren, ο αστρονόμος William Ball, ο γόνος αριστοκρατικής οικογένειας Robert Boyle, ο στρατιωτικός ιατρός στις δυνάμεις του Oliver Cromwell Jonathan Goddard κ.ά. Ωστόσο, κατά τα πέντε πρώτα χρόνια, τα μέλη της δέχονται ισχυρή κριτική, η οποία κυρίως αφορά θρησκευτικά ζητήματα και το κατά πόσο η πρακτική της νέας αυτής εταιρείας απειλεί το χριστιανισμό (Skinner, 1969b: 223, 224).[142] Από την άλλη, ο Hobbes θεωρούταν ένας από τους αξιόλογους, αλλά εξαιρετικά αμφιλεγόμενους στοχαστές της εποχής του, ενώ όπως είδαμε ήδη από το 1640 αναπτύσσει ένα ευρύ δίκτυο γνωριμιών τόσο στην Αγγλία όσο και στην «Ήπειρο». Απορρίπτει, αλλά και απορρίπτεται από τη Royal Society, και δεν λαμβάνει ποτέ την ιδιότητα του εταίρου (fellowship) στη νεοσύστατη εταιρεία (Skinner, 1969b: 232-233).

Καθώς ο ανταγωνισμός μεταξύ των δύο αυτών πολιτικών, θρησκευτικών και φυσικών φιλοσοφικών κοσμοειδώλων κορυφώνεται και η ένταση στο εσωτερικό της φυσικής φιλοσοφίας μεγαλώνει, η θεωρία του Hobbes συναντά την αποδοχή όσο και την απόρριψη. Για παράδειγμα, η μαρτυρία του Richard Bentley, διευθυντή του κολεγίου Trinity στο Κέιμπριτζ (1700-1742) και μέλους της Royal Society (1696), αναφέρει ότι η φήμη του Hobbes είχε εξαπλωθεί σε υπερβολικό βαθμό ("the taverns and coffee-houses, nay, Westminster Hall and the very churches, were full"), και είχε πεισθεί από προσωπική εμπειρία ότι οι υποστηρικτές της θεωρίας του Hobbes ήταν άπιστοι ("not one English infidel in a hundred was other than a Hobbist"). Παράλληλα πιστεύει ότι η θεωρία του *Leviathan* και, κυρίως, η αναφορά στην υλικότητα του Θεού ήταν ένα κακόβουλο συγγραφικό τρικ του Hobbes για να πουλήσει το βιβλίο ("a mere sham to get his book printed").[143] Λίγα χρόνια νωρίτερα, ο κληρικός και μέλος της Royal Society (1664) Joseph Glanvill (1636–1680) στην εισαγωγή του έργο του *Scepsis Scientifica* (1665) επισημαίνει την επικινδυνότητα της θεωρίας του Hobbes σε αντιδιαστολή με την πρακτική της νέας εταιρείας:

---

142 Τότε είναι που αποφασίζεται η προσφορά συναδελφότητας στους Joseph Glanvill και Thomas Sprat, οι οποίοι έπαιξαν προπαγανδιστικό κυρίως ρόλο προωθώντας την άποψη ότι η νέα φυσική φιλοσοφία δεν προκαλεί τον χριστιανισμό, συχνά σε αντιδιαστολή με αναφορές στον Thomas Hobbes.

143 Monk, 1833: 41.

> Ο ευφυής κόσμος, ο οποίος έχει κουραστεί με τις ποιότητες και τις μορφές, και δηλώνει υπέρ της μηχανιστικής υπόθεσης (mechanical hypothesis), (της οποίας μεγάλος ανταγωνιστής είναι ένα συγκεκριμένο άτομο καθόλου λάτρης της θρησκείας), διαφέρει από εκείνους τους ευφυείς ανθρώπους, οι οποίοι επιθυμούν περισσότερο να θεωρούνται ευφυείς, παρά να είναι, και έτσι είναι έτοιμοι να αποδεχθούν τη μηχανική υπό τις χομπσιανές συνθήκες (Hobbian conditions), και πολλοί άλλοι βρίσκονται στον κίνδυνο να τους ακολουθήσουν στον γκρεμό. Έτσι, το πιο κατάλληλο φάρμακο εναντίον της θανατηφόρας επίδρασης αυτής της μόλυνσης είναι η δική σας αξιότιμη Royal Society, εντός της οποίας οι διανοούμενοι βλέπουν ότι η μηχανική φιλοσοφία (mechanic philosophy) δε δίνει καμία ασφάλεια εναντίον της απιστίας (irreligion), δε θα πρέπει να την εξασκούν, με τον κίνδυνο να θεωρηθούν άθεοι (Glanvil, 1665: An Address to the Royal Society).

Αυτές οι θυελλώδεις αντιδράσεις εναντίον των «χομπσιανών συνθηκών», και συγκεκριμένα στην άποψη περί της υλικότητας ως της μόνης πιθανής κατάστασης στη φύση θεωρήθηκε από τους συγχρόνους του ως μία ευθεία ρήξη με τον Χριστιανισμό. Η απόρριψη της έννοιας της στέρησης φυσικού σώματος (incorporeality) (η οποία εκτείνεται στην έννοια του πνεύματος και των αγγέλων) από τον Hobbes μεταφράστηκε με όρους άρνησης της ασώματης κατάστασης της ανθρώπινης ψυχής και έτσι της αθανασίας της. Όντως στο *Leviathan* ο Hobbes προσπαθεί κατ' επανάληψη να αποδείξει ότι οι Γραφές δεν υποδεικνύουν πουθενά ότι τα πνεύματα, στα οποία ξεκάθαρα περιλαμβάνει την ανθρώπινη ψυχή, είναι οντότητες που στερούνται φυσικό σώμα. Επιπλέον, στην παράγραφο *the immortality of man's soul, not proved by Scripture to be of nature, but of grace*, τοποθετεί την έννοια της ασώματης ψυχής, και κατ' επέκταση της αθανασίας της, στο βασίλειο της ασαφούς φιλοσοφικής γλώσσας. (Hobbes, 1839b: 623-625).

Αν και δεν δηλώνεται ανοιχτά πριν το 1668, η πιο προκλητική πτυχή του χομπσιανού υλιστικού κόσμου βρίσκεται στους υπαινιγμούς σχετικά με τη σωματική υπόσταση της θεότητας (corporeal deity).[144] Στην αγγλική, δηλαδή στην πρώτη έκδοση του *Leviathan*, ο Hobbes μονάχα υπαινίσσεται την ιδέα περί της υλικότητας του Θεού. Εκεί, δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην άποψη ότι ο Θεός είναι ακατανόητος (incomprehensible) και ισχυρίζεται ότι η σχέση μεταξύ του Θεού και του Πνεύματος (the Spirit of God), όπως εμφανίζεται στις γραφές, είναι απλά δείγμα της επιθυμίας να

[144] Hobbes, 1771: 360.

τιμήσουμε τον Θεό και δεν ανταποκρίνεται στην πραγματική του φύση (Hobbes, 1839b: 383).

Σήμερα, υπάρχουν αρκετοί μελετητές οι οποίοι πραγματεύονται εκ νέου τη συνέπεια ή την ασυνέπεια της έννοιας της θείας υλικότητας στη σκέψη του Hobbes.[145] Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι η χομπσιανή θέση περί της ύπαρξης ενός υλικού Θεού στη συγχρονία της θεωρήθηκε μία πραγματικά μεγάλη προσβολή, η οποία έλαβε ηθικές προεκτάσεις.[146] Σε μία περίοδο, όπου ο αθεϊσμός ήταν μία συνεχής απειλή, και ο πραγματικός φυσικός φιλόσοφος θα έπρεπε με αφοσίωση να επικεντρωθεί στην αναζήτηση της απόδειξης της ύπαρξης του Θεού μέσα από τη διερεύνηση της φύσης, η υλιστική θεωρία του Hobbes θεωρήθηκε μία ευθεία πρόκληση στην αθανασία της ανθρώπινης ψυχής και στην καθεαυτή ύπαρξη του Θεού. Ο Hobbes αυστηρά υπερασπίζεται ότι η ασώματη κατάσταση (incorporeal) είναι μία φιλοσοφικά ασαφής έννοια που κυρίως χρησιμοποιείται από τους εκκλησιαστικούς άρχοντες για να μπερδέψουν και να τρομοκρατήσουν τον κόσμο· κάτι που στην πραγματικότητα δεν μπορεί να εφαρμοστεί ούτε στην φύση ούτε στην θεότητα. Όπως μεταξύ άλλων, ο επίσκοπος John Bramhall (1594-1663) επισήμανε ότι αυτή η πτυχή της θεωρίας του Hobbes οδηγεί αναπόφευκτα στον αθεϊσμό. Ο Bramhall βλέπει τον Hobbes ως τον πραγματικό Λεβιάθαν: «δεν γνωρίζω κανένα πιο κατάλληλο πρόσωπο, παρά τον ίδιο τον Thomas Hobbes για να υποδυθεί αυτό το τεράστιο σώμα». Και στο *The Catching of Leviathan, or the Great Whale* επισημαίνει ότι «ένας σωστός Hobbist δεν μπορεί να λατρεύει τον Θεό» (Bramhall, 1844: 356, 517). Όπως εύγλωττα αναφέρεται στο "Appendix" του πρώτου τόμου του *The Works of the Most Reverend Father in God, John Bramhall, D.D.*: «κανένας άνθρωπος ο οποίος είναι Hobbist, δεν μπορεί να είναι καλός Χριστιανός, ή ένας αγαθός άνθρωπος της κοινωνίας των πολιτών, διότι οι αρχές του δεν είναι μόνο καταστροφικές για όλες τις Θρησκείες, αλλά και για τις κοινωνίες, αφού εξοντώνει κάθε σχέση μεταξύ του Βασιλιά και του υπηκόου, του Γονέα με το Παιδί, του αφέντη με τον υπηρέτη, του συζύγου από τη σύζυγο: και είναι γεμάτες με χειροπιαστές αντιθέσεις» (Bramhall, 1842: xxxii).

Μέσα από αυτή την έντονη διαμάχη, βλέπουμε να αναδύεται μία τάση των μελών της Royal Society που θέλει να παρουσιάζει τον Hobbes επικίνδυνο για τα

---

145 Ενδεικτικά βλ., Gorham, 2013: 240-261· Jesseph, 2002.

146 Leijenhorst, 2005.

συμφέροντα της εταιρείας τόσο σε πνευματικό όσο σε θρησκευτικό επίπεδο. Η εξάπλωση της θεωρίας του Hobbes αναβαθμίζεται σε κρίσιμο ζήτημα, αφού δεν διακινδυνεύεται μόνο η εδραίωση της πνευματικής εξουσίας της εταιρείας, αλλά και η κοσμική και θρησκευτική εξουσία των μελών της. Κεντρικό χαρακτηριστικό αυτής της τάσης είναι ο χειρισμός της αντιπαράθεσης αυτής με αντεστραμμένους πλέον όρους, δηλαδή, επαναδιατυπώνοντας το αρχικό ερώτημα: *τι* συνιστά φιλοσοφία, *πώς* πρέπει να την εξασκούμε και *ποια* γλώσσα θεωρείται κατάλληλη, ως εξής: τι *δεν* συνιστά φιλοσοφία, πώς *δεν* πρέπει να την εξασκούμε και ποια γλώσσα *δεν* είναι κατάλληλη. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Hobbes κατηγορήθηκε ως άθεος,[147] μία από τις πιο σοβαρές για την εποχή κατηγορίες. Ο υπερτονισμός της επικινδυνότητας του Hobbes και της θεωρίας του με όρους αθεϊσμού και θρησκευτικής ασέβειας, συγκροτεί τόσο τη Royal Society όσο και την ιδεολογία της κατά ένα πολύ συγκεκριμένο τρόπο, δίνοντας έμφαση στο «δεν», το οποίο και ορίζεται με ιδιαίτερη σαφήνεια.

Μαρτυρία αυτής της πολιτικής και θρησκευτικής έκφανσης της διαμάχης μεταξύ του Hobbes και των μελών της πρώιμης Royal Society ως μία νεοσυγκροτούμενη συλλογικότητα, και με κεντρικό ζήτημα την *συν-παραγωγή* της εικόνας ενός «άθεου» Hobbes και μιας «χριστιανικής» Royal Society, είναι το διάταγμα του *House of Commons* της 17^{ης} Οκτωβρίου 1666, σύμφωνα με το οποίο, η επιτροπή, η οποία συγκροτήθηκε με το νομοσχέδιο (Bill) εναντίον του αθεϊσμού, διατάζεται να λάβει πληροφορίες σχετικά με τα βιβλία που τείνουν στον αθεϊσμό, τη βλασφημία, τη βεβηλότητα ή είναι εναντίον της ουσίας ή των ιδιοτήτων του Θεού, και συγκεκριμένα, το βιβλίο που δημοσιεύθηκε από κάποιον ονόματι White και το βιβλίο *Leviathan* του Mr. Hobbs, και να αναφέρει το ζήτημα με τις απόψεις της (Great Britain House of Commons, 1803: 636).

Η τροπή αυτή είναι ιδιαιτέρως κρίσιμη για τη συγγραφική δράση του Hobbes, και αναδεικνύει τις σοβαρές διαστάσεις, τις οποίες λαμβάνει ο ανταγωνισμός μεταξύ των δύο πλευρών, τουλάχιστον όσον αφορά τις μονομερείς συνέπειες της. Παρά το γεγονός ότι ο Charles II (μαθητής του Hobbes κατά τη διαμονή του στο Παρίσι) προστατεύει τον Hobbes, αφού στην ουσία «ακυρώνει» το διάταγμα, το οποίο ποτέ δεν

---

147 Σύμφωνα με τον Aloysius P. Martinich, τον 17^{ο} αιώνα ο όρος «άθεος» χρησιμοποιούνταν για να περιγράψει ιδιαίτερες περιπτώσεις πίστης στο Θεό. Συγκεκριμένα, η πίστη συνοδευόταν είτε με την αμφισβήτηση της Θείας παρέμβασης στον κόσμο, είτε συνδεόταν με αντιλήψεις, όπως η ντεϊστική αντίληψη για τη φύση, σύμφωνα με την οποία, μέσω του λόγου και της παρατήρησης του φυσικού κόσμου μπορούμε επαρκώς να αναγνωρίσουμε την ύπαρξη του Θεού. (Martinich, 1999: 80, 351, 352).

μπαίνει σε ισχύ, ωστόσο, ο Hobbes, στο τέλος πλέον της ζωής του, συναντά τη βασιλική άρνηση για τη δημοσίευση του έργου του *Behemoth, full title Behemoth: the history of the causes of the civil wars of England, and of the counsels and artifices by which they were carried on from the year 1640 to the year 1660*, το οποίο αν και έχει ήδη ολοκληρωθεί το 1668, δεν δημοσιεύεται πριν το 1681, δηλαδή τρία χρόνια μετά το θάνατο του συγγραφέα του (Martinich, 1999: 320, 323).[148]

Από την άλλη πλευρά, η Royal Society κάνει λόγο για θρησκευτική και πολιτική ανεκτικότητα εντός των πλαισίων της, η οποία προωθήθηκε πρωτίστως από τον John Wilkins, ωστόσο ήδη από την περίοδο των φιλοσοφικών συναθροίσεων στην Οξφόρδη (1648-1659) ο ρόλος του θρησκευτικού προσανατολισμού των μελών της υπήρξε ουσιαστικής σημασίας. Αν και σε αυτή την περίπτωση δεν μπορούμε να μιλήσουμε με όρους ομοιογένειας μεταξύ των ιδρυτικών μελών της Royal Society, ωστόσο, μπορούμε με σιγουριά να ισχυριστούμε ότι ο χριστιανισμός ήταν ιδιαίτερα σημαντικός τόσο για την εικόνα των μελών της και του φιλοσοφικού τους έργου, όσο και για τη συγκρότηση της ιδεολογίας της εταιρείας ως συλλογικότητας.

Η χιλιαστική εσχατολογική ιδεολογία, η οποία αιτείται τόσο την πνευματική όσο και την πολιτική παλινόρθωση (restoration), ανθίζει την περίοδο της κρίσης του 17ου αιώνα και ταυτίζεται με την πρακτική της νέο-σύστατης Royal Society. Το αίτημα της νέας φιλοσοφίας της Royal Society, υπηρετεί ένα χιλιαστικό λόγο, ο οποίος προωθεί την πεποίθηση ότι η χριστιανική κοινωνία πλησιάζει στο τελικό της στάδιο. Η προετοιμασία των Άγγλων είναι μεγίστης σημασίας. Το χιλιαστικό ιδεολογικό υπόστρωμα, θα συγκροτήσει μία νέα κοινωνία με βιβλικούς όρους χρησιμοποιώντας την πολιτική, κοινωνική και φυσική φιλοσοφική μεταρρύθμιση ως ρητορικό εργαλείο για τη διασφάλιση της μετάβασης των Άγγλων σε ένα χιλιαστικό παράδεισο. Η νέα εκδοχή αυτής της χριστιανικής κοινωνίας υπηρετείται από τις πρακτικές των μελών της Royal Society, αναπτύσσοντας μία νέα ιδεολογία τόσο για το πώς η θρησκεία οφείλει να υπηρετεί την πολιτεία, όσο και για το πώς η φυσική φιλοσοφική γνώση ο-

---

148 Από την έκδοση του διατάγματος και έπειτα, στην ουσία, ο Hobbes δεν καταφέρνει ποτέ να λάβει την άδεια δημοσίευσης (βλ. υποσημείωση 12 σχετικά με *The Licensing Order of 1643*) παρά μόνο για μεταφράσεις αρχαίας γραμματείας. Παράλληλα συναντούμε τη δημοσίευση της λατινικής μετάφρασης του *Leviathan* με τρία πρόσθετα κείμενα, *Dialogues*, με μορφή Appendix στο Άμστερνταμ το 1668. Στους διαλόγους αυτούς, ο Hobbes απαντά στο διάταγμα υποστηρίζοντας ότι αιρετικό μπορεί να ονομαστεί οτιδήποτε αντιτίθεται στο *Σύμβολο της Πίστης* («*Πιστεύω» της Νίκαιας, Nicene Creed*), και το *Leviathan* κατηγορηματικά δεν κάνει κάτι τέτοιο.

φείλει να συμβιβάζεται με τη θρησκεία (Jacob, 1976b: 17-19· Webster, 1975: 20, 29, 43).

Επιστρέφοντας στις αρχές του έτους 1674 και στην αλληλογραφία του Hobbes με τον Aubrey, βλέπουμε ότι η ένταση μεταξύ του Hobbes και της Royal Society τροφοδοτείται και από τις δύο πλευρές της διαμάχης, ενώ σύντομα φαίνεται να υπερβαίνει τους συμμετέχοντες που αρχικά τη διαμόρφωσαν. Με άλλα λόγια, βαίνοντας προς τα τέλη του αιώνα η αντιπαράθεση μεταξύ του Hobbes και των πρώτων μελών της Royal Society έχει παγιωθεί πλήρως, ενώ οι όροι, αλλά και τα όρια της διαμάχης αυτής εξακολουθούν να συν-διαμορφώνονται. Έτσι, βλέπουμε ότι έχει καλά παγιωθεί μία έντονη αντιπαράθεση, μόνο μερικές δεκαετίες μετά την έκδοση του *Leviathan* (1651), την ίδρυση της Royal Society (1662), το διάταγμα του 1666, την έκδοση του *Essay* (1668), τις μαρτυρίες όπως του Glanvil το 1669, του Bentley στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, αλλά και της απολογίας του Isaac Newton στον John Locke, διότι τον κατηγόρησε ως "Hobbist".[149]

Μία αντιπαράθεση μιας νέας τάξης φυσικών φιλοσόφων, οι οποίοι επιχειρούν να απαντήσουν στο αίτημα της κοινωνικής τάξης, δίνοντας πρωτίστως απαντήσεις σε ερωτήματα σχετικά με τη φιλοσοφία (τη μέθοδο και τη γλώσσα της). Με άλλα λόγια, απαντήσεις σε ερωτήματα που σχετίζονται με τα όρια και τα αντικείμενα μιας παγιωμένης πλέον δημόσιας διαμάχης, συν-διαμορφώνοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο την ιεραρχία και την ισορροπία της σχέσης μεταξύ θρησκείας, πολιτείας και φιλοσοφίας. Τέλος, μία αντιπαράθεση η οποία συν-παράγεται, συν-διαμορφώνεται και οριοθετείται βάσει των αντιθετικών προβληματισμών περί του *τι είναι* και *τι δεν είναι* φυσική φιλοσοφία, *πώς πρέπει* και *πώς δεν πρέπει* να ασκείται και ποια είναι η γλώσσα που επιτρέπεται και που δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιείται για να την ορίζει. Όλα αυτά εκφερόμενα ρητά υπό τους όρους *atheism, hobbist, infidel, mechanical hypothesis, contagion, irreligion*, και σε αντιδιαστολή με τους όρους *vacuum, experiment, new philosophy, christianity*.

Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι, στη συγχρονία της, η διαμάχη μεταξύ των μελών Royal Society και του Hobbes υποδεικνύει με σαφήνεια ποιο από τα δύο κοσμοείδωλα υπερισχύει. Αντιθέτως, υποδεικνύει μία περίοδο διαμόρφωσης των πνευ-

[149] Γράμμα του Isaac Newton στον φίλο του John Locke (1693): "[…] I beg your pardon for my having hard thoughts of you for it, and for representing that you struck at the root of morality, in a principle you laid in your book of ideas, and designed to pursue in another book, and that I took you for a Hobbist […]". Βλ. Brewster, 1831: 216, 217.

ματικών και θρησκευτικών χαρακτηριστικών μιας νέας αντίληψης για τη φύση· μιας αντίληψης, η οποία πρωτίστως έρχεται να συγκροτήσει εσωτερικά την τάξη και την ιεραρχία των αναδυόμενων ποικίλων συλλογικοτήτων που συγκροτούν μία νέα τάξη φιλοσόφων, οι οποίοι προσπαθούν να συγκροτήσουν την πνευματική, θρησκευτική και πολιτική τους ταυτότητα. Οι ιστορικοί του 21^{ου} αιώνα, έχοντας το πλεονέκτημα της χρονικής απόκλισης, πολλές φορές μιλάμε με όρους υπέρ της νέας φυσική φιλοσοφίας και του ηττημένου άθεου φιλόσοφου Thomas Hobbes. Ωστόσο, ο τερματισμός μιας διαμάχης ως ιστορικό φαινόμενο είναι μια εξαιρετικά πολύπλοκη υπόθεση, οι πρακτικές και τα θεωρητικά σχήματα που αναδεικνύονται μέσα από τη διαμάχη συμβάλλουν ουσιαστικά στη διαμόρφωση και στον καθορισμό του χαρακτήρα της επιστημονικής εταιρείας που τελικά επικράτησε. Μέσα από την αντιπαράθεση αυτή βλέπουμε τον τρόπο που δημιουργούνται οι συμβάσεις εκείνες, οι οποίες θα προσδιορίσουν τι είδους οντότητες περιέχει το σύμπαν, αλλά και τι, κατά λογική συνέπεια, *δεν* περιέχει (Kuhn, 2004: 66-69). Με *ποιο* τρόπο αυτές οι θεμελιακές οντότητες επιδρούν (και με ποιο όχι) η μία πάνω στην άλλη, αλλά και στις ανθρώπινες αισθήσεις, *ποια* γλώσσα θα θεωρηθεί κατάλληλη για να τις περιγράψει (και ποια όχι) και τέλος ποιες τεχνικές επιτρέπεται να χρησιμοποιηθούν για την μελέτη και ερμηνεία τους (και ποιες όχι).

3.4. Συγκεφαλαίωση

Ολοκληρώνοντας τα 91 έτη ζωής το 1679, ο εντυπωσιακά μακρόβιος για την εποχή του Thomas Hobbes πεθαίνει πιθανότατα εξαιτίας νεφρικής ανεπάρκειας, στο Derbyshire. Εφτά χρόνια νωρίτερα, πιθανώς από πέτρες στα νεφρά που οδήγησαν επίσης σε νεφρική ανεπάρκεια, ο John Wilkins σε ηλικία 58 ετών πεθαίνει στο Λονδίνο. Ο Thomas Hobbes και ο John Wilkins υπήρξαν τα βασικά πρόσωπα της παραπάνω αφήγησης· μιας αφήγησης, της οποίας στόχος δεν ήταν η βιογραφική προσέγγιση των πρωταγωνιστών της. Οι βιογραφικές πληροφορίες των βασικών της χαρακτήρων αναδείχθηκαν, αλλά και της επικαλεστήκαμε με ένα κεντρικό μέλημα: την ανάδειξη

της ιστορικής και ιστοριογραφικής σημασίας δύο πολυσυζητημένων φυσιογνωμιών, οι οποίες πάνω από όλα αντιπροσωπεύουν δύο ανθρώπους των καιρών τους.

Ακολουθώντας τη γραμμική πορεία του φυσικού χρόνου της ζωής των δύο φιλοσόφων, επετράπη η προσέγγιση τόσο του ιστορικού χρόνου όσο και του ιστορικού χώρου, τους οποίους κάλυψαν με τη δράση τους οι δύο φιλόσοφοι. Η πολυπλοκότητα των κοινωνικών δικτύων που αναπτύσσουν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους οι δύο πρωταγωνιστές, επιτρέπουν την εστίαση του «ιστορικού φακού» στις πολιτικές και θρησκευτικές συνθήκες συγκρότησης του αγγλικού 17ου αιώνα.

Σε αυτό το πλαίσιο συγκροτήθηκε μία τρίτη αφήγηση, η οποία κινείται παράλληλα με την αφήγηση των Hobbes και Wilkins. Η αφήγηση αυτή προσεγγίζει το βασικό της πρωταγωνιστή, την πρώιμη Royal Society, ως μία νέο-αναδυόμενη συλλογικότητα, της οποίας τα χαρακτηριστικά συν-διαμορφώνονται με τα γενικά ιστορικά, κοινωνικά, πολιτικά, θρησκευτικά και φιλοσοφικά χαρακτηριστικά της εποχής της. Ομοίως με τις δύο πρώτες αφηγήσεις, σκοπός της τρίτης αυτής ιστορίας δεν ήταν η παρουσίαση των «βιογραφικών» στοιχείων της πρώιμης Royal Society,[150] αλλά να αναδείξει το ιστορικά ποικιλόχρωμο και το συγχρονικά πρωτότυπο φαινόμενο της ανάδυσης μιας αγγλικής συλλογικότητας με κύριο ενδιαφέρον την προώθηση της φυσικής φιλοσοφίας. Ωστόσο, η παρουσίαση κάποιων βασικών βιογραφικών πληροφοριών της συγκρότησης της Royal Society παίζουν σημαντικό ρόλο στο γενικότερο πλαίσιο της παρουσίασης της ανάδυσης αυτού του ιστορικά πολύπλοκου φαινομένου.

Στο τέλος της αφήγησης, οι δύο πρώτες αφηγήσεις συνομιλούν με την τρίτη αφήγηση, μέσα από την παρουσίαση του «διαλόγου» μεταξύ των βασικών τους πρωταγωνιστών, αναδεικνύοντας τόσο τα ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα που αναπτύσσει η Royal Society όσο και τις λεπτές -και όχι πάντα φιλικές- συνδέσεις μεταξύ των μελών της εταιρείας και του *μη μυημένου* Thomas Hobbes. Σε αυτό το κομμάτι, μας απασχό-

---

150 Γι αυτό το σκοπό υπάρχει μεγάλη βιβλιογραφία. Δύο από τα βασικότερα έργα σχετικά με την ιστορία της πρώιμης Royal Society, είναι το *The History of Royal Society* (1667) του Thomas Sprat και το *The History of the Royal Society of London* (1756-1757) του Thomas Birch. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα δύο έργα αφορούν διαφορετικές χρονικές περιόδους της εταιρείας, αλλά το σημαντικότερο είναι ότι τα έργα αυτά γράφονται βάσει διαφορετικών ιστορικών συνθηκών, αλλά και πολιτικών κινήτρων. Πρώτον, στην περίπτωση του Sprat, συγγράφει, υπό την επίβλεψη του John Wilkins, ένα απολογητικό έργο, το οποίο αναδεικνύει την πολιτικά και δογματικά ορθή πρακτική της Royal Society (Shapiro, 1969: 203, 227), ενώ στην περίπτωση του Birch συναντάμε μία χρονογραφική αφήγηση των ετών 1756-1757. Για περαιτέρω μελέτη προτείνεται: Sprat, T., (1667), *The History of Royal Society for the Improving of Natural Philosophy*, London; Birch. T., (1968), *The History of the Royal Society of London for improving of Natural, knowledge form its First Rise*, with a new introduction by A. Rubert Hall and an additional bibliography note by Marie Boas Hall, vol I, Johnson Reprint Corporation, New York and London.

λησαν οι πνευματικές διαμάχες και ο ρόλος τους στη διαδικασία διαμόρφωσης μιας νέας αντίληψης για τη φύση από τα μέσα του 17ου αιώνα και έπειτα. Στο πλαίσιο αυτής της βαθιά μεταρρυθμιζόμενης κοινωνίας, οι ανταγωνισμοί και οι άμεσες πνευματικές συγκρούσεις (όπως αυτή του Hobbes με τον Wallis) ή έμμεσες διαμάχες (όπως αυτή του Hobbes με τον Wilkins), οι οποίες αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της πρώιμης Royal Society και του Thomas Hobbes θα πρέπει να μελετηθούν ως ένα πνευματικό, πολιτικό και θρησκευτικό πεδίο βάσει του οποίου θα διαμορφωθούν τελικά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας νέας φιλοσοφικής αντίληψης για τη φύση.

Με άλλα λόγια, στο παρόν κεφάλαιο, κομμάτι της ευρύτερης μελέτης για την έννοια της δύναμης υπό τη σύγκλιση των πεδίων της ιστορίας των επιστημών και της ιστορίας των εννοιών, κύριος στόχος ήταν η μελέτη των «ηρώων» της αφήγησής του στο ιστορικό και κοινωνικό τους πλαίσιο. Μελετώντας το ιστορικό περικείμενο[151] της περιόδου δράσης των Hobbes και Wilkins και της συγκρότησης της Royal Society, και στην ουσία εξασκώντας κοινωνική ιστορία, η αφήγηση στοχεύει στην ανάδειξη τόσο των κοινωνικών, πολιτικών και θρησκευτικών δομών της εποχής, όσο και της φυσιογνωμία δύο ισχυρών ανδρών, οι οποίοι με τη δράση τους συνέβαλαν στην συνδιαμόρφωση τόσο των χαρακτηριστικών μιας νέο-αναδυόμενης συλλογικότητας όσο και των συνθηκών της ευρύτερης περιόδου.

Οι καθοριστικές αλλαγές του 17ου αιώνα ενέχουν εντάσεις μεταξύ των δομών που συγκροτούν τον ιστορικό χωροχρόνο της Αγγλίας της εποχής. Αναφορικά, οι τρεις πρωταγωνιστές αυτής της αφήγησης, ο Thomas Hobbes και ο John Wilkins, αλλά και η Royal Society, βιώνουν τις συνέπειες της απόσπασης σημαντικού μέρους της εξουσίας από την Καθολική Εκκλησία επιτρέποντας την ανάδυση ισχυρών διπολικών συγκρούσεων -του Αγγλικανισμού και του Προτεσταντισμού, του Τριακονταετούς Πολέμου, του ανταγωνισμού των τάξεων, των εορτασμών ενώσεων «ευρωπαϊκών» βασιλείων σε φόντο μεγαλοπρεπών γαμήλιων τελετών, των αλλαγών που επιφέρει ο θάνατος της Ελισάβετ Ι, των ενθρονισμών, αλλά και των εκθρονισμών πέντε βασιλιάδων και μιας βασίλισσας, του αποκεφαλισμού του ενός εξ αυτών, του *μαύρου θανάτου* αλλά και της *μεγάλης φωτιάς* (Stimson, 1991: 89· Wilkins, 1668: *The Epistle to the Reader*). Ένα ιστορικό φόντο πάνω στο οποίο αναδύεται ένας αριθμός από αντα-

151 Βλ. Κεφάλαιο 2ο.

γωνιστικές υποομάδες με αντιθετικά χαρακτηριστικά, οι οποίες ενισχύουν μία αναμέτρηση που διατρέχει σχεδόν ολόκληρο τον αιώνα της αγγλικής Μεταρρύθμισης.

Οι εντάσεις μεταξύ των ποικίλων αντιθετικών ομάδων της εποχής, των φιλοβασιλικών και των φιλοκοινοβουλευτιστών, των Αγγλικανών και των Καθολικών, των Αγγλικανών και των Προτεσταντών, των Προτεσταντών και των Πουριτανών, των υποστηρικτών της ύπαρξης κενού στη φύση και των υποστηρικτών της ανυπαρξίας κενού στη φύση, των πειραματιστών και των μη-πειραματισμών, κ.ά. σκιαγραφούν ένα σύνολο από ανταγωνιστικές σχέσεις οι οποίες παίρνουν τη μορφή του εμφυλίου πολέμου. Σε αυτό το πλαίσιο του εμφυλίου πολέμου και των ριζικών και αιφνίδιων αλλαγών τόσο σε επίπεδο πολιτικό όσο και σε θρησκευτικό, ο φόβος μετατρέπεται σε κοινό αίσθημα στην καθημερινότητα των άγγλων του 17^{ου} αιώνα. Η αποκατάσταση της κοινωνικής τάξης είναι κεντρικής σημασίας και παίζει πρωτεύοντα ρόλο τόσο στο ρητορικό όσο και στο θρησκευτικοπολιτικό λόγο. Η αναζήτηση της κοινωνικής τάξης συνδέεται άμεσα με την ανάγκη επανεδραίωσης των τριών ζωτικών αλληλοεξαρτώμενων συστατικών για μία υγιή αγγλική κοινωνία: την *πολιτική εξουσία*, τη *θρησκευτική εξουσία* και την *πνευματική εξουσία*. Παράλληλα, αυτή η ανάγκη, αναπτύσσει ανταγωνισμούς περί του *ποιοι θα λάβουν την εξουσία, υπό ποιους όρους* και *πώς θα τη νομιμοποιήσουν*.

Μία νέα τάξη φυσικών φιλοσόφων αναδύεται και αναμετράται, συγκροτώντας εν τέλει, ετερώνυμους και ομώνυμους ισχυρούς δεσμούς, οι οποίοι θα καθορίσουν την ισορροπία της πνευματικής αγγλικής πραγματικότητας του 17^{ου} αιώνα. Ο Thomas Hobbes και ο John Wilkins, δύο ισχυροί άνδρες των καιρών τους, αναδεικνύουν και αναδεικνύονται μέσα από αυτή την πολύπλοκη πραγματικότητα, ενώ η Royal Society αντανακλά τόσο τις συνθήκες όσο και τα χαρακτηριστικά αυτής της ιδιότυπης πραγματικότητας.

Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος αυτής της διατριβής, και συγκεκριμένα στο σχετικό (δεύτερο) κεφάλαιο με τη θεωρία και τη μεθοδολογία της ιστορίας των εννοιών, ο γερμανός ιστορικός Reinhart Koselleck μας υποδεικνύει ότι, όταν πραγματοποιούμε μελέτη και ανάλυση στα περικείμενα αυτά καθεαυτά, στην ουσία εξασκούμε Κοινωνική Ιστορία:

> Η σχέση της Begriffsgeschichte με την Κοινωνική Ιστορία, αρχικά, φαίνεται μία χαλαρή σχέση ή τουλάχιστον μπερδεμένη. Διότι αρχικά αφορά τα κείμενα με τις λέξεις, και στην πορεία χειρίζεται

> τα κείμενα ως μέσα για την εξαγωγή καταστάσεων και κινήσεων που δεν περιλαμβάνονται στα κείμενα καθεαυτά. Έτσι η Κοινωνική Ιστορία, για παράδειγμα, διερευνά τους κοινωνικούς σχηματισμούς ή την κατασκευή των συγκροτητικών μορφών, τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων, των στρωμάτων και των τάξεων, πηγαίνει πέρα από το άμεσο πλαίσιο δράσης ψάχνοντας μεσοπρόθεσμες ή μακροπρόθεσμες δομές (medium or long term structures) και τις αλλαγές τους [...] Τα κείμενα και οι συνθήκες ανάδυσής τους, εδώ, κατέχουν μόνο αναφορική φύση. Σε αντίθεση, οι μέθοδοι της Begriffsgeschichte αντλούνται από το συνδυασμό μιας φιλοσοφικής ιστορίας της ορολογίας (philosophical history of terminology), της ιστορικής φιλολογίας (historical philology), της σημασιολογίας (semasiology) και της ονομασιολογίας (onomasiology), και τα αποτελέσματα της μπορούν να αξιολογηθούν μέσα από και είναι βασισμένα στην εξήγηση αυτών των κειμένων (Koselleck, 1982b: 409).

Με άλλα λόγια, μέσα από το πολύεπιστημονικό πεδίο της ιστορίας των εννοιών είμαστε σε θέση να διερευνήσουμε τον τρόπο που συγκροτούνται οι έννοιες και τα δίκτυα τους εντός των ιστορικών και των γλωσσικών τους περικειμένων και διαμέσου των περίπλοκων κοινωνικοπολιτικών και γλωσσικών δομών εντός των οποίων οι έννοιες αυτές αναδύονται. Όπως στην συνέχεια, προσθέτει ο Koselleck:

> [...] Χωρίς κοινές έννοιες δεν μπορεί να υπάρχει κοινωνία, και πάνω από όλα πολιτικό πεδίο δράσης. Αντιστρόφως, οι έννοιες συγκροτούνται στα πολιτικοκοινωνικά συστήματα και είναι πολύ πιο περίπλοκες από το να τις χειριζόμαστε απλώς ως γλωσσικές ομάδες οργανωμένες γύρω από συγκεκριμένες έννοιες-κλειδιά. Μία «κοινωνία» και οι «έννοιες» της υπάρχουν σε σχέση έντασης (Koselleck, 1982b: 409).

Έτσι, λίγο πριν το τρίτο μέρος αυτής της διατριβής και τη μελέτη των εννοιών αυτών καθεαυτά (βλ. έκτο κεφάλαιο), βρίσκεται η μελέτη των ιστορικών και γλωσσικών περικειμένων. Με άλλα λόγια, έχοντας ήδη εστιάσει στο ιστορικό περικείμενο, στο επόμενο κεφάλαιο, θα περάσουμε στη μελέτη, αφενός, της συζήτησης περί της κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, η οποία αναπτύσσεται στην Αγγλία κυρίως στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, και αφετέρου, στα βασικά κείμενα, πάνω στα οποία η μελέτη για τις έννοιες θα βασιστεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΑΔΥΣΗΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑΛΛΗΛΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ: ΤΟ *LEVIATHAN* ΚΑΙ ΤΟ *ESSAY*

Όπως παρουσιάστηκε στο τρίτο κεφάλαιο, στα μέσα κυρίως του 17ου αιώνα μία νέα τάξη φυσικών φιλοσόφων κάνει την εμφάνιση της. Στην προσπάθεια της να αυτοπροσδιοριστεί, αναζητά την ιεραρχία στο εσωτερικό της διερευνώντας τις πιθανές απαντήσεις στον προβληματισμό περί του *τι* συνιστά φιλοσοφία· ένα ερώτημα που συνδέεται άμεσα με την εδραίωση της εξουσίας και την επίτευξη της κοινωνικής τάξης. Επιπλέον, στο ιδεολογικό πλαίσιο των διαμαχών του 17ου αιώνα, αντίθετες μεταξύ τους ομάδες λογίων προσπαθούν να νομιμοποιηθούν και να αποκτήσουν την πνευματική εξουσία δίνοντας πειστικές απαντήσεις σε τρία βασικά ερωτήματα: ποια είναι η πραγματική γνώση για τη φύση (ή, ποια είναι η πραγματική φιλοσοφία), πώς θα την αποκτήσουμε (ή, ποια είναι η κατάλληλη φιλοσοφική μέθοδος) και πώς θα πρέπει να μιλάμε γι αυτή (ή, ποια είναι η κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα).[152]

Η σύγχρονη ιστοριογραφία επικεντρώνεται κυρίως στα δύο πρώτα ζητήματα, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη διερεύνηση της κατάλληλης μεθόδου εξάσκησης της φυσικής φιλοσοφίας και της σημασίας της στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της πειραματικής φιλοσοφίας. Ωστόσο, εξίσου σημαντική για την κατανόηση των πολεμικών της εποχής, την ανάδυση και τη φύση συλλογικοτήτων, όπως η Royal Society, αλλά κυρίως του τρόπου διαμόρφωσης των χαρακτηριστικών της νέας φυσικής φιλοσοφίας, είναι η μελέτη της ρητορικής και της ανάπτυξης μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας. Βέβαια, μεταξύ των ιστορικών μελετών που αφορούν τον 17ο αιώνα, συναντάμε και μελέτες οι οποίες αφορούν τα γλωσσικά φιλοσοφικά μοντέλα που αναπτύσσονται στην Αγγλία στα μέσα κυρίως του αιώνα.[153]

---

152 Βλ. Κεφάλαιο 3ο.

153 Για μελέτες σχετικά με την ανάπτυξη μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, βλ: Knowlson, 1975· Slaughter, 1982· Cram, 1985: 35-43· Stillman, 1995· Jermolowicz, 2003: 51-61· Poole, 2003: 273–300· Subbiondo, 2007.

Αξίζει, όμως, να σημειωθεί, ότι οι μελέτες που διαπραγματεύονται αυτά τα ζητήματα έχουν κυρίως δημοσιευθεί από ερευνητές που ανήκουν στο ευρύτερο πεδίο της ιστορίας, της αγγλικής λογοτεχνίας και της γλωσσολογίας, και όχι από ιστορικούς της επιστήμης. Μολονότι δεν κατάφεραν να τραβήξουν την προσοχή των ιστορικών της επιστήμης και της πρώιμης φιλοσοφικής περιόδου, τα ζητήματα σχετικά με την ανάγκη εδραίωσης μιας φιλοσοφικής γλώσσας και τη συμβολή της στην ευρύτερη διαμόρφωση της πνευματικής κατάστασης του 17ου αιώνα είναι ιδιαιτέρως σημαντικά για την πληρέστερη ιστορική μελέτη της περιόδου.

Το παρόν κεφάλαιο, λοιπόν, θα εστιάσει στη μελέτη του τρόπου διαμόρφωσης μιας φιλοσοφικής γλώσσας στα μέσα του 17ου αιώνα, με κύριο σκοπό να διερευνήσει τόσο τις ανάγκες που πυροδοτούν την ανάπτυξη μιας οικουμενικής και φιλοσοφικής γλώσσας όσο και τις συνθήκες και τους όρους με τους οποίους συγκροτήθηκαν τα διάφορα φιλοσοφικά γλωσσικά σχήματα κατά τον 17ο αιώνα. Επιπλέον, η μελέτη θα εστιάσει στο έργο των πρωταγωνιστών του προηγούμενου κεφαλαίου, δηλαδή, του John Wilkins και του Thomas Hobbes. Τα βασικά κείμενα της μελέτης είναι το *Leviathan* και το *Essay*, με την έρευνα να επεκτείνεται σε κείμενα όπως το *Elements of Philosophy: On the Body* του Hobbes, και τα *A Discovery of a New World* και *Of the Principles and Duties of Natural Religion* του Wilkins. Επιπλέον, θα γίνει αναφορά σε κείμενα όπως το *Micrographia* του Hooke, το *Vindiciae Academiarum* του Ward, αλλά και άλλων μελών της Royal Society, καθώς και σε έργα λογίων που ασχολήθηκαν με την ανάπτυξη μιας νέας γλώσσας και έδρασαν πριν την ίδρυση της Royal Society.

Στόχος της μελέτης είναι να παρουσιάσει τη συζήτηση περί της ανάγκης για την εδραίωση μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, η οποία αναπτύσσεται από τις αρχές και κορυφώνεται στα μέσα του 17ου αιώνα, αλλά και τους τρόπους διαμόρφωσης της ανάγκης αυτής μέσα από το ευρύτερο πολεμικό πλαίσιο των διαμαχών, οι οποίες αναπτύχθηκαν μεταξύ του Hobbes και των μελών της πρώιμης Royal Society. Τα κύρια ερωτήματα που θα απασχολήσουν το παρόν κεφάλαιο αφορούν: τι συνιστά κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα και με ποιο τρόπο διαμορφώνονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της; Ποιο είναι το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η ανάγκη εδραίωσης μιας φιλοσοφικής γλώσσας; Ποιος ο ρόλος της Royal Society, και πώς μπορεί η μελέτη της έμμεσης διαμάχης μεταξύ του Hobbes και του Wilkins όσον

αφορά την ανάπτυξη μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, να συμβάλλει στην έρευνα;

Στα πλαίσια των ευρύτερων πολιτικών και πνευματικών διαμαχών του αγγλικού Εμφυλίου Πολέμου, λοιπόν, αναπτύσσεται η ανάγκη τόσο για την άμεση μεταρρύθμιση της γλώσσας όσο και για τη δημιουργία και την εδραίωση μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας. Η έκδοση του *Essay* του Wilkins, αλλά και του *Leviathan* του Hobbes εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο της συζήτησης της κατάλληλης χρήσης της γλώσσας, αλλά και της εδραίωσης μιας φιλοσοφικής γλώσσας, η οποία θα είναι απαλλαγμένη από τις ασάφειες της γλώσσας που διδάσκεται στα Πανεπιστήμια, με απώτερο στόχο να εδραιώσει μία γλωσσική τάξη ως πρότυπο για την πολιτική και τη θρησκευτική τάξη που βρίσκεται σε κρίση (Stillman, 1995: 14, 16· Harrison, 2007: 210).

Ήδη από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, αναπτύσσεται μία συζήτηση σχετικά με τις ασάφειες και τους παραλογισμούς στους οποίους οδηγεί η γλώσσα της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Στα πλαίσια, λοιπόν, του γενικότερου κλίματος αμφισβήτησης, ο προβληματισμός περί της ανάπτυξης μιας μεταρρυθμισμένης εκδοχής της γλώσσας και της εδραίωσης μιας καταλληλότερης φιλοσοφικής γλώσσας αρχίζει να λαμβάνει κεντρικό ρόλο, ενώ αναπτύσσεται παράλληλα με τις πολιτικές και θρησκευτικές εξελίξεις της αγγλικής Μεταρρύθμισης, αλλά και τις πνευματικές καινοτομίες της περιόδου που είναι γνωστή ως Επιστημονική Επανάσταση.

Ήδη από το 1605 με την έκδοση του *Of the Advancement and Proficience of Learning of the Partitions of Sciences* ο Francis Bacon (1561-1626) φέρνει στο προσκήνιο της συζήτησης τα ζητήματα της γλώσσας, τα οποία διατρέχουν σχεδόν ολόκληρο τον 17^{ο} αιώνα. Λαμβάνοντας ως εναρκτήριο σημείο το αίτημα του Bacon μέχρι και την έκδοση των πρώτων έργων υπό τις επιταγές της Royal Society, όπως το *Micrographia* (1665) του Robert Hooke, το *Essay* (1668) του John Wilkins κ.ά., τα ζητήματα της γλώσσας παίζουν καθοριστικό ρόλο και εμπλέκονται στη διαμόρφωση της νέας φιλοσοφίας, ενώ η επανόρθωση της πολιτικής και κοινωνικής τάξης διερευνάται μέσα από την κατάλληλη γλωσσική αναπαράσταση της φυσικής τάξης.

Το έργο του Bacon υπήρξε αδιαμφισβήτητα θεμέλιος λίθος για την πνευματική μεταρρύθμιση η οποία σημειώνεται τον 17^{ο} αιώνα, και κυρίως μέσα από την αναβίωση του στα πλαίσια των προγραμματικών δηλώσεων της πρώιμης Royal Society. Χωρίς να εστιάσουμε στην επιρροή που ασκεί η Βακωνική σκέψη στο σύνολό της

στα πρώτα μέλη της Royal Society, ο Bacon βρίσκεται στην αφετηρία της αφήγησης αυτής· μιας αφήγησης που αφορά τη μελέτη της γλώσσας καθεαυτής στην Αγγλία του 17ου αιώνα. Η Βακώνια σκέψη, δεν είναι ένα αυθαίρετο σημείο έναρξης της αφηγηματικής αυτής πράξης. Αντιθέτως, ο ίδιος ο Bacon μέσα από τα πρώιμα ήδη έργα του προσπαθεί να εισάγει μία νέα εποχή με επίκεντρο τη γλώσσα, η οποία τελικά διατρέχει ολόκληρο τον 17ο αιώνα.

Η τάση των λογίων της εποχής προς τη μελέτη της γλώσσας αφορά τόσο την αμφισβήτηση της παραδοσιακής γλώσσας που διδάσκεται στα Πανεπιστήμια, όσο την αναζήτηση και εδραίωση μιας κατάλληλης φιλοσοφικής (proper philosophical), αλλά και οικουμενικής (Universal), γλώσσας. Στα έργα των λογίων της εποχής, όπως ο Francis Bacon, ο Thomas Hobbes, λογίων οι οποίοι συνδέονται με τον κύκλο του Samuel Hartlib (1600 - 1662), όπως ο John Amos Comenius (1592-1670) και ο George Dalgarno (1616–1687), αλλά και μελών της Royal Society, όπως ο Seth Ward (1617-1689), ο John Wilkins, ο Thomas Sprat (1635-1713), ο John Evelyn (1620-1706) και ο Robert Hooke (1635-1703), εκφράζεται ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αναζήτηση μιας νέας γλωσσικής τάξης. Ο λόγος που αναπτύσσεται από τους φιλοσόφους της εποχής δημιουργεί ένα είδος «πνευματικού εργαστηρίου», στο πλαίσιο του οποίου παρέχεται ο χώρος, αλλά και τα εργαλεία τόσο για τη διαμόρφωση μιας φιλοσοφικής γλώσσας, όσο και για την αναζήτηση της πολιτικής, κοινωνικής, θρησκευτικής και φιλοσοφικής τάξης μέσω της καθιέρωσης μιας νέας γλωσσικής τάξης (Stillman, 1995: 14, 16).

Ωστόσο, ούτε τα κίνητρα ούτε οι προθέσεις των λογίων αυτών υπήρξαν κοινές. Γι' αυτό το λόγο είναι δύσκολο, αλλά και παραπλανητικό να υπερασπιστεί κανείς κάποιο είδος ομοιογένειας. Αντιθέτως, η εστιασμένη μελέτη του έργου των λογίων αυτών αναδεικνύει την ετερογένεια τόσο στις προθέσεις όσο και στις θρησκευτικές, πολιτικές και επιστημολογικές ατζέντες, τις οποίες προσπαθεί ο κάθε λόγιος να διαφυλάξει. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι μιλάμε περισσότερο για μία τάση, παρά για ένα κίνημα με καλά προσδιορισμένα και ομοιογενή χαρακτηριστικά, σκοπούς και επιδιώξεις. Η ετερογένεια συνίσταται κυρίως στην ποικιλομορφία της φύσης της φιλοσοφική ή/και τεχνητής γλώσσας που το κάθε σχήμα προσπαθεί να αναδείξει. Με άλλα λόγια, μιλάμε για μία γενική τάση της εποχής προς τη μελέτη της γλώσσας, η οποία παρατηρείται καθ' όλη τη διάρκεια του αιώνα, και πολλές φορές αναφέρεται στην ιστοριογραφία με τον (αδόκιμο) όρο το *Κίνημα της Οικουμενικής Γλώσσας*

(*Universal Language Movement*) ή ακόμη ως το *Κίνημα της Τεχνητής Γλώσσας* (*Artificial Language Movement*). Ο όρος καθεαυτόν υποδεικνύει μία προβληματική ανάγνωση αυτής της περιόδου, η οποία επισκιάζει την ετερογένεια και την ποικιλομορφία του ρεύματος προς την ανάπτυξη μιας τεχνητής οικουμενικής ή/και φιλοσοφικής γλώσσας, προωθώντας μία υποτιθέμενη ομοιογένεια που ο όρος «κίνημα» (movement) ενέχει. Και παρά το γεγονός ότι οι λόγιοι αυτοί ασχολήθηκαν την ίδια χρονική περίοδο με την ανάπτυξη μιας κατάλληλης γλώσσας, και ενόσω γνώριζαν ο ένας την (φιλοσοφική και θεσμική) ύπαρξη του άλλου, καθώς και των εγχειρημάτων τους, αυτό δεν αποτελεί επαρκή λόγο για να μετονομάσουμε την πνευματική τάση μιας εποχής, σε ένα διευρυμένο κίνημα με κοινά χαρακτηριστικά.

4.1. 17ος αιώνας: ο αιώνας μιας «διαφορετικής» Επανάστασης

Η φιλοσοφία του Bacon συγκροτήθηκε με επίκεντρο την αναβάθμιση της γνώσης για τη φύση, ενώ παράλληλα βασίζεται στην πολιτική και κοινωνική ανάλυση της εποχής. Ήδη από την πρώτη δεκαετία του 17ου αιώνα ο Bacon επιτίθεται στις παραδοσιακές σχολές φιλοσοφίας, αλλά και στους σχολαστικούς φιλοσόφους, οι οποίοι απορρίπτουν εξολοκλήρου τα εμπειρικά δεδομένα. Πάνω σε αυτή τη βάση ο Bacon εδραιώνει ένα φιλοσοφικό πεδίο δημόσιας συζήτησης και διευρύνει το φιλοσοφικό του πρόγραμμα πάνω στο οποίο τοποθετεί το αίτημα για το μετασχηματισμό της γλώσσας (Botvina, 2005: 90). Σύμφωνα με τον Bacon, τα μέσα τα οποία χρησιμοποιεί το ανθρώπινο πνεύμα για να συλλογιστεί για τη φύση είναι γλωσσικά, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στον ορισμό των λέξεων καθεαυτές. Ο Bacon αναφέρει ότι οι λέξεις δεν είναι παρά τα τρέχοντα τεκμήρια ή σημεία των ιδεών των αντικειμένων. Χρησιμοποιώντας μία μεταφορά από την ιατρική, σημειώνει ότι, αν οι ιδέες των αντικειμένων έχουν αποκτηθεί χονδροειδώς, ούτε η επίπονη εξέταση της συνέπειας των επιχειρημάτων ούτε η αλήθεια των προτάσεων μπορούν να διορθώσουν το λάθος, το οποίο βρίσκεται στην πρώτη «πέψη» (Bacon, 1869: 153).

Ως γνωστόν, σύμφωνα με τον Bacon, υπάρχουν τέσσερις «αδυναμίες» στην ανθρώπινη σκέψη, οι οποίες δυσκολεύουν τον άνθρωπο στο να αποκτήσει την πραγ-

ματική γνώση της φύσης. Αυτές τις αδυναμίες ο Bacon της ονομάζει «είδωλα» του μυαλού (the “idols” of mind) και τα διακρίνει στις εξής κατηγορίες: τα είδωλα της φυλής/του είδους (Idols of the Tribe), τα είδωλα της σπηλιάς (Idols of the Cave), τα είδωλα της αγοράς (Idols of the Market), τα είδωλα του θεάτρου (Idols of the Theatre). Αυτή η πτυχή της θεωρίας του Bacon πρωτοεμφανίζεται στο έργο του 1605, ενώ παρουσιάζεται πλήρως στο *Novum Organum* (1620). Σύμφωνα με τον Bacon, από τα τέσσερα είδωλα, το τρίτο είδος, τα είδωλα της αγοράς, θεωρείται το πιο επικίνδυνο των ειδώλων. Εδώ, η ανάλυση επικεντρώνεται στα φιλοσοφικά προβλήματα που μπορούν να δημιουργηθούν εξαιτίας της γλώσσας και της λανθασμένης χρήσης των λέξεων. Σύμφωνα με τον Bacon, η γλώσσα λειτουργεί ως επικοινωνιακό εργαλείο, ως ένα μέσο της μεταφοράς των σκέψεων. Ωστόσο ο άνθρωπος δεν έχει τον απόλυτο έλεγχο των λέξεων που χρησιμοποιεί. Η γραμματική, έχει δύο τύπους: Φιλοσοφική (Philosophical) και Φιλολογική (Literary). Η τελευταία σχετίζεται με την κάθε γλώσσα ξεχωριστά, ενώ η πρώτη είναι οικουμενική (universal) και είναι η βάση όλων των γλωσσών. Η πρώτη, φυσικά, μας λέει ο Bacon προσελκύει μεγαλύτερο ενδιαφέρον, αφού αφορά τη σχέση μεταξύ των λέξεων (word), των πραγμάτων (things) και του συλλογισμού (reason). Με άλλα λόγια, η γλώσσα έχει τη δική της δυναμική, η οποία εντοπίζεται στις σχέσεις που αναπτύσσουν οι λέξεις με τα αντικείμενα μέσω του ανθρώπινου συλλογισμού (Lewis, 2012: 7-9, 16).

Το αίτημα της αναβάθμισης της γλώσσας, είναι μέρος του ευρύτερου αιτήματος του Bacon για την αναβάθμιση της γνώσης. Η πίστη και η δέσμευση στις βακωνικές προγραμματικές δηλώσεις είναι κοινό χαρακτηριστικό στους κύκλους των νατουραλιστών και των φιλοσόφων της Αγγλίας του 17ου αιώνα. Εκτός των φιλοσοφικών ομάδων, οι οποίες λίγο μετά τα μέσα του αιώνα ιδρύουν την Royal Society, Άγγλοι ευγενείς και ευγενείς οι οποίοι διαμένουν στην Αγγλία δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα ερωτήματα τα οποία εγείρονται από το θεωρητικό πλαίσιο που εγκαινιάζει ο Bacon (Lynch, 2001: 5). Συγκεκριμένα, τα γραπτά θρησκευτικού, αλλά και πολιτικού περιεχομένου του Bacon, υπήρξαν ιδιαιτέρως δημοφιλή καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής του.[154] Ωστόσο, τα έργα τα οποία σχετίζονται με το φυσικό φιλοσοφικό και το μεθοδολογικό κομμάτι της μελέτης του άρχισαν να τραβούν το ενδιαφέρον των συγχρόνων του στα τέλη του 1630. Κυρίως από το 1640 και έπειτα, οι φιλοσοφικές ιδέες

[154] Όπως για παράδειγμα, Bacon, 1597, 1627.

του Bacon για τη γνώση της φύσης αρχίζουν να παίζουν κεντρικό ρόλο στις συζητήσεις, αλλά και στις πρακτικές διακριτών και συχνά αλληλεπιδρώντων ομάδων στην Αγγλία. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι ο κύκλος του Hartlib· ένα δίκτυο λογίων και ευγενών της εποχής που αναπτύσσεται με επίκεντρο τον πολυμαθή Samuel Hartlib. Ο Hartlib, ο οποίος διέμενε στην Αγγλία, υπέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις βακωνικές ιδέες σε συνδυασμό με τις πολιτικές, χιλιαστικές και πουριτανικές τάσεις της εποχής, και συνδέθηκε στενά με τα πρώτα μέλη της Royal Society μέσα από ένα ευρύ κύκλο γνωριμιών με κοινό ενδιαφέρον την ενασχόλησή τους με τη φιλοσοφία, την πολιτική και τη θρησκεία (Harrison, 2006: 188-189, 196· Lynch, 2001: 12-14).

Η ενασχόληση του ίδιου του Hartlib με τη γλώσσα και την αναβάθμιση της, χρονολογείται από το 1630. Εκείνη την περίοδο ο Hartlib μεταξύ άλλων έρχεται σε επαφή με τον John Pell (1611-1685) με σκοπό τη δημιουργία μιας νέας μορφής επικοινωνίας, η οποία θα μπορεί να χρησιμοποιηθεί καθολικά (universal). Ο Pell τράβηξε την προσοχή του Hartlib εξαιτίας της ενασχόλησής του τόσο με τα μαθηματικά όσο και με την αναβάθμιση της γλώσσας. Ο Pell, για πρώτη φορά ασχολείται με το εγχείρημα να συλλέξει σε μορφή καταλόγου όλους τους απλούς ήχους της ανθρώπινης γλώσσας, αναδεικνύοντας παράλληλα τη σύνδεση τους με την πνευματική τους αναπαράσταση. Σύμφωνα με τον Pell, για να μπορέσει να επιτευχθεί κάτι τέτοιο θα πρέπει να αναδειχθεί με σαφήνεια η πραγματική φιλοσοφική τάξη των αντικειμένων, με απώτερο σκοπό τη διασφάλιση της γνώσης, της κατανόησης και της ευκρίνειας της σκέψης. Μέσω του ήχου της γλώσσας, ο Pell υποστηρίζει ότι θα προσφέρει μία ευθεία ρητή εισαγωγή στα νοήματα εκείνα, στα οποία συνίσταται η ανθρώπινη πνευματική δραστηριότητα (Lewis, 2012: 24-29).

Ο Pell υπήρξε ένας από τους λίγους λόγιους οι οποίοι υποδέχτηκαν τον Comenius, όταν εκείνος φτάνει από την πόλη Elbing της Πρωσίας στην Αγγλία. Ο Comenius φτάνει στην Αγγλία με την βοήθεια του Hartlib το 1648, με σκοπό να ενταχθεί στον κύκλο γνωριμιών του. Όντως, καθ' όλη την παραμονή του στην Αγγλία ο Comenius διευρύνει τις γνωριμίες του μέσα από τον κύκλο του Hartlib και συνεχίζει την ενασχόλησή του με την αναβάθμιση της εκπαίδευσης. Στα πλαίσια της θεωρίας της εκπαίδευσης που αναπτύσσει, ο Comenius ασχολείται με ζητήματα γλώσσας. Ήδη από το 1630 συγγράφει δύο έργα σχετικά με τη γλώσσα το *Janua linguarum* (1631) και το *Linguarum methodus novissima* (1647), τα οποία κατά κύριο λόγο ασχολούνται με την εκμάθηση των φυσικών γλωσσών.

Ο Comenius και ο Hartlib βρίσκονται σε στενή επαφή. Το 1639, το *Pansophiae prodomus* του Comenius εκδίδεται χωρίς την απόλυτη έγκριση του συγγραφέα του, ενώ η αγγλική του μετάφραση εκδίδεται υπό την επιμέλεια του Hartlib υπό τον τίτλο *A Reformation of Schooles*. Μεταξύ άλλων, στο έργο αυτό ο Comenius υποστηρίζει ότι ολόκληρη η Δημιουργία, μπορεί να μειωθεί σε ένα συγκεκριμένο αριθμό στοιχείων, των οποίων ο συνδυασμός κατασκευάζει την ολότητά της. Η ανθρώπινη αντίληψη μπορεί να αναχθεί σε μία τάξη, η οποία αντανακλά αυτή την κατάλληλα κατηγοριοποιημένη πραγματικότητα, ενώ οι λέξεις μπορούν να διευθετηθούν με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να αναπαριστούν τα νοήματα της πραγματικότητας, τα οποία στο σύνολο τους συγκροτούν μία φιλοσοφική γλώσσα (Shapiro, 1969: 207, 212· Lewis, 2012: 31, 32).

Ο Φλαμανδός Francis Lodwick (1619–1694), ο οποίος διαμένει στο Λονδίνο, είναι μία άλλη φυσιογνωμία της εποχής που σχετίζεται με τον Hartlib. Ο Lodwick το 1647 δημοσιεύει το *A Common Writing*, το πρώτο έργο, το οποίο είναι εξ ολοκλήρου αφιερωμένο στην κατασκευή τεχνητών μέσων επικοινωνίας, όπως μία οικουμενική γλώσσα τεχνητού χαρακτήρα που δε θα αποτελείται ούτε από γράμματα ούτε από λέξεις (real character). Ο Hartlib υπήρξε ο βασικός συντελεστής στη διακίνηση του *A Common Writing* εντός του κύκλου γνωριμιών του, στέλνοντας την έκδοση και αναπτύσσοντας αλληλογραφία σε ένα πλήθος σύγχρονων λογίων, όπως ο Comenius, ο Boyle κ.ά.. Κύριος στόχος του Lodwick ήταν η ολοκλήρωση μιας τεχνητής γλώσσας, ο σχεδιασμός της οποίας θα παρέχει γνώση αναγνωρίσιμη από όλες τις φυσικές γλώσσες. Οι χαρακτήρες αυτής της γλώσσας θα είναι μη-αλφαβητικοί και μη-φωνητικοί κάτι περίπου σαν μία ιερογλυφική αναπαράσταση των λέξεων. Είναι σημαντικό να πούμε ότι ο Lodwick δεν αποσκοπεί στην αναπαράσταση ούτε των νοημάτων ούτε των αντικειμένων, καθώς και των συσχετίσεων μεταξύ τους. Το σημείο στο οποίο επικεντρώνεται το εγχείρημα του είναι η καθολικότητα ενός τεχνητού «αλφαβήτου», αναγνωρίσιμου (Real Character) από κάθε άνθρωπο ανεξάρτητα από τη φυσική γλώσσα με την οποία είναι εξοικειωμένος, με σκοπό την αναβάθμιση της επικοινωνίας και της γνώσης (Stillman, 1995: 47· Lewis, 2012: 49, 50, 54, 57).

Στο δεύτερο έργο του, στο *Ground-Work* (1652), ο Lodwick λαμβάνοντας υπόψη την κριτική που ασκήθηκε στο *A Common Writing* εμφανίζεται πιο φιλόδοξος. Πλέον, ο Lodwick εστιάζει περισσότερο στην προώθηση μιας νέας «τέλειας» γλώσσας, όπως ο πλήρης τίτλος του έργου υποδεικνύει *The Groundwork or Foundation*

laid (or So Intended) for the Framing of a New Perfect Language and a Universal Common Writing. Σε αυτό το έργο του ο Lodwick προτείνει ότι θα πρέπει να σχεδιαστεί ένα λεξικό με βάση την αντιστοιχία λέξεων με τις ιδέες τους επιτυγχάνοντας κάποιου είδους βακωνική κατηγοριοποίηση της γνώσης του φυσικού κόσμου. Στην πορεία αυτό το λεξικό θα χρησιμοποιηθεί για τη δημιουργία μιας ομιλούμενης γλώσσας, προσδίδοντας κατάλληλους ήχους σε κάθε μία από τις έννοιες που θα περιλαμβάνει. Ωστόσο, ο Lodwick δεν αναφέρει ποιες θα είναι οι λέξεις και οι ιδέες εκείνες οι οποίες θα επιλεγούν να συγκροτήσουν το λεξικό, ούτε τα κριτήρια επιλογής τους. Οι προτάσεις του Lodwick αναφέρονται σε ένα σύστημα γραφής και λόγου, το οποίο δεν επιδιώκει κάποια σύνδεσή του με τα πράγματα ή τις έννοιες τους.

Το έργο του Lodwick δεν άσκησε την επιρροή που ο ίδιος επιδίωκε, ωστόσο μέσω του Hartlib έγινε γνωστό σε ένα ευρύ κύκλο ευγενών και λογίων. Το αυξημένο ενδιαφέρον που σημειώνεται προς την αναζήτηση ενός πραγματικού χαρακτήρα (real character), μιας οικουμενικής (Universal) και φιλοσοφικής γλώσσας, μας εισάγει στη γενικότερη τάση, η οποία αναπτύσσεται τις δεκαετίες που ακολουθούν μεταξύ των συγχρόνων του Hartlib. Το πέρασμα του Lodwick από το *A Common Writing* στο *Ground Work* μας δείχνει το πέρασμα από την ανάγκη για τη δημιουργία μιας οικουμενικής γλώσσας στην ανάγκη δημιουργίας ενός πραγματικά φιλοσοφικού μοντέλου τεχνητής επικοινωνίας. Η ανάγκη για τη δημιουργία μιας φιλοσοφικής γλώσσας οδηγεί τους σύγχρονους του Lodwick να αναζητήσουν το σχεδιασμό μιας γλώσσας, η οποία θα αναπαριστά με άμεσο τρόπο τα αντικείμενα ή τις ιδέες (notions) των αντικειμένων, και μόνο δευτερευόντως θα επιτυγχάνεται η καθολικότητά της μέσω του τεχνητού της χαρακτήρα (Lewis, 2012: 63-64).[155]

Παράλληλα με την ενασχόληση των μελών του κύκλου του Hartlib με τη γλώσσα στα πλαίσια της γενικότερης μεταρρύθμισης στην εκπαίδευση και στην φιλοσοφική πρακτική, μία σύγχρονη νέα ομάδα εμφανίζεται στην Οξφόρδη με επικεφαλής τον John Wilkins. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η διοικητική και οργανωτική ικανότητα του Wilkins ήταν καθοριστική για την καλή φήμη του κολεγίου Wadham. Ο Wilkins υπήρξε κεντρικό πολιτικό και θρησκευτικό πρόσωπο της εποχής με διασυνδέσεις τόσο βασιλικές όσο και κοινοβουλευτικές, ενώ, κατά την διάρκεια των ετών 1649-1659, διορίζεται διοργανωτής και συντονιστής μιας ομάδας

[155] Περισσότερες πληροφορίες για το έργο του Lodwick βλ. Salmon, 1972.

στην Οξφόρδη της οποίας αποκλειστικό ενδιαφέρον είναι η νέα φιλοσοφία. Η δράση του Wilkins στην Οξφόρδη, υπήρξε ιδιαιτέρως σημαντική, διότι αντανακλά τις επιθυμίες πολλών σύγχρονων λογίων για την αναθεώρηση της γνώσης για τη φύση και της μελέτης των αρχαίων γλωσσών με βάση τα αιτήματα που θέτει ο Bacon στα μισά του προηγούμενου αιώνα. Ο Aubrey αποκαλεί τον John Wilkins κύριο αναβιωτή της Βακωνικής φιλοσοφίας (*secudum mentem domini Baconi*), ο οποίος, από το 1649 και έπειτα, οργανώνει και συντονίζει το εβδομαδιαίο φιλοσοφικό club στην Οξφόρδη (Aubrey, 1898b: 301).

Κύρια ενασχόληση του φιλοσοφικού club της Οξφόρδης ήταν η νέα πειραματική φιλοσοφία και βάσει αυτής της πρακτικής ο John Wilkins συγκέντρωσε ένα μεγάλο αριθμό από τους πιο ταλαντούχους λόγιους της εποχής. Η μελέτη της γλώσσας και το αίτημα για τη μεταρρύθμισή της ξεκινά από το ενδιαφέρον που εκφράζουν κάποια από τα μέλη του club για το μετασχηματισμό της γνώσης και της εκπαίδευσης. Ο επικεφαλής της ομάδας Wilkins μαζί με τον Seth Ward, επίσης μέλος του φιλοσοφικού club, συγγράφουν το *Vindiciae Academiarum* (1654).[156] Το έργο αυτό γράφεται με στόχο την υπεράσπιση των Πανεπιστημίων, καθώς και με κριτική στάση προς το έργο του John Webster (1610–1682) *Academiarum Examen* (1654),[157] αλλά και το πολυσυζητημένο *Leviathan* του Thomas Hobbes. Το ενδιαφέρον των Wilkins και Ward για τη μελέτη της γλώσσας πυροδοτήθηκε από την κριτική που οι δύο λόγιοι άσκησαν στον Webster και κυρίως στην άποψή του ότι τα Πανεπιστήμια παραμελούν να προωθήσουν την αναζήτηση μιας οικουμενικής τεχνητής γλώσσας πραγματικού χαρακτήρα.

Σύμφωνα με τον Wilkins και τον Ward, παλαιότερα εγχειρήματα τα οποία στόχευαν στην κατασκευή μιας φιλοσοφικής γλώσσας απέτυχαν, διότι επιχείρησαν να κατασκευάσουν τη γλώσσα αυτή πάνω στις υπάρχουσες γλώσσες, και χωρίς να βασίζονται στην αδιαμεσολάβητη ερμηνεία της φύσης (Lynch, 2001: 122). Υποτιμώντας τις απόψεις του Webster για την ανακάλυψη μιας οικουμενικής γλώσσας, ο Ward προτείνει μία τεχνητή φόρμα επικοινωνίας για την ενίσχυση της απόκτησης της γνώσης και τη διευκόλυνση της επικοινωνίας μεταξύ όλων των λαών. Εν συντομία, αξίζει να σημειωθεί ότι οι προτάσεις των Ward και Webster, διαφέρουν ως προς τη φύση της ιδανικής γλώσσας καθεαυτήν, αφού ο πρώτος υποστηρίζει μία τεχνητή γλώσσα, η

156 Ο Wilkins γράφει μόνο την εισαγωγή του έργου.

157 Περισσότερα για το έργο του Webster, βλ. Murray, 1969.

οποία θα αναπαριστά τη φυσική γνώση, ενώ ο δεύτερος υποστηρίζει μία τεχνητή γλώσσα καθολικού χαρακτήρα, η οποία εγγενώς θα ενέχει τη φυσική γνώση (Lewis, 2012: 75-79).

Ωστόσο, η κορύφωση του ενδιαφέροντος για τη δημιουργία τεχνητών γλωσσών στο φιλοσοφικό κύκλο της Οξφόρδης, πραγματοποιείται με το έργο του George Dalgarno (1616–1687).[158] Ο Dalgarno και το γλωσσικό του εγχείρημα είναι γνωστό και έχει εντυπωσιάσει τον Hartlib. Ενώ την ίδια περίοδο, ο Dalgarno έρχεται στο επίκεντρο του φιλοσοφικού club μέσω του Ward, ο οποίος συστήνει τον πρώτο στον Wilkins. Οι δύο φιλόσοφοι, ο Wilkins και ο Dalgarno, συνεργάζονται στενά για την επινόηση μιας οικουμενικής γλώσσας (Harrison, 2006: 196· Subbiondo, 2007: 114). Βοηθώντας τον Dalgarno, ο Wilkins έρχεται για πρώτη φορά σε επαφή με ένα τέτοιο εγχείρημα· μία περίοδο την οποία μνημονεύει κάποια χρόνια αργότερα. Στην Αφιερωτική Επιστολή στο *Essay*, λοιπόν, συναντάμε τον Wilkins να αναφέρει ότι αρκετό καιρό πριν σκεφτεί να επιχειρήσει κάτι αντίστοιχο με το εγχείρημα που πραγματοποιεί στο μνημειώδες αυτό έργο, κλήθηκε να βοηθήσει κάποιον, ο οποίος ήθελε να εμπλακεί με το σχεδιασμό μιας γλώσσας που θα αντλείται από τη φύση των αντικειμένων καθεαυτά. Σαφώς, εδώ αναφέρεται στον τότε συνεργάτη του Dalgarno, χωρίς ωστόσο να τον κατονομάζει. Αυτή ήταν η πρώτη επαφή του Wilkins με την κατασκευή μιας τέτοιας γλώσσας, και συγκεκριμένα με την κατασκευή πινάκων με τα είδη των φυσικών σωμάτων υπό κατηγορίες, μία μέθοδο που στην πορεία ακολούθησε για την ανάπτυξη της δικής του τεχνητής φιλοσοφικής γλώσσας (Wilkins, 1668: The Epistle to the Reader).

Μία από τις μεγαλύτερες διαφωνίες του Wilkins και Dalgarno αφορά τις αρχές της κατηγοριοποίησης της γνώσης. Ο Dalgarno πιστεύει ότι οποιαδήποτε είδος κατηγοριοποίησης της γνώσης μπορεί να λειτουργήσει ως θεμέλιο μιας τεχνητής γλώσσας. Αντιθέτως, για τον Wilkins είναι ουσιαστικής σημασίας η κατασκευή αυτής της νέας γλώσσας τεχνητού χαρακτήρα να βασίζεται στην αληθή τάξη των πραγμάτων (true order of things), προωθώντας έτσι μία «επιστημονική» κατηγοριοποίηση των φυσικών ειδών. Με αυτό τον τρόπο, ο Wilkins ξεκινά να σχεδιάζει πίνακες (tables) με σκοπό να διορθώσει, τα κατά την άποψη του, μειονεκτήματα του οικουμενικού τεχνητού χαρακτήρα (real character) της γλώσσας που προτείνει ο Dalgarno. Ο

[158] Για τη ζωή και το έργο του George Dalgarno βλ. Dalgarno, 1834· Cram, Maat, 2001· Maat, 2004.

τελευταίος μελετώντας την πρόταση του Wilkins, θεωρεί ότι κάτι τέτοιο θα είναι καταστροφικό για τους σκοπούς του απλού και εύκολου μέσου επικοινωνίας που ο ίδιος φιλοδοξεί να κατασκευάσει. Αυτή είναι η στιγμή που ο Wilkins αποφασίζει να αναπτύξει αυτούς τους πίνακες και να τους τοποθετήσει στη βάση ενός δικού του σχεδιασμού μιας τεχνητής γλώσσας (Subbiondo, 2007: 113, 114).

Οι σχέσεις των δύο πρώην συνεργατών στο εγχείρημα της κατασκευής μιας νέας τεχνητής γλώσσας, αρχίζουν να λαμβάνουν τη μορφή αντιμαχίας, ενώ οι δύο λόγιοι, πλέον δουλεύουν διαφορετικά γλωσσικά σχήματα. Το 1657, ο Dalgarno στη δημοσίευση του έργου του *Tables of the Universal Character* ασκεί ευθεία κριτική στους πρότερα υποστηρικτές του Ward και Wilkins, και το 1661 δημοσιεύει το *Ars Signorum,* στο οποίο επεξεργάζεται πλέον και τη φιλοσοφική πτυχή της τεχνητής, οικουμενικής γλώσσας συμβόλων (universal character). Από την άλλη, το 1668 ο Wilkins δημοσιεύει την ολοκληρωμένη μορφή του γλωσσικού του εγχειρήματος, το οποίο εστιάζει στην κατασκευή μιας φιλοσοφικής και οικουμενικής γλώσσας η οποία θα αντανακλά την τάξη του φυσικού κόσμου, χωρίς όμως να αναφέρει το όνομα του μέντορα του Dalgarno, όπως ακριβώς και ο τελευταίος παραλείπει το όνομα του πρώην συνεργάτη του στο αυτοβιογραφικό του έργο *Treatise*[159] (Maat, Cram, 1998: 171, 172· Subbiondo, 2007: 114· Poole, 2003: 283). Οι σχέσεις των δύο λογίων δεν θα επανέλθουν ποτέ στη συμπάθεια των πρώτων χρόνων. Τουναντίον, η κατάσταση οξύνεται, όταν ο τελευταίος κατηγορεί τον Wilkins, για κάτι που θα ονομάζαμε σήμερα *λογοκλοπή*. Όπως ο Rhodis Lewis αναφέρει στο έργο του *Language, Mind and Nature,* ο Dalgarno σε αλληλογραφία του με τον Hartlib (1645) αναφέρει ότι: “if he [Wilkins]…publish anie thing he deales neither ingenuously nor justly with me […] [he would] be to discover another man’s labour” (Lewis, 2012: 85-89, 97· Subbiondo, 2007: 115-116).

Όπως είδαμε ο Wilkins και ο Ward μοιράζονται κοινά ενδιαφέρονται ως προς τη δημιουργία μιας τεχνητής γλώσσας, μιας γλώσσας συμβόλων, η οποία όμως θα βασίζεται στην ορθή κατηγοριοποίηση της γλώσσας βάσει της φυσικής τάξης των πραγμάτων. Ωστόσο, ο Wilkins και Ward έχουν πολλά περισσότερα κοινά από το σχεδιασμό μιας τέτοιας γλώσσας. Οι δυο τους με την έκδοση του *Vindiciae Academiarum* απαντούν στην κριτική που ασκούν διακριτά ο Webster και ο Hobbes

[159] Το *Treatise* δημοσιεύθηκε μόλις το 2001.

στην παραδοσιακή εκπαίδευση των Πανεπιστημίων, επιχειρηματολογούν υπέρ της αναβάθμισης της γνώσης αλλά και ενάντια στον αθεϊσμό. Ο Wilkins μέσα από την «εισαγωγή» και ο Ward στο «παράρτημα» του έργου, αναφέρονται στον Hobbes και κυρίως στις αναφορές εκείνες που εντοπίζονται στο *Leviathan* και αφορούν στην εκπαίδευση και στην άποψη ότι ο παραλογισμός παράγεται από τη φιλοσοφία και τις παραδόσεις που διδάσκονται στα Πανεπιστήμια (Ward, 1654: 6,7, 51-61· Subbiondo, 2007: 117).

Η θεωρία του Hobbes για τη γνώση και τη γλώσσα, όπως εμφανίζεται στο *De Cive* (1642) και αργότερα στο *Leviathan* (1651), βασίζεται στην ανάγκη για τον ορισμό των λέξεων με σκοπό την κατασκευή μιας κατάλληλης (proper) σχέσης μεταξύ της γλώσσας και του φυσικού κόσμου. Σύμφωνα με τον Hobbes, η αναθεώρηση της γλώσσας θα πρέπει να βασιστεί στον ακριβή ορισμό της. Από την άλλη, κατά τη διαδικασία χρήσης της γλώσσας είναι σημαντικό η σχέση των λέξεων με τα φυσικά αντικείμενα να βασίζεται στο κατά πόσο το καλά αυτό ορισμένο γλωσσικό σύστημα αντιστοιχεί με τον καλά ορισμένο φυσικό κόσμο. Για τον Hobbes, ο κυρίαρχος ή αλλιώς το τεχνητό πρόσωπο του Λεβιάθαν, είναι εκείνος που εγγυάται την ακριβή (γλωσσική) αναπαράσταση της φύσης, αλλά και του ανθρώπινου συλλογισμού, δηλαδή του κατάλληλου ορισμού και της κατάλληλης χρήσης των λέξεων. Όπως ακριβώς ο Hobbes περιγράφει την τεχνητή μορφή του Λεβιάθαν ως τη μόνη δυνατή κατάσταση στην κοινωνία, έτσι ακριβώς η καταλληλότητα της γλώσσας και η συσχέτισή της με το φυσικό κόσμο μπορεί να καταστεί εγγυημένη μόνο από την απόλυτη κυριαρχία του Λεβιάθαν. Από την άλλη, ο Ward και ο Wilkins ομοίως υποστηρίζουν ότι η τεχνητή γλώσσα προσδιορίζει τη φύση των πραγμάτων, ωστόσο σε αντίθεση με τον Hobbes, πιστεύουν ότι η φυσική τάξη είναι εκείνη που θα εγγυηθεί τη σχέση μεταξύ της γλώσσας και της φύσης. Για τον Wilkins η γλώσσα θα πρέπει να αναπαριστά άμεσα το φυσικό κόσμο, ενώ μέσω της καθολικότητας που ενέχει η φύση, η γλώσσα και η σχέση της με τη φύση θα αποκτήσει την καθολική συναίνεση (Lewis, 2012: 136, 140, 158).

Η μελέτη της γλώσσας ήταν ιδιαιτέρως σημαντική τόσο για τον ίδιο τον Wilkins, όσο και για τη Royal Society στο σύνολό της. Το Δεκέμβριο του 1664, ο Wilkins καλείται να συναντήσει την επιτροπή για τη βελτίωση της Αγγλικής γλώσσας (committee for improving the English tongue) με σκοπό να τους υποδείξει τους τρόπους διαχείρισης της εν λόγω επιτροπής: “he [Wilkins] intimate to them the way of

proceeding in that committee, according to the sense of the council, viz. chiefly to improve the philosophy of the language" (Birch, 1756: 6-7). Το ενδιαφέρον της Royal Society για τη μεταρρύθμιση της γλώσσας είναι ιδιαιτέρως σημαντικό και αντανακλάται στη δημιουργία αυτής της επιτροπής για τη βελτίωση της αγγλικής γλώσσας. Η επιτροπή αποτελείται από τους John Dryden, John Evelyn, Thomas Sprat, Edmund Waller, ενώ οι συναντήσεις γίνονται στο σπίτι του διπλωμάτη και μεταφραστή Peter Wyche. Το ενδιαφέρον της Royal Society για τη γλώσσα αφορά τη μεταρρύθμιση της αγγλικής γλώσσας καθεαυτήν, με σκοπό την αναβάθμιση της νέας φιλοσοφικής γνώσης, αλλά και της μεταρρύθμισης της παραδοσιακής εκπαίδευσης. Ενώ παράλληλα, θεωρούν ότι η ανάπτυξη μιας φιλοσοφικής γλώσσας θα διευκολύνει τη διεθνή επικοινωνία και το εμπόριο (Subbiondo, 2007: 117). Επίσης, αφορά την ανάπτυξη μιας κατάλληλης πρόζας (prose style) για την καταγραφή και επίδειξη των φυσικών φιλοσοφικών πειραμάτων, με ιδιαίτερο βάρος στη δημιουργία μιας τεχνικής ορολογίας και τεχνητής φιλοσοφικής γλώσσας (Cram, 1985: 39· Lewis, 2012: 146, 147).

Το όραμα του Wilkins, αντανακλάται σε προγενέστερα του *Essay* έργα, από μέλη της Royal Society, όπως του Seth Ward, του John Evelyn, του Thomas Sprat, αλλά και του Robert Hooke. Για παράδειγμα, το *Micrographia, or, Some physiological descriptions of minute bodies made by magnifying glasses* (1665) είναι η πρώτη μεγάλη έκδοση υπό την εντολή της Royal Society. Από κοινού ο Hooke και ο Wilkins προωθούν την ανάδειξη της ανεπάρκειας των λέξεων σε αντιστοιχία με τα φυσικά αντικείμενα, στα οποία οι λέξεις αναφέρονται, με το ενδιαφέρον του Wilkins να εστιάζει στην κατασκευή μιας φιλοσοφικής και οικουμενικής γλώσσας και το ενδιαφέρον του Hooke να επικεντρώνεται στην ανάπτυξη μιας φιλοσοφικής άλγεβρας και στην προώθηση της χρήσης των επιστημονικών οργάνων για τη μελέτη της φύσης. Επιπλέον, όπως η φιλοσοφική άλγεβρα και τα όργανα του Hooke παρέχουν βοήθεια στον φυσικό φιλόσοφο στην προσπάθεια του να μελετήσει τη φύση, έτσι και η φιλοσοφική και οικουμενική γλώσσα του Wilkins θα τον βοηθήσει να εδραιώσει την τάξη στη γλωσσική σύγχυση, η οποία εμποδίζει την επικοινωνία των φιλοσοφικών ιδεών και προωθεί τη θρησκευτική και πολιτική ασυμφωνία (Harrison, 2006: 210, Jardine, 2004: 122). Το εγχείρημα του Wilkins, όπως και του Hooke, θα πρέπει να γίνει κατανοητό υπό το πρίσμα της ευαισθησίας των μελών της πρώιμης Royal Society για την ανάπτυξη μιας φιλοσοφικής γλώσσας ως ευρετικής και χειριστικής μεθόδου των φυσικών ειδών από τον *πραγματικό* φιλόσοφο (Lynch, 2001: 117).

Η ενότητα αύτη είχε σκοπό να παρουσιάσει κάποια από τα πρόσωπα που συνθέτουν μία περίοδο προς τη μελέτη της γλώσσας, η οποία διατρέχει σχεδόν ολόκληρο τον 17^{ο} αιώνα. Τα έργα και τα πρόσωπα που επιλέχθηκαν να αναφερθούν, είναι μόνο κάποια από ένα πλήθος προσπαθειών με επίκεντρο τη γλώσσα που σημειώνονται εκείνη την περίοδο. Η σύντομη αυτή αφήγηση, δεν είχε σκοπό να παρουσιάσει μια σε βάθος ανάλυση των εγχειρημάτων αυτών. Αντιθέτως, στοχεύει στη σύντομη παρουσίαση του πνευματικού πλαισίου εντός του οποίου οι κύριοι πρωταγωνιστές αυτής της αφήγησης, ο Thomas Hobbes και ο John Wilkins, αναπτύσσουν τις φυσικές φιλοσοφικές τους θεωρίες. Με άλλα λόγια, οι φιλοσοφικές γλώσσες, τις οποίες αναπτύσσουν ανεξάρτητα ο Hobbes και ο Wilkins, θα πρέπει να ερμηνευτούν στο πλαίσιο τόσο της ευρύτερης κρίσης της αγγλικής Μεταρρύθμισης, όσο και των πνευματικών διαμαχών που σημειώνονται μεταξύ του Hobbes και των πρώιμων μελών της Royal Society, καθώς και στο πιο στενό πλαίσιο της αναζήτησης της γλωσσικής τάξης μέσα από τη δημιουργία μιας νέας φιλοσοφικής γλώσσας.

Πριν προχωρήσουμε στην επόμενη ενότητα αυτού του κεφαλαίου θα πρέπει να σταθούμε σε κάποιες σημαντικές διακρίσεις. Όπως είδαμε από την αρχή αυτής της ενότητας, υπάρχει ένα κοινό έδαφος μεταξύ των διαφορετικών εγχειρημάτων πουαφορούν τη δημιουργία και τη διερεύνηση μιας νέας γλώσσας. Και αυτό το κοινό έδαφος είναι το αίτημα για την αναβάθμιση της γλώσσας. Το αίτημα αυτό το συναντάμε ήδη στα γραπτά του Bacon και στην πρακτική του ίδιου του Hartlib και των λογίων με τους οποίους έρχεται σε επαφή. Ωστόσο, παρατηρείται μία διαφοροποίηση στην πρακτική των πρώτων μελών της Royal Society, όπως των Wilkins και Ward, οι οποίοι υποστήριξαν τη δημιουργία μιας νέας φιλοσοφικής γλώσσας η οποία θα συνδέει άμεσα τη γλώσσα με την πραγματικότητα και δεν θα είναι μία απλή αναθεώρηση της αγγλικής γλώσσας.

Σε αυτά τα πλαίσια η αναζήτηση για τη δημιουργία μιας νέας γλώσσας ενέχει δύο διακριτά εγχειρήματα: από τη μία, την ανάπτυξη μιας νέας φυσικής φιλοσοφικής γλώσσας και από την άλλη την αναζήτηση μιας οικουμενικής γλώσσας, κάποιες φορές μέσα από την ανάπτυξη μιας τεχνητής γλώσσας συμβόλων (real character).

Σε κάποιες περιπτώσεις, λοιπόν, αυτά τα δύο εγχειρήματα διερευνώνται από κοινού και κάποιες άλλες φορές συναντώνται αυτόνομα. Για παράδειγμα, τα σχήματα των τεχνητών γλωσσών, τα οποία προτείνουν ανεξάρτητα ο Lodwick και ο Dalgarno στοχεύουν στην κατασκευή μιας οικουμενικής τεχνητής γλώσσας, μιας γλώσσας

συμβόλων μη-αλφαβητική και μη φωνητική (Real Character),[160] η οποία θα κατηγοριοποιεί τη γνώση με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε θα επιτρέπει την καλύτερη επικοινωνία των ανθρώπων ανεξάρτητα από τη φυσική γλώσσα που χρησιμοποιούν. Εδώ, η οικουμενικότητα της γλώσσας βρίσκεται στον τεχνητό της χαρακτήρα, δηλαδή στη δημιουργία τεχνητών συμβόλων (Real Character), ενώ η φιλοσοφική της διάσταση δεν είναι προτεραιότητα, όπως στην περίπτωση του Wilkins. Για τον Dalgarno, το ανθρώπινο μυαλό δεν μπορεί να αναπαραστήσει την τάξη του φυσικού κόσμου, έτσι ο ίδιος ακολουθώντας την αριστοτελική γνωστική, λογική και γλωσσική κατηγοριοποίηση της γνώσης για τη διερεύνηση της φύσης, στοχεύει στη δημιουργία μιας τεχνητής γλώσσας με καθολικά χαρακτηριστικά. Από την άλλη, ο Lodwick έπειτα από τη δημοσίευση του *Common Writing* προσπαθεί να αναδείξει την υπεροχή ενός πραγματικά φιλοσοφικού τεχνητού επικοινωνιακού μοντέλου με καθολικό χαρακτήρα, αυτή τη φορά, όμως, δίνει σημασία στη φιλοσοφική του θεμελίωση.

Στην περίπτωση του Wilkins, η φιλοσοφική γλώσσα και η οικουμενική της διάσταση μελετώνται από κοινού, ωστόσο η τελευταία έπεται της πρώτης. Η γλώσσα τεχνητών συμβόλων (Real Character) αφορά τόσο την άμεση αναπαράσταση και διερεύνηση της φυσικής γνώσης όσο και την καλύτερη επικοινωνία με απώτερο στόχο τη διευκόλυνση του φυσικού φιλοσόφου. Ωστόσο σε αυτά τα πλαίσια, η οικουμενικότητα της γλώσσας προκύπτει κατ' ανάγκη από αυτή καθεαυτή τη φυσική φιλοσοφική της διάσταση και όχι το αντίθετο, αφού η γλώσσα αντλεί την καθολικότητά της από την ίδια τη φύση. Εδώ, η ταξινόμηση των φυσικών ειδών και η αντιστοιχία τους με τις λέξεις είναι προτεραιότητα της φιλοσοφικής γλώσσας και είναι η βάση πάνω στην οποία αναπτύσσεται η γλώσσα συμβόλων (real character). Αντιθέτως στην περίπτωση του Hobbes, η ανάπτυξη μιας κατάλληλης γλώσσας αφορά τόσο τη φιλοσοφική διάσταση της όσο και τον οικουμενικό της χαρακτήρα. Ωστόσο, η οικουμενικότητα στον Hobbes αντλείται από τον πρώτο ορισμό των λέξεων και των ονομάτων, και όχι από τα τεχνητά σύμβολα, όπως στην περίπτωση των Lodwick, Dalgarno, Pell, ούτε και από την ταξινομική δομή της φιλοσοφικής διάστασης της γλώσσας του Wilkins, η οποία είναι το θεμέλιο της οικουμενικότητας μιας γλώσσας τεχνητών συμβόλων.

Τέλος, θα πρέπει να διαχωρίσουμε τρεις βασικούς λόγους για τους οποίους ένα τέτοιο εγχείρημα λαμβάνει τη μορφή επιτακτικής ανάγκης. Στο σημείο αυτό, θα

---

[160] Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Pycior, 2006· Lewis, 2007: 29, 51· Slamon, 1972.

πρέπει να σημειώσουμε τα εξής: πρώτον, το θρησκευτικό χαρακτήρα αυτών των εγχειρημάτων, ο οποίος αφορά την επανεξέταση των αρχαίων πραγματειών και την αναγνώριση της καταγωγής της αγνής (Αδαμικής) γλώσσας, με σκοπό την αναπαράσταση της θείας, μυστικής γνώσης· δεύτερον, το φυσικό φιλοσοφικό χαρακτήρα των εγχειρημάτων στα οποία κεντρικό ζήτημα είναι η εύρεση της κατάλληλης σύνδεσης των λέξεων με τη φυσική πραγματικότητα καθεαυτή· και τρίτον, τον πολιτικό χαρακτήρα της κατασκευής τεχνητών γλωσσών οικουμενικού χαρακτήρα, βάσει της οποίας θα ξεπεραστεί κάθε εμπόδιο που σχετίζεται με την ποικιλομορφία των φυσικών γλωσσών και θα διευκολύνει την εξάπλωση του εμπορίου και της θρησκείας.

Σύμφωνα με την Bacon, η γλώσσα δεν υπήρξε έμφυτη στον Αδάμ, αντιθέτως εκείνος εμφανίζεται ως ο πιο ολοκληρωμένος φυσικός φιλόσοφος κατά την στιγμή της αναγνώρισης των πλασμάτων:

> [Κ]αι έπλασεν ο θεός έτι εκ της γης πάντα τα θηρία του αγρού και πάντα τα πετεινά του ουρανού και ήγαγεν αυτά προς τον Αδάμ ιδείν τι καλέσει αυτά και παν ο αν εκάλεσεν αυτό Αδάμ ψυχήν ζώσαν τούτο όνομα αυτώ (Γένεσις, 2:19).

Ωστόσο, η τέλεια φιλοσοφική γνώση που είχε ο Αδάμ, έχει ατροφήσει μετά την πτώση του από την Εδέμ. Με τον ίδιο τρόπο έχει χαθεί και η αυθεντική, αγνή Αδαμική γλώσσα. Το θρησκευτικό στοιχείο καθώς και ο ρόλος της γλώσσας στη φυσική φιλοσοφία του Bacon, κατέχουν κεντρική θέση στη μελέτη και στην κατανόηση της φύσης. Η μελέτη της φύσης για τον Bacon είναι η μελέτη του λόγου του Θεού, και έτσι ο άνθρωπος, αν αποκτήσει τη γνώση της φυσικής πραγματικότητας, μπορεί να αναγνωρίσει τη θεία πρόνοια. Με άλλα λόγια, στόχος της βακωνικής αναζήτησης της φύσης είναι η αναζήτηση της πρωταρχικής αδαμικής γλώσσας, η οποία ήταν σε πλήρη συμφωνία με τη φύση, και επιπλέον, εκ του χαρακτήρα της ήταν πανανθρώπινη (Lewis, 2012: 17, 18).

Αυτό έρχεται σε συμφωνία με μία παράδοση που βρίσκεται στις αρχές του αιώνα με τη βασιλεία του James I, αλλά και στη συνέχεια υπό την ηγεσία του William Laud στην αρχιεπισκοπή στην Εκκλησία της Αγγλίας, σύμφωνα με την οποία, η μελέτη θα πρέπει να εστιάζει στην ανάκτηση της πρώτης αγνής γλώσσας μέσα από τη μελέτη εβραϊκών, περσικών και αραβικών αστρονομικών κειμένων. Λόγιοι, όπως ο John Greaves (1602-1652), αναζητούν την πραγματική γνώση και το πραγματικό νόημα

των λέξεων στην οικουμενική, πρώτη, αγνή γλώσσα. Στις αρχές του αιώνα, ο Greaves με τη βοήθεια του πάτρωνα του William Laud και με βασιλική χρηματοδότηση ταξιδεύει στην ανατολή για την αναζήτηση της αρχαίας σοφίας των αστρονομικών πηγών που κρύβουν την αυθεντική γλώσσα. Αυτό το εγχείρημα φυσικά, ενέχει άκρως θρησκευτικές και πολιτικές διαστάσεις, αν αναλογιστούμε ότι εκείνη την περίοδο ο Βασιλιάς προσπαθεί να αποδείξει τόσο τη θεία καταγωγή της ακλόνητης πολιτικής του κυριαρχίας, όσο και τη θρησκευτική υπεροχή της Αγγλικανικής Εκκλησίας λόγω της άμεσης σχέσης της με την «Πρώτη Εκκλησία» (Primitive Church), η οποία μορφοποιήθηκε τους τέσσερις πρώτους αιώνες της Χριστιανικής Εκκλησίας στην Εγγύς Ανατολή. Το εγχείρημα του Greaves τοποθετείται σε μία εποχή, όπου η σταθερότητα και η επανεδραίωση της πολιτικής, θρησκευτικής και φιλοσοφικής εξουσίας βρίσκεται στο επίκεντρο και η αναζήτηση για τάξη έρχεται από την ανάκτηση των αρχαίων πηγών (Ben-Zaken, 2010: 133).

Στο ίδιο πνεύμα και σύμφωνα με την τάση προς τη δημιουργία μιας τεχνητής οικουμενικής γλώσσας, το έργο του Lodwick, αλλά και του Dalgarno, στοχεύουν στην ανάκτηση της αγνής Αδαμικής γλώσσας (Adamic tongue), επισημαίνοντας ότι όσοι αρνούνται το status της αυθεντικής γλώσσας αρνούνται στην ουσία την πνευματική τελειότητα του Αδάμ κατά τη διαμονή του στην Εδέμ. Σε αυτά τα πλαίσια, εκείνοι που προσπαθούν να επανερμηνεύσουν τις Γραφές, και κυρίως το βιβλίο της Γένεσης, όπως για παράδειγμα ο Hobbes, θεωρούνται αιρετικοί ή άθεοι.

Από την άλλη, λόγιοι όπως ο Ward και ο Wilkins ισχυρίζονται ότι είναι ανούσιο να προσπαθεί κανείς να επανανακαλύψει την αυθεντική γλώσσα. Το εγχείρημα της δημιουργίας μιας φιλοσοφικής, αλλά και οικουμενικής τεχνητής γλώσσας θα πρέπει να στοχεύει αποκλειστικά στην αναπαράσταση της γνώσης που είναι διαθέσιμη στον άνθρωπο (Lewis, 2012: 54, 79, 116, 142). Ο Wilkins αντιμετωπίζει το ζήτημα της καταγωγής της γλώσσας με τη συμβολή των μαρτυριών των Γραφών, δίνοντας μία εναλλακτική θεολογική και φυσική φιλοσοφική διάσταση στην τάση για τη δημιουργία μιας τεχνητής γλώσσας:

> Αλλά για εμάς, που έχουμε την αποκάλυψη των Γραφών […] είναι προφανές ότι η πρώτη Γλώσσα έχει συν-δημιουργηθεί με τους πρώτους Προγόνους μας, οι οποίοι αμέσως κατανόησαν την φωνή του Θεού να μιλά σε αυτούς μέσα στον Κήπο. Και πως οι Γλώσσες πολλαπλασιάστηκαν, μαρτυρείται από την ιστορία της σύγχυσης της Βαβέλ (Wilkins, 1668: 2).

Ωστόσο, η δημιουργία της φιλοσοφικής και οικουμενικής γλώσσας του Wilkins δεν βασίζεται στις πρώτες πηγές. Αντιθέτως, η οικουμενικότητα της φύσης είναι η βάση για τη νέα οικουμενική φιλοσοφική γλώσσα. Η σχέση της γλώσσας με τα φυσικά αντικείμενα καθώς και τα φυσικά αντικείμενα καθεαυτά είναι το κύριο μέλημα του Wilkins και όχι η ανάκτηση της πρώτης και αγνής γλώσσας και γνώσης μέσα από αρχαία εβραϊκά, περσικά και αραβικά κείμενα. Η αποκατάσταση της φθοράς που συνέβη στη γλώσσα με την τιμωρία του Πύργου της Βαβέλ, θα έρθει με την κατασκευή μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, η οποία θα βασίζεται στην φυσική πραγματικότητα καθεαυτή (Ben-Zaken, 2010 : 135).

Με άλλα λόγια, η τάση προς τη μελέτη και τη δημιουργία μιας τεχνητής γλώσσας αναπτύσσονται με ποικίλα χαρακτηριστικά, προθέσεις και σκοπούς. Ωστόσο, ο παιδαγωγικός χαρακτήρας των μοντέλων αυτών είναι κυρίαρχος, αφού η πρόσβαση στη μελέτη της πραγματικής γνώσης και της διερεύνησης της φυσικής φιλοσοφικής αλήθειας θα είναι ευκολότερη και διασφαλισμένη. Η νέα γλωσσική τάξη σχετίζεται άμεσα με τη φυσική τάξη, αλλά και τη θρησκευτική και πολιτική τάξη της εποχής. Μέσω μιας κατασκευασμένης φιλοσοφικής ή/και οικουμενικής γλώσσας η φυσική φιλοσοφία, η φυσική θεολογία και η πολιτική φιλοσοφία ελπίζουν στον επαναπροσδιορισμό της τάξης. Τα ετερόκλητα γλωσσικά σχήματα που προτείνονται στο επίπεδο της κατασκευής μιας γλωσσικής τάξης, μαρτυρούν την πολιτική, θρησκευτική και φιλοσοφική ανασφάλεια της εποχής. Η ποικιλία των γλωσσικών μοντέλων και των ετερόκλητων ρητορικών τρόπων χρήσης τους, αντανακλάται στην εφαρμογή της γλωσσικής λογικής για την κατασκευή μιας νέας κοινωνικής τάξης, με άλλα λόγια, την κατασκευή μιας νέας κοινωνικής τάξης στα θεμέλια μιας νέας φιλοσοφικής γλωσσικής τάξης (Stillman 1995: 16, Harrison, 2006: 210).

Υπό αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, ο Hobbes αναπτύσσει τη θεωρία του για την αναγκαιότητα μιας καλά ορισμένης φιλοσοφικής γλώσσας και ο Wilkins τη θεωρία του για τη δημιουργία μιας φιλοσοφικής και οικουμενικής γλώσσας, προτείνοντας ανεξάρτητα δύο εναλλακτικές γλωσσικές, πολιτικές, θρησκευτικές και φυσικές φιλοσοφικές τάξεις. Στη συνέχεια αυτού του κεφαλαίου, η μελέτη θα εστιάσει στο έργο των κύριων πρωταγωνιστών της, στου Thomas Hobbes και στου John Wilkins, με τη βασική ανάλυση να αφορά, όχι όμως αποκλειστικά, το *Leviathan* και το *Essay*. Μέσα από τη συγκριτική μελέτη των δύο έργων, η αφήγηση θα εστιάσει στην ανάδειξη της

κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, την οποία οι δύο λόγιοι αναπτύσσουν, με απώτερο στόχο να απαντηθεί το ερώτημα: Υπό ποιος όρους συγκροτήθηκαν τα γλωσσικά φιλοσοφικά σχήματα των δύο αυτών λογίων; Ποιες είναι οι ατζέντες που προσπαθούν να διαφυλάξουν και κατά πόσο η έμμεση διαμάχη η οποία αναπτύσσεται μεταξύ τους με επίκεντρο τη γλώσσα εμπλέκεται στη διαμόρφωση της νέας φιλοσοφίας;

4.2. Το Λεβιάθαν ή Ύλη, Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Κοινότητας[161]

4.2.1. Ανάλυση Έργου: Ο Λεβιάθαν, "The King of all the children of pride"

Ο Λεβιάθαν είναι ένα βιβλικό θαλάσσιο τέρας. Κάποιες φορές έχει τη μορφή κροκοδείλου ή φάλαινας και κάποιες άλλες του φιδιού ή του θαλάσσιου δράκου. Ιδιαίτερη έμφαση στο κτήνος αυτό δίνεται στα χωρία 41:1 έως 41:34 του Ιώβ, αλλά αναφέρεται και στο χωρίο 27:1 του Ησαΐα και στους Ψαλμούς 74 και 104, όπου εκ στόματος Θεού προμηνύεται η συντριβή του. Ο Hobbes δανείζεται το όνομα του βιβλικού αυτού τέρατος, και το συνδέει με το έργο του βάσει του εδαφίου 41 του Ιώβ και συγκεκριμένα με το χωρίο 33,[162] το οποίο και τοποθετεί σαν προμετωπίδα του εξωφύλλου του βιβλίου του: *Non est potestas Super Terram quae Comparetur ei.*[163] Ενώ στο κεφάλαιο 28, στο 2ο μέρος *Of Common-wealth* ξανασυναντάμε το ίδιο χωρίο το οποίο εδώ εμφανώς συνδέει το παντοδύναμο βιβλικό πλάσμα με τον Βασιλιά:

> Μέχρι στιγμής παρουσίασα τη φύση του ανθρώπου, η οίηση και τα άλλα πάθη του οποίου τον ανάγκασαν να υποταχθεί σε μία κυβέρνηση· από κοινού με τη μεγάλη δύναμη του κυβερνήτη του, τον οποίο συνέκρινα με τον Λεβιάθαν, αντλεί τη σύγκριση από τους τελευταίους δύο στίχους του τεσσαρακοστού πρώτου κεφαλαίου του *Ιώβ*, όπου ο Θεός, αφού περιγράψει τη μεγάλη δύναμη

---

161 Μετάφραση του Γρηγόρη Πασχαλίδη και Αιμίλιου Μεταξόπουλου, του αγγλικού τίτλου *Leviathan, or The Matter, Forme and Power of a Common Wealth Ecclesiasticall and Civil*, βλ. Μεταξόπουλος, Αιμ., (2006), *Λεβιάθαν*, Εκδόσεις Γνώση.

162 Ο Hobbes αναφέρεται στο χωρίο με τον αριθμό 41:24, ωστόσο στη σύγχρονη αγγλική, αλλά και ελληνική, μετάφραση της βίβλου το συγκεκριμένο χωρίο αναφέρεται ως το 41:33. Η διαφορά αυτή προέκυψε λόγω διαφωνίας ως προς το σημείο όπου το εδάφιο ξεκινά.

163 «Δεν υπάρχει δύναμη στη γη που να συγκρίνεται με τη δική του» (δική μου μετάφραση).

> του Λεβιάθαν τον αποκαλεί Βασιλιά των υπερήφανων. Δεν υπάρχει τίποτα στη γη να συγκριθεί μαζί του. Είναι φτιαγμένος έτσι, ώστε να μην φοβάται. Βλέπει κάθε υψηλό πράγμα κάτω από αυτόν και είναι ο Βασιλιάς όλων των παιδιών της υπερηφάνειας (Hobbes, 1839: 221).[164]

Στη σκέψη του Hobbes, όπως αυτή παρουσιάζεται στο *Leviathan*, ο Βασιλιάς είναι ο θνητός Θεός στο πρόσωπο του οποίου συγκεντρώνεται η απόλυτη εξουσία, κοσμική και εκκλησιαστική. Η εξουσία αυτή αντλείται από το κοινωνικό συμβόλαιο που όλοι οι άνθρωποι συνυπογράφουν. Υπάρχει μία εμφανής σχέση μεταξύ της αναπαράστασης της γκραβούρας του εξωφύλλου με τη φυσική και πολιτική φιλοσοφική σκέψη του Hobbes, όπως αυτή παρουσιάζεται στις σελίδες του *Leviathan*. Η σχέση αυτή αποκαλύπτει την εμπλοκή του συγγραφέα του *Leviathan* στην καλλιτεχνική αποτύπωση του εξωφύλλου (Brown, 1978: 26), και εντοπίζεται κυρίως στο τελευταίο κεφάλαιο, όπου περιγράφεται η γοτθική φιγούρα του Παπισμού ως το φάντασμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, το οποίο κάθεται εστεμμένο πάνω στο τάφο της, μία λυρική περιγραφή η οποία έχει άμεση σχέση με την γραφική αναπαράσταση του Λεβιαθανικής φιγούρας:

> [Ο] παπισμός, δεν είναι τίποτα άλλο παρά το *φάντασμα* της νεκρής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το οποίο εστεμμένο επικάθεται στο μνήμα της. Έτσι πετάχτηκε ξαφνικά ο παπισμός από τα ερείπια της ειδωλολατρικής εκείνης εξουσίας (Hobbes, 1839: 697-698).

Η γκραβούρα που κοσμεί την πρώτη έκδοση του *Leviathan* έχει προκαλέσει εκτενείς συζητήσεις μεταξύ των ιστορικών, αφού απεικονίζει με πολύ ιδιαίτερο τρόπο την ιδεολογία του συγγραφέα. Παρατηρούμε, λοιπόν, την αναπαράσταση μιας σειράς αντικειμένων τόσο με εκκλησιαστική όσο και κοσμική σημειολογία· ένα αγροτικό τοπίο που περιλαμβάνει, ωστόσο, μία πόλη με σπίτια, τείχη και μία εκκλησία με γοτθικού ρυθμού δίδυμους πύργους, ενώ πάνω από αυτή την ήρεμη απεικόνιση της ζωής υψώνεται μία πελώρια γιγάντια φιγούρα. Η φιγούρα αυτή συμβολίζει τον απόλυτο Μονάρχη, στα χέρια του οποίου βρίσκονται αφενός, η κοσμική και αφετέρου, η εκκλησιαστική εξουσία, ενώ στο κεφάλι του είναι τοποθετημένο το στέμμα. Ο Βασιλιάς,

[164] Η μετάφραση των παραθεμάτων βασίζονται στην μετάφραση του Γρηγόρη Πασχαλίδη και Αιμίλιου Μεταξόπουλου (2006, *Λεβιάθαν*, Εκδόσεις Γνώση). Ωστόσο δεν ακολουθούνται πιστά και όπου κρίθηκε χρήσιμο διαφοροποιείται χάριν της καλύτερης απόδοσης του πρωτότυπου κειμένου.

λοιπόν, συγκεντρώνει την απόλυτη εξουσία, μία εξουσία που αντλείται από το συλλογικό πρόσωπο των υποκειμένων μέσω της συναίνεσης του κοινωνικού συμβολαίου.

Εδώ, αξίζει να αναφερθεί μία ιδιαιτερότητα την οποία συναντούμε στην απεικόνιση των υποκειμένων, τα οποία απαρτίζουν τη γιγάντια φιγούρα του Μονάρχη σε καλλιτεχνικό ύφος, το οποίο θυμίζει την τεχνική του Ιταλού ζωγράφου Giuseppe Arcimboldo (1527-1593). Στην πρώτη έκδοση του *Leviathan* η κολοσσιαία μορφή του Βασιλιά απαρτίζεται από μία μάζα μικρών φιγούρων, οι οποίες στέκονται με την πλάτη τους προς τον θεατή, ατενίζοντας τη κεφαλή του σώματος την οποία συνθέτουν (βλ. εικόνα 3, σελ. 190). Ωστόσο στην πρωτότυπη ιχνογραφία, η οποία πιθανότατα αποδίδεται στον Wenceslaus Hollar[165] και κοσμεί το χειρόγραφο που ο Hobbes παρουσίασε στον Charles II στο Παρίσι, οι φιγούρες είναι κεφαλές πολλών προσώπων που προσδίδουν μία - θα λέγαμε - τρισδιάστατη ποιότητα στο σώμα της γιγάντιας φιγούρας (βλ. εικόνα 2, σελ. 190) (Malcolm, 2002b: 1, 2).[166] Η συζήτηση έχει επικεντρωθεί επίσης στην ταυτότητα του προσώπου το οποίο αποδίδεται στον Μονάρχη (Brown, 1978: 24). Συγκεκριμένα, το 1852 Ο Άγγλος ιερέας, φιλόσοφος, μαθηματικός και ιστορικός της επιστήμης Whilliam Whewell (1794-1866) στο *Lectures on The History of Moral Philosophy in England* σημειώνει ότι η ταυτότητα του προσώπου που παρουσιάζεται στις τρεις εκδοχές του εξωφύλλου του *Leviathan* (στην ιχνογραφία του Hollar και στις δύο αυθεντικές εκδόσεις του 1651) μπορεί να αποδοθεί η πρώτη στον Charles I, ενώ οι άλλες δύο στον Cromwell.

Αυτή η άποψη υπήρξε ιδιαιτέρως αμφιλεγόμενη, αλλά καθώς μαινόταν η συζήτηση οι απεικονίσεις των προσώπων έλαβαν τη μορφή μύθου. Παρά το μελάνι που έχει χυθεί για την ταυτοποίηση των προσώπων των τριών διαφορετικών εκδοχών της γκραβούρας του *Leviathan*, φαίνεται να υπάρχει συναίνεση στο ότι το πρόσωπο του

---

165 Ο Václav Hollar (1607-1677) ήταν χαράκτης από την Πράγα γνωστός ως Wenceslaus ή Wenzel Hollar. Για περισσότερες πληροφορίες για τη συζήτηση περί του καλλιτέχνη της ιχνογραφίας βλ. Brown, K., (1978), "The artist of the Leviathan title-page", British Library Journal, 4, σελ. 24–36.

Υπάρχει μεγάλη συζήτηση για το ποιος είναι ο καλλιτέχνης της ιχνογραφίας του *Leviathan*. Κάποιοι μελετητές του Hobbes όπως ο Noel Malcolm υποστηρίζουν ότι αυτός μπορεί να είναι ο Wenceslaus Hollar, ενώ κάποιοι άλλοι υποστηρίζουν ότι αυτός μπορεί να είναι ο Γάλλος Ουγενότος χαράκτης Abraham Bosse (1602-1676). Για περαιτέρω μελέτη βλ.: Malcolm, 2002b· Corbett, Lightbown, 1979· Rogers, Schuhmann, Hobbes, 2006: 52, 53.

166 Υπάρχει μία μεγάλη συζήτηση για τον τρόπο σύνθεσης αυτής της πρώτης ιχνογραφίας, αλλά και για τους λόγους τους οποίους οδήγησαν στην αλλαγή της αναπαράστασης των ανθρώπινων φιγούρων στην πρώτη έκδοση του 1651. Η συζήτηση περιλαμβάνει την ανάπτυξη της αναμορφωτικής τέχνης (anamorphic art) και των αυταπατών στην ζωγραφική κυρίως μέσα από το έργο του Jean-François Niceron (1613-1646) και της οπτικής του μηχανής. Για περεταίρω μελέτη βλ. Malcolm, 2002b.

Λεβιάθαν στις δύο γνήσιες εκδόσεις του 1651[167] είναι φωτογραφικά όμοιο με το πρόσωπο του Oliver Cromwell. Κάποιοι μετέφρασαν αυτή την υπόθεση ως μία προσπάθεια από τον Hobbes να προετοιμάσει τις συνθήκες για την επιστροφή του στην γενέτειρα του. Από την άλλη, οι απόψεις για το πρόσωπο της ιχνογραφίας διχάζονται μεταξύ του Charles I και του Charles II (Brown, 1978: 32, 33).

Εικόνα 2
Ιχνογραφία σε Περγαμηνή,
248 x 173 mm

Εικόνα 3
Hobbes, T. (1651), *Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civill*, Λονδίνο, 240 × 155 mm

Το *Leviathan* είναι ένα έργο βασισμένο στη μεταφορά της ευκλείδειας γεωμετρικής μεθόδου στην ανάπτυξη λογικών επιχειρημάτων αποκλειστικά αφιερωμένων στην εδραίωση της κοινωνικής ειρήνης και ενότητας βάσει του κοινωνικού συμβολαίου. Η κοινή ευημερία για τον Hobbes μπορεί να εδραιωθεί μόνο σε κατάσταση απόλυτης εξουσίας συγκεντρωμένη σε μία και μόνο αρχή, η οποία θα προστατεύσει και θα διασφαλίσει την κοινωνική ειρήνη. Αυτή η αρχή, κατά τον Hobbes, αποτυπώνεται στο τεχνητό πρόσωπο του απόλυτου Μονάρχη, η δύναμη του οποίου συγκεντρώνεται μέ-

[167] Για τη συζήτηση που αφορά τις αυθεντικές εκδόσεις του 1651 βλ. το υποκεφάλαιο "Notes on The Text" στην εισαγωγή του C.B. Macpherson στο *Leviathan*. Hobbes, 1980· Tuck, R., "A Note on the Text", στο Hobbes, 2012.

σω της απόλυτης συναίνεσης όλων των μελών της κοινωνίας. Το κείμενο επιχειρεί να αποδείξει την αναγκαιότητα της απόλυτης αυτής δύναμης του Λεβιάθαν για τη διασφάλιση της κοινωνικής τάξης. Η αγγλική έκδοση του *Leviathan* (1651) αποτελείται την Αφιερωτική Επιστολή με την οποία ο Hobbes αφιερώνει το βιβλίο στον Francis Godolphin,[168] 47 κεφάλαια, τα οποία χωρίζονται σε τέσσερα μέρη, και τέλος μία ανασκόπηση (review), η οποία δεν περιλαμβάνεται στη λατινική έκδοση (1668) (Newey, 2008: 29):

- Πρώτο Μέρος, *Περί Ανθρώπου* (*Of Man*): Ο Hobbes υπήρξε ιδιαιτέρως γοητευμένος από τον τρόπο με τον οποίο ο Γαλιλαίος αντιλαμβάνεται τη μελέτη της φύσης με γεωμετρικούς όρους. Η σκέψη του φαίνεται να επηρεάζεται από τη μεταφορά που ο Γαλιλαίος χρησιμοποιεί στο *Il Saggiatore*, σύμφωνα με την οποία «η φιλοσοφία είναι γραμμένη σε αυτό το τεράστιο βιβλίο που στέκει αιώνια ανοιχτό μπροστά στα μάτια μας, εννοώ το σύμπαν· δεν μπορούμε όμως να το διαβάσουμε πριν μάθουμε τη γλώσσα και εξοικειωθούμε με τους χαρακτήρες με τους οποίους είναι γραμμένο. Είναι γραμμένο σε μαθηματική γλώσσα και τα γράμματα είναι τρίγωνα, κύκλοι και άλλα γεωμετρικά σχήματα, και χωρίς αυτό το μέσο ο άνθρωπος δεν μπορεί να καταλάβει ούτε μία λέξη» (Crombie, 2006: 145). Αυτή η δήλωση υπήρξε εξίσου προκλητική, αλλά και εντυπωσιακή, αφού υπαινίσσονταν την προοπτική μιας εξολοκλήρου «νέας επιστήμης» που θα μπορούσε να ερμηνεύσει τη λειτουργία της φύσης μέσα από τη γλώσσα, τους νόμους και τις μεθόδους της γεωμετρίας. Η κατανόηση της γεωμετρίας είναι σημαντική για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί ο κόσμος, ενώ η κύρια εφαρμογή της γεωμετρίας είναι στην επιστήμη της κίνησης. Ο Hobbes γοητευμένος από την προοπτική της γεωμετρικής κατανόησης της φύσης και τη δημιουργία μιας «νέας επιστήμης» βασισμένη στην ιδέα του Galileo ότι η *scientia* (η γνώση) πηγάζει από την κατανόηση των νόμων που διέπουν την κίνηση, αφιερώνει το πρώτο μέρος του *Leviathan* στη στοιχειώδη κίνηση της ύλης, επιχειρηματολογώντας ότι κάθε πτυχή της ανθρώπινης φύσης μπορεί να

[168] Όπως ο Richard Tuck σημειώνει στο *Hobbes: Leviathan* ο Francis και ο Sidney Godolphin ήταν οι βασιλόφρονες γιοι του ιδιοκτήτη του οίκου Godolphin στην Κορνουάλλη. Ο Sidney (1610-1643) υπήρξε μέλος του κοινοβουλίου το 1628 και το 1640 και έπειτα από το θάνατο του σε μία μάχη, κληροδότησε με 200 λίρες το φίλο του Hobbes. Ο Hobbes αφιερώνει το *Leviathan* στον εν ζωή αδερφό του Sindey, Francis Godolphin (1605-1667) ο οποίος ήταν βασιλόφρων κυβερνήτης των νήσων Scilly, βλ. Tuck, 2012: Ixxv.

συναχθεί από τις υλιστικές αρχές της φύσης. Η φιλοσοφική μέθοδος που ακολουθείται είναι σύμφωνη με την ευκλείδεια γεωμετρική απόδειξη, θεμελιωμένη πάνω στις πρώτες αρχές της κίνησης και σε καλά αρθρωμένους ορισμούς. Κάθε βήμα είναι ένα επιχείρημα, το οποίο συνάγει συμπεράσματα σε αλληλουχία με το προηγούμενο και ούτω καθ' εξής. Ακολουθώντας τη γεωμετρική μέθοδο, λοιπόν, για τη διεξαγωγή αδιαμφισβήτητων συμπερασμάτων, ο Hobbes επιθυμεί να φτάσει σε αδιαμφισβήτητα και ακλόνητα συμπεράσματα για τη φύση του ανθρώπου και της κοινωνίας (Douglas, 2004: 202, 203).

Σε αυτό το πρώτο μέρος του *Leviathan* η φυσική κατάσταση του ανθρώπου (*the state of nature*) παρουσιάζεται ως μία κατάσταση στην οποία ο άνθρωπος εγγενώς είναι γεμάτος ακραία συναισθήματα φόβου: «αυτός ο πόλεμος του κάθε ανθρώπου ενάντια στον κάθε άνθρωπο». Αυτή η κατάσταση ωθεί ενστικτωδώς τον άνθρωπο στην αναζήτηση της ειρήνης, και ο καλύτερος τρόπος για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο είναι το κοινωνικό συμβόλαιο και η «κατασκευή» του Λεβιάθαν μέσω της συναίνεσης κάθε μέλους μιας κοινωνίας ανθρώπων, οι οποίοι θα ζουν σε καθεστώς συνεχούς και ακλόνητης κοινωνικής ειρήνης υπό την απόλυτη κυριαρχία του Λεβιάθαν.

Η μηχανιστική αντίληψη του κόσμου στη σκέψη του Hobbes είναι συνυφασμένη με την άποψη ότι η κίνηση είναι η πρώτη καθολική αρχή του κόσμου. Και στα δεκαέξι κεφάλαια του πρώτου μέρους, μπορούμε να διακρίνουμε τη συμπλοκή του Hobbes με τη γαλιλαϊκή φυσική φιλοσοφία και κυρίως με τη θεμελιώδη γαλιλαϊκή ιδέα ότι ο κόσμος είναι ένα μηχανικό σύστημα, στο οποίο όλα τα φαινόμενα (συμπεριλαμβανομένου και των ανθρωπίνων σκέψεων και δράσεων) μπορούν να κατανοηθούν με όρους μαθηματικούς και καλά ορισμένους νόμους της κίνησης, ενώ όλα τα αντικείμενα (συμπεριλαμβανομένου των αντικειμένων των σκέψεων και των αντικειμένων των μαθηματικών) προκύπτουν από τις κινήσεις των υλικών σωμάτων (Douglas, 2004: 192). Στα πρώτα κεφάλαια ο Hobbes οικοδομεί την υλιστική του θεωρία, της οποίας βασική και θεμελιώδης αρχή είναι η κίνηση. Ξεκινώντας από την ανάλυση των ανθρώπινων αισθήσεων, των εμπειριών, της φαντασίας, των ονείρων και των παθών του, περνά στην ανάλυση του λόγου, του συλλογισμού και ορίζοντας την έννοια της Θρησκείας και της Επιστήμης καταλήγει στη διατύπωση του ορισμού των Φυσικών Νόμων (Natural Laws), οι οποίοι είναι αιώνιοι και καθολικοί. Πριν προχωρή-

σουμε, θα πρέπει σε αυτό το σημείο να σημειώσουμε ότι οι όροι “Law of Nature” και “Natural Law” χρησιμοποιούνται εναλλακτικά στη σύγχρονη αγγλική γλώσσα και εμφανίζονται με δύο διαφορετικές εννοιολογήσεις:[169]

1. A body of unchanging moral principles regarded as a basis for all human conduct.
2. An observable law relating to natural phenomena

Ωστόσο, σύμφωνα με τον γάλλο δικηγόρο Antoine-Gaspard Boucher d'Argis και το λήμμα “Droit de la nature, ou droit naturel” του στο πέμπτο τόμο (1755) της *Encyclopédie* των Didetor και D'alambert, οι δύο όροι εμφανίζονται σχεδόν συνώνυμοι. Συγκεκριμένα, ο Boucher d'Argis αναφέρει ότι στην πιο γενική μορφή του ο όρος αναφέρεται στις αρχές που βρίσκονται στη φύση και οι οποίες είναι κοινές στον άνθρωπο και στα ζώα. Σε αυτόν τον *νόμο* βασίζεται η ένωση του αρσενικού και του θηλυκού, η προστασία των τέκνων και η φροντίδα για την εκπαίδευση τους, η αγάπη για την ελευθερία, η διατήρηση της ακεραιότητας του ατόμου, και η προσπάθεια κάθε ανθρώπου να υπερασπιστεί τον εαυτό του, όταν επιτίθεται από άλλους. Ενώ καθ’ όλη την έκταση του λήμματος σημειώνεται ότι ο Δημιουργός εδραίωσε την εγκυρότητα του νόμου της φύσης στη λογική και στη θρησκεία, δηλαδή, στους δύο ζωτικούς πυλώνες της γνώσης. Επιπλέον, στα μέσα περίπου του λήμματος, μεταξύ άλλων διανοητών, αναφέρεται στον Hobbes:

> Ο Thomas Hobbes, ένας από τους μεγαλύτερους διανοητές του περασμένου αιώνα, αλλά δυστυχώς πολύ προκατειλημμένος από την αγανάκτηση που ένιωθε ενάντια στο πνεύμα της ανταρσίας που κλόνιζε εκείνη την περίοδο την Αγγλία, στην πραγματεία του *On the citizen* που δημοσίευσε στο Παρίσι το 1642, μεταξύ άλλων επικίνδυνων απόψεων, επιχειρεί σύμφωνα με την ηθική φιλοσοφία του Επίκουρου να εδραιώσει την άποψη ότι ο πρωταρχικός σκοπός των κοινωνιών είναι η αυτό-συντήρηση και η ιδιωτική ωφέλεια. Από αυτό, συνάγει ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν την επιθυμία, τη φυσική δύναμη (les forces) και την ικανότητα (le pouvoir) να βλάπτουν ο ένας τον άλλο, και ότι η κατάσταση της φύσης είναι μία κατάσταση πολέμου όλων εναντίον όλων. Ο Βασιλιάς κατέχει μία εξουσία χωρίς όρια, τόσο σε σχέση με τις κρατικές υποθέσεις, όσο και σε θέματα θρησκείας. [...] Στο *Leviathan* στο οποίο, εν συντο-

169 Βλ. Oxford Dictionary Online http://www.oxforddictionaries.com/

> μία, αναφέρει ότι χωρίς ειρήνη δεν υπάρχει ασφάλεια στην κοινωνία και ότι η ειρήνη δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την δύναμη της προσταγής, και καμία δύναμη της προσταγής δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς όπλα, ενώ όλα τα όπλα διατηρούν την αξία τους μόνο στα χέρια ενός προσώπου κτλ. Ο Hobbes απροκάλυπτα υποστηρίζει ότι ο κυρίαρχος δεν καθορίζει μόνο το δίκαιο και το άδικο, αλλά και τη θρησκεία, και ότι καμία θεία αποκάλυψη δεν μπορεί να υποχρεώσει την ανθρώπινη συνείδηση, αν ο κυρίαρχος, στον οποίο και έχει δώσει μία αυθαίρετη εξουσία, δεν επιβάλει την δύναμη του νόμου. (Boucher d'Argis, 1755: 131-134).

Στην ελληνική οι δύο αυτές εννοιολογήσεις, συνήθως, αντιστοιχούν σε δύο ξεχωριστούς όρους:[170]

1. Φυσικοί Νόμοι/Φυσικό Δίκαιο: οι άγραφοι νόμοι οι οποίοι πηγάζουν από την ίδια τη φύση του ανθρώπου και από τους οποίους απορρέει το γραπτό δίκαιο
2. Νόμοι της Φύσης: οι νόμοι οι οποίοι διέπουν τη λειτουργία του φυσικού κόσμου

Στο παρόν κείμενο ακολουθείται η μετάφραση την οποία προτείνουν οι Γρηγόρης Πασχαλίδης και Αιμίλιος Μεταξόπουλος.[171] Συγκεκριμένα, ο όρος "law of Nature" αποδίδεται με τον όρο «νόμος της φύσης», ο όρος "Natural law" με τον όρο «φυσικός νόμος» και ο όρος "Natural Right" με το όρο «φυσικό δικαίωμα». Ωστόσο, να σημειώσουμε ότι στη σκέψη του Hobbes τόσο ο όρος "Law of Nature" όσο και ο όρος "Natural Law" αναφέρονται στην πρώτη εννοιολόγηση, όπως ορίζεται παραπάνω, δηλαδή στην έννοια του φυσικού δικαίου.

Στα κεφάλαια XIV και XV *Περί του Πρώτου και του Δεύτερου Νόμου της Φύσης και περί Συμβολαίου* και *Περί των άλλων Νόμων της Φύσης* αντίστοιχα, ο Hobbes παρουσιάζει τους δεκαεννέα Νόμους της Φύσης (Laws of Nature), ο πρώτος εκ των οποίων είναι ο θεμελιώδης Νόμος της Φύσης πάνω στον οποίο βασίζονται όλοι οι υπόλοιποι: «Κάθε άνθρωπος πρέπει να επιδιώκει την ειρήνη, στο μέτρο που έχει ελπίδα να την επιτύχει. Εάν δεν μπορεί να την πετύχει, μπορεί να την αναζητήσει με το να χρησιμοποιεί την αρωγή και τα πλεονεκτήματα του πολέμου». Οι Νόμοι της Φύ-

170 Βλ. Η Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html

171 Βλ. υποσημείωση 81 και 84.

σης οικοδομούν τις συνθήκες για τη σύνταξη του κοινωνικού συμβολαίου (Covenant), βασική προϋπόθεση του οποίου είναι η συναίνεση των συμβαλλομένων· «χωρίς αμοιβαία αποδοχή, δεν υπάρχει συμβόλαιο».

Σύμφωνα με τον Hobbes, οι Νόμοι της Φύσης στο σύνολό τους υπαγορεύουν την ειρήνη για τη διατήρηση των ανθρώπων σε ομάδες, και αφορούν τη σύσταση της κοινωνίας των πολιτών μέσω της συναίνεσης όλων των μελών της για την σύνταξη του κοινωνικού συμβολαίου και τελικά την ανέγερση της απόλυτης εξουσίας. Περνώντας, λοιπόν, από τις άγριες συνθήκες που επικρατούν στην κατάσταση της φύσης (the state of nature) στο σχηματισμό της κοινωνίας του Λεβιάθαν, πραγματοποιείται αυτόματα η μετάβαση από τους Νόμους της Φύσης (Laws of Nature) στους Αστικούς Νόμους (Civil Laws). Κεντρικό χαρακτηριστικό της χρήσης της έννοιας Laws of Nature στη σκέψη του Hobbes είναι το γεγονός ότι ο Νόμος της Φύσης είναι μία εντολή, η οποία μπορεί να ανακαλυφθεί μέσω του Λόγου και ο άνθρωπος μπορεί να ανακαλύψει τους Νόμους αυτούς μέσω του συλλογισμού. Αυτό που πραγματικά απασχολεί τον Hobbes είναι να αναδείξει το γεγονός ότι οι Νόμοι της Φύσης είναι αιώνιοι, καθολικοί και ότι είναι ταυτοχρόνως τόσο οι Νόμοι του Θεού (laws of God) όσο και Ηθικοί Νόμοι (Moral Laws).

Εν συντομία, σε αυτό το πρώτο μέρος ο Hobbes περνά από τη μελέτη της κινηματικής του θεωρίας σε σχέση με την ανθρώπινη φύση στην οικοδόμηση μιας φιλοσοφίας προσανατολισμένης στη μελέτη του σχηματισμού της ανθρώπινης κοινωνίας. Από τη μελέτη της στοιχειώδους κίνησης στη φύση και τον άνθρωπο, οδηγεί τον αναγνώστη στη δημιουργία του κοινωνικού συμβολαίου παρακολουθώντας βήμα προς βήμα την οικοδόμηση μιας νέας φιλοσοφίας, η οποία για πρώτη φορά υποβάλλει την ανθρώπινη κοινωνία σε διερεύνηση με όρους φυσικής φιλοσοφίας. Σε αυτά τα πλαίσια, η έννοια του νόμου, είναι κεντρικής σημασίας τόσο για τη φυσική φιλοσοφική όσο και για τη πολιτική φιλοσοφική διάσταση της θεωρίας του Hobbes.

- Δεύτερο Μέρος, *Of Common-Wealth* (*Περί Πολιτικής Κοινότητας*): Στο δεύτερο μέρος του έργου παρουσιάζεται η οικοδόμηση του Λεβιάθαν και αναλύονται οι λεπτομέρειες των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων τόσο της απόλυτης εξουσίας όσο και του κάθε μέλους της νεοσύστατης κοινωνίας. Αν και το Φυσικό Δίκαιο υποδεικνύει ότι ο άνθρωπος εγγενώς δύναται να αναζητά την ειρήνη, και ενώ ο καλύτερος τρόπος για να γίνει αυτό είναι η εδραίωση του

κοινωνικού συμβολαίου, η ασφάλεια του συμβολαίου αυτού δεν είναι βέβαιη χωρίς την εδραίωση της κυριαρχίας του Λεβιάθαν· του τεχνητού αυτού προσώπου, το οποίο αποτελείται από το σύνολο των ανθρώπων που συνυπογράφουν το συμβόλαιο. Στην εισαγωγή του βιβλίου ο Hobbes χρησιμοποιεί μία μεταφορά, για να περιγράψει τον Λεβιάθαν: «Ο Κυρίαρχος είναι μία τεχνητή ψυχή, η οποία δίνει ζωή και κίνηση σε όλο το σώμα». Αυτό το συλλογικό πρόσωπο το οποίο αντανακλάται σε ένα πρόσωπο (ή στην ένωση μιας ομάδας προσώπων) θα κατέχει τη συλλογική *δύναμη* των συμβαλλόμενων ατόμων, την οποία και τελικά θα ασκεί στους ανθρώπους για τη διατήρηση του συμβολαίου. Η απόλυτη κυριαρχία του Λεβιάθαν έγκειται στη διατήρηση του συμβολαίου, η βάση της οποίας συνίσταται στο φόβο της τιμωρίας.

Ήδη από την αρχή του πρώτου μέρους βλέπουμε την οικοδόμηση του Λεβιάθαν. Το κεντρικό επιχείρημα σε αυτό το αμφιλεγόμενο για την εποχή του κείμενο, υποστηρίζει την αναγκαιότητα της ύπαρξης της απόλυτης μοναρχίας· τη μόνη κατάσταση μέσω της οποίας μπορεί να διασφαλιστεί η κοινωνική τάξη. Ο Hobbes δομεί το *Leviathan* χρησιμοποιώντας ένα συνδυασμό αποδεικτικού λόγου (demonstrative discourse) και γεωμετρικής παραγωγής (geometric deduction), η επιχειρηματολογία των οποίων αφιερώνονται αποκλειστικά στη μοναρχική παλινόρθωση. Κατά τον Hobbes, από τη στιγμή που ο άνθρωπος αποφάσισε να εγκαταλείψει τη «φυσική» του κατάσταση, αποφάσισε ταυτόχρονα τη σύνταξη του κοινωνικού συμβολαίου. Στην ουσία, αποφασίζει να διαφύγει του φόβου και της ανασφάλειας την οποία βιώνει στη φύση και επιλέγει να αναζητήσει την κατάσταση της ειρήνης και της ενότητας που το κοινωνικό συμβόλαιο του προσφέρει. Μέσω του συμβολαίου, ο άνθρωπος συμφωνεί στη μία κυρίαρχη εξουσία, η οποία θα έχει την πλήρη ευθύνη για τη διασφάλιση της ειρήνης. Η απόλυτη δύναμη στο *Leviathan* περιγράφεται ως το πολιτικό πρόσωπο, το σώμα του οποίου μιμείται εκείνο των φυσικών προσώπων. Στο εξώφυλλο βλέπουμε τον Λεβιάθαν να απεικονίζεται ως μια γιγαντιαία ανθρώπινη μορφή, το τεχνητό σώμα της οποίας αποτελείται από *πολίτες*, ενώ το κεφάλι αυτού απεικονίζει την εξουσία. Η κεφαλή του Λεβιάθαν συγκεντρώνει την απόλυτη εξουσία (κοσμική και εκκλησιαστική), η οποία αποκλειστικά ανήκει στον Μονάρχη:

> *Εξουσιοδοτώ αυτό το άτομό ή τη συνέλευση ατόμων και απεμπολώ το δικαίωμά μου να αυτοκυβερνώμαι υπό τον όρο ότι θα απεμπολήσεις και εσύ το ίδιο δικαίωμα σου και θα εξουσιοδοτήσεις τις πράξεις του κατά τον ίδιο τρόπο*. Αφού γίνει αυτό, το πλήθος που ενοποιείται έτσι σε ένα πρόσωπο ονομάζεται Πολιτική Κοινοπολιτεία (Commonwealth), και στα λατινικά civitas. Αυτή είναι η γενιά του μεγάλου Λεβιάθαν ή μάλλον (για να μιλήσουμε με μεγαλύτερο σεβασμό) εκείνου του θνητού θεού, στον οποίο οφείλουμε, ύστερα από τον Αθάνατο Θεό, την ειρήνη και την προστασία. […] Και σε εκείνον συνίσταται η ουσία της Κοινοπολιτείας, η οποία (για να την ορίσουμε) είναι ένα πρόσωπο, στις πράξεις του οποίου ένας αριθμός ατόμων, μέσω της αμοιβαίας σύμβασης του κάθε ενός σε κάθε άλλον, καθιστά τον εαυτό του αυτουργό, με σκοπό να διαθέτει το παραπάνω πρόσωπο τα μέσα και τη δύναμη όλων, ώστε να διασφαλίσει, κατά όποιον τρόπο θεωρήσει κατάλληλο, την ειρήνη τους και την κοινή τους άμυνα (Hobbes, 1839: 158).

Αν και ο ίδιος ο Hobbes σημειώνει, ότι ο Λεβιάθαν μπορεί να είναι είτε ένα πρόσωπο είτε η ένωση μιας ομάδας ατόμων, πάντα αναφέρεται στον Λεβιάθαν με την προσωπική αντωνυμία «αυτός» ("he"), υποδεικνύοντας έτσι την τάση του Hobbes προς τη μοναρχία.[172] Σύμφωνα με τον Hobbes, ο Μονάρχης, μπορεί να συγκεντρώσει την ισχυρότερη δύναμη και να οικοδομήσει το πιο συνεκτικό πολίτευμα, διότι το πολιτικό του σώμα ταυτίζεται με το δημόσιο σώμα του, με άλλα λόγια, το φυσικό του σώμα ταυτίζεται με το σώμα του κράτους, το τεχνητό σώμα του Λεβιάθαν.

Σε αυτό το δεύτερο μέρος, ο Hobbes αναλύει την έννοια του φόβου και την κεντρική θέση που κατέχει, κατά τη γέννηση, ο Λεβιάθαν και τη διατήρηση της Κοινοπολιτείας. Ο Hobbes μας λέει ότι ο Λεβιάθαν εδραιώνεται βάσει του φόβου. Σε αυτά τα πλαίσια η έννοια του φόβου διακρίνεται, στον φόβο του θανάτου και στο φόβο της τιμωρίας. Στην πρώτη περίπτωση, ο φόβος έγκειται στο φόβο του θανάτου από τη δύναμη των άλλων ανθρώπων και έτσι γίνεται αντικείμενο συναίνεσης το πέρασμα από τις άγριες συνθήκες της φύσης στην σύσταση της Κοινοπολιτείας, ενώ στη δεύτερη περίπτωση ο φόβος έγκειται στο φόβο της βίας του Λεβιάθαν την οποία εκείνος χρησιμοποιεί για τη διατήρηση της Κοινοπολιτείας. Έτσι ο φόβος είναι παρών και κατά την κοινή συναίνεση των ανθρώπων για τη δημιουργία του Λεβιάθαν, αλλά και

---

[172] Ο Hobbes αναφέρει ότι όλα τα είδη διακυβέρνησης του Λεβιάθαν μπορούν να κατηγοριοποιηθούν στις εξής μορφές: στη μοναρχία κατά την οποία η δύναμη συγκεντρώνεται σε ένα άτομο, στην αριστοκρατία κατά την οποία η δύναμη συγκεντρώνεται σε μία ομάδα ατόμων, και στη δημοκρατία σύμφωνα με την οποία η δύναμη συγκεντρώνεται σε όλους τους ανθρώπους της κοινωνίας. Ο Hobbes υποστηρίζει ότι η μοναρχία είναι η καλύτερη δυνατή μορφή πολιτεύματος, ενώ η δημοκρατία είναι το ασθενέστερο πολίτευμα το οποίο θα μπορέσει να υπάρξει σε μία κοινωνία.

τη διατήρηση της απόλυτης κυριαρχίας του. Εδώ ο Hobbes, χρησιμοποιεί μία μεταφορά και επισημαίνει την αναλογία μεταξύ του Λεβιάθαν και των πολιτών και του πατέρα μιας οικογένειας, ο οποίος επιβάλλει τη δύναμη του στη μητέρα και τα παιδιά του ή η ίδια η μητέρα έχει συναινέσει στο να μεταβιβάσει το μητρικό της δικαίωμα στην κεφαλή της οικογένειας, τον Πατέρα. Ο πατέρας χρειάζεται αυτή τη δύναμη, για να διοικήσει τα παιδιά του, ενώ η δύναμη αυτή εγγενώς ανήκει στη μητέρα.

Μία άλλη έννοια η οποία αναλύεται εκτενώς σε αυτό το κεφάλαιο είναι η έννοια της ελευθερίας (liberty). Σύμφωνα με τον Hobbes, ελευθερία μπορεί να υφίσταται μόνο στα πλαίσια της κοινωνίας. Έξω από αυτή, και εντός των συνθηκών της φύσης, η μόνη ελευθερία που μπορεί να κατέχει ο άνθρωπος είναι η ελευθερία να χρησιμοποιήσει κάθε μέσο για τη διατήρηση της ζωής του. Αντιθέτως, από τη σύσταση της Κοινοπολιτείας και παρά το γεγονός ότι ο άνθρωπος αποφασίζει να μεταβιβάσει το φυσικό του δικαίωμα να χρησιμοποιεί τη δύναμη του με κάθε τρόπο για την επιβίωση του στο Λεβιάθαν, η ελευθερία που μπορεί να βιώσει υπό την κυριαρχία του ηγεμόνα είναι η απόλυτη ελευθερία. Σύμφωνα με τον Skinner, ο Hobbes στο *Leviathan* κατάφερε να πείσει ότι η ελευθερία βρίσκεται στην κοινωνία των πολιτών κατά τον ίδιο τρόπο είτε το πολίτευμα είναι μοναρχικό, είτε αριστοκρατικό, είτε δημοκρατικό. Πριν το *Leviathan*, η ελευθερία αναφερόταν στην κατάσταση εκείνη, κατά την οποία, η εξουσία παραμένει στο σύνολο των ανθρώπων της κοινωνίας, και μόνο υπό αυτές τις συνθήκες μπορεί να ζήσει κανείς ελεύθερος και ανεξάρτητα από την αυθαίρετη βούληση των άλλων. Αντιθέτως, σύμφωνα με τον Hobbes και με τη συμβολή του *Leviathan*, η έννοια της ελευθερίας ταυτίζεται με την κατάσταση, κατά την οποία μπορεί να ζήσει κανείς ελεύθερος, αν και μόνο αν βρίσκεται σε μία κοινωνία η οποία διοικείται από τον Λεβιάθαν (Skinner, 2007: 109-110).

Τέλος, σε αυτό το δεύτερο μέρος, συναντάμε το ατομιστικό στοιχείο στον Λεβιάθαν, το οποίο έγκειται στο γεγονός ότι το τεχνητό του σώμα συνίσταται από το φυσικό μέλος του κάθε ατόμου της κοινότητας και έτσι ακριβώς όπως οι μικρότερες κινήσεις της ύλης καθορίζουν της ανθρώπινες ενέργειες του φυσικού σώματος, έτσι ακριβώς και τα επιμέρους φυσικά σώματα των υποκειμένων καθορίζουν τις πολιτικές δράσεις του Λεβιάθαν. Κάθε επιμέρους σώμα ενδυναμώνεται και ενισχύεται από τα υπόλοιπα μέλη, ενώ αυτό το πολύπλοκο αυτόματο καθιστά τον Λεβιάθαν άφθαρτο, εξασφαλίζοντας ανθεκτικότητα που κατ' επέκταση εγγυάται την κοινωνική ασφάλεια και σταθερότητα. Έτσι τα άτομα φαίνεται να καθορίζουν τις δράσεις και τις αποφά-

σεις του ηγεμόνα· με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, όπως η κινηματική των εξωτερικών υλικών σωμάτων με τη μεταφορά κίνησης ιεραρχικά με την πρόσκρουση του ενός σώματος στο άλλο, καθορίζει τελικά τις ανθρώπινες αισθήσεις και την ανθρώπινη αντίληψη για το φυσικό κόσμο. Ωστόσο, ο Λεβιάθαν μπορεί να καταρρεύσει, όταν δεν μπορεί να διασφαλίσει στα μέλη του τη δημόσια τάξη. Ο Hobbes αναγνωρίζει δύο τέτοιες περιπτώσεις: το ξέσπασμα εμφυλίου πολέμου ή την εισβολή αντίπαλου κράτους. Σε περίπτωση πολέμου, λοιπόν, τα μέλη που συγκροτούν τον Λεβιάθαν δεν έχουν πλέον την υποχρέωση να τον υπακούσουν και έτσι διαλύουν το μεγάλο τεχνητό του σώμα της Κοινοπολιτείας και πέφτουν στην πρότερη κατάσταση της φύσης, για να προστατεύσουν με κάθε τρόπο τον εαυτό τους από τις δυνάμεις των άλλων.

- Τρίτο Μέρος, *Περί Χριστιανικής Πολιτικής Κοινότητας* (*Of a Christian Common-Wealth*): Έχουμε ήδη δει πως ο Hobbes παρουσιάζει τους Νόμους της Φύσης τους οποίους ο άνθρωπος γνωρίζει μέσω του Λόγου (natural reason), και πως επεκτείνει αυτή τη φυσική τάξη στην Κοινοπολιτεία. Στο τρίτο μέρος συναντάμε την προβληματική του Hobbes για το Χριστιανικό δόγμα και στη συνέχεια τον τρόπο με τον οποίο οικοδομεί το θρησκευτικό σύστημα στην Κοινοπολιτεία του Λεβιάθαν. Κατά κύριο λόγο ο Hobbes υπονομεύει το χριστιανικό δόγμα και το σύνολο των ετερόκλητων θρησκευτικών ρευμάτων τα οποία δημιουργούνται στα πλαίσια του, ξαναδιαβάζοντας και επανερμηνεύοντας τις Γραφές.

Ο Hobbes μας λέει ότι οι αστικοί νόμοι (civil laws) του Λεβιάθαν εξαιτίας του γεγονότος ότι παράγονται από τους Νόμους της Φύσης (Law of Nature) μέσω του φυσικού συλλογισμού, δεν μπορούν να έρχονται σε αντίθεση με τους νόμους του Θεού (prophetical laws of God). Ο Hobbes προσπαθεί να διαφυλάξει τους νόμους της μοναρχίας από κάθε περίπτωση αντιδικίας με την ορθόδοξη πίστη. Επιπροσθέτως, ο άγγλος φιλόσοφος υποστηρίζει ότι οι κληρικοί της εποχής συνειδητά στρεβλώνουν τον λόγο των Γραφών με σκοπό να αντλήσουν εξουσία και να αποπροσανατολίζουν τους ανθρώπους, έτσι ώστε να υπηρετούν δύο εξουσίες, τη θρησκευτική και την πολιτική (to make men see double). Αυτό,σύμφωνα με τον Hobbes, είναι η βασικότερη πηγή ανασφάλειας και ανισορροπίας που θα μπορούσε να έχει μία κοινωνία (Hobbes, 1839: 460).

Επανερμηνεύοντας τις Γραφές, λοιπόν, υποστηρίζει ότι ο Θεός δεν είναι δυνατό να είναι παρών στον κόσμο μας, και η βασιλεία του θα ξεκινήσει με το τέλος αυτού του κόσμου. Έτσι, μόνο ο Μονάρχης μπορεί να είναι ο μοναδικός Βασιλιάς αυτού του κόσμου. Και όταν αναφέρεται στον μοναδικό Βασιλιά, αναφέρεται και στην αυθαιρεσία του Πάπα, της Εκκλησίας και των ιερέων οι οποίοι διεκδικούν κομμάτι της εξουσίας του Μονάρχη. Ο Hobbes εδώ υποστηρίζει ότι σε ένα συμπαγές, μηχανιστικό και υλιστικό σύμπαν, σε ένα σύμπαν όπου βασιλεύει ο απόλυτος Μονάρχης ως θνητός Θεός, είναι αδύνατο να υπάρξουν θαύματα, άγγελοι και οποιασδήποτε οντότητα, η οποία να στερείται φυσικού σώματος. Οι εκκλησιαστικές αρχές οι οποίες εδραιώνουν την εξουσία τους ερμηνεύοντας λανθασμένα τις Γραφές επιδεινώνουν το πρόβλημα του διχασμού των υποκειμένων ανάμεσα σε δύο εξουσίες. Τοποθετώντας δύο κεφαλές εξουσίας βρισκόμαστε ενάντια στους *Νόμους της Φύσης* και έτσι ενάντια στο νόμο του Θεού, προκαλώντας κινδύνους για την ασφάλεια της Κοινοπολιτείας.

Σύμφωνα με τον Hobbes, η έννοια της κόλασης και της αιώνιας καταδίκης είναι ένας τρόπος με τον οποίο οι εκκλησιαστικές αρχές προσπαθούν να πάρουν μέρος της εξουσίας του Μονάρχη. Ωστόσο, ο Hobbes υποστηρίζει ότι η ερμηνεία των Γραφών σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υποστηρίξει τον αιώνιο βασανισμό υλικών σωμάτων από άυλα δαιμόνια. Συνδυάζοντας τις Γραφές με την υλιστική του θεωρία καταδικάζει τις εκκλησιαστικές αρχές για τη διαστρέβλωση των Γραφών και υπονομεύει το χριστιανικό δόγμα, υποστηρίζοντας ότι ούτε δια λόγου ούτε δια των Γραφών μπορούμε να ισχυριστούμε την παρουσία άυλων οντοτήτων στον κόσμο (ακόμη και του ίδιο του Θεού μέσω της ενσάρκωσης του στον Ιησού)· μία σκανδαλώδης για την εποχή θέση.

Ο Hobbes σημειώνει ότι ο χριστιανός το μόνο που πρέπει να κάνει είναι να πιστεύει στην ύπαρξη του Θεού· του Θεού που θα βασιλεύσει με τον ερχομό του τέλους αυτού του κόσμου. Με αυτό τον τρόπο ο Hobbes υπονομεύει την επικρατούσα θρησκευτική κατάσταση και συνδυάζει την υλιστική και μηχανιστική του φυσική θεωρία για να χρίσει τον Μονάρχη μοναδική κεφαλή του επίγειου κόσμου. Σε αντίθεση με την τάση της εποχής όπου το κύριο μέλημα της φυσικής φιλοσοφίας ήταν είτε να συμβιβαστεί με το χριστιανικό δόγμα είτε να απαρνηθεί κάθε εμπλοκή και συσχέτιση με τη θεολογική γνώση, ο Hobbes δεν προσπαθεί να συμβιβάσει τη φυσική φιλοσοφία με την ορθόδοξη, για την εποχή, ερμηνεία των Γραφών, αντιθέτως δείχνει πώς η

Βίβλος επιβεβαιώνει τους φυσικούς φιλοσοφικούς συλλογισμούς του αναπτύσσοντας μία ακραία και επικίνδυνη, για την εποχή, θεωρία.

- Τέταρτο Μέρος, *Of The Kingdome Of Darknessh* (*Περί του Βασιλείου του Σκότους*): Στο τέταρτο και τελευταίο μέρος του έργου του ο Hobbes αναφέρεται κυρίως στις «λανθασμένες» θρησκευτικές πεποιθήσεις και στην αναγκαιότητα ενός πολιτικού και θρησκευτικού Λεβιαθανιακού καθεστώτος για την επίτευξη και διασφάλιση της Κοινοπολιτείας. Το πρώτο κεφάλαιο του τελευταίου μέρους ξεκινάει με το γεγονός ότι εκτός της δύναμης του Θεού και της δύναμης του Μονάρχη, οι Γραφές κάνουν λόγο για μία τρίτη δύναμη, *the rulers of the darkness of the world, The Kingdom of Satan*. Ο Hobbes επεξηγεί ότι πρόκειται για μία αλληγορία, η οποία χρησιμοποιείται για να περιγράψει τους κακόβουλους εκείνους ανθρώπους που προσπαθούν να εξαπατήσουν τους αδαείς αυτού του κόσμου με τα ψεύτικα διδάγματά τους:

> Το βασίλειο του σκότους, δεν είναι τίποτα άλλο από μία σπείρα απατεώνων, οι οποίοι, για να κυριαρχήσουν στους ανθρώπους μέσα στον παρόντα κόσμο, επιχειρούν με σκοτεινές και σφαλερές θεωρίες να σβήσουν μέσα τους το φως, τόσο της φύσης όσο και του Ευαγγελίου, και έτσι να τους καταστήσουν ανέτοιμους για την μέλλουσα βασιλεία του Θεού.

Ο Hobbes επιμένει ότι το *Βασίλειο του Σκότους* βρίσκεται στον επίγειο κόσμο, ενώ αυτός ο κόσμος είναι γεμάτος από πνευματικούς πατέρες, οι οποίοι διδάσκουν ψεύτικες δοξασίες με σκοπό την συγκέντρωση εξουσίας. Αυτή η συμπεριφορά, μπορεί να υπάρξει καταστροφική, αφού έτσι εμποδίζεται η προετοιμασία των Άγγλων για τον ερχομό του πραγματικού Βασιλείου του Θεού. Έτσι, ο Hobbes προτείνει στους αναγνώστες του να αλλάξουν συμπεριφορά υιοθετώντας τόσο την κοινωνική τάξη όσο και το πνευματικό και θρησκευτικό πρότυπο που προτείνει.

Ο Hobbes επιμένει ότι ο η παρουσία του Θεού δεν μπορεί να είναι δυνατή σε αυτό τον κόσμο, ούτε κατά τα μυστήρια της εκκλησίας (βάφτιση, γάμος, θεία κοινωνία κ.τ.λ.) ούτε κατά την παρουσία του Ιησού στον κόσμο αυτό. Θεωρεί ότι οι Γραφές δεν κάνουν λόγο για ασώματες οντότητες, ούτε ότι οι άγγελοι είναι τέτοιες ασώματες οντότητες, ενώ σημειώνει, ότι πουθενά στις Γραφές δεν υποδεικνύεται η αθανασία της ψυχής. Αυτά βρίσκονται μόνο στην παρερμηνεία των Γραφών και στα δόγματα

εκείνα που δρουν ενάντια στο γενικό καλό με μόνο κίνητρο τη συγκέντρωση εξουσίας. Το ίδιο ισχύει και με τις δοξασίες εκείνες που υποστηρίζουν ότι το επίγειο βασίλειο του Θεού είναι η Εκκλησία, ότι ο Πάπας είναι ο εφημέριος του Ιησού και ότι ο κλήρος κατέχει τη γνώση της θείας θέλησης.

Αυτές οι θέσεις ανήκουν σε ψεύτικες δοξασίες, και δεν μπορούν να είναι σε καμία περίπτωση μέρος της φιλοσοφίας. Με αυτό τον τρόπο ο Hobbes προκαλεί τους σύγχρονους ιερείς, θεολόγους, αριστοτελικούς φιλοσόφους των σχολαστικών Πανεπιστημίων, αλλά και την Καθολική Εκκλησία, και τους κατηγορεί για μυθοπλασία και απόκρυψη της αλήθειας. Το ίδιο αντιτίθεται στην Αγγλικανική Εκκλησία, στις Προτεσταντικές και Χιλιαστικές σέχτες τις εποχής, υποστηρίζοντας την απουσία του Θεού από τον κόσμο μας, ακόμη και στην περίπτωση του Ιησού, ο οποίος, σύμφωνα με τον Hobbes, δεν συνδέεται με την ενσάρκωση του Θεού καθεαυτόν. Αντιθέτως, ο Hobbes επιμένει ότι ο Θεός μπορεί να γίνει αντιληπτός μόνο δια του λόγου και μπορεί να αναγνωριστεί ως η θεμελιώδης αιτία φυσικών και θαυματουργών συμβάντων, αλλά δεν μπορεί να αναγνωριστεί ούτε δια της εμπειρίας ούτε δια της παρουσίας Του. Η πίστη στη θεϊκή διαμεσολάβηση μέσω του ανθρώπου, του Πάπα και του κλήρου, είναι ειδωλολατρία και φέρνει τον άνθρωπο πιο μακριά από την προετοιμασία του για το δεύτερο ερχομό του Ιησού και το βασίλειο του Θεού.

4.2.2. Το Leviathan και η Κατάλληλη Χρήση της Γλώσσας

"The greatest inconvenience that can happen to
a commonwealth, is the aptitude to dissolve into civil war"
Thomas Hobbes, Leviathan

Έπειτα από αυτή τη σύντομη ανάλυση του *Leviathan*, μπορούμε να προχωρήσουμε στο αίτημα του Hobbes για την αναγκαιότητα της δημιουργίας μιας καλά ορισμένης φιλοσοφικής γλώσσας, όπως αυτή εμφανίζεται κυρίως στο *Leviathan*. Ο Hobbes βιώνοντας μεγάλες περιόδους ανασφάλειας και συγγράφοντας υπό την απειλή του Εμφυλίου Πολέμου τείνει συνεχώς να συνδέει την κοινωνική αταξία με τη γλωσσική αταξία. Όπως αναφέρει ο Robert E. Stillman στο βιβλίο του *The New Philosophy and Universal Languages in Seventeenth-Century England, Bacon, Hobbes, and Wilkins*, ο Hobbes στο *Elementorum Philosophiæ Sectio Tertia, De Cive*, το οποίο δημοσιεύε-

ται λίγο πριν το ξέσπασμα του Εμφυλίου Πολέμου, επισημαίνει ότι "the tongue of man is a trumpet of war and sedition", ενώ λίγα χρόνια αργότερα στο *Leviathan* αναφέρεται κατ' εξακολούθηση στα δεινά που προκαλεί η ασάφεια των λέξεων και της γλώσσας εν γένει.[173] Ο Hobbes πιστεύει ότι ζει σε ένα κόσμο ο οποίος (επι)βιώνει των συνεπειών της τιμωρίας της Βαβέλ. Όπως πολλοί σύγχρονοί του, έτσι και ο Hobbes μεταφράζει τα πολιτικά προβλήματα της εποχής του σε γλωσσικά προβλήματα, ενώ και ο ίδιος προσπαθεί να χρησιμοποιήσει τη γλώσσα ως μέσο με σκοπό να προτείνει λύσεις (Stillman, 1995: 134, 135). Εξόριστος υπό την απειλή του Εμφυλίου Πολέμου, προσπαθεί να κατασκευάσει ένα πολιτικό σύστημα με βάση τις μηχανιστικές και τις υλιστικές φυσικές φιλοσοφικές αρχές τις οποίες ήδη είχε αποτυπώσει στο *De Cive*. Αυτό, επιχειρείται μέσα από τη δημιουργία μιας θεωρίας της γλώσσας, η οποία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον ακριβή ορισμό των λέξεων και αναδεικνύεται μέσα από την πολιτική και ηγεμονική τάξη του *Leviathan*.

Αναλυτικότερα, θα λέγαμε ότι μία από τις σημαντικότερες πτυχές της πνευματικής ιδιοσυγκρασίας του Hobbes είναι η ιδιαίτερη προσήλωσή του, σχεδόν η εμμονή του, στον ορισμό των λέξεων και στον τρόπο χρήσης τους. Το *Leviathan* είναι αποκαλυπτικό όσον αφορά το χειρισμό της γλώσσας. Στο έργο αυτό, για πρώτη φορά ο Hobbes μιλά συνεκτικά για την ανάγκη ανάπτυξη μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας. Σύμφωνα με το *Leviathan*, λοιπόν, η κατάλληλη χρήση της γλώσσας (the proper use of language) και ο ακριβής ορισμός των λέξεων (definition of words) είναι ο μόνος τρόπος για να συγκροτηθεί η καθολική συναίνεση για την εδραίωση της απόλυτης κυριαρχίας του ενός και μοναδικού Ηγεμόνα, και κατ' επέκταση της εδραίωσης της κοινωνικής και πνευματικής σταθερότητας. Ο Hobbes είναι βαθιά πεπεισμένος, και στο *Leviathan* επισημαίνει με ιδιαίτερη έμφαση ότι η κακή χρήση της γλώσσας (absurd speech) είναι η ουσιώδης αιτία για τη διαμόρφωση ψευδών πεποιθήσεων και της άνομης κατάστασης του Εμφυλίου Πολέμου (Hobbes, 1839: 19-24, 383-384· Schaffer, Shapin, 1985: 84, 93).

---

[173] Η πρώτη έκδοση του *De Cive* εμφανίζεται στα λατινικά το 1642, ενώ η πρώτη αγγλική έκδοση το 1651, την ίδια χρονιά με την έκδοση του *Leviathan*. Το *De Cive* είναι το πρώτο μέρος της τριλογίας *Elements of Philosophy*, η οποία δημοσιεύεται σε περίοδο δεκαέξι ετών. Το πρώτο μέρος ακολουθούν, το *De Corpore* (1655) και έπειτα το *De Homine* (1658). Η συγγραφή και η έκδοση του *Leviathan* καθυστερεί την ολοκλήρωση της τριλογίας, ενώ ο Εμφύλιος Πόλεμος ωθεί τον Hobbes στο να αλλάξει τη σειρά δημοσίευσης των μερών της τριλογίας. Ο αρχικός σχεδιασμός ήθελε το *De Cive* να εκδίδεται τελευταίο. Ωστόσο, οι πολιτικές και κοινωνικές ταραχές του αιώνα ωθούν τον Hobbes να δημοσιεύσει το *De Cive* πρώτο και έπειτα να διακόψει την τριλογία του για να δημοσιεύσει το *Leviathan*, την ολοκληρωμένη φιλοσοφική απάντηση του Hobbes στα δεινά του Εμφυλίου Πολέμου.

Αντιθέτως, η κατάλληλη χρήση της γλώσσας και ο λεπτομερής ορισμός της σε συνδυασμό με τη χρήση της μεθόδου της γεωμετρικής αιτιολόγησης είναι ο μόνος τρόπος παραγωγής αδιαμφισβήτητων επιχειρημάτων. Όπως αναφέρει ο Hobbes, "the method of geometry, [...] is the only science that it hath pleased God hitherto to bestow on mankind" (Hobbes, 1839: 24). Επιπλέον, είναι η μόνη μέθοδος για την επίτευξη της συναίνεσης του κοινωνικού συμβολαίου και την εδραίωση της αδιαμφισβήτητης δύναμης του απόλυτου Μονάρχη. Με αυτό τον τρόπο ο Ηγεμόνας μπορεί να διασφαλίσει στα μέλη του την ακλόνητη ειρήνη και αλήθεια, και κατ' επέκταση την Επιστήμη καθεαυτή (*Science itself*), δηλαδή τη Φιλοσοφία (*Philosophy*).

Με άλλα λόγια, η έννοια της κατάλληλης γλώσσας (the proper language) είναι κεντρικής σημασίας στο *Leviathan*, αφού είναι η βάση τόσο για την καθολική συναίνεση στην απόλυτη εξουσία του Μονάρχη, όσο και για την εδραίωση της αδιαμφισβήτητης γνώσης. Στο τρίτο κεφάλαιο "Of the consequences or TRAYN of Imaginations" του πρώτου μέρους "Of Man" του *Leviathan*, ο Hobbes διακρίνει το λόγο σε *mental discourse* και *discourse in words*. Ο Hobbes πραγματοποιεί μία σειρά από διακρίσεις αναφορικά με το λόγο, στις οποίες έπειτα στηρίζει τη δήλωσή του ότι η πραγματική φιλοσοφική γνώση δεν μπορεί να αποκτηθεί παρά μόνο μέσω του προσδιορισμού των λέξεων βάσει των φυσικών αντικειμένων:

> Κανένας δεν μπορεί να καταλήξει στην απόλυτη γνώση κάποιου παρελθοντικού ή μελλοντικού γεγονότος. Διότι, η γνώση του γεγονότος είναι αρχικά αίσθηση, και στη συνέχεια γίνεται για πάντα μνήμη. Και όσον αφορά στη γνώση της ακολουθίας (knowledge of consequence), που όπως είπα πριν αποκαλείται επιστήμη, δεν είναι απόλυτη αλλά υποθετική. Διότι κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να γνωρίσει δια του λόγου, ότι κάτι συμβαίνει ή θα συμβεί ή δεν έχει συμβεί, πράγμα που αποτελεί απόλυτη γνώση. Γνωρίζει κανείς μόνο ότι εάν κάτι υφίσταται, τότε θα υφίσταται και κάτι άλλο, εάν κάτι υπήρξε, τότε υπήρξε και κάτι άλλο, εάν κάτι υπάρξει, τότε θα υπάρξει και κάτι άλλο, και αυτό αποτελεί υποθετική γνώση, και για την ακρίβεια γνώση όχι των ακολουθιών που συνδέουν τα πράγματα αναμεταξύ τους, αλλά των ακολουθιών που συνδέουν το όνομα κάποιου πράγματος με ένα άλλο όνομα του ίδιου πράγματος (Hobbes, 1839: 52).

Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τον Hobbes, η γνώση διακρίνεται στη γνώση των γεγονότων (Knowledge of Fact) και στη γνώση της ακολουθίας, η οποία οδηγεί από τη μία απόφανση στην άλλη (Knowledge of the Consequence of one Affirmation

to another). Γι αυτό, χρειάζεται η κατάλληλη ονοματοθεσία και η απόκτηση μιας καλής και συστηματικής μεθόδου μετάβασης από τα στοιχεία, δηλαδή τα ονόματα, στις αποφάνσεις, και τις συνδέσεις των αποφάνσεων μεταξύ τους, έως ότου να καταλήξουμε στη γνώση όλων των ακολουθιών που συνάγονται από τα ονόματα τα οποία σχετίζονται με το εκάστοτε θέμα. Σύμφωνα με τον Hobbes, αυτό αποκαλείται Επιστήμη (Science). Σε αντίθεση με τη γνώση των ακολουθιών η οποία σχετίζεται με το λόγο και τον συλλογισμό, η γνώση των γεγονότων σχετίζεται με τη μνήμη και την αίσθηση, με κάτι δηλαδή που έχει παρέλθει και είναι αμετάκλητο. Ο Hobbes επισημαίνει ότι Επιστήμη (Science) είναι η διαδικασία μέσω της οποίας αποκτούμε τη γνώση της ακολουθίας, και η γνώση της εξάρτησης τού ενός γεγονότος από το άλλο. Διότι, όταν γνωρίζουμε πώς παράγεται κάτι, ποιες είναι οι αιτίες της παραγωγής του και ποιος ο τρόπος παραγωγής του, τότε, όταν παρόμοιες αιτίες πέσουν στην αντίληψή μας, θα γνωρίζουμε πώς να τις κάνουμε να παράγουν παρόμοια αποτελέσματα. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Hobbes αντιλαμβάνεται τη φυσική και την πολιτική φιλοσοφία ως βασικά μέρη της επιστήμης, δηλαδή, «της γνώσης της ακολουθίας, η οποία επίσης ονομάζεται Φιλοσοφία», με τη φυσική φιλοσοφία να αφορά κυρίως τη γνώση της ακολουθίας των συμβάντων που αφορούν τα φυσικά σώματα (Consequences from the Accidents of Bodies Naturall) και την πολιτική φιλοσοφία να αναφέρεται στη γνώση της ακολουθίας των συμβάντων που αφορούν τα πολιτικά σώματα (Consequences from the Accidents of Politique Bodies) (Hobbes, 1839: 35, 72).

Με αυτό τον τρόπο, ο Hobbes εξηγεί τον κεντρικό ρόλο και την αναγκαιότητα των ορισμών (definitions) και της κατάλληλης χρήσης των λέξεων (proper use of words). Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι μόνο μέσα από την ακριβή χρήση της γλώσσας και του λεπτομερή ορισμού των όρων (words, names and appellation) μπορεί ο άνθρωπος να φθάσει στην πραγματική γνώση (true knowledge). Στην παράγραφο *Necessity of Definitions*, ο Hobbes αναφέρει ότι κάθε άνθρωπος που φιλοδοξεί να φθάσει στην αληθινή γνώση, θα πρέπει να εξετάσει τους ορισμούς που έχουν αποδώσει οι προηγούμενοι συγγραφείς, και είτε να τους διορθώσει είτε να τους ορίσει εκ νέου. Παράλληλα, ο Hobbes επισημαίνει ότι τα λάθη που υπάρχουν στους ορισμούς, πολλαπλασιάζονται κατά την πορεία του συλλογισμού και οδηγούν σε ασάφειες (absurdities), οι οποίες μπορεί στην πορεία να είναι εμφανείς, αλλά δεν μπορούν να εξαλειφθούν, παρά μόνο όταν ο συλλογισμός ξεκινήσει εκ νέου και από την βάση όπου τα θεμέλια των λαθών εδρεύουν (Hobbes, 1839: 24).

Παράλληλα, ιδιαίτερη έμφαση δίνει στη διάκριση μεταξύ της επιστήμης ("SCIENCE, […] the conditional knowledge, or knowledge of the consequence of words") και της γνώμης ("OPINION, […] namely of the truth of somewhat said, though sometimes in absurd and senseless words, without possibility of being understood"), αναβαθμίζοντας τον ορισμό των λέξεων ως το πρωταρχικό και μοναδικό στέρεο έδαφος των συνδέσεων (connexions), συλλογισμών (syllogisms) και συμπερασμάτων (conclusions) (Hobbes, 1839: 53). Συγκεκριμένα, ο Hobbes εξηγεί ότι στις περιπτώσεις στις οποίες ο συλλογισμός εκφράζεται με την ομιλία, και ξεκινά με τους ορισμούς των λέξεων, για να συνεχίσει με τη σύνδεση των λέξεων αυτών με γενικές αποφάνσεις, το τελικό αποτέλεσμα αποκαλείται συμπέρασμα. Η σκέψη, που αυτό το τελευταίο διατυπώνει, είναι εκείνη η υποθετική γνώση ή γνώση των λογικών ακολουθιών των λέξεων, που αποκαλείται κοινώς «επιστήμη». Ωστόσο, σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου τα πρώτα θεμέλια αυτών των συλλογισμών δεν είναι οι ορισμοί, ή ακόμη, όταν οι ορισμοί δεν συνδέονται σωστά σε συλλογισμούς, τότε η κατάληξη ή το συμπέρασμα δεν είναι, και πάλι, παρά γνώμη, σχετική με την αλήθεια κάποιου ισχυρισμού· ενός ισχυρισμού, που, όμως, ενδέχεται να έχει διατυπωθεί με ασαφείς και παράλογες λέξεις, οι οποίες είναι αδύνατο να κατανοηθούν (Hobbes, 1839: 52-53).

Στο *Leviathan* η κατάλληλη χρήση της γλώσσας, η διατήρηση της κοινωνικής τάξης και η πραγματική γνώση (true knowledge) είναι άρρηκτα συνδεδεμένα, υπό ένα κοινό πολιτικό στόχο· της εδραίωσης του Λεβιάθαν μέσω του κοινωνικού συμβολαίου. Ωστόσο, ο Hobbes, όπως και άλλοι σύγχρονοί του, αντιλαμβάνεται το χάσμα μεταξύ των λέξεων και των αντικειμένων, και τα προβλήματα τα οποία προκύπτουν. Ο Hobbes προσπαθεί να προτείνει λύσεις, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον ακριβή ορισμό των λέξεων με σκοπό να διαφυλάξει το γεωμετρικά ακριβές νόημα των λέξεων. Ωστόσο, χωρίς τη διαμεσολάβηση του Θεού ή της φύσης, η αλήθεια (truth) και η εξουσία την οποία η αλήθεια ενέχει τοποθετείται αποκλειστικά στη γλώσσα (ή καλύτερα στις λέξεις κάθε αυτές), ενώ είναι αρμοδιότητα του απόλυτου Μονάρχη να διασφαλίζει την κατάλληλη χρήση της (Stillman, 1995: 141):

> Η πιο αξιοθαύμαστη και ωφέλιμη επινόηση από όλες είναι εκείνη της ομιλίας, που αποτελείται από ονόματα ή ονομασίες και τη σύνδεση τους, […] χωρίς αυτά δεν θα υπήρχε πολιτική κοινότητα, κοινωνική επικοινωνία, συμφωνία ή ειρήνη μεταξύ των ανθρώπων […] Χωρίς λέξεις δεν υπάρχει δυνατότητα υπολογισμού των αριθ-

> μών, κι ακόμα λιγότερο των μεγεθών, της ταχύτητας, της δύναμης και άλλων πραγμάτων, οι υπολογισμοί των οποίων είναι αναγκαίοι για την επιβίωση ή την ευημερία της ανθρωπότητας.[…] Και όπου δεν υπάρχει ομιλία, δεν υπάρχει ούτε αλήθεια, ούτε ψεύδος. (Hobbes, 1839: 18-19, 23).

Σύμφωνα με τον Hobbes, η γλώσσα καθεαυτή είναι εκείνη που μεταφέρει τον άνθρωπο από την άγρια κατάσταση της φύσης στην κοινωνία, όπου αναπτύσσει ισχυρούς δεσμούς μέσω των φυσικών νόμων και κανόνων. Υπό αυτή την έννοια, η ίδια η Κοινοπολιτεία του *Leviathan*, αλλά και η μηχανιστική φιλοσοφία είναι γλωσσικά αντικείμενα της πολιτικής και φυσικής φιλοσοφικής θεωρίας μέσω της οποίας ο Hobbes προτείνει λύσεις στα πολιτικά και φιλοσοφικά προβλήματα της εποχής. Η γλώσσα ή ακριβέστερα οι λέξεις είναι οι αναγκαίες συνθήκες για τη δημιουργία τόσο της κοινωνίας όσο και της φιλοσοφίας, αφού από κοινού οικοδομούνται βάσει των λέξεων και του κατάλληλου ορισμού τους (Orozco-Echeverri, 2012: 103, 108-110). Στο *Leviathan* ο Hobbes δηλώνει ότι η πραγματική γνώση βρίσκεται στις λέξεις και όχι στα αντικείμενα, ενώ στο κέντρο της γλωσσικής του θεωρίας, όπως αυτή εμφανίζεται στο *Leviathan*, βρίσκεται η δυνατότητα ανεύρεσης της αλήθειας στις λέξεις. Συγκεκριμένα στην παράγραφο *Necessity of definition*, ο Hobbes δηλώνει ότι η γνώση είναι άμεσα συνδεδεμένη με τις λέξεις, και όχι με τα αντικείμενα:

> […] Διότι η αλήθεια και το ψεύδος είναι ιδιότητες της ομιλίας και όχι των αντικειμένων. Κι όπου δεν υπάρχει ομιλία δεν υπάρχει ούτε αλήθεια, ούτε ψεύδος. […] Δεδομένου λοιπόν, ότι η αλήθεια συνίσταται στην ορθή διάταξη των ονομάτων στις αποφάνσεις μας, κάποιος που αναζητά επακριβώς την αλήθεια θα πρέπει να θυμάται σε τι αντιστοιχεί το κάθε όνομα που χρησιμοποιεί και να το τοποθετεί εκεί που πρέπει. Αλλιώτικα θα μπλεχτεί στις λέξεις όπως ένα πουλί στις ξόβεργες, που όσο αγωνίζεται να ξεφύγει τόσο περισσότερο παγιδεύεται. […] Έτσι στη Γεωμετρία, στη μοναδική επιστήμη που μέχρι τώρα ευαρεστήθηκε ο Θεός να χαρίσει στην ανθρωπότητα, οι άνθρωποι αρχίζουν αποδίδοντας σταθερή σημασία στις λέξεις τους. Η σταθεροποίηση των σημασιών αποκαλείται ορισμός, κι αποτελεί την αφετηρία κάθε υπολογισμού (Hobbes, 1839b: 23, 24· Hobbes, 1839a: 36).

Στην πορεία, ο Hobbes προχωρά στην ανάλυση και παρουσίαση της φιλοσοφίας εκείνης, η οποία θα προλαμβάνει και θα αποφεύγει τις αιτίες που γεννούν συνθήκες Εμφυλίου Πολέμου (Schaffer, Shapin, 1985: 99, 100). Σύμφωνα με τον Hobbes, η παραδοσιακή φιλοσοφία εγκυμονεί πολλούς κινδύνους, προπάντων, εξαιτίας του γε-

γονότος ότι δεν έφτασε ποτέ σε αδιάψευστα συμπεράσματα και σε εκείνη την καθολική αλήθεια, την οποία κανείς δεν θα μπορέσει να αντικρούσει. Είναι βαθιά πεπεισμένος ότι ο Εμφύλιος Πόλεμος οφείλεται στο διχασμό που ο άνθρωπος βιώνει εξαιτίας των αντιθέσεων στα φιλοσοφικά θεμέλια της γνώσης. Θεωρεί ότι μέσα από την εδραίωση της πραγματικής γνώσης (true knowledge), την εξάλειψη των πνευματικών αντιθέσεων και τη διάλυση των παραλογισμών (absurdities) της παραδοσιακής φιλοσοφίας, ο άνθρωπος θα μπορέσει να απαλλαγεί από το φόβο· μόνο μέσα από την πραγματική γνώση θα αναδυθεί η ειρήνη και η ασφάλεια στον κόσμο, μέσω της κοινωνικής συναίνεσης για την οικοδόμηση του Λεβιάθαν. Κατά τον Hobbes, η κατάλληλη γλώσσα είναι η βάση της εδραίωση της πραγματικής γνώσης που θα βγάλει τον άνθρωπο από τα δεινά του Εμφυλίου Πολέμου. Στο τέταρτο μέρος και στο κεφάλαιο 46, ο Hobbes περνά στον ορισμό του της φιλοσοφίας, σύμφωνα με τον οποίο με τον όρο «φιλοσοφία» εννοούμε τη γνώση που αποκτά κανείς με τον λογισμό -είτε από τον τρόπο γένεσης των πραγμάτων προς τις ιδιότητες τους, είτε από τις ιδιότητες τους προς τον τρόπο της γένεσης τους- έτσι ώστε να μπορέσουμε, στο βαθμό που η ύλη (matter) και η ανθρώπινη δύναμη (force) το επιτρέπει, να παραγάγουμε τα αποτελέσματα που η ανθρώπινη ζωή απαιτεί. Εδώ, ο Hobbes παραθέτει δύο τέτοια παραδείγματα και συνδέει την πράξει του φιλοσοφείν με τον λογισμό και την κατάλληλη χρήση του λόγου, επισημαίνοντας ότι η λειτουργία του λογισμού είναι απόρροια της χρήσης του λόγου και έτσι δεν είναι δυνατόν να μην ανακαλυφθούν με τη βοήθεια του κάποιες γενικές και αιώνιες αλήθειες. Αναλυτικότερα ο γεωμέτρης, μας λέει ο Hobbes, κατασκευάζοντας σχήματα, ανακαλύπτει πολλές ιδιότητες τους και από τις ιδιότητες αυτές με τον λογισμό ανακαλύπτει νέους τρόπους κατασκευής τους, με σκοπό να καταστεί ικανός να μετρά τη γη και τις υδάτινες εκτάσεις, αλλά και για άπειρες άλλες χρήσεις. Επιπλέον, ο αστρονόμος από την ανατολή, τη δύση και την κίνηση του ήλιου και των άστρων σε διαφορετικά σημεία του ουρανού ανακαλύπτει τις αιτίες της εναλλαγής της ημέρας και της νύχτας, καθώς και των διαφόρων εποχών του έτους, και έτσι τελικά μπορεί να υπολογίσει το χρόνο (Hobbes, 1839: 664, 665).

Οι πρώτες αρχές της φυσικής φιλοσοφίας του Hobbes μπορούν να βρεθούν στην ύλη και στην κίνηση. Σύμφωνα με αυτή, η μόνη πραγματική γνώση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη σωστή χρήση της γλώσσας μέσω της οποίας ο άνθρωπος μπορεί να φθάσει την Επιστήμη ή τη Φιλοσοφία (Science or Philosophy). Με άλλα λόγια, ο Hobbes εδραιώνει ολόκληρο το φιλοσοφικό του οικοδόμημα στην κατάλληλη χρή-

ση της γλώσσας (με ιδιαίτερη έμφαση στους ορισμούς και τη μέθοδο του γεωμετρικού συλλογισμού), μέσω της οποίας η υλιστική οντολογία του συμπαγούς σύμπαντος και ο μονισμός της πολιτικής φιλοσοφίας είναι αδιαμφισβήτητα. Σύμφωνα με τον Hobbes, το να αναφέρεσαι στην ύπαρξη μη υλιστικών θεωριών για το φυσικό κόσμο, είναι ταυτόσημο με το να μιλάς παράλογα· κανείς, κάνοντας τέτοιους συλλογισμούς, δεν μπορεί να είναι αυθεντικός φιλόσοφος. Στο πνευματικό σύστημα του *Leviathan* ο παραλογισμός και ο διχασμός είναι αδύνατοι, αφού η χρήση των λέξεων βασίζεται στον λεπτομερή και ακριβή ορισμό τους με απώτερο στόχο την αποφυγή της σύγχυσης (Schaffer, Shapin, 1985: 80, 81, 94).

Αντιθέτως, η ρητορική διάσταση της κατάλληλης γλώσσας είναι κεντρικής σημασίας για την εδραίωση της ακλόνητης εξουσίας· εκείνης της εξουσίας, της οποίας η θεμελιώδης αρχή είναι η συναίνεση του κάθε μέλους της κοινωνίας ξεχωριστά. Ήδη από το *Elements of Law, Natural and Politic*, (1650) την πρώτη συστηματική μελέτη πολιτικής φιλοσοφίας του Hobbes, αλλά κυρίως στο *Leviathan* παρουσιάζεται μία μηχανιστική θεώρηση της πολιτικής φιλοσοφίας. Σε αυτά τα πλαίσια, η Επιστήμη (Science ή καλύτερα Consequence of Facts), και συγκεκριμένα από κοινού η φυσική φιλοσοφία και η πολιτική φιλοσοφία, γίνονται ρητορικά εργαλεία στην επιχειρηματολογία του *Leviathan* με κύριο σκοπό να προτείνει λύσεις στο πρόβλημα της κοινωνικής τάξης και της απειλής του Εμφυλίου Πολέμου. Οι λύσεις στο πρόβλημα της κοινωνικής τάξης και οι λύσεις στο πρόβλημα της φυσικής τάξης συνδέονται μέσω της ανάγκης για μία γλωσσική τάξη, η οποία προτείνεται μέσα από τη Χομπσιανό φιλοσοφικό σχήμα.

Για τον Hobbes, ούτε ο Θεός, ούτε οι κληρικοί , ούτε το Κοινοβούλιο μπορούν να λάβουν μέρος της απόλυτης εξουσίας του Ηγεμόνα. Η απόλυτη εξουσία θα πρέπει να συγκεντρώνεται σε ένα κυβερνήτη. Σε αντίθετη περίπτωση ο άνθρωπος διχάζεται μεταξύ δύο ανταγωνιστικών κυβερνώντων, με κίνδυνο της διατάραξης της κοινωνικής τάξης. Ασκώντας κριτική στον Αριστοτέλη και στους σχολαστικούς φιλοσόφους ο Hobbes σημειώνει ότι στην πολιτική κοινωνία, η διασφάλιση της ειρήνης ορίζεται βάσει των πολιτικών νόμων και όχι των ορέξεων (appetites) των ανθρώπων, ενώ κάθε υπήκοος από το Νόμο της Φύσης αισθάνεται δεσμευμένος απέναντι στον πολιτικό κυρίαρχο. Οποιαδήποτε άλλη διδασκαλία ή διδαχή όχι μόνο είναι κενή, αλλά και καταστροφική για το κράτος (Hobbes, 1839: 681). Αυτός ο διχασμός της πραγματικότητας στην οποία αναφέρεται ο Hobbes, θα μπορούσε να διαλυθεί, μόνο

αν η ιεραρχική διάκριση μεταξύ ύλης και πνεύματος κατέρρεε υπέρ της υλικότητας. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Hobbes προτείνει στο *Leviathan* μία υλιστική και μονιστική φυσική φιλοσοφία, όπου το σύμπαν παρουσιάζεται ως μία συμπαγής ολότητα γεμάτη ύλη:

> Ο κόσμος (και δεν εννοώ μόνο τη γη, που ονομάζει τους εραστές της κοσμικούς ανθρώπους, αλλά το σύμπαν, δηλ. όλο το πλήθος των υπαρκτών πραγμάτων) είναι υλικός, δηλ. σώμα, και έχει διαστάσεις μεγέθους, δηλ. μήκος, πλάτος και βάθος. Επίσης, κάθε μέρος σώματος είναι κατά τον ίδιον τρόπο σώμα και έχει τις ίδιες διαστάσεις. Άρα κάθε μέρος του σύμπαντος είναι σώμα και ό,τι δεν είναι σώμα δεν είναι μέρος του σύμπαντος· και επειδή, το σύμπαν είναι το παν, ό,τι δεν αποτελεί μέρος του είναι τίποτε και, συνεπώς, πουθενά (Hobbes, 1839: 672).

Κατηγορηματικά, επιχειρηματολογεί ενάντια των ασώματων οντοτήτων (incorporeal substances) για τις οποίες μιλούν οι ιερείς, η παραδοσιακή φιλοσοφία των αριστοτελικών και των σχολαστικών, αλλά και οι σύγχρονοί του λόγιοι. Το να μιλά κανείς για οντότητες που στερούνται φυσικού σώματος, για τον Hobbes είναι η ύψιστη εκδήλωση του παραλογισμού και της κακής χρήσης της γλώσσας που οδηγούν τον άνθρωπο σε διχασμό και ψευδείς πεποιθήσεις. Η κεντρική ιδέα τόσο της ιεροσύνης και του εσχατολογικού λόγου των εννοιών της ασώματης ψυχής και του πνεύματος, είναι ασυμβίβαστη με την πραγματική γνώση, αλλά και με τη διασφάλιση της συνοχής της Κοινοπολιτείας (Schaffer, Shapin, 1985: 84, 92, 98, 99). Όπως είδαμε, για τον Hobbes το να μιλά κανείς για την ύπαρξη ασώματων οντοτήτων στη φύση, ήταν κάτι παραπάνω από παραλογισμός και χρήση ακατάλληλης της γλώσσας (non proper language)· ήταν επικίνδυνο. Σύμφωνα με τον Hobbes, η ερμηνεία των Γραφών τόσο από την Εκκλησία όσο και από τις Προτεσταντικές σέχτες της εποχής κατείχαν μεγάλο μερίδιο ευθύνης για το ξέσπασμα του Εμφυλίου Πολέμου. Κάθε κοινωνία που ενισχύει τους υποκειμενικούς ισχυρισμούς για τη γνώση, αναπόφευκτα θα πέσει στο χάος. Ούτε ανεξάρτητα υποκείμενα ούτε οι θρησκευτικές αρχές μπορούν να αποφασίζουν για την ερμηνεία των Γραφών και τις πεποιθήσεις του ανθρώπου.

Σαφώς και οι Γραφές κάνουν λόγο για αγγέλους και ψυχές, ωστόσο πουθενά δεν αναφέρεται ότι αυτές οι οντότητες στερούνται φυσικού σώματος. Το ίδιο ισχύει και για τον Θεό. Το να μιλά κανείς, όπως οι ιερωμένοι και η παραδοσιακή φιλοσοφία για τέτοιες ασώματες οντότητες και να ενισχύει την πίστη στη διαμεσολάβηση του

Θεού μέσω των θαυμάτων είναι παράλογο ("absurd speech") και βασικό αίτιο του Εμφυλίου Πολέμου. Ο διχασμός αυτός τον οποίο βιώνει ο άνθρωπος, όταν καλείται να υπηρετήσει δύο κεφαλές στην κορυφή της ιεραρχίας (μία υλική και μία άυλη, οι οποίες αντιπροσωπεύονται από την πολιτική και τη θρησκευτική αρχή), είναι ένας από τους κύριους λόγους για το ξέσπασμα του Εμφυλίου Πολέμου. Συγκεκριμένα, στην παράγραφο *The Scriptures do not teach that spirits are incorporeal* ο Hobbes αποκλείει κάθε δυνατότητα αϋλότητας στη φύση:

> Βρίσκω ότι στις Γραφές υπάρχουν άγγελοι, πνεύματα, αγαθά και κακόβουλα, αλλά όχι ότι στερούνται φυσικού σώματος (incorporeal) […] και βρίσκω ότι υπάρχουν πνεύματα υλικά (spirits corporeal), αν και λεπτοφυή και αόρατα, όχι όμως ότι κυριεύθηκε ποτέ από αυτά το σώμα κάποιου ανθρώπου (Hobbes, 1839: 641-644).

Μάλιστα στο τρίτο μέρος *Of a Christian Commonwealth*, ο Hobbes τοποθετείται εναντίον της εκκλησιαστικής εξουσίας με ιδιαίτερη έμφαση στην αποκήρυξη της ανωτερότητας του Πάπα. Συγκεκριμένα, ο Hobbes σημειώνει ότι στις Γραφές δεν υπάρχει καμία εντολή προς οποιονδήποτε, για να υπακούει στον Αγ. Πέτρο, ενώ όποιος κάνει κάτι τέτοιο πράττει ενάντια στον νόμιμο κυρίαρχό του (Hobbes, 1839: 558):

> Η έδρα του Αγ. Πέτρου καλείται από τον Αγ. Κυπριανό κεφαλή (head), πηγή (source), ρίζα (root), ήλιος (sun), απ' όπου πηγάζει η εξουσία των επισκόπων. Σύμφωνα, όμως, με τον νόμο της φύσης (και αυτή αποτελεί καλύτερο κριτήριο του ορθού ή μη ορθού από τον λόγο οποιουδήποτε διδασκάλου, που δεν είναι παρά ένας άνθρωπος), ο πολιτικός κυρίαρχος σε κάθε πολιτική κοινότητα είναι η κεφαλή, η πηγή, η ρίζα και ο ήλιος, από όπου προέρχεται κάθε είδους δικαιοδοσία. Γι' αυτό και η δικαιοδοσία των επισκόπων προέρχεται από τον πολιτικό κυρίαρχο (Hobbes, 1839: 569, 570).

Και έπειτα στο κεφάλαιο 45:

> [Μ]πορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο Πάπας προΐσταται των άλλων επισκόπων μόνο στις περιοχές στις οποίες είναι ο ίδιος πολιτικός κυρίαρχος και επίσης εκεί που ο αυτοκράτορας, έχοντας την κυρίαρχη πολιτική εξουσία, έχει ρητά εκλέξει τον Πάπα ως ανώτατο ιερέα (Hobbes, 1839: 661, 662).

Για τον Hobbes, η βάση της πολιτικής, αλλά και φυσικής φιλοσοφικής, θεωρίας του είναι η κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα, δηλαδή η γλώσσα που βασίζεται στον καλό

ορισμό των λέξεων και στην κατάλληλη χρήση τους. Ενώ καθοριστική αιτία του διχασμού και της κατάρρευσης της κοινωνίας και του εμφυλίου πολέμου είναι η κακή χρήση και ο κακός ορισμός της γλώσσας από τους εκπροσώπους τόσο της Εκκλησίας όσο και της πολιτικής, αλλά και της πνευματικής, εξουσίας του τόπου. Με άλλα λόγια, όπως ο Philip Pettit υποστηρίζει στο βιβλίο του *Made with Words: Hobbes on Language, Mind, and Politics*, σύμφωνα με τον Hobbes, η γλώσσα είναι μία τεχνολογία, ένα πρακτικό εργαλείο, το οποίο ο άνθρωπος εφηύρε όσο βρισκόταν στην κατάσταση της φύσης. Με το πλεονέκτημα του λόγου, ο άνθρωπος μεταφέρεται από την αγριότητα της φύσης, στην κοινωνία. Έχοντας συμφωνήσει στην κατάλληλη χρήση και τον κατάλληλο ορισμό των λέξεων που θα χρησιμοποιεί, ο άνθρωπος μπορεί να κατασκευάσει όχι μόνο την Κοινοπολιτεία του Λεβιάθαν, αλλά και την ορθή μηχανιστική φιλοσοφία η οποία αναπαριστά την φύση (Pettit, 2008: 2).

Με άλλα λόγια, ο Hobbes προτείνει μία πιθανή λύση στα πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα της εποχής του μέσω της εδραίωσης μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας βασισμένης στον λεπτομερή ορισμό των λέξεων και ταυτόχρονα στον αποκλεισμό κάθε παραλογισμού τόσο από τις θεωρίες της παραδοσιακής φιλοσοφίας όσο και από την επανερμηνεία των Γραφών βάσει των οποίων υποστηρίζεται η ύπαρξη αϋλότητας, και της μη σωματικότητας στη φύση. Υπό αυτή την έννοια, ο Hobbes υποστηρίζει μία αντικληρική κοινωνική οργάνωση και ένα φυσικό φιλοσοφικό λόγο ενάντια στην ύπαρξη αϋλότητας και της μη σωματικότητας, και μέσω της αποκήρυξης κάθε εξουσίας από τον αγγλικό κλήρο ενισχύει την εξουσία του απόλυτου Μονάρχη ως τη μόνη ολοκληρωτική δύναμη, πολιτική και εκκλησιαστική.

4.3. Ένα Δοκίμιο προς έναν Πραγματικό Χαρακτήρα και μία Φιλοσοφική Γλώσσα[174]

4.3.1. Ανάλυση Βιβλίου: Το Essay και το "Nullius in Verba"

Στην ιστοριογραφία που μελετά την ανάπτυξη των φιλοσοφικών και τεχνητών φιλοσοφικών γλωσσών τον 17^{ο} αιώνα, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο έργο *Essay* του Wilkins. Θεωρείται το πιο αντιπροσωπευτικό έργο του αποκαλούμενου «κινήματος» (movement), εξαιτίας τόσο του μεγέθους του όσο και του βαθμού εξειδίκευσης που επιτυγχάνει. Όπως ο Jaap Maat στο *Philosophical Languages in the Seventeenth Century: Dalgarno, Wilkins, Leibniz* (2004) σχολιάζει, το *Essay* στην πραγματικότητα είναι μόνο μία από τις εναλλακτικές που εμφανίζονται εκείνη την περίοδο προς την ανάπτυξη μιας τεχνητής φιλοσοφικής γλώσσας (Maat 2004: 144). Η πρόθεση αυτή έγινε σαφής, από την αρχή αυτού του κεφαλαίου, όπου υποστηρίχθηκε η ερμηνεία των εγχειρημάτων αυτών ως μία τάση, παρά ως ένα συμπαγές και καλά ορισμένο κίνημα. Όπως είπαμε, ο όρος *Κίνημα της Οικουμενικής Γλώσσας* (*Universal Language Movement*) ή ακόμη *Κίνημα της Τεχνητής Γλώσσας* (*Artificial Language Movement*) αντανακλά μία λανθασμένη εικόνα εκείνης της περιόδου, αφού παραβλέπει την ποικιλία των φιλοσοφικών σχημάτων και υποτιμά την πολυπλοκότητα των απόψεων και των κινήτρων που τις διέπουν.

Ωστόσο, το *Essay* του Wilkins είναι ένα θεμελιώδες έργο και δικαίως θεωρείται ένα από τα πιο ολοκληρωμένα επιτεύγματα της εποχής του. Πέραν του βασικού συντελεστή του, στο *Essay* εμπλέκονται και άλλοι λόγιοι με κοινό ενδιαφέρον την ανάπτυξη μιας φιλοσοφικής γλώσσας, και οι οποίοι είναι όλοι μέλη της ίδιας φιλοσοφικής εταιρείας, της Royal Society. Μεταξύ άλλων, ο Seth Ward, ο William Petty, ο Thomas Sprat και ο Robert Hooke δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ανάπτυξη μιας φιλοσοφικής γλώσσας, αλλά και συγκεκριμένα για το θεμελιώδες αυτό εγχείρημα του Wilkins.

---

[174] Δική μου μετάφραση του *An Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language* (1668) του John Wilkins.

Για παράδειγμα, ο Hooke στο έργο του *Micrographia* (1665), το οποίο εκδίδεται με την έγκριση της Royal Society, στοχεύει στην κατασκευή ενός κόσμου όπου το «μικρό» είναι «μεγάλο» και στον οποίο η ανεύρεση της οικουμενικής γλώσσας είναι κεντρικής σημασίας. Στο σημείο αυτό, ο Hooke εστιάζει στη μελέτη και στην καταγραφή ενός μεγάλου όγκου δεδομένων του μικροσκοπίου· μία μελέτη η οποία σέβεται το ταξινομικό πρόγραμμα της Royal Society. Σε αυτά τα πλαίσια, μέσα από το μικροσκόπιο ο Hooke αναζητά "nothing less than the Mathematicks of nature, having every day a new Figure to contemplate, or a variation of the same in another body". Όπως αναφέρει και ο Stillman στο *The New Philosophy and Universal Languages in Seventeenth-Century England*, ο Hooke πραγματοποιεί μία διερεύνηση στη θεία, οικουμενική γλώσσα. Η επιθυμία του Hooke είναι να βρει ένα νέο είδος Άλγεβρας ή αναλυτικής Τέχνης (*Algebra*, or *Analytic Art*) για την κατανόηση των πρώτων αρχών της φύσης των σωμάτων και των κινήσεων (Stillman 1995: 222-225).

Στην ίδια συνάφεια, ο Thomas Sprat, ο οποίος εκδίδει το έργο *The History of the Royal Society of London, for the Improving of Natural Knowledge*, ένα χρόνο πριν από το *Essay*, επιδεικνύει με ιδιαίτερο τρόπο τις πρακτικές της Royal Society ήδη από τις πρώτες σελίδες του έργου. Στην αφιέρωση που ακολουθεί την αφιέρωση προς τον Βασιλιά, συναντούμε ένα ποίημα για τη Royal Society στην τέταρτη παράγραφο του οποίου αναφέρεται η σχέση της εταιρείας με τα αντικείμενα και τις λέξεις, αφού η μέθοδος περνά «από τις λέξεις, οι οποίες δεν είναι παρά οι εικόνες της σκέψης, στα αντικείμενα, το ορθό αντικείμενο του μυαλού […] Το αληθινό αντικείμενο θα πρέπει να κυβερνά κάθε κρίση του ματιού, και την κίνηση του χεριού», ενώ στην πορεία του έργου συναντάμε την αναφορά του Sprat στον Wilkins και στο *Essay*: «Η μέθοδος των τάξεων όλων των ειδών της Φύσης, η οποία συντέθηκε από τον Dr Wilkins, και σύντομα θα δημοσιευθεί στο *Universal Language*: Ένα έργο, του οποίου αυτός ο έξοχος άνδρας επιχείρησε τον σχεδιασμό, […] για να διδάξει τη μετάδοση (communion) της ομιλίας (speech) μεταξύ των φιλοσόφων και του οποίου η βασική μέριμνα ήταν πάντα η προώθηση της γενικής συμφωνίας και αλληλογραφίας μεταξύ των ενάρετων και σοφών ανθρώπων» (Sprat, 1667: To the Royal Society).

Ο Wilkins ήδη από την έκδοση του *Mercury; or The Secret and Swift Messenger* (1641) εκφράζει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για τη «σύγχυση των γλωσσών» σε βιβλικούς όρους. Πάνω από μία εικοσαετία πριν την έκδοση του *Essay* συναντούμε το πρώτο ενδιαφέρον του Wilkins για τη γλώσσα:

> Αν υπήρχε ένας οικουμενικός χαρακτήρας (universal character), για να εκφράσει τα αντικείμενα και τις σημασίες (notions), που θα ήταν αναγνωρίσιμος σε όλους του ανθρώπους και τις χώρες, έτσι ώστε άνθρωποι από πολλά έθνη (nations) με την ίδια ευκολία να τον γράφουν και να διαβάζουν. Μία τέτοια εφεύρεση θα ήταν ένα πολύ μεγάλο πλεονέκτημα και θα μπορούσε να οδηγήσει στη διάδοση και προώθηση όλων των Τεχνών και των Επιστημών: Διότι, αυτό το μεγάλο κομμάτι του χρόνου που απαιτείται τώρα για την εκμάθηση των λέξεων, θα χρησιμοποιείται για τη μελέτη των αντικειμένων. Ίσως τότε η σύγχυση της *Βαβέλ* να διορθωθεί, αν μπορούσε κανείς να εκφραστεί με το ίδιο είδος Χαρακτήρα (Wilkins, 1694: 106).

Την περίοδο της έκδοσης του *Essay*, βλέπουμε το κύριο ενδιαφέρον του Wilkins να εστιάζει τόσο στην αναζήτηση του πραγματικού χαρακτήρα της γλώσσας για την εξάλειψη της γλωσσικής διαφορετικότητας σε παγκόσμιο επίπεδο όσο και στην κατασκευή μιας φιλοσοφικής γλώσσας, η οποία θα αναφέρεται στην πραγματική φύση των αντικειμένων (Stillman, 1995: 238). Στην πραγματικότητα, ο Wilkins σε αυτό του το έργο στοχεύει σε δύο διακριτά εγχειρήματα, πρώτον, στην ανάπτυξη μιας φιλοσοφικής γλώσσας, η οποία θα αντιστοιχεί άμεσα με τη φύση των αντικειμένων και όχι με τις εδραιωμένες λέξεις της παραδοσιακής φιλοσοφίας, και δεύτερον, στην κατασκευή μιας οικουμενικής τεχνητής γλώσσας, η οποία θα ξεπερνά τα όρια των φυσικών γλωσσών.

Από τον πρώτο χρόνο της επίσημης ίδρυσης της (1662), η Royal Society αναθέτει στον Wilkins να συγγράψει και να εκδώσει κατ' εντολή της το γλωσσικό του σχήμα για μία φιλοσοφική και οικουμενική γλώσσα, το οποίο ήδη βρίσκεται σε ερευνητικό στάδιο (βλ. *Εικόνα 4* και *Εικόνα 5*, σελ 221) (Birch, 1968: 119).[175] Το μεγαλειώδες αυτό έργο των περίπου εξακοσίων σελίδων, χρειάστηκε περισσότερο από έξι χρόνια για να δημοσιευθεί. Το εγχείρημα καθεαυτό υπήρξε ιδιαιτέρως απαιτητικό και δεδομένων των συνθηκών υπήρξε και χρονοβόρο. Αξίζει να σημειωθεί ότι μεγάλο του μέρος καταστρέφεται στη μεγάλη φωτιά του Λονδίνου το 1666, γεγονός που καθυστερεί σημαντικά την ολοκλήρωσή του (Stimson, 1991: 69-94). Η τελική έκδοση του *Essay* ολοκληρώνεται την άνοιξη του 1668. Όπως μας πληροφορεί η Barbara

[175] Άλλα έργα κατ' εντολή της πρώιμης Royal Society είναι: Kenelme Digby, *A Discourse Concerning the Vegetation of Plants* (1661), John Evelyn, *Sylva; or a Discourse of Forest Trees* (1664) Robert Hooke, *Micrographia* (1665), Thomas Sprat, *The History of the Royal Society of London* (1667) κ.ά..

Shapiro στο *John Wilkins 1614-1672, An Intellectual Biography*, στις 7 Μαΐου ο τόμος στάλθηκε στη Σύγκλητο (Council) της Royal Society, ενώ μία εβδομάδα αργότερα η αφιέρωση του έργου διαβάζεται στα μέλη της ομάδας (Shapiro, 1969: 214).

Το έργο του Wilkins στο σύνολο του ακολουθεί τις κατευθύνσεις, αλλά και το γενικότερο αίτημα της φιλοσοφικής εταιρείας, σχετικά με την άμεση μελέτη της φύσης των αντικειμένων, αντί για τη μελέτη των λέξεων και των θεωριών της εδραιωμένης φιλοσοφίας. Από την άλλη, η ανάθεση αυτού του έργου εκ μέρους της Royal Society, όπως και των υπόλοιπων έργων των αρχών του 1660, αντανακλά την τάση της φιλοσοφικής εταιρείας προς την κατασκευή μιας ιδεαλιστικής εικόνας της, η οποία θα αφορούσε την ανάδειξη της πειραματικής φυσικής φιλοσοφίας ως το βασικό μέσο για την συσσώρευση και ανταλλαγή γνώσης.

Από τις πρώτες σελίδες του *Essay* ο Wilkins αναφέρεται στη Royal Society σημειώνοντας ότι αυτό το εγχείρημα θα προωθήσει και θα ενισχύσει το βασικό σκοπό της εταιρείας, δηλαδή τη διερεύνηση της φύσης και την ανάπτυξη της γνώσης γι' αυτή. Παράλληλα συνεχίζει υποστηρίζοντας την ιδιαίτερη σημασία της μελέτης και του σχεδιασμού των σχέσεων των αντικειμένων, των εννοιών και των λέξεων: «Η δουλειά του ορισμού (defining), είναι η πιο λεπτή και δύσκολη, και χρειάζεται να θεωρηθεί ένα πολύ δύσκολο έργο για οποιονδήποτε επιχειρεί να το κάνει για όλα τα είδη των αντικειμένων, των εννοιών, και των λέξεων». Ενώ ο μόνος τρόπος για να φτάσει κανείς στην πραγματική γνώση είναι να δώσει έμφαση στα αντικείμενα και όχι στις λέξεις καθεαυτές, αφού «(τ)α αντικείμενα είναι καλύτερα από τις λέξεις, όπως ακριβώς η αληθινή γνώση είναι πέραν της κομψότητας του λόγου, όπως το γενικό καλό της ανθρωπότητας είναι πέραν οποιουδήποτε Χώρας ή Έθνους» (Wilkins, 1668: *The Epistle Dedicatory*).

Το *Essay* είναι ένα έργο αφιερωμένο στην παρουσίαση τόσο μιας φιλοσοφικής γλώσσας που θα αντιστοιχεί τις λέξεις με την πραγματική φύση των αντικειμένων όσο και μιας καλά σχεδιασμένης τεχνητής γλώσσας. Αποτελείται από 454 σελίδες οι οποίες χωρίζονται στην Αφιερωτική Επιστολή, στην Επιστολή προς τον Αναγνώστη, 4 κύρια μέρη με συνολικά 37 κεφάλαια[176] και τέλος, ένα λεξικό, διακοσίων

[176] Το πρώτο μέρος περιέχει τα προλεγόμενα (The First Part Containing the Prolegomena), το δεύτερο μέρος περιέχει την Οικουμενική Φιλοσοφία (The Second Part Containing Universal Philosophy), το τρίτο μέρος περιέχει τη Φιλοσοφική Γραμματική (The Third Part Containing Philosophical Grammar and), και το τέταρτο μέρος περιέχει ένα πραγματικό χαρακτήρα και μία Φιλοσοφική Γλώσσα (The Forth Part Containing a Real Character, and a Philosophical Language).

περίπου σελίδων, στο οποίο συγκεντρώνονται συνοπτικά όλοι οι πίνακες του έργου "*An Alphabetical Dictionary Wherein all English Words According to their Various Significations, Are either reffered to their Places in the Philosophical Tables Or explained by such Words are in those Tables*" (Βλ. *Εικόνα 6* σελ 221). Το έργο του Wilkins είναι η κορύφωση της τάσης που αναπτύσσεται τον 17^{ο} αιώνα για τη δημιουργία μιας φιλοσοφικής και τεχνητής γλώσσας, ενώ αντανακλά τις πεποιθήσεις και την πολιτική και φιλοσοφική ατζέντα τόσο του ίδιου του John Wilkins όσο και της πρώιμης Royal Society (Lewis, 2007: 155).

Ξεκινώντας από την *Αφιερωτική Επιστολή*, ο Wilkins επισημαίνει ότι ο ακριβής σχεδιασμός των πινάκων που παραθέτονται στο έργο αυτό, παρέχουν με αδιαμφισβήτητο τρόπο την *πραγματική* γνώση των πραγμάτων:

> Όποια και να είναι η έκβαση αυτού του εγχειρήματος, για την καθιέρωση ενός πραγματικού χαρακτήρα (real character) και την κοινή του χρήση μεταξύ των διαφόρων Εθνών του κόσμου, μπορώ με μεγάλη βεβαιότητα να υποστηρίξω ότι ανάγοντας όλα τα αντικείμενα και τις έννοιες σε διακριτά είδη Πινάκων, όπως εδώ προτείνεται, θα αποδείξει τον συντομότερο και ακριβέστερο τρόπο για την απόκτηση της πραγματικής γνώσης […] Αυτοί οι συγκεκριμένοι πίνακες (όπως εμφανίζονται εδώ) μου φαίνονται η καλύτερη και η γρηγορότερη διαδρομή για την εισαγωγή και την εκπαίδευση των ανθρώπων στην γνώση των πραγμάτων, [και δεν χρησιμοποιούνται] από καμία άλλη Εταιρεία που να γνωρίζω […].

Κύριος στόχος της τεχνητής αυτής γλώσσας του Wilkins είναι πρώτα η κατασκευή μιας φιλοσοφικής γλώσσας η οποία άμεσα θα αντιστοιχεί με τα αντικείμενα καθεαυτά. Συγκεκριμένα, στο *Επιστολή προς τον Αναγνώστη*, ο Wilkins εκφράζει την επιθυμία να αναπτύξει μία μέθοδο για το σχεδιασμό ενός πραγματικού χαρακτήρα (Real Character), ο οποίος δεν θα αποτελείται ούτε από γράμματα ούτε από λέξεις, θα είναι σταθερός και αναγνωρίσιμος από κάθε άνθρωπο ανεξάρτητα από τη φυσική του γλώσσα, και ο οποίος θα αντλεί τη φιλοσοφική του διάσταση από τα φυσικά αντικείμενα. Σε αυτή την προσπάθεια, η κατηγοριοποίηση των αντικειμένων και των εννοιών τους δεν βασίζεται στην απλή καταγραφή των παρατηρηθέντων φυσικών κανονικοτήτων. Αντιθέτως, περισσότερο αφορά μία προσπάθεια επίδειξης μιας μεθόδου για την ανεύρεση των φυσικών μορφών και των σχέσεων μεταξύ τους. Αυτό οδηγεί στην ανάπτυξη ενός αλφάβητου αιτιακών σχέσεων και μιας γραμματικής των

πιθανών συσχετίσεων τους (Lynch, 2001 : 31, 242). Όπως ομολογεί και ο ίδιος ο Wilkins, αυτό το εγχείρημα κάθε άλλο παρά απλό αποδείχθηκε:

> […] Βρίσκω αναγκαίο να λάβω υπόψη μου, το σχεδιασμό μιας τέτοιας Φυσικής Γραμματικής (Natural Grammar), η οποία θα είναι σύμφωνη με τη Φιλοσοφία του Λόγου (Philosophy of Speech), αποσπώντας από τους πολλούς περιττούς κανόνες που ανήκουν στην εδραιωμένη γλώσσα· πράγμα που αποδείχθηκε εγχείρημα μεγάλης δυσκολίας (Wilkins, 1668: *the Epistle to the Reader*).

Ο Wilkins στο πρώτο αυτό μέρος με τίτλο *The First Part Containing the Prolegomena*, πραγματοποιεί μία εισαγωγή στη μέθοδο που θα ακολουθηθεί για την κατασκευή αυτού του νέου είδους γλώσσας· μιας γλώσσας απαλλαγμένης από τη φθορά που έχουν υποστεί οι υπάρχουσες γλώσσες. Σε αυτό το μέρος, το οποίο αποτελείται από πέντε κεφάλαια, ο Wilkins παρουσιάζει μία επισκόπηση των εδραιωμένων γλωσσών, με ιδιαίτερη έμφαση στην ανίχνευση των ατελειών που οφείλει να ξεπεράσει και να ενισχύσει. Έπειτα περνά στην πρώτη, σύντομη περιγραφή του εγχειρήματος του για μία τεχνητή, φιλοσοφική γλώσσα (Wilkins, 1668: 1-21). Εδώ ο Wilkins μας διαβεβαιώνει ότι αυτό το εγχείρημα, δηλαδή, η δημιουργία μιας ορθολογικής, οικουμενικής γλώσσας η οποία θα εκφράζει εξίσου τα αντικείμενα όσο και τα νοήματά τους, αν και είναι ένα ιδιαιτέρως δύσκολο, είναι ένα δυνατό εγχείρημα. Το ανθρώπινο πνεύμα λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο, και έτσι το μόνο που θα πρέπει να αποφασιστεί με κοινή συναίνεση είναι η μέθοδος που θα χρησιμοποιηθεί για τη δημιουργία αυτής της οικουμενικής γλώσσας. Γι' αυτό το σκοπό θα πρέπει να ταξινομηθούν από κοινού όλες οι αμφίσημες και αφηρημένες έννοιες και τα συμπαγή, καλά ορισμένα αντικείμενα, με απώτερο στόχο τα ονόματα των αντικειμένων αυτών να αντιστοιχούν ευθέως με τα αντικείμενα καθεαυτά και να αντανακλούν την πραγματική φιλοσοφία (true philosophy) (Shapiro, 1969: 214).

Το δεύτερο μέρος, *The Second Part Containing Universal Philosophy*, περιέχει το σύνολο όλων των πινάκων της «οικουμενικής φιλοσοφίας» που κατασκευάζει ο Wilkins. Το δεύτερο αυτό μέρος, αποτελεί το μεγαλύτερο και σημαντικότερο κομμάτι του έργου, περιέχει 12 κεφάλαια, και σε αυτό ο Wilkins παρουσιάζει την απαρίθμηση και περιγραφή όλων των πραγμάτων και των εννοιών, για τις οποίες τα ονόματα θα πρέπει να αντιστοιχούν σύμφωνα με τη φύση τους: "a regular *enumeration* and *description* of all those things and notions, to which marks or names ought

to be assigned according to their perspective natures, which may be styled the *Scientifical* Part, comprehending *Universal Philosophy*" (Wilkins, 1668: 1). Με άλλα λόγια, εδώ παρουσιάζεται με λεπτομερή τρόπο η μέθοδος η οποία, σύμφωνα με τον Wilkins, είναι ο μόνος κατάλληλος σχεδιασμός των κλάδων της Φιλοσοφίας με σκοπό την τοποθέτηση όλων των αντικειμένων και των εννοιών (notions) σε ένα τέτοιο πλαίσιο ταξινόμησης εντός του οποίου να μπορεί να εκφραστεί η φυσική τάξη και οι μεταξύ τους σχέσεις (Wilkins, 1668: 22-296). Οι ταξινομικοί αυτοί πίνακες ορίζουν πάνω από 4.000 λέξεις, περιγράφουν τις μεταξύ τους συσχετίσεις και αφορούν περίπου στα σαράντα γένη τα οποία διακρίνονται σε πολλαπλά υποείδη (Maat, 2004: 135). Η ταξινομική μέθοδος που χρησιμοποιείται στο *Essay* βασίζεται ιδιαιτέρως στην Αριστοτελική παραδοσιακή διάκριση μεταξύ των ειδών, τα οποία και περιλαμβάνουν από τις πιο αφηρημένες μεταφυσικές έννοιες, τα ζώα, τα έντομα και τα φυτά μέχρι τις εκκλησιαστικές, πολιτικές, στρατιωτικές και εμπορικές σχέσεις (Shapiro, 1969: 214).

Στα δεκατέσσερα κεφάλαια του τρίτου μέρους με τίτλο *The Third Part Containing Philosophical Grammar*, δίνεται μία λεπτομερής περιγραφή της γραμματικής της φιλοσοφικής αυτής γλώσσας, η οποία αποτελεί την Τέχνη της Φυσικής ή Φιλοσοφικής Γραμματικής (Art of Natural or *Philosophical Grammar*) και αφορά την χρήση εργαλείων (Organical or *Instrumental* Part) για την περιγραφή των απλών εννοιών και την ενσωμάτωσή τους στο λόγο (Wilkins,1668: 1, 297-383). Σε αυτό το κομμάτι ο Wilkins συζητά τα μέρη του λόγου, τη σύνταξη, την ορθογραφία και τη φωνητική. Οι στόχοι αυτής της φιλοσοφικής/φυσικής γραμματικής αφορούν την απόσπαση κάποιων απαραίτητων κανόνων από τις υπάρχουσες γλώσσες, ενώ η δημιουργία της νέας ομιλούσας και γραπτής φιλοσοφικής γλώσσας θα βασίζεται στην ορθή ταξινόμηση σύμφωνα με τις αρχές αυτής της γραμματικής. Με τη βοήθεια δύο ομάδων συμβόλων για την αναπαράσταση τόσο των ιδεών όσο και των ήχων, η φιλοσοφική αυτή γλώσσα περιλαμβάνει από κοινού τον προφορικό και το γραπτό λόγο. Όπως η Barbara Shapiro σημειώνει, ο Wilkins στοχεύει σε μία φωνητική φόρμα μιας συμβολικής λογικής, όπου η γραφική της αποτύπωση αποδίδεται με απλά σύμβολα, ενώ η ακουστική της απόδοση θα είναι απλή και ευχάριστη (Shapiro, 1969: 217).

Τα έξι κεφάλαια του τέταρτου μέρους με τίτλο *The Fourth Part Concerning a Real Character, and a Philosophical Language*, είναι αφιερωμένα στην επίδειξη

του τρόπου με τον οποίο αυτός ο πραγματικός χαρακτήρας της τεχνητής γλώσσας και το σύστημα συμβόλων (*real character*) λειτουργούν στην πράξη. Στη συνέχεια, περιλαμβάνει τα πλεονεκτήματα μιας τέτοιας γλώσσας, σε αντιδιαστολή με τις ήδη υπάρχουσες και πλέον κυρίαρχες γλώσσες στα περισσότερα μέρη του κόσμου, όπως για παράδειγμα τα λατινικά (*Latine*) (Wilkins, 1668: 1, 385-454):

> Η Φιλοσοφία αυτής της Γλώσσας, έχει πολλά πλεονεκτήματα σε σχέση με τις υπάρχουσες. Κάθε λέξη είναι η περιγραφή του αντικειμένου που σηματοδοτεί. Κάθε γράμμα έχει βαρύνουσα σημασία, είτε ως προς τη Φύση των αντικειμένων, είτε την ως προς την Γραμματική παραλλαγή της λέξης (Wilkins, 1668: 440).

Τέλος, συναντάμε ένα λεξικό (Dictionary) της αγγλικής γλώσσας, στο οποίο παρουσιάζονται όλες οι λέξεις της αγγλικής με τα ποικίλα και αμφίσημα νοήματά τους. Παράλληλα υποδεικνύεται πώς οι λέξεις αυτές και τα νοήματα τους μπορούν επαρκώς να εκφραστούν από τους πίνακες της τεχνητής γλώσσας, να αντιστοιχιστούν με τα σύμβολα του πραγματικού της χαρακτήρα και να τοποθετηθούν σε κατάλληλη θέση στους ταξινομικούς πίνακες της φιλοσοφικής γλώσσας (Wilkins, 1668: 2, 456-622).

Η μέθοδος σύλληψης μιας τέτοιας οικουμενικής τεχνητής φιλοσοφικής γλώσσας, αλλά και η φιλοσοφική γλώσσα καθεαυτή, η οποία προωθείται τόσο από τον Wilkins όσο και από την πρώιμη Royal Society, στοχεύει πρωτίστως στο να παρουσιάσει τους θρησκευτικούς και φιλοσοφικούς σκοπούς των μελών της εταιρείας, ως ενιαίο σώμα. Ο Wilkins δείχνει ιδιαίτερο ενθουσιασμό για τις χρήσεις και τα πλεονεκτήματα αυτής της φιλοσοφικής γλώσσας:

> [Ε]κτός από τα εμφανή πλεονεκτήματα, δηλαδή, της διευκόλυνσης του εμπορίου μεταξύ των διαφόρων εθνών του κόσμου και της βελτίωσης όλης της Φυσικής μας Γνώσης, εξίσου θα βοηθήσει στην εξάπλωση της Θρησκείας. […] Σε αυτό, θα πρέπει να προσθέσω ότι αυτός ο σχεδιασμός ομοίως θα συνεισφέρει στη διαλεύκανση κάποιων από τις μοντέρνες διαφορές στη Θρησκεία, με το να ξεσκεπάσει πολλά σημαντικά λάθη, τα οποία βρίσκουν καταφύγιο στις πιο απλές φράσεις. Όταν αυτά τα λάθη θα αποκαλυφθούν φιλοσοφικά θα μπορέσει να αποδοθεί η πραγματική και η φυσική σημασία των λέξεων, και θα προκύψει ότι αυτά ήταν ασυνεπή και αντιφατικά. Αν εξεταστούν με αυτή τη μέθοδο, αυτά τα παραποιημένα, μυστήρια και βαθιά νοήματα τα οποία εκφράζονται με ακατάλληλες λέξεις, και τις οποίες κάποιοι χρησιμοποί-

> ησαν για τη φήμη τους, θα προκύψει ότι αυτά είναι κενά νοήματος, επίπεδα, ή ανούσια (Wilkins, 1668: *The Epistle Dedicatory*).

Όπως αναφέρει η Shapiro για τον Wilkins, αρχικός «επιστημονικός» στόχος του μνημειώδους αυτού έργου δεν υπήρξε η ανακάλυψη μιας νέας γνώσης, αλλά η συστηματική οργάνωση και συσχέτιση των φιλοσοφικών δραστηριοτήτων και των ευρημάτων των λογίων που προωθούν τη νέα φιλοσοφία. Η *Φιλοσοφική Γλώσσα* του Wilkins έρχεται να εξορθολογικοποιήσει και να συντονίσει τα αποτελέσματα της φιλοσοφικής έρευνας των μελών της Royal Society. Με άλλα λόγια, πρωταρχικός στόχος δεν υπήρξε η βελτίωση της διεθνούς επικοινωνίας καθεαυτής, αλλά η προώθηση μιας μεθόδου για την ομοιομορφία και την ταξινόμηση της φυσικής φιλοσοφικής γνώσης, η οποία τελικά θα διευκολύνει την επικοινωνία μεταξύ των λογίων ανά τον κόσμο με πιο συστηματικό τρόπο. Με την υιοθέτηση της φιλοσοφικής γλώσσας η οργάνωση της Royal Society ως συλλογικότητα θα αναπτύξει ένα οργανωμένο πνευματικό δίκτυο μεταξύ των μελών της, ενώ η δυνατότητα συσχέτισης με άλλες τέτοιες φιλοσοφικές κοινότητες διεθνώς θα ενισχύσει την αναγνώριση και εφαρμογή της νέας φυσικής φιλοσοφικής γνώσης (Shapiro, 1969: 223).

Monday 13th *of April* 1668.

At a Meeting of the Council of the ROYAL SOCIETY:

Ordered,

That the Discourse presented to the Royall Society, *Entituled*, An Essay towards a Real Character, and Philosophical Language, *be Printed by the Printer to the* Royal Society.

BROUNCKER Pres.

Εικόνα 4

AN ESSAY
Towards a
REAL CHARACTER,
And a
PHILOSOPHICAL
LANGUAGE.

By JOHN WILKINS D.D. *Dean of* RIPON, *And Fellow of the ROYAL SOCIETY.*

LONDON,
Printed for SA: GELLIBRAND, and for *JOHN MARTYN* Printer to the *ROYAL SOCIETY*, 1668.

Εικόνα 5

AN
ALPHABETICAL DICTIONARY,
Wherein all
ENGLISH WORDS
According to their
VARIOUS SIGNIFICATIONS,
Are either referred to their Places in the
PHILOSOPHICAL TABLES,
Or explained by such Words as are in those
TABLES.

LONDON,
Printed by *J. M.* for *Samuel Gellibrand* and *John Martin*, 1668.

Εικόνα 6

4.3.2 Το Essay και η Κατάλληλη Φιλοσοφική Γλώσσα

Όπως παρουσιάστηκε στην προηγούμενη ενότητα, ο Wilkins επισημαίνει με ιδιαίτερη έμφαση ότι η γλώσσα που κατασκευάζει αντανακλά το γνωμικό (motto) της Royal Society: *nullius in verba* (nothing in words). Συγκεκριμένα, στην Αφιερωτική Επιστολή δηλώνει ότι τα αντικείμενα είναι καλύτερα από τις λέξεις, όπως η πραγματική γνώση βρίσκεται πέραν της γλαφυρότητας του λόγου: "as things are better than words, as real knowledge is beyond elegancy of speech" (Wilkins, 1668: *The Epistle Dedicatory*· Subbiondo, 2007: 118).

Σύμφωνα με τον Wilkins στο *Essay*, φιλοσοφική είναι μόνο εκείνη η τεχνητή γλώσσα της οποίας τόσο οι χαρακτήρες όσο και το σύστημα γραμματικής έχουν άμεση αντιστοιχία με τα αντικείμενα και τη γνώση μας γι' αυτά. Με άλλα λόγια, η γλώσσα η οποία υπερισχύει των παραλογισμών των λέξεων και της εδραιωμένης φιλοσοφικής γλώσσας (Lynch, 2001: 50, 116):

> Η θεμελίωση αυτού του εγχειρήματος το οποίο σχεδιάστηκε εδώ, δηλαδή μία κανονική απαρίθμηση και περιγραφή όλων εκείνων των αντικειμένων και των εννοιών, των οποίων τα σημεία (marks) ή τα ονόματα (names) οφείλουν να προσδιοριστούν σύμφωνα με την αντίστοιχη φύση τους […] συμπεριλαμβάνει την Οικουμενική Φιλοσοφία (*Universal Philosophy*). Η αναγωγή όλων των αντικειμένων και των εννοιών σε έναν τέτοιο σχηματισμό, ο οποίος θα εκφράζει τη φυσική τάξη, την εξάρτηση και τις σχέσεις τους, είναι ο κατάλληλος σχεδιασμός για διάφορους κλάδους της Φιλοσοφίας (Wilkins, 1668: 1).

Ο τρόπος με τον οποίο ο Wilkins κατασκευάζει τους πίνακες του παρέχει τη δυνατότητα της καταγραφής τόσο των ονομάτων όσο και των ορισμών όλων των ειδών των αντικειμένων. Η αναγνώριση της φύσης των πραγμάτων είναι το κεντρικό ζήτημα της φιλοσοφικής αναζήτησης και ο Wilkins επιθυμεί να αναδείξει το γεγονός ότι ο προσδιορισμός και η αναγνώριση της φύσης των αντικειμένων είναι εμπειρικό ζήτημα. Η ταξινομική αναπαράσταση της τεχνητής αυτής γλώσσας είναι σχεδιασμένη με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να αποτελεί την πραγματική αναπαράσταση της φύσης. Ο Wilkins, σε αρκετά βακωνικό τόνο, παραδέχεται ότι η ταξινόμηση ως μέθοδος είναι φιλοσοφικά έγκυρη και είναι ικανή στο να προσδιορίσει τα αντικείμενα. Ωστόσο, ισχυρίζεται

ότι μέχρι τον σχεδιασμό των δικών του πινάκων δεν είχε ξαναγίνει κατάλληλη ταξινόμηση των ειδών. Ο σχεδιασμός βάσει του οποίου κατασκευάζει τους πίνακες στο *Essay* στηρίζεται στη λεπτομερή και συστηματική ταξινόμηση. Οι ταξινομικοί του πίνακες κατασκευάζονται με γνώμονα τα πράγματα (things) και τις έννοιες (notions), ενώ η μέθοδος βασίζεται στη διάκριση του γένους (genus), των ειδών (species) και των διαφορών τους (Slaughter, 1982: 162, 163).

Σε αντίθεση με άλλους λόγιους της εποχής του, ο Wilkins ισχυρίζεται ότι η κατάλληλη ταξινόμηση θα πρέπει να γίνει με πρότυπο τη μέθοδο της βοτανικής, στην οποία και είναι απαραίτητη η σύνδεση μεταξύ των ειδών που αναγνωρίζονται στη φύση και των ταξινομικών θεωρητικών σχημάτων που υποδεικνύει η φιλοσοφική μελέτη. Χαρακτηριστική μάλιστα είναι η συνεργασία του Wilkins με τον φυσιοδίφη John Ray (1627-1705) στο σχεδιασμό των ταξινομικών πινάκων, κυρίως των φυτών και των ζώων. Εδώ, ο σχεδιασμός της κατάλληλης και ολοκληρωμένης ταξινόμησης είναι βασισμένος σε μία σειρά από ιεραρχικές συνδέσεις μεταξύ των ανώτερων ταξινομικών βαθμίδων, των γενών και των μεμονομένων ατόμων (Slaughter, 1982: 163).

Η οργάνωση των αντικειμένων και των πληροφοριών σχετικά με τα αντικείμενα απαιτεί μία φιλοσοφικά κατάλληλη μέθοδο, που σύμφωνα με τον Wilkins βρίσκεται στην αριστοτελική θεωρία περί της ταξινόμησης των ειδών. Η αφοσίωση του στην αριστοτελική ουσιοκρατική ταξινόμηση επιτρέπει το σχεδιασμό του οργανωτικού πλαισίου της φιλοσοφικής του γλώσσας. Η συσσώρευση των αντικειμένων, μεθοδικά οργανωμένα σε προβλέψιμες σχέσεις είναι το πρώτο βήμα για τη δημιουργία της βάσης του υπόλοιπου σχεδιασμού. (Stillman, 1995: 246· Slaughter, 1982: 163). Η αριστοτελική ταξινομική δομή της φιλοσοφικής γλώσσας του Wilkins, είναι όντως θεμέλιος λίθος για την κατασκευή και την εύκολη κατανόηση των τάξεων των αντικειμένων. Ωστόσο, ιδιαίτερο προτέρημα της γλώσσας αυτής είναι η κατασκευή μιας ιδιαίτερα οικείας πραγματικότητας για την εποχή. Για παράδειγμα, όπως ο Stillman επισημαίνει κάθε μορφωμένος αναγνώστης της περιόδου της μεταρρύθμισης (restoration) ήταν σε θέση να κατανοήσει ότι ο όρος stream (ρέμα, ποτάμι) είναι είδος που αναφέρεται στην κατηγορία νερό (water) και αυτό με τη σειρά του ανήκει στο γένος *κόσμος* και *σύμπαν* (world, universe), που έρχεται σε αντιδιαστολή με το γένος πνεύμα και άυλες οντότητες (Spirit and Immaterial Substances). Στην ίδια συνάφεια, για τον ίδιο αναγνώστη δεν θα ήταν παράλογο ότι ο όρος divine (θείος, θεϊκός, ιερωμένος), είναι είδος επαγγέλματος που έρχεται σε αντιδιαστολή με τον φιλόσοφο (philosopher) και

με τη σειρά του είναι μέρος των εκκλησιαστικών σχέσεων (ecclesiastic relations) σε αντιδιαστολή με τις αστικές σχέσεις (civil relations), οι οποίες από κοινού ανήκουν στην ευρύτερη ταξινομική ομάδα των σχέσεων στη δημόσια σφαίρα (public relations) (Wilkins, 1668: 51, 54, 263, 265).

Ο σχεδιασμός της τεχνητής γλώσσας του Wilkins, αποσκοπεί στην πιστή αντανάκλαση της φυσικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Αυτό επιτυγχάνεται βάσει τόσο των μεθοδολογικών ταξινομικών επιλογών του καθεαυτές όσο και του γεγονότος ότι το γλωσσικό ταξινομικό του σύστημα επικυρώνει την εδραιωμένη φιλοσοφία της εποχής που διδάσκεται στα Πανεπιστήμια. Με την οργάνωση και ανάλυση των σαράντα γενών, ο Wilkins παρουσιάζει την *μεγάλη αλυσίδα της ύπαρξης* περνώντας από την φύση στην κοινωνία και από τα συστατικά μέρη του (πνευματικού και υλικού) κόσμου στα συστατικά μέρη της κοινωνίας (πνευματικών, στρατιωτικών, πολιτικών, οικογενειακών σχέσεων κ.ά.). Κάθε αντικείμενο βρίσκει τη θέση του στην παγκόσμια γλωσσική τάξη, ενώ ο Wilkins αναπαριστά ένα κόσμο βάσει της διάκρισης των πεδίων της φύσης και της κοινωνίας, τα οποία, όμως, διέπονται από τις ίδιες ιεραρχικές αρχές. Σύμφωνα με τον Wilkins, αυτή είναι η μόνη κατάλληλη φιλοσοφική γλωσσική μέθοδος που μπορεί να ορίσει επακριβώς την πραγματικότητα (Stillman, 1995: 244, 245).

Για τον Wilkins, λοιπόν, κατάλληλη φιλοσοφική Γλώσσα είναι μόνο εκείνη η γλώσσα, της οποίας θεμέλιο είναι η αναπαράσταση των (φυσικών και κοινωνικών) αντικειμένων. Παράλληλα, η αποκατάσταση της φθοράς της γλώσσας από τον παραλογισμό της εδραιωμένης φιλοσοφικής γλώσσας είναι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της τεχνητής γλώσσας του Wilkins. Σε αυτά τα πλαίσια, η αλήθεια (truth) και το ψέμα (falsehood) μπορούν να αναγνωριστούν αποκλειστικά μέσω του συλλογισμού πάνω στη φύση των αντικειμένων και της φυσικής τους τάξης, δηλαδή, διαμέσου της ανθρώπινης πνευματικής ικανότητας, η οποία ενισχύεται από την εμπειρική διερεύνηση. Με άλλα λόγια, η αλήθεια αποδεσμεύεται από τον λόγο (ή καλύτερα από τις λέξεις καθεαυτές) και τοποθετείται στη φυσική πραγματικότητα, όπου για τη βεβαιότητά της θα πρέπει κανείς να εστιάσει στην φύση των αντικειμένων και να την ενισχύσει με την εμπειρική μελέτη:

> Αυτών των ειδών οι φυσικές έμφυτες ιδιότητες (Natural innate Qualities), σύμφωνα με τις οποίες, τα αντικείμενα είναι ικανά ή

> ανίκανα να δράσουν ή να αντισταθούν βάσει των ιδιαίτερων φύσεων τους, ορίζονται ως Φυσικές Δυνάμεις (NATURAL POWERS, faculty, capacity, ability, strength, force, virtue, energy).
> […] Αυτές οι ιδιότητες με τις οποίες είμαστε ικανοί να κατανοούμε και να συγκρίνουμε τις φύσεις των αντικειμένων σε σχέση με την αλήθεια και το ψεύδος, το καλό και το κακό, και να δρούμε ανάλογα, ορίζονται ως Λογικές ή παράλογες (Rational or Irrational) (Wilkins, 1668: 195).

Σε αυτό το σημείο, ο Wilkins διακρίνει δύο κατηγορίες πνευματικών δράσεων (spiritual actions) σε σχέση με την αλήθεια και το ψεύδος των αντικειμένων: την κατανόηση (Understanding) και την κρίση (Judgment). Στην τελευταία περίπτωση (judgment), ο Wilkins συνδέει την αλήθεια των αντικειμένων με δύο κατηγορίες κρίσεων: τη βασική, η οποία αφορά την κρίση μιας ανακάλυψης σε σχέση με το κατά πόσο συμφωνεί ή διαφωνεί με την αλήθεια, και τη δευτερεύουσα, η οποία αφορά την κρίση της αλήθειας που έχει ανακαλυφθεί.[177] Επιπλέον, σε αυτές τις δύο κατηγορίες κρίσεων διακρίνει, πρώτον, έννοιες, όπως συναίνεση και διαφωνία, γνώση και αμφισβήτηση, και βεβαιότητα και γνώμη,[178] και δεύτερον, έννοιες, όπως σημαντική και ασήμαντη, οι οποίες σχετίζονται με την αλήθεια της ανακάλυψης και των αντικειμένων που θα διεξαχθούν από αυτή.[179] Παράλληλα, στην πρώτη περίπτωση της αναγνώρισης της αλήθειας ή του ψεύδους των αντικειμένων βάσει της κατανόησης (understanding) ο Wilkins εντοπίζει έννοιες, όπως σκέψη, συλλογισμός και εξέταση, ανακάλυψη[180] (Wilkins, 1668: 227).

Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι στη συνέχεια, ο Wilkins αναλύει τις σχέσεις εκείνες οι οποίες προκύπτουν από τη σύνδεση μεταξύ των ομάδων/οικογενειών και της κυβέρνησης προς το αμοιβαίο τους όφελος, και οι οποίες ορίζονται ως πολιτικές (Political or CIVIL, Republic, Commonwealth, State, Political, Secular). Η πολιτική οργάνωση αφορά, πρώτον, στα άτομα που την απαρτίζουν ("Person in a political capacity, considered according to their DEGREES, PROFESSIONS or Vocations [and] CONVENTIONS"), και δεύτερον, στις σχέσεις τις οποίες τα πολιτικά αυτά πρόσωπα αναπτύσσουν μεταξύ τους ("Things or businesses, relating to RIGHTS, CONTRACTS for the Alieniation of our Rights, OBLIGATIONS for the Confirmation of Con-

---

177 "Primary; in judging such discovery || Agreeable to truth or disagreeable [and] Secondary; judging of Truth found".

178 "ASSENT, DISSENT [and] KNOWING, DOUBTING [and] CERTAINTY, OPINION".

179 "judging of Truth found, as to the Consequence of it, in respect of other things to be concluded from it, or to follow upon it [or] Importance or frivolousness".

180 "THINKING, MEDITATING [and] INQUISITION, DISCOVERY".

tracts”), ενώ η ιεραρχία των προσώπων περνά από την υψηλότερη (King) στη χαμηλότερη βαθμίδα (Slave). Τα δικαιώματα των προσώπων αυτών αντλούνται από τη φύση (nature), τα έθιμα (custom), τον νόμο (law), την εξουσία (authority, power, head) και τα προνόμια (Prerogative, royalty), ενώ τα συμβόλαια και οι υποχρεώσεις που τα διασφαλίζουν, οργανώνουν μία κοινωνία πολιτών με επίκεντρο την ανταλλαγή (exchange):

> Η αμοιβαία διαπραγμάτευση μεταξύ των ανθρώπων στις καθημερινές τους συνδιαλλαγές ορίζεται ως συμβόλαιο, εμπόριο κ.ά. (CONTRACT, Commerce, Entercourse, Traffic, Trade, Negotiation), και σε αυτή την κατηγορία μπορεί να προσαρτάται η πιο συνήθης περίπτωση της επικοινωνίας, όπως για παράδειγμα, ο αποχωρισμός ενός αντικειμένου για την απόκτηση ενός άλλου, ορίζεται ως ανταλλαγή (EXCHANGE, barter, chaffer, cope, swap, truck, chop, communication) (Wilkins, 1668: 266-268).

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι μέσα από τους φιλοσοφικούς ταξινομικούς πίνακες ο Wilkins οδηγεί τον αναγνώστη στην κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα, της οποίας κύριο χαρακτηριστικό είναι η εύρεση της αλήθειας μέσω της μελέτης των φυσικών και κοινωνικών αντικειμένων καθεαυτά. Ο Wilkins, λοιπόν, γνωρίζει τον αναγνώστη με την φιλοσοφική αυτή γλώσσα περνώντας από τη φύση στην κοινωνία και από τις φυσικές αρχές στα κοινωνικά καθήκοντα. Σε αυτά τα πλαίσια, η αλήθεια τοποθετείται στα αντικείμενα καθεαυτά και μεταφέρεται από τη φύση στην κοινωνία. Η αλήθεια στη φιλοσοφική γλώσσα του Wilkins, λοιπόν, είναι φυσικά εδραιωμένη ενώ εισερχόμενη στην κοινωνία θεμελιώνεται και κοινωνικά μέσα από την συναίνεση των πολιτικών/κοινωνικών προσώπων (Stillman, 1995: 249, 250).

Η *Φιλοσοφική Γλώσσα* του Wilkins, αλλά και τα θεολογικά του κείμενα συνδυάζουν ένα χιλιαστικό λόγο, κοινό για την εποχή, και ένα μεταρρυθμιστικό στόχο για την προώθηση μιας ενοποιημένης φυσικής θεολογίας. Όπως είδαμε να σημειώνει στην *Αφιερωτική Επιστολή* στην αρχή του *Essay*, ο σχεδιασμός μιας τέτοιας φιλοσοφικής γλώσσας θα συνεισφέρει στην αποκατάσταση των σύγχρονων διαφορών στη θρησκεία, αλλά και στην αποκάλυψη των λαθών (Wilkins, 1668: Epistle Dedicatory). Η εδραίωση και η κοινωνική, πολιτική και πνευματική λειτουργία της φυσικής θεολογίας και των φυσικών της αντιπροσώπων είναι κεντρικός πυλώνας στις κοινωνικές σχέσεις στη δημόσια σφαίρα που οργανώνει ο Wilkins. Ο Wilkins φιλοδοξεί να κατασκευάσει μία φιλοσοφική γλώσσα, η οποία θα οργανώσει με κατάλληλο τρόπο τη φυσική, κοι-

νωνική, πολιτική και πνευματική πραγματικότητα υπό ένα γλωσσικό σύστημα. Το εγχείρημα του Wilkins αφορά την κατασκευή ενός ισχυρού φιλοσοφικού πυρήνα στο κέντρο του πολιτικού και πνευματικού εγχειρήματος της Royal Society. Με άλλα λόγια, θα λέγαμε ότι το *Essay*, είναι η κατασκευή ενός «κέντρου» μέσα στο «κέντρο» (Stillman, 1995: 249, 239).

Ο Wilkins προσπαθεί να εδραιώσει μία θρησκευτική εξουσία στο στέρεο έδαφος της καθολικότητας αυτής της τεχνητής κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας. Όπως είδαμε παραπάνω, για τον Wilkins η γλώσσα αναπαριστά άμεσα το φυσικό κόσμο, ενώ αντλεί την καθολικότητά της από τη φύση και την άμεση σχέση της με αυτή. Στο κεφάλαιο *Concerning Relation more Publike, whether I Civil, II. Judiciary, III. Naval. IV. Military, V. Ecclesiastical*, ο Wilkins σχεδιάζει τις κατηγορίες που συνιστούν τα είδη των δημοσίων συσχετίσεων, ενώ διακρίνει και ορίζει τις κοινωνικές και εκκλησιαστικές δομές ως εξής:

> Με τον όρο εκκλησία εννοείται μία κοινωνία ανθρώπων οι οποίοι έχουν συμφωνήσει στο ίδιο είδος της ενδόμυχης κατανόησης και της εξωτερικής συμπεριφοράς απέναντι στη Θεία φύση: στην οποία αντιπαραβάλλεται η λέξη κοσμική, πολιτική, κοινωνική (TEMPORAL, civil, humane, Secular, Lay, Prophane). […] Εκείνοι που επιδίδονται στις ενασχολήσεις της θρησκείας, ορίζονται ως εκκλησιαστικά πρόσωπα (ECCLESIASTICAL PERSONS, *Clergy, Churchman, Spiritual, Hierarchy*), το οποίο έρχεται σε αντίθεση με το κοινωνικό ή πολιτικό (TEMPORAL, *Lay-ic, civil, Secular, prophane*) (Wilkins, 1668: 263, 284, 285).

Στη συνέχεια στον πίνακα *1. The things contained in them, 2. The uses to which they are designed, 3. The Relation by which they are bounded*, ο Wilkins συνεχίζει με το να διανέμει την εξουσία τόσο στον Βασιλιά όσο και στον αγγλικό κλήρο (Wilkins, 1668: 328):

Of the third kind are ſuch inſtances as theſe.

These words		will ſignifie
Authority		Territory, Signiory Juriſdiction, Principality, Dominion
Kings Authority		Kingdom, Realm
Tribe		County, Shire
Academical		Academy, Univerſity
Arch-Biſhops	Authority	Province
Biſhops	Authority	Dioceſs
Presbyters	Authority	Pariſh

Με άλλα λόγια, ο Wilkins προτείνει μία πιθανή λύση στα πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα της εποχής του μέσω της εδραίωσης μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας. Μιας γλώσσας βασισμένης στον ακριβή σχεδιασμό ταξινομικών πινάκων, οι οποίοι θα παρέχουν την κατάλληλη κατηγοριοποίηση όλων των γενών, των ειδών και των υποομάδων των αντικειμένων και των εννοιών τους, με ιδιαίτερη έμφαση τόσο στην καταγραφή τους όσο και στο λεπτομερή ορισμό τους. Με σκοπό την αποκατάσταση του παραλογισμού που δημιουργείται τόσο από τις θεωρίες της παραδοσιακής φιλοσοφίας όσο και από την επανερμηνεία των Γραφών, ο Wilkins υποστηρίζει μία αυστηρά ιεραρχική κοινωνική οργάνωση, στην οποία πολιτικοί, πνευματικοί και εκκλησιαστικοί ηγέτες συνιστούν μία σκληρή και ακλόνητη εξουσία. Ο φυσικός φιλοσοφικός και ο φυσικός θεολογικός λόγος του Wilkins βασίζεται στην ύπαρξη ασώματων και άυλων οντοτήτων και εκφέρεται από τον κλήρο ενισχύοντας τόσο την εξουσία της εκκλησίας καθεαυτήν όσο και της εδραιωμένης πολιτικής εξουσίας.

4.4. Συγκεφαλαίωση

Κύρια πρόθεση αυτού του κεφαλαίου ήταν να παρουσιάσει και να αναδείξει μία ιδιαίτερη «επανάσταση» που έλαβε χώρα στο κέντρο της ευρύτερης «επαναστατικής» τάσης η οποία χαρακτηρίζει τον πνευματικό κόσμο του 17^{ου} αιώνα. Η «επανάσταση» αυτή πυροδοτείται από την ανάγκη για μία σε βάθος μεταρρύθμιση της εδραιωμένης φιλοσοφικής γλώσσας και για τον αποχωρισμό της από τον παραλογισμό της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Το αίτημα αυτό λαμβάνει την μορφή μιας γενικότερης πνευματικής τάσης, η οποία εμφανίζεται από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα και κλιμακώνεται μέχρι και τα πρώτα έργα κατ' εντολή της Royal Society. Στα πλαίσια αυτής της τάσης παραγωγής και δημοσίευσης έργων που αφορούν την κατασκευή τεχνητών φιλοσοφικών και καθολικών γλωσσών, κάνουν την εμφάνισή τους δύο εμβληματικά έργα: το *Leviathan* του Hobbes και το *Essay* του Wilkins. Τα δύο αυτά έργα αναδύονται από μία πολιτικά, κοινωνικά και πνευματικά ταραχώδη περίοδο, με κεντρικό στόχο να προτείνουν την επανόρθωση της πολιτικής, φιλοσοφικής, θρησκευτικής και γλωσσικής τάξης μέσα από την κατασκευή ενός καλά ορισμένου πολικού, φυσικού φιλοσοφικού και γλωσσικού συστήματος.

Ο Wilkins και ο Hobbes αναπτύσσουν ταυτόχρονα ένα γλωσσικό φιλοσοφικό σύστημα, τα οποία εξ αρχής προσπαθούν να διασφαλίσουν διαφορετικά πολιτικά, φιλοσοφικά και θεολογικά ενδιαφέροντα. Ο Wilkins και ο Hobbes δεν αναπτύσσουν ευθύ διάλογο όσον αφορά τη φύση της φιλοσοφικής γλώσσας, όπως κάνουν ο Wilkins και ο Ward στο έργο *Vindiciae academiarum* σχετικά με τα Πανεπιστήμια, ούτε όπως ο Hobbes αναπτύσσει με τον Wallis ή τον Boyle. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι ο Wilkins και ο Hobbes δεν έρχονται ποτέ σε αντιπαράθεση σχετικά με την κατασκευή ή τη φύση μιας τεχνητής γλώσσας, οι δύο λόγιοι συγχρονικά αναπτύσσουν δύο ανταγωνιστικά θεωρητικά σχήματα για τη φιλοσοφική γλώσσα και την κατάλληλη χρήση τους. Και ακόμη και αν οι δύο λόγιοι δεν συνομιλούν, τα δύο αυτά σχήματα ανταγωνίζονται το ένα το άλλο για τη φιλοσοφική, πολιτική και κοινωνική υπεροχή τους.

Σε αυτό τον έμμεσο διάλογο, λοιπόν, θα μπορούσαμε να ανιχνεύσουμε κάποια κοινά χαρακτηριστικά και κάποιες σημαντικές διαφωνίες. Για παράδειγμα, από κοινού οι δύο λόγιοι υποστηρίζουν ότι η ποικιλία των ερμηνειών των Γραφών απειλεί την κυρίαρχη εξουσία και κατ' επέκταση την κοινωνική τάξη, αλλά δεν συμφωνούν στο πώς μία ομόφωνη ερμηνεία μπορεί να επιτευχθεί. Από την μία πλευρά, ο Hobbes κατασκευάζει μία μονήρη κοσμική αρχή, η οποία συγκεντρώνει στο πρόσωπό της την απόλυτη εξουσία (εκκλησιαστική και πολιτική) και είναι ο μόνος εγγυητής της διατήρησης της τάξης και της ειρήνης, της κατάλληλης χρήσης της γλώσσας και της ερμηνείας των Γραφών. Από την άλλη, ο Wilkins κατασκευάζει μία κοινωνία, όπου οι άρχουσες τάξεις μοιράζονται κομμάτια της εξουσίας βάσει των κοινωνικών, εκκλησιαστικών, στρατιωτικών και δικαστικών σχέσεων που αναπτύσσουν. Η ενοποιημένη Χριστιανοσύνη παίζει πρωτεύοντα ρόλο στη διατήρηση της κοινωνικής και πολιτικής τάξης, ενώ η επίτευξη και η εδραίωσή της βασίζεται στην φυσική θεολογία, στη φυσική φιλοσοφία και στην οικουμενική φιλοσοφική γλώσσα (Lynch: 2001, 125-127).

Επιπλέον, από κοινού συμφωνούν ότι η εδραιωμένη φιλοσοφία χρήζει μεταρρύθμισης, γιατί η φθορά που έχει υποστεί τόσο η γλώσσα όσο και η μέθοδος που χρησιμοποιεί παράγει λανθασμένες αντιλήψεις και παραλογισμούς που απειλούν την πολιτική, κοινωνική και πνευματική τάξη. Ωστόσο, εμφανώς διαφωνούν στο πώς η παραδοσιακή φιλοσοφία και κατ' επέκταση η παραδοσιακή πανεπιστημιακή εκπαίδευση θα πρέπει να μεταρρυθμιστεί. Στα πλαίσια αυτά, μέρος της διαφωνίας ανα-

πτύσσεται με επίκεντρο την καθεαυτή φύση εκείνης της φιλοσοφικής γλώσσας που θα είναι κατάλληλη να χρησιμοποιηθεί για την επανόρθωση της πολιτικής, θρησκευτικής, κοινωνικής και φιλοσοφικής κανονικότητας. Οι δύο λόγιοι κατασκευάζουν τη φιλοσοφική τους γλώσσα ως πολιτικό εργαλείο, βάσει του οποίου προσπαθούν να προωθήσουν τις ιδιαίτερες ιδεολογικές τους ατζέντες υποδεικνύοντας πώς η θρησκεία οφείλει να υπηρετεί την πολιτική και πώς να υπηρετείται από την φυσική φιλοσοφική γνώση. Οι ανταγωνιστικές ιδεολογικές επιλογές βρίσκονται πίσω από τα φιλοσοφικά γλωσσικά σχήματα των δύο άγγλων φιλοσόφων και αντανακλώνται στον πολιτικό και φυσικό φιλοσοφικό λόγο του *Leviathan* και του *Essay*, τα οποία και θα πρέπει να αναγνωριστούν τόσο στην ευρύτερη τάση της εποχής προς τη μελέτη της γλώσσας όσο και στο γενικότερο μεταρρυθμιστικό πλαίσιο της Αγγλίας του 17^{ου} αιώνα.

Μέσα από τη σύντομη περιγραφή του *Leviathan* και του *Essay*, αλλά και της σύντομης ανάλυσης της φιλοσοφικής γλώσσας που κάθε ένα από αυτά τα δύο έργα παρουσιάζει, μπορούμε εμφανώς να συμπεράνουμε ότι η αναγκαιότητα των ορισμών των λέξεων στο *Leviathan* και η αναγκαιότητα για την περιγραφή, την πλαισίωση και την ταξινόμηση των σχέσεων των λέξεων και των αντικειμένων στο *Essay* μοιράζονται ένα κοινό έδαφος, το οποίο δημιουργείται από την ανάγκη για την αναγνώριση της αλήθειας (true) και του ψεύδους (false), της κατάλληλης *(proper*) και της παράλογης *(absurd*) γνώσης. Ωστόσο, τα δύο αυτά εγχειρήματα για την εδραίωση μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας βασίζονται στη διακριτή αντίληψη για το πώς ακριβώς φτιάχνεται η κατάλληλη γλώσσα.

Όπως είδαμε σύμφωνα με τον Wilkins φιλοσοφική είναι μόνο η τεχνητή εκείνη γλώσσα η οποία αντιστοιχεί άμεσα με τα αντικείμενα και με τη γνώση μας γι' αυτά. Με άλλα λόγια, μία γλώσσα η οποία θα ξεπεράσει τον παραλογισμό των λέξεων, θα δώσει έμφαση στα αντικείμενα και όχι στις λέξεις καθεαυτές: "[A]s things are better than words, as real knowledge is beyond elegancy of speech". Σε αντίθεση με τον Wilkins, ο Hobbes υποστηρίζει ότι η πραγματική γνώση βρίσκεται απευθείας στις λέξεις και όχι στα αντικείμενα: "For true and false are attributes of speech, not of things. And where speech is not, there is neither truth nor falsehood".

Από κοινού και το *Leviathan* και το *Essay* εστιάζουν στην ασαφή φύση της εδραιωμένης φιλοσοφικής γλώσσας και στην απόλυτη αναγκαιότητα για την διάκριση μεταξύ της κατάλληλης και της παράλογης γλώσσας. Ωστόσο, δεν βρίσκουμε καμία συμφωνία σχετικά με το ποια ακριβώς γλώσσα είναι κατάλληλη και ποια πα-

ράλογη. Ο Hobbes έχοντας παρουσιάσει τις *παραβιάσεις του λόγου* (*Abuses of Speech*),[181] επισημαίνει την ανάγκη για τον ακριβή ορισμό των λέξεων. Ο ορισμός και η κατάλληλη χρήση ή η παραβίαση των λέξεων βρίσκεται στην πρώτη χρήση τους και έπειτα οδηγούν τον άνθρωπο στην πραγματική γνώση ή τον παραλογισμό. Η διάκριση του ψεύδους και της αλήθειας εδώ είναι ιδιαιτέρως σημαντική και ταυτίζεται με τον ακριβή ορισμό και τη χρήση των λέξεων καθεαυτές:

> [Τ]α λάθη που υπάρχουν στους ορισμούς, πολλαπλασιάζονται κατά την πορεία του συλλογισμού και οδηγούν σε ασάφειες (absurdities), οι οποίες μπορεί στην πορεία να είναι εμφανείς, αλλά δεν μπορούν να εξαλειφθούν παρά μόνο όταν ο συλλογισμός ξεκινήσει εκ νέου και από την βάση όπου τα θεμέλια των λαθών εδρεύουν.[…] Η πρώτη χρήση της ομιλίας έγκειται στον ορθό ορισμό των ονομάτων, που σημαίνει και την κατοχή της επιστήμης, ενώ η πρώτη κατάχρηση της ομιλίας έγκειται στους εσφαλμένους ορισμούς ή στην απουσία ορισμών από όπου απορρέουν όλα τα εσφαλμένα ή ανόητα διδάγματα. Όσοι τα υιοθετούν αυτά τα διδάγματα και προτιμούν να αντλούν τις γνώσεις τους από την αυθεντία των βιβλίων και όχι από τον προσωπικό τους στοχασμό τοποθετούνται τόσο χαμηλότερα και από τους αμαθείς όσο υψηλότερα από τους τελευταίους τοποθετούνται οι κάτοχοι της αληθινής επιστήμης. Διότι η αμάθεια βρίσκεται στο ενδιάμεσο της απόστασης που χωρίζει την αληθινή επιστήμη από τις εσφαλμένες διδασκαλίες. Ο φυσικός νους και η φαντασία δεν κινδυνεύουν να παρασυρθούν σε παραλογισμούς. Η φύση η ίδια δεν μπορεί να σφάλλει, και μόνο εξαιτίας του πλούτου της γλώσσας τους οι άνθρωποι γίνονται πιο σοφοί ή πιο τρελοί από το συνηθισμένο. Ούτε είναι δυνατόν να γίνει κανείς, αν δεν ξέρει γράμματα, είτε εξαιρετικά φρόνιμος, είτε εξαιρετικά ανόητος. Διότι οι λέξεις είναι οι μετρητές των φρόνιμων ανθρώπων, αφού χάρη σε αυτές λογαριάζουν. Είναι όμως και το νόμισμα των ανόητων, που τις αξιολογούν με κριτήριο στην αυθεντία ενός Αριστοτέλη, ενός Κικέρωνα, ενός Θωμά ή όποιου άλλου φιλόσοφου που και αυτός άνθρωπος είναι (Hobbes, 1839: 24, 25).

Από την άλλη, ο Wilkins υποστηρίζει ότι το ψεύδος και η αλήθεια βρίσκεται στην φύση των αντικειμένων από όπου ο άνθρωπος μπορεί να αντλήσει την πραγματική γνώση. Οι λέξεις χρήζουν ακριβούς ορισμού, διότι εξαιτίας της ασάφειάς τους μπορούν να κάνουν τον λόγο τόσο ατελή όσο και τέλειο, κατάλληλο ή ακατάλληλο: "Imperfect [and] Perfect, Proper [and] Tralatitious; Metaphor, Trope, Simple [and] Figur-

[181] "First, when men register their thoughts wrong, by the inconstancy of speech. [...] Secondly, when they use words metaphorically […].Thirdly, when by words they declare that to be their will, which is not. Fourthly, when they use them to grieve one another [...]" (Hobbes, 1839: 20).

ate; Allegory, Improper; Plain [and] Obscure". Στην παράγραφο *complex logical notions of discourse* επισημαίνει τη διάκριση μεταξύ λέξεων και αντικειμένων, και αναφέρεται στο γεγονός ότι οι λέξεις μπορεί να είναι τόσο ασαφείς όσο και καθολικές,[182] ενώ τα αντικείμενα σχετίζονται με τη φύση τους καθεαυτή, και την επίδραση που αυτή ασκεί στη διαδικασία της απόκτησης της γνώσης: "declaring either their Natures; more or less perfectly [or] Affections; namely such common principles of knowledge whereby men are to be directed in their judging" (Wilkins, 1668: 44- 48).

Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι ο Hobbes χρησιμοποιεί τη συναίνεση ως την πρώτη βάση για την ανέγερση του Λεβιάθαν και το πέρασμα του ανθρώπου από τη φύση στο απολυταρχικό κοινωνικό κράτος της απόλυτης εξουσίας του Ηγεμόνα. Ο Λεβιάθαν, συγκεντρώνει όλη την δύναμη στο πρόσωπό του και είναι ο εγγυητής της κοινωνικής, πολιτικής, θρησκευτικής και φιλοσοφικής τάξης. Είναι ο εγγυητής της κατάλληλης χρήσης των λέξεων και της αποφυγής των παραλογισμών, είναι εκείνος που εγγυάται την αλήθεια (Lewis, 2007: 136, 140). Με άλλα λόγια, στο κράτος Λεβιάθαν η αλήθεια και η πραγματική γνώση είναι κατασκευασμένες και διασφαλίζονται μέσω της συναίνεσης όλων των μελών της Κοινοπολιτείας. Από την άλλη, η πραγματική γνώση στο κοσμοείδωλο του Wilkins βρίσκεται στον κόσμο των αντικειμένων και για να φτάσει κανείς σε αυτή θα πρέπει να μελετήσει την τάξη των αντικειμένων. Η τάξη των πραγμάτων, λοιπόν, εγγυάται την πραγματική γνώση, και όχι ο Ηγεμόνας, όπως στην περίπτωση του Hobbes. Στο *Essay* αναφέρεται ότι η ανίχνευση της αλήθειας (ή του ψεύδους) βρίσκεται στη φύση των αντικειμένων και μπορεί να επιτευχθεί είτε μέσω της κατανόησης (understanding) είτε μέσω της κρίσης (judgment). Όπως είδαμε στη δεύτερη περίπτωση, εκείνη της κρίσης, ο Wilkins συνδέει την αλήθεια των αντικειμένων με δύο κατηγορίες κρίσεων: τη βασική, η οποία αφορά την κρίση μιας ανακάλυψης σε σχέση με το κατά πόσο συμφωνεί ή διαφωνεί με την αλήθεια, και τη δευτερεύουσα, η οποία αφορά την κρίση της αλήθειας που έχει ανακαλυφθεί.[183] Επιπλέον, σε αυτές τις δύο κατηγορίες κρίσεων διακρίνει, πρώτον, έννοιες όπως συναίνεση και διαφωνία, γνώση και αμφισβήτηση, και βεβαιότητα και γνώμη,[184] και δεύτερον, έννοιες, όπως

---

182 "with respect to their Ambiguity; Shewing the different senses which they are capable of, or using them in a fallacious sense [or] Universality; Restraining a word unto some more proper and peculiar sense, or enlarging of it as there may be occasion, to its full scope and comprehensiveness". (Wilkins, 1668: 44- 48).

183 "Primary; in judging such discovery || Agreeable to truth or disagreeable [and] Secondary; judging of Truth found".

184 "ASSENT, DISSENT [and] KNOWING, DOUBTING [and] CERTAINTY, OPINION".

σημαντική και ασήμαντη, οι οποίες σχετίζονται με την αλήθεια της ανακάλυψης και των αντικειμένων που θα διεξαχθούν από αυτή.[185] Με άλλα λόγια, ο Wilkins δημιουργεί έναν κόσμο, όπου η αλήθεια βρίσκεται καθεαυτή στα φυσικά αντικείμενα, δηλαδή βρίσκεται στη φύση, αλλά για να φτάσει κανείς στην αλήθεια χρειάζεται τη συναίνεση και το πέρασμα της αλήθειας στην κοινωνική κατασκευή της μέσω της ανθρώπινης κατανόησης και διερεύνησης της φύσης των αντικειμένων (Stillman, 1995: 235, 236).

Απαριθμώντας εν συντομία τις βασικές διαφορές και τα βασικά κοινά χαρακτηριστικά των δύο αυτών γλωσσικών σχημάτων, αναδείχθηκαν δύο κύρια ανταγωνιστικά πρότυπα φιλοσοφικών γλωσσών, τα οποία αναπτύχθηκαν περίπου στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Ο ανταγωνισμός μεταξύ του Hobbes και του Wilkins για την εδραίωση μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας είναι πρωτίστως βασισμένος στην διακριτή αντίληψη τού τι ακριβώς είναι κατάλληλη και τι ακατάλληλη γλώσσα. Η μελέτη αυτού του ανταγωνισμού μας βοηθάει να αναγνωρίσουμε τους ποικίλους τρόπους και τις ιδιαίτερες συνθήκες υπό τις οποίες ένα πολύ συγκεκριμένο είδος γνώσης σταδιακά ξεκίνησε να διαμορφώνει τα ειδικά χαρακτηριστικά του.

Κομμάτι της παραδοσιακής ιστοριογραφίας, κυρίως στο τέλος του 20^{ου} αιώνα, θεωρεί το *Essay* του Wilkins το μεγαλύτερο αλλά και το τελευταίο έργο του *Κινήματος της Οικουμενικής Γλώσσας* (*Universal Language Movement*) ή αλλιώς του *Κινήματος της Τεχνητής Γλώσσας* (*Artificial Language Movement*), ενός κινήματος το οποίο απέτυχε να επιτελέσει τους σκοπούς του και τελικά παρήκμασε πριν το τέλος του 17^{ου} αιώνα. Συνήθως επισημαίνεται ότι η αδυναμία του κινήματος έγκειται στην προσπάθεια να περιλάβει όλη τη γνώση στη τεχνητή γλώσσα και τη δυσκολία να χρησιμοποιηθεί η γλώσσα αυτή στο σύνολό της (Subbiondo, 2007: 118-119). Για παράδειγμα, η Sidone Clauss στο άρθρο “John Wilkins' Essay Toward a Real Character: Its Place in the Seventeenth-Century Episteme” (1982) αναφέρει: “it is natural to wonder what made the *Essay*, until recently at least, such a famous failure?” (Clauss, 1982: 531). Ο ιστοριογραφικός αυτός ισχυρισμός εμφανίζεται και σε άλλα έργα όπως στο "Universal Language Schemes In seventeenth Century Britain" (1985), όπου ο David Cram επιχειρηματολογεί υπέρ της ύπαρξης του κινήματος μεταξύ του 1650 μέχρι και την παρακμή του περίπου το 1680. Σαφώς οι λόγιοι του 17^{ου} αιώνα, απέτυχαν να εδραιώσουν μία τέτοια τεχνητή φιλοσοφική γλώσσα η οποία θα εφαρμοζόταν

[185] “judging of Truth found, as to the Consequence of it, in respect of other things to be concluded from it, or to follow upon it [or] Importance or frivolousness”.

ολοκληρωτικά και καθολικά. Ωστόσο, όπως αναφέραμε στην αρχή του κεφαλαίου, ο όρος «κίνημα» δεν είναι κατάλληλος, για να χαρακτηρίσει την τάση της εποχής. Σαφώς προς τα τέλη του αιώνα τα έργα που εκδίδονται και αφορούν τη δημιουργία μιας τεχνητής ή/και φιλοσοφικής γλώσσας μειώνονται δραματικά, αλλά ούτε το γεγονός αυτό ούτε η απουσία καθολικής εφαρμογής των γλωσσικών αυτών σχημάτων μπορεί να χαρακτηριστεί ως αποτυχία του «κινήματος» (Jermolowicz, 2003: 60).

Ασφαλώς, κανένα από τα εγχειρήματα αυτά δεν χρησιμοποιήθηκε με τον τρόπο που προορίζονταν από τους ίδιους τους δημιουργούς τους. Ωστόσο, η τάση αυτή θα πρέπει να μελετηθεί ως ένα ισχυρό ιστορικό τεκμήριο προς μία οργανωμένη προσπάθεια για τη μελέτη και την εδραίωση μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, η οποία δίνει ιδιαίτερη σημασία στον τρόπο που ορίζεται η πραγματικότητα. Η Barbara Shapiro επισημαίνει ότι η ενασχόληση με τη συστηματοποίηση και τη μετάδοση της «επιστημονικής» γνώσης μπορεί να οδήγησε στην αποτυχία της οικουμενικής γλώσσας, αλλά συνέβαλε καθοριστικά στην επιτυχία της Royal Society (Shapiro, 1969: 223).

Η μελέτη της ποικιλομορφίας τόσο στις προτεινόμενες φιλοσοφικές γλώσσες καθεαυτές όσο και στα πολιτικά, θρησκευτικά και φιλοσοφικά κοσμοείδωλα που κάθε μία από αυτές τις γλώσσες αντανακλούν, μπορεί να προσφέρει στην ευρύτερη μελέτη για τη διαμόρφωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της νέας φυσικής φιλοσοφίας. Συγκεκριμένα, η μελέτη του έμμεσου ανταγωνισμού που αναπτύσσεται μεταξύ του Wilkins και του Hobbes με επίκεντρο τα διακριτά γλωσσικά φιλοσοφικά τους σχήματα, μπορεί να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο αναπτύχθηκε ο ευρύτερος ανταγωνισμός μεταξύ του Hobbes και των πρώτων μελών της Royal Society, εστιάζοντας στη διαμόρφωση των ορίων μεταξύ των πραγμάτων που μπορούν φιλοσοφικά να ειπωθούν και των πραγμάτων που δεν μπορούν φιλοσοφικά να ειπωθούν. Τα κριτήρια αυτής της διάκρισης βρίσκονται πρωτίστως στο επίπεδο της γλώσσας και αντανακλώνται στον τρόπο με τον οποίο οι λόγιοι εκφέρουν τη γλώσσα αυτή.

Με αυτό τον τρόπο η διερεύνηση της κατάλληλης γλώσσας από κοινού με τη διερεύνηση της κατάλληλης μεθόδου είναι οι δύο βασικοί πυλώνες της ιστορικής έρευνας με επίκεντρο τη νέα φιλοσοφία· μιας φιλοσοφίας, η οποία μέσω οικειοποιήσεων και αποκλεισμών ψάχνει τρόπους με σκοπό να εδραιωθεί σε ένα πλαίσιο πολιτικών, θρησκευτικών και πνευματικών ταραχών του 17^{ου} αιώνα. Μέσα από αυτό το ιστορικό, κοινωνικό, πνευματικό και γλωσσικό πλαίσιο λίγα χρόνια μετά τη συζήτη-

ση περί της κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, στις 5 Ιουλίου το 1687, ο Isaac Newton δημοσιεύει τα *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*, όπου διατυπώνει για πρώτη φορά τον νόμο της παγκόσμιας έλξης, μιας δύναμης που δρα από απόσταση.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ, ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΑ ΠΕΔΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΠΕΡΙΚΕΙΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ

5.1. Η Έννοια της Δύναμης στην Ιστορία των Επιστημών του 17ου αιώνα

Στις 5 Ιουλίου του 1687, ο Isaac Newton δημοσιεύει το έργο του *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*, στο οποίο διατυπώνει για πρώτη φορά τον νόμο της παγκόσμιας έλξης, μιας βαρυτικής δύναμης (*gravitating force*, Newton, 1729: 220) η οποία δρα από απόσταση. Ως γνωστό, στη σκέψη του Newton η δύναμη δεν είναι μία συμπαγής έννοια. Αντιθέτως, ο Άγγλος μαθηματικός και φυσικός φιλόσοφος δίνει δύο διαφορετικές απαντήσεις στο οντολογικό πρόβλημα της δύναμης, και την προσεγγίζει με διαφορετικό τρόπο στα έργα του, *Principia* (1687) και *Opticks* (1704).[186]

Στο παρόν κεφάλαιο θα εστιάσουμε στο γεγονός ότι η δημοσίευση των *Principia*, είναι το ιστορικό συμβάν που σηματοδοτεί την υλοποίηση μιας εννοιολογικής μετατόπισης, η οποία είχε ήδη αρχίσει να διαμορφώνεται από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα και η κορύφωσή της εντοπίζεται από τα μέσα του ίδιου αιώνα και έπειτα· πρόκειται για μία εννοιολογική μετατόπιση από τη μηχανοκρατική δράση της έννοιας της δύναμης στη δράση της από απόσταση. Ο βασικός ισχυρισμός που θα υποστηριχθεί στο πλαίσιο αυτής της μελέτης είναι ότι με τη δημοσίευση των *Principia*, εμφανίζεται για πρώτη φορά στο δημόσιο λόγο του 17^{ου} αιώνα μία έννοια της δύναμης η οποία δρα από απόσταση. Μία έννοια της δύναμης, η οποία ανεξάρτητα από τη διαδικασία αποδοχής της από τη φιλοσοφική κοινότητα της εποχής, θεωρείται από τον δημιουργό της, και διακεκριμένο μέλος της Royal Society Isaac Newton,[187] φιλοσοφικά κατάλ-

---

186 Λόγου χάριν, στα *Principia* ο Newton αναφέρει ότι προτείνει μία αφηρημένη (abstract) έννοια της δύναμης η οποία επιτρέπει τη μαθηματική διατύπωση της, και δεν υπονοεί οτιδήποτε σχετικά με το φιλοσοφικό status και τις αιτίες της. Βλ. Encyclopedia of the scientific revolution, 2000: 370· Gabbey, 1971: 10.

187 Ο Newton γίνεται μέλος της Royal Society το 1672.

ληλη για να διατυπωθεί στη δημόσια σφαίρα, σε μία περίοδο, όπου ο πνευματικός κόσμος της Αγγλίας είναι ιδιαιτέρως ευαίσθητος απέναντι στη γλώσσα και στον τρόπο χρήσης της. Βεβαίως, αυτό το γεγονός δεν είναι μία μεμονωμένη πράξη, ένα δείγμα της ευφυΐας και διορατικότητας του Newton, ούτε συντελείται ακαριαία. Αντιθέτως, αντανακλά τις πνευματικές, γλωσσικές, πολιτικές και θρησκευτικές συνθήκες του ταραχώδη Αγγλικού 17ου αιώνα.

Η παρούσα μελέτη τοποθετεί την εννοιολογική αυτή μετατόπιση της δύναμης, στο ιστορικό και γλωσσικό πλαίσιο των πνευματικών διαμαχών της Αγγλίας, στα μέσα κυρίως, του 17ου αιώνα. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι πνευματικές και ιδεολογικές διαμάχες στα μέσα του αιώνα, λειτουργούν ως «πνευματικό εργαστήριο» εντός του οποίου βασικές φυσικές φιλοσοφικές έννοιες επαναπροσδιορίζονται και επανεντάσσονται στη φυσική φιλοσοφική γλώσσα ως κατάλληλες. Μέσα από τη «διαμάχη» μεταξύ του Thomas Hobbes και του John Wilkins - βασικού εκπροσώπου της κατεύθυνσης που ακολουθούν τα πρώτα μέλη της Royal Society όσον αφορά την καταλληλότητα της φυσικής φιλοσοφικής γλώσσας -, θα εξετάσουμε την «εννοιολογική διαμάχη» μεταξύ των σημασιολογικών πεδίων της δύναμης. Με άλλα λόγια η παρούσα μελέτη, θα διερευνήσει τη διαμόρφωση της έννοιας της δύναμης, όπως αυτή αναδύεται μέσα από τις εσωτερικές συνδέσεις οι οποίες αναπτύσσονται εντός ενός αριθμού σημασιολογικών πεδίων. Σκοπός αυτού του κεφαλαίου, λοιπόν, είναι να δώσει έμφαση στις διακριτές και πιθανώς αντικρουόμενες εννοιολογήσεις των όρων που εμπλέκονται στα σημασιολογικά πεδία της έννοιας δύναμη (force/power) και που εντοπίζονται στα έργα των δύο λογίων, αλλά και άλλων λογίων της εποχής (όπως ο Hooke, ο Boyle, ο Sprat, ο Glanvill), με απώτερο στόχο να διερευνήσει τις πιθανές απαντήσεις στο ερώτημα: πώς τελικά η έννοια της νευτώνειας βαρυτικής δύναμης, μιας δύναμης η οποία δρα από απόσταση, μπορεί να διατυπωθεί ως φιλοσοφικά κατάλληλη μέσα σε ένα μηχανοκρατικό πλαίσιο παθητικών κρούσεων;

Ωστόσο, προτού απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, θα πρέπει να διερευνήσουμε το ερώτημα σχετικά με την εννοιολογική μετατόπιση της έννοιας της δύναμης στη διαχρονία της. Ασφαλώς, η έννοια της δύναμης δεν είναι μία έννοια που κάνει για πρώτη φορά την εμφάνιση της στον 17ο αιώνα. Αντιθέτως, πριν καταλήξει στον 17ο αιώνα, η έννοια διαγράφει μία πορεία, η οποία πηγαίνει πίσω στην αρχαιότητα. Στην συνέχεια ξεκινώντας μία σύντομη αναφορά στους σημαντικότερους σταθμούς της πο-

ρείας της έννοιας της δύναμης, η σύντομη παρουσίαση που ακολουθεί θα εστιάσει το ενδιαφέρον της στον 17^{ο} αιώνα.

5.1.1. Μία σύντομη μελέτη στη διαχρονία της Έννοιας της Δύναμης

Στη διαχρονία της, η έννοια της δύναμης έχει μία μακρά παράδοση που ξεκινά από την αριστοτελική σκέψη. Συγκεκριμένα, στα *Φυσικά* στο βιβλίο 7, ο Αριστοτέλης παρουσιάζει δύο αρχές βάσει των οποίων εξηγεί την κίνηση ή την αλλαγή της. Χρησιμοποιώντας έναν οντολογικά διακριτό υποκινητή, ο οποίος θα βρίσκεται συνεχώς σε επαφή με το κινητό, η αριστοτελική θεωρία θα παρουσιάσει την κίνηση ως κάτι το οποίο συνεχώς αναγεννιέται. Η πρώτη αρχή, λοιπόν, (ιστοριογραφικά γνωστή ως O-MAM: Omne quod Movetur ab Aliquo Movetur) δηλώνει ότι οτιδήποτε κινείται θα πρέπει να κινείται από κάτι, ή αλλιώς, κάθε κίνηση χρειάζεται μία αιτία, ενώ η δεύτερη αρχή (MMS: Movens et Motum sunt Simul), δηλώνει ότι η έναρξη της κίνησης ενός πράγματος βρίσκεται πάντα μαζί με αυτό που κινείται, χωρίς την ύπαρξη κάποιου ενδιάμεσου μεταξύ τους (Sarnowsky, 2008: 123).

Στην ύστερη αρχαιότητα, ο Αλεξανδρινός φιλόσοφος του 6^{ου} αιώνα Ιωάννης Φιλόπονος, προσπαθώντας να λύσει το πρόβλημα της αντιπερίστασης, απορρίπτει την αριστοτελική άποψη περί εμπλοκής του «μέσου» στην κίνηση και επαναπροσδιορίζει το ρόλο του σε αυτή, υποστηρίζοντας ότι το μέσο δεν διατηρεί, αλλά εμποδίζει την κίνηση. Έτσι, καταλήγει στην άποψη ότι ο αρχικός υποκινητής εγγράφει μία άυλη δύναμη (impressed force) στο κινητό, και όχι στο μέσο. Ωστόσο αυτή η δύναμη εφαρμόζεται σε αντίθεση με τη φυσική κίνηση των σωμάτων, τα οποία έχουν πάντα την τάση να πηγαίνουν προς το φυσικό τους τόπο, και έτσι κάποια στιγμή εξασθενεί λόγω της αντίστασης. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο υπόμνημα του στα *Φυσικά* του Αριστοτέλη, ο Φιλόπονος ουσιαστικά εκφέρει την πρώτη σημαντική αντίθεση στην αριστοτελική εξήγηση των φαινομένων της κίνησης. Η σκέψη του Φιλόπονου σχετικά με την έννοια της εντυπωμένης ή εγγεγραμμένης δύναμης (impressed force), όπως θα δούμε, θα είναι θεμέλιος λίθος στη σκέψη των φιλοσόφων της Δύσης του 14^{ου} αιώνα και έπειτα (Linberg, 2003: 429· Sarnowsky, 2008: 125-126).

Στη συνέχεια, οι αριστοτελικές αρχές της κίνησης εισέρχονται στον αραβικό κόσμο του 9ου και 10ου αιώνα με τη δράση μιας εσωτερικοποιημένης δύναμης (mail), κυρίως, μέσα από τα σχόλια του Ισπανού μουσουλμάνου Αβερρόη (Ibn Rushd, 1126-1198) και τα έργα του μουσουλμάνου Αβικέννα (Ibn-Sīnā, 980-1037). Μάλιστα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εσωτερικοποιημένη αυτή δύναμη (mail) που άνθισε στα κείμενα τους, στην ουσία, είναι μια εκδοχή της εντυπωμένης δύναμης του Φιλόπονου. Έπειτα, και μέσα από αυτή τη διαδρομή, οι αριστοτελικές αρχές θα φτάσουν στην Δύση του 14ου αιώνα με τη συμβολή των σχολαστικών φιλοσόφων και την «παρισινή σχολή», για να καταλήξουν στις πνευματικές και ιδεολογικές καινοτομίες του 17ου αιώνα (Linberg, 2003: 307-314).

Εν συντομία, η σχολαστική έννοια της ενώθησης (impetus), η οποία ιστοριογραφικά θεωρείται και αυτή μια παραλλαγή της εντυπωμένης δύναμης, ήρθε ως εναλλακτική λύση για την ερμηνεία των φυσικών φαινομένων, τα οποία η αριστοτελική παράδοση δεν μπορούσε να ερμηνεύσει ικανοποιητικά, όπως για παράδειγμα, των μαγνητικών κινήσεων, της κίνησης του βλήματος και της ελεύθερης πτώσης. Μολονότι δεν εμφανίζεται με τη μορφή ενός συμπαγούς ρεύματος, η θεωρία της ενώθησης έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη σκέψη των σχολαστικών φιλοσόφων και εδραιώθηκε για την ερμηνεία των φυσικών φαινομένων που σχετίζονται με την κίνηση.

Για τους φιλόσοφους του Παρισιού του 14ου αιώνα, πολλές φορές η ενώθηση (impetus) θεωρείται συνώνυμη του βάρους που έχει ένα σώμα. Στα πλαίσια αυτής της παράδοσης, παρά το γεγονός ότι οι εμφανίσεις του βάρους και της ενώθησης σε ένα σώμα διαφέρουν, στην ουσία, οι δύο έννοιες ταυτίζονται αφού από κοινού θεωρούνται η αιτία της κίνησης του σώματος. Σε αυτά τα πλαίσια η ενώθηση είναι μία εσωτερικοποιημένη κινητήρια δύναμη. Με άλλα λόγια, η ενώθηση είναι το αποτέλεσμα της δύναμης που ασκείται σε ένα σώμα (vis impressed), το οποίο απαιτείται για να υπερισχύσει της αντίστασης του σώματος στην κίνηση, όταν αυτή η αρχική δύναμη πάψει να υπάρχει στο σώμα (Boudri, 2002: 51-53). Για παράδειγμα, στη σκέψη ενός από τους κύριους εκπροσώπους της σχολής του Παρισιού, του Jean Buridan (1295-1358), η κίνηση του βλήματος θεωρείται ότι δημιουργείται από ένα είδος εντυπωμένης δύναμης, η οποία δίδεται από το κινούν στο κινούμενο σώμα και μειώνεται σταδιακά συναρτήσει της αντίστασης. Στα πλαίσια αυτά, μία ανανεωμένη αριστοτελική έννοια του impetus αρχίζει να εδραιώνεται στην Δύση. Ασφαλώς, δεν θα πρέπει να θεωρήσουμε ομοιογενή τη σκέψη των φιλοσόφων της σχολής του Παρισιού, όπως ο Jean Buridan,

ο Αλβέρτος της Σαξονίας, ο Nicole Oresme κ.ά. Ωστόσο, ακόμη και με τις διαφοροποιήσεις τους, οι θεωρίες τους, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν είτε εναλλακτικά είτε συμπληρωματικά, φέρνουν στην επιφάνεια μία νέα έννοια της ενώθησης (impetus) με αριστοτελικές ρίζες, και η οποία μεταφέρεται στα Πανεπιστήμια της Δύσης μέσω της εκπαιδευτικής και φιλοσοφικής τους δράσης.

17ος αιώνας: Ο αιώνας των εννοιολογικών επαναστάσεων

Παραδοσιακά, ο 17ος αιώνας, ευρύτερα γνωστός ως ο «μακρύς αιώνας» της επιστημονικής επανάστασης, αναφέρεται στην ευρύτερη περίοδο από τον Copernicus στον Newton (χονδρικά από το 1500 στο 1700, δηλαδή, ουσιαστικά περιλαμβάνει δύο αιώνες) και θεωρείται μία από τις σημαντικότερες ιστοριογραφικές κατηγορίες στο πεδίο της ιστορίας των επιστημών (Osler, 2000: 3). Όπως θα δούμε αναλυτικότερα στην πορεία, μολονότι τις τελευταίες δεκαετίες αμφισβητείται η ύπαρξη ενός τέτοιου συνεκτικού ιστορικού φαινομένου, στη διάρκεια του 17ου αιώνα αδιαμφισβήτητα συντελούνται για πρώτη φορά μία σειρά από πνευματικές αναθεωρήσεις και καινοτομίες. Μέσα από το πνευματικό, ιδεολογικό και θρησκευτικό πλαίσιο του 17ου αιώνα, είτε σταδιακά είτε ραγδαία, υλοποιείται το πέρασμα από τον πεπερασμένο αριστοτελικό κόσμο στο άπειρο νευτώνειο σύμπαν, μαθηματικοποιούνται και μηχανικοποιούνται τα φυσικά φαινόμενα, η έννοια του φυσικού και μαθηματικού νόμου λαμβάνει κεντρικό χαρακτήρα στην ερμηνεία των φαινομένων αυτών, και το πείραμα έρχεται να παίξει καθοριστικό ρόλο στην αξιολόγηση των επιστημονικών θεωριών (Osler, 2000: 11). Ωστόσο, όπως ο Daniel Garber και η Sophie Roux αναφέρουν στο πρόσφατο έργο τους *The Mechanization of Natural Philosophy* (2012), η επιστημονική επανάσταση, αν υπήρξε ποτέ, δεν μπορεί να περιορισθεί στην απόρριψη του Αριστοτελισμού, την υπερτίμηση των μηχανών και την ανάδυση της μηχανικής και του πειράματος. Αντιθέτως, η διαδικασία αντικατάστασης της αριστοτελικής θεωρίας του υλομορφισμού από τη σωματιδιακή θεωρία της ύλης (corpuscular theory of matter) όπου τα άτομα της ύλης υπακούουν τους νόμους της κίνησης,[188] ενέχει ένα πλήθος ιδεολογικών εντάσεων, αλλά και φιλοσοφικών πολεμικών μεταξύ της μαθηματικής περιγραφής των φαι-

[188] Ενδεικτικά, βλ. Manning et all, 2012.

νομένων, της σωματιδιακής τους φύσης και της εμπειρικής τους διερεύνησης (Garber, Roux, 2012: xiv). Σε αυτό το ιδεολογικό, γλωσσικό και πνευματικό πλαίσιο, συντελείται η εννοιολογική μετατόπιση της δύναμης, μία εννοιολογική μετατόπιση από τη μηχανοκρατική της δράση, στη δράση από απόσταση.

Στη διαχρονία της, η έννοια της δύναμης (force, power) έχει ταυτιστεί με μία ποικιλία φυσικών φαινομένων που κατά καιρούς συνδέθηκαν με τις έννοιες ενώθηση (impetus), ορμή (momentum), δύναμη (virtue) και τάση (endeavour). Βεβαίως, η εννοιολογική μετατόπιση της δύναμης από το πλαίσιο των μηχανοκρατικών κρούσεων στο επίκεντρο της νευτώνειας μηχανικής και του πειραματισμού, δεν ήταν αυταπόδεικτη. Αντιθέτως, η υλοποίηση μιας σειράς από εννοιολογικές διακρίσεις, όπως της αδράνειας (inertia) και της αιτίας της επιτάχυνσης (cause of acceleration), της ορμής (momentum), της ενώθησης (impetus), της δύναμης εξ επαφής (impact force) και της δύναμης από απόσταση (force at a distance), ενέχει τις ιδεολογικές, εννοιολογικές και πνευματικές διαμάχες που τις ανέδειξαν (Boudri, 2002: 32).

Όπως είναι γνωστό, η δύναμη αυτή καθεαυτήν δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή από τις αισθήσεις μας, μιας και μόνο μέσα από τις αλλαγές που συμβαίνουν στον υλικό κόσμο μπορούμε να αντιληφθούμε τις δράσεις της. Ως εκ τούτου και λόγω μιας ποικιλίας σύνθετων παραγόντων, το πέρασμα της από τις μηχανοκρατικές κρούσεις στο επίκεντρο της νευτώνειας μηχανικής, δεν ήταν κάτι το σαφές και το καθορισμένο κατά τον 17^{ο} αιώνα.

Οι έννοιες του impetus και της εντυπωμένης δύναμης, όπως είδαμε, εισέρχονται στον 16^{ο} αιώνα διατηρώντας σε ένα βαθμό τις ρίζες τους με τον αριστοτελισμό. Ωστόσο από τον 16^{ο} αιώνα και έπειτα, συνεχίζουν σταδιακά να χάνουν το αρχικό τους νόημα και επανεννοιολογούνται. Στο νέο μηχανοκρατικό πλαίσιο η έννοια της ενώθησης συνδέεται στενά με την έννοια της κρούσης των σωμάτων και τη μεταφορά της κίνησης από το ένα σώμα στο άλλο, χάνοντας σταδιακά κάθε σχολαστικιστική διάσταση της εγγεγραμμένης δύναμης. Είναι η εποχή που η κοπερνίκεια θέαση του κόσμο κάνει την εμφάνιση της. Κατά τη μακρά διαδικασία της αποδοχής της ηλιοκεντρικής θεωρίας του Κοπέρνικου, η έννοια του impetus παίζει σημαντικό ρόλο, αφού καλλιεργεί τις συνθήκες για τη δυνατότητα κίνησης της μέχρι τότε αριστοτελικής ακίνητης Γης. Ωστόσο, η αποδοχή της ηλιοκεντρικής θεωρίας, δε σήμαινε και την αυτόματη αποδοχή των νέων φυσικών φιλοσοφικών λύσεων και των εννοιολογικών φορτίων που αυτές ενέχουν. Για παράδειγμα, ο Giordano Bruno επιμένει στην προώ-

θηση της ηλιοκεντρικής θεωρίας, ωστόσο χρησιμοποιεί μόνο υπόρρητα την έννοια της ενώθησης (impetus), αφού αναφέρεται στην ύπαρξη μιας δύναμης όμοια με εκείνη της έννοιας της ενώθησης, αλλά χωρίς να περιγράφει την κίνηση των σωμάτων και τη διαδικασία της μεταφοράς της δύναμης αυτής (Sarnowsky, 2008: 139).

Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, ο Galileo είναι, φυσικά, εξοικειωμένος με τις εννοιολογικές διαφοροποιήσεις που έχουν συντελεστεί στην έννοια της δύναμης, ενώ στο πρώιμο έργο του ασπάστηκε την έννοια της ενώθησης (impetus) – όπως είδαμε, μία έννοια που κυριαρχεί στη φιλοσοφία από τον 14^{ο} αιώνα και έπειτα. Ο Galileo ήδη από τα πρώιμα χρόνια της πανεπιστημιακής του καριέρας στην Πίζα, απορρίπτει την αριστοτελική φυσική θεμελίωση στο σύνολό της, αλλά και συγκεκριμένα την αριστοτελική εξήγηση της κίνησης του βλήματος. Όπως και άλλοι στο παρελθόν, επισημαίνει ότι η εντύπωση της κινούμενης δύναμής δεν μπορεί να τοποθετείται στο μέσο. Αντιθέτως, τοποθετεί μία εντυπωμένη δύναμη τόσο στη φυσική όσο και στην εξαναγκασμένη κίνηση, και συγκρίνει την κινητήρια δύναμη με μία ποιότητα, όπως η θερμότητα, η οποία μπορεί να διαγράφεται διαδοχικά χωρίς την παρουσία του υποκινητή. Πρόκειται για μία υπόθεση, η οποία τον βοηθά να αποφανθεί ότι ένα κινούμενο σώμα δεν μπορεί να επιταχυνθεί από μόνο του, αλλά καθορίζεται από το βάρος του, όπως και τα σώματα σε ελεύθερη πτώση δεν μπορούν να επιταχυνθούν από εξωγενή δύναμη. Η πρώιμη θεωρία της κίνησης του Galileo, δεν έχει πολλά κοινά με τις σχολαστικές θεωρίες, ενώ διατηρώντας την έννοια της impressed force αφήνει εκτός όλες τις οντολογικές προϋποθέσεις του αριστοτελικού πλαισίου (Sarnowsky, 2008: 140-141).

Η θεμελίωση και η αποδοχή της κοπερνίκειας θεωρίας προϋποθέτει την ύπαρξη μιας νέας αντίληψης για την κίνηση. Έτσι, η αφοσίωση του στο κοπερνίκειο αστρονομικό σύστημα, οδηγεί τον Galileo να τοποθετήσει, για πρώτη φορά, το πρόβλημα της δύναμης σε ένα νέο πλαίσιο. Κυρίως μέσα από το ύστερο έργο του Galileo, και με την απόρριψη της άποψης ότι κάθε σώμα σε κίνηση απαιτεί την συνεχή δράση ενός υποκινητή, η έννοια της κίνησης, για πρώτη φορά, αποσυνδέεται από την έννοια της δύναμης. Μέσα από αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, ξεκινά μία νέα περίοδο αναθεώρησης των δύο αυτών εννοιών (Westfall, 1971: 3-4). Επιπλέον, στη σκέψη του Galileo η έννοια της αδράνειας (inertia) είναι κεντρικής σημασίας, και η άποψη ότι κάθε κινούμενο σώμα θα συνεχίσει να κινείται με ομαλή κυκλική κίνηση, ωσότου να ασκηθεί κάποια εξωτερική δύναμη για να τη μεταβάλλει, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην επί-

λυση των διαφόρων προβλημάτων που προέκυψαν από την κοπερνίκεια υπόθεση (Westfall, 1971: 22-26).

Στη σκέψη του Galileo δεν υπάρχει μία ρητά προσδιορισμένη και συνεκτική έννοια της δύναμης, ενώ η εντυπωμένη έννοια της δύναμης (impressed force) διατηρεί μέρος του εννοιολογικού φορτίου της ενώθησης (impetus), όπως αυτή εμφανίζεται στα έργα των διανοητών του Μεσαίωνα (Gabbey, 1971: 17). Όμως η ασάφεια αυτή, δεν πρέπει να θεωρηθεί πρόβλημα. Αναλυτικότερα, ο Westfall στο έργο του *Force in Newton's Physics* υποστηρίζει ότι στο *Discorsi e dimostrazioni matematiche, intorno à due nuove Scienze* (1638) το χάος της ορολογίας που χρησιμοποιεί ο Galileo για να αναφερθεί στη δύναμη, στην ουσία, «εμπόδισε» την ανάδυση της έννοιας καθεαυτήν, και υπήρξε, αν και όχι καθοριστική, μία από τις συνιστώσες του προβλήματος (Westfall, 1971: 7). Αντιθέτως, στην παρούσα μελέτη ο ασαφής χαρακτήρας της έννοιας της δύναμης εκλαμβάνεται ως εγγενώς αναγκαία συνθήκη κατά την περίοδο διαμόρφωσης της, ενώ παράλληλα αντανακλά και καταγράφει αυτή τη διαδικασία. Όπως αναφέρει ο Reinhart Koselleck, η ασαφής φύση των εννοιών είναι προϋπόθεση για την μελέτη τους. Κατά την άποψή του, μία βασική έννοια συνδυάζει πολλαπλές εμπειρίες (experiences) και προσδοκίες (expectations) με τέτοιο τρόπο που είναι απαραίτητη για τη διαμόρφωση των πιο σημαντικών ζητημάτων της εποχής τους. Γι αυτό το λόγο, οι βασικές έννοιες είναι ιδιαιτέρως περίπλοκες, είναι πάντα αμφιλεγόμενες και αμφισβητήσιμες (Koselleck, 1996: 64).[189]

Η ασάφεια αυτή, λοιπόν, συναντάται στα έργα του Galileo με ιδιαίτερο τρόπο. Για παράδειγμα, είναι γνωστό ότι ο Galileo στο *Discorsi* κάνει χρήση ποικίλων εννοιών, οι οποίες πολλές φορές χρησιμοποιούνται με ετερόκλητο τρόπο, για να αποδώσουν ένα είδος δύναμης που συναντάται στα φυσικά φαινόμενα. Για παράδειγμα, στη σκέψη του Galileo οι διάφορες εννοιολογήσεις της δύναμης αναπτύσσουν σχέσεις κυρίως με τους όρους «δύναμη» (forza), «ορμή» (momento), «ενώθηση» (impeto). Αναλυτικότερα, με τη χρήση του όρου "forza" (από το λατινικό fortis), ο Galileo αναφέρεται σε εκείνο το είδος δύναμης (ως φυσικό αντικείμενο) η οποία σχετίζεται με τη φυσική προσπάθεια που εφαρμόζει κάποιος, λόγου χάριν, για να σηκώσει ένα βάρος. Όταν ο Galileo μελετά τις αρχές των ταχυτήτων και αναφέρεται στο μοχλό, προτείνει τη σύνδεση της έννοιας της δύναμης, η οποία εφαρμόζεται στο μοχλό με την έννοια

189 Βλ. πρώτο μέρος.

της δύναμης της κίνησης. Επιπλέον, ο όρος “momento” και ο όρος “impeto” χρησιμοποιήθηκαν εναλλακτικά από τον Galileo, για να εκφράσουν την δύναμη (forza) που έχει ένα σώμα το οποίο βρίσκεται σε κίνηση (Westfall, 1971: 11).

Πολλές φορές στην προσπάθεια του να μετρήσει το momento, ο Galileo συγκρίνει τη δύναμη της πρόσκρουσης, ενώ σε άλλα σημεία χρησιμοποιεί τον όρο “forza”, για να αποδώσει τις ωθήσεις που μπορούν να παράξουν μία δοθείσα ορμή (momento). Παράλληλα, στο πρώιμο έργο του *De Motu* (γράφτηκε το 1580, αλλά δημοσιεύθηκε το 1687), αλλά και καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής του, ο Galileo αντιλαμβάνεται την εξαναγκασμένη κίνηση ως την αντίθεση της φυσικής κίνησης, δηλαδή ως μία βίαιη κίνηση, η οποία ενέχει ένα είδος εντυπωμένης δύναμης που με τη σειρά της προσπαθεί να διατηρήσει όσο το δυνατόν περισσότερο το σώμα έξω από τη φυσική του θέση. Συμπληρωματικά, ο Galileo χρησιμοποιεί εξίσου τον όρο “forza”, όταν αναφέρεται στην δύναμη της αλήθειας και τη δύναμη του λόγου (Westfall, 1971: 18-29, 526-529).

Στη μελέτη του σχετικά με τη φυσική τάση των βαρέων σωμάτων να κινούνται προς τα κάτω με σταθερή επιτάχυνση, ο Galileo κατάφερε να ποσοτικοποιήσει τις σχέσεις των φυσικών αυτών μεγεθών. Από τη σύγχρονη προνομιακή σκοπιά θέασης των πραγμάτων, μπορούμε να πούμε ότι αυτό τον απέτρεψε από το να αντιληφθεί την ελεύθερη πτώση ως ένα παράδειγμα της δράσης της δύναμης. Ωστόσο, στην πορεία ο Newton κατάφερε να δει την ελεύθερη πτώση ως ένα τέτοιο παράδειγμα, με αποτέλεσμα να αναπτύξει και να αποδώσει στον Galileo το δεύτερο νόμο της κίνησης, σύμφωνα με τον οποίο η μεταβολή της κίνησης είναι ανάλογη με το μέγεθος της ασκούμενης δύναμης και πραγματοποιείται προς την κατεύθυνση της ευθείας κατά την οποία εφαρμόζεται η δύναμη (Westfall 1971: 1, 8, 46).

Την ίδια περίπου περίοδο, ο γάλλος διανοητής René Descartes αλλάζει τον τρόπο με τον οποίο κάποιος θα πρέπει να σκέφτεται για την έννοια της κίνησης και κατ’ επέκταση την έννοια της ενώθησης (impetus). Μέχρι εκείνη την περίοδο, το κεντρικό ερώτημα που προσπαθούσαν να απαντήσουν οι φυσικοί φιλόσοφοι της εποχής αφορούσε τη διερεύνηση των αιτιών για τους οποίους ένα φυσικό αντικείμενο, για παράδειγμα μία πέτρα, συνεχίζει να κινείται για κάποια ώρα έπειτα από τον αποχωρισμό της από τον υποκινητή, για παράδειγμα το χέρι. Ωστόσο, με τον Descartes πραγματοποιείται μία ουσιώδης μεταστροφή στον τρόπο θέασης και προσέγγισης της κί-

νησης, όταν εκείνος επαναδιατυπώνει το ερώτημα ως εξής: *γιατί αυτό το φυσικό αντικείμενο δεν εξακολουθεί να κινείται για πάντα;* (Sarnowsky, 2008: 123).

Στον καρτεσιανικό δυϊσμό η φύση είναι αδρανής και δεν διαθέτει δικές της ενεργές δυνάμεις. Η ύλη είναι έκταση (res extensa), είναι απείρως διαιρετή και οι ιδιότητες της σχετίζονται με το σχήμα, το μέγεθος, και την κίνηση. Σε αυτό τον φυσικό κόσμο η αιτία της κίνησης, και της διατήρησης της συνολικής της ποσότητας στο σύμπαν είναι ο Θεός, ενώ η αιτία της συνέχισης της κίνησης είναι η αρχής της αδράνειας. Η ύλη απογυμνωμένη από κάθε ενεργή αρχή, δεν απαιτεί κανένα αίτιο, για να συνεχίζει να κινείται. Στη σκέψη του Descartes, όπως και στου Galileo, η κίνηση είναι κατάσταση και συνεχίζει να κινείται όσο δεν επενεργεί κανένας εξωτερικός παράγοντας, για να τη μεταβάλει. Μπορεί να μεταβιβαστεί από το ένα σώμα στο άλλο με την κρούση, ενώ, με βάση την αρχή της διατήρησης της συνολικής ποσότητας της κίνησης, η κίνηση καθεαυτήν παραμένει ακατάλυτη. Με άλλα λόγια, η έννοια της κρούσης (impact) σχετίζεται άμεσα με την έννοια της ορμής (momentum) και παίζει κεντρικό ρόλο στη διατύπωση του νόμου της διατήρησης της ποσότητας της κίνησης στο σύμπαν. Συγκεκριμένα, στη σκέψη του Descartes, η έννοια της ορμής (momentum) είναι το μέγεθος που μετρά την ποσότητα της κίνησης ενός σώματος, και αποδίδεται με τη μαθηματική σχέση της μάζας επί της ταχύτητας του σώματος· μία σχέση, η οποία θα παίξει καθοριστικό ρόλο στην διατύπωση της ζώσας δύναμης (vis viva, mv^2) από τον Leibniz, όπως εμφανίζεται στο έργο του *Discours de métaphysique* (1686), αλλά και στη μετέπειτα διαμάχη που αφορά αυτές τις δύο διατυπώσεις.[190] Επιπλέον, η κρούση είναι κεντρική έννοια στο φιλοσοφικό σύστημα του Descartes, και χρησιμοποιείται τόσο για να ερμηνεύσει κάθε κίνηση της ύλης στο φυσικό επίγειο κόσμο, όσο και στην ερμηνεία των κινήσεων των ουράνιων σωμάτων. Η ερμηνεία της κίνησης της ύλης σε φαινόμενα, όπως οι μυστηριώδεις μαγνητικές δυνάμεις, αλλά και η κίνηση των πλανητών γύρω από τον ήλιο, βασίζεται στις κρούσεις των σωματιδίων της ύλης παρασυρόμενα από στροβίλους ύλης, μέσα σε ένα κόσμο χωρίς κενό χώρο (plenum), με τη συνολική ποσότητα της κίνησης αυτής να διατηρείται (Westfall, 1971: 47).

---

190 Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Thomas L. Hankins (1965), "Eighteenth-Century Attempts to Resolve the Vis viva Controversy", Isis, 56/3, 281-297; Carolyn Iltis, (1971), "Leibniz and the Vis Viva Controversy", Isis, 62/1, 21-35; (1973) "The Decline of Cartesianism in Mechanics: The Leibnizian-Cartesian Debates", Isis, 64/3, 356-373.

Η έννοια της δύναμης μέσα από το πλήθος των καρτεσιανών κατηγοριών της ουσίας, των χαρακτηριστικών, των ιδιοτήτων, του τρόπου και της αιτίας είναι δύσκολο να ερμηνευτεί. Με εξαίρεση τις δυνάμεις πρόσκρουσης, πολλές φορές έχει θεωρηθεί ότι το φιλοσοφικό σύστημα του Descartes έχει απογυμνωθεί από κάθε μορφή δύναμης. Ωστόσο, ο όρος "force" εμφανίζεται σε μεγάλη αφθονία στο έργο του Descartes. Στο μεγαλύτερο μέρος των εμφανίσεών της, η έννοια της δύναμης συναντάται με ποσοτικούς όρους, και σε σχέση με την κίνηση και την κρούση. Ουσιαστικά, η μέτρηση της κίνησης με ποσοτικούς όρους, επέτρεψε την ανάδυση μιας έννοιας της δύναμης, η οποία είναι κατανοητή σε σχέση με την κίνηση της ύλης καθεαυτήν και με το βάρος του κινούμενου σώματος. Επιπλέον, ο όρος «δύναμη» (le moindre force, vis movens, vis corpus movendi) χρησιμοποιείται, για να δηλώσει ότι εισάγει το σώμα σε κίνηση. Παράλληλα, ο γάλλος διανοητής θεωρεί ότι ένα σώμα σε κίνηση έχει τη «δύναμη» να συνεχίζει την κίνηση του, και ένα σώμα σε ηρεμία έχει τη «δύναμη» να παραμείνει σε ηρεμία. Και πάλι, λοιπόν, η έννοια της δύναμης σχετίζεται άμεσα με την έννοια της κίνησης της ύλης, και βρίσκεται σε αναλογία με το μέγεθος και το βάρος του σώματος σε κίνηση (Westfall, 1971: 529-530).

Επιπλέον, όπως και στην περίπτωση του Galileo όπου η έννοια της δύναμης σχετίζεται συχνά με την υπέρβαση της αντίστασης, όπως σε περιπτώσεις ισορροπίας, στη σκέψη του Descartes μία άλλη χρήση της δύναμης σχετίζεται με τα προβλήματα της στατικής. Τον 17^{ο} αιώνα, η έννοια της στατικής δύναμης συχνά εμπλέκεται στην ερμηνεία αντίστοιχων φυσικών φαινομένων. Έτσι και ο Descartes, χρησιμοποιεί τη δύναμη ενός σώματος, για να αποδώσει την απομάκρυνσή του από το κέντρο της κυκλικής κίνησης, δηλαδή, μιας κίνησης, η οποία ακόμη θεωρείται μια μορφή ισορροπίας (Westfall, 1971: 73). Με άλλα λόγια, η έννοια της δύναμης δεν έχει αποκτήσει ακόμη καθορισμένο περιεχόμενο, εκτός βέβαια από την περίπτωση της στατικής δύναμης που ακολουθεί μία μακρά παράδοση και διατρέχει σχεδόν ολόκληρο τον 17^{ο} αιώνα. Η ποικιλομορφία των εννοιολογήσεων του όρου «δύναμη» (force) είναι εμφανής σε όλη την έκταση του φιλοσοφικού έργου του γάλλου διανοητή. Σε κάθε περίπτωση, ο Descartes χρησιμοποιεί την έννοια της δύναμης με ασαφή τρόπο, περιλαμβάνοντας σχεδόν κάθε είδους δύναμης. Κάποιες φορές ακόμη, χρησιμοποιεί την έννοια δύναμη (virtues ή forces), για να αναφερθεί στον τρόπο που αντιλαμβάνεται τη ψυχή. Ενώ σε άλλες περιπτώσεις, τον χρησιμοποιεί για να αποδώσει κάτι όμοιο με αυτό που αργότερα θα ονομαστεί ενέργεια (Westfall, 1971: 531-534).

Έτσι, προσπαθώντας, λοιπόν, να βρει απαντήσεις στο ερώτημα σχετικά με τη διατήρηση της κίνησης, όταν ένα σώμα αποχωρίζεται από τον υποκινητή του, ο Descartes επιλύει βασικά προβλήματα της εποχής του. Σε έναν κόσμο γεμάτο ύλη, όπου η δύναμη της πρόσκρουσης μεταξύ των σωματιδίων της ύλης κινεί τον κόσμο, η διατύπωση των δύο νόμων της φύσης («κάθε σώμα θα παραμείνει στην κατάσταση την οποία βρίσκεται μέχρι κάτι άλλο να την αλλάξει» και «κάθε σώμα, το οποίο κινείται, τείνει να συνεχίσει την κίνησή του σε ευθεία πορεία») τοποθετούν τα θεμέλια για τη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών αυτού του πεδίου που σε λιγότερο από μισό αιώνα θα ονομαστεί «Δυναμική». Η συστηματική ανάλυση που πραγματοποιεί ο Descartes στην κίνηση και στα φαινόμενα που σχετίζονται με την κίνησή του δίνει την δυνατότητα να χρησιμοποιήσει μία ποικιλία διαφορετικών εννοιολογήσεων που σχετίζονται με τον όρο «δύναμη».

Έτσι, ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, μέσα από το πλαίσιο της μαθηματικοποίησης της φύσης και της μηχανικοποίησης της φυσικής φιλοσοφίας, ο όρος «δύναμη» επανεννοιολογείται. Τόσο τον 16^{ο}, όσο και τον 17^{ο} αιώνα, όροι οι οποίοι φαίνονται αριστοτελικοί, όπως «ενώθηση» (impetus), «ορμή» (momentum), φυσική και βίαιη κίνηση, εξακολουθούν να υπάρχουν. Ωστόσο, πλέον έχουν αλλάξει εννοιολόγησεις, εσωτερικές συνδέσεις και φιλοσοφικό περικείμενο. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι μέσα από την έννοια του φυσικού, αλλά και του μαθηματικού νόμου, οι έννοιες της ενώθησης και της δύναμης αποκτούν νέες εννοιολογήσεις, ενώ εισέρχονται στο νέο, υπο διαμόρφωση, πλαίσιο του 17^{ου} αιώνα.

Για παράδειγμα, πλέον η έννοια της ενώθησης (impetus) συνδέεται περισσότερο με το κινούμενο σώμα, και όχι με το μέσο, ενώ θεωρείται αποτέλεσμα της κίνησης και όχι αίτιο αυτής, προσδίδοντας στην έννοια της δύναμης μία διάσταση περισσότερο κοινή με την έννοια της ώθησης (impulse). Επιπλέον, στη σκέψη του Galileo η έννοια του impetus επαναπροσδιορίζεται αναπτύσσοντας συνδέσεις με την έννοια της αδράνειας (inertia). Η κεντρική σημασία της έννοιας της αδράνειας στο κινηματικό φιλοσοφικό σύστημα του Galileo, αλλά και η θεωρία του σχετικά με την τοπική κίνηση, θεωρείται ότι έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην μετέπειτα εμφάνιση της ζώσας δύναμης (vis viva) του Leibniz.

Επιπλέον, στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, η έννοια της ορμής (momentum), η δύναμη της κρούσης (impact) και ο νόμος της διατήρησης της ποσότητας της κίνησης συγκρότησαν το επικρατέστερο μοντέλο για τη μηχανική, ενώ η προσέγγιση της δύνα-

μης στα πλαίσια της απλής μηχανής παρείχε τα μέσα για την ποσοτικοποίησή της. Μέχρι εκείνη την περίοδο, η δύναμη θεωρείται κάτι το βίαιο. Κύρια εφαρμογή της σχετίζεται με τη δύναμη της κίνησης των σωμάτων, αλλά και με την παράδοση της στατικής δύναμης. Αξίζει να αναφερθεί ότι η εννοιολογική σχέση της δύναμης με το φαινόμενο της έλξης, όπως για παράδειγμα της βαρύτητας, εμφανίζεται πολύ νωρίς και δεν πρόκειται για καινοτομία που εμφανίζεται μόνο στα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Ωστόσο, η σχέση αυτή αφορά αποκλειστικά τη στατική δύναμη και την αναλογία της με το βάρος των σωμάτων που κινούνται προς τα κάτω. Για παράδειγμα, ο ατομιστής Pierre Gassendi (1592-1655) θεωρεί ότι η γη, όπως και κάθε άλλο υλικό σώμα, έχει μία έμφυτη δύναμη (insita vis) με την οποία αντιστέκεται στο διαχωρισμό των μελών της. Παράλληλα αναφέρεται στο βάρος των ατόμων ως φυσική δύναμη (ipsa native Atomorum vis) και ως κινητήρια δύναμη (motrix suavis) (Westfall, 1971: 535-536).

Στα πλαίσια της ήδη εδραιωμένης μηχανοκρατίας, η έννοια της δύναμης των παθητικών κρούσεων μεταξύ τμημάτων της ύλης φαίνεται το καταλληλότερο φιλοσοφικά μοντέλο, για να αποδώσει τα αντίστοιχα φυσικά φαινόμενα. Ωστόσο, εκείνη την περίοδο, εναλλακτικές εννοιολογήσεις της δύναμης ενισχύουν τη συνέχιση της εννοιολογικής μετατόπισης που ήδη έχει ξεκινήσει από τις αρχές του αιώνα. Στα πλαίσια της Royal Society, ήδη μέσα από τη σκέψη των πρώτων μελών της, η έννοια της δύναμης περνά σε μία νέα περίοδο αναθεώρησης. Για παράδειγμα, ο John Wallis, ήδη μέλος της εταιρείας από τις πρώιμες συναντήσεις του 1645,[191] στο έργο του *Mechanica: sive de motu* (1670) παρουσιάζει την πρώτη συστηματική θεωρία μηχανικής, που δημοσιεύεται στην Αγγλία πριν την έκδοση των *Principia*. Σε αυτό το έργο χρησιμοποιεί εκτενώς έννοιες, όπως momentum, impedimentum, vis motrix (κινητήρια δύναμη), vim resistendi (δύναμη αντίστασης), Potentiam efficiendi motum (δύναμη που παράγει κίνηση). Με τον όρο «ορμή» (momentum), αναφέρεται σε δύο διακριτές ποσότητες, την κινητήρια δύναμη (vis motrix) και το χρόνο (time), με τις οποίες η κίνηση είναι ανάλογη. Με τον όρο «εμπόδιο» (impedimentum) αναφέρεται στις ποσότητες αντίσταση (resistance) και απόσταση (distance), οι οποίες είναι αντιστρόφως ανάλογες στην κίνηση. Με τον όρο «κινητήρια δύναμη» (vis motrix) αναφέρεται στη δύναμη (power) που παράγει κίνηση (Potentiam efficiendi motum), ενώ με τον όρο «δύναμη αντίστασης» (vim resistendi) αναφέρεται στη δύναμη (power) η οποία προ-

[191] Βλ. μέρος 2^{ο}.

καλεί αντίσταση. Σε αυτά τα πλαίσια, η δύναμη και η αντίσταση είναι ποσότητες του ίδιου είδους, και αντίθετες εξαιτίας των αποτελεσμάτων που προκαλούν. Επίσης, η έννοια της βαρύτητας των σωμάτων (gravitas, heaviness) εμφανίζεται ως παράδειγμα μιας τέτοιας κλάσης δυνάμεων. Αποφεύγοντας κάθε συζήτηση σχετικά με την αιτία της βαρύτητας, η βαρύτητα θεωρείται κάτι διακριτό από το μέτρο της (measure), δηλαδή το βάρος (pondus), και σχετίζεται περισσότερο με μία αφηρημένη έννοια της δύναμης στο πλαίσιο της ποσοτικής μηχανικής. Στο τέλος του βιβλίου του, ο Wallis εφαρμόζει τη γενικευμένη αυτή εννοιολόγηση της δύναμης στο μοντέλο της ελεύθερης πτώσης, βγάζοντας συμπεράσματα για την ομαλά επιταχυνόμενη και επιβραδυνόμενη κίνηση (Westfall, 1971: 231-233).

Στο πνευματικό πλαίσιο της Royal Society, ένα ακόμη παράδειγμα είναι ο Robert Hooke. Στη σκέψη του Hooke η ομαλά επιταχυνόμενη κίνηση της ελεύθερης πτώσης ήταν το καταλληλότερο φιλοσοφικό μοντέλο από την κίνηση που συνδέεται με τις απλές μηχανές για τη συζήτηση περί δυνάμεων. Το έργο του είναι αφιερωμένο στην πραγματοποίηση αυτής της σύνδεσης, και μέσω αυτής της προσπάθειας, υποστήριξε ότι η δύναμη είναι μία ιδιότητα ενός σώματος σε κίνηση. Ο Hooke εξισώνει την εξωτερική δύναμη που ασκείται σε ένα σώμα με την κίνηση που αυτή παράγει σε ένα σώμα. Συγκεκριμένα, στην ανάλυση της κίνησης του εκκρεμούς, ο άγγλος πειραματιστής υποστηρίζει ότι η ποσότητα της φυσικής δύναμης (quantity of strength) που κινεί το βαρίδι σε μία δοθείσα αιώρηση, είναι ισοδύναμη με τις κάθετες γραμμές της έλξης (perpendicular lines of attraction) που αντιστοιχούν στο τόξο της κίνησης του εκκρεμούς, δηλαδή, στην «έλξη» που ασκείται σε κάθε μετατόπιση του βαριδίου, και ορίζει το τετράγωνο της ταχύτητας ανάλογο της ποσότητας της δύναμης (strength).

Όπως θα δούμε αναλυτικότερα σε παρακάτω ενότητα, στην περίπτωση του Hooke, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, είναι εμφανής η ασάφεια που ενέχει η έννοια της δύναμης (Westfall, 1971: 206-208· Pugliese: 1989, 181-182). Στο έργο του συναντάμε του όρους “force”, “pressure”, “indeavour”, “impetus”, “strength”, “gravity”, “power”, “congruity”, “attraction”, “virtue”, “conatus” κ.ά. Η χρήση όρων, όπως “gravitating power”, “gravitating”, “attractive virtue of Congruity”, “conatus of Gravity”, και η αποδοχή της ύπαρξης έλξης, η οποία μπορεί να δρα από απόσταση, στην ουσία, επιτρέπει την υπεράσπιση εκείνων που μέχρι τότε θεωρούνταν απόκρυφη ενεργή δύναμη (occult active principles), όπως η βαρύτητα και ο μαγνητισμός. Επιπλέον, ο Hooke αντιλαμβανόταν την έννοια της βαρύτητας ως μία έλξη μεταξύ ομοίων, με άλ-

λα λόγια, μία έννοια που σχετίζεται με την άποψή του περί της κοσμικής σημασίας της συνάφειας (congruity) και της μη συνάφειας (incongruity) μεταξύ της ύλης (Henry, 1989: 171-173).

Σε αυτό το φυσικό φιλοσοφικό πλαίσιο, η έννοια της δύναμης φτάνει στα τέλη του 17ου αιώνα, όπου ο Newton αναπτύσσει μία αναθεωρημένη έννοια των δράσεων της. Στις 5 Ιουλίου του 1687, λοιπόν, ο Newton διατυπώνει για πρώτη φορά δημόσια το νόμο της παγκόσμιας έλξης.

Στα *Principia* ο Newton χρησιμοποιεί όρους, όπως "vis insita", "innate force of matter", "impressed force", "centripetal force", "attractions", "impulses", "attractive powers" κ.ά., για να περιγράψει αντίστοιχα φυσικά φαινόμενα. Λίγα χρόνια νωρίτερα, το 1679 με αφορμή μία μικρής διάρκειας αλληλογραφία με τον Robert Hooke, ο Newton κατάφερε να αποδείξει ότι, όταν ένα σώμα περιστρέφεται σε ελλειπτική τροχιά γύρω από ένα κέντρο έλξης που βρίσκεται στη μία εστία της έλλειψης, η δύναμη έλξης πρέπει να μεταβάλλεται αντιστρόφως ανάλογα προς το τετράγωνο της απόστασης από την εστία αυτή. Μέχρι εκείνη την περίοδο, η έννοια της δύναμης στη σκέψη του Newton κατείχε τη θέση μιας αφηρημένης ποσότητας, η οποία, όμως, μπορούσε τόσο να μετρήσει όσο και να μετρηθεί με βάση τη μεταβολή της κίνησης ενός κινούμενου σώματος. Ωστόσο, λιγότερο από μία δεκαετία αργότερα, η έννοια της έλξης προσέφερε φυσικό περιεχόμενο στη μαθηματικά αφηρημένη έννοια της δύναμης. Υπό αυτούς τους όρους, ο Newton είχε φθάσει στο σημείο εκείνο, όπου υπήρχαν όλες οι αναγκαίες και επαρκείς μαθηματικές συνθήκες για τη μαθηματική διατύπωση της έννοιας της παγκόσμιας έλξης (Westfall, 2004: 211, 214).

Στο τρίτο βιβλίο των *Principia*, λοιπόν, *The System of the World* και με βάση την αρχή της ομοιομορφίας της φύσης, ο Newton διατυπώνει το ερώτημα σχετικά με το τι δίνει συνοχή στο άπειρο σύμπαν. Η απάντηση που δίνει ο άγγλος μαθηματικός και φυσικός φιλόσοφος είναι ο νόμος της παγκόσμιας έλξης· ένας νόμος που βασίζεται στη σχέση εξάρτησης μεταξύ της κεντρομόλου επιτάχυνσης της σελήνης και της επιτάχυνσης της βαρύτητας στην επιφάνεια της γης. Με μία σειρά προτάσεων και σχολίων, ο Newton εισάγει τον αναγνώστη στο νόμο της παγκόσμιας έλξης, καταλήγοντας στη διατύπωση ότι υπάρχει μία δύναμη της βαρύτητας (power of gravity, gravitating force) κοινή σε όλα τα σώματα, η οποία είναι ανάλογη με την ποσότητα της μάζας των σωμάτων (Newton, 1729: 213, 220). Με άλλα λόγια, η δύναμη της βαρύτητας είναι κοινή σε όλα τα σώματα και μέσω αυτής η ύλη από τη φύση της έλκει κάθε

μορφή ύλης. Διατυπώνοντας τον νόμο της παγκόσμιας έλξης, ο Newton, στην ουσία ενισχύει το βασικό δόγμα της μηχανοκρατίας περί της ουσιαστικής ομοιότητας κάθε μορφής ύλης. Ωστόσο, παραδοσιακά θεωρείται ότι με τη δημοσίευση των *Principia* ο Newton πραγματοποιεί μία ρήξη στο πεδίο της φιλοσοφίας της εποχής.

Ασφαλώς, θα ήταν παραπλανητικό να υποστηρίξει κανείς ότι η εδραίωση της νευτώνειας δύναμης, μιας δύναμης που δρα από απόσταση, υπήρξε αδιαμφισβήτητη. Αντιθέτως, η διατύπωση της κάθε άλλο παρά αυτονόητη ήταν. Είχε άμεσο αντίκτυπο στο ρητορικό, φιλοσοφικό και θρησκευτικό λόγο της εποχής και τα έτη που ακολούθησαν τη δημοσίευση των *Principia*, δίχασαν τους φυσικούς της εποχής. Σε μία ταραχώδη περίοδο, κατά την οποία τόσο ο φιλοσοφικός, όσο και ο πολιτικός και ο θρησκευτικός λόγος προσπαθεί να αναδιαμορφωθεί, η έννοια της νευτώνειας δύναμης διατυπώνεται και προσπαθεί να νομιμοποιηθεί. Σε αυτό το υπό διαμόρφωση ιδεολογικό πλαίσιο, ο αποκρυφισμός και ο αθεϊσμός θεωρούνταν επικίνδυνοι για τη φιλοσοφία. Μία φιλοσοφία, η οποία από την ίδρυση της Royal Society προσπαθεί να εδραιωθεί με νέους όρους, ενώ κάθε απόκλιση από τα «ασφαλή», αλλά υπό διαμόρφωση πλαίσιά της μεταφράζεται με όρους αθεϊσμού και απομονώνεται.

Βεβαίως, ο Newton με τα *Principia* κατάφερε να συνενώσει το λογισμό και τη μηχανική μέσα στα πλαίσια μιας νέας κατηγορίας, της Δυναμικής, και εντός της οντολογίας ενός μηχανοκρατικού σύμπαντος δίνοντας νέα ώθηση στα χαρακτηριστικά της υπό διαμόρφωσης φυσικής φιλοσοφίας. Υποστηρίζοντας, λοιπόν, την ύπαρξη δυνάμεων οι οποίες επενεργούν μεταξύ των σωματιδίων της ύλης και προϋποθέτουν τη δράση από απόσταση, πολλές φορές ο Newton θεωρήθηκε από τους συγχρόνους του ένας «ξεχασμένος» φυσιοκράτης και η νευτώνεια δύναμη μία απόκρυφη έλξη, η οποία περισσότερο θύμιζε τις απόκρυφες ιδιότητες των άυλων οντοτήτων και τις συμπάθειες που κυριαρχούσαν τον προηγούμενο αιώνα, παρά ένα μέσο με μηχανική αιτία (Gillispie, 1994: 137). Το γεγονός ότι ο Newton χρησιμοποίησε το φαινόμενο του μαγνητισμού, ως ένδειξη της ύπαρξης των δυνάμεων που επενεργούν από απόσταση, ήταν αδιανόητο. Η ερμηνεία τέτοιου είδους φαινομένων θεμελιώνονταν με την εξήγηση αόρατων μηχανισμών της φυσικής πραγματικότητας ανόμοιων με τα φαινόμενα που αναπαριστούν οι ανθρώπινες αισθήσεις, όπως η καρτεσιανή ερμηνεία του μαγνητισμού βάσει της κίνησης ελικοειδών σωματιδίων των περιστρεφόμενων στροβίλων.

Στο έργο του Newton, υλοποιείται για πρώτη φορά η εννοιολογική μετατόπιση της δύναμης που έχει ήδη ξεκινήσει από τις αρχές του αιώνα. Ο Newton δηλώνει ότι

αντιλαμβάνεται τις δυνάμεις ως μαθηματικά και όχι φυσικά μεγέθη και αυτό του δίνει την δυνατότητα να χρησιμοποιεί τις έννοιες έλξη (attraction), ώθηση (impulse), ροπή προς ένα κέντρο (propensity towards a centre), για να καθορίσει το είδος (kind) και την ουσία (matter) των δράσεων (action) και των αιτιών τους. Συγκρίνοντας τις ελκτικές δυνάμεις του Ήλιου, της Γης και της Σελήνης, διαπιστώνει ότι ακόμη και αν οι αμοιβαίες δράσεις (mutual actions) της ύλης, για παράδειγμα των πλανητών, είναι διακριτές, ωστόσο υπάρχει μόνο μία δράση, κατά την οποία από κοινού δύο πλανήτες προσπαθούν να προσεγγίσουν ο ένας τον άλλο (Westfall, 1971: 548-550).

Αν και για το μεγαλύτερο μέρος του 17^{ου} αιώνα, η έννοια της δύναμης θεωρείτο μία ιδιότητα του σώματος, η οποία συνδέεται με την κίνηση, πριν το τέλος του ίδιου αιώνα, οι νέες εννοιολογήσεις της κίνησης εμπλουτισμένες με την αρχή της αδράνειας, υπέδειξαν μία διαφορετική έννοια της δύναμης, σύμφωνα με την οποία, όταν μία εξωγενής δράση ασκείται σε ένα σώμα, τότε παράγεται μία αλλαγή στην κίνηση (Westfall, 1971: 548). Με άλλα λόγια, ο σχηματισμός της νευτώνειας έννοιας της δύναμης (force, vis) που δρα από απόσταση, συμπυκνώνει τη μακρά αυτή περίοδο διαμόρφωσης και τις εννοιολογικές μετατοπίσεις, τους μετασχηματισμούς και τις αποκλίσεις. Η έννοια της δύναμης και ο νόμος της παγκόσμιας έλξης είναι άρρηκτα συνδεδεμένα στο φιλοσοφικό σύστημα του Newton, ενώ μέσα από το νόμο της παγκόσμιας έλξης η έννοια της δύναμης σχηματοποιεί τη διαδικασία της εννοιολογικής μετατόπισης, η οποία ήδη εμφανίζεται από τις αρχές του αιώνα.

Όπως είδαμε, η αριστοτελική θέαση του κόσμου υπήρξε για αιώνες το κυρίαρχο μοντέλο για την ερμηνεία των φυσικών φαινομένων. Με περισσότερες ή λιγότερες προσθήκες, η έννοια της δύναμης φτάνει στα τέλη του 16^{ου} αιώνα μέσα από την παράδοση των σχολαστικών φιλοσόφων. Μέχρι τότε, η σχολαστική έννοια της ενώθησης (impetus) ήρθε ως εναλλακτική λύση για την ερμηνεία φυσικών φαινομένων, όπως των μαγνητικών κινήσεων, της κίνησης του βλήματος και της ελεύθερης πτώσης, τα οποία η αριστοτελική παράδοση δεν μπορούσε να ερμηνεύσει ικανοποιητικά. Κατά τον 17^{ο} αιώνα, συντελείται μία σημαντική εννοιολογική μετατόπιση, η οποία διατρέχει ολόκληρο σχεδόν τον αιώνα. Τόσο οι ασάφειες και οι μεταβολές που εντοπίζονται στην έννοια, όσο και η ποικιλία των όρων που χρησιμοποιούνται για να την περιγράψουν μαρτυρούν μία περίοδο διαμόρφωσης των χαρακτηριστικών του φυσικού αντικειμένου της δύναμης, αλλά και του μετασχηματισμού της έννοιας καθεαυτήν.

Εν συντομία σε ό,τι προηγήθηκε, επιχειρήθηκε μία αφήγηση με στόχο να τραβήξει την προσοχή του αναγνώστη στις εννοιολογικές μετατοπίσεις της δύναμης και στην πολυσημία των όρων που χρησιμοποιήθηκαν κατά τον 17^{ο} αιώνα, για να την εκφράσουν. Αυτή η αφήγηση σε καμία περίπτωση δε θεωρείται πλήρης. Αντιθέτως, η αφήγηση δεν έκανε αναφορά σε πολλές σημαντικές εννοιολογήσεις της δύναμης, οι οποίες έχουν συνδεθεί με σημαντικές φυσιογνωμίες, όπως οι: Johannes Kepler (1571-1630), Thomas Hobbes, William Gilbert (1544-1603), Robert Boyle (1627 - 1691), Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716). Στην πορεία, κάποιοι από αυτούς θα βρεθούν στο επίκεντρο της μελέτης μου, όπως ο Hobbes και ο Boyle, ενώ οι υπόλοιποι δεν θα πάρουν μέρος στην συζήτηση. Αυτό δεν είναι μία αυθαίρετη διάκριση, αλλά αποτέλεσμα της φύσης της μελέτης και των ερωτημάτων που έρχεται να απαντήσει.

Συνοπτικά, στο παρόν τρίτο μέρος αυτής της διατριβής και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο που ακολουθεί, θα μελετηθούν οι εννοιολογικές διαμάχες που αναπτύχθηκαν γύρω από την έννοια της δύναμης στην Αγγλία του 17ου αιώνα, και συγκεκριμένα, στην περίοδο όπου η συζήτηση για την κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα λαμβάνει κεντρική θέση στο φιλοσοφικό, θρησκευτικό και πολιτικό λόγο της εποχής. Όπως αναλύθηκε στο τρίτο κεφάλαιο, τόσο ο θρησκευτικοπολιτικός όσο και ο φυσικός φιλοσοφικός λόγος της Αγγλίας του 17^{ου} αιώνα αρθρώνεται γύρω από την προβληματική που γεννά το αίτημα του επαναπροσδιορισμού της (κοινωνικής, πολιτικής, θρησκευτικής και φιλοσοφικής) τάξης. Εντός αυτού του ιστορικού και πνευματικού περικειμένου, στα μέσα κυρίως του 17^{ου} αιώνα αναπτύσσεται μία πλούσια συζήτηση για το τι συνιστά φιλοσοφική γλώσσα. Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε πώς τα κεντρικά πρόσωπα της αφήγησης, ο Thomas Hobbes και ο John Wilkins, παίρνουν μέρος στην ανάπτυξη αυτού του φιλοσοφικού λόγου για τη γλώσσα και πώς ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο διακρίνουν τη γλώσσα σε φιλοσοφικά κατάλληλη (proper) και φιλοσοφικά ακατάλληλη (absurd). Η μελέτη της άμεσης, και κάποιες φορές έμμεσης, διαμάχης σχετικά με τη γλώσσα μεταξύ του Hobbes και των πρώτων μελών της Royal Society (κυρίως των Wilkins, Ward, και Hooke κ.ά.) αναδεικνύει τους τρόπους μέσω των οποίων διαμορφώνεται η μεταξύ τους σχέση· μία σχέση ανταγωνισμού μεταξύ διαφορετικών πολιτικών και θρησκευτικών φιλοσοφιών, οι οποίες εκφέρονται βάσει ορισμένων φυσικών φιλοσοφικών όρων, ενώ η προβληματική περί του τι συνιστά κατάλληλη και μη κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα παίζει κεντρικό ρόλο στην αναδιαμόρφωση των χαρακτηριστικών τόσο της επικρατούσας όσο και της νέας φιλοσοφίας.

Σε ό,τι ακολουθεί η μελέτη θα εστιάσει στα κείμενα του Hobbes, όπως το *Leviathan* και το *Elements of Philosophy* (κυρίως το *De Cive* (1642) και το *De Corpore*) και τα κείμενα του Wilkins, όπως το *Essay* και το *A Discovery of a New World*, αλλά και κείμενα άλλων λογίων, οι οποίοι έδρασαν στα πλαίσια της πρώιμης Royal Society και πήραν μέρος στην συζήτηση για την κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα, όπως ο Robert Hooke, ο Robert Boyle, και ο Tomas Sprat. Για άλλη μία φορά, η επιλογή του υλικού αυτού δεν υπήρξε μία αυθαίρετη επιλογή της συγγραφέως. Αντιθέτως, όπως ήδη είδαμε στο δεύτερο μέρος αυτής της διατριβής, η μελέτη ενδιαφέρεται για τον 17^{ο} αιώνα ως μία «εννοιολογική επανάσταση». Ο κεντρικός της χαρακτήρας στη φιλοσοφία του 17^{ου} αιώνα, οι εννοιολογικές μετατοπίσεις και η ποικιλία των χρήσεων της, κάνει την έννοια της δύναμης ιδανική για μία τέτοια μελέτη. Οι πρωταγωνιστές αυτής της αφήγησης, ο Hobbes και ο Wilkins, όπως είδαμε, συνέβαλαν καθοριστικά στη συζήτηση για την ανάπτυξη μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας. Επιπλέον, το γεγονός ότι ο Hobbes ήδη βρίσκεται στη μέση διαμάχης με διάφορα μέλη της Royal Society, όπως ο Wallis, ο Boyle, κ.ά., μας δίνει τη δυνατότητα να εντάξουμε τη συζήτηση για την κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα εντός αυτού του διανοητικού πλαισίου των διαμαχών. Συγκεκριμένα, η έννοια της δύναμης θα μελετηθεί αφενός στο γλωσσικό περικείμενο του Hobbes, και αφετέρου στο γλωσσικό περικείμενο της πρώιμης Royal Society, μέσω της μελέτης των κειμένων του John Wilkins, του Robert Hooke, του Robert Boyle, του Tomas Sprat και του Joseph Glanvill.

Τέλος, η συγκριτική μελέτη των ανεξάρτητων αυτών εγχειρημάτων για την ανάπτυξη και εδραίωση της κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, η οποία εντοπίζεται στα έργα του Hobbes και των πρώιμων μελών της Royal Society, θα εστιάσει στην ανάλυση μιας ομάδας εννοιών, και συγκεκριμένα στο ευρύτερο σημασιολογικό πεδίο της έννοιας δύναμη (force/power). Με άλλα λόγια, θα διερευνήσουμε την έννοια της δύναμης, όπως αυτή αναδύεται μέσα από τις σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους οι έννοιες sovereignty, head, endeavour, motion, heaviness, gravity, attraction, congruity, principle, law, experiment, vacuum και οι οποίες συναντώνται στα έργα των βασικών πρωταγωνιστών αυτής της αφήγησης. Και σε αυτή την περίπτωση, η επιλογή των όρων αυτών δεν έγινε αυθαίρετα. Αντιθέτως, όπως θα δούμε στην πορεία, η μελέτη των πρωτογενών πηγών ανέδειξε τις εσωτερικές συνδέσεις μεταξύ των εννοιών αυτών. Έτσι, εντοπίζοντας τις υπό μελέτη γλωσσικές τριάδες θα αναδείξουμε το ρόλο αλλά και τις λεπτές τους εναντιολογήσεις σε συνάρτηση με τα γλωσσικά περικείμενα στα

οποία εντοπίζονται. Η ανάγνωση, λοιπόν, των εσωτερικών συνδέσεων που αναπτύσσονται εντός των συγκεκριμένων σημασιολογικών πεδίων σε κάθε ένα από αυτά τα κείμενα, θα αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο η μηχανοκρατική διάσταση της δύναμης, η παράδοση των απόκρυφων δυνάμεων στον αγγλικό λόγο, αλλά και η πολιτική φιλοσοφική της διάσταση συνέβαλαν στην εννοιολογική μετατόπιση της έννοιας με ιδιαίτερο τρόπο.

Εναλλακτικά, λαμβάνοντας υπόψη την ιστορικότητα της έννοιας, η μελέτη θα προσπαθήσει να απαντήσει στα ερωτήματα: πώς γίνεται κατ' αρχήν δυνατή η δημόσια διατύπωση της ύπαρξης μιας παγκόσμιας έλξης, η οποία ενέχει τη δράση από απόσταση σε ένα μηχανοκρατικό σύμπαν, στο οποίο *η ύλη δεν μπορεί να δράσει εκεί που δεν υπάρχει*; Πώς είναι δυνατό για ένα διακεκριμένο μέλος της Royal Society να υπερασπίζεται την έννοια μιας τέτοιας παγκόσμιας δύναμης διεκδικώντας παράλληλα γι' αυτή μία θέση στην κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα της εποχής, μιας εποχής ιδιαιτέρως ευαίσθητης στα ζητήματα της γλώσσας; Τι ακριβώς συμβαίνει στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, έτσι ώστε λίγες δεκαετίες αργότερα να επιτρέπεται «ξαφνικά» στη νευτώνεια δύναμη να αναδύεται μέσα από ένα καλά εδραιωμένο πλαίσιο επαφών και κρούσεων της ύλης και να δρα εξαποστάσεως; Πώς μία τέτοιου είδους δύναμη διεκδικεί μία θέση στην κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα, στην οποία και τελικά καταφέρνει να καταλάβει κεντρική θέση; Και ακόμη, πώς η έννοια της δύναμης διαμορφώνεται στα μέσα του αιώνα, και πώς επηρεάζεται από τη συζήτηση περί της κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας; Ποιές είναι εκείνες οι εννοιολογήσεις της δύναμης, οι οποίες ενσωματώνονται προοδευτικά σε μια έννοια της δύναμης η οποία δρα από απόσταση; Γιατί επικράτησαν έναντι άλλων;

5.2. Η Έννοια της Δύναμης στην Ιστοριογραφία των Επιστημών του 17ου αιώνα

Η Παραδοσιακή Προσέγγιση

Παραδοσιακά, η ιστοριογραφία της επιστήμης του 17^{ου} αιώνα έχει συνδεθεί με έργα, τα οποία προβάλλουν την ιδιοφυΐα του Newton ως αναγκαία και επαρκή συνθήκη για τη διατύπωση του νόμου της παγκόσμιας έλξης. Σε αυτά τα πλαίσια, η επανεισαγωγή των απόκρυφων ιδιοτήτων (occult qualities) από τον ιδιοφυή Newton σηματοδοτεί την αναθεώρηση (ακριβέστερα, την αναβάθμιση) της αυστηρά μηχανοκρατικής σκέψης των παθητικών δυνάμεων του Descartes, του Hobbes και του Gassendi, και ταυτόχρονα, το θρίαμβο της φυσικής φιλοσοφίας με την αποδοχή της άποψης ότι το σύστημα του κόσμου επενδύεται με ανεξήγητες δρώσες αρχές και δυνάμεις (active principles, forces and powers) οι οποίες μπορούν να λειτουργήσουν ακόμη και από απόσταση. Η διατύπωση της έννοιας της βαρυτικής έλξης θεωρείται από τους ιστορικούς της επιστήμης του δεύτερου μισού του 20^{ου} αιώνα, η «επιστημονική» καινοτομία, η οποία σηματοδοτεί την κορύφωση της επιστημονικής επανάστασης. Ο θρίαμβος της μηχανικής φιλοσοφίας επικυρώθηκε από τη στιγμή που έγινε αποδεκτή η νευτώνεια άποψη ότι το σύστημα του κόσμου επενδύεται με ανεξήγητες δυνάμεις που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν σε απόσταση. Υπό αυτή την έννοια, η νευτώνεια δύναμη που δρα από απόσταση καθιερώθηκε ιστοριογραφικά ως το σημείο τομής, σύμφωνα με το οποίο θα διακριθεί η νευτώνεια από η προ-νευτώνεια περίοδο.

Το κεντρικό επιχείρημα αυτής της διάκρισης, λοιπόν, σχετίζεται με την άποψη ότι η αυστηρά μηχανοκρατική φυσική φιλοσοφία εξευγενίστηκε από τον ιδιοφυή Newton και τη θεωρία της βαρυτικής έλξης. Σύμφωνα με την παραδοσιακή προσέγγιση, η ιστοριογραφική διάκριση μεταξύ της νευτώνειας και της προ-νευτώνειας εποχής, συγκροτεί τη δεύτερη ως μία περίοδο, όπου η μηχανική φιλοσοφία ερμηνεύει όλα τα φαινόμενα της φύσης υπό τους καρτεσιανούς όρους και αποκλειστικά με τα παθητικά σωματίδια της ύλης, τα οποία κινούνται είτε αδρανειακά είτε εξαιτίας των ωθήσεων άλλων σωματιδίων της παθητικής ύλης σε κίνηση (Boas, 1952: 412-541). Αυτή η φυσική φιλοσοφία των πρώτων μηχανιστών φιλόσοφων μεταμορφώνεται με την έλευση του ιδιοφυούς Newton, και ιστοριογραφικά επιτρέπεται η συγκρότηση της νευ-

τώνειας περιόδου ως η κορύφωση της μηχανιστικής σκέψης με την επαναφορά των «μηχανοκρατικών» πλέον, άυλων «απόκρυφων» ιδιοτήτων που δρουν από απόσταση. Αυτή η περίτεχνη και ιδιοφυής συσχέτιση των απόκρυφων οντοτήτων με τη μηχανοκρατική φιλοσοφία, παραδοσιακά, θεωρήθηκε απόδειξη της νευτώνειας ανωτερότητας (Henry, 1986: 336). Η παραδοσιακή ιστοριογραφία συνδέθηκε με μελετητές, όπως οι Richard Westfall (1924-1996), I. Bernard Cohen (1914-2003), Alexandre Koyré (1892 - 1964), Alfred Rupert Hall (1920 - 2009), στα έργα των οποίων αναδεικνύεται η νευτώνεια μεγαλοφυΐα μέσα από τα πεδία εκείνα που συνέχισαν να είναι κεντρικής σημασίας στη μοντέρνα επιστήμη, δηλαδή, τα μαθηματικά, τη μηχανική και την επιστημονική μεθοδολογία.

Στα πλαίσια της παραδοσιακής ιστοριογραφίας, λοιπόν, η δύναμη αναδείχθηκε στη φιλοσοφική και μαθηματική εκείνη έννοια βάσει της οποίας κατασκευάστηκε η διάκριση μεταξύ προ-νευτώνειας και η νευτώνειας περιόδου. Αυτή η διάκριση ενέχει ένα έντονο αξιολογικό στοιχείο, αφού με τη διατύπωση του νόμου της παγκόσμιας έλξης η δύναμη μετατρέπεται στην έννοια εκείνη που ιστοριογραφικά σηματοδότησε το τέλος μιας «στείρας μηχανοκρατικής» περιόδου και την έναρξη μιας νέας εποχής για τη φιλοσοφία, κατασκευάζοντας έτσι τη φυσική φιλοσοφική εικόνα του 17^{ου} αιώνα ως μιας πνευματικής διαδικασίας, η οποία στην κορύφωσή της οδήγησε στην ανάδυση του επιτυχημένου και ιδιοφυούς νευτώνειου κοσμοειδώλου. Έτσι, συγκεκριμένες φυσικές φιλοσοφικές θεωρίες και διανοητικά πλαίσια (λόγου χάριν, η αλχημική και η ερμητική παράδοση κ.ά.) υποτιμήθηκαν από την παραδοσιακή ιστοριογραφία, σε αντιδιαστολή με τις θεωρίες των ηρώων της νέας πειραματικής φιλοσοφίας. Επιπλέον, στο ευρύτερο πλαίσιο τις παραδοσιακής ιστοριογραφίας, οι εννοιολογήσεις καθεαυτές της δύναμης υποβλήθηκαν σε ένα είδος αξιολόγησης με όρους επιστημονικότητας· ένα γεγονός βάσει του οποίου συγκεκριμένες εννοιολογήσεις της δύναμης εξαιρέθηκαν ως μη κατάλληλες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μελέτη της έννοιας της δύναμης ως μιας μαθηματικής έννοιας, η οποία στην εξέλιξή της συμπυκνώνει τις εσωτερικές τεχνικές λεπτομέρειες της φυσικής φιλοσοφίας της εποχής.

Συγκεκριμένα, ο Richard Westfall στο βιβλίο του *The Construction of Modern Science* (1993) αναφέρει ότι η έννοια της δύναμης αδιαμφισβήτητα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην νευτώνεια σκέψη. Οι σχέσεις των εννοιών δύναμη, ύλη και κίνηση ήταν εκείνες που συμφιλίωσαν τη μαθηματική μηχανική με την μηχανοκρατία, ενώ η έννοια της δύναμης καθεαυτήν ισοδυναμούσε με το μέσο που απαιτούνταν για την τε-

λειοποίηση της μηχανοκρατίας. Χωρίς την έννοια της δύναμης δεν θα μπορούσε να ανακαλυφθεί ο νόμος της παγκόσμιας έλξης· ένας νόμος ο οποίος ενοποίησε τον ουράνιο με τον επίγειο κόσμο, προσέδωσε νέα χαρακτηριστικά στην υπό διαμόρφωση νέα φιλοσοφία και αποκάλυψε μία νέα θέαση του κόσμου (Westfall, 2004: 204-205).

Όπως αναφέρθηκε ήδη στο δεύτερο κεφάλαιο, η κλασσική ιστοριογραφική προσέγγιση της έννοιας της δύναμης σχετίζεται με έργα, όπως αυτό του Westfall, του Holton και του Jammer, τα οποία τοποθετούνται στα πλαίσια των ιστοριογραφικών τάσεων της παραδοσιακής ιστοριογραφίας και χαρακτηρίζονται από την αποκλειστική τους ενασχόληση με τις μαθηματικές τεχνικές λεπτομέρειες της μηχανοκρατίας και της μηχανικής του 17^{ου} αιώνα.

Συγκεκριμένα, το 1957 ο Ισραηλινός φυσικός και φιλόσοφος της φυσικής Max Jammer δημοσίευσε το έργο του *Concepts of Force: A Study in the Foundations of Dynamics*. Όπως αναφέρθηκε και στο πρώτο μέρος αυτής της διατριβής, το εγχείρημα του Jammer στοχεύει σε μία φιλοσοφία της φυσικής και της ιστορίας της μέσα από τη μελέτη βασικών εννοιών της φυσικής. Στο πρώτο κεφάλαιο του έργου αναφέρει ότι ο σκοπός αυτής της μελέτης είναι η παρουσίαση της ιστορικής ανάπτυξης της έννοιας της δύναμης στη φυσική επιστήμη (physical science). Ξεκινώντας από την εμφάνιση της *έννοιας* στη Μεσοποταμία και στην αρχαία ελληνική σκέψη, ακολουθεί μία γραμμική αφήγηση, η οποία οδηγείται στις μηχανικές και στις φιλοσοφικές «δυναμικές» θεωρίες του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα και καταλήγει στη σύγχρονη επιστήμη του 19^{ου} αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι παρά το γεγονός ότι η έννοια της δύναμης είναι κεντρική έννοια στην επιστήμη, μέχρι εκείνη την περίοδο, όπως αναφέρει και ο ίδιος ο Jammer, δεν υπήρξε καμία ιστορική μελέτη με βασικό της αντικείμενο τη μελέτη της.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί το έργο της φιλοσόφου της επιστήμης Mary B. Hessen *Forces and Fields: A Study of Action at a Distance in the History of Physics* (1971). Το έργο αυτό είναι μία εκτενής μελέτη της έννοιας της δράσης από απόσταση, εναρκτήριο σημείο της οποίας είναι η αρχαία Ελλάδα και τελικός προορισμός η σύγχρονη φυσική. Θέτοντας το ερώτημα πώς τα σώματα δρουν το ένα πάνω στο άλλο μέσα στο χώρο, η Hessen παρουσιάζει μία γραμμική αφήγηση της έννοιας της δράσης από απόσταση περιλαμβάνοντας τις απαντήσεις που δόθηκαν σε αυτό το ερώτημα καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας της έννοιας. Με ιδιαίτερη έμφαση στην αρχαία Ελλάδα, περνά στις μηχανοκρατικές και ατομικές θεωρίες της επιστημονικής

επανάστασης και τη θεωρία της βαρύτητας, και τέλος από τη θεωρία πεδίων (fields theories) στη μοντέρνα φυσική του 20ου αιώνα.

Περίπου δεκαπέντε χρόνια αργότερα, ο αμερικάνος ιστορικός της επιστήμης Richard Westfall δημοσιεύει το *Force in Newton's Physics: the Science of Dynamics in the Seventeenth Century* (1971). Το έργο του Westfall διαφέρει κατά πολύ από εκείνο του Jammer. Πρόκειται για ένα ιστοριογραφικό εγχείρημα το οποίο αφορά τη διερεύνηση των «δυναμικών» και «κινηματικών» θεωριών φυσικής φιλοσοφίας του 17ου αιώνα, με απώτερο στόχο να απαντήσει στο ερώτημα, αν η επιστημονική αλλαγή είναι ζήτημα βαθμιαίας εξέλιξης ή μιας αιφνίδιας αλλαγής του επιστημονικού παραδείγματος (Westfall, 1971: xi). Αυτή η ιστοριογραφική μελέτη συγκροτήθηκε με επίκεντρο την έννοια της δύναμης, ενώ παράλληλα αναδείχθηκαν αφενός οι λεπτές οντολογικές διαφοροποιήσεις των θεωριών που την εμπεριέχουν, και αφετέρου οι εννοιολογικές και τεχνικές διαφοροποιήσεις της δύναμης που κατοικούν στο εσωτερικό των θεωριών αυτών. Ο Westfall ενδιαφέρεται αποκλειστικά για τη μελέτη της έννοιας της δύναμης, όπως αυτή αναδύθηκε μέσα από τις κινηματικές θεωρίες του 17ου αιώνα. Όπως αναφέρει ο ίδιος, προσπάθησε να κατανοήσει τα εμπόδια που περιπλέκουν το μονοπάτι που οδηγεί στη σύγχρονη δυναμική, μέσα από τη διερεύνηση της δυναμικής του 17ου αιώνα και μέσα από τα μάτια των ανδρών που εμπλέκονται στη δημιουργία της επιστήμης.

Τόσο το έργο του Hammer και της Hessen όσο και το έργο του Westfall, είναι μοναδικά στο είδος τους ιστοριογραφικά εγχειρήματα. Μοναδικά για δύο λόγους: πρώτον, εξαιτίας της εξαντλητικής και εκτενούς μελέτης της δύναμης, και δεύτερον, εξαιτίας του γεγονότος ότι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, είναι μέχρι και σήμερα τα μόνα έργα, τα οποία δημοσιεύονται έχοντας ως αντικείμενο μελέτης τους την ιστορική διερεύνηση της έννοιας της δύναμης.[192] Το έργο του Westfall από την έκδοση του (1971) και έπειτα υπήρξε ένα είδος *εργαλείου* για τους ιστορικούς των επιστημών, προσδίδοντας μία νέα ανάγνωση της ιστορίας της μηχανικής του 17ου αιώνα. Επιπροσθέτως, υπήρξε πρωτότυπη μελέτη όσον αφορά τον ιστοριογραφικό τρόπο προσέγγισης των επιστημονικών όρων, εδραιώνοντας στο πεδίο της ιστορίας της επιστήμης την αντίληψη περί της αναγκαιότητας της προσέγγισης των ορολογιών ως εννοιολογικών ποικιλόμορφων ιστορικών αντικείμενων. Όπως ήδη αναφέρθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο,

[192] Ίσως με εξαίρεση το άρθρο, Willard J. Fisher, (Nov. 1, 1918), “The Balance, the Steelyard and the Concept of Force”, Science,New Series, Vol. 48, No. 1244, σελ. 427-433.

το έργο βραβεύτηκε από την αμερικάνικη *Εταιρεία της Ιστορίας της Επιστήμης* (*History of Science Society*) με το βραβείο *Pfizer*, ένα χρόνο μετά τη δημοσίευσή του.[193]

Σήμερα, δε θα μπορούσαμε παρά να σχολιάσουμε το γεγονός ότι το έργο του Westfall, όπως και του Jammer, χαρακτηρίζεται από το «στενό» ερευνητικό του εύρος, το οποίο, βέβαια, βρίσκεται σε αντιστοιχία με την ιστοριογραφική τάση της εποχής του. Με άλλα λόγια, η μελέτη του είναι άκρως εσωτερικιστική και αποκλειστικά εστιασμένη στις θεωρίες εκείνες βάσει των οποίων συγκροτήθηκε η μηχανική του 17^{ου} αιώνα. Απευθυνόμενος περισσότερο στην προσεγγίσεις του Kuhn, αλλά και των μαρξιστών ιστορικών, όπως ο ίδιος ο Westfall αναφέρει στην εισαγωγή του έργου του, δεν έδωσε καμία σημασία στην κοινωνική και οικονομική κατάσταση εντός της οποίας αναδύθηκε η δυναμική. Πιστεύει ότι, αν και η κοινωνική και οικονομική κατάσταση στην Ευρώπη του 17^{ου} αιώνα επηρέασε σε ένα βαθμό το γεγονός ότι ικανοί άνδρες αφιερώθηκαν στη μελέτη της φυσικής επιστήμης και ειδικότερα της μηχανικής, ωστόσο είναι αδύνατο από τη βιβλιογραφία της μηχανικής του 17^{ου} αιώνα να συμπεράνει κανείς ότι οι πρακτικές μελέτες και τα τεχνολογικά προβλήματα που έθεσε το οικονομικό σύστημα καθοδήγησαν ή καθόρισαν την εννοιολογική ανάπτυξη της επιστήμης.

Ήδη από την αρχή του έργου, ο Westfall, τραβά την προσοχή των ιστορικών στην εννοιολογική αλλαγή ως ιστορικό φαινόμενο, αλλά εμφανώς στοχεύει σε μία εσωτερικιστική προσέγγιση της έννοιας. Στο πεδίο της ιστορίας της επιστήμης ο Westfall υπήρξε ο πρωτεργάτης τέτοιων ιστοριογραφικών εγχειρημάτων, αφού το *Force in Newton's Physics*, υπήρξε πρότυπο για πολλές γενιές ιστορικών, και κατάφερε να ανιχνεύσει και να ανοίξει το δρόμο για τέτοιου είδους μελέτες.

Κριτική στην Παραδοσιακή Ιστοριογραφία

Η ιστοριογραφική διάκριση μεταξύ της προ-νευτώνειας και της νευτώνειας περιόδου θεωρήθηκε ότι επισκιάζει τις συνθήκες και τους παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της νευτώνειας σκέψης, και συνεπώς, αμφισβητήθηκε και επαναξιολογήθη-

[193] Βλ. μέρος πρώτο.

κε από τις επόμενες γενιές των ιστορικών της επιστήμης. Έτσι, πραγματοποιείται η μετατόπιση του ενδιαφέροντος των ιστορικών από τη μελέτη των εσωτερικών μαθηματικών και των τεχνικών λεπτομερειών της νευτώνειας θεωρίας, στη μελέτη του διανοητικού υποβάθρου από το οποίο αναδύθηκε η νευτώνεια σκέψη.

Η αναθεώρηση της παραδοσιακής ιστοριογραφίας, λοιπόν, έφερε νέες μελέτες στο επίκεντρο της προσοχής των ιστορικών και εστίασε στην επιρροή που άσκησε τόσο η αλχημεία, όσο και η ερμητική παράδοση στη σκέψη του Newton. Οι νέες αυτές ερμηνείες, αναπτύσσουν μία ισχυρή κριτική στις παραδοσιακές αφηγήσεις και είναι ιδιαιτέρως ευαίσθητες στην επιρροή που άσκησαν στον Newton τόσο οι θεωρίες των πλατωνιστών του Κέιμπριτζ όσο και οι αλχημικές ενασχολήσεις του ίδιου του Newton.

Συγκεκριμένα, ένα από τα πρώτα έργα τα οποία αναγνώρισαν τη σημασία του Ερμητισμού στη σκέψη του Newton ήταν το "Newton and the Pipes of Pan" (1966), του J.E. McGuine και του P.M.Rattansi, το οποίο είναι βασισμένο σε ένα αναθεωρημένο χειρόγραφο των *Principia* του 1690 που προοριζόταν για μία νέα έκδοσή τους. Σε αυτό το άρθρο οι McGuine και Rattnsi διερευνούν την επιρροή που άσκησαν οι πλατωνιστές του Κέιμπριτζ στη σκέψη του Newton και ισχυρίστηκαν ότι ο άγγλος μαθηματικός και φυσικός φιλόσοφος δε δανείζεται μόνο ιδέες από εκείνους, αλλά εμπλέκεται και σε ένα ιδιωτικό διάλογο με όρους που τέθηκαν από τη συγκεκριμένη πνευματική παράδοση (McGuine, Rattansi, 1966: 124-127).[194] Στο ίδιο περίπου πνεύμα, ο R. Westfall στο "Newton and the Hermetic Tradition" (1972), αναφέρει ότι η ερμητική παράδοση επηρέασε την εικόνα που απέκτησε ο Newton για τη φύση σε βάρος της μηχανικής (Westfall, 1972: 193). Από εκεί και έπειτα, κάνουν την εμφάνιση τους μελέτες οι οποίες έχουν ως κεντρικό αντικείμενο τους τη συγκριτική μελέτη των θεωριών του Newton και συγκεκριμένων πλατωνιστών του Cambrige, όπως για παράδειγμα το "Henry More and Isaac Newton on Absolute Space" (1970) του J. E. Power και το "Newton's Debt to Cudworth" (1988) του D. B. Sailor.

Παράλληλα, μία επιπλέον προσθήκη στην ιστοριογραφία της νευτώνειας θεωρίας εστίασε στο γεγονός ότι ο Newton από το 1668 μέχρι και την πρώτη ή την δεύτερη δεκαετία του 18^{ου} αιώνα ανέπτυξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα αλχημικά πειράματα. Η αφοσίωση του Newton στην αλχημεία, αναδείχθηκε και έγινε κεντρικό ζήτημα

194 Επιπλέον βλ. McGuire, 1977.

σε αυτές τις νέες μελέτες, οι οποίες κυρίως από τα μέσα τις δεκαετίας του 1970 και έπειτα, απέκτησαν κεντρική θέση μεταξύ των ιστοριογραφικών συζητήσεων και έγιναν το ιδιαίτερο αντικείμενο ιστορικών μελετών.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι και πριν την δεκαετία του ’70, αν και ελάχιστες, υπήρξαν μελέτες, οι οποίες έκαναν αναφορά στις θρησκευτικές και αλχημικές απόψεις του Newton, χωρίς όμως να είναι το κεντρικό ζήτημα της έρευνας τους και χωρίς να τραβήξουν την προσοχή της κοινότητας των ιστορικών σε αυτή την κατεύθυνση.[195] Μόνο μετά το 1975, κάνουν την εμφάνισή τους μία σειρά από δημοσιεύσεις με κεντρικό αντικείμενο την αλχημική σκέψη του Newton και έρχονται στο προσκήνιο της ιστοριογραφικής κουβέντας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι τη συζήτηση εγκαινίασε η δημοσίευση του έργου της J.T. Dobbs, *The Foundation of Newton’s Alchemy or “The Hunting of The Greene Lyon”* (1975), ενώ στην πορεία, συναντάμε αντίστοιχα έργα, όπως του R. Westfall “The Role of Alchemy in Newton’s career” (1975), *Never at Rest. A Biography of Isaac Newton* (1980), “The influence of Alchemy on Newton” (1980), της Dobbs, μεταξύ άλλων, “Newton’s alchemy and his theory of matter” (1982), “Newton’s Alchemy and His ‘Active Principle’ of Gravitation” (1988), και *The Janus Faces of Genius: The Role of Alchemy in Newton's Thought* (1991). Η νέα αυτή ιστοριογραφική συζήτηση, από τη μία πλευρά, ασκεί κριτική σε απόψεις, όπως η θέση του I.B. Cohen σύμφωνα με την οποία ο Newton ήταν σε θέση να αναπτύξει την επιστημονική του γνώση, μόνο βάζοντας σε δευτερεύουσα θέση τα αλχημικά και τα ερμητικά του ενδιαφέροντα.[196] Αντιθέτως, για την Dobbs, όπως και για τον Westfall, το γεγονός ότι ο Newton επανεισάγει την έννοια της έλξης στα *Principia*, και παράλληλα απορρίπτει, έστω και προσωρινά, ένα μηχανισμό που εμπλέκει τον αιθέρα για την εξήγηση της βαρύτητας, είναι επαρκές τεκμήριο για την υπόθεση περί της εμπλοκής της αλχημείας στη σκέψη του Newton. Αν και ο Westfall σε διαφορετική έκταση από την Dobbs, αφού ο πρώτος εξακολουθεί να δίνει προτεραιότητα στη μαθηματική διάσταση του έργου του Newton ενώ η δεύτερη στην αλχημική του βάση, και οι δύο ιστορικοί ενισχύουν την άποψη περί της επιρροής της αλχημικής παράδοσης στη σκέψη του άγγλου διανοητή (Dobbs, 1991: 3-4, 10). Σε αυτά τα πλαίσια ο Ernan McMullin δημοσιεύει το έργο *Newton on Matter and Activity* (1978), στο οποίο μελετά τη νευτώνεια διάκριση μεταξύ παθητικών και ενεργών δυνάμεων στη φύση, δίνο-

195 Για παράδειγμα, Mclachlan, 1941.

196 Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Cohen, 1982.

ντας ιδιαίτερη σημασία στις φιλοσοφικές παραδόσεις, όπως το μεσαιωνικό νομιναλισμό, τον νεοπλατωνισμό, τον ερμητισμό και την αλχημεία, από τις οποίες ο Newton αντλεί το φιλοσοφικό και μεταφυσικό του υπόβαθρο.

Σε αυτό το ιστοριογραφικό τοπίο, ήρθαν να προστεθούν επιπλέον μελέτες οι οποίες υπερασπίστηκαν ανοιχτά την ύπαρξη ενεργών αρχών και απόκρυφων ποιοτήτων, όχι μόνο στο έργο του Newton, αλλά και στον ευρύτερο φιλοσοφικό και μηχανοκρατικό λόγο των Άγγλων φυσικών φιλοσόφων στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Αυτές οι μελέτες, έστρεψαν την προσοχή της κοινότητας των ιστορικών στη σημασία της τάσης των συγχρόνων του Newton να θεωρούν βέβαιη την ύπαρξη εγγενών δυνάμεων στην ύλη και να τις διερευνούν πειραματικά. Για παράδειγμα, ο John Henry στο άρθρο του "Occult Qualitits and the Experimental Philosophy: Active Principles in pre-newtonian matter theory" (1986) επισημαίνει την ιστοριογραφική αναγκαιότητα των νέων αυτών αφηγήσεων, ωστόσο προτείνει και μία τρίτη οδό που θα πρέπει οι ιστορικοί να συνυπολογίσουν: το γεγονός ότι τον 17^{ο} αιώνα υπάρχει μία παράδοση ενεργών αρχών (active principles) μεταξύ των Άγγλων φυσικών φιλοσόφων. Επιπλέον, ο Henry σημειώνει ότι θα πρέπει να ληφθεί αυστηρά υπόψη το γεγονός ότι η κριτική που ασκήθηκε στον Newton, εκφράστηκε αποκλειστικά από Ηπειρωτικούς (όχι Άγγλους) μηχανοκράτες φιλοσόφους. Με άλλα λόγια, το γεγονός ότι κομμάτι των Άγγλων φυσικών φιλοσόφων του 17^{ου} αιώνα, (όπως ο Glanvill, ο Boyle, ο Hooke κ.ά.) αναπτύσσουν ανεξάρτητα μεταξύ τους έννοιες, όμοιες με τις έννοιες των ενεργών αρχών της ύλης (active principles of matter), θα μπορούσαμε να πούμε ότι έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της νευτώνειας έλξης από απόσταση και κατ' ανάγκη θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη (Henry, 1986: 342). Λίγα χρόνια νωρίτερα, ο Keith Hutchison στο άρθρο του "What Happened to Occult Qualities in the Scientific Revolution?", οι μηχανοκρατικοί φιλόσοφοι απορρίπτουν τις ποιότητες των αριστοτελικών, ενώ παράλληλα επανατοποθετούν συνειδητά τις απόκρυφες δυνάμεις στο κέντρο των κοσμοειδώλων τους και αναδεικνύουν τις ευρετικές δυνατότητες της νέας φιλοσοφίας (Hutchison, 1982: 242, 243).

Νέες Προσεγγίσεις: Προς την εξωτερικιστική (externalistic) και την Κειμενική (Contextualistic) προσέγγιση της Νευτώνειας θεωρίας

Παράλληλα, και κυρίως μετά τη γλωσσική στροφή του 1960, κάνουν την εμφάνιση τους μία σειρά ρευμάτων και μελετών στο πεδίο της ιστορίας και της ιστοριογραφίας των επιστημών,[197] οι οποίες συνέβαλαν στην επικράτηση της αντίληψης ότι η κατανόηση της φύσης και η ερμηνεία των αλλαγών της θα πρέπει βασιστεί στις σχέσεις που αναπτύσσει η επιστημονική πρακτική και η γνώση με την κοινωνική και θρησκευτική οργάνωση του παρελθόντος.

Σε αυτά τα πλαίσια, η Margaret C. Jacob δημοσιεύει το έργο *The Newtonians and the English Revolution, 1689-1720* (1976). Στο έργο αυτό η Jacob, προσεγγίζει τη νευτώνεια θεωρία μέσα από το θρησκευτικό πλαίσιο του 17ου αιώνα δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην εμπλοκή των κοινωνικών και πνευματικών συνθηκών στη μελέτης της φύσης. Την ίδια περίοδο, ο Steven Shapin δημοσιεύει το "Of Gods and Kings: Natural Philosophy and Politics in the Leibniz-Clarke Disputes" (1981), στο οποίο παρουσιάζεται η διαμάχη μεταξύ του Newton και του Leibniz μέσα από τις πολιτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές συνθήκες της εποχής. Η προσέγγιση αυτή θα εμφανιστεί λίγα χρόνια αργότερα στη μελέτη της διαμάχης του Boyle με τον Hobbes στο έργο των Schaffer και Shapin, *Leviathan and the air pump: Hobbes, Boyle and the experimental* (1985). Σε αυτό το πλαίσιο, το άρθρο "Newton at the crossroads" (1984) του Simon Schaffer βασισμένο στο "The Socio-Economic Roots of Newton's Principia" (1931) του Boris Hessen (1893-1936),[198] στρέφει την προσοχή της κοινότητας των ιστορικών στις κοινωνικές συνθήκες μέσα από τις οποίες το νευτώνειο παράδειγμα αναδύθηκε και εδραιώθηκε, ως απάντηση στην παραδοσιακή ιστοριογραφία των ηρώων της επιστημονικής επανάστασης και το θρίαμβο του ιδιοφυούς Newton. Στη συνέχεια, η λίστα των έργων που υπερασπίζονται την κοινωνική, πολιτική προσέγγισή της επιστήμης, και στη συγκεκριμένη περίπτωση της νευτώνειας θεωρίας είναι μακρά. Έργα, όπως το *Let Newton Be!* (1988) του John Fauvel, το *Essays on the Context, Na-*

---

197 Βλ. Κεφάλαιο 1ο, ενότητα 1.1.

198 Ενδεικτικά για τον Boris Hessen και το έργο του βλ. Graham, 1985: 705–722· Freudenthal, McLaughlin, 2009: 253-256.

ture, and Influence of Isaac Newton's Theology (1990), των J. Force και R.H. Popkin, το *How the Principia Got Its Name: Or, Taking Natural Philosophy Seriously* (1991) του Andrew Cunningham, το "Glass Works: Newton's Prisms and the Uses of Experiment" (1989) του Schaffer, το *Newton, the Making of Genius* (2002) της Patricia Fara είναι μόνο ένα δείγμα της σύγχρονης ιστοριογραφικής προσέγγισης σχετικά με τον ίδιο τον Newton και τη νευτώνεια θεωρία. Αν και στην πλειονότητά τους δεν στοχεύουν και δεν απαντούν ευθέως στην εσωτερικιστική ιστοριογραφική παράδοση, ωστόσο έχουν υπονομεύσει τον «εσωστρεφή» χαρακτήρα του πεδίου της ιστορίας των επιστημών των προηγουμένων ετών, εδραιώνοντας παράλληλα την πρακτική της διεπιστημονικότητας και της σύγκλισής της με τις κοινωνικές επιστήμες ως αποδεκτή σύγχρονη ιστοριογραφική προσέγγιση της επιστήμης.

Σε ό,τι προηγήθηκε, η συγγραφέας δεν στόχευε στην εκτενή παρουσίαση και καταγραφή της ιστοριογραφίας που σχετίζεται με τον 17ο αιώνα,[199] και συγκεκριμένα με τις μελέτες που έχουν ως βασικό τους αντικείμενο το Newton και τη νευτώνεια θεωρία. Αντιθέτως, στόχος ήταν η ανάδειξη των διαφόρων ιστοριογραφικών συνιστωσών, οι οποίες αναδύθηκαν μέσα από την κριτική που ασκήθηκε στην παραδοσιακή θετικιστική και εσωτερικιστική ιστοριογραφία. Έτσι, σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναρωτηθούμε τι ισχύει στην περίπτωση των μελετών που σχετίζονται με την έννοια της δύναμης.

Όπως είδαμε στο πρώτο μέρος της διατριβής, το πιο πρόσφατο έργο σχετικά με την μελέτη της έννοιας της δύναμης είναι το έργο *What was Mechanical about Mechanics* (2002) του Christiaan Boudri, το οποίο τριάντα περίπου χρόνια μετά την έκδοση του βιβλίου του Westfall φέρνει και πάλι στο προσκήνιο της ιστορίας των επιστημών την εξαιρετική σημασία της εννοιολογικής μελέτης των επιστημονικών όρων, και συγκεκριμένα της έννοιας της μηχανικής δύναμης στον 18ο αιώνα. Διερευνώντας τη σχέση μεταξύ της μηχανικής και της μεταφυσικής, και του ρόλου της δεύτερης στη διαδικασία διαμόρφωσης της πρώτης, ο κεντρικός στόχος του έργου είναι η υπεράσπιση της εμπλοκής της μεταφυσικής στην ανάπτυξη της μηχανικής του 18ου αιώνα. Εν συντομία, ο Boudri δίνει έμφαση στις εννοιολογικές μεταστροφές της έννοιας της δύναμης, η οποία, κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, από οντολογική άποψη μετατρέ-

[199] Για όσους ενδιαφέρονται για μία τέτοια παρουσίαση, βλ. Πετάκος, 2015. Ευχαριστώ τον συνάδελφο Δημήτρη Πετάκο που είχε την καλοσύνη να μου διαθέσει το κείμενο πριν τη δημοσίευσή του. Το μεταφρασμένο κείμενο, και το «Βιβλιογραφικό Δοκίμιο» θα δημοσιευτούν μέσα στο 2015.

πεται από ουσιώδη (substantial) σε δομική (structural) έννοια. Η εμπειρική της βάση, επισημαίνει ο Boudri, άλλαξε από μία εσωτερική-σωματική εμπειρία των εννοιών force, power, strength σε μία εξωτερική-αισθητητριακή εμπειρία της αντίστασης, το οποίο ουσιαστικά σημαίνει, ότι η δύναμη (force) μετατρέπεται σε μία ποιοτική πάρα σε μία ποσοτική έννοια (Boudri, 2002: 4). Ωστόσο, θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι το έργο του Boudri, όπως και το έργο του Westfall, χαρακτηρίζεται από το «στενό» ε-ρευνητικό του εύρος. Μολονότι ο Boudri επιχειρεί τη μελέτη της έννοιας της δύναμης μέσα από τη σύνδεση της μεταφυσικής με τη μηχανική της εποχής, φαίνεται πως δεν ενδιαφέρεται να την τοποθετήσει στο κοινωνικό, θρησκευτικό ή πολιτικό πλαίσιο της εποχής.

Η παρούσα μελέτη λοιπόν, έρχεται να αναδείξει μία επιπλέον ιστοριογραφική οδό, η οποία στοχεύει να ασκήσει κριτική και να διευρύνει τον τρόπο με τον οποίο έχει μελετηθεί η νευτώνεια δύναμη, αλλά και γενικότερα η έννοια της δύναμης στον 17^{ο} αιώνα, μέχρι σήμερα. Μέσα από την παράδοση της ιστορίας των εννοιών και ε-φαρμόζοντας τα μεθοδολογικά και θεωρητικά εργαλεία της στην ιστορική μελέτη της έννοιας της δύναμης στον 17^{ο} αιώνα, θα προτείνει ένα εναλλακτικό τρόπο προσέγγι-σης της έννοιας, θα παρουσιάσει δηλαδή μία εναλλακτική οδό στο ιστοριογραφικό τοπίο των προσεγγίσεων της δύναμης.

Αναλυτικότερα, η μελέτη στοχεύει να στρέψει την προσοχή στο γλωσσικό πλαίσιο, μέσα από το οποίο η νευτώνεια έννοια της δύναμης που δρα από απόσταση αναδύθηκε ως μία εννοιολογική δομή, στην οποία συμπυκνώνονται ένα πλήθος από σημασιολογικά δίκτυα. Βασικό επιχείρημα αυτής της μελέτης είναι ότι αυτά τα δίκτυ-α, ξεκίνησαν να διαμορφώνονται ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα στην Αγγλία, και συγκεκριμένα μέσα από το διανοητικό πλαίσιο της συζήτησης γύρω από την ανάγκη εδραίωσης μιας κατάλληλης φιλοσοφικής ή/και οικουμενικής γλώσσας. Μέσα από αυτή τη μελέτη, λοιπόν, θα προταθεί η προσθήκη μιας άλλης ακτίνας στο νευτώνεια ιστοριογραφικό φάσμα· η μελέτη της νευτώνειας δύναμης που δρα από απόσταση ως μία εννοιολογική δομή, η οποία συμπυκνώνει ένα πλήθος σημασιολογικών σχέσεων και αντανακλά τη διαδικασία διαμόρφωσης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της νέας φιλοσοφίας μέσα από τη διαδικασία συγκρότησης μιας ιδεολογικής ταυτότητας, κυρί-ως, των διανοητών της πρώιμης Royal Society.

Εν συντομία, η μελέτη θα εστιάσει στα μέσα του αιώνα και στη διερεύνηση συγκεκριμένων εννοιών και των συνδέσεων που αναπτύσσουν μέσα σε ένα λόγο περί

δυνάμεων που αναπτύσσεται τόσο από τον Thomas Hobbes όσο και από τα πρώιμα μέλη της Royal Society, και πιο συγκεκριμένα, από τους John Wilkins, Robert Hooke, Robert Boyle, Thomas Sprat και Joseph Granvill. Τα εγχειρήματα αυτών των Άγγλων διανοητών, έχουν ήδη τοποθετηθεί στο ευρύτερο ιστορικό και γλωσσικό περικείμενο περί της συζήτησης προς μία φιλοσοφική γλώσσα, και έχει ήδη συζητηθεί ο κεντρικός τους ρόλος στη διαμόρφωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της νέας φιλοσοφίας.[200]

Σαφώς, η μελέτη αυτή δεν στοχεύει στην συστηματική και ολοκληρωτική μελέτη των θεωριών και των κειμένων των φιλοσόφων αυτών. Δεκαετίες τώρα, έχουν γίνει εκτενείς ιστορικές μελέτες για κάθε έναν από αυτούς τους μεγάλους διανοητές. Η μελέτη που ακολουθεί δεν είναι μία τέτοια περίπτωση. Αντιθέτως, τα κείμενα και η ευρύτερη φιλοσοφική σκέψη των διανοητών αυτών παίζουν καθοριστικό, αλλά συμπληρωματικό, ρόλο στην έρευνα. Με αυτό δεν υπονοείται ότι η μελέτη δεν ενδιαφέρεται να στρέψει την προσοχή στις δυνατότητες και στις απαγορεύσεις, οι οποίες πηγάζουν από το γλωσσικό περικείμενο καθεαυτό, αλλά και από τη χρήση της γλώσσας ή ότι θεωρεί το ρόλο τους δευτερεύοντα. Ωστόσο, η μελέτη αυτή θέλει να δώσει ιδιαίτερη προσοχή στις γλωσσικές τριάδες της έννοιας της δύναμής και στις ποικίλες εννοιολογήσεις της, οι οποίες αναδύονται μέσα από τα δίκτυα που αναπτύσσονται μεταξύ ενός πλήθος σχέσεων άλλων γλωσσικών τριάδων και εντός συγκεκριμένων γλωσσικών περικειμένων. Με άλλα λόγια, στόχος της έρευνας είναι να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένες έννοιες χρησιμοποιούνται μέσα σε συγκεκριμένα γλωσσικά περικείμενα, αναπτύσσοντας ιδιαίτερες σχέσεις με άλλες έννοιες, και να θέσει ερωτήματα σχετικά με την εμπλοκή τους στην ανάδυση της νευτώνειας έννοιας της δύναμης ως μιας νέας ιστορικής κατηγορίας.

Έχοντας ήδη, λοιπόν, μελετήσει τον ανταγωνισμό με επίκεντρο την ανάγκη για την εδραίωση μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, το επόμενο κεφάλαιο θα εστιάσει στην ανάλυση των τρόπων βάσει των οποίων ένα συγκεκριμένο είδος γνώσης διαμορφώθηκε εκείνη την περίοδο, ενώ διαμέσου της ανάλυσης συγκεκριμένων εννοιών, διερευνάται το πώς και γιατί αυτό το είδος γνώσης παραμένει διακριτό από άλλους τρόπους άσκησης της φυσικής φιλοσοφίας στην Αγγλία του 17^{ου} αιώνα. Παράλληλα, έχοντας αναφερθεί στους ιδεολογικούς όρους υπό τους οποίους οι νέες αντιλήψεις για τη φύση σταδιακά σχηματοποιούνται και αναλύοντας το ρόλο που παίζουν οι

[200] Βλ. μέρος δεύτερο.

πνευματικές αντιπαραθέσεις στη διαμόρφωση της γνώσης για τη φύση στα μέσα του 17ου αιώνα, η μελέτη στη συνέχεια θα επιχειρήσει την αναζήτηση των τρόπων μέσω των οποίων η γλώσσα, ή ακριβέστερα οι έννοιες χρησιμοποιούνται από τα υποκείμενα· ένα ιστορικό γεγονός το οποίο παίζει καθοριστικό ρόλο τόσο στην διαδικασία διαμόρφωσης της γνώσης όσο και στον προσδιορισμό των φυσικών αντικειμένων καθεαυτά, ενώ παράλληλα είναι ένας καθοριστικός παράγοντας βάσει του οποίου διαμεσολαβούνται, κατηγοριοποιούνται και διαμορφώνονται οι σχέσεις μεταξύ του φυσικού, του διανοητικού και του ιστορικού κόσμου.

Τέλος, προτού περάσουμε στη βασική ανάλυση, αξίζει να σημειωθεί για άλλη μία φορά ότι η παρούσα μελέτη εστιάζει σε ένα τρόπο προσέγγισης της νευτώνειας έννοιας της δύναμης, διαφορετικό από την επικρατούσα. Από την προηγούμενη ανάλυση είναι εμφανές ότι μολονότι η ιστοριογραφία που ασχολείται με το νευτώνειο παράδειγμα και τον δημιουργό του, εξευγενίστηκε μέσω νέων οπτικών και προσεγγίσεων, ωστόσο, οι ιστορικές μελέτες που έχουν ως αντικείμενο τους την έννοια της δύναμης συνεχίζουν να ακολουθούν τις κατευθύνσεις της παραδοσιακής ιστοριογραφίας, οι οποίες εκφράστηκαν μέσα από τα έργα του Jammer, και κυρίως του Westfall.

Σε αντίθεση, λοιπόν, με την παραδοσιακή προσέγγιση, η παρούσα μελέτη θα αναδείξει τον ιστοριογραφικό χαρακτήρα της ιστορίας των εννοιών βάσει του οποίου μπορεί να επιτευχθεί η γεφύρωση μεταξύ της πλαισιακής προσέγγισης στην ιστορία (contextual approach) με την πολιτισμική ιστορία (cultural history), να υπονομεύσει όχι μόνο την ιστοριογραφική διάκριση εσωτερικιστικής - εξωτερικιστικής ιστοριογραφίας, αλλά και τη διάκριση μεταξύ της πνευματικής ιστορίας (intellectual history) και της κοινωνικής ιστορίας (social history), και τελικά να θέσει πιο διεισδυτικά ερωτήματα για την ιστορία της νευτώνειας δύναμης.

Με άλλα λόγια, το παρόν κεφάλαιο ακολουθώντας την αμφισβήτηση της ιστοριογραφικής διάκρισης προ-νευτώνειας και νευτώνειας περιόδου, θα εστιάσει στον εντοπισμό και στη διερεύνηση των σημασιολογικών εκείνων σχέσεων, οι οποίες πήραν μέρος στην εξήγηση των φυσικών, αλλά και των πολιτικών φαινομένων στα έργα των Άγγλων λογίων στα μέσα του 17ου αιώνα, βγάζοντας συμπεράσματα για την εμπλοκή τους στην ανάπτυξη μιας ποικιλίας διαφορετικών εννοιολογήσεων της δύναμης. Θα δούμε ότι μέχρι τη δημοσίευση των *Principia* του Newton, στην υπό διαμόρφωση κατάλληλη φυσική και πολιτική φιλοσοφική γλώσσα ενυπάρχει τόσο η έννοια των κρούσεων μιας παθητικής ύλης όσο και οι ενεργές αρχές των απόκρυφων ποιοτή-

των της ύλης, και θα διερευνήσουμε με ποιους τρόπους αυτή η συνύπαρξη επηρέασε τον προσδιορισμό της έννοιας της δύναμης.

Όπως είδαμε σε μία περίοδο όπου οι ευρείες πολιτικές, θρησκευτικές και φιλοσοφικές διαμάχες βρίσκονται στο επίκεντρο του πνευματικού κόσμου, τα μέρη (υποκείμενα, υποομάδες ή ομάδες) των αντιπαραθέσεων αυτών προσπαθούν να νομιμοποιηθούν και τελικά να εδραιώσουν την (πολιτική, θρησκευτική ή/και πνευματική) τους εξουσία, δίνοντας πειστικές απαντήσεις στα ερωτήματα σχετικά με το *ποια* είναι η γνώση για τη φύση, *πώς* θα την αποκτήσουμε και *πώς* μπορούμε να μιλάμε γι αυτή. Για τους άγγλους φυσικούς φιλοσόφους της περιόδου, ο ρόλος της γλώσσας υπήρξε ουσιαστικής σημασίας για την επανεδραίωση της φιλοσοφίας. Στα έργα τόσο των μελών της πρώιμης Royal Society, όπως του Wilkins, του Hooke, του Boyle, του Sprat, του Glanvill, κ.ά., όσο και των υλιστών φιλοσόφων, όπως του Hobbes, η κατάλληλη εννοιολόγηση των όρων υπήρξε καθοριστικής σημασίας. Σε αυτά τα πλαίσια, βασικές φιλοσοφικές έννοιες επαναπροσδιορίζονται και προσπαθούν να εδραιωθούν από τον εκάστοτε λόγιο ως κατάλληλες ή μη κατάλληλες. Η έννοια των απόκρυφων ποιοτήτων και ο τρόπος που ενυπάρχουν στο φιλοσοφικό και πολιτικό λόγο των άγγλων λογίων καθ' όλη τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα παράλληλα με τις άκρως μηχανιστικές θεωρίες των κρούσεων και της κίνησης, μας επιτρέπει να διερευνήσουμε από κοινού την εμπλοκή τους στη διαμόρφωση της φιλοσοφικής γλώσσας της εποχής, μιας περιόδου, δηλαδή, που παίζει ιδιαιτέρως σημαντικό ρόλο και μετατρέπεται σε ένα «εννοιολογικό εργαστήριο» μέσα στο οποίο εδραιώνεται το τι είναι φιλοσοφικά κατάλληλο και τι φιλοσοφικά ακατάλληλο να ειπωθεί.

Έτσι, η έρευνα που ακολουθεί θα προσπαθήσει να απαντήσει στα ερωτήματα που τέθηκαν στην ενότητα 5.1. σχετικά με την ιστορικότητα της έννοιας: πώς γίνεται κατ' αρχήν δυνατή η δημόσια διατύπωση της ύπαρξης μιας παγκόσμιας έλξης η οποία ενέχει τη δράση από απόσταση σε ένα μηχανοκρατικό σύμπαν, στο οποίο *η ύλη δεν μπορεί να δράσει εκεί που δεν υπάρχει*; Πως είναι δυνατό για ένα διακεκριμένο μέλος της Royal Society να υπερασπίζεται την έννοια μιας τέτοιας παγκόσμιας δύναμης διεκδικώντας παράλληλα γι' αυτή μία θέση στην κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα της εποχής, μιας εποχής ιδιαιτέρως ευαίσθητης στα ζητήματα της γλώσσας; Τι ακριβώς συμβαίνει στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, έτσι ώστε λίγες δεκαετίες αργότερα να επιτρέπεται «ξαφνικά» στη νευτώνεια δύναμη να αναδύεται μέσα από ένα καλά εδραιωμένο πλαίσιο επαφών και κρούσεων της ύλης και να δρα από απόσταση; Πώς μία τέτοιου

είδους δύναμη διεκδικεί μία θέση στην κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα, στην οποία και τελικά καταφέρνει να καταλάβει κεντρική θέση; Και ακόμη, πώς η έννοια της δύναμης διαμορφώνεται κατά τα μέσα του αιώνα και πώς επηρεάζεται από τη συζήτηση περί της κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας; Ποιές είναι εκείνες οι εννοιολογήσεις της δύναμης, οι οποίες διαχρονικά ενσωματώνονται στην Νευτώνεια δύναμη που δρα από απόσταση; Γιατί επικράτησαν έναντι άλλων;

Ενώ παράλληλα θα διερευνήσει το ιστοριογραφικό ερώτημα: Κατά πόσο η μελέτη των ποικίλων εννοιολογήσεων των όρων που βρίσκονται στο ευρύτερο σημασιολογικό πεδίο της έννοιας της δύναμης, εμπλέκεται στη διερεύνηση της υποτιθέμενης εννοιολογικής ρήξης, η οποία σημειώνεται μέσω της διατύπωσης της νευτώνειας δύναμης στον πνευματικό κόσμο του 17^{ου} αιώνα;

5.3. Συγκεφαλαίωση

Όπως είδαμε, οι νέες μηχανοκρατικές θεωρίες αλλάζουν δραματικά τη φιλοσοφία της εποχής. Η εδραίωση της μηχανοκρατικής αντίληψης για τη φύση και της ερμηνείας των φυσικών φαινομένων που σχετίζονται με την κίνηση, αφήνουν πίσω τις μέχρι τότε καλά εδραιωμένες θεωρίες των σχολαστικών φιλοσόφων και εντάσσουν την έννοια της κίνησης και της ενώθησης (impetus) σε νέο πλαίσιο. Αυτό το κεφάλαιο, είχε δύο σημαντικούς στόχους: πρώτον, να παρουσιάσει συνοπτικά την ιστορία της έννοιας της δύναμης στη διαχρονία της, με έμφαση στον 17^{ο} αιώνα, και δεύτερον, να αναδείξει τις ιστοριογραφικές τάσεις οι οποίες αναπτύχθηκαν σχετικά με τον 17^{ο} αιώνα και πιο συγκεκριμένα γύρω από την έννοια της δύναμης. Απώτερος στόχος ήταν να εστιάσει στις ιστορικές και ιστοριογραφικές συνθήκες που σχετίζονται με την έννοια της δύναμης, έτσι ώστε να διατυπώσει τα βασικά ερωτήματα της μελέτης και να την τοποθετήσει στο πνευματικό (ιστορικό και ιστοριογραφικό) της πλαίσιο.

Ωστόσο, προτού, περάσουμε στο έκτο κεφάλαιο και στη βασική περιπτωσιακή μελέτη αυτής της διατριβής, είναι σημαντικό να αναφερθώ σε δύο ζητήματα, τα οποία συνάντησα κατά την ανάγνωση των πρωτογενών πηγών με επίκεντρο τη μελέτη της έννοιας της δύναμης. Το πρώτο είναι ένα μεθοδολογικό ζήτημα που στην πορεία της

έρευνας θα γίνεται όλο και πιο σαφές, ωστόσο στο σημείο αυτό θεωρώ απαραίτητη την αποσαφήνισή του. Στην πορεία της ανάλυσης, λοιπόν, θα δούμε ότι ο όρος «δύναμη» σχετίζεται με μία ευρύτερη ομάδα όρων αναπτύσσοντας εννοιολογικά δίκτυα. Τα εννοιολογικά αυτά δίκτυα αφορούν περισσότερο ή λιγότερο την έννοια της δύναμης, η οποία στην αγγλική γλώσσα συναντάται τόσο με τον όρο "force" όσο και με τον όρο "power".

Όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, η γλωσσική τριάδα (λέξη-έννοια-αντικείμενο), όπως παρουσιάζεται από τον Koselleck ενέχει, πρώτον, τις εσωτερικές σχέσεις μεταξύ λεξήματος και έννοιας, και δεύτερον, τις εξωτερικές συσχετίσεις μεταξύ της έννοιας και του αντικειμένου. Παράλληλα, οι λέξεις και οι έννοιες εμφανίζονται σε σχέση με άλλες λέξεις και έννοιες. Εντούτοις, είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι σύμφωνα με τη θεωρία της ιστορίας των εννοιών, μία λέξη μετατρέπεται σε έννοια, όταν εισέρχεται σε ένα συγκεκριμένο (κοινωνικοπολιτικό) περικείμενο, αφού συνοψίζει μοναδικές εννοιολογικές διασυνδέσεις, την ιστορική εμπειρία και τις ιστορικές συνθήκες, οι οποίες συγκροτούν το συγκεκριμένο περικείμενο. Έτσι, η έννοια αναφέρεται στη συγκέντρωση πολλών ουσιωδών νοημάτων και θεσπίζει ένα συγκεκριμένο χρονικό ορίζοντα δυνητικής εμπειρίας και θεωρίας, ενώ βάσει αυτών οριοθετείται. Με άλλα λόγια, οι έννοιες, μπορούν να γίνουν αντιληπτές και να ερμηνευτούν μονάχα ως σύνολα, δηλαδή, ως μέλη ενός δικτύου διασυνδέσεων μιας ομάδας όρων ή ενός συμπλέγματος ομάδων όρων. Πιο απλά, οι έννοιες, ή ακριβέστερα οι γλωσσικές τριάδες, δεν αντιμετωπίζεται ως μεμονωμένα ιστορικά αντικείμενα, αλλά ως σύνολα δομών, δηλαδή, μελετώνται σε ομάδες, οι οποίες απαντώνται σε συγκεκριμένα σημασιολογικά πεδία και αναπτύσσουν δίκτυα μεταξύ τους. Ενώ, σε αυτό το σημείο, καθοριστικό ρόλο παίζει η σχέση εξάρτησης του περικειμένου, στο οποίο εντάσσεται το σημασιολογικό πεδίο εντός του οποίου η υπό-μελέτη γλωσσική τριάδα αναπτύσσει δίκτυα με άλλες γλωσσικές τριάδες.[201]

Για να μελετήσουμε, λοιπόν, τις διαφορετικές εννοιολογήσεις της δύναμης, θα πρέπει να αναλύσουμε και να ερμηνεύσουμε ένα σύμπλεγμα δικτύων, το οποίο εμφανίζεται εντός συγκεκριμένων περικειμένων. Με άλλα λόγια, για να μελετήσουμε την έννοια της δύναμης στην Αγγλία στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, θα εστιάσουμε στη μελέτη των ακόλουθων εννοιών: κυριαρχία (sovereignty), κεφαλή (head), τάση (endeavour),

[201] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την έννοια της γλωσσικής τριάδας και την έννοια του σημασιολογικού πεδίου βλ. Κεφάλαιο 2^{ο}.

κίνηση (motion), βαρύτης (heaviness), βαρύτητα (gravity), έλξη (attraction), συνάφεια (congruity), αρχή (principle), νόμος (law), πείραμα (experiment) και κενό (vacuum). Οι έννοιες αυτές αναπτύσσουν μία ποικιλία εννοιολογικών σχέσεων μεταξύ τους και παράλληλα καθορίζουν και καθορίζονται εντός των περικειμένων στα οποία εμφανίζονται. Επίκεντρο αυτής της μελέτης, λοιπόν, θα είναι η διερεύνηση της διαμόρφωσης των σημασιολογικών πεδίων τα οποία συγκροτούνται από τις ιδιαίτερες συνδέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ αυτών των γλωσσικών τριάδων και βάσει των οποίων αναδύονται οι ιδιαίτερες εννοιολογήσεις της δύναμης. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι στα πρωτογενή κείμενα, οι γλωσσικές αυτές τριάδες εμφανίζονται με διαφορετικές εσωτερικές εννοιολογικές διασυνδέσεις, εξυπηρετώντας διαφορετική φιλοσοφική, ιδεολογική και πολιτική ατζέντα κάθε φορά, αποδίδοντας τελικά διαφορετικές εννοιολογήσεις στη γλωσσική τριάδα της δύναμης.

Για τη διευκόλυνση του ερευνητή, αλλά και του αναγνώστη, στο τέλος κάθε ενότητας θα αναπαριστώνται γραφικά τα υπό μελέτη σημασιολογικά πεδία. Η γραφική αναπαράσταση των πολύπλοκων εννοιολογικών σχέσεων έχει γίνει με τη βοήθεια του λογισμικού ανάλυσης και έρευνας ποιοτικών δεδομένων atlas.ti, για το οποίο θα γίνει εκτενέστερη αναφορά στην πορεία. Αναφορικά, σε κάθε πρόταση ή παράγραφο στην οποία θα εντοπίζεται μία ιδιαίτερη εννοιολόγηση των όρων που μας ενδιαφέρουν, εκείνη θα επισημαίνεται εντός αγκυλών με την ένδειξη *Code*. Στο τέλος κάθε ενότητας, το πλήθος των *Codes* που θα έχουν εντοπισθεί θα χρησιμοποιηθούν για τη γραφική αναπαράσταση των σχέσεων μεταξύ τους.

Το δεύτερο ζήτημα αφορά τη μετάφραση των όρων που θα εμφανιστούν σε αυτή τη μελέτη. Κυρίως στην περίπτωση των κεντρικών όρων αυτής της μελέτης, δηλαδή, των όρων “force” και “power”, οι εννοιολογήσεις είναι αλληλένδετες, περιλαμβάνοντας επιπλέον τον όρο “strength” ή ακόμη και τον όρο “energy”. Για παράδειγμα, στη σύγχρονη αγγλική γλώσσα, και συγκεκριμένα στο *Online Oxford dictionaries*, στο λήμμα force εμφανίζονται περίπου συνώνυμοι οι όροι “force”, “power”, “energy” και “strength” και πολλές φορές χρησιμοποιούνται εναλλακτικά:

> Strength or energy as an attribute of physical action or movement […] mental or moral strength or power […].

Παρόμοια είναι η περίπτωση της έννοιας στα τέλη του 17ου αιώνα. Συγκεκριμένα, στο λεξικό *A dictionary of the English language* (1768) του Άγγλου ποιητή, βιογράφου και λεξικογράφου Samuel Johnson (1709-1784), οι όροι "force", "power", "strength", "energy" εμφανίζονται σε άμεση συσχέτιση και ορίζονται ως εξής:[202]

> FORCE 1. Strength, vigour; *Donne* 2. Violence, *Dryden* 3. Virtue, *Locke* 4. Validness, power of law, *Denham* 5. Armament; warlike preparation. *Wallis* 6. Destiny, necessity, compulsion.
> ENERGY 1. Power not exerted in action. *Bacon* 2. Force; vigour; efficacy; influence. *Smalridge*. 3. Faculty, operation. *Bentley*. 4. Strength or expression; force of signification.
> POWER 1. Command; authority; Dominition; influence *Shakesp.* 2. Influence; prevalence upon. *Bacon*. 3. Ability; force; reach. *Hooker*. 4. Strength; motive force *Locke*. 5. The moving force of an engine. *Wilkins*. 6. Animal strength, natural strength. *Bacon*. 7. Faculty of the mind. *Davies*. 8. Government; right of governing. *Milton*. 9. Sovereign; potentate. *Addison*. One invested with dominion. *Davies*.
> STRENGTH. 1. Force; vigour; power of the body. *Dryden*. 2. Power of endurance; firmeness; durability. *Milton*. 3. Vigour of any kind. *Addison*. 4. Power of mind; force of any mental faculty. *Locke*. […] 7. Support; maintenance of power. *Spratt*. […] 9. Persuasive prevalence; argumentative force. *Hooker*.

Αντίστοιχα, στη σύγχρονη ελληνική γλώσσα η ανάλυση του όρου «δύναμη» αποδίδεται με τους όρους «ικανότητα», «δραστικότητα», «δυνατότητα» και «ισχύς»:

> Η ικανότητα που έχει ένας άνθρωπος ή ένα ζώο να δρα αποτελεσματικά, να αντιστέκεται σε κάποιον ή σε κάτι ή να αντιμετωπίζει με επιτυχία την αντίσταση που προβάλλει κάποιος […] η δραστικότητα ενός φυσικού φαινομένου ή στοιχείου […] η δυνατότητα ενός ατόμου ή μιας ομάδας να ασκεί επιρροή ή επιβολή σε ένα σύνολο· ισχύς.[203]

Η πολυπλοκότητα του ζητήματος έγκειται στο ότι η απόδοση των όρων "force" και "power" αλλά και του όρου "strength" από την αγγλική στην ελληνική γλώσσα είναι εξαιρετικά ιδιόμορφη, αφού και οι τρεις αυτοί όροι αποδίδονται κυρίως στον όρο «δύναμη», συμπυκνώνοντας έτσι τις ιδιαίτερες εννοιολογήσεις των τριών όρων σε έναν. Στην παρακάτω ανάλυση ο όρος "force" μεταφράζεται στα ελληνικά με τον όρο «δύ-

---

202 Στο λεξικό αυτό, ο Johnson περιγράφει τις εννοιολογήσεις κάθε όρου βάσει του τρόπου με τον οποίο χρησιμοποιούνται από συγκεκριμένους λογίους. Έτσι στο πρωτογενές κείμενο, κάθε λέξημα ακολουθείται από τον ορισμό του και στο τέλος αυτού, το όνομα του λογίου (σε μορφή italics) στα κείμενα του οποίου εντοπίζεται η συγκεκριμένη εννοιολόγηση.

203 Η Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html

ναμη», όπως ακριβώς και οι όροι “power” και “strength”. Κάποιες άλλες φορές ο όρος “power” αποδίδεται στον όρο «εξουσία», ενώ ο όρος “strength” στη φυσική ικανότητα/δύναμη ενός ατόμου. Εξαιτίας αυτή της ιδιαιτερότητας σε κάθε αναφορά θα υποδεικνύονται τόσο ο αγγλικός όρος όσο και ο ελληνικός όρος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΟΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΤΗΑ ΔΥΝΑΜΗΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ.

6.1. Η Έννοια της Δύναμης στο Φιλοσοφικά Κατάλληλο Κόσμο του Thomas Hobbes

Όπως είδαμε, τον 17ο αιώνα η φιλοσοφική σκηνή αλλάζει δραματικά με τις νέες μηχανοκρατικές θεωρίες. Η εδραίωση της μηχανοκρατικής αντίληψης για τη φύση και της ερμηνείας των φυσικών φαινομένων που σχετίζονται με την κίνηση, αφήνουν πίσω κάθε σημάδι σχολαστικού αριστοτελισμού και εντάσσουν την έννοια της κίνησης και της ενώθησης (impetus) σε νέο, ενδεδυμένο με την έννοια του φυσικού νόμου, πλαίσιο. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, μέσω της εισαγωγή της στο νέο μηχανοκρατικό πλαίσιο η έννοια της ενώθησης συνδέεται στενά με την έννοια της κρούσης των σωμάτων και τη μεταφορά της κίνησης από το ένα σώμα στο άλλο, χάνοντας κάθε σχολαστικιστική διάσταση της εγγεγραμμένης δύναμης. Εκτός των θεωριών του Bacon, του Descartes, και του Gassendi, ο Thomas Hobbes συνέβαλε καθοριστικά στην εδραίωση της μηχανοκρατικής αντίληψης, και όπως είδαμε στο τέταρτο κεφάλαιο, το *Leviathan*, εκτός των άλλων, συνέβαλε ουσιαστικά στη συζήτηση για την εδραίωση μιας φιλοσοφικής γλώσσας.

Στη φυσική φιλοσοφική σκέψη των εκπροσώπων της μηχανικής φιλοσοφίας, η έννοια της δύναμης (force/power) και η οντολογία της, κάθε άλλο παρά βασικό συστατικό του φυσικού κόσμου θεωρείτο. Εντούτοις, η έννοια εμφανίζεται συνεχώς στο φυσικό φιλοσοφικό λόγο τους και σε άμεση σύνδεση με την πεποίθηση ότι ένα γεγονός θα πρέπει να έχει μία αιτία, η οποία να μπορεί να σχετίζεται με αυτό ποσοτικά και με όρους ισοτήτων και αναλογιών (Gabbey, 1971: 6). Στη μηχανοκρατική σκέψη του Thomas Hobbes, όπως και του Galileo και του Descartes, η έννοια της δύναμης

(force/power) φαίνεται να μην παίζει ουσιαστικό ρόλο στη συγκρότηση του υλικού κόσμου και στην ερμηνεία των φυσικών φαινομένων, ενώ η χρήση της κυρίως σχετίζεται με τις κρούσεις μεταξύ των σωματιδίων της ύλης. Ωστόσο, τόσο στο *Leviathan* (1651), όσο και στο *The Elements of Philosophy*, και συγκεκριμένα στο *On the Body* (*De Corpore*) (1655), η έννοια της δύναμης (force/power) εμφανίζεται πάνω από 60 φορές στο καθένα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η μελέτη που ακολουθεί, δεν έχει στόχο να απαντήσει ούτε στην προβληματική σχετικά με τη χρονική ή την οντολογική προτεραιότητα μεταξύ του πολιτικού φιλοσοφικού και του φυσικού φιλοσοφικού συστήματος του Hobbes, ούτε σε ερωτήματα σχετικά με τη φύση της μεταξύ τους σχέσης. Αναφορικά, ήδη από το 1927 με το έργο του Frithiof Brandt, *Thomas Hobbes' Mechanical Conception of Nature*, έχει ανοίξει μία συζήτηση σχετικά με τη λογική ασυνέχεια μεταξύ των δύο συστημάτων του Hobbes και κατ' επέκταση σχετικά με την αυτονομία της πολιτικής και της φιλοσοφικής του θεωρίας. Ενώ λίγα χρόνια αργότερα, η συζήτηση θα συνεχιστεί προς την ίδια κατεύθυνση με τα έργα *The Political Philosophy of Hobbes: Its Basis and Its Genesis* (1936) του Leo Strauss, και *The Political Philosophy of Thomas Hobbes*, (1957) του Howard Warrender. Στην αντίθετη πλευρά, εμφανίζονται έργα, όπως το *Hobbes* (1956), του Richard Peters, και το *Hobbes's System of Ideas: a Study in the Political Significance of Philosophical Theories* (1965) του John W. N. Watkins, σύμφωνα με τα οποία οι πολιτικές ιδέες που αναπτύσσονται στο *De Cive* και στο *Leviathan* εξάγονται από τις επιστημονικές θεωρίες του Hobbes, προωθώντας την άποψη περί της συνοχής και της λογικής συνέχειας μεταξύ των φιλοσοφικών του συστημάτων. Στο ίδιο κλίμα, ο Thomas A. Spragens στο *The Politics of Motion: The world of Thomas Hobbes* (1973) επιχειρηματολογεί υπέρ της λογικής συνέχειας μεταξύ της πολιτικής και φυσικής φιλοσοφίας του Hobbes επεκτείνοντας το πεδίο συζήτησης στην έννοια της αναλογίας (analogy) και επισημαίνοντας ότι η μελέτη των φιλοσοφικών συστημάτων του άγγλου διανοητή θα πρέπει να γίνει με όρους αναλογικότητας (analogical). Αξίζει να σημειωθεί ότι επιπλέον μελέτες, όπως το "On the Laws of physical and Human Nature: Hobbes' Physical and Social Cosmologies" (1982) του Michel Verdon ήρθαν να ενισχύουν αυτή τη θέση. Τρία χρόνια αργότερα, οι Steven Shapin και Simon Schaffer με το έργο τους *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental life* (1985) έρχονται να συμβάλουν στη συζήτηση, ενώ το ζήτημα

παρέμενε ανοιχτό. Οι δύο συγγραφείς επισημαίνουν ότι η σύνδεση που πραγματοποιούν μεταξύ της πολιτικής και φυσικής φιλοσοφίας του Hobbes δεν βασίζεται στη χρονική ή οντολογική προτεραιότητα της ανάπτυξης του ενός ή του άλλου συστήματος, ούτε είναι μία αναλογική σχέση, όπως έχουν ισχυριστεί άλλοι μελετητές στο παρελθόν. Αντιθέτως οι δύο ιστορικοί τονίζουν τη συσχέτιση των φιλοσοφικών συστημάτων του Hobbes, δίνοντας έμφαση στο κοινό (πολιτικό) πλαίσιο χρήσης τους. Στην ίδια συνάφεια, ο κοινωνιολόγος της επιστήμης William T. Lynch στο άρθρο του "Politics in Hobbes Mechanics: The Social as Enabling" (1991) υποστηρίζει ότι οι πολιτικές διαμάχες έχουν επηρεάσει το γνωστικό περιεχόμενο των θέσεων της φυσικής φιλοσοφίας του Hobbes. Για την ακρίβεια, ο Lynch επισημαίνει ότι η πολιτική φιλοσοφία του Hobbes δεν έχει απλώς τις ρίζες της στη φυσική του φιλοσοφία, αλλά ότι η προϋπάρχουσα πολιτική ατζέντα του επηρέασε τη στάση που λαμβάνει στα μηχανιστικά ζητήματα επιτρέποντας του να αναπτύξει μία ιδιαίτερη -για την εποχή- του προσέγγιση. Σε αντίθετη κατεύθυνση κινούνται ιστορικοί του 17ου αιώνα, κυρίως ο Noel Malcolm, ο Cees Leijenhors, αλλά και ο Daniel Garber, οι οποίοι μέσα από την κριτική που άσκησαν στους Shapin και Schaffer, αμφισβήτησαν την άποψη ότι η πολιτική ατζέντα υπήρξε η βάση των φυσικών φιλοσοφικών διαμαχών του 17ου αιώνα, όπως η διαμάχη μεταξύ του Hobbes και του Boyle για την ύπαρξη κενού στη φύση.[204]

Οπλισμένοι από την παράδοση της εννοιολογικής ιστορίας γνωρίζουμε ότι η γλώσσα έχει εγγενώς την ικανότητα τόσο να διαμεσολαβεί και να ενοποιεί όσο και να διακρίνει και να οριοθετεί τον κόσμο, ο οποίος συγκροτείται από μία ποικιλία ιστορικών περικειμένων. Επιπλέον, οι έννοιες δεν ανήκουν αποκλειστικά σε ένα περικείμενο (για παράδειγμα το φυσικό φιλοσοφικό ή το πολιτικό φιλοσοφικό), αλλά μπορούν να διατρέχουν μια ποικιλία των περικειμένων που συγκροτούν τον κόσμο.[205] Υπό αυτό το πρίσμα, η μελέτη θα υποστηρίξει ότι οι πολιτικές και οι φιλοσοφικές θεωρίες του Hobbes διαμορφώνονται από κοινού, και διαμεσολαβούνται από την αναζήτηση της κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας πάνω στην οποία επιχειρείτο να εδραιωθεί η πολιτική, κοινωνική, θρησκευτική και φιλοσοφική τάξη. Σε αυτά τα πλαίσια, λοιπόν, η έννοια της δύναμης (force/power) παίζει εξίσου σημαντικό ρόλο στο πολιτικό φιλοσοφικό και στο φυσικό φιλοσοφικό λόγο του Hobbes. Μέσα από το γλωσσικό περι-

---

204 Ενδεικτικά βλ. Malcolm, 2002· Leijenhorst, 2002· Garber, 2013: 3-26.

205 Βλ. Κεφάλαιο 2ο.

κείμενο του *Leviathan* και του *On the Body* θα εστιάσουμε στους τρόπους με τους οποίους η έννοια της δύναμης εμφανίζεται ως η βασική έννοια πάνω στην οποία ο άγγλος φιλόσοφος χτίζει τον φιλοσοφικά κατάλληλο υλικό (φυσικό και πολιτικό) κόσμο.

Σε ό,τι ακολουθεί, λοιπόν, το *Leviathan* αλλά και το *Elements of Philosophy: On the Body* θα είναι οι βασικές πηγές της φυσικής και πολιτικής θεωρίας του Hobbes. Συγκεκριμένα, το *On the Citizen* (*De Cive*) είναι το πρώτο μέρος της τριλογίας *Elements of Philosophy* η οποία δημοσιεύεται σε περίοδο δεκαέξι ετών. Η πρώτη έκδοση του *On the Citizen* εμφανίζεται στα λατινικά το 1642, ενώ η πρώτη αγγλική έκδοση το 1651, την ίδια χρονιά με την έκδοση του *Leviathan*. Έπειτα, η τριλογία ολοκληρώνεται με την έκδοση του *On the Body* (*De Corpore*) το 1655, και του *De Homine*, το 1658. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι, η συγγραφή και η έκδοση του *Leviathan* καθυστερεί την ολοκλήρωση της τριλογίας, ενώ ο Εμφύλιος Πόλεμος ωθεί τον Hobbes στο να αλλάξει τη σειρά δημοσίευσης των μερών της τριλογίας. Ο αρχικός σχεδιασμός ήθελε το *On the Citizen*, ένα έργο πολιτικής φιλοσοφίας, να εκδίδεται τελευταίο. Ωστόσο, οι πολιτικές και κοινωνικές ταραχές του αιώνα ωθούν τον Hobbes να δημοσιεύσει το *On the Citizen* πρώτο και έπειτα να διακόψει την τριλογία του για να δημοσιεύσει το *Leviathan*.[206] Το *On the Body* είναι ένα έργο φυσική φιλοσοφίας, το οποίο αφιερώνεται στη μελέτη της ύλης. Το έργο χωρίζεται σε τέσσερα μέρη τα οποία είναι αφιερωμένα στη λογική, στα φυσικά σώματα, στις φυσικές φιλοσοφικές έννοιες και στη γεωμετρία, ενώ κεντρικό ζήτημα του έργου είναι τα υλικά σώματα. Τέλος, το *On the Human*, εστιάζει στη Φυσιολογία και την Οπτική.

Κεντρικό μέλημα της ενότητας αυτής είναι να διερευνήσει τις ποικίλες εννοιολογήσεις της δύναμης, οι οποίες σχηματοποιούνται εντός, αλλά και αντανακλούν το χομπσιανό κοσμοείδωλο. Αναλυτικότερα, η μελέτη θα εστιάσει στους τρόπους με τους οποίους οι έννοιες κίνηση (motion), τάση (endeavour), ενώθηση (impetus), βαρύτητα (gravity), έλξη (attraction), βαρύτης (heavy), κυριαρχία (sovereign), νόμος (law), κεφαλή (head), ήλιος (sun) και κενό (vacuum) αναπτύσσουν συνδέσεις μεταξύ τους, συμπυκνώνοντας στην έννοια της δύναμης μία ποικιλία διαφορετικών εννοιολογικών διαστρωματώσεων (layers) οι οποίες συμπυκνώνονται στην έννοια της δύναμης. Τόσο στο *Leviathan* όσο και στο *On the Body*, στο πλήθος των εμφανίσεων της δύναμης (force, power) αποτυπώνεται το πλήθος των εσωτερικών συνδέσεων που ανα-

[206] Βλ. Κεφάλαιο 4ο.

πτύσσουν μία ποικιλία γλωσσικών τριάδων. Οι διαφορετικές εννοιολογήσεις της δύναμης, δηλαδή, συνδυάζουν μία ποικιλία από φυσικές φιλοσοφικές και πολιτικές φιλοσοφικές εννοιολογικές διαστρωματώσεις, οι οποίες οδηγούν, όπως θα δούμε στην πορεία, στην ανάδυση της χομπσιανής δύναμης.

Αιτία – Αποτέλεσμα, Δύναμη – Δράση (Cause-Effect, Power-Act)[207]

Στη φυσική φιλοσοφική σκέψη του Hobbes οι ορισμοί της δύναμης, αλλά και της τάσης (endeavour) και της ενώθησης ανάγονται σε δηλώσεις που σχετίζονται με την έννοια της κίνησης. Γα παράδειγμα, στο κεφάλαιο 10 του *On the Body*, ο Hobbes μιλά για τη σχέση αιτίας και αποτελέσματος και αναφέρει ότι η αιτία και το αποτέλεσμα αντιστοιχούν στη δύναμη (power) και στη δράση (action). Βέβαια, οι έννοιες cause-effect, power-act, body-accident, είναι έννοιες, οι οποίες βρίσκονται ως βασικές έννοιες της πρώτης φιλοσοφίας τόσο στα έργα των σχολαστικών όσο και στα έργα του Descartes. Ωστόσο, ο Hobbes συστηματικά τις ερμηνεύει με καθαρά φυσικό φιλοσοφικό τρόπο (Jesseph, 2006: 127).

Αναλυτικότερα, ο Hobbes ταυτίζει την αιτία (cause) με τη δύναμη (power) και το αποτέλεσμα (effect) με τη δράση (act). Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι, όταν ένας φορέας (agent) έχει όλα τα χαρακτηριστικά (accidents) που απαιτούνται για την παραγωγή κάποιου αποτελέσματος (effect) στον αποδέκτη (patient), τότε λέμε ότι ο φορέας έχει τη *δύναμη* να παραγάγει ένα αποτέλεσμα, αν αυτή εφαρμοστεί σε έναν αποδέκτη ("the agent has power to produce that effect, if it be applied to a patient"). Για τον Hobbes, τα χαρακτηριστικά (accidents) που απαιτούνται για την παραγωγή κάποιου αποτελέσματος είναι η αιτία (efficient cause), και κατ' επέκταση η δύναμη του φορέα (the power of agent), την οποία ονομάζει «ενεργή δύναμη» ("active power"). Με άλλα λόγια, η δύναμη του φορέα και η αιτία είναι το ίδιο πράγμα, με τη μόνη διαφορά ότι η αιτία αναφέρεται στο αποτέλεσμα που έχει ήδη παραχθεί και η δύναμη στο αποτέλεσμα που θα παραχθεί, δίνοντας έτσι στην έννοια της δύναμης μία -θα λέγαμε με βακωνικούς όρους- νομοθετική και προγνωστική διάσταση. Στην ίδια συνάφεια, όταν

[207] Οι ορολογίες όπως εμφανίζονται στο πρωτότυπο κείμενο.

ένα αποδέκτης έχει όλα τα χαρακτηριστικά που απαιτείται να έχει για την παραγωγή κάποιων αποτελεσμάτων, λέμε ότι είναι στη δύναμη του αποδέκτη να παράγει το αποτέλεσμα, αν εφαρμοστεί στον κατάλληλο φορέα ("it is in the power of that patient to produce that effect, if it be applied to a fitting agent"). Αυτά τα χαρακτηριστικά, όμως, ορίζονται ως η υλική αιτία (material cause) και έτσι η δύναμη του αποδέκτη, η οποία ονομάζεται παθητική δύναμη (passive power), και η υλική αιτία (material cause) είναι το ίδιο πράγμα με τη διαφορά ότι η αιτία αναφέρεται στο αποτέλεσμα που έχει ήδη παραχθεί και η δύναμη στο αποτέλεσμα που θα παραχθεί. [**Codes**: Η Δύναμη του φορέα εφαρμόζεται σε ένα αποδέκτη (the agent has power which is applied to a patient). Η Δύναμη του αποδέκτη εφαρμόζεται σε ένα φορέα (the patient has power which is applied to an agent). Η Δύναμη του φορέα είναι ενεργή δύναμη (the power of agent is active power). Η Δύναμη του αποδέκτη είναι παθητική δύναμη (the power of the patient is a passive power). Το αποτέλεσμα σχετίζεται με τη δύναμη του φορέα (the effect is related to the agent). Το αποτέλεσμα σχετίζεται με τη δύναμη του αποδέκτη (the effect is related to the patient)].

Με αυτό τον τρόπο ο Hobbes διακρίνει την αιτία σε *efficient cause* και σε *material cause* και οι οποίες περιλαμβάνουν όλα τα αναγκαία χαρακτηριστικά του φορέα και όλα τα αναγκαία χαρακτηριστικά του αποδέκτη αντίστοιχα τα οποία απαιτήθηκαν για να παραχθεί ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Σε αυτή τη διάκριση βασίζει και τη διάκριση της ενεργής και παθητικής δύναμης (active power και passive power), οι οποίες είναι μέρη της απόλυτης δύναμης (plenary power)· μιας δύναμης που ταυτίζεται με την συνολική αιτία (entire cause). Η αίτια, λοιπόν, είναι το σύνολο όλων των επεισοδίων όλων των φορέων (agents) και όλων των αποδεκτών (patient) μαζί, και οι οποίοι μπορούν να γίνουν κατανοητοί μόνο μέσα από το αποτέλεσμα που παράγεται την ίδια στιγμή. Παράλληλα, αν κάποιος από αυτούς λείπει, δεν μπορεί να γίνει κατανοητός, παρά μόνο από το αποτέλεσμα που δεν παράγεται. Επιπλέον, τα χαρακτηριστικά των οποίων η παραγωγή σχετίζεται με την αιτία (efficient ή material cause) ονομάζονται "effects", ενώ εκείνα τα επεισόδια που σχετίζονται με τη δύναμη ονομάζονται «δράσεις» (acts).

Σύμφωνα με τον Hobbes, ο φορέας έχει δύναμη μόνο όταν εφαρμόζεται στον αποδέκτη, και ο αποδέκτης αντίστοιχα έχει δύναμη, όταν εφαρμόζεται στον φορέα. Λίγο παρακάτω, στην παράγραφο "Active power consists in motion" ο Hobbes αναφέρει ότι η ενεργή δύναμη (active power) συνίσταται σε κίνηση, και γενικότερα, ότι η

δύναμη (power) δεν είναι ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό το οποίο διαφέρει από τις δράσεις. Στην πραγματικότητα, η δύναμη είναι μία δράση (act), δηλαδή κίνηση, η οποία ονομάζεται δύναμη, διότι στην πορεία μία άλλη δράση θα παραχθεί από αυτή. Για παράδειγμα, αναφέρει ο Hobbes, ότι, όταν μεταξύ τριών σωμάτων το πρώτο κινηθεί προς το δεύτερο, και το δεύτερο προς το τρίτο, η κίνηση του δευτέρου, σε σχέση με το πρώτο που την παράγει, είναι η δράση του δεύτερου σώματος, ενώ σε σχέση με το τρίτο που θα την παραγάγει, είναι η ενεργή δύναμη του ίδιου δευτέρου σώματος (Hobbes, 1839a: 127-131). [**Codes**: Η Δύναμη είναι Αιτία (power is cause). Τα Επεισόδια της Δύναμης είναι Δράσεις (accidents produced by power are acts)].

Κίνηση (Motion)

Η έννοια της κίνησης (motion) είναι θεμελιώδης για το φιλοσοφικό οικοδόμημα του Hobbes. Είναι εκείνη η έννοια, η οποία συνδέει τη φυσική φιλοσοφική με την πολιτική φιλοσοφική του σκέψη. Από τη μία μεριά, συνδέεται άμεσα με τα φυσικά σώματα ως αλλαγή θέσης, και από την άλλη συνδέεται με το πολιτικό σώμα του Λεβιάθαν. Οι πρώτες γραμμές του *Leviathan*, μας εισάγουν σχετικά, μέσω της περιγραφής της ικανότητας του ανθρώπου να μιμείται τη φύση· μία φύση γεμάτη ύλη, στην οποία κυριαρχεί η κίνηση και οι σχέσεις αιτίας-αποτελέσματος μεταξύ των φαινομένων της. Μέσω αυτής της ικανότητας του ανθρώπου να μιμείται τη φύση, ο άγγλος φιλόσοφος υποστηρίζει ότι μπορεί να δημιουργηθεί το πολιτικό σώμα του Λεβιάθαν. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τον Hobbes, η φύση είναι η τέχνη του Θεού, και μέσω αυτής κυβερνά (govern) τον κόσμο. Παράλληλα, η τέχνη του ανθρώπου είναι να μιμείται, έτσι και σε αυτή την περίπτωση, μιμείται τη φύση, έτσι ώστε να φτιάξει ένα τεχνητό ζώο. Θεωρώντας ότι η ζωή δεν είναι κάτι άλλο εκτός από κίνηση των μελών του σώματος, η αρχή της οποίας βρίσκεται σε κάποια αρχή στο σώμα, ο Hobbes διερωτάται, γιατί να μην μπορούμε να πούμε ότι όλα τα αυτόματα (*automata*) (μηχανές που κινούν τους εαυτούς τους με ελατήρια και τροχούς όπως ένα ρολόι) έχουν τεχνητή ζωή. Γιατί η καρδιά και τα νεύρα δεν είναι παρά ελατήρια και οι αρθρώσεις τροχοί, οι οποίοι δίνουν κίνηση σε όλο το σώμα, όπως ακριβώς υπολόγιζε ο τεχνίτης. Η τέχνη όμως, συνεχίζει ο Hobbes, μπορεί να μιμηθεί ακόμη και τη λογική, αλλά και την πιο έξοχη

δουλειά της φύσης, δηλαδή, τον άνθρωπο. Με αυτό τον τρόπο δημιουργείται ο μεγάλος Λεβιάθαν, που αποκαλείται Κοινοπολιτεία ή Κράτος, και στα λατινικά civitas. Ο Λεβιάθαν, σημειώνει ο Hobbes, δεν είναι παρά ένας τεχνητός άνθρωπος, όμως μεγαλύτερου αναστήματος και δύναμης (**strength**) από τον φυσικό άνθρωπο, η τεχνητή ψυχή του οποίου είναι ο Κυρίαρχος (***sovereignty*)** που δίνει ζωή στην κίνηση και σε όλο το σώμα (Hobbes, 1839b: Introduction).

Μέσα από αυτές τις συσχετίσεις, η έννοια της κίνησης διαμεσολαβεί μεταξύ της φυσικής, κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας του Hobbes και αναπτύσσει ιδιαίτερες εννοιολογικές συνδέσεις με την έννοια endeavour. Η έννοια endeavour είναι μία βασική έννοια στη φυσική φιλοσοφική του σκέψη, καθώς συνδέεται με τη γλωσσική τριάδα της έννοιας motion, και όπως θα δούμε στην συνέχεια με τη γλωσσική τριάδα της δύναμης (power), επισημαίνοντας την άμεση σχέση τους.

Τάση (Endeavour)

Στο φυσικό φιλοσοφικό σύστημα του Hobbes η έννοια endeavour (επίσης αναφέρεται ως conatus) παίζει κεντρικό ρόλο. Όπως ο Galileo και ο Descartes, έτσι και ο Hobbes υποστηρίζει την εδραιωμένη άποψη ότι η κίνηση μπορεί να υπάρξει μόνο από ένα εξωτερικό, κινούμενο σώμα, και οτιδήποτε κινείται ή έχει τάση (**endeavour**) προς ένα μέρος, θα κινείται ή θα έχει αυτή την τάση (**endeavour**) για πάντα, εκτός αν την κίνησή του εμποδίσει η αντίδραση ενός εξωτερικού σώματος. Ενώ επιπλέον υποστηρίζει ότι, όταν ένα σώμα βρίσκεται σε ηρεμία, θα βρίσκεται πάντα σε ηρεμία, εκτός και αν ένα άλλο σώμα το οποίο έχει την τάση (**endeavouring**) να καταλάβει τη θέση του πρώτου, θα του προκαλέσει κίνηση (Hobbes, 1839a: 115, 510· Jesseph, 2006: 131-132). Στο χομπσιανό γλωσσικό περικείμενο, οι γλωσσικές τριάδες της κίνησης, της τάσης (endeavour) και του σώματος αναπτύσσουν εσωτερικές συνδέσεις και, όπως θα δούμε στην πορεία, μέσω της γλωσσικής τριάδας της ενώθησης συγκροτούν την κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα, μέσω της οποίας μπορεί κάποιος να ερμηνεύσει τα φαινόμενα της κίνησης. Όπως ο Doug Jesseph σημειώνει στο “Hobbesian Mechanics” η έννοια της ενώθησης (impetus) και η έννοια της τάσης (endeavour, conatus) είναι στενά συνδεδεμένες στη σκέψη του Hobbes, και μέσα από αυτή τη σύνδεση δίνεται η δυνατότητα στον άγγλο διανοητή να μελετήσει τις μηχανικές αρχές που διέπουν την κί-

νηση στη φύση. Η έννοια της ενώθησης, συμπληρώνει ο Jesseph, είναι για τον Hobbes κάτι σαν το μέγεθος μέτρησης της τάσης που εξασκείται από ένα κινούμενο σώμα μέσα στο χρόνο, και μέσα από αυτή τη σχέση, όπως θα δούμε στη συνέχεια, του δίνεται η δυνατότητα να συγκρίνει της έννοιες της δύναμης και της αντίστασης που έχει το κινούμενο σώμα (Jesseph, 2006: 137).

Στο *On the Body* ο Hobbes δίνει τον ορισμό της έννοιας endeavour επιχειρώντας τη σύνδεση μεταξύ της έννοιας της κίνησης και της τάσης των σωμάτων να κινηθούν (the **endeavor** of the bodies). Συγκεκριμένα αναφέρει ότι τάση (**endeavour**) είναι η κίνηση που πραγματοποιείται σε λιγότερο χώρο και χρόνο από όσο μπορεί να δοθεί, λιγότερο από όσο μπορεί να προσδιοριστεί μέσω περιγραφής ή αριθμητικής αναπαράστασης, δηλαδή, είναι η κίνηση που πραγματοποιείται κατά μήκος ενός σημείου σε μία χρονική στιγμή (Hobbes, 1839a: 206). Επιπλέον, στο *Leviathan* ορίζει την έννοια της τάσης (**endeavour**) ως μικρές αρχές της κίνησης (small beginnings of **motion**) μέσα στο σώμα του ανθρώπου, πριν αυτή εμφανιστεί στο περπάτημα, στην ομιλία και σε άλλες ορατές δράσεις (Hobbes, 1839b: 39). [**Codes**: Η τάση είναι κίνηση (Endeavour is motion)].

Στο *Leviathan*, μία από τις χρήσεις της έννοιας της τάσης (endeavour) σχετίζεται με τον άνθρωπο, και την επιθυμία (appetite) ή την απέχθεια (aversion) του να κινηθεί προς ή ενάντια σε κάτι. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι οι μικρές κινήσεις (motions) οι οποίες εμφανίζονται στο σώμα των ανθρώπων και των ζώων και πριν αποδοθούν στην ομιλία, στο περπάτημα κτλ, ονομάζονται τάση (endeavour). [**Codes**: Η τάση των ζώντων οργανισμών είναι επιθυμία ή απέχθεια (Endeavour of living beings is Appetite or Aversion)]. Σύμφωνα με τον θεμελιώδη νόμο της φύσης (law of nature),[208] κάθε άνθρωπος έχει την τάση (**endeavour**) να αναζητά την ειρήνη με κάθε τρόπο, δηλαδή, μπορεί να την αναζητήσει με το να χρησιμοποιεί την αρωγή και τα πλεονεκτήματα του πολέμου. Έτσι στην κατάσταση της φύσης, οι άνθρωποι βρίσκονται σε μία συνεχή προσπάθεια για την επιβίωση και έχουν την τάση (**endeavour**) να καταστρέψουν ο ένας τον άλλο (Hobbes, 1839b: 111, 145). Σε αυτά τα πλαίσια, λοιπόν, ο άνθρωπος δεν μπορεί να αποφύγει ούτε να απαλλαγεί από τον ανταγωνισμό και την πάλη για επιβίωση. Εδώ ο Hobbes χρησιμοποιεί την έννοια της ελευθερίας (**liberty**), η οποία συνίσταται στη δύναμη (**power**) που ο άνθρωπος χρησιμοποιεί με κάθε τρόπο,

[208] Βλ. Κεφάλαιο 4ο.

έτσι ώστε να μπορέσει να διαφυλάξει τη ζωή του στο πεδίο της μάχης για την επιβίωση (Hobbes, 1839b: 86-87). [**Codes**: Στην κατάσταση της φύσης, η ελευθερία είναι η τάση των ανθρώπων να χρησιμοποιούν τη δύναμη τους (liberty is the endeavour to use the power].

Η έννοια endeavour παίζει κεντρικό ρόλο τόσο στον πολιτικό όσο και στο φυσικό φιλοσοφικό λόγο του Hobbes. Ο κεντρικός της ρόλος δεν έγκειται αποκλειστικά στον τρόπο με τον οποίο ο Hobbes τη χρησιμοποιεί για να διαχωριστεί από τον ασαφή και φιλοσοφικά ακατάλληλο λόγο των σχολαστικών φιλοσόφων. Ο Hobbes χρησιμοποιεί την έννοια endeavour σε άμεση συσχέτιση με την έννοια της κίνησης. Όπως είδαμε, στην ουσία, η τάση (endeavour) είναι κίνηση (motion). Ο Richard Westfall στο έργο του *Force in Newton's Physics* αναφέρει ότι η έννοια endeavour αρχικά φαίνεται να παίζει το ρόλο της στιγμιαίας ταχύτητας στη σκέψη του Hobbes, ωστόσο πολύ σύντομα γίνεται αντιληπτό ότι είναι κάτι πολύ παραπάνω και σύνθετο από αυτό (Westfall, 1971: 110). Όντως, οι ποικίλες εννοιολογήσεις της έννοιας endeavour, οι εννοιολογικές διαφορές μεταξύ αυτών των χρήσεων της έννοιας, παίζουν καθοριστικό ρόλο τόσο στον τρόπο που ο Hobbes ερμηνεύει τα φυσικά φαινόμενα, όσο και στον τρόπο που συνδέει την πολιτική με τη φυσική φιλοσοφική του σκέψη. Στην συνέχεια θα εστιάσουμε στην παρουσίαση και ερμηνεία των εννοιολογικών δικτύων που αναπτύσσονται με βάσει την έννοια endeavour και πώς αυτή σχετίζεται με ποικίλους τρόπους με τις έννοιες ενώθηση (impetus), κίνηση (motion), δύναμη (power/force), και κυριαρχία (sovereignty).

Στο κινηματικό φιλοσοφικό σύστημα του Hobbes, με την εξαίρεση των δυνάμεων πρόσκρουσης, δεν υπάρχουν άλλες δυνάμεις. Ωστόσο, στη σκέψη του Hobbes, η έννοια endeavour ενέχει ένα δυναμικό στοιχείο το οποίο εμφανίζεται σε σχέση με την έννοια της κίνησης ή την έννοια της ενώθησης. Στο σύστημα αυτό, η έννοια endeavour χρησιμοποιείται, για να ερμηνεύσει ένα πλήθος φαινομένων. Για παράδειγμα, ο Hobbes χρησιμοποιεί την έννοια, για να ερμηνεύσει προβλήματα στατικής, ενώ ο όρος "endeavour" εμφανίζεται σε σχέση με την αντίσταση και το βάρος ενός σώματος. Συγκεκριμένα, στο 15^{ο} κεφάλαιο του 3^{ου} μέρους του *On the Body*, ο Hobbes ορίζει την αντίσταση (**resistance**) ως την τάση (endeavour) ενός κινούμενου σώματος, η οποία βρίσκεται σε αντίθεση με την τάση (endeavour) ενός άλλου κινούμενου σώματος που βρίσκεται σε επαφή με το πρώτο (Hobbes, 1839a: 211). [**Codes**: Η τάση είναι αντίσταση (Endeavour is resistance)]. Μάλιστα, στη συνέχεια αναφέρει ότι το βάρος ενός

σώματος είναι απλώς το σύνολο όλων των τάσεων (endeavour) όλων των μερών ενός σώματος προς τα κάτω (Hobbes, 1839a: 351). [**Codes**: Η τάση είναι βάρος (Endeavour is weight)]. Επιπλέον, στην παράγραφο *Such things as being pressed or bent restore themselves, have motion in their internal parts*, ο Hobbes αναφέρει τα σώματα τα οποία απομακρύνονται από τη θέση τους, όταν σε αυτά εφαρμόζεται μία δύναμη (the force they were compressed, or extended), η επαναφορά στην προηγούμενη κατάσταση τους έρχεται με μία συγκεκριμένη κίνηση στα εσωτερικά τους μέρη. Η δύναμη, αναφέρεται ως βίαιη συμπίεση ή επέκταση (**forcible compression or extension**). Απομακρύνοντας, ωστόσο, αυτή τη δύναμη από το σώμα, η επαναφορά πραγματοποιείται με ένα είδος κίνησης των εσωτερικών τμημάτων του σώματος (a certain motion in their internal parts), η οποία βρίσκεται παρούσα κατά την εφαρμογή της δύναμης στο σώμα. Έτσι, καταλήγει στην πεποίθηση ότι τη στιγμή της συμπίεσης ή της επέκτασης του σώματος παραμένει μία τάση ή μία κίνηση (endeavour or motion), με την οποία το σώμα αποκτά την αρχική του θέση/κατάσταση, όταν αυτή η δύναμη πάψει να εφαρμόζεται σε αυτό (Hobbes, 1839a: 344-345). [**Codes**: Η τάση είναι έσωτερική κίνηση (Endeavour is a motion in the internal parts of the body)].

Επιπλέον, η έννοια endeavour αναπτύσσει σχέσεις με την έννοια action, ακόμη και σε περιπτώσεις όπου η κίνηση δεν είναι εμφανής και έτσι η έννοια της κίνησης δεν μπορεί να εφαρμοστεί. Για παράδειγμα, στην παράγραφο *In a full medium, motion is propagated to any distance* ο Hobbes αναφέρει ότι σε έναν κόσμο γεμάτο ύλη (plenum) κάθε τάση θα διαδίδεται στο άπειρο (infinity) (Hobbes, 1839a: 216-217). Παρά το γεγονός ότι η τάση αυτή μεταδίδεται, επισημαίνει ο Hobbes, δεν εμφανίζεται πάντα ως κίνηση, αλλά μπορεί να εμφανιστεί ως δράση ή αιτία κάποιας μεταβολής ("Although endeavour thus perpetually propagated do not always appear to the senses as motion, yet it appears as **action**, or as the **efficient cause** of some mutation"). Όπως είδαμε και στη συζήτηση αναφορικά με τη σχέση της αιτίας και του αποτελέσματος, κατά τον Hobbes, η ενεργή δύναμη (active power) είναι το ίδιο πράγμα με την αιτία (efficient cause). Με άλλα λόγια, εδώ μπορούμε να εντοπίσουμε μία διαφορετική εννοιολόγηση της έννοιας endeavour, η οποία σχετίζεται με την έννοια της αιτίας (**efficient cause**) και μέσω αυτής με την έννοια της ενεργής δύναμης (**active power**). (Hobbes, 1839a: 342). Επιπλέον, στην περίπτωση της δράσης (action), βλέπουμε μία επιπλέον εννοιολόγηση της τάσης (endeavour). Στην παράγραφο, *Action and reaction proceed in the same line*, αναφέρεται ότι η αντίδραση (reaction) δεν είναι τίποτα πα-

ραπάνω από τάση στον αποδέκτη (patient), ο οποίος τείνει να επαναφέρει την αρχική του κατάσταση από την οποία εξαναγκάστηκε να βγει από τον φορέα (agent). Με άλλα λόγια, η τάση ή η κίνηση του φορέα (agent) και του αποδέκτη (patient, or reagent) θα μεταδίδεται από τον πρώτο στον τελευταίο, όπως η ενεργή δύναμη μεταδίδεται από τον πρώτο στον δεύτερο (Hobbes, 1839a: 342, 348). Όπως αναφέρει και ο Abel B. Franco Rubio de la Torre στο άρθρο του "Hobbesian Reaction: Towards and Beyond Newton's Third Law of Motion", η έννοια της αντίδρασης (reaction) συνιστά το δεύτερο μετασχηματισμό τον οποίο υφίσταται η έννοια της αριστοτελικής δράσης. Πρώτα, περνώντας από τον Φιλόπονο ο οποίος μέσω της εγγεγραμένης δύναμης (impressed force) αποσύνδεσε την ανάγκη ύπαρξης συνεχούς επαφής μεταξύ του φορέα και του κινούμενου σώματος, μετασχηματίζοντας, κατά συνέπεια, την έννοια του αριστοτελικού φορέα (agent). Έπειτα, μέσα από τη σκέψη του Hobbes, η έννοια του αποδέκτη (patient) μετασχηματίζεται μέσα από τη σχέση της δράσης και της αντίδρασης, η οποία μπορεί να θωρηθεί μία πρώιμη μορφή διατύπωσης της νευτώνειας αρχής της δράσης-αντίδρασης με τη σημαντική διαφορά ότι στη νευτώνεια θεωρία η αντίδραση είναι ίση με τη δράση – κάτι το οποίο δεν υπάρχει στον Hobbes (Rubio de la Torre, 2001: 86-87). [**Codes**: Η τάση είναι δράση (Endeavour is action). Η τάση είναι δράση αντίδραση (Endeavour is reaction). Η τάση είναι αιτία (Endeavour is efficient cause). Η τάση είναι δύναμη (Endeavour is active power)] .

Επιπλέον, συναντάμε την έννοια endeavour να συνδέεται με την κίνηση των σωμάτων, και την προσέλκυση (attraction) τους από τη Γη. Συγκεκριμένα, στο 4ο μέρος του βιβλίου *On the Body*, ο Hobbes αναζητά τις αιτίες της κίνησης των βαρέων σωμάτων και τη φιλοσοφικά κατάλληλη διατύπωσή τους. Στην παράγραφο *That the* ***descent of heavy bodies*** *proceeds not from their own appetite, but from* ***some power of the earth*** ο Hobbes δίνει τη δική του ερμηνεία σχετικά με την κάθοδο των βαρέων σωμάτων προς το κέντρο της Γης.

Με τη χρήση της έννοιας endeavour, ο Hobbes απομακρύνεται από την ακατάλληλη, ασαφή φιλοσοφική γλώσσα που χρησιμοποιεί τόσο ο αγγλικός κλήρος, όσο και οι σχολαστικοί φιλόσοφοι.[209] Σύμφωνα με τον Hobbes, είναι φιλοσοφικά ακατάλληλο να αποδίδουμε ανθρώπινες ιδιότητες (human appetites, δηλαδή, επιθυμίες – desires- ή αποστροφές –aversions-) στα φυσικά σώματα, όπως ακριβώς φιλοσοφικά

[209] Περισσότερα βλ. Κεφάλαιο 3ο.

ακατάλληλη είναι η άποψη ότι η κίνηση των σωμάτων προκαλείται από την τάση τους να πάνε (endeavour to go) προς τη φυσική τους θέση. Συγκεκριμένα, στο *Leviathan* στο 46° κεφάλαιο με τίτλο *Of Darkness From Vain Philosophy, And Fabulous Traditions*, στο οποίο μεταξύ άλλων παρουσιάζει τα λάθη (errors) και τις ασάφειες (absurdities) που διδάσκονται από τους σχολαστικούς σχετικά με τις απόκρυφες αιτίες (occult causes), τις οντότητες που στερούνται φυσικού σώματος (incorporeal substances) και τις αφηρημένες ουσίες (abstract essences), και συγκεκριμένα στην παράγραφο *Absurdities in natural philosophy, as gravity the cause of heaviness*, ο Hobbes αναφέρεται στην φιλοσοφικά ακατάλληλη γλώσσα σχετικά με την πτώση των σωμάτων.

Στο σημείο αυτό, ο Hobbes αναφέρει ότι οι σχολαστικοί φιλόσοφοι χρησιμοποιούν κενές λέξεις (empty words) και δεν μιλούν σχετικά με τη φυσική (physics), η οποία είναι η γνώση των δευτερευουσών αιτιών των φυσικών γεγονότων. Σύμφωνα με τον άγγλο φιλόσοφο, αν κάποιος θέλει να γνωρίσει γιατί κάποια είδη σωμάτων καταπίπτουν στη Γη, και άλλα απομακρύνονται από αυτή με φυσικό τρόπο (naturally), οι σχολές, στις οποίες διδάσκεται το σχολαστικό φιλοσοφικό δόγμα, ακολουθώντας την αριστοτέλεια παράδοση θα του απαντήσουν ότι τα σώματα που καταπίπτουν είναι βαριά (heavy), και ότι αυτή η βαρύτης (**heaviness**) είναι η αιτία της καθόδου. Αλλά, αν τους ρωτήσει κανείς, συνεχίζει ο Hobbes, τι εννοούν με τον όρο “heaviness”, θα σου απαντήσουν ότι είναι η τάση των σωμάτων να πάνε προς το κέντρο της Γης (**endeavour to go to the centre of the earth**). Σύμφωνα με αυτό, η αιτία (**cause**) της καθόδου των σωμάτων, είναι η τάση τους να βρεθούν κάτω (an **endeavour** to be below), το οποίο είναι το ίδιο με το να λέμε ότι τα σώματα κινούνται προς τα κάτω, ή προς τα πάνω, γιατί έτσι (bodies descend, or ascend, because they do). Ή ακόμη θα αναφέρουν, ότι το κέντρο της Γης είναι ο τόπος ηρεμίας των βαρεών σωμάτων, και γι’ αυτό το λόγο έχουν την τάση (endeavour) να είναι εκεί: όπως οι πέτρες και τα μέταλλα το επιθυμούν (desire) ή ότι έχουν την ικανότητα να διακρίνουν το μέρος το οποίο θα βρεθούν, όπως κάνουν οι άνθρωποι (Hobbes, 1839b: 678). [**Codes**: Η τάση των σωμάτων δεν είναι επιθυμία (Endeavour of bodies is not Appetites)].

Με άλλα λόγια ο Hobbes επισημαίνει, ότι πολλές φορές αποκαλούμε βαριά σώματα (*heavy* bodies) εκείνα τα σώματα τα οποία, σύμφωνα με όσα αντιλαμβανόμαστε από τις αισθήσεις μας, αν δεν εμποδίζονται από κάποια δύναμη (**force**) μεταφέρονται προς το κέντρο της Γης (**towards the center of the earth**) με δική τους πρωτο-

βουλία. Μερικοί φιλόσοφοι είναι της άποψης, υπογραμμίζει ο Hobbes, ότι η κάθοδος των βαρέών σωμάτων πραγματοποιείται από κάποιου είδους εσωτερική επιθυμία (internal appetite), μέσω της οποίας, όταν εξαναγκάζονται να κινηθούν προς τα πάνω, κατεβαίνουν ξανά, κινούμενα από μόνα τους προς το μέρος το οποίο είναι σύμφωνο με την φύση τους, ενώ άλλοι πιστεύουν ότι έλκονται από τη Γη (they were **attracted by the earth**). Έπειτα από την σύντομη αναφορά των δύο θέσεων ο Hobbes αναφέρει ότι στην πρώτη άποψη δεν μπορεί να συναινέσει. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι δεν μπορεί να υπάρξει έναρξη της κίνησης παρά μόνο από ένα εξωτερικό, κινούμενο σώμα, και κατά συνέπεια, ό,τι έχει κίνηση ή τάση προς οποιοδήποτε μέρος, θα κινείται ή θα έχει την τάση (**motion** or **endeavour**) προς αυτό το μέρος, εκτός αν εμποδιστεί η πορεία του από την αντίδραση (**reaction**) κάποιου εξωτερικού σώματος. Σύμφωνα με αυτό, τα βαριά σώματα, τα οποία ρίπτονται προς τα πάνω δεν μπορούν να επανέλθουν προς τα κάτω παρά μόνο από μία εξωτερική κίνηση. Εξάλλου, μας υπενθυμίζει ο άγγλος φιλόσοφος, από τη στιγμή που τα άψυχα σώματα (inanimate bodies) δεν έχουν επιθυμίες (appetites), είναι αστείο να πιστεύει κανείς ότι από δική τους έμφυτη επιθυμία (innate appetite) εγκαταλείπουν το μέρος στο οποίο βρίσκονται και μεταφέρονται σε άλλο μέρος. Σε αυτό το σημείο, ο Hobbes συνδέει την άποψη περί της ικανότητας των σωμάτων να κινούνται με τη βούλησή τους με τον κενό λόγο των κληρικών, αλλά και των σχολαστικών φιλοσόφων. Συγκεκριμένα, διερωτάται τι διαφορετικό κάνουμε, όταν αποδίδουμε στα σώματα τη δύναμη να κινούνται σύμφωνα με τη βούλησή τους (**the power to move themselves**), από το να λέμε ότι υπάρχουν σώματα τα οποία δεν έχουν καμία εξάρτηση από τον Δημιουργό τους. Ο Hobbes συμφωνεί με εκείνους οι οποίοι πιστεύουν ότι η κίνηση των σωμάτων προς το κέντρο της Γης αποδίδεται στην έλξη της ("to the attraction of the earth"). Συζητώντας την αιτία της βαρύτητας (gravity) των σωμάτων, λοιπόν, ο Hobbes συναινεί με τη θεωρία εκείνη σύμφωνα με την οποία η κίνηση των σωμάτων οφείλεται σε εξωτερική παρέμβαση, η οποία κατευθύνει τα σώματα σε κάθοδο. Αλλά η κίνηση με την οποία αυτό γίνεται δεν έχει ακόμη εξηγηθεί και ο Hobbes ισχυρίζεται ότι η Γη από τη δράση της έλκει τα βαριά σώματα (the earth by its action **attracteth** heavy bodies) (Hobbes, 1839a: 509-510). Ωστόσο, όπως είδαμε, στη σκέψη του Hobbes η έννοια της δράσης (action) και η έννοια της αντίδρασης (reaction) συνδέονται άμεσα με την έννοια της τάσης (endeavour) και την έννοια της δύναμης (power). Με άλλα λόγια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Hobbes συνδέει την τάση (endeavour) των σωμάτων να κινηθούν προς το

κέντρο της Γης με την εξωτερική ελκτική δύναμη (attraction) που ασκεί η Γη στα σώματα.

Επιπροσθέτως, στα συμπεράσματα του τετάρτου μέρους του *On the Body*, για άλλη μία φορά ο Hobbes σημειώνει ότι παρά το γεγονός ότι η ερμηνεία του για την κάθοδο των βαρέων σωμάτων είναι μία υπόθεση, ωστόσο, δεν μπορεί να συμφωνήσει με την άποψη ότι ασώματες οντότητες ή οι εγγενείς ιδιότητες προσδίδουν στα σώματα την ιδιότητα της κίνησης: "For as for those that say anything may be moved or produced by itself, by species, by its own power, by substantial forms, by incorporeal substances, by instinct, by antiperistasis, by antipathy, sympathy, occult quality, and other empty words of schoolmen, their saying so is to no purpose" (Hobbes, 1839a: 531). Επανειλημμένως ο Hobbes απορρίπτει ως φιλοσοφικά ακατάλληλο το λόγο που προσδίδει εγγενείς ιδιότητες (innate or internal appetites) στα υλικά σώματα, αλλά και το λόγο που χρησιμοποιεί έννοιες, όπως πνεύματα (spirits), άγγελοι (angels) και κενός χώρος (empty spaces). Σύμφωνα με τον Hobbes, αυτού του είδους η ακατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα χρησιμοποιείται, για να μπερδέψει τους ανθρώπους παρασύροντας τους στο να διχάσουν την αφοσίωση τους σε δύο άρχουσες τάξεις, την πολιτική και την θρησκευτική εξουσία. (Hobbes, 1839b: 172· Shapin, Schaffer, 1985 : 89-93, 283). Σε αυτά τα γλωσσικά πλαίσια, οι έννοιες ασώματες οντότητες (incorporeal substances), ασώματος υποκινητής (incorporeal movent), απόκρυφες ποιότητες (occult quality), εγγενείς ιδιότητες (innate appetite) κ.ά., εξαιρούνται από το σημασιολογικό πεδίο της κατάλληλης φυσικής φιλοσοφικής γλώσσας.

Αντιθέτως, η έννοια της δράσης (action) και της έλξης (attraction) της Γης συνδέεται με την έννοια της τάσης (endeavour), και μέσω αυτών των εννοιολογικών δικτύων ο Hobbes δίνει μία υλιστική και μηχανοκρατική εξήγηση για την πτώση των σωμάτων προς το κέντρο της Γης. Η παράγραφος αυτή είναι σημαντική, διότι στο σημείο αυτό ο Hobbes συνδέει -για πρώτη φορά- εννοιολογικά τη γλωσσική τριάδα της τάσης (endeavour) με τη γλωσσική τριάδα της προσέλκυσης των σωμάτων από τη Γη (the attraction of the earth causes the descent of heavy bodies to the center of the earth), και στην ουσία διατηρώντας τον όρο "attraction" τον φορτίζει εννοιολογικά με την ποικιλομορφία της έννοιας endeavour. Σε έναν κόσμο γεμάτο ύλη η έννοια attraction τόσο στην περίπτωση της καθόδου των σωμάτων στη Γη όσο και της κίνησης του σιδήρου στο μαγνήτη (Hobbes, 1839a: 530), ερμηνεύεται από τον Hobbes με βάση τον μηχανισμό που ενεργοποιείται μέσω της κίνησης που προκαλούν οι κρούσεις των

μικρών σωματιδίων της ύλης, και αναπτύσσει ιδιαίτερες συνδέσεις με την έννοια της τάσης (endeavour) και της ενώθησης (impetus). Όπως θα δούμε στη συνέχεια, αυτή η σύνδεση αποκτά ιδιαίτερο ρόλο, όταν εισέρχεται στον πολιτικό φιλοσοφικό του λόγο, αναδεικνύοντας μία νέα πτυχή της έννοιας της δύναμης. [**Codes**: Η έλξη είναι τάση (Attraction is Endeavour). Η έλξη συνδέεται με την τάση (Attraction is related to Endeavour). Η έλξη συνδέεται με την ενώθηση (Attraction is related to Impetus)].

Ενώθηση (impetus)

Ο Hobbes ορίζει την έννοια της ενώθησης (impetus) ως την ταχύτητα (the swiftness or velocity) ενός κινούμενου σώματος, λαμβάνοντας υπόψη τα διάφορα σημεία του χρόνου στα οποία κινήθηκε. Υπό αυτή την έννοια, επισημαίνει ο Hobbes, η ενώθηση δεν είναι τίποτα άλλο από την ποσότητα ή την ταχύτητα της τάσης (endeavour) (Hobbes, 1839a: 206). Η έννοια impetus, λοιπόν, διαφέρει από την έννοια endeavour, με την πρώτη να αφορά τη στιγμιαία ταχύτητα και τη δεύτερη, όπως είδαμε, να ενέχει δυναμικά στοιχεία, τα οποία τη διαμορφώνουν σε κάτι περισσότερο από ταχύτητα (Westfall, 1971: 110, 111). [**Codes**: Η ενώθηση είναι στιγμιαία ταχύτητα (impetus is constant velocity)]

Στη σκέψη του Hobbes, η έννοια της ενώθησης (impetus) συνδέεται με την έννοια της βαρύτητας (**gravity**) των βαρέων σωμάτων και μέσω αυτής της σύνδεσης επιτρέπεται η μηχανοκρατική εξήγηση της κίνησης των σωμάτων προς τη Γη περιλαμβάνοντας την ύπαρξη ενός διακριτού από τον αέρα διαφανούς υλικού, το οποίο, όπως ακριβώς και ο αέρας, περιλαμβάνει μικρά αόρατα σωματίδια ή αλλιώς άτομα, ποικίλων μεγεθών και σχημάτων. Τα σωματίδια αυτά γεμίζουν το χώρο, ο οποίος δεν παραμένει ποτέ άδειος, και με την ποικιλία των κινήσεων που αναπτύσσουν μέσω των κρούσεων μετακινούνται στο χώρο παρασύροντας στην κίνηση αυτή τα μεγαλύτερα και ορατά από τον άνθρωπο σώματα. Συνεπώς, ο Hobbes στην προσπάθεια του να εξηγήσει την αιτία της καθόδου των σωμάτων στη Γη, δηλαδή την βαρύτητα, αναφέρει ότι η αιτία του διαφορετικού βάρους των σωμάτων σχετίζεται με το διαφορετικό impetus που προσδίδουν οι κρούσεις των ατόμων στα σώματα. Παράλληλα, σημειώνει

ότι η μέτρηση της βαρύτητας μπορεί να γίνει μόνο συγκριτικά και με βάση τον υπολογισμό του περισσότερου ή του λιγότερου impetus με το οποίο τα σώματα πέφτουν επάνω στη Γη. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι η ποικιλία των βαθμών της βαρύτητας (**degrees of gravity**) μετριέται με το μέγεθος της ενώθησης (greater or less **impetus**), με το οποίο τα σώματα πέφτουν πάνω στη Γη, με αυτό να σημαίνει ότι είναι πιο βαριά εκείνα που έχουν μεγαλύτερη ενώθηση και εκείνα που είναι λιγότερα βαριά είναι εκείνα που έχουν την λιγότερη ενώθηση. Υπό αυτή τη έννοια, επισημαίνει ο Hobbes, η έρευνα μας θα πρέπει να αφορά τα σώματα που κινούνται προς τα κάτω· κάποια από τα οποία κατεβαίνουν με περισσότερη και κάποια με λιγότερη ενώθηση, δηλαδή, κάποια είναι πιο βαριά από κάποια άλλα (Hobbes, 1839a: 511). [**Codes**: Η βαρύτητα σχετίζεται με την ενώθηση (gravity is related to impetus)]

Στις επόμενες γραμμές ο άγγλος διανοητής αναφέρει ότι η έννοια της βαρύτητας (gravity) δεν είναι κάτι το εγγενές στην ύλη. Στην ουσία, σημειώνει ότι η βαρύτητα σχετίζεται με την έναρξη της καθόδου των σωμάτων, η οποία προσδίδεται στο σώμα μέσω της κρούσεως των ατόμων. Στην παράγραφο *The cause of the descent of the heavy bodies* ο Hobbes δίνει ένα παράδειγμα με το οποίο εξηγεί ότι εξαιτίας της ημερήσιας κίνησης της Γης, ο αέρας ωθείται πιο εύκολα απ' ό,τι μία πέτρα. Ο αέρας, ο οποίος βρίσκεται στην σφαίρα (orb) που περιέχει την πέτρα, θα εξαναγκαστεί να βρεθεί πιο πάνω από την αυτή. Με αυτό εννοείται ότι, ως εκ τούτου, η πέτρα δέχεται την έναρξη της καθόδου, δηλαδή, την έναρξη της βαρύτητάς της (its **gravity**). Με άλλα λόγια, οτιδήποτε εισέλθει σε κίνηση, θα συνεχίζει να κινείται με τον ίδιο τρόπο, με την ίδια ταχύτητα (celerity), εκτός και αν επιβραδυνθεί ή επιταχυνθεί από κάποιον εξωτερικό υποκινητή (movent) (Hobbes, 1839a: 512-513). Σε αυτό το απόσπασμα ο Hobbes, μέσα από μία κλασική, για την εποχή, του μηχανοκρατική ανάλυση, συνδέει την έννοια της βαρύτητας (gravity) με την έννοια της ενώθησης (impetus), ενώ η ύπαρξη του κενού (vacuum) είναι αναγκαία συνθήκη για τη λειτουργία του μηχανισμού. Σε αυτά τα πλαίσια, η έννοια βάρος-βαρύ (heavy) προσδίδεται στα σώματα μέσα από την κίνηση των σωματιδίων της ύλης, η οποία είναι η αιτία της καθόδου των σωμάτων και της βαρύτητας που αποκτούνε. Η έννοια gravity, δηλαδή, δεν είναι έμφυτη στην ύλη, είναι μία κατάσταση στην οποία τα σώματα εισέρχονται εξαιτίας των κρούσεων των μικρότερων σωματιδίων της ύλης, ενώ η τάση των σωμάτων να κινούνται προς τη Γη οφείλεται στην ημερήσια κίνηση της Γης καθεαυτήν. [**Codes**: Η βα-

ρύτητα σχετίζεται με τις φυγόκεντρες δυνάμεις (gravity is related to centrifugal forces)].

Απλή Κυκλική Κίνηση – Κυκλική Κίνηση (Simple Circular Motion – Circular Motion)

Το φιλοσοφικό και το πολιτικό σύστημα του Hobbes, όπως θα δούμε και αναλυτικότερα στην συνέχεια, είναι μία συνεχής υπεράσπιση ενός σύμπαντος γεμάτο ύλη (plenum). Στο *Leviathan*, στην παράγραφο *Errors concerning abstract essences*, ο Hobbes για άλλη μία φορά αναφέρει ότι κάθε μέρος του σύμπαντος είναι σώμα (corporeal), ενώ, οτιδήποτε δεν είναι ύλη/σώμα αποκλείεται από το σύμπαν. Ο κόσμος, λέει ο Hobbes, (εννοώντας όχι μόνο τη Γη, αλλά και το σύμπαν με την ύλη όλων των πραγμάτων) έχει σωματική υπόσταση, δηλαδή, σώμα (**body**), το οποίο έχει διαστάσεις, όπως, ύψος, πλάτος, βάθος. Το σύμπαν είναι όλο, και ό,τι δεν είναι μέρος αυτού, είναι τίποτα (nothing) και πουθενά (no where). Με απλά λόγια, ο Hobbes υπερασπίζεται τη σωματικότητα του συμπαγούς σύμπαντος σημειώνοντας ότι όλα τα σημεία του σύμπαντος είναι γεμάτα με ύλη. Ακόμη και τα πνεύματα, συμπληρώνει, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι είναι τίποτα (*nothing*). Αντιθέτως είναι ορατά ή έχουν ένα βαθμό αδιαφάνειας (opacity), έχουν διαστάσεις και έτσι είναι σώματα (*bodies*). Όταν αυτά αποκαλούνται ασώματα (incorporeal), είναι ένα γλωσσικό σχήμα, το οποίο, αν και καταχρηστικά, τους αποδίδεται τιμητικά (Hobbes, 1839b: 674).

Στον υλιστικό, συμπαγή κόσμο του Hobbes, υπάρχουν σώματα τα οποία είναι ορατά (visible), όπως η Γη και τα αστέρια, και αόρατα (invisible), όπως τα μικρά άτομα, τα οποία βρίσκονται στο χώρο μεταξύ της Γης και των αστεριών, ενώ παράλληλα υπάρχει ο αέρας και ο ρευστός αιθέρας (the air and the fluid ether) που πληρούν το σύμπαν (no empty place at all) (Hobbes, 1839a: 426). Σε έναν τέτοιο κόσμο, η κίνηση των ουράνιων σωμάτων μπορεί να ερμηνευτεί μόνο μηχανοκρατικά. Στο *On the Body* ο Hobbes περιγράφει την ετήσια και ημερήσια κίνηση της Γης και αναζητά τις μηχανιστικές της αιτίες με κοπερνίκιους όρους. Συγκεκριμένα, σημειώνει ότι οι αιτίες των

διαφορετικών εποχών του χρόνου, οι διαφοροποιήσεις της μέρας και της νύχτας έχουν ερμηνευτεί από τον Copernicus, τον Kepler και τον Galileo με βάση την υπόθεση ότι η ημερήσια περιστροφή της Γης συντελείται γύρω από τον άξονά της και η ετήσια κίνησή της γύρω από τον ήλιο επάνω στην εκλειπτική. Ακολουθώντας αυτή τη γραμμή, ο Hobbes αναφέρει ότι τα μεγαλύτερα σώματα αυτού του κόσμου "which are both consistent and permanent", ακολουθούν συγκεκριμένη τάξη (order) με τον ήλιο να έρχεται στην πρώτη θέση και έπειτα να ακολουθούν ο Ερμής, η Αφροδίτη, η Γη με το φεγγάρι, ο Άρης, ο Δίας και ο Κρόνος, ενώ οι απλανείς αστέρες (fixed stars) βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση από τον ήλιο. Σε αυτό το σχήμα ο Hobbes υποθέτει ότι ο ήλιος εκτελεί μία απλή κυκλική κίνηση (**simple circular motion**) και βάσει αυτής εξηγεί την ετήσια και ημερήσια κίνηση της Γης (From the supposition of **simple circular motion** in the sun, that the earth is so carried about the sun, as that its axis is thereby kept always parallel to itself (Hobbes, 1839a: 426-429).

Σε αυτό τον κόσμο, λοιπόν, η διπλή κίνηση της Γης, η ημερήσια κίνησή της γύρω από τον άξονά της και η κίνηση της γύρω από τον ήλιο, ερμηνεύεται βάσει της υπόθεσης ότι υπάρχει μία συγκεκριμένη κίνηση στον ήλιο, η οποία αφορά την περιστροφή (rotation) του γύρω από τον άξονα του (simple circular motion) και μιας μικρής κίνησης (revolution) γύρω από το κέντρο του (circular motion) (Hobbes, 1839a: 317-332, 426-428). Η υπόθεση της κίνησης του ήλιου δεν περιλαμβάνει απόκρυφες δυνάμεις, αλλά βασίζεται στην έννοια της τάσης, με όλες τις εννοιολογικές συσχετίσεις τις οποίες αναπτύσσει, μεταξύ μιας ομάδας εννοιών, όπως η ενώθηση (impetus), η δράση (action), η αντίδραση (reaction), η προσέλκυση (attraction), το βάρος (weight), η δύναμη (active power), η αιτία (efficient cause). Εμφανώς εμπνευσμένος από τον Galileo και τον Kepler, ο Hobbes χρησιμοποιεί την έννοια της απλή κυκλικής κίνησης (simple circular motion) για την εξήγηση των κινήσεων της Γης μέσω της κίνησης του ήλιου και την μετάδοση της τάσης (endeavour) μεταξύ των σωμάτων που βρίσκονται μέσα σε ένα μέσο, όπως ο αέρας ή άλλο παρόμοιο, όπως ο ρευστός αιθέρας (the fluid ether). Αυτό επιτρέπει στον Hobbes να απαλλαγεί από κάθε απόκρυφη ιδιότητα και να ερμηνεύσει τέτοιου είδους κινήσεις βάσει της σύνδεσης της έννοιας της τάσης (endeavour) και της έννοιας της κίνησης (simple circular motion και circular motion) (Garber, Henry, Joy, Gabbey, 1998: 583-584). [**Codes**: Η τάση σχετίζεται με την κυκλική κίνηση (endeavour is related to circular motion). Η τάση σχετίζεται με την απλή κυκλική κίνηση (endeavour is related to simple circular motion]

Ο Hobbes δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην υπόθεση ότι ο ήλιος ενέχει μία απλή κυκλική κίνηση (simple circular motion), η οποία βασίζεται στο γεγονός ότι οι πλανήτες διατηρούν την κίνηση τους γύρω από τον ήλιο, ενώ δεν υπάρχει κάποιο άλλο σώμα στους ουρανούς, για να διατηρεί αυτό το φαινόμενο. Ο Hobbes υποθέτει ότι η απλή αυτή κυκλική κίνηση είναι αέναη και εξαρτάται από κάποιο είδος δύναμης που βρίσκεται στον ήλιο (**depend upon some power in the sun**). Αυτή η έννοια της δύναμης, η οποία τώρα εμφανίζεται σε άμεση συσχέτιση με μία γαλιλαϊκή αέναη απλή κυκλική κίνηση, ήρθε να αντικαταστήσει την ενεργή αρχή (active principle) του ήλιου που ο Hobbes υποστήριζε περίπου μία δεκαετία νωρίτερα (Garber, Henry, Joy, Gabbey, 1998: 583).

> Δεν μπορώ να φανταστώ ότι οι τόσες πολλές και ποικίλες κινήσεις των πλανητών δεν έχουν καμία εξάρτηση μεταξύ τους. Αλλά υποθέτοντας μία κινητήρια δύναμη στον ήλιο (a **motive power** in the sun), υποθέτουμε επίσης μία κίνηση (**motion)**. Γιατί κινητήρια δύναμη χωρίς κίνηση, δεν είναι καθόλου δύναμη (**power** to move without **motion** is no power at all). Έτσι υποθέτω ότι υπάρχει μία τέτοια κίνηση (motion) στον ήλιο (in the sun) για τη διακυβέρνηση (**governing**) των πλανητών, και στη Γη (in the earth) για τη διακυβέρνηση (**governing**) του φεγγαριού. Αυτή η κίνηση, όπως λαμβάνεται από τους πλανήτες και το φεγγάρι, τους κάνει κατ' ανάγκη να εμφανίζονται σε εμάς με τον τρόπο που τους βλέπουμε (Hobbes, 1839a: 428, 429).

Εδώ παρατηρούμε τη συσχέτιση της γλωσσικής τριάδας της δύναμης (power) με τη γλωσσική τριάδα της διακυβέρνησης (governing), διαμέσου της γλωσσικής τριάδας της κίνησης (motion). Αυτές οι εννοιολογικές συνδέσεις είναι ιδιαιτέρως σημαντικές, όπως θα δούμε αναλυτικότερα, όχι μόνο για τον τρόπο με τον οποίο συνδέεται ο πολιτικός και ο φυσικός φιλοσοφικός λόγος του άγγλου διανοητή, αλλά και στον τρόπο που συμπυκνώνεται μία ποικιλία από εννοιολογικές διαστρωματώσεις στον όρο «δύναμη». [**Codes**. Η Δύναμη σχετίζεται με την διακυβέρνηση (endeavour is related to governing). Η κινητήρια δύναμη είναι απλή κυκλική κίνηση (Motive power is simple circular motion)].

Επιπλέον, όπως ακριβώς έχει απορρίψει την άποψη της εμπλοκής των ασώματων οντοτήτων ή των εγγενών ιδιοτήτων στην ερμηνεία της καθόδου των βαρέων σωμάτων στη Γη, έτσι ο Hobbes αποκλείει και την πιθανότητα της ύπαρξης ασώματων και άυλων οντοτήτων (incorporeal and immaterial species) στο σύμπαν, στις οποίες πολλές φορές αποδίδονταν οι κινήσεις των πλανητών. Το να αποδίδει κανείς την κίνηση των πλανητών σε μαγνητική δύναμη (magnetical virtue) ή σε κάποιο ασώματο υποκινητή (**incorporeal movent**) είναι σαν να μην αποδίδει καμία αιτία στην κίνηση αυτή (Hobbes, 1839a: 430). Στην ίδια συνάφεια, ο Hobbes αναφέρει με κεπλέριους όρους ότι η εκκεντρότητα (eccentricity) της Γης είναι η αιτία τόσο για το γεγονός ότι η ετήσια κίνηση της Γης δεν είναι τέλειος κύκλος (perfect circle) αλλά ελλειπτική κίνηση (almost an elliptical line). Ωστόσο, σημειώνει ότι διαφωνεί με την εικασία ότι η κίνηση της Γης μπορεί να αποδοθεί στην ύπαρξη άυλων οντοτήτων (immateriate species), ενώ, επιπλέον, διαφωνεί με την άποψη (του Κέπλερ) ότι η ομοιότητα των σωμάτων είναι η αιτία της αμοιβαίας προσέλκυσής τους (the similitude of bodies is the cause of their mutual attraction) (Hobbes, 1839a: 434).

Κενό (Vacuum)

Είδαμε, λοιπόν, ότι οι κινήσεις των πλανητών, τα μεγαλύτερα σώματα αυτού του μηχανοκρατικού κόσμου, συνδέονται μεταξύ τους με την έννοια της κίνησης (motion) και της δύναμης (power), όπως ακριβώς και οποιαδήποτε άλλα σωμάτια ύλης στον κόσμο. Η έννοια της ενώθησης (impetus), του βάρους-βαρύ (heavy), της τάσης (endeavour), της δύναμης (power), της κίνησης (motion) και η έννοια του κενού (vacuum) παίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο στην ερμηνεία της τάξης και της κίνησης των πλανητών, αλλά και της κίνησης των βαρέων σωμάτων προς τη Γη.

Σε αυτή τη μηχανιστική εξήγηση, η ύπαρξη του κενού δεν μπορεί ούτε να υποστηρίξει ούτε να υποστηριχθεί από τον μηχανισμό. Παρά το γεγονός ότι στη συζήτηση σχετικά με τα πειράματα του Torricelli ο Hobbes διαπραγματεύεται την ιδέα της ύπαρξης ενός επικούρειου κενού, το οποίο διακρίνεται σε *vaccum coacervatum* και σε

vacuum disseminatum,[210] ο ίδιος δεν υποστηρίζει την ύπαρξη κενού χώρου στη φύση και κατ' επέκταση την τεχνητή του ανασκευή από οποιαδήποτε πειραματική μηχανή, όπως η αεραντλία (Shapin, Schaffer, 2011: 83). Και ενώ η πρώιμη σκέψη του είναι ακόμη διερευνητική σχετικά με την ιδέα της ύπαρξης κενού, από το 1640 και μετά ο Hobbes υποστηρίζει ότι η εδραιωμένη φιλοσοφική γλώσσα, η οποία αφορά την ύπαρξη κενού στη φύση, είναι φιλοσοφικά ακατάλληλη και αναπόφευκτα οδηγεί σε λανθασμένες πεποιθήσεις. Τόσο στο *On the Body* (1655) όσο και στο *Dialogus Physicus de Natura* (1661),[211] ο άγγλος διανοητής συζητά την έννοια του κενού και την ορίζει ως ένα χώρο άδειο από ορατά (visible) και αόρατα σώματα (invisible bodies). Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι υποθέτει ότι ο αχανής χώρος ο οποίος ονομάζεται κόσμος, είναι το σύνολο των σωμάτων είτε ορατά, όπως η Γη και τα αστέρια, είτε αόρατα, όπως τα μικρά άτομα που βρίσκονται διάσπαρτα στο χώρο μεταξύ της Γης και των αστέρων. Το υπόλοιπο σύμπαν διατρέχεται από ένα ρευστό αιθέρα, ο οποίος δεν αφήνει άδειο χώρο (it leaves in it no empty place at all) (Hobbes, 1839a: 427).

Συγκεκριμένα στο *On the Body*, στο κεφάλαιο 26, ο Hobbes αναφέρεται αποκλειστικά στην απόδειξη της ανυπαρξίας του κενού μέσω της παρουσίασης εμπειρικών πειραμάτων. Συγκεκριμένα, όσον αφορά το ζήτημα σχετικά με το αν τα μέρη του κόσμου γειτνιάζουν (contiguous) μεταξύ τους με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην επιτρέπουν τον παραμικρό άδειο χώρο, ο Hobbes στην παράγραφο *No place in the world empty* παραθέτει ένα πείραμα. Το πείραμα αυτό, σημειώνεται, ότι θα δώσει την αδιαμφισβήτητη απάντηση στην ανοιχτή αντιπαράθεση σχετικά με την πιθανότητα ύπαρξης ή ανυπαρξίας κενού στη φύση. Προφανώς, ο Hobbes εδώ αναφέρεται στη συζήτηση, η οποία έχει ήδη ξεκινήσει γύρω από την άποψη περί ύπαρξης κενού στη φύση, και η οποία λίγα χρόνια αργότερα θα οδηγήσει σε μία από τις σφοδρές διαμάχες μετα-

---

[210] Σύμφωνα με τους υλιστές φιλοσόφους (corpuscularians) του 17ου αιώνα, η παραδοσιακή διάκριση των αρχαίων μεταξύ του *vaccum coacervatum* και του *vacuum disseminatum* εισέρχεται σε νέο πλαίσιο. Συγκεκριμένα, τον 17ο αιώνα το *vaccum coacervatum* σχετίζεται με την άποψη, ότι στη φύση μπορεί να υπάρξει τεράστιος χώρος χωρίς ύλη, ο οποίος μπορεί να βρίσκεται έξω από τον κόσμο των αισθήσεων, μπορεί να είναι άπειρος (infinite), αιώνιος (eternal) και άκτιστος (uncreated). Το *vacuum disseminatum* αφορά την άποψη, σύμφωνα με την οποία, υπάρχουν διάκενα φυσικά διάσπαρτα τόσο μεταξύ των σωμάτων όσο και μέσα στα σώματα καθεαυτά. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Croker, Williams, Clarke, 1766· Hutton, 1815.

[211] Για την αγγλική μετάφραση του *Dialogus Physicus de Natura* βλ. Shapin, Schaffer, 1985: 382.

ξύ των πρώιμων μελών της Royal Society, κυρίως του Robert Boyle, και του ίδιου του Hobbes.[212]

Το πείραμα που παρουσιάζει ο Hobbes, αναφέρεται σε ένα δοχείο (vessel) A B, στον πυθμένα B του οποίου υπάρχουν μικρές τρύπες, ενώ το στόμιο A, όποτε είναι αναγκαίο, μπορεί να κλειστεί με ένα δάχτυλο. Αν γεμίσουμε το δοχείο με νερό, και το στόμιο σφραγιστεί από ένα δάχτυλο, τότε το νερό δεν θα ρέει από τις τρύπες του πυθμένα B. Ωστόσο, αν το δάχτυλο αποτραβηχτεί και επιτρέψει στον αέρα που βρίσκεται από πάνω να εισέλθει, τότε το νερό θα τρέξει έξω από τις τρύπες αυτές. Και όταν το δάχτυλο επανέλθει στο στόμιο, το νερό θα σταματήσει ξαφνικά να τρέχει. (Hobbes, 1839a: 414-415).

Στην προσπάθεια του να ερμηνεύσει αυτό το φαινόμενο, ο Hobbes δίνει δύο πιθανά ενδεχόμενα, τα οποία όμως αμέσως τα καταρρίπτει. Το νερό θα σπρώξει τον γειτονικό αέρα, και εν συνεχεία θα κινηθεί προς την τρύπα A, όπου είτε θα εισέρθει και θα καταλάβει τη θέση του νερού που κινείται προς τα έξω, είτε θα αντισταθεί της καθοδικής κίνησης του νερού και θα εισχωρήσει στην ίδια τρύπα και θα τη διαπεράσει. Ωστόσο μετά από αυτή τη διατύπωση, σημειώνει ότι η πρώτη περίπτωση δεν μπορεί να είναι δυνατή, διότι, όταν η τρύπα A παραμένει κλειστή, δεν υπάρχει διέξοδος. Ομοίως, η δεύτερη περίπτωση δεν είναι πιθανή, παρά μόνο αν οι τρύπες είναι αρκετά μεγάλες, έτσι ώστε το νερό, καθώς τις διαπερνά, να είναι στη θέση με το βάρος του να εξαναγκάσει ταυτόχρονα τον αέρα να ανέλθει στο δοχείο από τις ίδιες τρύπες. Όμως, όπως παρατηρείται στο εμπειρικό παράδειγμα του Hobbes, όταν αναποδογυρίζουμε απότομα το δοχείο για να αδειάσουμε το νερό, όπως φαίνεται από την αντίσταση του νερού, ο αέρας ωθούμενος από το βάρος του νερού εισέρχεται από τις πλευρές ή από την περιφέρεια του στομίου. Με άλλα λόγια, μέσα από αυτό το πείραμα ο Hobbes εισάγει τον αναγνώστη στην άποψη ότι ο χώρος είναι γεμάτος ύλη. Μάλιστα το πείραμα αυτό, στην ουσία παίρνει το ρόλο της εμπειρικής απόδειξης ότι στη φύση δεν υπάρχει κενό, διότι, αν ίσχυε το αντίθετο, σημειώνει ο Hobbes, η φυσική κίνηση του νερού προς τα κάτω δεν θα εμποδίζονταν (Hobbes, 1839a: 415).

---

212 Για τη σχετική διαμάχη μεταξύ Boyle-Hobbes σε αντιστοιχία με τις πολιτικές ατζέντες των δύο φιλοσόφων, βλ. Shapin, Schaffer, 1985, 2011. Για την απόρριψη του πολιτικού υπόβαθρου πίσω από τη διαμάχη για το κενό, και την τοποθέτηση της στο φυσικό φιλοσοφικό περικείμενο, βλ. Malcolm, 2002a: 185-195· Leijenhorst, 2002: 127. Επιπλέον, βλ. Garber, Henry, Joy, Gabbey, 1998: 587. ‘Ενα πολύ ενδιαφέρον άρθρο είναι το “Vacuum Boylianum” (προς δημοσίευση) του Daniel Garber, το οποίο δίνει μία νέα διάσταση σχετικά με την έννοια του κενού στη σκέψη του Boyle και με την εμπειρική της θεμελίωση. Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή Daniel Garber που μου παραχώρησε μία πρώιμη εκδοχή του άρθρου.

Ο Hobbes με αυτό τον τρόπο αποδεικνύει ότι δεν μπορεί να υπάρξει κενό στη φύση, ενώ ταυτοχρόνως, απορρίπτει τις απόψεις εκείνων που υπερασπίζονται ή υπονοούν μία τέτοια ιδέα. Εκείνοι οι οποίοι, αντλώντας επιχειρήματα από την εκβολή του νερού υποθέτουν την αναγκαιότητα της ύπαρξης του κενού, θα πρέπει, επισημαίνει ο Hobbes, κατ' ανάγκη να παραθέσουν μία αρχή της κίνησης (**principle of motion**) σύμφωνα με την οποία το νερό εκβάλλεται. Με άλλα λόγια, η κίνηση από μέσα προς τα έξω, χρειάζεται μία αιτία κάποιου φορέα, ο οποίος βρίσκεται μέσα στο δοχείο. Στην περίπτωση αυτή, το ρόλο αυτό μπορεί να παίξει ο αέρας αυτός καθεαυτόν. Η αιτία της κίνησης του αέρα, η οποία προκαλείται από την έγερση του νερού, ξεκινά από τον πυθμένα και τείνει προς τα πάνω, ενώ η κίνηση με την οποία το νερό εκβάλλεται θα πρέπει να ξεκινά από πάνω και να τείνει προς τα κάτω. Ωστόσο, διερωτάται ο Hobbes, πώς αποκτά ο αέρας που βρίσκεται στο δοχείο την τάση (**endeavour**) να κινείται προς τον πυθμένα; Η μόνη απάντηση σε αυτό, μας λέει ο Hobbes, είναι να υποθέσει κανείς ότι ο αέρας κατεβαίνει από δική του πρωτοβουλία να εκδιώξει το νερό. Αυτό, επισημαίνει ο Άγγλος διανοητής, είναι παράλογο (**absurd**), διότι, εφόσον το νερό έχει εισέλθει στο δοχείο, ο αέρας κατέχει όσο χώρο χρειάζεται για το μέγεθός (magnitude) του και έτσι δεν υπάρχει καμία αιτία για την κίνησή του στο να εξωθήσει το νερό έξω από το δοχείο. Μέσω αυτού του πειράματος, ο Hobbes υποστηρίζει ότι το κενό δεν δύναται να υπάρχει στη φύση και είναι φιλοσοφικά παράλογο να μιλά κανείς γι αυτό (Hobbes, 1839a: 424, 425).

Με άλλα λόγια, στο μηχανοκρατικό, υλιστικό σύμπαν του Hobbes όλα τα φυσικά φαινόμενα μπορούν να εξηγηθούν με βάση την υπόθεση ότι ο χώρος στο σύμπαν είναι γεμάτος ύλη. Ωστόσο, ο Hobbes αποφεύγει να διερευνήσει την μεταφυσική ύπαρξη ή ανυπαρξία του κενού, ενώ στο *On the Body* εστιάζει την προσοχή του αποκλειστικά στη λογική απόδειξη ότι στη φύση δεν μπορεί να υπάρξει κενό. Αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό για τον τρόπο με τον οποίο ο Hobbes ερμηνεύει τη φύση, αλλά και την πολιτεία. Σε έναν κόσμο γεμάτο ύλη, οι ασώματες οντότητες δεν μπορούν να υπάρξουν στη φύση, ούτε στην πολιτική, θρησκευτική και φιλοσοφική γλώσσα. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα στην πορεία, ο τρόπος με τον οποίο οι έννοιες του κενού (vacuum), της κίνησης (motion), της τάσης (endeavour) και της δύναμης (power) αναπτύσσουν δίκτυα μεταξύ τους, διαμορφώνει τόσο το φυσικό και τον πολιτικό φιλοσοφικό του λόγο όσο και τη φυσική και πολιτική εικόνα του κόσμου που αντανακλά.

Δύναμη του Κυρίαρχου (Power of the Sovereignty)

Στο φυσικό φιλοσοφικό έργο του 1655, *On the Body*, ο Hobbes ορίζει τη δύναμη (force) ως την ενώθηση (impetus) ή την ταχύτητα της κίνησης (quickness of motion) πολλαπλασιασμένη είτε στον εαυτό της, είτε στο μέγεθος του υποκινητή, ο οποίος λειτουργεί, περισσότερο ή λιγότερο, πάνω στο σώμα που του αντιστέκεται (Hobbes, 1839a: 206-207, 212). Την πρώτη περίπτωση ο Hobbes δεν την αναλύει. Αντιθέτως, στη δεύτερη περίπτωση, ο άγγλος διανοητής αναφέρεται σε μία αφηρημένη δύναμη ενός κινούμενου σώματος όμοια με την καρτεσιανή δύναμη της κίνησης ενός σώματος. Έτσι στη συνέχεια, ο Hobbes αναφέρει ότι, όταν δύο υποκινητές (movents) είναι ίσοι σε μέγεθος, ο γρηγορότερος (swifter) λειτουργεί με περισσότερη δύναμη στο σώμα που αντιστέκεται (resist), ενώ, όταν είναι ίδιοι σε ταχύτητα (velocity), ο μεγαλύτερος σε μέγεθος λειτουργεί με μεγαλύτερη δύναμη (Hobbes, 1839a: 212, 217· Westfall, 1971: 112).

Στο *Leviathan*, περίπου το ένα τρίτο των εμφανίσεων του όρου «δύναμη» σχετίζονται με την έννοια των μαχητικών ή στρατιωτικών δυνάμεων (forces). Εντός αυτού του γλωσσικού πλαισίου, μία από τις κύριες εννοιολογήσεις του όρου “force” (δύναμης) σχετίζεται με την έννοια της κυριαρχίας (**sovereignty**). Όπως είδαμε στο 4^{ο} κεφάλαιο, ο Hobbes αφιερώνει το πρώτο μέρος του έργου του στην ανάπτυξη των πρώτων φιλοσοφικών αρχών πάνω στις οποίες στο δεύτερο μέρος *Of Commowealth* θα θεμελιώσει, μέσω του κοινωνικού συμβολαίου, την απόλυτη εξουσία, τη δύναμη ή την εξουσία του κυρίαρχου (**the power or authority of a sovereign**). Όπως ήδη έχει αναφερθεί, σύμφωνα με τον Hobbes, ο άνθρωπος αποφασίζει να μεταβιβάσει το φυσικό του δικαίωμα (the right of nature), δηλαδή, αποφασίζει να μεταβιβάσει στον Λεβιάθαν τη δύναμη (strength) την οποία χρησιμοποιούσε με απόλυτη ελευθερία για την επιβίωσή του υπό το καθεστώς της φύσης. Με τη συλλογική μεταβίβαση των φυσικών τους δικαιωμάτων, οι άνθρωποι δημιουργούν την Κοινοπολιτεία και ανυψώνουν τον θνητό Θεό (Mortal God) και έτσι έρχεται η στιγμή της γέννησης του Λεβιάθαν: [**Codes**: Η Δύναμη είναι εξουσία (power is authority)].

> Εξουσιοδοτώ (**I authorize**) και εγκαταλείπω το δικαίωμα της διακυβέρνηση του εαυτού μου (**my right of governing myself**), σε αυτό τον άνδρα ή στη συνέλευση ανδρών, στον/στην οποίο/οποία μεταβιβάζεις το δικαίωμα σου και εξουσιοδοτείς (**authorize**) όλες του τις δράσεις (**actions**) με τον ίδιο τρόπο […] Και αυτός αποτελεί την ουσία (essence) της Κοινοπολιτείας, η οποία, για να την ορίσω, είναι ένα άτομο (person), του οποίου οι δράσεις (acts) αποτελούνται από ένα μεγάλο πλήθος (ατόμων), που με αμοιβαία συμβόλαια ο ένας στον άλλον, έκαναν κάθε έναν από τους εαυτούς τους συγγραφέα (του συμβολαίου αυτού), και τελικά αυτός (το πρόσωπο της Κοινοπολιτείας, ο Λεβιάθαν) μπορεί να χρησιμοποιήσει τη δύναμη (**strength**) και τα μέσα όλων αυτών (των ατόμων), για την ειρήνη και την κοινή προστασία (Hobbes, 1839b: 227).

[**Codes**: Η φυσική δύναμη είναι εξουσία (strength is authority). Η διακυβέρνηση είναι εξουσία (governing is authority). Οι δράσεις του Λεβιάθαν αντανακλούν τη μεταβίβαση της δύναμης όλων των φυσικών προσώπων (Actions are the authorized strength of all authors of social contract].

Κατά συνέπεια, το πολιτικό πρόσωπο του Λεβιάθαν, συγκεντρώνει όλη τη δύναμη (strength), τη δύναμη εκείνη που προέρχεται από τη συλλογική μεταβίβαση του φυσικού δικαιώματος των ανθρώπων, μετατρέποντας έτσι το σύνολο της φυσικής δύναμης των ανθρώπων (strength) σε πολιτική δύναμη (sovereign power): «Και εκείνος ο οποίος κουβαλά αυτό το πρόσωπο, αποκαλείται Κυρίαρχος (Sovereign) και λέγεται ότι έχει κυρίαρχη δύναμη (*sovereign power*), και οι υπόλοιποι, είναι υπήκοοι του (subjects)» [**Codes**: Η φυσική δύναμη (strength) είναι η δύναμη του κυρίαρχου (*sovereign power*)]. Στη συνέχεια σημειώνεται ότι η απόκτηση αυτής της πολιτικής δύναμης (sovereign power) μπορεί να γίνει με δύο τρόπους: πρώτον με τη φυσική βία (natural force), όπως όταν ο πατέρας αναγκάζει τα παιδιά του να υποβάλουν τους εαυτούς τους στη διακυβέρνηση του (submit themselves to his government) ή όπως όταν οι εχθροί υποτάσσονται σε έναν πόλεμο στον νικητή της μάχης· και δεύτερον, μέσω της συναίνεσης των ανθρώπων να υποταχθούν σε έναν άνδρα (men agree amongst themselves to submit to some man, or assembly of men, voluntarily) με την ελπίδα να τους προ-

στατεύει (Hobbes, 1839b: 158-159). [**Codes**: Η φυσική βία συνδέεται με τη δύναμη του κυρίαρχου (Natural force is related to *sovereign power*). Η συναίνεση συνδέεται με τη δύναμη του κυρίαρχου (the agreement is related to *sovereign power*)].

Συνεπώς, το φυσικό σώμα του κυρίαρχου (δηλαδή, το σώμα του Βασιλιά ή τα σώματα που απαρτίζουν την ηγεμονική συνέλευση)[213] και το πολιτικό του σώμα (το σώμα του Λεβιάθαν) ταυτίζονται εδραιώνοντας μία ισχυρή πολιτική δύναμη (**sovereign power**), την απόλυτη κυριαρχία του Λεβιάθαν. Με άλλα λόγια, βλέπουμε ότι το πρόσωπο του θνητού Θεού, το πρόσωπο του Λεβιάθαν, να ταυτίζεται με την απόλυτη κυριαρχία (sovereignty) και αυτή με τη σειρά της με την έννοια της δύναμης (power), μιας δύναμης που δεν μπορεί να υπάρξει έξω από την Κοινοπολιτεία του Λεβιάθαν και χωρίς τη συναίνεση για τη μεταβίβαση του φυσικού δικαιώματος όλων των πολιτών της.

Στο *Leviathan* η πιο συχνή εμφάνιση της έννοιας της δύναμης (force/power) σχετίζεται με την έννοια της κυριαρχίας του Βασιλιά (sovereignty of the King), ενώ αναπτύσσει σχέσεις με την έννοια της κατάστασης της φύσης (state of nature). Σύμφωνα με τον Hobbes, η έννοια του state of nature αναφέρεται σε εκείνες τις ακραίες συνθήκες, τις οποίες οι άνθρωποι βίωσαν πριν αποφασίσουν να αφοσιωθούν στην ηγεμονική κυριαρχία μέσα από την σύμπραξη του κοινωνικού συμβολαίου (Macpherson, 1968: 183-193). Εδώ, η έννοια της δύναμης χρησιμοποιείται σε επιχειρήματα, τα οποία στοχεύουν στην ενίσχυση της θεμελιώδους πολιτικής θέσης σχετικά με την αναγκαιότητα της μοναρχίας. Στο *Leviathan* η απόλυτη μοναρχία είναι η μόνη διέξοδος από τις ακραίες συνθήκες της φύσης και το κύριο συστατικό για τη διασφάλιση της κοινωνικής τάξης. Εντός αυτού του γλωσσικού περικειμένου, λοιπόν, η έννοια της πολιτικής δύναμης (sovereignty power) σχετίζεται με την έννοια του νόμου (law). Συγκεκριμένα, ο Hobbes αναφέρει ότι σε αυτό τον πόλεμο κάθε ανθρώπου έναντι του άλλου, τίποτα δεν μπορεί να είναι άδικο (unjust). Οι ιδέες του σωστού και του λάθους, δίκαιου και άδικου (**right** and **wrong**, **justice** and **injustice**) δεν έχουν θέση στην κατάσταση της φύσης. Εκεί που δεν υπάρχει κοινή δύναμη (**common power**), δεν υπάρχει νόμος (**law**), και όπου δεν υπάρχει νόμος, δεν υπάρχει αδικία. Αντιθέτως, η βία (**force**) και η απάτη (**fraud**) είναι οι θεμελιώδεις δυνάμεις (cardinal **virtues**). Η δικαιοσύνη και η αδικία δεν είναι ικανότητες (faculties) ούτε του σώματος ούτε του μυα-

[213] Όπως είδαμε, για τον Hobbes η ιδανική μορφή ηγεμονικής κυριαρχίας είναι η ατομική, όπου ο Βασιλιάς είναι ο απόλυτος Μονάρχης βλ. Κεφάλαιο 3ο, υποσημείωση αρ.137.

λού. Αντιθέτως, είναι ιδιότητες (qualities) οι οποίες συνδέονται με την κοινωνία (society) (Hobbes, 1839b: 188). [**Codes**: Η δύναμη του κυρίαρχου συνδέεται με την έννοια του νόμου και vice versa (*sovereign power* is related to law and vice versa)].

Επιπλέον, η ιδιαίτερη σύνδεση μεταξύ της πολιτικής δύναμης (**sovereign power**) και της έννοιας του νόμου (**law**), αντανακλά για άλλη μία φορά την ανωτερότητα του κυρίαρχου, δηλαδή του Βασιλιά, έναντι του Κοινοβουλίου. Από τις πρώτες σελίδες του *A Dialogue between a Philosopher and a Student of the Common Laws of England,*[214] ο Hobbes παρουσιάζει τη συμφωνία μεταξύ του φιλοσόφου και του δικηγόρου στο γεγονός ότι «στην Αγγλία είναι ο Βασιλιάς εκείνος που κάνει τους νόμους, ανεξάρτητα με το ποιος τους γράφει», ενώ στο *Leviathan* αναφέρει ότι τα δύο χέρια της Κοινοπολιτείας είναι η δύναμη (force) και η δικαιοσύνη (justice). Το πρώτο βρίσκεται στα χέρια του Βασιλιά και το δεύτερο στα χέρια του Κοινοβουλίου. Ενώ, αν η δύναμη (force) επέλθει σε οποιοδήποτε χέρι, η δικαιοσύνη δεν μπορεί να διατάξει (command) ούτε να κυβερνήσει (govern) (Hobbes, 1839b: 316). Στο κεφάλαιο *Of Darkness from vain Philosophy, and Fabulous Traditions*, ο Hobbes συνδέει την πολιτική με τη φυσική φιλοσοφική του σκέψη, αυτή τη φορά υπό την έννοια του νόμου (law). Αναλυτικότερα, αναφέρει ότι ο Αριστοτέλης και άλλοι φιλόσοφοι, ορίζουν το καλό και το κακό βάσει της όρεξης (appetite) των ανθρώπων και ο μόνος νόμος (law) είναι οι ορέξεις τους. Σε αυτές τις συνθήκες, επισημαίνει ο Hobbes, δεν μπορούν να υπάρξουν γενικοί κανόνες (rule) καλών και κακών πράξεων (good and evil actions). Στην Κοινοπολιτεία όμως, δεν μπορούν να ισχύουν οι ορέξεις του κάθε ατόμου, αλλά οι νόμοι (law), οι οποίοι είναι η βούληση και η όρεξη του Κράτους (the will and appetite of the state) (Hobbes, 1839b: 680). [**Codes**: Ο νόμος είναι η όρεξη του κράτους (law is the appetite of the state)].

Επιπλέον, σε μία σειρά από επιχειρήματα για τα δικαιώματα του Βασιλιά, ο Hobbes αναφέρεται στη θέσπιση των νόμων της Κοινοπολιτείας, και δημιουργεί ένα σημασιολογικό δίκτυο μεταξύ των εννοιών power, sovereignty, law, και της έννοιας head:

Πριν τη συγκρότηση της κυρίαρχης δύναμης (**sovereign power**), όπως έχει ήδη παρουσιαστεί, όλοι οι άνθρωποι έχουν ανεξάντλητα δικαίωμα πάνω σε κάθε πράγμα, κάτι το οποίο αναγκαία προκαλεί πόλεμο. Η ευπρέπειά (propriety) τους, η

[214] Το έργο δημοσιεύεται δύο χρόνια μετά το θάνατο του Hobbes. Βλ., Hobbes, 1840:10.

οποία είναι απαραίτητη για την ειρήνη και εξαρτάται από τη δύναμη του κυρίαρχου (**sovereign power**), είναι η δράση αυτής της δύναμης (**the act of that power**), έτσι ώστε να επιτευχθεί η δημόσια ειρήνη (public peace). Αυτοί οι κανόνες της ευπρέπειας (These rules of propriety) […] στις δράσεις των υπηκόων (the actions of subjects), είναι το αστικό δίκαιο (**civil laws**), δηλαδή, οι νόμοι κάθε Κοινοπολιτείας. Εν τούτοις, το όνομα αστικό δίκαιο (civil law) περιορίζεται στο αρχαίο αστικό δίκαιο της πόλης της Ρώμης, η οποία ήταν η κεφαλή (**head**) μεγάλου μέρους του κόσμου και οι νόμοι της ήταν το αστικό δίκαιο (civil law) σε εκείνα τα μέρη εκείνο τον καιρό (Hobbes, 1839b: 165). [**Codes**: Οι κανόνες της ευπρέπειας των υπηκόων είναι η δράση της δύναμης του κυρίαρχου (the rules of propriety of the subjects are the act of the sovereign power). Οι κανόνες της ευπρέπειας είναι το αστικό δίκαιο ((the rules of propriety of the subjects are the civil law). Το αστικό δίκαιο είναι οι νόμοι της Κοινοπολιτείας (civil law is the law of commonwealth). Η Κοινοπολιτεία είναι η κεφαλή μιας συγκεκριμένης περιοχής όπου ισχύει το αστικό δίκαιό της (the commonwealth is the head)].

Σύμφωνα με τον Hobbes, μόνο η Κοινοπολιτεία του Λεβιάθαν μπορεί να εγγυηθεί την ακλόνητη κοινωνική τάξη. Εξαιτίας του φόβου του θανάτου που κυριαρχεί στην κατάσταση της φύσης, κάθε άνθρωπος έχει αποφασίσει να συναινέσει στη σύμπραξη του κοινωνικού συμβολαίου· το συμβόλαιο που αναγνωρίζει την απόλυτη κυριαρχία του Βασιλιά (ούτε του Θεού, ούτε των κληρικών, ούτε του Κοινοβουλίου), ως την μόνη υπάρχουσα εξουσία σε αυτό τον κόσμο. Θα μπορούσαμε να πούμε λοιπόν ότι η έννοια του φόβου του θανάτου χρησιμοποιείται αντιθετικά με την έννοια της απόλυτης εξουσίας υπό το πλαίσιο της κοινωνίας, αφού αυτές δεν μπορούν να συνυπάρξουν. Ωστόσο, ο Hobbes επιμένει, επαναφέροντας την έννοια του φόβου προσδίδοντας του μία επιπλέον εννοιολόγηση, εκείνη της έννοιας του φόβου της τιμωρίας. Στο κεφάλαιο δεκαεφτά του δευτέρου μέρους, η έννοια του φόβου παίζει κεντρικό ρόλο στο σχηματισμό της Κοινοπολιτείας. Στην κατάσταση της φύσης οι άνθρωποι βιώνουν ακραίες συνθήκες, διότι δεν υπάρχει ο φόβος της τιμωρίας μιας άρχουσας παρούσας δύναμης. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι στην κατάσταση της φύσης δεν υπάρχει ορατή δύναμη (**visible power**), για να ελέγξει τους ανθρώπους μέσω του φόβου της τιμωρίας (fear of punishment), να αντιληφθούν το φυσικό δίκαιο και να αποφασίσουν τη σύνταξη του κοινωνικού συμβολαίου[215] (Hobbes, 1839b: 153). Με άλλα

[215] Βλ. Κεφάλαιο 4ο.

λόγια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η δύναμη του Βασιλιά βασίζεται στο γεγονός ότι η συναίνεση των ανθρώπων στη σύμπραξη του κοινωνικού συμβολαίου προϋποθέτει ότι τα πολιτικά πρόσωπα γίνονται θέσει παθητικά. [**Codes**: Η πολιτική δύναμη συνδέεται με την έννοια του φόβου της τιμωρίας (power is related fear of punishment)].

Το αδιαμφισβήτητο δικαίωμα της απόλυτης εξουσίας του Βασιλιά, αντλείται τόσο από την συναίνεση κάθε ανθρώπου στην σύμπραξη του κοινωνικού συμβολαίου, όσο και από τις Γραφές. Στο δέκατο ένατο κεφάλαιο του *Leviathan*, ο Hobbes αναφέρεται στη στιγμή που ο λαός του Ισραήλ εκφράζει την απόλυτη αφοσίωση στον Μωυσή: "*Speak thou to us, and we will hear thee; but let not God speak to us, lest we die*". Ο Hobbes χρησιμοποιεί την αφοσίωση των ανθρώπων του Ισραήλ στο πρόσωπο του Μωυσή και στην απόλυτη δύναμη του ως ο μόνος αντιπρόσωπος του Θεού επί της Γης, με σκοπό να οικοδομήσει το δικαίωμα του Βασιλιά στην απόλυτη κυριαρχία του επάνω στο λαό του (Hobbes, 1839b: 333).

Στο *Leviathan*, ο Hobbes επιχειρηματολογεί εναντίον εκείνων που προσπαθούν να αποδείξουν ότι οι κληρικοί λαμβάνουν τη δικαιοδοσία τους από τον Πάπα. Στην σκέψη του Hobbes κάθε μορφή εξουσίας, τόσο η πολιτική όσο και η θρησκευτική, ανήκει στον απόλυτο κυρίαρχο, εν προκειμένω το Βασιλιά. Σε αυτά τα πλαίσια, οι κληρικοί λαμβάνουν τη δικαιοδοσία να χρησιμοποιήσουν ένα κομμάτι από την εξουσία του Βασιλιά μόνο σε περίπτωση που εκείνος το επιτρέψει. Σε κάθε Χριστιανική Κοινοπολιτεία, αναφέρει ο Hobbes, οι επίσκοποι αντλούν την εξουσία τους (**authority**) μόνο από τον πολιτικό κυρίαρχο (**civil sovereign**), ενώ από τον Πάπα μόνο στις δικές του επικράτειες, και όχι στις επικράτειες άλλου κράτους. Διότι η δύναμη του Πάπα (**the power of the Pope)**, δεν αντιπροσωπεύει ούτε τη μοναρχία, ούτε έχει κάποια σχέση με το Κράτος (*critical*). Αντιθέτως είναι περισσότερο διδακτική (*didactical*), αφού ο Θεός δέχεται μόνο την πρόθυμη, και όχι βίαιη υπακοή. (Hobbes, 1839b: 569). [**Codes**: Η δύναμη του Πάπα είναι κατώτερη της δύναμης του Κυρίαρχου (The power of the Pope is inferior to Sovereignty power)].

Με άλλα λόγια, ο Hobbes εδραιώνει την ανωτερότητα της δύναμης του κυρίαρχου, και ορίζει τη δύναμη του ως την απόλυτη δύναμη της Κοινοπολιτείας. Το πιο ενδιαφέρον κομμάτι, ωστόσο, βρίσκεται στην επόμενη παράγραφο όπου, ο Hobbes δηλώνει τη μεταβίβαση εξουσίας από το Βασιλιά, ως παντοδύναμο κέντρο παρόμοιο με τον ήλιο ή την κεφαλή του Λεβιάθαν, προς τα μικρότερα πολιτικά μέλη του, τους κληρικούς:

> Η έδρα του Αγ. Πέτρου αποκαλούνταν από τον Αγ. Κυπριανό, η *κεφαλή* (the ***head***), η *πηγή* (the ***source***), η *ρίζα* (the *root*), ο *ήλιος* (the ***sun***), από την οποία αντλείται η εξουσία (**authority**) των επισκόπων. Αλλά, σύμφωνα με το φυσικό δίκαιο (**law of nature**), το οποίο είναι καλύτερη αρχή (**principle**) του ορθού και του λάθους από ότι η λέξη (word) οποιουδήποτε ειδήμονα ο οποίος δεν είναι παρά άνθρωπος, ο πολιτικός κυρίαρχος (**civil sovereign**) κάθε Κοινοπολιτείας, είναι η *κεφαλή* (the ***head***), η *πηγή* (the ***source***), η *ρίζα* (the *root*), ο *ήλιος* (the ***sun***) από όπου όλη αντλείται κάθε δικαιοδοσία (jurisdiction). Και έτσι η δικαιοδοσία των επισκόπων αντλείται (**is derived from**) από τον πολιτικό κυρίαρχο (**civil sovereign**) (Hobbes, 1839b: 569-670).[216]

[**Codes**: Ο Νόμος της Φύσης είναι μία αρχή (The law of nature is a principle). Ο πολιτικός κυρίαρχος είναι η κεφαλή (the civil sovereign is the head). Ο πολιτικός κυρίαρχος είναι η πηγή (the civil sovereign is the source). Ο πολιτικός κυρίαρχος είναι ο ήλιος (the civil sovereign is the sun). Η εξουσία των επισκόπων αντλείται από τον πολιτικό κυρίαρχο (the authority of the bishops is derived from the civil sovereign)].

Εδώ, παρατηρείται μία ιδιαίτερη τομή μεταξύ της πολιτικής και φυσικής φιλοσοφικής του σκέψης του Hobbes. Από τις πρώτες γραμμές του *Leviathan* ο Hobbes στοχεύει στην εδραίωση της απόλυτης εξουσίας του ενός και μοναδικού Μονάρχη, του Λεβιάθαν. Ωστόσο σε αυτό το σημείο του κειμένου, για πρώτη φορά ο Ηγεμόνας εμφανίζεται να είναι η κεφαλή (the head) του πολιτικού σώματος του Λεβιάθαν (το οποίο οικοδομήθηκε από την συναίνεση όλων των ανθρώπων), είναι η πηγή (the source, the root) της εξουσίας, είναι ο ήλιος από τον οποίο αντλείται η δύναμη και διανέμεται η κίνηση στους πλανήτες. Όπως έχουμε ήδη αναφερθεί, το εννοιολογικό δίκτυο μεταξύ της κινητήριας δύναμης του ήλιου (**motive power** in the sun) και της κίνησης (motion) των πλανητών, αναδεικνύει μία έννοια της κίνησης, η οποία αντλείται από τη δύναμη (power) που βρίσκεται στον ήλιο.[217] Όπως ακριβώς στον ήλιο, έτσι και

---

[216] Εδώ πρόκειται για τυπογραφικό λάθος στο πρωτότυπο, αφού τη σελίδα 569 ακολουθεί η σελίδα 670 και έπειτα η 571, κ.τλ.

[217] Βλ. σελ. 294-296.

στον πολιτικό κυρίαρχο βρίσκεται η απόλυτη δύναμη από την οποία αντλείται και διανέμεται η δικαιοδοσία στους επισκόπους της Κοινοπολιτείας.

Σε προγενέστερο σημείο του κειμένου, σε ένα από τα πολλά επιχειρήματα υπέρ της μιας και μοναδικής ηγεσίας, η οποία συγκεντρώνει τόσο την πολιτική όσο και την εκκλησιαστική εξουσία, ο Hobbes αναφέρεται στην προσπάθεια των κληρικών να αποσπάσουν ένα κομμάτι της εξουσίας του απόλυτου Μονάρχη ως μία ακραία κατάσταση για την κοινωνία και την παρομοιάζει με την κατάσταση επιληψίας στο ανθρώπινο σώμα. Αναλυτικότερα, ο Hobbes αναφέρει ότι όταν υπάρχουν δύο δυνάμεις (powers), η Κοινοπολιτεία δεν μπορεί παρά να βρίσκεται σε κίνδυνο Εμφυλίου Πολέμου. Εδώ ο Hobbes από την μία αναφέρεται στην πολιτική εξουσία (***civil* authority**), και από την άλλη στην πνευματική εξουσία (***spiritual* authority**), η οποία εδραιώνεται από ένα ασαφή λόγο (των σχολών) ο οποίος αναφέρεται σε φαντάσματα, εγείρει το φόβο και μπορεί να καταστρέψει την Κοινοπολιτεία. Και αυτή είναι μία ασθένεια η οποία μπορεί να συγκριθεί με την επιληψία, την οποία οι εβραίοι σχέτιζαν με την κατοχή του σώματος από πνεύματα (spirits). Μας λέει ο Hobbes, ότι είναι ένα αφύσικο πνεύμα (unnatural spirit) ή ένας αέρας στο κεφάλι (wind **in the head**) ο οποίος επηρεάζει τις ρίζες των νεύρων (the roots of the nerves), και τα κινεί βίαια, παίρνει μακριά την κίνηση που φυσικά θα έπρεπε να έχουν από την δύναμη της ψυχής στον εγκέφαλο (**the power of the soul in the brain**) και με αυτόν τον τρόπο προκαλεί βίαιες και ακανόνιστες κινήσεις, τις οποίες αποκαλούμε σπασμούς (convulsions) και κάνει τον άνθρωπο να πέφτει στο νερό και στη φωτιά χωρίς να έχει τις αισθήσεις του. Στο πολιτικό σώμα (body politic), συνεχίζει ο Hobbes, τα μέλη της Κοινοπολιτείας είναι τα νεύρα του, τα οποία κινούνται από την πολιτική δύναμη (**civil power**), η οποία είναι η ψυχή της Κοινοπολιτείας (**the soul of the commonwealth**). Όταν όμως η πνευματική δύναμη (**spiritual power**) κινεί τα μέλη της Κοινοπολιτείας, με την απειλή της τιμωρίας και την ελπίδα της ανταμοιβής και μέσα από παράξενα και σκληρά λόγια (by strange, and hard words), τότε η κατανόηση των μελών της Κοινοπολιτείας κλονίζεται, οι άνθρωποι αποσπούνται και οδηγούνται στην καταπίεση και τη φωτιά του Εμφυλίου Πολέμου (Hobbes, 1839a: 317-318). [**Codes**: Η πολιτική δύναμη είναι η ψυχή της Κοινοπολιτείας (The civil power/authority is the soul of the commonwealth). Η πνευματική δύναμη είναι επιληψία στο πολιτικό σώμα της Κοινοπολιτείας (the spiritual power is the epilepsy in the body politic].

Σε ό,τι προηγήθηκε, βλέπουμε την αποκορύφωση του φυσικού φιλοσοφικού και πολιτικού φιλοσοφικού συστήματος του Hobbes, βάσει των οποίων ο παντοδύναμος ηγεμόνας (ιδανικά, ο Βασιλιάς) είναι η κεφαλή της Κοινοπολιτείας, ο ήλιος είναι το παντοδύναμο κέντρο του κόσμου, η Γη είναι το παντοδύναμο κέντρο του φεγγαριού και των βαρέων φυσικών σωμάτων, όπως ακριβώς το κεφάλι του ανθρώπου είναι το παντοδύναμο κέντρο όλων των μελών του σώματος. Είναι η στιγμή όπου ο Βασιλιάς, ο ήλιος, η Γη και το κεφάλι συγχωνεύονται και γίνονται το υλικό σημείο στο οποίο συγκεντρώνεται η απόλυτη δύναμη (plenary power) του χομπσιανού κοσμοειδώλου. Μία φυσική και πολιτική δύναμη (plenary power) η οποία συνίσταται από ένα ενεργό (active power) και ένα παθητικό μέρος (passive power), τα οποία από κοινού συγκροτούν τον φυσικό και πολιτικό κόσμο του Χομπς. Είναι η στιγμή, λοιπό, της γέννησης της χομπσιανής δύναμης, μιας δύναμης (force/power) η οποία αντλείται από ένα, μοναδικό κέντρο και διανέμει την κίνηση προς τα υπόλοιπα στοιχεία του φυσικού (πλανήτες, βαριά σώματα κτλ) και πολιτικού (κληρικού, δικαστικοί, πολίτες κτλ) κόσμου.

Τα σημασιολογικά δίκτυα της έννοιας της δύναμης στον Hobbes

Σε πολλά σημεία των κειμένων του, ο Hobbes κάνει εμφανή τη ρήξη που πραγματοποιεί τόσο με την αριστοτελική παράδοση και την επικρατούσα πνευματική κατάσταση των Πανεπιστημίων όσο και με τη θρησκευτική εξουσία και την φιλοσοφικά ακατάλληλη γλώσσα που χρησιμοποιούν. Όπως και άλλοι σύγχρονοί του, υπερασπίζεται την υλιστική εξήγηση του φυσικού κόσμου. Ωστόσο, την τοποθετεί και στη βάση του πολιτικού του συστήματος, ενώ παράλληλα αφαιρεί κάθε ανιμιστική ποιότητα από το μηχανοκρατικό του σύμπαν. Με άλλα λόγια, το υλιστικό, μηχανοκρατικό μοντέλο αφορά τόσο τον πολιτικό όσο και το φυσικό κόσμο του Hobbes, όπου μία έννοια της δύναμης κάνει την εμφάνισή της μέσα από ένα πλούσιο εννοιολογικό δίκτυο.

Ως γνωστό, οι μηχανοκρατικοί φυσικοί φιλόσοφοι του 17^{ου} αιώνα, όπως ο Gassendi, ο Descartes και ο Hobbes, εξαλείφουν όλες τις απόκρυφες δυνάμεις και τις ενεργές αρχές, οι οποίες έλκουν ή απωθούν τα σώματα από το φυσικό φιλοσοφικό

τους σύμπαν και εδραιώνουν την κρούση ως τη μόνη πιθανή δύναμη στο υλιστικό τους σύμπαν. Μόνο οι δυνάμεις πρόσκρουσης, οι οποίες παράγονται από την ταχύτητα και το μέγεθος των σωματιδίων σε κρούση μπορούν να υπάρξουν στη φύση, ταυτίζοντας, με άλλα λόγια, την έννοια της δύναμης και την έννοια της κίνησης. Σύμφωνα με την εδραιωμένη αυτή άποψη, ο Hobbes επικαλείται μόνο την έννοια της ενώθησης (impetus), και καμία άλλη αρχή δράσης ή κίνησης δεν υπάρχει στο φιλοσοφικό του σύστημα (Garber, Henry, Joy, Gabbey, 1998: 581· Jesseph, 2006: 150).

Με άλλα λόγια, ιστοριογραφικά έχει εδραιωθεί η άποψη ότι οι δυνάμεις έχουν εξανεμισθεί τελείως από το σύστημα του Hobbes, και τελικά οι μόνες επεξηγηματικές αρχές του φυσικού και πολιτικού κόσμου είναι σχέση με την κίνηση και την ύλη (Gabbey, 1971: 7). Αυτό είναι σωστό, αφού στο χομπσιανό σύστημα δεν νοείται η ύπαρξη δύναμης χωρίς την ύπαρξη κίνησης. Ωστόσο, στην παρούσα ενότητα θα ισχυριστούμε ότι, ενώ η έννοια της δύναμης προϋποθέτει ή και ταυτίζεται ακόμα, με την ύπαρξη της κίνησης στο χομπσιανό κόσμο, είναι κάτι παραπάνω από αυτή. Μέσα από τη μελέτη των σημασιολογικών δικτύων, τα οποία αναπτύσσει μεταξύ μιας ποικιλίας γλωσσικών τριάδων, η έννοια της δύναμης είναι η συμπύκνωση μιας ποικιλίας πολιτικών και φυσικών φιλοσοφικών εννοιολογήσεων. Όπως είδαμε, στον πολιτικό λόγο του Hobbes η έννοια της δύναμης αντανακλάται στην απόλυτη δύναμη του Βασιλιά, η οποία εξασκείται σε όλα τα πολιτικά και θρησκευτικά του μέλη, τα οποία έχουν ήδη συναινέσει στην ανέγερση της δύναμης του Λεβιάθαν. Σύμφωνα με τον Michel Verdon στο άρθρο του "On the Laws of Physical and Human Nature: Hobbes' Physical and Social Cosmologies" η απόφαση που έλαβαν οι άνθρωποι να συνυπογράψουν το κοινωνικό συμβόλαιο για την ανέγερση του Λεβιάθαν, πραγματοποιήθηκε στην κατάσταση της φύσης, ή με άλλα λόγια σε κοινωνικό κενό. Όπως ακριβώς ο Galileo υποθέτει την κίνηση σε ειδικές συνθήκες χωρίς αντιστάσεις, δηλαδή σε ένα φυσικό κενό, έτσι και ο Hobbes υποθέτει ότι οι άνθρωποι κατά την περίοδο που κυριαρχεί ο νόμος της φύσης βρίσκονταν σε κοινωνικό κενό (social vacuum). Εντός αυτού του κοινωνικού κενού ο άνθρωπος μπαίνει στην προ κοινωνική φάση, όπου ανακαλύπτει τα φυσικά του δικαιώματα και βάσει των οποίων αποφασίζει τη σύνταξη του κοινωνικού συμβολαίου και την ανέγερση του Λεβιάθαν (Verdon, 1982: 657).[218] Έτσι, με το

[218] Στο ίδιο κλίμα ο Watkins στο όγδοο κεφάλαιο του *Hobbes's System of Ideas* (1965), υποθέτει ένα πολιτικό/ηθικό κενό (political/moral vacuum), το οποίο βιώνουν οι άνθρωποι στην κατάσταση της φύσης και το οποίο αίρεται με τη σύνταξη του κοινωνικού συμβολαίου.

κοινωνικό συμβόλαιο αίρεται το κοινωνικό κενό και δημιουργείται το υλιστικό πολιτικό σώμα του Λεβιάθαν, οι αστικοί νόμοι και η κοινωνική, πολιτική, θρησκευτική και γλωσσική του τάξη. Από τη στιγμή, δηλαδή, που οι άνθρωποι αποφάσισαν να μετατρέψουν τη φυσική τους δύναμη στη δύναμη του Λεβιάθαν και να υποταχθούν, υπό τον φόβο της τιμωρίας, στην ηγεμονία του, το φυσικό και το κοινωνικό plenum ταυτίζονται στο χομπσιανό κόσμο του Λεβιάθαν.

Στην σκέψη του Hobbes, η έννοια της δύναμης τέμνει τον πολιτικό και φυσικό φιλοσοφικό του κόσμο.[219] Ο Hobbes μέσα από ένα σημασιολογικό πεδίο εννοιών, όπως οι έννοιες sovereignty, law, endeavour, liberty, motion, impetus, head, attraction, sun, vacuum κατασκευάζει μία δύναμη (power/force), την δύναμη του Βασιλιά, η οποία αναδύθηκε από το κοινωνικό κενό και ενοποιεί τα φυσικά και πολιτικά σώματα της Κοινοπολιτείας. Αν και ο φυσικός και πολιτικός κόσμος συγκροτείται με το πέρασμα στην Κοινοπολιτεία, η ύπαρξη της δύναμης αυτής προϋποθέτει την ύπαρξη του κενού, δηλαδή, την ύπαρξη ενός κοινωνικού κενού που επιτρέπει τη συναίνεση στο κοινωνικό συμβόλαιο και την ανέγερση του Λεβιάθαν.

Με άλλα λόγια, μέσα από την σύγκλιση του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος και την ανάπτυξη των συγκεκριμένων σημασιολογικών πεδίων, για πρώτη φορά υπονοείται μία δύναμη, η οποία είναι αέναη και καθολική τόσο για τον φυσικό όσο και για τον πολιτικό κόσμο, βρίσκεται στον ηγεμόνα (το υλικό σημείο που συγχωνεύει τον Βασιλιά και τον ήλιο) και εξασκείται σε όλη την έκταση της Κοινοπολιτείας. Όπως είδαμε, οι γλωσσικές τριάδες που σχηματίζει η έννοια της δύναμης (force/power) στο γλωσσικό περικείμενο του χομπσιανού πολιτικού και φιλοσοφικού συστήματος, αναπτύσσουν εννοιολογικά δίκτυα με άλλες γλωσσικές τριάδες και βάσει αυτών συνδιαμορφώνονται. Διαμέσου, λοιπόν, των συνδέσεων που αναπτύσσονται, οι ποικίλες εννοιολογήσεις της δύναμης συνδυάζουν μία ποικιλία από φυσικές φιλοσοφικές και πολιτικές φιλοσοφικές εννοιολογικές διαστρωματώσεις που τελικά οδηγούν στην κατασκευή της χομπσιανής δύναμης.

Στο χομπσιανό γλωσσικό περικείμενο, η έννοια της δύναμης γίνεται ρητορικό, αλλά και ιδεολογικό εργαλείο. Μία έννοια της δύναμης που συμπυκνώνει από τη μία πλευρά μία αντικληρική, μονιστική και ηγεμονική διάσταση και από την άλλη πλευρά, μία υλιστική, δυναμική και κινηματική διάσταση, η οποία υπερασπίζεται την κυ-

[219] Σελ. 278-279.

ριαρχία ενός υλικού κέντρου, τον Βασιλιά/τον ήλιο, απ' όπου η δύναμη αυτή εξασκείται, αέναα και καθολικά, προς και κατά μήκος ολόκληρου του χομπσιανού (φυσικού και πολιτικού) κόσμου.

Επιπλέον, ο Hobbes χρησιμοποιεί το σημασιολογικό πεδίο της δύναμης (force/power) και των εννοιών που το συγκροτούν, για να κάνει μία επιπλέον δήλωση. Δηλώνει τι είναι η φιλοσοφία (φυσική φιλοσοφική και πολιτική φιλοσοφική) και ποια είναι η κατάλληλη έκφρασή της, έτσι ώστε να διασφαλιστεί η κοινωνική τάξη. Όπως έχουμε αναφέρει για τον Hobbes, η κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα είναι η βάση της πραγματικής γνώσης και της φιλοσοφίας. Με άλλα λόγια, ο Hobbes κατασκευάζει το φυσικό φιλοσοφικό και πολιτικό φιλοσοφικό του οικοδόμημα πάνω στην κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα και μέσω αυτής κατασκευάζεται μία ιδιαίτερη έννοια της δύναμης, η οποία συμπυκνώνει μία ποικιλία εννοιολογικών διαστρωματώσεων. Η χομπσιανή λύση στο πρόβλημα της διαταραγμένης κοινωνικής τάξης και του Εμφυλίου Πολέμου, έρχεται να προταθεί μέσα από μία έννοια της δύναμης, η οποία μπορεί να εξασκείται από το πολιτικό κέντρο και προς κάθε μέλος της Κοινοπολιτείας, όπως ακριβώς, η τάξη και η κίνηση των ουρανών εξαρτάται από κάποιο είδος δύναμης που βρίσκεται στον ήλιο. Οι νόμοι και το αστικό δίκαιο είναι το μέσο διακίνησης της πολιτικής δύναμης και κίνησης, όπως ακριβώς ο αιθέρας είναι το μέσο πάνω στο οποίο η κίνηση μεταφέρεται από την δύναμη του φυσικού κέντρου (του ήλιου) στον υπόλοιπο φυσικό κόσμο.

Έτσι βλέπουμε ότι στο σημασιολογικό πεδίο της κατάλληλης φυσικής φιλοσοφικής γλώσσας του Hobbes, το βάρος των σωμάτων εξηγείται με την έλξη (attraction), η οποία έλξη οφείλεται στην ενώθηση (impetus), η οποία ενώθηση οφείλεται στις κινητήριες και φυγόκεντρες δυνάμεις (active/motive powers και centrifugal forces) που παράγονται σε ένα μέσο όμοιο με τον αιθέρα ως αποτέλεσμα των κινήσεων της Γης (της ημερήσιας γύρω από τον άξονά της και της ετήσιας γύρω από τον ήλιο), η οποία οφείλεται στην τάση (endeavour) που ασκείται από τον ήλιο, η οποία με τη σειρά της οφείλεται σε ένα είδος κίνησης που εκτελεί ο Ήλιος. Χρησιμοποιώντας τις ίδιες έννοιες και αναπτύσσοντας αντίστοιχα εννοιολογικά δίκτυα, ο Hobbes ερμηνεύει την Κοινοπολιτεία. Αντιστοιχίζοντας τους πλανήτες με τα φυσικά πρόσωπα της Κοινοπολιτείας, τους αστικούς νόμους (civil laws) με τον αιθέρα, και τον ήλιο με τον Βασιλιά, ο άγγλος διανοητής αναπτύσσει μία έννοια της δύναμης (power), η οποία εντοπίζεται στο κέντρο του φυσικού και πολιτικού κόσμου (δηλαδή στον ήλι-

ο/Βασιλιά) διατέμνει ολόκληρη την Κοινοπολιτεία και δίνει κίνηση (Motion/endeavour) σε όλα τα μέλη του. Με άλλα λόγια, η κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα του Hobbes για την ερμηνεία της φύσης και της πολιτείας περιλαμβάνει έννοιες, όπως impetus, endeavour, motion, power, attraction, gravity, governing, authority, head και law, ενώ εξαιρούνται από το σημασιολογικό πεδίο ως ακατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα έννοιες, όπως innate appetite, incorporeal substances, incorporeal movent, occult quality, vacuum.

Παρακάτω αναπαριστάται το σημασιολογικό πεδίο της έννοιας της δύναμης στο χομπσιανό λόγο, με τα εννοιολογικά του πεδία, όπως εντοπίστηκαν στο γλωσσικό περικείμενο του Hobbes και ήδη αναλύθηκαν στην παρούσα ενότητα. Η γραφική αναπαράσταση έγινε με την βοήθεια του λογισμικού ανάλυσης και έρευνας ποιοτικών δεδομένων atlas.ti, το οποίο αναλύει τις σύνθετες τις εννοιολογικές δομές που κρύβονται σε κείμενα και πολυμέσα (videos, audios κτλ). Το πρόγραμμα παρέχει εργαλεία που επιτρέπουν στο χρήστη να εντοπίσει (locate), κωδικοποιήσει (code), και σχολιάσει (annotate) τα ευρήματα στο πρωτογενές υλικό, καθώς και να αξιολογήσει, να ερμηνεύσει και να απεικονίσει τις συχνά πολύπλοκες σχέσεις τους. Μεταξύ ενός πλήθος εργαλείων, το λογισμικό αυτό δίνει τη δυνατότητα εντοπισμού των υπό μελέτη εννοιών κα των σχέσεων μεταξύ τους, τη συγκρότησης των σημασιολογικών πεδίων και την γραφική τους αναπαράσταση.[220] Στην συνέχεια, λοιπόν, υπάρχει ένα πίνακας με όλα τα codes, τα οποία εντοπίστηκαν στο γλωσσικό περικείμενο του Hobbes, και ήδη έχουν παρουσιαστεί, ενώ τα γραφήματα των εννοιολογικών σχέσεων μεταξύ των υπό μελέτη εννοιών βρίσκονται στο *Παράρτημα* (Βλ. Σχήμα 4 και Σχήμα 5, σελ. 381-382).

Συνοπτικά τα Codes τα οποία χρησιμοποιήθηκαν κατά τον Εντοπισμό των υπό μελέτη Εννοιών στο Γλωσσικό Περικείμενο του Hobbes		
1	Η Δύναμη του φορέα εφαρμόζεται σε ένα αποδέκτη	the agent has power which is applied to a patient
2	Η Δύναμη του αποδέκτη εφαρμόζεται σε ένα φορέα	he patient has power is applied to an agent
3	Η Δύναμη του φορέα είναι ενεργή δύναμη	The power of agent is active power

[220] Για περισσότερα επισκεφτείτε τη σελίδα http://www.atlasti.com/index.html

4	Η Δύναμη του αποδέκτη είναι παθητική δύναμη	The power of the patient is a passive power
5	Το αποτέλεσμα σχετίζεται με τη δύναμη του φορέα	The effect is related to the agent
6	Το αποτέλεσμα σχετίζεται με τη δύναμη του αποδέκτη	The effect is related to the patient
7	Η Δύναμη είναι Αιτία	power is cause
8	Τα Επεισόδια της Δύναμης είναι Δράσεις	The accidents produced by power are acts
9	Η τάση είναι κίνηση	Endeavour is motion
10	Η τάση των σωμάτων δεν είναι επιθυμία	Endeavour of bodies is not Appetites
11	Η τάση των έμβιων σωμάτων είναι επιθυμία ή απέχθεια	Endeavour of living bodies is Appetite or Aversion
12	Στην κατάσταση της φύσης, η ελευθερία είναι η τάση των ανθρώπων να χρησιμοποιούν τη δύναμη τους	Liberty is the endeavour to use the power
13	Η τάση είναι αντίσταση	Endeavour is resistance
14	Η τάση είναι βάρος	Endeavour is weight
15	Η τάση είναι εσωτερική κίνηση	Endeavour is a motion in the internal parts of the body
16	Η τάση είναι δράση	Endeavour is action
17	Η τάση είναι δράση αντίδραση	Endeavour is reaction
18	Η τάση είναι αιτία	Endeavour is efficient cause
19	Η τάση είναι δύναμη	Endeavour is active power
20	Η έλξη είναι τάση	Attraction is Endeavour
21	Η έλξη συνδέεται με την τάση	Attraction is related to Endeavour
22	Η έλξη συνδέεται με την ενώθηση	Attraction is related to Impetus
23	Η ενώθηση είναι στιγμιαία ταχύτητα	Impetus is Endeavour
24	Η βαρύτητα σχετίζεται με την ενώθηση	Gravity is related to impetus
25	Η βαρύτητα σχετίζεται με τις φυγόκεντρες δυνάμεις	Gravity is related to centrifugal forces
26	Η τάση σχετίζεται με την κυκλική κίνηση	Endeavour is related to circular motion
27	Η τάση σχετίζεται με την απλή κυκλική κίνηση	Endeavour is related to simple circular motion
28	Η Δύναμη σχετίζεται με την διακυβέρνηση	Endeavour is related to governing
29	Η κινητήρια δύναμη είναι απλή κυκλική κίνηση	Motive power is simple circular motion
30	Η Δύναμη είναι εξουσία	Power is authority
31	Η φυσική δύναμη είναι εξουσία	strength is authority

32	Η διακυβέρνηση είναι εξουσία	governing is authority
33	Οι δράσεις του Λεβιάθαν αντανα-κλούν τη μεταβίβαση της δύναμης όλων των φυσικών προσώπων	Actions are the authorized strength of all authors of social contract
34	Η φυσική δύναμη είναι η δύναμη του κυρίαρχου	Strength is the sovereign power
35	Η φυσική βία συνδέεται με τη δύναμη του κυρίαρχου	Natural force is related to sovereign power
36	Η συναίνεση συνδέεται με τη δύναμη του κυρίαρχου	The agreement is related to sovereign power
37	Η δύναμη του κυρίαρχου συνδέεται με την έννοια του νόμου και vice versa	Sovereign power is related to law and vice versa
38	Ο νόμος είναι η όρεξη του κράτους	Law is the appetite of the state
39	Οι κανόνες της ευπρέπειας των υπη-κόων είναι η δράση της δύναμης του κυρίαρχου	The rules of propriety of the subjects are the act of the sovereign power
40	Οι κανόνες της ευπρέπειας είναι το αστικό δίκαιο	The rules of propriety of the subjects are the civil law
41	Το αστικό δίκαιο είναι οι νόμοι της Κοινοπολιτείας	Civil law is the law of commonwealth
42	Η Κοινοπολιτεία είναι η κεφαλή μιας συγκεκριμένης περιοχής όπου ισχύει το αστικό δίκαιό της	The commonwealth is the head
43	Η πολιτική δύναμη συνδέεται με την έννοια του φόβου της τιμωρίας	Power is related fear of punishment
44	Η δύναμη του Πάπα είναι κατώτερη της δύναμης του Κυρίαρχου	The power of the Pope is inferior to Sovereignty power
45	Ο νόμος της Φύσης είναι μία αρχή	The law of nature is a principle
46	Ο πολιτικός κυρίαρχος είναι η κεφαλή	The civil sovereign is the head
47	Ο πολιτικός κυρίαρχος είναι η πηγή	The civil sovereign is the source
48	Ο πολιτικός κυρίαρχος είναι ο ήλιος	The civil sovereign is the sun
49	Η εξουσία των επισκόπων αντλείται από τον πολιτικό κυρίαρχο	The authority of the bishops is derived from the civil sovereign
50	Η πολιτική δύναμη είναι η ψυχή της Κοινοπολιτείας	The civil power/authority is the soul of the commonwealth
51	Η πνευματική δύναμη είναι επιληψία στο πολιτικό σώμα της Κοινοπολιτεί-ας	The spiritual power is the epilepsy in the body politic

6.2. Η έννοια της δύναμης στον κόσμο της πρώιμης Royal Society

Όπως είδαμε στο τέταρτο κεφάλαιο, ήδη από τη δεκαετία του 1980 έχει εδραιωθεί η ιστοριογραφική άποψη ότι κομμάτι των Άγγλων φυσικών φιλοσόφων του 17ου αιώνα, (όπως ο Glanvill, ο Boyle, ο Hooke κ.ά.) ανέπτυξαν ανεξάρτητα μεταξύ τους έννοιες, όμοιες με τις έννοιες των ενεργών αρχών της ύλης (active principles of matter) και οι οποίες έπαιξαν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση του φυσικού φιλοσοφικού λόγου της εποχής. Σε ό,τι ακολουθεί, η εργασία δεν στοχεύει στη συστηματική μελέτη των ενεργών αρχών στη προ-Νευτώνεια φυσική φιλοσοφία. Όπως παρουσιάστηκε στο πέμπτο κεφάλαιο, ιστορικοί της επιστήμης ήδη από τις αρχές της δεκατετίας του 1980 έχουν πολύ πειστικά υποστηρίξει ότι η χρήση των ενεργών δυνάμεων στη προ-νευτώνεια θεωρία της ύλης είναι μία αδιαμφισβήτητη παράδοση στον Αγγλικό μηχανιστικό φιλοσοφικό λόγο.

Στόχος της παρούσας ενότητας είναι η ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο τα πρώτα μέλη της Royal Society μιλούν για την έννοια της δύναμης (power/force) μέσα από ένα ευρύτερο σημασιολογικό πεδίο εννοιών· συγκεκριμένα έννοιες, όπως πείραμα (experiment), βαρύτητα (gravity), έλξη (attraction), αρχή (principle), νόμος (law), κενό (vacuum), καθολικός/καθολική (universal), συνάφεια (congruity) και δύναμη/ζωτικότητα (vigour). Εδώ, όπως και σε προηγούμενα σημεία αυτής της διατριβής, δεν υπάρχει καμία πρόθεση να υπονοηθεί οποιοδήποτε ομοιογένεια μεταξύ των πρώτων μελών της Royal Society. Ωστόσο, οι διανοούμενοι των οποίων τα έργα θα μελετηθούν παρακάτω, είναι φιλόσοφοι που έλαβαν μέρος στη συζήτηση για την καταλληλότητα της φιλοσοφικής γλώσσας και ταυτόχρονα ήταν μέλη της πρώιμης Royal Society. Ο John Wilkins, ένας από τους δύο πρώτους γραμματείς της Εταιρείας, ο «ιστορικός της Royal Society» Thomas Sprat, ο «προπαγανδιστής» Joseph Glanvill,[221] οι «πειραματιστές» Robert Hooke και Robert Boyle, άλλος περισσότερο και άλλος λιγότερο, ασχολήθηκαν με τη συζήτηση σχετικά με τη φιλοσοφική γλώσσα. Παράλληλα, τα πρώτα αυτά μέλη της Royal Society συμμόρφωναν τη μελέτη τους με το γνωμικό της κοινότητας “nullius in verba”, υπερασπίζοντας μία γλώσσα, η οποία απαλλαγμένη από κάθε ασάφεια θα αντιστοιχεί άμεσα στα αντικείμενα καθεαυτά και όχι στις λέξεις.[222]

---

221 Βλ. Κεφάλαιο 3ο.

222 Βλ. Κεφάλαιο 4ο.

6.2.1. Η Έννοια της Δύναμης ως Καθολική Αρχή στο Φιλοσοφικά Κατάλληλο Κόσμο του John Wilkins

Όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο, η πνευματική ιδιοσυγκρασία και η οργανωτική ικανότητα του Wilkins υπήρξαν από τους βασικούς παράγοντες για τη συγκέντρωση ενός αριθμού διανοούμενων με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην πειραματική διερεύνηση της φύσης και τη συγκρότηση της φιλοσοφικής ομάδας στην Οξφόρδη, η οποία σύντομα θα έπαιρνε τη μορφή της πρώιμης Royal Society. Εντός των υπο-διαμόρφωση πνευματικών πλαισίων της Royal Society, ο Wilkins αναπτύσσει ένα φιλοσοφικό λόγο, σύμφωνα με τον οποίο, «*τα αντικείμενα είναι καλύτερα από τις λέξεις*» (“*things are better then words*”),[223] ενώ η αιτία για την αταξία του Εμφύλιου Πολέμου οφείλεται στον λανθασμένο τρόπο με τον οποίο μιλάμε για τα αντικείμενα καθεαυτά. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που επέδειξε για το πείραμα και τη μηχανική, σε συνδυασμό με την επιθυμία του να διορθώσει τα φιλοσοφικά λάθη, τα οποία οδήγησαν στην πολιτική και στη θρησκευτική σύγχυση, οδηγούν τον Wilkin στην κατασκευή μιας οικουμενικής και φιλοσοφικής γλώσσας, αλλά και στην ενασχόλησή του με τη συστηματοποίηση και τη μετάδοση της «επιστημονικής» γνώσης· δράσεις οι οποίες, όπως είδαμε, συνέβαλαν στη διαμόρφωση και στην επιτυχία των προγραμματιστικών δηλώσεων της πρώιμης Royal Society.[224]

Στη σκέψη του Wilkins, η έννοια της δύναμης (power/force) εμφανίζεται συστηματικά, από τα χρόνια του φιλοσοφικού *club* της Οξφόρδης, μέχρι και το μεγαλειώδες έργο του σχεδιασμού μιας φιλοσοφικής και οικουμενικής γλώσσας. Στο *Essay* (1668) εμφανίζεται κατά κύριο λόγο σε σχέση με τη δύναμη των λέξεων και των γραμμάτων (power of word, power of letter, power of vowel κτλ). Επίσης, αναπτύσσει σχέσεις με την εξουσία (authority, governing, head). Συναντάται ως σωματική δύναμη (strength), ενώ παράλληλα η εφαρμογή της δύναμης εμφανίζεται σε σχέση με τη δράση των σωμάτων, όπως την κίνηση, την τάση και την ενώθηση (endeavour, motion, impetus). Επιπλέον, η φυσική δύναμη μπορεί να είναι είτε υλική

223 Αυτ.
224 Αυτ.

και είτε πνευματική, ενώ αναπτύσσει σχέσεις με την έννοια του θαύματος (natural power, miracle, wonder, supernatural) (Wilkins, 1668: 16, 195, 201, 226, 264, 267, 322, 374, 380). [**Code**: Η Δύναμη σχετίζεται με τις λέξεις (Power is related to word, letters and vowels). Η Δύναμη είναι εξουσία (Power is authority/governing). Η Εξουσία είναι Κεφαλή (Power is the head). Η εφαρμογή της δύναμης σχετίζεται με τη δράση των σωμάτων, την κίνηση, την ενώθηση και την τάση (The application of Power is related to action, motion, impetus, endeavour). Η Δύναμη είναι σωματική δύναμη (Power is strength). Η Φυσική Δύναμη μπορεί να είναι είτε υλική και είτε πνευματική (Natural Power can be Spiritual or Corporeal). Η Φυσική Δύναμη είναι θαύμα (Natural Power is Miracle, wonder, supernatural)].

Παράλληλα, ο όρος "force" έχει λιγότερες εμφανίσεις οι οποίες σχετίζονται με τη βία (violence), τη στρατιωτική δύναμη (military force), με τις φυσικές ικανότητες του ανθρώπου (strength, energy, virtue), τη δύναμη του λόγου (force of argument, force of the word) και στην αντιθετική σχέση passion-action των σωμάτων ("Coaction, the application of the Agent to the Patient, or the reception of the force of the Agent") (Wilkins, 1668: 26, 30, 50, 195, 198, 273, 278, 447). [**Code**: Η Δύναμη είναι βία (Force is violence). Η Δύναμη σχετίζεται με τη στρατιωτική δύναμη (Force is related to Military). Η Δύναμη είναι φυσική ικανότητα (Force is strength, energy, virtue). Η Δύναμη σχετίζεται με το λόγο (Force is related to argument, words). Η Δύναμη σχετίζεται με τη δράση των σωμάτων (Force is related to the actions of the agent)]. Εδώ παρατηρείται, λοιπόν, η αμφισημία των όρων "power" και "force", ιδιαίτερα σε σχέση με τη δύναμη του λόγου και τη δύναμη σε σχέση με τη δράση των σωμάτων. [**Code**: Power is Force].

Επιπλέον, στο *Essay* ο Wilkins αναφέρει την έννοια της βαρύτητας (gravity) έξι φορές στο σύνολο, όπου η μία μόνο εξ αυτών συνδέεται με τις ιδιότητες των μετάλλων καθώς πραγματοποιείται η σύνδεση της έννοιας gravity με την κάθοδο των βαρέων σωμάτων στο έδαφος. Όλες οι υπόλοιπες αναφορές σχετίζονται με τις σχέσεις ποσοτήτων (*relations of Quantity*, όπως ποσοστό (proportion), μέγεθος (size), συμμετρία (symetry), αναλογία (analogy)) και των μεγεθών των μετρήσεων τους ((*measures*, όπως πλήθος (multitude), μέγεθος (magnitude), βαρύτητα (gravity), γενναιότητα (valor), διάρκεια (duration)), αλλά και τη συμπεριφορά (manners όπως, ειλικρίνεια (Frankness), εχεμύθεια (taciturnity), πολυλογία (loquacity), ματαιοδοξία (vanity) και σοβαρότητα (gravity)) των έμβιων όντων (Wilkins, 1668: 66, 190-192,

210). Από την άλλη, η έννοια της έλξης (attraction) δεν εμφανίζεται ρητά στο κείμενο του 1668. Αντ' αυτής, στο αλφαβητικό φιλοσοφικό λεξικό του Wilkins εμφανίζεται ο όρος "attract" να αναπτύσσει σχέσεις με τον όρο "to draw", για να δηλώσει την έλξη (Wilkins, 1668: 471). Επιπλέον, η έννοια της έλξης εμφανίζεται σε σχέση με την έννοια της συνάφειας. Σε αυτή την περίπτωση, η έλξη σχετίζεται με τη φύση των μέσων (nature of the means), εντός των οποίων μπορεί να αναπτυχθεί αμοιβαία επίδραση (mutual affection), όπως για παράδειγμα συνάφεια (congruity) και συμπάθεια (sympathy) (Wilkins, 1668: 30). [**Code**: Η έλξη σχετίζεται με τις έννοιες congruity και sympathy (Attraction is related to congruity and sympathy)].

Στην πρώιμη σκέψη του Wilkins, και συγκεκριμένα στο *A Discovery of a New World, Or, a Discourse: Tending to Prove, that 'tis Probable There May be Another Habitable World in the Moon* (1640) η έννοια της δύναμης, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, σχετίζεται με τη δύναμη και τη σοφία του Θεού (the power and wisdom of God, absolute power of God, divine power), και τη φυσική δύναμη των σωμάτων να έλκονται από τη Γη (virtue of attraction, desire of union, gravity) (Wilkins, 1684: 61, 63, 73, 76, 92, 144, 146, 158, 163, 169). [**Code**: Η Δύναμη είναι η δύναμη του Θεού (Power is the Power of God). Η Δύναμη είναι η Σοφία του Θεού (Power is the wisdom of God). Η Δύναμη είναι η απόλυτη δύναμη του Θεού (Power is the absolute power of God). Η Δύναμη σχετίζεται με την επιθυμία για ένωση και τη δύναμη της έλξης (Virtue is related to desire of union and attraction). Η Δύναμη σχετίζεται με τη βαρύτητα (Power is related to gravity)]. Πιο συγκεκριμένα, το *A Discovery of a New World*, είναι ένα έργο φυσικής φιλοσοφίας στο οποίο ο Wilkins παρουσιάζει μία σειρά απόψεων σχετικά με τα φυσικά φαινόμενα που σχετίζονται με την ύλη και την κίνηση.

Ήδη από τις πρώτες σελίδες του έργου, και συγκεκριμένα την πρόταση II *That a Plurality of Worlds doth not contradict any Principle of Reason or Faith*, ο Wilkins στην προσπάθειά του να αποδείξει ότι η υπόθεση της πολλαπλότητας των κόσμων δεν έρχεται σε αντίθεση με τις αρχές της λογικής ή της πίστης, αναφέρει ότι η βαρύτητα (heaviness) δεν είναι τίποτα παραπάνω από μία ιδιότητα (quality), η οποία προκαλεί τη φυσική τάση (Propension) των αντικειμένων να τείνουν προς τα κάτω (Wilkins, 1684: 16-17). [**Code**. Η βαρύτητα είναι μία ιδιότητα (Heaviness is a quality)]. Στην συνέχεια, στην πρόταση VI, όπου αναφέρεται ότι δεν μπορεί να πιστοποιηθεί ότι η Γη είναι στο κέντρο του σύμπαντος, ούτε από τις Γραφές ούτε από τις αρχές της φύσης, ο

Wilkins χρησιμοποιεί την έννοια της βαρύτητας (gravity), για να καταρρίψει τα επιχειρήματα υπέρ της κεντρικής θέσης της Γης στο σύμπαν. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τον Wilkins τα επιχειρήματα τα οποία χρησιμοποιούνται από τους «αντιπάλους» του για να εδραιώσουν την άποψη ότι η Γη βρίσκεται στο κέντρο του σύμπαντος, αντλούνται από τρία «φρούρια» (forts): πρώτον, τις εκφράσεις που χρησιμοποιούνται στις Γραφές· δεύτερον, από τις αρχές της φυσικής φιλοσοφίας· και τρίτον, από την κοινή εμπειρία της αστρονομίας. Σε κάθε μία από αυτές τις τρεις κατηγορίες ο Wilkins παρουσιάζει τα επιχειρήματα υπέρ των υποστηρικτών της κεντρικότητας της Γης στο σύμπαν και έπειτα απαντάει, καταρρίπτοντας την υπόθεση αυτή. Στη δεύτερη κατηγορία, εμφανίζονται τρία ενδιαφέροντα επιχειρήματα σχετικά με την έννοια της βαρύτητας, όπου κυρίως το τρίτο αναφέρει ότι η φύση των βαρεών σωμάτων να κινούνται προς τα κάτω δεν αποδεικνύει ότι η Γη είναι στο κέντρο του σύμπαντος. Αντιθέτως, αποδεικνύει ότι είναι το κέντρο της βαρύτητας, αλλά όχι από απόσταση (This may prove it to be **a Centre of Gravity**, but **not of Distance**) (Wilkins, 1684: 81). [**Code**: Η βαρύτητα ενός σώματος σχετίζεται με το κέντρο της βαρύτητας το οποίο βρίσκεται στη Γη (Heaviness is related to a Center of Gravity, that is, the Earth)]. Στη συνέχεια, ο Wilkins υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συλλογισμός, ο οποίος να αποδεικνύει επαρκώς ότι η Γη δεν μπορεί να κινείται βάσει των κινήσεων που της αποδίδει ο Κοπέρνικος, και ότι η βαρύτητα (gravity) και το μέγεθος (magnitude) της Γης δεν μπορούν να χρησιμοποιούνται ως επιχειρήματα για την ακινησία της Γης (Wilkins, 1684: 115).

Σε αυτό το γλωσσικό περικείμενο, η έννοια της βαρύτητας (heaviness) και της κίνησης των σωμάτων προς το κέντρο συνδέεται με την έννοια της έλξης (attraction), και η τελευταία με ένα είδος δύναμης (virtue). Αναλυτικότερα, ο Wilkins αναφέρει ότι η φύση της βαρύτητας (**nature of gravity**) είναι η αμοιβαία επιθυμία των σωμάτων να ενωθούν (**desire of Union**), όταν εκείνα εισέρχονται στη σφαίρα της δύναμης τους (when they come within the sphere of their own **vigour**). Αυτή η φυσική τάση των σωμάτων να κινηθούν προς την ένωση σχετίζεται με την έννοια της έλξης (**attraction**) και της ένωσης (**coition**). Αλλά αν δεν βρεθούν στη σφαίρα των δυνάμεων τους (Vertue), τότε συνεχίζουν να κινούνται διότι δεν έχουν την τάση το ένα προς το άλλο, και έτσι δεν μπορούν να θεωρηθούν βαριά (**heavy**) (Wilkins, 1684: 162-163).

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η έννοια της βαρύτητας (**gravity**) συνδέεται τόσο με την έννοια του βάρους (**heavy**) όσο και με την έννοια της προσέλκυσης (**attraction**).

Σε αντίθεση με τον Hobbes όπου η έννοια της βαρύτητας (gravity) και η έννοια της έλξης (attraction) συνδέονται αποκλειστικά με την κίνηση των σωμάτων (motion) και αναπτύσσουν συνδέσεις με τις έννοιες power, endeavour και movent, ο Wilkins σε αυτό το πρώιμο έργο του αναπτύσσει συνδέσεις μεταξύ της βαρύτητας (gravity) και μιας δύναμης προσέλκυσης (virtue of attraction) η οποία υπάρχει εγγενώς στα σώματα. [**Code**: Η Φύση της Βαρύτητας είναι αμοιβαία επιθυμία προς ένωση (the Nature of Gravity is mutual desire of Union). Η Δύναμη των σωμάτων είναι αιτία της αμοιβαίας επιθυμίας προς ένωση (The virtue of bodies is the cause of the mutual desire of Union). Έλξη είναι η φυσική τάση των σωμάτων προς ένωση (Attraction is the natural desire of bodies for union/coition). Χωρίς την ύπαρξη της δύναμης, τα σώματα συνεχίσουν να κινούνται, δεν υπάρχει έλξη και έτσι δεν μπορούν να θεωρηθούν βαριά (But being both without the reach of eithers virtue, then they cease to move, there will be no attraction to one another, and bodies cannot styled as heavy)].

Στην προσπάθειά του να επιχειρηματολογήσει κατά της άποψης ότι οι ουρανοί (Heavens) πρέπει να έχουν μία αρχή και ένα τέλος, αλλά και της άποψης ότι οι Άγγελοι εμπλέκονται στην κίνηση του κόσμου, ο Wilkins αναφέρει ότι υπάρχει μία φυσική δύναμη (**natural power**) εγγενής (**intrinsical**) στα σώματα και η οποία με βάση κάποιες εσωτερικές αρχές (**Inward Principles**) που χρησιμοποιεί η φύση, υπηρετεί κάποιες ομαλές κινήσεις (**regular motions**). [**Code**: Η φυσική δύναμη είναι εγγενής στα σώματα (Natural power is intrinsical in bodies). Η Φύση χρησιμοποιεί κάποιες εγγενείς αρχές για να υπηρετήσει κάποιες κινήσεις (Nature uses inward principles to serve some regular motions)]. Για παράδειγμα, όπως στην περίπτωση της κίνησης των σωμάτων και της έννοιας της βαρύτητας, έτσι και με την περίπτωση της κίνησης των ουρανών, ο Wilkins υποστηρίζει ότι υπάρχει μία δύναμη (virtue, motive power) η οποία μπορεί να βρίσκεται εγγενώς στα σώματα. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι η κίνηση των πλανητών δεν μπορεί να ερμηνευτεί με την εμπλοκή άυλων οντοτήτων (immaterial Intelligences). Αντιθέτως, όπως ακριβώς και στην περίπτωση της κίνησης της Γης, μπορεί να ερμηνευτεί με ένα είδος κινητήριας δύναμης (**motive power**), η οποία μπορεί να βρίσκεται εγγενώς σε αυτούς (Wilkins, 1684: 158, 159). [**Code**: Η Κινητήρια δύναμη είναι η αιτία της κίνησης της Γης (A Motive Power is the cause of the motion of the Earth). Η κινητήρια δύναμη της Γης μπορεί να είναι εγγενής (The motive power of the Earth may be intrinsical)]. Λίγες σελίδες νωρίτερα, η ημερήσια κίνηση της Γης και η κίνηση των υλικών σωμάτων που βρίσκονται πάνω σε αυτή σχετίζονται με την

έννοια του θείου νόμου (**law imposed by God**). Συγκεκριμένα, ο Wilkins αναφέρει ότι η ημερήσια κίνηση της Γης, η οποία είναι η φυσική κίνηση όλων των υλικών σωμάτων που βρίσκονται πάνω σε αυτή και τη συνοδεύουν στην κίνησή της, διασφαλίζεται από το γεγονός ότι η κίνηση αυτή είναι ένας νόμος που υπαγορεύτηκε από τον Θεό κατά τη δημιουργία των σωμάτων αυτών (Wilkins, 1684: 123). [**Code**: Η Κίνηση των υλικών σωμάτων που βρίσκονται πάνω στη Γη και τη συνοδεύουν στην ημερήσια κίνηση της διασφαλίζεται από τον νόμο του Θεού (The Diurnal Revolution of the earth and all bodies that accompany it is a law imposed by God in their first Creation) Ο Νόμος σχετίζεται με τον νόμο του Θεού (Law is related to the law of God)].

Στη σκέψη του Wilkins, όπως και σε άλλους συγχρόνους του, η έννοια του νόμου (law) αφορά το θείο νόμο (divine law), το φυσικό δίκαιο, αλλά και το νόμο της φύσης (law of nature), ενώ παράλληλα αναπτύσσει δίκτυα με την έννοια της δύναμης στη φύση όσο και τη δύναμη της πολιτικής εξουσίας. Για παράδειγμα, στο *A discourse concerning the gift of prayer: Whereunto may be added, Ecclesiastes: or, A discourse concerning the gift of preaching* (1651) ο Wilkins σημειώνει ότι η δύναμη (Power) εξασκείται μέσω των νόμων (law), και συγκεκριμένα, είτε μέσω του Νόμου, ο οποίος προκύπτει από τα αντικείμενα καθεαυτά και εμφανίζεται στον άνθρωπο μέσω του φυσικού δικαίου (Natural Law, or Law of Nature),[225] είτε μέσω του αστικού νόμου (positive law) ο οποίος βρίσκεται σε κάθε εντολή ανώτερης εξουσίας (Wilkins, 1690: 181, 182). [**Code**: Ο Νόμος προκύπτει από τα αντικείμενα καθεαυτά (Law arising from the things themselves). Ο Νόμος σχετίζεται με το Νόμο της Φύσης (law is related to Natural law or Law of Nature). Ο Νόμος σχετίζεται με τον αστικό νόμο (law is related to positive law). Η δύναμη εξασκείται μέσω του νόμου (Power is imposed by law)]. Επιπλέον ο νόμος του Θεού (**Law of God**) είναι ο Λόγος του Θεού (**Word of God**), τον οποίο αντιβαίνουν όσοι διαπράττουν αμαρτίες. Σε αυτά τα πλαίσια ο Wilkins αναφέρει ότι, όποιος αμαρτάνει ενάντια στη φύση κα στη λογική (sin against the clear light of *nature* or *reason*), δεν αμαρτάνει μόνο απέναντι στο λόγο του Θεού αλλά κυρίως απέναντι στο νόμο της φύσης (Law of Nature, Conscience, particula Promises and

[225] Σε αυτό το σημείο ο Wilkins φαίνεται να χρησιμοποιεί εναλλακτικά τους δύο όρους, αφού σημειώνει ότι: "Law arising from the things themselves, which appearing by the light of nature, to be necessary unto our well being, is called Natural Law or Law of Nature" (Wilkins, 1690: 181, 182). Όπως και στην περίπτωση του Hobbes, έτσι και στην περίπτωση του Wilkins, οι δύο όροι «Φυσικός Νόμος» και «Νόμος της Φύσης» (Natural Law και Law of Nature) σηματοδοτούν το φυσικό δίκαιο, βλ. Κεφάλαιο 4ο.

Vows) (Wilkins, 1690: 111). [**Code**: Ο Νόμος του Θεού είναι ο λόγος του Θεού (Law of God is the word of God)].

Για άλλη μία φορά, στο *Sermons Preach'd Upon Several Occasions* (1677), ο Wilkins αναφέρει ότι ο νόμος της φύσης είναι θεμελιώδης και βρίσκεται εγγενώς στον άνθρωπο. Η φύση των πραγμάτων να διατηρούν την κατάστασή τους, σχετίζεται με τον Θεό και τον τρόπο που εμφύσησε αυτό τον καθολικό νόμο σε κάθε άνθρωπο. Ο Θεμελιώδης νόμος της φύσης (**Prime and Fundamental Law of Nature**) είναι μία αρχή της φύσης (**Principle of Nature**), σύμφωνα με την οποία, κάθε έμβιο όν, έτσι και ο άνθρωπος, αναζητά την επιβίωση και την ευζωία του (Wilkins, 1701: 11). Η ζωή, συνεχίζει ο Wilkins, βασίζεται πάνω στον καθολικό αέναο νόμο (**universal perpetual Law**), ο οποίος είναι γραμμένος στην καρδιά κάθε ανθρώπου και ο οποίος δεν μπορεί να ούτε αρθεί από κάποια δύναμη (Power), ούτε να ερμηνευτεί από οποιονδήποτε (Wilkins, 1701: 73). [**Code**: Ο Θεμελιώδης αέναος νόμος είναι μία αρχή της Φύσης (The Fundamental perpetual Law is a Principle of Nature), ο Θεμελιώδης αέναος νόμος είναι ένας καθολικός νόμος της Φύσης (Fundamental perpetual Law Is a universal Law of Nature)].

Στο ίδιο κλίμα στο *Of the Principles and Duties of Natural Religion* (1675), ο Wilkins ορίζει τις φυσικές αρχές (**natural principles**) ως τις εγγραφές (impressions), οι οποίες έχουν αποτυπωθεί στη φύση των πραγμάτων (**stamped upon the nature of things**) κατά τη δημιουργία τους. Όλα τα αντικείμενα λειτουργούν βάσει των φυσικών αρχών, όπως τα βαριά σώματα τείνουν προς τα κάτω. Σύμφωνα με τον Wilkins, η ομορφιά του κόσμου και η σοφία της Δημιουργίας έγκειται στο γεγονός ότι ο Θεός ενέδυσε όλα τα αντικείμενα με αυτές τις φυσικές αρχές. Και κυβερνά (**governs**) όλα τα αντικείμενα με αυτούς του νόμους (Wilkins, 1710: 213, 214) [**Code**: Οι Φυσικές αρχές είναι οι νόμοι με τους ο οποίους ο Θεός κυβερνά τα αντικείμενα (The natural principles are the Laws by which God governs all things)].

Στην πρόταση XIV, στην οποία πραγματεύεται την πιθανότητα εμπορίου σε περίπτωση ύπαρξης κατοίκων στους πιθανούς κόσμους, συναντούμε τον Wilkins να διατυπώνει κάτι ιδιαιτέρως ενδιαφέρον. Μέσα από τη χρήση της έννοιας του πειράματος (experiment), ο Wilkins αναφέρει ότι η φύση της βαρύτητας (**Nature of Gravity**) μπορεί να λειτουργήσει, αν και ασθενώς, από απόσταση. Διότι, η επιθυμία για ένωση (**Appetite/desire of Union**) μεταξύ των στερεών σωμάτων (**Dense Bodies**) είναι αντι-

στρόφως ανάλογη με την απόσταση (Wilkins, 1684: 167).[226] [**Code**: Η Φύση της Βαρύτητας εξασθενεί σε απόσταση (The Nature of Gravity weakens at a distance). Η επιθυμία για ένωση μεταξύ των υλικών σωμάτων εξασθενεί από απόσταση (The Appetite/desire of Union between dense bodies weakens at a distance)]. Έτσι, εδώ ο Wilkins αναπτύσσει εννοιολογικές συνδέσεις μεταξύ της έννοιας gravity, η οποία είναι εγγενής ιδιότητα των υλικών σωμάτων, και με βάση την περιγραφή πειραμάτων τη φέρνει σε αντιστοιχία με την απόσταση μεταξύ των σωμάτων. Λίγες σελίδες πιο κάτω συνεχίζει, συνδέοντας την έννοια vigor με την έννοια της δύναμης της Γης και σε σχέση με την έλξη (attraction) που αυτή ασκεί στα σώματα, ενώ παράλληλα πραγματοποιεί μία αναλογία με την απόσταση που έχουν μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι η φυσική δύναμη (**Natural Vigor**) με την οποία η Γη έλκει (**attract**) τα στερεά σώματα (Dense Bodies) είναι λιγότερο αποτελεσματική από απόσταση (**at a distance**). Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι η μαγνητική δύναμη της Γης (**Earths Magnetical Vertue**) δεν μπορεί να λειτουργήσει με την ίδια δύναμη από απόσταση (Wilkins, 1684: 183). [**Code**: Η Δύναμη είναι φυσική δύναμη (Power id Natural Vigour). Η Φυσική δύναμη της Γης έλκει τα υλικά σώματα λιγότερο αποτελεσματικά από απόσταση (The Natural Vigor within which the earth attracts the dense bodies is less Efficacious at a distance)].

Ένα εξίσου σημαντικό έργο φυσικής φιλοσοφίας είναι το *Mathematical Magick or the wonders that may be performed by Mechanical Geometry* (1648), το οποίο ασχολείται αποκλειστικά με τη παρουσίαση πειραμάτων μηχανικής σχετικά με την κίνηση και τις δυνάμεις της ύλης. Το έργο συντάσσεται κατά τον ελεύθερο χρόνο του Wilkins κατά τη διαμονή του στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης και το δημοσιεύει αμέσως μετά τη συγγραφή του. Χωρίζεται σε δύο μέρη, το *Archimedes, or, Mechanicall Powers*, το οποίο αφορά το μηχανικό πολλαπλασιασμό της δύναμης, και το *Daedalus, or, Mechanicall Motions,* το οποίο εστιάζει στα αυτόματα και στην παραγωγή δύναμης μέσω άψυχων φορέων (inanimate agents) με εστίαση κυρίως στο θαύμα του πετάγματος. Και στα δύο μέρη, οι πολλαπλές εμφανίσεις της έννοιας power

[226] Ο Wilkins σε διάφορα σημεία του έργου του περιγράφει πειράματα που έχει κάνει ο ίδιος ή είναι γνωστά από άλλους. Στο συγκεκριμένο σημείο, αναφέρει το όνομα Virulam σε σχέση με την πεποίθηση ότι "the Nature of Gravity, does work but weakly, also far from the Earth; Because the Appetite of Union in Dense Bodies, must be more dull in respect of distance". Πιθανότατα, εδώ ο Wilkins αναφέρεται στον Karkidaka Masathil Theepeta Thampuran (γνωστός ως Kerala Varma III και Virulam Thampuran), ινδό Μονάρχη του βασιλείου Cochin μεταξύ 1809-1828 ο οποίος είχε αναπτύξει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη φιλοσοφία.

όσο και της έννοιας force εντοπίζονται σε σχέση με την κίνηση, το βάρος και τη μηχανή (motion, weight, engine). Μέσα στα πλαίσια των θαυμάτων της φύσης (wonders of nature) και των τεχνητών θαυμάτων του Δαιδάλου και του Αρχιμήδη (artificial wonders), η έννοια της δύναμης (power) σχετίζεται με την έννοια του θαύματος (wonders) (Wilkins, 1680a: 4· Van Dyck, Vermeir, 2014: 2). [**Code**: Η Δύναμη σχετίζεται με την κίνηση (Power/Force is related to motion). Η Δύναμη σχετίζεται με το βάρος (Power/Force is related to weight). Η Δύναμη σχετίζεται με τη μηχανή (Power/Force is related to engine). Η Δύναμη σχετίζεται με την έννοια του θαύματος στη φύση (Power is related to wonders of nature). Η Δύναμη σχετίζεται με την έννοια του θαύματος της μηχανικής (Power is related to artificial wonders)].

Εν κατακλείδι, στην ευρύτερη σκέψη του Wilkins η έννοια της δύναμης (power) αναπτύσσει σχέσεις με τις έννοιες vigour και desire. Στην πρώιμη σκέψη του ο Wilkins φαίνεται να συνδέει την έννοια attraction με την έννοια gravity, οι οποίες από κοινού αναπτύσσουν εννοιολογικά δίκτυα με τις έννοιες desire of union που κατέχουν τόσο τα σώματα εν γένει, όσο και τα βαριά σώματα, όταν κινούνται προς το κέντρο της Γης. Σε αντίθεση με εκείνη του Hobbes, στην κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα του Wilkins, οι έννοιες που εκφράζουν ανθρώπινες ιδιότητες, όπως η έννοια desire προσδίδονται στα υλικά σώματα και τα κάνουν να δρουν με φυσική ή κινητήρια δύναμη (Natural power, motive power), δίνοντας μία διαφορετική διάσταση στην έννοια της δύναμης, η οποία σχετίζεται με ενεργές αρχές και τις απόκρυφες δυνάμεις στη φύση. Εντούτοις, κυρίως όπως φαίνεται στο έργο του *Mathematical Magick*, η έννοια της δύναμης αναπτύσσει ισχυρές σχέσεις με την έννοια της μηχανής και του πειράματος. Παράλληλα στο *Essay*, και κατά την κατηγοριοποίηση των εννοιών σε σχέση με τα αντικείμενα, η έννοια της δύναμης (force) σχετίζεται τόσο με τη φυσική δύναμη (natural powers: strength, energy, virtue), όσο και με την εξουσία και τη δύναμη του Θεού. Επιπλέον, ο όρος έλξη (attraction) περιλαμβάνεται, αν και δεν εμφανίζεται συστηματικά, στη φιλοσοφική του γλώσσα και αναπτύσσει σχέσεις με την έννοια της συνάφειας και της συμπάθειας. Ο Wilkins αναφέρεται στην τάση αυτή των σωμάτων ως εγγενή, καθολική αρχή που διέπει τα σώματα, έχει τη μορφή του φυσικού νόμου και έχει δοθεί στα αντικείμενα βάσει του θείου νόμου. Στη φιλοσοφική γλώσσα του επίσκοπου του Chester, ο Θεός είναι ο απόλυτος κυρίαρχος του επίγειου και του ουράνιου κόσμου, η δύναμη του συγκεντρώνει την εξουσία, ενώ ο θείος νόμος δεν μπορεί να ακυρωθεί από καμία άλλη (πολιτική) δύναμη (No power can dispence with this Law).

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι στο *Essay*, Ο Wilkins περιορίζει την έννοια του κενού (void) στην κατηγορία των πειραματικών/εργαστηριακών λειτουργιών, τις οποίες οι άνθρωπου διεξάγουν κατά τη μηχανική, πειραματική εξάσκηση της φιλοσοφίας. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι οι μηχανικές λειτουργίες (mixed mechanical operations) διακρίνονται σε δύο είδη που σχετίζονται, αφενός, με όρους, όπως "FILLING", "full", "plenary", κ.ά. και αφετέρου με όρους, όπως "**EMPTYING**", "evacuate", "**vacant**", "Vacuity", "**void**", κ.ά. (Wilkins, 1668: 244). Επιπλέον, στο δεύτερο μέρος του *Essay*, η έννοια του κενού σχετίζεται με την έννοια του *τίποτα* (nothing, Nought, null, none, annul, disannul, annihilate, abrogate, abolish, **void**, undoe, cancel, **evacuate**, Ciphre), η οποία έρχεται σε αντίθεση με την έννοια της *ύπαρξης* (being, Entity, Essence, Existence, Subsist, am, is extant) (Wilkins, 1668: 26). Με βάση αυτή την αντίθεση μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο Wilkins κατανοεί την έννοια του κενού πάντα σε σχέση με την έννοια του τίποτα (nothing), η οποία μπορεί μόνο να ερμηνευτεί ως η αντίθεση της φυσικής ύπαρξης (natural being), και από κοινού εντοπίζονται στο ευρύτερο πλαίσιο των εργαστηρίων και των πειραματικών πρακτικών. [**Code**: Το κενό είναι μία μηχανική λειτουργία (The void is a mechanical operation). Το κενό είναι τίποτα (Void is nothing)]. Με άλλα λόγια, στο φυσικό φιλοσοφικό λόγο του Wilkins, παρατηρούμε ότι η έννοια του (μηχανικά παραγόμενου) κενού γίνεται αντιληπτή μόνο μέσα από την έννοια του εργαστηρίου και του πειράματος. Σε αντίθεση με τον Hobbes, όπου η έννοια του πειράματος κατέχει ρητορικό ρόλο για την απόδειξη της ανυπαρξίας του κενού, στην σκέψη του Wilkins η έννοια του κενού συνδέεται άμεσα με την έννοια του πειράματος, την εργαστηριακή αναπαραγωγή και ερμηνεία του. Σε αυτά τα πλαίσια τόσο η έννοια του κενού όσο και η έννοια του πειράματος σχετίζονται με την πραγματική μηχανική και εργαστηριακή τους λειτουργία.

Παρατηρούμε, λοιπόν, τον Wilkins να συνδέει την έννοια της δύναμης και του attraction με απόκρυφες ιδιότητες (όπως ένα είδος συμπάθειας και επιθυμίας των σωμάτων προς ένωση), τις οποίες και ο Hobbes στα πλαίσια ενός αντι-σχολαστικού πλαισίου καταγγέλλει ρητά. Παράλληλα, αναφέρεται στην έννοια του κενού στο μηχανικό πλαίσιο του πειράματος και του εργαστηρίου και την περιλαμβάνει στην κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα. Σαφώς κατά τη διάρκεια της πνευματικής του δραστηριότητας, η σκέψη του Wilkins και κάποιες από τις πρώιμες πεποιθήσεις του μεταβάλλονται, καθώς πλησιάζουμε προς την ίδρυση της Royal Society. Ωστόσο, αξίζει να

σημειωθεί ότι το έργο του *A Discovery of a New World*, μαζί με το μεταγενέστερο *Mathematical Magick*, είναι τα μοναδικά έργα του Wilkins στα οποία μελετά ζητήματα σχετικά με τη φυσική φιλοσοφία. Για να ερευνήσει κανείς τη μεταβολή των πεποθήσεων του Wilkins, καθώς πλησιάζουμε προς την ίδρυση της Royal Society, θα πρέπει να μελετήσει και το πλούσιο υλικό που έχουμε από τα κηρύγματά του, αλλά και τα έργα που έχει δημοσιεύσει σχετικά με τη φυσική θρησκεία (natural religion), κάτι το οποίο δεν εμπίπτει στο σκοπό της παρούσας διατριβής.

Ακολουθεί ένα πίνακας με όλα τα codes που εντοπίστηκαν στο γλωσσικό περικείμενο του Wilkins. Τα γραφήματα των εννοιολογικών σχέσεων μεταξύ των υπό μελέτη εννοιών τόσο σε σχέση με την κατάλληλη φιλοσοφικά όσο και την ακατάλληλη φιλοσοφικά γλώσσα βρίσκονται στο *Παράρτημα* (Βλ. Σχήμα 6 και Σχήμα 7, σελ. 383-384).

Συγκεντρωτικά τα Codes του Σημασιολογικού Πεδίου της Έννοιας της Δύναμης στη Σκέψη του Wilkins		
1	Η Δύναμη σχετίζεται με τις λέξεις	Power is related to word, letters and vowels
2	Η Δύναμη είναι εξουσία	Power is authority/governing
3	Η Δύναμη είναι η κεφαλή της εξουσίας	Power is the head
4	Η εφαρμογή της δύναμης σχετίζεται με τη δράση των σωμάτων, την κίνηση, την ενώθηση και την τάση	The application of Power is related to action, motion, impetus, endeavour
5	Η Δύναμη είναι σωματική δύναμη	Power is strength
6	Η Φυσική Δύναμη μπορεί να είναι είτε υλική και είτε πνευματική	Natural Power may be Spiritual or Corporeal
7	Η Φυσική Δύναμη είναι θαύμα	Natural Power is Miracle, wonder, supernatural
8	Η Δύναμη είναι βία	Force is violence
9	Η Δύναμη σχετίζεται με τη στρατιωτική δύναμη	Force is related to Military
10	Η Δύναμη είναι φυσική ικανότητα	Force is strength, energy virtue
11	Η Δύναμη σχετίζεται με το λόγο	Force is related to argument, words
12	Η Δύναμη σχετίζεται με τη δράση των σωμάτων	Force is related to the actions of the agent
13	Η δύναμη είναι δύναμη	Power is Force
14	Η έλξη σχετίζεται με τις έννοιες της συνάφειας και συμπάθειας	Attraction is related to congruity and sympathy
15	Η Δύναμη είναι η δύναμη του Θεού	Power is the Power of God
16	Η Δύναμη είναι η Σοφία του Θεού	Power is the wisdom of God

17	Η Δύναμη είναι η απόλυτη δύναμη του Θεού	Power is the absolute power of God
18	Η Δύναμη σχετίζεται με την επιθυμία για ένωση και έλξης	Virtue is related to desire of union and attraction
19	Η Δύναμη σχετίζεται με τη βαρύτητα	Power is related to gravity
20	Η βαρύτητα είναι μία ιδιότητα	Heaviness is a quality
21	Η βαρύτητα ενός σώματος σχετίζεται με το κέντρο της βαρύτητας το οποίο βρίσκεται στη Γη	Heaviness is related to a Center of Gravity, that is, the Earth
22	Η Φύση της Βαρύτητας είναι αμοιβαία επιθυμία προς ένωση	the Nature of Gravity is mutual desire of Union
23	Η Δύναμη των σωμάτων είναι η αιτία της αμοιβαίας επιθυμίας προς ένωση	The virtue of bodies is the cause of the mutual desire of Union
24	Η Έλξη είναι η φυσική τάση των σωμάτων προς ένωση	Attraction is the natural desire of bodies for union
25	Χωρίς την ύπαρξη της δύναμης, τα σώματα σταμάτησαν να κινούνται, δεν υπάρχει έλξη και έτσι δεν μπορούν να θεωρηθούν βαριά	But being both without the reach of eithers virtue, then they cease to move, there will be no attraction to one another, and bodies cannot styled as heavy
26	Η φυσική δύναμη είναι εγγενής στα σώματα	Natural power is intrinsical in bodies
27	Η Φύση χρησιμοποιεί κάποιες εγγενής αρχές για να υπηρετήσει κάποιες κινήσεις	Nature uses inward principles to serve some regular motions
28	Η Κινητήρια δύναμη είναι η αιτία της κίνησης της Γης	A Motive Power is the cause of the motion of the Earth
29	Η Κινητήρια δύναμη της Γης μπορεί να είναι εγγενής	The motive power of the Earth may be intrinsical
30	Η Κίνηση των υλικών σωμάτων που βρίσκονται πάνω στη Γη και τη συνοδεύουν στην ημερήσια κίνηση της διασφαλίζεται από τον νόμο του Θεού	The Diurnal Revolution of the earth and all bodies that accompany it is a law that imposed by God in their first Creation
31	Ο Νόμος σχετίζεται με τον νόμο του Θεού	Law is related to the law of God
32	Ο Νόμος προκύπτει από τα αντικείμενα καθεαυτά	Law arising from the things themselves
33	Ο Νόμος σχετίζεται με το Νόμο της Φύσης	law is related to Natural law or Law of Nature
34	Ο νόμος σχετίζεται με τον αστικό νόμο.	Law is related to positive law
35	Η δύναμη εξασκείται μέσω του νόμου	Power is imposed by law
36	Ο Νόμος του Θεού είναι ο λόγος του Θεού	Law of God is the word of God
37	Ο Θεμελιώδης αέναος νόμος είναι μία αρχή της Φύσης	The Fundamental perpetual Law is a Principle of Nature
38	Ο Θεμελιώδης αέναος νόμος είναι ένας καθολικός νόμος της Φύσης	Fundamental perpetual Law Is a universal Law of Nature
39	Οι Φυσικές αρχές είναι οι νόμοι με	The natural principles are the Laws by

	τους ο οποίους ο Θεός κυβερνά τα αντικείμενα	which God governs all things
40	Η Φύση της Βαρύτητας εξασθενεί σε απόσταση	The Nature of Gravity weakens at a distance
41	Η επιθυμία για ένωση μεταξύ των υλικών σωμάτων εξασθενεί από απόσταση	The Appetite/desire of Union between dense bodies weakens at a distance
42	Η Δύναμη είναι φυσική δύναμη	Power id Natural Vigour
43	Η Φυσική δύναμη της Γης έλκει τα υλικά σώματα λιγότερο αποτελεσματικά από απόσταση	The Natural Vigor within which the earth attracts the dense bodies is less Efficacious at a distance
44	Η Δύναμη σχετίζεται με την κίνηση	Power/Force is related to motion
45	Η Δύναμη σχετίζεται με το βάρος	Power/Force is related to weight
46	Η Δύναμη σχετίζεται με τη μηχανή	Power/Force is related to engine
47	Η Δύναμη σχετίζεται με την έννοια του θαύματος στη φύση	Power is related to wonders of nature
48	Η Δύναμη σχετίζεται με την έννοια του θαύματος της μηχανικής	Power is related to artificial wonders
49	Το κενό είναι μία μηχανική λειτουργία	The void is a mechanical operation
50	Το κενό είναι τίποτα	Void is nothing

6.2.2. Η Έννοια της Βαρύτητας ως Καθολική Αρχή στον Πειραματικό Κόσμο του Robert Hooke

Όπως είδαμε και στο τρίτο κεφάλαιο, το μεγαλειώδες έργο του Robert Hooke *Micrographia, or, Some physiological descriptions of minute bodies made by magnifying glasses* (1665) είναι η πρώτη μεγάλη έκδοση υπό την εντολή της Royal Society. Στην εισαγωγή, ο Hooke τονίζει ότι το έργο βασίζεται τόσο στη μηχανοκρατική όσο και στην πειραματική γνώση. Στα πλαίσια της μηχανοκρατικής και πειραματικής γνώσης, λοιπόν, ο Hooke, όπως και ο Wilkins, προωθεί την ανάδειξη της ανεπάρκειας των λέξεων σε αντιστοιχία με τα φυσικά αντικείμενα στα οποία οι λέξεις αναφέρονται. Ωστόσο, η διαφορά τους έγκειται στο γεγονός ότι το ενδιαφέρον του Wilkins εστιάζει στη κατασκευή μιας φιλοσοφικής και οικουμενικής γλώσσας και το ενδιαφέρον του Hooke αναπτύξει μία φιλοσοφική άλγεβρα (Lynch, 2001: 117· Cooper, Hunter, 2006: xiii-xx, Gal Chen-Morris, 2013: 192-195).[227] Το

[227] Επίσης βλ. M. B. Hesse, (1966), "Hooke's Philosophical Algebra", *Isis*, 57/1, σελ. 67-83.

εγχείρημα του Hooke, θα πρέπει να γίνει κατανοητό υπό το πρίσμα της ευαισθησίας των μελών της πρώιμης Royal Society για την ανάπτυξη μιας καθολικής γλώσσας ως ευρετικής μεθόδου των φυσικών ειδών από τον *πραγματικό* φιλόσοφο.[228]

Στο *Micrographia*, λοιπόν, ο Hooke συνδέει την έννοια της βαρύτητας (gravity) με την έννοια της αρχής (principle) σχηματίζοντας εννοιολογικά ζεύγη, όπως βαρυτική αρχή (gravitating principle) και ελκτική αρχή (attractive principle), ενώ παράλληλα συναντάμε τη σύνδεσή της με την έννοια της δύναμης (gravitating power). Για παράδειγμα, ο Hooke αναφέρει ότι μέσω συνεχών παρατηρήσεων με πολύ καλής ποιότητας τηλεσκόπιο (excellent **Telescope**) μπορούμε να υποθέσουμε ότι υπάρχει μία αρχή, η οποία διέπει το φεγγάρι, όμοια με τη βαρυτική αρχή (**gravitating principle**) ή μία ελκτική αρχή (**attracting principle**) που διέπει τη Γη, και σχετίζεται με ένα είδος βαρυτικής δύναμης (**gravitating power**) (Hooke, 1667: 245). [**Code**: Η Βαρυτική Δύναμη είναι μία αρχή (The Gravitating power is a Principle). Η Ελκτική αρχή σχετίζεται με τη βαρυτική αρχή (The attracting principle is related to the gravitating principle). Το φεγγάρι έχει μία βαρυτική δύναμη (The Moon has a gravitating power). Η Γη έχει μία βαρυτική δύναμη (Earth has a gravitating power)].

Λίγες γραμμές πιο κάτω, ο άγγλος πειραματιστής συμπεραίνει ότι το φεγγάρι έχει μία δική του αρχή της βαρύτητας (a principle of gravitation), η οποία σχετίζεται με μία ελκτική αρχή (an attractive principle) και είναι ανεξάρτητη από την κίνηση της Γης. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι αυτή η αρχή της βαρύτητας ή της έλξης, δεν είναι η αιτία της έλξης του φεγγαριού από τη Γη, αντιθέτως, σημειώνει ότι θα χρειαστούν καλύτερα τηλεσκόπια, για να παρατηρηθούν οι αρχές εκείνες που θα συμφωνούν με όλους τους πλανήτες, ειδάλλως η ερμηνεία θα βασίζεται μόνο στις πιθανότητες (Hooke, 1667: 246· Gal Chen-Morris, 2013: 192-193) [**Code**: Το τηλεσκόπιο είναι η βάση των παρατηρήσεων (Telescope is the base of observation)].

Επιπλέον, ο έφορος των πειραμάτων της Royal Society σε αυτό το έργο του και μέσα από την παρουσίαση μιας σειράς πειραμάτων σχετικά με την ατμοσφαιρική πίεση και τα διαφορετικά στρώματα και τις πυκνότητές της, υποστηρίζει για πρώτη φορά ότι η βαρύτητα των σωμάτων μειώνεται με βάση το τετράγωνο της απόστασης από την επιφάνεια της Γης. Συγκεκριμένα, σε ένα πείραμα το οποίο είναι βασισμένο στα αντίστοιχα πειράματα του Torricelli, ο Hooke πραγματοποιεί μία μαθηματική-

[228] Βλ. Κεφάλαιο 3ο.

ποσοτική μέτρηση της συμπίεσης και της αποσυμπίεσης του αέρα, όταν εκείνος πιέζεται ή αποσυμπιέζεται από το βάρος του υδραργύρου στο δοκιμαστικό σωλήνα. Με βάση αυτές τις μελέτες, ο Hooke υποστηρίζει ότι η βαρύτητα μειώνεται με την απόσταση από την επιφάνεια της Γης, και υποθέτει το λόγο των αντίστροφων τετραγώνων μεταξύ της βαρύτητας και της απόστασης (Hooke, 1667: 227· Gal, Chez-Morris, 2013: 186, 198) [**Code**: Η μείωση της δύναμης της βαρύτητας είναι η αιτία της μετατόπισης του κυλίνδρου (The **decrease** of the **power of Gravity** is the cause of the removal of the cylinder)].[229]

Τα εργαλεία, όπως το τηλεσκόπιο, σε συνδυασμό με την πρακτική του πειράματος παίζουν κεντρικό ρόλο στη σκέψη του Hooke, όπως και των υπόλοιπων μελών της Royal Society. Για παράδειγμα, σε σχέση με την υπόθεση ότι υπάρχει μία βαρυτική/ελκτική αρχή στο φεγγάρι, εμφανίζεται μία σειρά παρατηρήσεων στο πλαίσιο των οποίων, παρατηρούμε την έννοια του πειράματος να εμφανίζεται και σε σχέση με την έννοια μιας βαρυτικής αρχής (gravitating principle). Συγκεκριμένα, στην παρατήρηση του Φεγγαριού (observ. 60) περιγράφεται η κοιλάδα του φεγγαριού και η ουσία με την οποία φαίνεται να καλύπτονται οι λόφοι του φεγγαριού.[230] Επιπλέον, στο απόσπασμα αυτό περιγράφονται οι λάκκοι του φεγγαριού και επιχειρείται μία υπόθεση των αιτιών τους:

> Μελετώνται δύο πειράματα (**experiments**) που κάνουν πιθανή [την ύπαρξη των λάκκων], εκείνο το οποίο σχετίζεται με την επιφάνεια [του φεγγαριού], όπου η βρασμένη σκόνη του αλάβαστρου είναι πολύ πιθανό να μοιάζει με τις εκρήξεις των ατμών έξω από το σώμα της Σελήνης. Και εκείνο που σχετίζεται με τους σεισμούς, οι οποίοι φαίνεται να παράγονται με τον ίδιο τρόπο, και τα αποτελέσματα φαίνονται παρόμοια. Το επιχείρημα ότι μπορούν να υπάρξουν τέτοιες μεταβολές στη Σελήνη, βασίζεται στο ότι έχουν παρατηρηθεί μεγαλύτερες [μεταβολές] στον ήλιο, και στο ότι η ουσία (substance) του φεγγαριού και της Γης μοιάζουν να είναι περίπου

229 Εδώ, αξίζει να σημειωθεί η συζήτηση σχετικά με το ποιος έδωσε την ιδέα της δράσης από απόσταση και του νόμου του αντίστροφου τετραγώνου στον Νεύτωνα. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Patterson, 1950: 32-45· Westfall, 1967: 245-261· Wilson, 1970: 89-170· Bennett, 1980: 33-48· Cohen, 1987: 571-593· Nauenberg, 2005: 518-528.

230 Στο σημείο αυτό ο Hooke αναφέρεται στις παρατηρήσεις του πολωνού αστρονόμου Johannes Hevelius (1611-1687) και του ιταλού αστρονόμου και Ιησουίτη επίσκοπου Giovanni Battista Riccioli (1598-1671), Hooke, 1667: 257.

> το ίδιο: και διότι είναι πιθανό το φεγγάρι να έχει μία βαρυτική αρχή (**gravitating principle**): αυτό υποστηρίζεται από τους πολλούς λάκκους που βρίσκονται ο ένας μέσα στον άλλο. Αυτή η υπόδειξη μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη βαρύτητα (**gravity**) στο φεγγάρι (Hooke, 1667: 257) [**Code**: Το πείραμα δοκιμάζουν τις εικασίες (Experiments tests the conjectures). Το Φεγγάρι έχει βαρυτική αρχή (The Moon has a gravitating principle). Η βαρύτητα είναι η αιτία των λάκκων στο φεγγάρι (Gravity is the cause of the pits in the Moon)].

Ενώ ήδη έχουμε αναφέρει τις σχέσεις μεταξύ της έννοιας της βαρύτητας (gravity) και της έννοιας της αρχής (principle), στην πορεία, συναντούμε την έννοια της βαρύτητας (gravity) να αναπτύσσει σχέσεις με τις έννοιες της αρχής (principle) και της συνάφειας (congruity), με την τελευταία να σχετίζεται με την έννοια της έλξης (attract). Συγκεκριμένα, ορίζει τη συνάφεια (**Congruity**) ως την αρχή (**principle**) με την οποία ένα σώμα ενώνεται και συγκρατείται στον εαυτό του, ενώ παράλληλα, είναι κάτι παραπάνω από αυτό, αφού μπορεί να προσελκύει και να τραβά ένα άλλο σώμα, το οποίο βρίσκεται κοντά (Hooke, 1667: 31). Σαφώς, η έννοια congruity ορίζεται ως το αντίθετο της έννοιας incongruity και από κοινού είναι ιδιότητες της ύλης. Με την έννοια congruity, ο Hooke αναφέρεται στην ιδιότητα ενός σώματος, βάσει της οποίας το σώμα έχει την τάση να ενωθεί με οποιοδήποτε άλλο μέρος, είτε του εαυτού του, είτε οποιουδήποτε άλλου παρόμοιου υγρού ή στερεού σώματος. Και με την έννοια της μη συνάφειας (**Incongruity**) αναφέρεται στην ιδιότητα ενός σώματος, με την οποία εμποδίζεται από το να ενωθεί με κάθε ανόμοιο (dissimilar), ρευστό ή στερεό σώμα (Hooke, 1667: 12). [**Code**: Η Συνάφεια είναι μία αρχή (Congruity is a principle). Η συνάφεια έλκει και ενώνει τα όμοια στερεά ή υγρά σώματα (Congruity attracts and unites similar solid or fluid bodies). Η μη συνάφεια είναι το αντίθετο της συνάφειας και από κοινού είναι ιδιότητες της ύλης (Incongruity is the opposite of Congruity and both are properties of matter). Η μη συνάφεια εμποδίζει την ένωση ανόμοιων στερεών ή υγρών σωμάτων (Incongruity hinders the uniting of dissimilar solid or fluid bodies)]. Λίγες σελίδες παρακάτω ο Hooke αναφέρεται ξανά στην έννοια congruity και στην έννοια incongruity, συνδέοντας το ζεύγος εννοιών congruity-incongruity με το ζευγάρι sympathy-antipathy (Hooke, 1667: 32). [**Code**: Η Συνάφεια είναι συμπά-

θεια (Congruity is a sympathy). Η μη συνάφεια είναι αντιπάθεια (Incongruity is Antipathy)].

Παρά το γεγονός, λοιπόν, ότι η παραδοσιακή ιστοριογραφία αναφέρεται στην προ-νευτώνεια περίοδο του 17ου αιώνα ως μία περίοδος ακραίας μηχανοκρατίας στο όνομα της οποίας έχουν εξαιρεθεί έννοιες, όπως sympathy, antipathy, attraction, hostility, congruity, incongruity. Όπως παρουσιάστηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, υπάρχουν κριτικές οι οποίες αναγνωρίζουν την εμπλοκή τέτοιων εννοιών στο έργο φιλοσόφων οι οποίοι παραδοσιακά θεωρούνται θεμελιωτές της μηχανοκρατίας, όπως ο Robert Hooke. Για παράδειγμα, στο *Robert Hooke, New studies* (1989) - μία συλλογή άρθρων από τους Michel Hunter και Simon Schaffer - αναδεικνύεται τόσο η προσωπικότητα του Hooke όσο και το έργο του, το οποίο επανερμηνεύεται και επανατοποθετείται στο ιστοριογραφικό και το ιστορικό γίγνεσθαι με επίκεντρο τον επαναπροσδιορισμό της μηχανικιστικής φιλοσοφίας ως ιστοριογραφικής κατηγορίας. Συγκεκριμένα, στο *Robert Hooke, the Incongruous Mechanist,* ο John Henry επικεντρώνεται στις χρήσεις των ενεργών αρχών (active principles) και κυρίως των εννοιών congruity και incongruity σε σχέση με το μηχανισμό των δονήσεων (vibrations), τις οποίες αναπτύσσουν τα μέρη της ύλης μέσα στον αιθέρα, διερευνώντας τη χρήση των απόκρυφων ιδιοτήτων (occult qualities) στα έργα του άγγλου πειραματιστή.[231]

Όπως είδαμε, ήδη από τις πρώτες μόλις σελίδες του *Micrographia* συναντάμε τον ορισμό των εννοιών congruity και incongruity. Εξ ορισμού, λοιπόν, ο Hooke εδραιώνει την σχέση των εννοιών συνάφεια (congruity) και αρχή (principle), και στη συνέχεια περνάει στη σύνδεση της έννοιας της συνάφειας (congruity) με έννοιες όπως ελκτική δύναμη (attractive power), ελκτική δραστηριότητα (attractive activity) και βαρύτητα (gravity). Συγκεκριμένα, ο Hooke σημειώνει ότι η συνάφεια (**Conguity**) είναι τόσο μία συνεκτική (**Tenaceous**) όσο και μία ελκτική δύναμη (**Attractive power**). Εδώ, η έννοια της συνάφειας (**Conguity**) χρησιμοποιείται για να ερμηνεύσει την έννοια της έλξης, αφού μέσα από το μηχανισμό ενός πλήθους κινήσεως/δονήσεων (Vibrative motions) των μερών της ύλης που βρίσκονται μέσα στον

[231] Εδώ αξίζει να σημειωθεί η σχετική ιστοριογραφική κουβέντα βάσει της οποίας, από τη μία, υποστηρίζεται η συνέχεια μεταξύ της υλιστική θεωρίας του Hooke και της φυσικής μαγείας της Αναγέννησης (για παράδειγμα βλ. Henry, 1989: 149–180· Gouk, 1999.), και από την άλλη, υποστηρίζεται ότι η θεωρία της ύλης του άγγλου πειραματιστή είναι χαρακτηριστική των εξορθολογιστικών τάσεων της φιλοσοφίας του 17ου αιώνα (π.χ. βλ. Ehrlich, 1992: 127–151· Hunter, 2003: 105–162). Επίσης βλ. Gal, 2002.

αιθέρα, αναδεικνύεται ως η αιτία όλων των ειδών έλξης (**attraction**), όχι μόνο της ηλεκτρικής (Electrical), αλλά και της μαγνητικής (Magnetical) (Hooke, 1667: 31· Hunter, 2010: 200-202).

Στη συνέχεια, ο Hooke κατά την ερμηνεία της κίνησης του υδράργυρου προς τα πάνω εντός του πειραματικού σωλήνα, αναφέρει ότι ο αιθέρας περνά μεταξύ των μερών του σώματος και μέσα από τους πόρους του (Pores of bodies) και με τη λειτουργία της ελκτικής δύναμης της συνάφειας (**attractive virtue of Congruity**), η οποία ξεπερνά τη δύναμη της βαρύτητας (**strength of Gravity**) και με τη βοήθεια του αιθέρα και του περιβάλλοντα αέρα η ελεύθερη πτώση του υδράργυρου μετατρέπεται σε άνοδο που τελικά επιτρέπει στον υδράργυρο να κινηθεί τριάντα ίντσες μέσα στο σωλήνα. Κατά την εξήγηση του πειράματος και την ερμηνεία του φαινομένου που παράγει, ο Hooke χρησιμοποιεί τις έννοιες της τάσης της βαρύτητας (**Conatus of Gravity**), της δύναμης της συνάφειας (**strength of congruity**), της σφαίρας της έλξης (**attractive Sphere**) ή της σφαίρας της ελκτικής δράσης της συνάφειας (**the Sphere of the attractive activity of congruity**) και της δύναμης (της συνάφειας) (**the meer force**) η οποία ανταγωνίζεται την ελκτική ικανότητα (**attractive faculty**) της ύλης (Hooke, 1667: 32). [**Code**: Η συνάφεια είναι ελκτική δύναμη (Congruity is an attractive power). Η Συνάφεια συνδέεται με την κίνηση των σωματιδίων της ύλης (Congruity is related to the motion of the particles of matter). Η Συνάφεια είναι η αιτία όλων των ειδών των έλξεων (Congruity is the cause of all kind of attraction). Η ελκτική δύναμη της συνάφειας ανταγωνίζεται τη δύναμη της βαρύτητας (Attractive virtue of congruity contests the strength of Gravity). Η δύναμη της συνάφειας ανταγωνίζεται την τάση της βαρύτητας (Strength of Congruity contests the conatus of Gravity). Υπάρχει μία σφαίρα εντός της οποίας λειτουργεί η ελκτική δραστηριότητα της συνάφειας (There is a sphere of the attractive activity of congruity). Η δύναμη της συνάφειας ανταγωνίζεται την ελκτική ικανότητα της ύλης (The meer force of congruity contests the attractive faculty of the matter)].

Έτσι, βλέπουμε ότι στο λόγο του Hooke υπάρχουν πυκνές συνδέσεις μεταξύ των εννοιών congruity, attractive, gravity και των εννοιών power, strength, force, conatus, ενώ, όπως ήδη έχουμε πει, αναπτύσσουν συνδέσεις, ιδίως η έννοια της συνάφειας και της βαρύτητας, με την έννοια της αρχής (principle). Δηλαδή, παρατηρούμε ότι ο Hooke αντιμετωπίζει τόσο την έννοια της βαρύτητας (gravity) όσο και την έννοια της συνάφειας (congruity), η οποία διέπει τα σώματα ως μία αρχή. Όπως είδαμε,

η βαρυτική αρχή (gravitating principle) αναφέρεται στα ουράνια σώματα, όπως στην περίπτωση της Σελήνης και της Γης, ενώ η αρχή της συνάφειας (congruity), η οποία είναι κεντρική έννοια στη θεωρία της ύλης του Hooke, αναφέρεται στην ύλη και συγκεκριμένα στην τάση των στοιχείων κάποιων ουσιών να αναμιγνύονται ή να προσκολλώνται μεταξύ τους.

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Hooke δεν αναφέρεται στην κίνηση (motion) ως μία οποιαδήποτε δρώσα αρχή, αλλά ως μία σπερματική αρχή (seminal principle), η οποία θα πρέπει να εμφυτευτεί (impregnate) στην ύλη πριν από κάθε φυσικό φαινόμενο, ενώ διακρίνει δύο ειδών αρχές στη φύση, τη μητρική (Female or Mother Principle) και τη δευτερεύουσα, την πατρική (Pater, Paternas, Spiritus). Στα πλαίσια της μηχανοκρατικής και πειραματικής γνώσης, η οποία προωθείται στο *Micrographia* και συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο που διερευνά πειραματικά την αναπαραγωγική ιδιότητα των φυτικών σωμάτων (vegetative bodies), ο άγγλος πειραματιστής αναφέρεται στη σπερματική αρχή (seminal **principle**) ως μία μηχανική αρχή (**mechanical principle**) βάσει της οποίας μπορούν να ερμηνευτούν τέτοιου είδους φαινόμενα με μηχανικό τρόπο (Hooke, 1667: 134). Με άλλα λόγια, η πειραματική διερεύνηση της ύπαρξης μιας σπερματικής αρχής (vegetative/seminal) η οποία λειτουργεί στο φυσικό κόσμο, όπως και οι έννοιες congruity-incongruity σε σχέση με την έννοια της έλξης και των δονήσεων της ύλης οι οποίες αφορούν την εγγενή έμφυτη δραστηριότητα του αιθέρα, υποδηλώνει τη χρήση ανεξήγητων ενεργών δυνάμεων και την ανάπτυξη μηχανικών και πειραματικών μεθόδων για την υπεράσπισή τους (Henry, 1989: 178-180). Όπως ο ίδιος ο Hooke στην εισαγωγή του *Micrographia* αναφέρει, οι μυστικές λειτουργίες της φύσης (secret working of nature), μπορούν να διερευνηθούν με περίπου ίδιο τρόπο, όπως τα παράγωγα της τέχνης, δηλαδή, με τροχούς και μηχανές· με απλά λόγια, όχι μόνο με μηχανικό, αλλά και με πειραματικό τρόπο (Hooke, 1667: Preface). [**Code**: Η σπερματική αρχή είναι μία μηχανική αρχή (Seminal/vegetative principle is a mechanical principle) Τα μυστικά της φύσης μπορούν να ερμηνευτούν με μηχανικό τρόπο (the secret working of nature can be explained me mechanical manner)].

Επιπροσθέτως, ο Hooke συνδέει την έννοια της κίνησης (**motion**) με την έννοια της βαρύτητας (**gravity**), όταν αναφέρει ότι η κίνηση χωρίζεται σε βίαιη, όπως η τυχαία κίνηση των ρευστών, και σε φυσική κίνηση, όπως η βαρύτητα (Hooke, 1667: 17). [**Code**: Η Βαρύτητα είναι μία φυσική κίνηση (Gravity is a natural motion)]. Την

ίδια διάκριση συναντάμε λίγα χρόνια αργότερα, στο *A Discourse of the Nature of Comets* (1682), το οποίο διαβάστηκε στη συνάντηση της Royal Society, όταν ο Hooke περιγράφει τους δύο νόμους της κίνησης, συνδέοντας εννοιολογικά την έννοια της αρχής (principle) και την έννοια του κανόνα της φύσης (rule of nature). Σύμφωνα με τον Hooke, το φως (***Light***) και η βαρύτητα (***Gravity***) αποτελούν τη μορφή (Form) και την τάξη (Order) του σύμπαντος. Το φως είναι ο κανόνας της φύσης (**Rule of Nature, or the first regular Motion**), ή η αρχή (the **Principle** of Light) σύμφωνα με την οποία ο σφυγμός (the pulse) του φωτός εκτείνεται σε ολόκληρο το σύμπαν (**to all Imaginable Distance**). Από την άλλη, η βαρύτητα (Gravity) αναφέρεται ως ο δεύτερος μεγάλος κανόνας της κίνησης (**the second general and grand Rule of Natural Motion**), ο οποίος είναι έμφυτος (implanted) στην ύλη από τον Θεό. Στην ίδια παράγραφο, ο Hooke αναφέρει ότι η βαρύτητα και το φως είναι δύο δυνάμεις (**Powers**), τις οποίες ο Θεός προσέδωσε στον κόσμο, αποτελούν τη ψυχή (**Soul**) και το σώμα (**Body**) του κόσμου αυτού. Με άλλα λόγια, τίποτα δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την αρχή της βαρύτητας (**Principle of Gravitation**) και χωρίς κάποιο βαθμό φωτός (**some degree of Light**), και κατ' επέκταση το φως και η βαρύτητα είναι δύο δυνάμεις καθολικές στον κόσμο (Hooke, Waller, 1705: 175). [**Code**: Η Βαρύτητα είναι η τάξη του σύμπαντος (Gravity is the Order of the Universe). Μία αρχή είναι ένας κανόνας της Φύσης (Principle is a Rule of Nature). Η Αρχή του Φωτός είναι ένας κανόνας της φύσης, ή αλλιώς, ο πρώτος κανόνας της κίνησης (The principle of light is the Rule of Nature, or the first regular Motion). Η Βαρύτητα είναι ο δεύτερος κανόνας της φυσικής κίνησης (Gravity is the second general and grand Rule of Natural Motion). Η Βαρύτητα και το Φως σχετίζονται με την κίνηση (Gravity and Light are related to motion). Η Βαρύτητα έχει εμφυτευτεί στην ύλη από τον Θεό (Gravity is implanted to matter by God). Η Βαρύτητα και το Φως είναι Δυνάμεις (Gravity and Light are Power). Η Βαρύτητα και το Φως είναι η Ψυχή και το Σώμα του σύμπαντος (Gravity and Light are the Soul and the Bodies of the world). Η Βαρύτητα και το Φως είναι καθολικές αρχές (Gravity and Light are universal principles)].

Όντως λίγες σελίδες πιο πριν, ο Hooke αναφέρει ότι θα ασχοληθεί με τη φύση της βαρύτητας, η οποία είναι μία καθολική αρχή (**Universal Principle**), ενώ σημειώνει ότι η βαρυτική δύναμη είναι μία ελκτική δύναμη (**Gravitation or Power of attracting**)/μία ενεργή αρχή (**active Principle**) μεταξύ των όμοιων υλικών, την οποία θεωρεί καθολική (universal) σε όλα τα σώματα στη φύση (Hooke, Waller, 1705: 167,

169). [**Code**: Η Βαρύτητα είναι μία καθολική αρχή στη φύση (Gravity is a Universal Principle). Η Βαρύτητα δύναμη είναι μία Ελκτική δύναμη μεταξύ των υλικών σωμάτων (Gravitation Power is an attracting power between solid bodies). Η Βαρυτική δύναμη είναι μία ενεργή δύναμη (Gravitation Power is an active Principle)]. Αυτή η εννοιολογική σύνδεση είναι ιδιαιτέρως σημαντική, αφού εδραιώνει τη βαρύτητα ως μία καθολική αρχή της φύσης, δηλαδή, τον καθολικό νόμο της βαρύτητας (gravitation) ή της δύναμης της προσέλκυσης (power of attracting) μεταξύ των υλικών σωμάτων. Ακόμη, στη σκέψη του Hooke, η ύπαρξη της κίνησης και της δύναμης στη φύση συνδέονται με την παντοδυναμία του Θεού (Omnipotence) και σχετίζονται με την έννοια του νόμου της φύσης (Laws of Nature) (Hooke, Waller, 1705: 172-173). Έτσι, είναι ιδιαιτέρως σημαντικό να σημειωθεί ότι στο φυσικό φιλοσοφικό λόγο του Hooke εδραιώνεται μία έννοια της βαρύτητας (gravity), η οποία συνδέεται με την έννοια της αρχής ή του νόμου της φύσης (principle/rule/law of nature), αφού αντλούνται από την παντοδυναμία του Θεού (Omnipotence) [**Code**: Η Δύναμη και η Κίνηση συνδέονται με την παντοδυναμία του Θεού (Power and motion is related to Omnipotence of God). Η Βαρύτητα είναι μία αρχή, ένας κανόνας, ένας νόμος της φύσης που συνδέεται με την παντοδυναμία του Θεού (Gravity is a principle, a rule, or, law of Nature related to Omnipotence of God)].

Στο φιλοσοφικό σύστημα του Hooke, η σύνδεση των εννοιών gravity, congruity, attractive/attraction, active, με έννοιες, όπως principle, law και universal, κάθε άλλο παρά τις σχολαστικές απόκρυφες ποιότητες στοχεύουν να προωθήσουν. Για τον Hooke, η χρήση αυτών των όρων και οι μεταξύ τους εννοιολογικές συνδέσεις συνιστούν τον κατάλληλο τρόπο για να ερμηνεύσει κανείς τα φαινόμενα της φύσης, ενώ τοποθετούνται στο πλαίσιο της παρατήρησης, του πειράματος και της μηχανοκρατικής αντίληψης που προωθεί η Royal Society. Στην εισαγωγή του *Micrographia* αναφέρεται ότι τα μέλη της Εταιρείας προσπάθησαν να διορθώσουν τα λάθη που το μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας έχει διαπράξει, στηριζόμενο στη δύναμη του ανθρώπινου συλλογισμού. Τα μέλη της Εταιρείας, λοιπόν, στοχεύοντας στην επιβεβαίωση των υποθέσεων και των συλλογισμών, κάνοντας αστρονομικές παρατηρήσεις (Coelestial Observations) και προσπαθώντας να ενισχύσουν τις ανθρώπινες αισθήσεις με την ιατρική (medicine) και τα όργανα (Instruments), έφτασαν στο συμπέρασμα ότι τα αποτελέσματα (effects), τα οποία εντοπίζονται στα σώματα και θεωρούνταν απόκρυφες ποιότητες (occult qualities), στην ουσία, λειτουργούν μηχανικά (από μικρές

μηχανές της φύσης) και φαίνεται να είναι προϊόντα της κίνησης (Motion), της μορφής (Figure) και του μεγέθους (Magnitude) (Hooke, 1667: Preface). [**Code**: Η Βαρύτητα, η συνάφεια, και η έλξη συνδέονται με μικρές μηχανές της φύσης (Gravity, congruity, and attraction are related to small machines of nature). Το πείραμα είναι κεντρική έννοια στη μελέτη των δράσεων τους. (Experiment is central to the study of the effects on the bodies)].

Μέσα από το έργο του Hooke, αναπτύσσεται μία μηχανική, πειραματική φιλοσοφία, η οποία χρησιμοποιεί την ύπαρξη ενεργών δυνάμεων, για να εξηγήσει τα φυσικά φαινόμενα. Στη διαδικασία της μηχανιστικής εξήγησης των φυσικών φαινομένων, η μηχανική φιλοσοφία συνδέθηκε με τις έννοιες congruity, gravity, attraction, των οποίων η δράση μπορεί να επιβεβαιωθεί εμπειρικά και να ερμηνευτεί μηχανικά (Lynch, 2001: 67, 69). Η παρατήρηση και η διερεύνηση της μικροσκοπικής δομής της ύλης βάσει της μηχανικής γνώσης και της πειραματικής μεθόδου που προωθεί η Royal Society, επανατοποθετεί τις ενεργές αρχές (active principles) της φύσης (όπως η βαρύτητα) στην κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα των πρώιμων μελών της και τις εδραιώνει ως καθολικές αρχές της φύσης (universal principles).

Όπως έχει αναφερθεί, η μελέτη των αντικειμένων καθεαυτά και όχι των λέξεων αντανακλάται στο έργο των μελών της πρώιμης Royal Society. Έτσι και ο Hooke με βάση τον πειραματισμό, την παρατήρηση και την εμπειρική μέθοδο εδραιώνει τις ενεργές αρχές ως μηχανισμούς της φύσης οι οποίοι μπορούν να διερευνηθούν μέσα από τη μελέτη της φύσης των αντικειμένων καθεαυτά. Σε αντίθεση με τη μελέτη της πραγματικής φύσης των αντικειμένων, είναι οι ορισμοί που πηγάζουν από την ελλιπή γνώση των αντικειμένων (Hooke, 1667: Preface).

Όπως είδαμε, η έννοια του νόμου (law) έχει κεντρική σημασία στη φυσική αλλά και στην πολιτική φιλοσοφία των λογίων της εποχής, όπως στην περίπτωση του Hobbes, αλλά και του Wilkins. Στο *Micrographia* παρά το γεγονός ότι η έννοια του νόμου δεν εμφανίζεται συστηματικά, βλέπουμε ότι ο Hooke θεωρεί αυτονόητη τη λειτουργία της φύσης και των φυσικών φαινομένων μέσω τέτοιων αρχών/νόμων, όπως στην περίπτωση της διάθλασης (law of refraction). Όπως και στην περίπτωση της βαρύτητας και του φωτός, έτσι και σε αυτή την περίπτωση ο άγγλος πειραματιστής συνδέει την έννοια του νόμου με την έννοια του πειράματος. Συγκεκριμένα, υπόσχεται να δείξει τις λεπτές διακυμάνσεις της πίεσης του αέρα μέσω της χρήσεως εξειδικευμένου οργάνου (instrument), και αναφέρει ότι οι αλλαγές αυτές ποικίλουν

σε συνάρτηση με κάποιους πολύ ασυνήθιστους νόμους (odd **Laws**) (Hooke, 1667: Preface). Για άλλη μία φορά, βλέπουμε την έννοια του νόμου να εμφανίζεται σε σχέση με την πειραματική του διερεύνηση και τη χρήση οργάνου. Συγκεκριμένα, ο Hooke βεβαιώνεται για τη λειτουργία των νόμων της διάθλασης, διότι τους έχει διερευνήσει πειραματικά και με τη βοήθεια ενός οργάνου (Hooke, 1667: iv, 60 229). Στο ίδιο πνεύμα, συναντάμε τον Hooke στο *Hydrostatical Paradoxes, Made Out by New Experiments* (1666), να διεξάγει πειράματα, για να διερευνήσει τους νόμους της υδροστατικής. Εδώ, η έννοια του νόμου εντοπίζεται σε σχέση με τη χρήση οργάνων και πειραμάτων (Hooke, 1666: The Preface, 53). [**Code**: Η χρήση του πειράματος και των οργάνων μπορεί να ερμηνεύσει τους ασυνήθιστους νόμους βάσει των οποίων τα φυσικά φαινόμενα λειτουργούν (The use of experiment and instruments can explain the odd laws of nature)]. Στο *Micrographia*, και συγκεκριμένα στο σημείο στο οποίο με λεπτομερή τρόπο παρουσιάζεται η μικροσκοπική έρευνα της εσωτερικής δομής και του σχήματος των σωματιδίων των φτερών (Observ. XXXV *Of the contexture and shape of the particles of Feathers*), ο Hooke αναφέρει ότι η φύση γνωρίζει καλύτερα τους νόμους που τη διέπουν, και όποιος επιθυμεί να τους γνωρίσει θα πρέπει να γνωρίζει τη θεωρία και τη γνώση της φύσης των σωμάτων και της κίνησης μέσω της μηχανικής (Hooke, 1667: 167).

Επιπλέον, στο *Micrographia* στο δέκατο Παράδοξο, το οποίο σχετίζεται με τη διερεύνηση της αιτίας της ανόδου του νερού στα σιφόνια και στη ροή του μέσα σε αυτά, ο Hooke υπονοεί μία έννοια του κενού, καθώς απορρίπτει τις ερμηνείες των φαινομένων με βάση τις θεωρίες που σχετίζονται με την απέχθεια της φύσης προς το κενό. Πιο συγκεκριμένα, ο Hooke σημειώνει ότι οι φιλόσοφοι και οι μαθηματικοί του παρελθόντος συμφώνησαν στη θεωρία περί της «απέχθειας» της φύσης για το κενό (Fuga Vacui), ενώ οι πιο σύγχρονοι είτε αφήνουν ανεξήγητα σχετικά φαινόμενα, είτε προσπαθούν να τα ερμηνεύσουν με αμφιλεγόμενες έννοιες. Σε αυτά τα πλαίσια, ο Hooke συνηγορεί με τον πολυμαθή Blaise Pascal (1623-1662) ο οποίος ερμήνευσε το φαινόμενο της ανοδικής κίνησης του νερού στο σιφόνι χωρίς την υπόθεση *Fuga Vacui*, αλλά βάσει των υδροστατικών νόμων (Hooke, 1666: 171). Επιπλέον, λίγες σελίδες παρακάτω, ο Hooke επιμένει στην απόρριψη της υπόθεσης *Fuga Vacui* και στην ερμηνεία των φαινομένων που αναπαράγει μέσω πειραμάτων, με βάση τις μηχανικές αρχές και νόμους, όπως η βαρύτητα (Hooke, 1666: 196).

Με άλλα λόγια, ο Hooke στο φυσικό φιλοσοφικό του λόγο, αναπτύσσει ένα σημασιολογικό πεδίο, το οποίο αποτελείται από έννοιες, όπως congruity, attraction, universal, principle of Nature, law of Nature, gravitation, gravity, gravitating power, conatus of gravity, experiment, και οι οποίες τελικά σχηματίζουν μία έννοια της δύναμης (power, force) που σχετίζεται με την έννοια της βαρύτητας (gravitating power, attractive power και force of attraction). Στη σκέψη του Hooke, η έννοια της βαρύτητας είναι μία αρχή, η οποία μπορεί να διέπει τη Γη και το φεγγάρι, αλλά και τα υλικά σώματα στη φύση. Είναι μία καθολική (universal) αρχή της φύσης, όπως ακριβώς και η έννοια congruity και attraction. Σε αυτά τα πλαίσια, η μηχανική, και η έννοια του πειράματος και της παρατήρησης είναι η ευρύτερη θεωρητική και μεθοδολογική ομπρέλα κάτω από την οποία αναπτύσσεται μία έννοια της δύναμης της βαρύτητας ως μία ενεργή καθολική αρχή της φύσης.

Όπως αναμένεται, ακολουθεί ο πίνακας με όλα τα codes που εντοπίστηκαν στο γλωσσικό περικείμενο του Hooke, ενώ τα σχετικά γραφήματα βρίσκονται στο *Παράρτημα* (Βλ. Σχήμα 8 και Σχήμα 9, σελ. 385-386).

Συγκεντρωτικά τα Codes του Σημασιολογικού Πεδίου της Έννοιας της Βαρυτικής Δύναμης στη σκέψη του Hooke		
1	Η Βαρυτική Δύναμη είναι μία αρχή	The Gravitating power is a Principle
2	Η Ελκτική αρχή σχετίζεται με τη βαρυτική αρχή	The attracting principle is related to the gravitating principle
3	Το φεγγάρι έχει μία βαρυτική δύναμη	The Moon has a gravitating power
4	Η Γη έχει μία βαρυτική δύναμη	Earth has a gravitating power
5	Το τηλεσκόπιο είναι η βάση των παρατηρήσεων	Telescope is the base of observation
6	Η μείωση της δύναμης της βαρύτητας είναι η αιτία της μετατόπισης του κυλίνδρου	The decrease of the power of Gravity is the cause of the removal of the cylinder
7	Το πείραμα δοκιμάζουν τις εικασίες	Experiments tests the conjectures
8	Το Φεγγάρι έχει βαρυτική αρχή	The Moon has a gravitating principle
9	Η βαρύτητα είναι η αιτία των λάκκων στο φεγγάρι	Gravity is the cause of the pits in the Moon
10	Η Συνάφεια είναι μία αρχή	Congruity is a principle
11	Η συνάφεια έλκει και ενώνει τα όμοια στερεά ή υγρά σώματα	Congruity attracts and unites similar solid or fluid bodies
12	Η μη συνάφεια είναι το αντίθετο της συνάφειας και από κοινού είναι ιδιότητες της ύλης	Incongruity is the opposite of Congruity, and both are properties of matter
13	Η μη συνάφεια εμποδίζει την ένωση ανόμοιων στερεών ή υγρών σωμάτων	Incongruity hinders the uniting of dissimilar solid or fluid bodies
14	Η Συνάφεια είναι συμπάθεια	Congruity is a sympathy
15	Η μη συνάφεια είναι αντιπάθεια	Incongruity is Antipathy
16	Η συνάφεια είναι ελκτική δύναμη	Congruity is an attractive power
17	Η Συνάφεια συνδέεται με την κίνηση των σωματιδίων της ύλης	Congruity is related to the motion of the particles of matter
18	Η Συνάφεια είναι η αιτία όλων των ειδών των έλξεων	Congruity is the cause of all kind of attraction
19	Η ελκτική δύναμη της συνάφειας ανταγωνίζεται τη δύναμη της βαρύτητας	Attractive virtue of congruity contests the strength of Gravity
20	Η δύναμη της συνάφειας ανταγωνίζεται την τάση της βαρύτητας	Strength of Congruity contests the conatus of Gravity
21	Υπάρχει μία σφαίρα εντός της οποίας λειτουργεί η ελκτική δραστηριότητα της συνάφειας	There is a sphere of the attractive activity of congruity
22	Η δύναμη της συνάφειας ανταγωνίζεται την ελκτική ικανότητα της ύλης	The meer force of congruity contests the attractive faculty of the matter
23	Η σπερματική αρχή είναι μία μηχανική αρχή	Seminal/vegetative principle is a mechanical principle
24	Τα μυστικά της φύσης μπορούν να ερμηνευτούν με μηχανικό τρόπο	the secret working of nature can be explained mechanical manner
25	Η Βαρύτητα είναι μία φυσική κίνηση	Gravity is a natural motion
26	Η Βαρύτητα είναι η τάξη του σύμπαντος	Gravity is the Order of the Universe
27	Μία αρχή είναι ένας κανόνας της Φύσης	Principle is a Rule of Nature

28	Η Αρχή του Φωτός είναι ένας κανόνας της φύσης, ή αλλιώς, ο πρώτος κανόνας της κίνησης	The principle of light is the Rule of Nature, or the first regular Motion
29	Η Βαρύτητα είναι ο δεύτερος γενικός κανόνας της φυσικής κίνησης	Gravity is the second general and grand Rule of Natural Motion
30	Η Βαρύτητα και το Φως σχετίζονται με την κίνηση	Gravity and Light are related to motion
31	Η Βαρύτητα έχει εμφυτευτεί στην ύλη από τον Θεό	Gravity is implanted to matter by God
32	Η Βαρύτητα και το Φως είναι Δυνάμεις	Gravity and Light are Power
33	Η Βαρύτητα και το Φως είναι η Ψυχή και το Σώμα του σύμπαντος	Gravity and Light are the Soul and the Bodies of the world
34	Η Βαρύτητα και το Φως είναι καθολικές αρχές	Gravity and Light are universal principles
35	Η Βαρύτητα είναι μία καθολική αρχή στη φύση	Gravity is a Universal Principle
36	Η βαρύτητα δύναμη είναι μία ελκτική δύναμη μεταξύ των υλικών σωμάτων	Gravitation Power is an attracting power between solid bodies).
37	Η βαρυτική δύναμη είναι μία ενεργή δύναμη	Gravitation Power is an active Principle
38	Η Δύναμη και η Κίνηση συνδέονται με την παντοδυναμία του Θεού	Power and motion is related to Omnipotence of God
39	Η Βαρύτητα είναι μία αρχή, ένας κανόνας, ένας νόμος της φύσης που συνδέεται με την παντοδυναμία του Θεού	Gravity is a principle, a rule, or, law of Nature related to Omnipotence of God
40	Η Βαρύτητα, η συνάφεια, και η έλξη συνδέονται με μικρές μηχανές της φύσης	Gravity, congruity, and attraction are related to small machines of nature
41	Το πείραμα είναι κεντρική έννοια στη μελέτη των δράσεών των σωμάτων	Experiment is central to the study of the effects on the bodies
42	Η χρήση του πειράματος και των οργάνων μπορεί να ερμηνεύσει τους ασυνήθιστους νόμους βάσει των οποίων λειτουργούν τα φυσικά φαινόμενα	The use of experiment and instruments can explain the odd laws of nature

6.2.3. Η Έννοια του Μηχανικού Νόμου και του Πειραματικού Κενού στο φιλοσοφικό λόγο του Robert Boyle

Ο Robert Boyle, γόνος μεγαλοαστικής αγγλικής οικογένειας και ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Royal Society,[232] στο έργο του *A free inquiry into the vulgar notion of nature* (1686) παρουσιάζει τη Φύση (**Nature**) ως μία τεράστια μηχανή (**machine**) προικισμένη με τη σοφία του άπειρου Θεού. Σε αυτό το ύστερο έργο του, ο Boyle εδραιώνοντας το φιλοσοφικό του λόγο στα θεμέλια της πειραματικής φιλοσοφίας, αναπτύσσει μία έννοια της φύσης, η οποία είναι συνυφασμένη με τις ιδιότητες της ύλης και τους νόμους που τις διέπουν και οι οποίες έχουν εμφυτευθεί στην ύλη από τον Θεό. Συγκεκριμένα, στην παράγραφο *A new notion of nature, general and particular, advanc'd* παρουσιάζει μία νέα έννοια της φύσης (**nature**), η οποία βρίσκεται σε άμεση σχέση με την έννοια του νόμου (**law**). Στο σημείο αυτό, ο Boyle αναφέρεται στην έννοια των νόμων της κίνησης, η οποία ενέχει μία καθολικότητα που αντλείται από την ίδια τη φύση. Σχετικά, ο άγγλος διανοητής διακρίνει τη φύση των πραγμάτων σε καθολική (**universal**) και σε συγκεκριμένη (**particular**). Σύμφωνα με την πρώτη εννοιολόγηση, ο Boyle σημειώνει ότι Φύση (Nature) είναι η ένωση όλων τω σωμάτων, τα οποία συνιστούν τον κόσμο και τα οποία υπάρχουν σύμφωνα με την τους νόμους της κίνησης (**laws of motion**) που τους υπαγόρευσε ο Δημιουργός (Boyle, 1725a: 113). [**Code**: Η Φύση είναι το σύνολο όλων των σωμάτων (Nature is the aggregation of all bodies). Η Φύση είναι καθολική (Nature is universal). Όλα τα σώματα λειτουργούν σύμφωνα με τους νόμους της κίνησης (all bodies works according to laws of motion). Οι νόμοι της κίνησης υπαγορεύονται από τον Θεό (laws of motion are prescribed by God)].

Λίγες γραμμές παραπάνω, ο Boyle ήδη έχει επισημάνει την κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα που θα πρέπει να χρησιμοποιούμε σε σχέση με την έννοια των νόμων της φύσης (laws of nature). Σε διάφορα σημεία του έργου του, ο Boyle αναφέρει ότι ο Θεός είναι ο δημιουργός του σύμπαντος και είναι εκείνος ο οποίος εδραίωσε τους νόμους βάσει των οποίων συνίσταται και διατηρείται ο φυσικός κόσμος. Ωστόσο, επι-

---

232 Για τη σχέση του Boyle με την Royal Society, βλ. Κεφάλαιο 3ο.

σημαίνει ο Boyle, ότι, αν αναφερόμαστε στη φύση ενός σώματος (nature of this or that Body) σαν να μην είναι τίποτα άλλο παρά ο νόμος που έχει εγγράψει ο Θεός σε αυτό, χρησιμοποιούμε μία ακατάλληλη (improper) και μεταφορική εννοιολόγηση του νόμου. Κατά τον Boyle, ένας τέτοιος ισχυρισμός μπορεί να υπονομεύσει την κατάλληλη διερεύνηση των δυνάμεων και των ιδιοτήτων που τοποθετήθηκαν στη φύση από τον Θεό, και οι οποίες είναι υπεύθυνες για την παραγωγή των φαινομένων στη φύση, όπως για παράδειγμα η τοπική κίνηση (local motion) (Boyle, 1725a: 111). Εναλλακτικά, σημειώνει ότι ο κατάλληλα φιλοσοφικός τρόπος να μιλήσουμε σχετικά με το νόμο είναι, όταν αναφερόμαστε στον νόμο ως ένα θεωρητικό κανόνα δράσης (notional rule of acting), ο οποίος είναι σύμφωνος με τη θέληση ενός ανώτερου όντος (will of a Superior Being). Ο Boyle δεν αρνείται την ύπαρξη του νόμου. Αυτό που θέλει να πετύχει είναι να τονίσει τον επιφανειακό τρόπο, με τον οποίο οι σύγχρονοί του εξηγούν τα φαινόμενα, μένοντας στο επίπεδο των νόμων και χωρίς να διερευνούν τους αιτιώδεις μηχανισμούς (Hunter, 2007: 261). [**Code**: Ο Νόμος της φύσης σχετίζεται με τη θεία βούληση (laws of nature is related to the will of a superior- the will of God)].

Ο Boyle χρησιμοποιεί την έννοια του φυσικού νόμου (law of nature) ως μία φυσική φιλοσοφική θεμελιώδη αρχή που διέπει όλα τα υλικά σώματα. Αυτή η διάσταση της έννοιας του νόμου, η οποία σχετίζεται με τη λειτουργία των σωμάτων στη φύση αναπτύσσει συνδέσεις και με μία άλλη πτυχή της έννοιας του νόμου, αυτή των μηχανικών νόμων: «Όλες οι κινήσεις, στις οποίες κανένας νοήμων φορέας (intelligent agent) δεν εμπλέκεται, γίνονται βάσει των καθολικών, μηχανικών νόμων (**universal, and mechanical laws**)» (Boyle, 1725a: 126). Σύμφωνα με αυτή τη σύνδεση, οι νόμοι της φύσης και οι μηχανικοί νόμοι δημιουργούν εννοιολογικά δίκτυα, μέσα από τα οποία ο φιλόσοφος μπορεί να μελετήσει και να αναγνωρίσει την καθολικότητα της φύσης, ενώ έρχονται σε αντιδιαστολή με την εμπλοκή των πνευματικών φορέων στο φυσικό κόσμο και συγκεκριμένα στις κινήσεις των σωμάτων. [**Code**: Όλες οι κινήσεις δουλεύουν σύμφωνα τους καθολικούς και μηχανικούς νόμους (All motions are working according to the universal and mechanical laws). Νοήμονες φορείς μπορούν να εμπλακούν σε κάποιο είδος κίνηση (Intelligent agents can intervene to some kind of motions)].

Σχετικά με τις αντιρρήσεις του Henry More αναφορικά με την εξήγηση της αιτίας της βαρύτητας των ρευστών που δίνει ο Boyle, ο δεύτερος απαντά ότι οι αιτίες της βαρύτητας μπορούν να βρεθούν μονάχα μέσα από τη μελέτη των μηχανικών ιδιο-

τήτων της ύλης, με άλλα λόγια, μέσα από τη διερεύνηση των φυσικών νόμων που διέπουν την ύλη:

> […] Αν υποθέσουμε ότι ο κόσμος είχε φτιαχτεί, και στη συνέχεια διατηρηθεί με τη θεία δύναμη και τη σοφία του Θεού (**God's divine power and wisdom**), και αν υποθέσουμε τη γενική διατήρηση των νόμων (**laws**) που Εκείνος εδραίωσε, τότε τα φαινόμενα τα οποία μελετώ μπορούν να ερμηνευτούν μηχανικά. Δηλαδή, η ερμηνεία θα βασίζεται στις μηχανικές ιδιότητες της ύλης (mechanical propertied of matter), χωρίς την επίκληση της απέχθειας της φύσης στο κενό (**vacuum**), ή την επίκληση ουσιωδών μορφών και άλλων ασώματων πλασμάτων. Και έτσι, τα φαινόμενα εξηγούνται από την κίνηση (**motion**), το μέγεθος (**magnitude**), τη βαρύτητα (**gravity**), το σχήμα (**shape**) και άλλες μηχανικές επιδράσεις των μικρών σωματιδίων των ρευστών (Boyle, 1725a: 348).

[**Code**: Η θεία δύναμη και η σοφία του Θεού εγγυάται τη διατήρηση των νόμων (God's divine power and wisdom guarantees the maintenance of the laws). Τα φαινόμενα μπορούν να εξηγηθούν βάσει των μηχανικών ιδιοτήτων της ύλης (The phenomena can be explained by the mechanical propertied of matter). Τα φαινόμενα μπορούν να εξηγηθούν με βάση την κίνηση, το μέγεθος, τη βαρύτητα, το σχήμα (The phenomena can be explained by is motion, magnitude, gravity, shape)].

Στο ίδιο πνεύμα, στο προγενέστερο έργο του *the High Veneration man's intellect owes to God* (1684), και συγκεκριμένα στην παράγραφο *effects of the divine power*, βλέπουμε την έννοια της δύναμης (power/force) να παίζει τον ίδιο ενοποιητικό ρόλο, όπως και η έννοια του νόμου (law). Αναλυτικότερα παρατηρούμε την έννοια της δύναμης να διαμεσολαβεί το φυσικό φιλοσοφικό και το φυσικό θεολογικό λόγο του Boyle, αφού χρησιμοποιείται τόσο σε σχέση με την θεία δύναμη (divine power), όσο και σε σχέση με τη δύναμη της τοπικής κίνησης (force of the local motion). Συγκεκριμένα, ο Boyle αναφέρεται σε δύο αποτελέσματα της θείας δύναμης (**divine power**): πρώτον, στην τεράστια ποσότητα υλικής ουσία (**immense quantity of corporeal substance**) με την οποία η θεία δύναμη πλαισίωσε τον κόσμο· και δεύτερον τη δύναμη της τοπικής κίνησης (**force of the local motion**) με την οποία η θεία δύναμη

ενέδυσε και ρύθμισε τον κόσμο αυτό (Boyle, 1725a: 264). [**Code**: Η τεράστια ποσότητα της υλικής ουσίας είναι η επίδραση της θείας δύναμης στον κόσμο (The immense quantity of corporeal substance is an effect of the divine power). Η δύναμη της τοπικής κίνησης είναι η επίδραση της θείας δύναμης στον κόσμο (the force of the local motion is an effect of the divine power)].

Λίγες γραμμές παρακάτω, στην παράγραφο *Still greater instances of power and wisdom, in the formation and government of immaterial Beings*, συναντάμε τον Boyle να αναφέρεται στη δύναμη του Θεού (God's power) και μέσω αυτής να δίνει έμφαση στη διάκριση μεταξύ των υλικών και άυλων οντοτήτων στο σύμπαν. Ο Θεός έχει την απόλυτη κυριαρχία να κυβερνά (govern) πάνω σε κάθε δημιούργημά Του, είτε αυτό είναι υλικό σώμα είτε άυλη οντότητα. Ο Boyle σημειώνει ότι ο άνθρωπος μπορεί να αναγνωρίσει κάποιες από τις επιδείξεις της σοφίας και της δύναμης του Θεού (**God's wisdom as well as power**), όταν εκείνες παρατηρούνται στα υλικά (**corporeal**) πράγματα. Ωστόσο, η θεία τελειότητα (**divine perfections**) εξασκείται και στη λογική και άυλη ψυχή του ανθρώπου (**rational and immaterial soul of man**) και σε άλλες διάνοιες (**intellectual beings**). Αν υποθέσουμε, μας λέει ο Boyle, ότι είμαστε γνώριμοι με τα άυλα πλάσματα του Θεού (**God's incorporeal creatures**), όπως ακριβώς είμαστε με τα ορατά (**visible**), ίσως κατανοήσουμε ότι, όπως τα πνεύματα (**spirits**) είναι πιο ευγενή από ότι τα σώματα, έτσι και η θεία σοφία, η οποία κυβερνά (**government**) τα πνεύματα είναι πιο ένδοξη από εκείνη που εμείς θαυμάζουμε στα υλικά σώματα (**corporeal**). Επιπλέον, τα πραγματικά πνεύματα (**true spirits**), τα οποία είναι άυλες ουσίες (**immaterial substances**), κατέχουν εσωτερικές αρχές (**internal principles**) βάσει των οποίων αντιλαμβάνονται και κατανοούν την ίδια τη φύση και τη θέληση τους, και μπορούν να αναζητούν τη δράση (**action**). Ωστόσο, ο Θεός, ως ο μοναδικός δημιουργός των ουσιών (**substances**), αν το επιθυμεί μπορεί να εξασκήσει την απόλυτη κυριαρχία (**absolute dominion**) Του στα άυλα (**immaterial**) πλάσματα, όπως ακριβώς και στα υλικά (**corporeal**) (Boyle, 1725a: 271-272). [**Code**: Ο Θεός έφτιαξε με σοφία και δύναμη τόσο υλικά όσο και άυλα πλάσματα (God's wisdom and power have created corporeal as well as immaterial creatures). Η απόλυτη κυριαρχία του Θεού αφορά τόσο τα υλικά όσο και τα άυλα πλάσματα (The absolute domination of God is employed to corporeal as well as immaterial creatures)].

Με άλλα λόγια, συναντάμε τόσο τις άυλες όσο και τις υλικές οντότητες να ανήκουν στο φιλοσοφικό λόγο του Boyle, και από κοινού να κυβερνώνται από τη δύ-

ναμη του Θεού που κατέχει την απόλυτη εξουσία πάνω σε κάθε του δημιούργημα. Επιπλέον, στο παραπάνω απόσπασμα συναντάμε τόσο την έννοια των νόμων, η οποία διέπει τη φύση (π.χ. οι νόμοι της οπτικής, της κίνησης, της βαρύτητας), όσο και τις εσωτερικές αρχές (principles) των άυλων οντοτήτων. Με άλλα λόγια, στην κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα που χρησιμοποιεί ο άγγλος πειραματικός φιλόσοφος, ανήκουν από κοινού τόσο οι άυλες οντότητες όσο και τα υλικά σώματα στη φύση, ενώ τα φαινόμενα που σχετίζονται με τα δεύτερα μπορούν να ερμηνευτούν βάσει των μηχανικών νόμων που διέπουν την ύλη.

Με την αναγνώριση της ύπαρξης και της εμπλοκής των άυλων οντοτήτων στη φύση, ο Boyle διακρίνει τη θεωρία του από τις θεωρίες των άθεων φιλοσόφων της εποχής του (όπως και ο Hobbes), οι οποίοι αποκλείουν είτε την ύπαρξη είτε την εμπλοκή άυλων οντοτήτων στο σύμπαν (Hunter, 2003: 11, 14, 102). Όπως ο Boyle αναφέρει στο *Reflections Upon A Theological Distinction. In a Letter to a Friend,*[233] η φυσική θεολογία (natural religion) μαθαίνει στους διάφορους άθεους φιλόσοφους διάφορες αλήθειες, όπως η ύπαρξη μιας άυλης ουσίας, η οποία συνιστά την ορθολογική ψυχή (**rational soul**), τη δημιουργία του κόσμου έξω από την ύλη, κάτι το οποίο, σύμφωνα με τον Boyle, σημαίνει ότι μία ασώματη ουσία (**incorporeal substance**) έδωσε κίνηση στο σώμα (Boyle, 1835: 86). [**Code**: την κίνηση στο σώμα έδωσε μία ασώματη ουσία (An incorporeal substance gave motion to the body)].

Ας επιστρέψουμε, όμως, στην έννοια της δύναμης (power), η οποία, όπως είδαμε εμφανίζεται να διαμεσολαβεί ανάμεσα και να ενοποιεί το φυσικό φιλοσοφικό και το φυσικό θεολογικό λόγο του Boyle. Όπως είδαμε στα παραπάνω αποσπάσματα, στη σκέψη του Boyle, η έννοια της δύναμης παίζει κεντρικό ρόλο στην εμπλοκή της θείας δύναμης στο φυσικό κόσμο. Εξίσου σημαντικό ρόλο, όμως παίζει και στη μηχανική εξήγηση των φαινομένων.[234]

Στην εισαγωγή της ενότητας σχετικά με τα υδροστατικά πειράματα, και συγκεκριμένα στην ενότητα *Mechanical solution of phenomena what?*, ο Boyle επισημαίνει ότι δεν θα καταφύγει ούτε στην ακατάλληλα φιλοσοφικά θεωρία της ανυπαρξίας του κενού ούτε σε θεωρίες άυλων οντοτήτων. Αντιθέτως, για την εξήγηση των

---

233 Το κείμενο δημοσιεύεται στο πρώτο μέρος του *Christian Virtuoso* (1690).

234 Για την ιστοριογραφική κουβέντα σχετικά με τον Boyle και τη μηχανική εξήγηση των φαινομένων, βλ. Aunstey και Chamlers, για παράδειγμα Austen, 2002: 161–174· Chalmers, 1993: 541–564 και 2002:191–197.

φαινομένων που εμφανίζονται σε συνάρτηση με τα πειράματα της αντλίας κενού (pneumatic egine), θα εστιάσει στις μηχανικές ερμηνείες των φαινομένων:

> Έχουμε επαρκώς αποδείξει ότι ο αέρας εντός του οποίου ζούμε, έχει βάρος, και μία ελαστική δύναμη (**elastic power**). Με αυτές τις δύο αρχές (principles), προσπαθώ να εξηγήσω τα φαινόμενα που εμφανίζονται στη μηχανή μας (pneumatic engine), χωρίς να καταφύγω στη θεωρία *Fuga vacui* ή την Anima mundi ή άλλες τέτοιες μη-φιλοσοφικές αρχές (**unphilosophical principles**). Τέτοια είδη εξηγήσεων, ονομάζονται μηχανικά (**mechanical**), αφού έχουν εδραιωθεί από τους νόμους της μηχανικής (**laws of mechanics**). (Boyle, 1725a: 347).

[**Code**: Η ελαστική δύναμη και το βάρος του αέρα είναι αρχές (The elastic power and the weight of air we live in are principles). Οι αρχές που διέπουν τα φαινόμενα είναι η βάση για την εξήγησή τους (The principles according to which the phenomena work is the basis for their explanation). Η μηχανή επιδεικνύει τα φαινόμενα (our pneumatic engine exhibits the phenomena). Η μηχανική εξήγηση είναι η μόνη φιλοσοφικά κατάλληλη (The mechanical explanation is the only philosophical one). Η μηχανική εξήγηση βασίζεται στους μηχανικούς νόμους (The mechanical explanation is based to the laws of mechanics)].

Στο έργο του *New experiment physic-mechanical touching the Spring of the Air, and its Effects; made, for the most Part, in a New Pneumatical Engine* (1660), ο Boyle μέσα από τα πειράματα τα οποία κάνει στην αεραντλία σχετικά με τη μέτρηση της ατμοσφαιρικής πίεσης και το βάρος του αέρα, προσπαθεί να ερμηνεύσει την αιτία και τη φύση της αναρρόφησης. Σε αυτά τα πλαίσια, παρατηρούμε τη σύνδεση της έννοιας του κενού (vacuum) που δημιουργείται εντός της μηχανής, με μία έννοια της δύναμης (force) και του βάρους (weight), αλλά και μία έννοια της προσέλκυσης (attraction). Συγκεκριμένα, στην παράγραφο *the nature of suction*, ο Boyle ερμηνεύει ένα από τα φαινόμενα που παρατηρούνται στη μηχανή τους (**in our [pneumatic] engine**), όπως το κενό (**vacuum**) κατά την αναρρόφηση (**the suction**). Στη διαδικασία του φαινομένου της αναρρόφησης του αέρα με τη βοήθεια της αντλίας, ο Boyle σημειώνει ότι δημιουργείται μία τάση (**endeavour**), ή μία κίνηση (**motion**) στο εμπλεκόμενο σώμα (**body**), στο οποίο πραγματοποιείται η αναρρόφηση. Όμως, η αναρρό-

φηση γίνεται περισσότερο ένα είδος ώθησης (**pulsion**), και το αποτέλεσμα (**effect**) της είναι ένα είδος πίεσης στο γειτονικό αέρα και στα άλλα σώματα (αιθέρια ή άλλης φύσης). Αυτή την ώθηση, η οποία προκαλείται από τη διαδικασία της αναρρόφησης, ο Boyle την ονομάζει «προσέλκυση» (**attraction**) (Boyle, 1725a: 442-443).

Σε αυτό το πείραμα ο Boyle παρουσιάζει τη σύνδεση της έννοιας της προσέλκυσης (**attraction**) σε συνθήκες κενού (**vacuum**), ωστόσο η εννοιολόγηση της προσέλκυσης αναφέρεται στην τάση των σωμάτων, να πλησιάζουν το ένα το άλλο εξαιτίας της αναρρόφησης του μεταξύ τους αέρα. Ο Boyle, από μεταφυσικής απόψεως, δεν ενδιαφέρεται αν η ύπαρξη του κενού είναι πραγματική ή όχι. Αντιθέτως, επικεντρώνεται αποκλειστικά στην ύπαρξη ενός πειραματικού κενού, παραγόμενο από τη μηχανή του. Με άλλα λόγια, στο συγκεκριμένο πείραμα, ο Boyle προσπαθεί να διερευνήσει και να ερμηνεύσει τους τρόπους με τους οποίους λειτουργεί η δύναμη (**force**) και ένα είδος προσέλκυσης (**attraction**) που παρατηρούνται μεταξύ των υπό μελέτη σωμάτων μέσα στα κενά δοχεία (**evacuated vessels**). Η χρήση οργάνων, φυσικά, είναι κυρίαρχη σε όλη τη διαδικασία (Boyle, 1725a: 444). [**Code**: Το κενό παράγεται από τη μηχανή του Boyle (The Vacuum exhibits by our engine). Κατά το πείραμα της αναρρόφησης, η έννοια της κίνησης, της τάσης, της προσέλκυσης και του βάρους των σωμάτων σχετίζονται άμεσα μεταξύ τους μέσα στα κενά δοχεία (the concepts of motion, endeavour, attraction and weight are related in the conditions of the evacuated vessels during the experiment of suction)].

Με άλλα λόγια, παρατηρούμε τον τρόπο με τον οποίο ο Boyle συνδέει την έννοια της κίνησης (endeavour, motion) με μία έννοια της προσέλκυσης (attraction) η οποία εμφανίζεται μέσα στη μηχανή του κατά τη διαδικασία της αναρρόφησης και της παραγωγής κενού στην αντλία (vacuum). Αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως παρατηρεί ο Boyle με αφορμή το προηγούμενο πείραμα, κατά την είσοδο λίγου ακόμη αέρα εντός των κενών δοχείων, η προσέλκυση αντί να δυναμώνει (strengthened), ασθενεί (weakened) (Boyle, 1725a: 444). Αυτή η ιδιότυπη εννοιολογική σχέση μεταξύ του κενού που υπάρχει στα δοχεία, της δύναμης και της προσέλκυσης, είναι σημαντικό στοιχείο της κατάλληλης φυσικής φιλοσοφικής σκέψης του Boyle και παίζει καθοριστικό ρόλο τόσο στον τρόπο, κατά τον οποίο ο ίδιος ο Boyle αντιλαμβάνεται το κενό ως μία πειραματική υπόσταση, όσο και στον τρόπο που παρουσιάζει στα υπόλοιπα μέλη της Royal Society τα φαινόμενα τα οποία αναπτύσσονται σε συνθήκες αυτού του πειραματικού κενού.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση της έννοιας του κενού στη σκέψη του Boyle, αξίζει να σταθούμε στον τρόπο, με τον οποίο ο άγγλος πειραματιστής φιλόσοφος αντιλαμβάνεται την έννοια της προσέλκυσης με βάση τα πειράματα που κάνει στην αντλία κενού. Συγκεκριμένα, στο έργο *An inquiry into the cause of attraction to suction* (1674), ο Boyle ορίζει την προσέλκυση ως μία κίνηση, η οποία είναι παρόμοια με την ώθηση (**pulsion**). Στην ουσία, ο Boyle σε αντίθεση με την εδραιωμένη άποψη ότι η προσέλκυση δεν μπορεί να θεωρηθεί όρμηση, αναφέρει ότι η προσέλκυση και η ώθηση είναι δύο διαφορετικοί τρόποι να αναφερθούμε στην τοπική κίνηση (local motion). Όταν ένα κινούμενο σώμα προπορεύεται του κινούντος, ή τείνει να απομακρυνθεί από αυτόν, τότε το αποκαλεί ώθηση (**pulsion**). Όταν όμως το ίδιο σώμα ακολουθεί τον υποκινητή ή τον πλησιάζει, λέγεται, προσέλκυση (**attraction**). Επιπλέον, ο Boyle διακρίνει την προσέλκυση των αόρατων φορέων (**attraction by invisibles agents**) από την προσέλκυση μεταξύ των υλικών σωμάτων, όταν δηλαδή δεν υπάρχει κάποια μαγνητικός, ηλεκτρικός ή κάποιος άλλος φορέας, για να προκαλέσει την κίνηση, τότε η προσέλκυση αποδίδεται σε αόρατους φορείς (**invisibles agents**) (Boyle, 1725a: 711, 712). [**Code**: Η προσέλκυση είναι κίνηση (Attraction is motion). Η προσέλκυση σχετίζεται με την ώθηση (Attraction is related to pulsion). Η προσέλκυση αναφέρεται τόσο σε ορατούς όσο και σε αόρατος φορείς (Attraction is referred to visible and invisible agents)].

Ο Boyle είναι ουδέτερος όσον αφορά τη διαμάχη σχετικά με την ύπαρξη κενού χώρου, δηλαδή, χώρου δίχως ύλη. Ωστόσο, όπως είδαμε, αναφέρεται στο κενό, ως κάτι το αυτονόητο, κάτι το οποίο υπάρχει και παρατηρείται μέσα στη μηχανή του, και βάσει των πειραμάτων που εκείνος διεξάγει. Διατηρώντας, λοιπόν, μία ουδέτερη θέση αναφορικά με τη μεταφυσική του θεμελίωση, ο Boyle επιμένει στην ύπαρξη ενός «δικού του» του πειραματικού κενού.

Αναλυτικότερα, στο έργο του *An inquiry into the cause of attraction to suction* (1674), στην παράγραφο *The cause of Suction inquired into* ο Boyle κάνει μία αναφορά στην πνευματική κατάσταση σχετικά με την έννοια του κενού και τα φαινόμενα που σχετίζονται με την προσέλκυση κατά τη διαδικασία των πειραμάτων της αναρρόφησης. Για παράδειγμα, αναφέρει ότι οι αρχαίοι πίστευαν ότι η φύση της προσέλκυσης των σωμάτων κατά το φαινόμενο της αναρρόφησης οφείλεται στην απέχθεια που έχει η φύση για το κενό, μία άποψη την οποία συνεχίζουν να διδάσκονται στα σχολαστικά Πανεπιστήμια. Παράλληλα, συνεχίζει σημειώνοντας ότι πολλοί μοντέρ-

νοι φιλόσοφοι θεωρούν το *Fuga vacui* ως πλασματική αιτία (an imaginary cause) της αναρρόφησης. Οι ατομιστές, συνεχίζει, οι οποίοι είναι πρόθυμοι να δεχτούν τα κενά (vacuities), τα οποία αναφέρονται τόσο στον κόσμο μας, όσο και έξω από αυτόν, δεν μπορούν να πιστέψουν ότι η φύση φοβάται το κενό (vacuum) και η ύλη αλλάζει κατεύθυνση, για να το αποφύγει. Για τους καρτεσιανούς φιλόσοφους, όπως και για τους αρχαίους, η άρνηση του κενού σχετίζεται με την πεποίθηση ότι δεν υπάρχει και δεν μπορεί να υπάρξει κενό στη φύση (Boyle, 1725a: 713). Αντιθέτως, ο Boyle αναφέρει ότι ο ίδιος, προσπάθησε δουλεύοντας την αντλία να ανυψώσουν το νερό, μέσω αναρρόφησης, αλλά δεν μπόρεσε να το ανυψώσεις επαρκώς έτσι ώστε να επιβεβαιώσει την άποψη των αρχαίων. Όπως αναφέρει ο ίδιος, δεν μπορεί να ορίσει αν υπάρχει ένα ή πολλά μικρά κενά (vacuities), ή χώροι χωρίς αέρα μέσα στην αντλία, ωστόσο, υποστηρίζει ότι το συγκεκριμένο πείραμα είναι επαρκές επιχείρημα κατά της άποψης των αρχαίων. Έτσι, αποδεικνύοντας πειραματικά ότι δεν μπορεί να υπάρξει απέχθεια της φύσης προς το κενό, και αποκλείοντας την θεωρία *Fuga vacui*, ο Boyle συνεχίζει να ψάχνει την αιτία και την κατάλληλη φιλοσοφικά εξήγηση του φαινομένου (Boyle, 1725a: 714). [**Code**: Το πείραμα μέσω της αντλίας απορρίπτει την θεωρία *Fuga vacui* (The experiment with the pump demonstrates that *Fuga vacui* is not the cause of the ascent of the water upon suction)].

Σε άλλο σημείο, στο *An Examen of the greatest part of Mr. Hobbes's Dialogus Physicus de Natura Artis*, ανάμεσα στις διάφορες αναφορές σχετικά με τον Hobbes και τη διαμάχη τους για την ύπαρξη κενού, επισημαίνει ότι ο τρόπος που ο Hobbes διαχειρίζεται τη διαμάχη είναι πολύ δύσκολος, αφού κυρίως αρέσκεται στο να βρίσκει λάθος την Εταιρεία (Royal society), αλλά και τον ίδιο τον Boyle. Στη συνέχεια ο άγγλος πειραματιστής αναφέρει ότι δεν πρόκειται, ούτε εκείνος ούτε τα υπόλοιπα μέλη της Εταιρείας να σταματήσουν να ορίζουν τις αιτίες των πραγμάτων μέσω πειραμάτων, καθώς και δεν προτίθενται να αλλάξουν τη μέθοδό τους, κυρίως με αφορμή τα αποτελέσματα, τα οποία προκύπτουν από πειράματα που δεν έχουν διεξαχθεί από τον ίδιο ή από πειράματα που πραγματοποιήθηκαν κατ' εντολή του (Boyle, 1772a: 193-194).

Συγκεντρωτικά ο Boyle, όπως και ο Wilkins στο *Essay*, συνδέει την έννοια του κενού με την έννοια της πειραματικής πρακτικής, και παράλληλα συνδέει αυτή την πειραματική έννοια του κενού με μία έννοια της προσέλκυσης (attraction). Αυτή η ιδιαίτερη σύνδεση εμφανίζεται αποκλειστικά στο πλαίσιο των πειραμάτων, τα ο-

ποία διεξάγονται στην αντλία του Boyle και σχετίζονται με την αναρρόφηση (suction). Για τον Boyle, η λέξη «κενό» είναι ιδιαιτέρως αμφιλεγόμενη:

> Η λέξη «κενό» (Vacuum) είναι αμφιλεγόμενη, και χρησιμοποιείται με ποικίλα νοήματα, και προτού αναφέρω την άποψή μου για το αξίωμα (axiom) των σχολαστικών σχετικά με το ότι η φύση απεχθάνεται το κενό, θέλω να προϋποθέσω ότι έχω παρατηρήσει ότι ο όρος κενό χρησιμοποιείται μερικές φορές στον καθημερινό λόγο, και κάποιες άλλες με φιλοσοφικό (philosophical) τρόπο ή με αυστηρή σημασία (strict signification) (Boyle, 1725a: 138).

Το γεγονός ότι στο φυσικό φιλοσοφικό λόγο που προωθεί ο Boyle δεν έχει σημασία, αν το κενό είναι ένας χώρος πραγματικά άδειος από ύλη ή αν η αεραντλία περιέχει κάποιο είδος αέρα ή αιθέρα (Aunstey, 2002: 168). Το πειραματικό κενό του Boyle, είναι μία έννοια του κενού, η οποία εμφανίζεται στη φιλοσοφική γλώσσα της Royal Society και εδραιώνεται αναπτύσσοντας αποκλειστικές εννοιολογικές σχέσεις με την έννοια του πειράματος και του εργαστηρίου, προωθώντας ένα νέο φυσικό φιλοσοφικό λόγο. Ο Boyle αναφέρεται πολλές φορές σε αυτή την πειραματική έννοια του κενού, η οποία, κυρίως, εμφανίζεται ως “our vacuum” ή “the Vacuum made by our engine” και αναπτύσσει μία πολύ συγκεκριμένη έννοια του κενού, ενός πειραματικού κενού, το οποίο καταλαμβάνει κεντρική θέση στη φυσική φιλοσοφική του γλώσσα.[235] Έτσι, ο Boyle καταφέρνει να μετατρέψει την έννοια του κενού από πολύ ασαφή έννοια σε μία καλά ορισμένη έννοια, η οποία αναφέρεται στην ύπαρξη ενός πειραματικού κενού που παράγεται από την αεραντλία των εργαστηριακών πειραμάτων της Royal Society. [**Code**: Το κενό είναι το κενό της μηχανής του Boyle (Vacuum is the Vacuum made by our engine, our Vacuum)].

Τέλος, στη σκέψη του Boyle, στο *The Imperfection of the Chymical Doctrine of Qualities*, στην προσπάθειά του να εξηγήσει συγκεκριμένα φαινόμενα με βάση τη μηχανοκρατική του θεωρία, αναφέρει ότι η ανθρώπινη γνώση μπορεί να εξελιχθεί μόνο μέσω της φιλοσοφίας, η οποία μεταφράζει τα πάντα σε μηχανικούς νόμους. Συγκε-

---

[235] Για άλλη μία φορά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή Daniel Garber που μου έδωσε τη δυνατότητα να διαβάσω το άρθρο *Vacuum Boylianum*, πριν τη δημοσίευσή του. Επίσης, βλ. Anstey, 2002: 171. Στο πρωτότυπο, βλέπε και τον έκτο τόμο του Boyle, (1772), *The Works of the Honourable Robert Boyle*, σελ. 229, 239, 240, 249, 251.

κριμένα, αναφέρει ότι η ηθική και η πολιτική, όταν εισέρχονται στη φιλοσοφία, σύμφωνα με την οποία, όλα τα αντικείμενα μεταφράζονται σύμφωνα με μηχανικούς νόμους, εμποδίζουν σε μεγάλο βαθμό την εξέλιξη της ανθρώπινης γνώσης (Boyle, 1725b: 431). Αυτό δημιουργεί μία διάκριση μεταξύ της φυσικής φιλοσοφίας και της ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας, σύμφωνα με την οποία, η πρώτη κατέχει μία υπερέχουσα θέση σε σχέση με την ερμηνεία του κόσμου. Ο Boyle δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην πειραματική φιλοσοφία, όπου το εργαστήριο και η πειραματική μέθοδος του δίνει τόσο τα μηχανικά όσο και τα εννοιολογικά εργαλεία για να ερμηνεύσει τον κόσμο. Σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια του νόμου (law) λαμβάνει κεντρική σημασία σε σχέση με την έννοια της φύσης και της ερμηνείας της. Οι καθολικοί νόμοι της φύσης (universal law of nature), είναι οι μηχανικοί νόμοι, σύμφωνα με τους οποίους, η ύλη και τα φαινόμενα της ύλης μπορούν να ερμηνευτούν. Σε αυτό το φυσικό φιλοσοφικό λόγο, τόσο οι άυλες οντότητες όσο και τα υλικά σώματα κατέχουν τη δική τους θέση, ενώ τα φυσικά φαινόμενα, όπως η κίνηση (motion) και η βαρύτητα (gravity), μπορούν να ερμηνευτούν μέσω των μηχανικών νόμων που τα διέπουν. Η κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα του Boyle έχει ως θεμέλιο λίθο την έννοια του πειράματος, πάνω στην οποία αναπτύσσονται εννοιολογικά δίκτυα μεταξύ της έννοιας του κενού (vacuum), και της έννοιας της προσέλκυσης (attraction), αφού παρουσιάζεται μία αντιστρόφως ανάλογη σχέση μεταξύ της δύναμης της προσέλκυσης των ρευστών, κατά την απουσία ή παρουσία του πειραματικού κενού (the letting in of a little more air into one of our evacuated vessels, the attraction is, instead of being strengthened, much weakened). Επιπλέον, κατά την ερμηνεία των φυσικών φαινομένων που σχετίζονται με τα ρευστά, ο Boyle συνδέει τον όρο attraction τόσο με την έννοια της προσέλκυσης (attraction) όσο και με την έννοια της ώθησης (pulsion), ενώ παράλληλα αναπτύσσει δίκτυα με τη διάκριση μεταξύ ορατών και αόρατων οντοτήτων, τοποθετώντας στην κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα του Boyle τη σύνδεση της έννοιας attraction τόσο με τους ορατούς (visible agents) όσο και με τους μη ορατούς παράγοντες (invisibles agents).

Όπως αναμένεται, ακολουθεί ο πίνακας με όλα τα codes που εντοπίστηκαν στο γλωσσικό περικείμενο του Boyle, ενώ τα σχετικά γραφήματα βρίσκονται στο *Παράρτημα* (Βλ. Σχήμα 10 και Σχήμα 11, σελ. 387-388).

Συγκεντρωτικά τα Codes του σημασιολογικού πεδίου του Μηχανικού Νόμου και του Πειραματικού Κενού στη σκέψη του Boyle		
1	Η Φύση είναι το σύνολο όλων των σωμάτων	Nature is the aggregation of all bodies
2	Η Φύση είναι καθολική	Nature is universal
3	Όλα τα σώματα λειτουργούν σύμφωνα με τους νόμους της κίνησης	all bodies works according to laws of motion
4	Οι νόμοι της κίνησης υπαγορεύονται από τον Θεό	laws of motion are prescribed by God
5	Ο Νόμος της φύσης σχετίζεται με τη θεία βούληση	laws of nature is related to the will of a superior- the will of God
6	Όλες οι κινήσεις δουλεύουν σύμφωνα τους καθολικούς και μηχανικούς νόμους	All motions are working according to the universal and mechanical laws
7	Νοήμονες φορείς μπορούν να εμπλακούν σε κάποιο είδος κίνηση	Intelligent agents can intervene to some kind of motions
8	Η θεία δύναμη και η σοφία του Θεού εγγυάται τη διατήρηση των νόμων	God's divine power and wisdom guarantees the maintenance of the laws
9	Τα φαινόμενα μπορούν να εξηγηθούν βάσει των μηχανικών ιδιοτήτων της ύλης	The phenomena can be explained by the mechanical propertied of matter
10	Τα φαινόμενα μπορούν να εξηγηθούν με βάση την κίνηση, το μέγεθος, τη βαρύτητα, το σχήμα	The phenomena can be explained by is motion, magnitude, gravity, shape
11	Η τεράστια ποσότητα της υλική ουσία είναι η επίδραση της θείας δύναμης στον κόσμο	The immense quantity of corporeal substance is an effect of the divine power
12	Η δύναμη της τοπικής κίνησης είναι η επίδραση της θείας δύναμης στον κόσμο	The force of the local motion is an effect of the divine power
13	Ο Θεός έφτιαξε με σοφία και δύναμη τόσο υλικά όσο και άυλα πλάσματα	God's wisdom and power have created corporeal as well as immaterial creatures
14	Η απόλυτη κυριαρχία του Θεού αφορά τόσο τα υλικά όσο και τα άυλα πλάσματα	The absolute domination of God is employed to corporeal as well as immaterial creatures
15	Την κίνηση στο σώμα έδωσε μία ασώματη ουσία	An incorporeal substance gave motion to the body
16	Η ελαστική δύναμη και το βάρος του αέρα είναι αρχές	The elastic power and the the weight of air we live in are principles
17	Οι αρχές που διέπουν τα φαινόμενα είναι η βάση για την εξήγησή τους	The principles according to which the phenomena work is the basis for their explanation
18	Η μηχανή επιδεικνύει τα φαινόμενα	Our pneumatic engine exhibits the phenomena
19	Η μηχανική εξήγηση είναι η μόνη φιλοσοφικά κατάλληλη	The mechanical explanation is the only philosophical one

20	Η μηχανική εξήγηση βασίζεται στους μηχανικούς νόμους	The mechanical explanation is based to the laws of mechanics
21	Το κενό παράγεται από τη μηχανή του Boyle	The Vacuum exhibits by our engine
22	Κατά το πείραμα της εκμύζησης, η έννοια της κίνησης, της τάσης, της προσέλκυσης και του βάρους των ρευστών σχετίζονται άμεσα μεταξύ τους μέσα στα κενά δοχεία	the concepts of motion, endeavour, attraction and weight are related in the conditions of the evacuated vessels during the experiment of suction
23	Η προσέλκυση είναι κίνηση	Attraction is motion
24	Η προσέλκυση σχετίζεται με την ώθηση	Attraction is related to pulsion
25	Η προσέλκυση αναφέρεται τόσο σε ορατούς όσο και σε αόρατος φορείς	Attraction is referred to visible and invisible agents
26	Το πείραμα μέσω της αντλίας απορρίπτει την θεωρία *Fuga vacui*	The experiment with the pump demonstrates that *Fuga vacui* is not the cause of the ascent of the water upon suction
27	Το κενό είναι το κενό της μηχανής του Boyle	Vacuum is the Vacuum made by our engine, our Vacuum

6.2.4. Η Έννοια του Νόμου και το Αθάνατο Σώματα της Royal Society: Thomas Sprat και Joseph Glanvill

Στα πλαίσια μιας κοινής κατεύθυνσης προς την εδραίωση μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, ο Thomas Sprat σε πολλά σημεία στο έργο του *The History of the Royal Society of London, for the Improving of Natural Knowledge* (1667), επιδεικνύει με ιδιαίτερο τρόπο την προσήλωση της κοινότητας στα αντικείμενα καθεαυτά και όχι στις λέξεις: «Από τις λέξεις, οι οποίες είναι Εικόνες της σκέψης, στα αντικείμενα, του μυαλού τα σωστά αντικείμενα».[236]

Στα μέσα περίπου του ίδιου έργου, βλέπουμε την αναφορά του Sprat, στον Robert Hooke, αλλά και στον John Wilkins και στο έργο του σχετικά με τη φιλοσοφική γλώσσα και τη σημασία της στα πλαίσια της Royal Society. Συγκεκριμένα, μεταξύ των διαφόρων τρόπων με τους οποίους παρουσιάζει τη δομή και τα έργα της Εταιρείας, αναφέρει ότι η Royal Society διόρισε μία ομάδα ατόμων να οργανώσουν τη βιβλιοθήκη και την αποθήκη, στην οποία θα συγκεντρώνονταν μέρη από όλα τα είδη των αντικειμένων που βρίσκονται στο σύμπαν. Την ταξινόμηση ανέλαβε ο Hooke, ο οποίος ήταν εκλεγμένος επιμελητής της Εταιρείας, και την πραγματοποίησε με βάση τις μεθόδους ταξινόμησης όλων των ειδών της φύσης, οι οποίες προτείνονται από τον Wilkins. Όπως αναφέρει ο Sprat, το *Essay* είναι το πρώτο πείραμα ενός τέτοιου εγχειρήματος, στο οποίο ο δημιουργός του επιχείρησε να σχεδιάσει μία γλώσσα, για να διδάξει τη μετάδοση του λόγου (*Communion of Speech*) μεταξύ όλων των φιλοσόφων, κάτι το οποίο συμβαδίζει με τη γενικότερη τάση του Wilkins προς τη γενική συμφωνία (general agreement) και επικοινωνία μεταξύ των σοφών ανδρών (Sprat, 1734: 251-252).

Στο *The History of the Royal Society of London* δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην πειραματική πρακτική των μελών της κοινότητας. Αναλυτικότερα, ο Sprat αναφέρεται στο γεγονός ότι τα μέλη της κοινότητας πραγματοποιούν πειράματα για τη βαρύτητα (gravity) των σωμάτων. Για παράδειγμα, σχετικά με τα πειράματα για τη μελέτη της φύσης της βαρύτητας (Nature of Gravity) και για τις πιθανές αλλαγές της βαρύτητας των σωμάτων πάνω και κάτω από την επιφάνεια της Γης, ο Sprat α-

236 Για περισσότερα βλ. Κεφάλαιο 4ο.

ναφέρει ότι στα πειράματα της Εταιρείας χρησιμοποιείται ένα νέο είδος ζυγών για την εξέταση της βαρύτητας των σωμάτων σε διάφορα μέρη, για να διαπιστωθεί, αν η έλξη (**attraction**) της Γης είναι μεγαλύτερη ή μικρότερη σε διάφορα μέρη της, και αν μειώνεται ή αυξάνεται σε σχέση με την απόσταση που έχει το υπό μελέτη σώματα από την επιφάνειά της. Επιπλέον, η Εταιρεία διαθέτει ζευγάρια από πολύ ακριβείς μετρητές, για τα μαγνητικά πειράματα (**experiment**), και πολλούς ζυγούς για πολλά πειράματα στατικής για την ανεύρεση των βαρυτήτων (**gravity**) πολλών ειδών σωμάτων (Sprat, 1734: 247). [**Code**: Τα όργανα είναι κεντρικά εργαλεία των πειραμάτων της Εταιρείας (The instruments are central to experiments of the Royal Society) Η βαρύτητα των σωμάτων σχετίζεται με την έλξη της Γης και την απόσταση των σωμάτων από την επιφάνεια της (The gravity of the Bodies is related to the attraction of the Earth and the distance the bodies have from the surface of the Earth)].

Εναλλακτικά, συναντάμε τον όρο "attractive" να αναπτύσσει σχέσεις με τον όρο "power" και να συνθέτουν εννοιολογικά ζεύγη, κυρίως σε περιπτώσεις πειραμάτων για την ελκτική δύναμη της Γης (attractive power of the *Earth*) (Sprat, 1734: 254). Συγκεκριμένα, ο Sprat καταγράφει μία σειρά πειραμάτων (**Experiments**), τα οποία λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο των συναντήσεων της Royal Society, όπως για την ταχύτητα (swiftness) μιας σφαίρας, η οποία εκτοξεύτηκε από δυνατή πυρίτιδα, για τον προσδιορισμό του μήκους του εκκρεμούς, για την καμπή της ευθύγραμμης κίνησης σε κυκλική, για τη διερεύνηση της ελκτικής δύναμης (**attractive power**) προς το κέντρο (**Center**) με σκοπό να εξηγηθεί η κίνηση των πλανητών (**Motion of the planets**), για την κυκλική κίνηση του εκκρεμούς, για την εξήγηση της υπόθεσης ότι το φεγγάρι κινείται γύρω από τη Γη, για τη σύγκριση της ευθύγραμμης και της κυκλικής κίνησης, για τη μετάδοση της κίνησης από το ένα σώμα στο άλλο, για την κατασκευή τεχνητών μυών (**artificial Muscles**) για τη διαπίστωση της φυσικής δύναμης (**strength**) που εμείς χρειαζόμαστε, κ.ά. (Sprat, 1734: 225-226). [**Code**: Η διερεύνηση των φαινομένων γίνεται μέσω πειραμάτων (Experiment is the basis of the measure and explanation of phenomena). Η ελκτική δύναμη των πλανητών σχετίζεται με την κίνηση των πλανητών (The attractive power of the planets is related to the motion of the planets), Τεχνητοί μύες για τη μέτρηση της φυσικής δύναμης των ανθρώπων (artificial Muscles for the measure of the strength that man desire)].

Επιπλέον, συναντάμε το εννοιολογικό ζευγάρι attractive power να εμφανίζει σχέσεις με την έννοια force, αλλά και την έννοια strength, ενώ αυτές οι εννοιολογι-

κές συνδέσεις εξακολουθούν να αναπτύσσονται υπό την έννοια του πειράματος. Για παράδειγμα, ο Sprat αναφέρεται σε μία ακόμη σειρά πειραμάτων (**experiments**), τα οποία σχετίζονται με τη μέτρηση της δύναμη της μαγνητική ελκτικής δύναμης (the **strength of the *Magnetical* attractive power**), σε διάφορες αποστάσεις από το μαγνήτη, για τη μέτρηση της ελκτικής δύναμης (**force** of the **attractive power**) σε μία ποικιλία μέσων, όπως νερό, αέρας (Sprat, 1734: 222). [**Code**: Πειράματα για τη μέτρηση της δύναμης της μαγνητικής ελκτικής δύναμης σε σχέση με την απόσταση από τον μαγνήτη (Experiments for the measurement of the strength of the Magnetical attractive power). Μετρήσεις για τη δύναμη της ελκτικής δύναμης σε μία ποικιλία μέσων (Experiments for the measures of the force of the attractive power)].

Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι οι εμφανίσεις της έννοιας του νόμου είναι συστηματικές στο έργο του Sprat. Συναντάμε, λοιπόν, την έννοια του νόμου να εμφανίζεται τόσο στην κοινωνική της διάσταση (civil law), στη φυσική φιλοσοφική της διάσταση (laws of nature), αλλά και στη φυσική θεολογική της διάσταση (law of Creation, divine law). Όπως και στην περίπτωση του Hooke, αλλά και του Boyle, έτσι και στην περίπτωση του Sprat, η έννοια του νόμου (law) εμφανίζεται σε συνάρτηση με τα πειράματα για τη μελέτη και την ερμηνεία των φυσικών φαινομένων που διεξάγονται στα πλαίσια της Royal Society. Για παράδειγμα, μία σημαντική αναφορά σχετίζεται με το θεμελιώδη νόμο (Fundamental **Law**) της ερευνητικής μεθόδου των μελών της Εταιρείας (Method of Inquiring), αφορά την υπευθυνότητα των μελών της να διεξάγουν τα πειράματα (**experiments**) των ερευνών οι ίδιοι, και να μη βασίζονται σε αναφορές άλλων (Sprat, 1734: 83) [**Code**: Ο Θεμελιώδης νόμος της Εταιρείας είναι τα πειράματα να διεξάγονται από δικά τους μέλη (The Fundament Law of Royal Society's Method of Inquiring is that the experiments are held by its members)].

Μία επιπλέον σύνδεση της έννοιας του πειράματος με την έννοια του νόμου είναι σε σχέση με τα πλεονεκτήματα της πειραματικής φιλοσοφίας. Συγκεκριμένα, ο Sprat αναφέρει ότι η φυσική φιλοσοφία δεν μπορεί να ενδιαφέρεται αποκλειστικά για τις αιτίες και τα αποτελέσματα. Αντιθέτως, η ενασχόληση ακόμη και με τα πιο λεπτομερή πειράματα για την καταγραφή των πιο ασυνήθιστων δυνάμεων και κινήσεων της ύλης (**forces, and motions of matter**), μπορεί να αναδείξουν ότι τα πράγματα που τώρα φαίνονται θαύματα (**miraculous**), στην ουσία, δεν είναι. Και από τη στιγμή που θα αποκτήσουμε πλήρη γνώση των ιδιοτήτων (**Qualities**) και των σχη-

μάτων (**Figures**), και των δύνάμεων των πραγμάτων (**powers of things**) που σπάνε τους εδραιωμένουν νόμους (**Laws**) και παραβαίνουν τους κανόνες της φύσης (**Rules of Nature**), θα είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε την αξιοθαύμαστη σύσταση και τη λειτουργία τους (Sprat, 1734: 214). [**Code**: Η πειραματική φιλοσοφία μπορεί να αναδείξει και τις λειτουργίες των πιο ασυνήθιστων δυνάμεων και οι κινήσεων της ύλης (Through experiment we can detect the most odd forces, and motions of matter). Υπάρχουν ποιότητες και δυνάμεις στα πράγματα που σπάνε τους κοινούς νόμους και παραβαίνουν τους κανόνες της φύσης (There are qualities and power of things that break the common laws and transgress the Rules of Nature)].

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Sprat επισημαίνει ότι οι φιλοσοφικές ενασχολήσεις της Εταιρείας (ή ακριβέστερα οι φιλοσοφικές ποιότητες, **Philosophical Qualities**), όπως το πείραμα (**experiment**) και η ανακάλυψη (**discovery**), είναι τα βασικά χαρακτηριστικά τα οποία συγκροτούν το μεγαλοφυές έργο της Εταιρείας. Αυτές οι ιδιότητες, αναφέρει ο Sprat μεταδόθηκαν στα διάδοχα μέλη όχι απλώς ως περιστασιακοί νόμοι (circumstantial Laws), οι οποίοι μπορούν να ξεχαστούν, να παραμεληθούν ή να αλλοιωθούν με το πέρασμα του χρόνου, αλλά ως η καθεαυτή ζωή της Εταιρείας. Αυτές οι φιλοσοφικές ποιότητες, παραμένουν στο μυαλό και στην καρδιά των ανδρών, όπως ακριβώς και οι νόμοι της φύσης (**laws of Nature**), οι οποίοι είναι έμφυτοι σε εμάς και δεν μπορούμε να αναγνωρίσουμε, αν μας διδάχτηκαν ή αν ενέχονται στην ύπαρξη μας (Sprat, 1734: 92). [**Code**: Το πείραμα και η ανακάλυψη είναι φιλοσοφικές ποιότητες (Experiment and Discovery are Philosophical qualitites). Το πείραμα και η ανακάλυψη είναι οι νόμοι της Royal Society (Experiment and Discovery are the laws of Royal Society). Το πείραμα και η ανακάλυψη είναι η ζωή της Royal Society (Experiment and Discovery are the life of Royal Society). Το πείραμα και η ανακάλυψη είναι για τη Royal Society, ότι είναι οι νόμοι της φύσης για τον άνθρωπο (Experiment and Discovery are central to Royal Society, as the laws of Nature are for men)].

Όπως φαίνεται και στην παράγραφο *Experiment are not dangerous to the Church of England*, ο Sprat προσπαθεί να εδραιώσει την πειραματική φιλοσοφία ως μία χριστιανική πρακτική μέσω της οποίας η θρησκεία θα επωφεληθεί, κυρίως, από τις ανακαλύψεις, τη ναυσιπλοΐα, τη μηχανική και το εμπόριο (Sprat, 1734: 361-

378).[237] Με άλλα λόγια, μέσα από το έργο του Thomas Sprat παρατηρούμε ότι η έννοια του πειράματος παίζει κεντρικό ρόλο στο φιλοσοφικό λόγο των μελών της Royal Society, ενώ μέσω του πειράματος γίνεται μία προσπάθεια να συμβιβαστεί η φιλοσοφία με τη θρησκεία και να τοποθετήσει τα βασικά θεμέλια στη φιλοσοφική και στη χριστιανική διάσταση της λειτουργίας της Royal Society.

Η ιδιαίτερη αυτή σύσταση της Royal Society και η σχέση της με τον χριστιανισμό, είναι το κεντρικό ζήτημα που πραγματεύεται ο Thomas Sprat σε αυτό το έργο. Η έννοια του πειράματος, η έννοια του νόμου, και ο χριστιανικός χαρακτήρας της πρακτικής της, εμφανίζονται ως τα κύρια στοιχεία αυτής της ομάδας ανδρών οι οποίοι συγκρότησαν την Royal Society. Ακόμη και αν σε διάφορα μέρη της Ευρώπης ευγενείς συναντιούνται, και συναινούν σε κοινούς νόμους, δημιουργώντας Ακαδημίες, ωστόσο σημειώνει ο Sprat, δεν συστάθηκε ποτέ μία ομάδα, της οποίας η συγκρότηση να αφορά τον Πειραματισμό (**Experimenting**) (Sprat, 1734: 39).

Στο ίδιο κλίμα, ο Joseph Glanvill το 1665 γράφει το *Scepsis Scientifica: Or, Confest Ignorance, the Way to Science*, στο οποίο μεταξύ άλλων υποστηρίζει τη χρήση απλής γλώσσας, χωρίς την εξάρτησή της από τις μεταφορές που στρεβλώνουν το νόημα των λέξεων. Όπως αναφέρθηκε στο τρίτο κεφάλαιο, ο Glanivill έγινε μέλος της Royal Society παίζοντας κυρίως προπαγανδιστικό ρόλο.[238] Στο κείμενο *Scepsis Scientifica*, ο Glavnill πολλές φορές αναφέρεται στο ρόλο της Royal Society, και όπως είδαμε, στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει τη φυσική φιλοσοφία σε σχέση με τη θρησκεία. Αναφορικά, στη σκέψη του Glanvill η έννοια του νόμου (law) είναι στενά συνδεδεμένη με τη λειτουργία της Royal Society και με τον τρόπο βάσει του οποίου τα μέλη της Εταιρείας αναζητούν τις αρχές της φύσης, και παράλληλα αναδεικνύουν το θρησκευτικό της χαρακτήρα.

Σύμφωνα με τον Glanvill, η αναζήτηση των πραγματικών νόμων που διέπουν τη φύση, όπως οι νόμοι της ύλης και της κίνησης, θα διασφαλίσουν τα θεμέλια της θρησκείας και θα αντιμετωπίσουν τον αθεϊσμό. Ο Glanvill επισημαίνει ότι η φύση των πραγμάτων και η διερεύνηση των πραγματικών νόμων που διέπουν τη φύση είναι το κλειδί για την πίστη στο Θεό, ενώ αντιστοίχως η άγνοια της πραγματικής φύσης των πραγμάτων (the true laws of Matter and Motion) οδηγεί στη στρέβλωση της θρησκείας. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι η βελτίωση του πνεύματος των ανδρών με βάση τη

---

237 Σημειώνεται ότι στο πρωτότυπο υπάρχει λάθος αρίθμηση στις σελίδες.

238 Περισσότερα, βλ. Κεφάλαιο 3ο.

στερεή γνώση των αντικειμένων, τους βοηθά να αναπτύξουν θεωρίες και να αναζητήσουν τους πραγματικούς νόμους της ύλης και της κίνησης (true laws of matter and motion). Με αυτό τον τρόπο, τα μέλη μπορούν να εξασφαλίσουν τα θεμέλια της θρησκείας ενάντια στις πρακτικές του αθεϊσμού της μηχανικής φιλοσοφίας (Mechanical Atheism), ο οποίος προκύπτει από την άγνοια της φύσης των πραγμάτων (Nature of things) (Glanvill, 1665: An address to the Royal Society). [**Code**: Ο Πειραματισμός είναι η βάση της Royal Society (Experimenting is the basis of Royal Society). Ο πειραματισμός είναι σύμφωνος με τη χριστιανοσύνη (Experimenting accommodates Christianity). Ο πειραματισμός είναι ενάντια στον αθεϊσμό (Experimenting is against Mechanical Atheism). Η αναζήτηση των πραγματικών νόμων της ύλης και της κίνησης εξασφαλίζουν τα θεμέλια της θρησκείας (The study of the true laws of matter and motion is the basis for religion)].

Σε αυτό το πλαίσιο, η διερεύνηση της φύσης και η αναζήτηση των νόμων που τη διέπουν είναι κεντρικής σημασίας για τους σκοπούς που προσπαθεί να επιτελέσει η Royal Society, ως ενιαίο σώμα:

> Η υπεροχή των συνθηκών και η ευγένεια των αρχών (Principles) της Εταιρείας θα προσκαλέσουν ευγενείς (Gentlemen) στη μελέτη για τον εξευγενισμό της φύσης και θα κάνουν τη Φιλοσοφία μοντέρνα. Η ένδοξη Εταιρεία έχει ξανακερδίσει την πίστη στη Φιλοσοφία και ευελπιστούμε ακόμη και οι πιο ευτελείς να εξοικειωθούν με τους νόμους της φύσης (**Laws of Nature**) και του σύμπαντος (Glanvill, 1665: An address to the Royal Society).

[**Code**: Η Royal Society μελετά τους νόμους της Φύσης (Royal society studies the Laws of Nature)].

Σε αυτή την αναζήτηση, η έννοια της κίνησης και η διερεύνηση των αιτιών της παίζει κεντρικό ρόλο. Αναλυτικότερα, οι νόμοι που διέπουν την κίνηση είναι ένα από τα βασικά ζητήματα που απασχολούν την Εταιρεία. Οι κινήσεις, για παράδειγμα των πλανητών, οι αιτίες και οι τρόποι με τους οποίους κινούνται, βρίσκονται στο κέντρο της αναζήτησης της γνώσης, των θεωριών της κίνησης, των δυνάμεων και των νόμων τους (**doctrine of motion**, the **powers**, and **laws**) (Glanvill, 1665: 157). Σε άλλο σημείο, παρατηρούμε ότι ο Glanvill συνδέει την κίνηση της Γης, του ήλιου και των πλανητών με την έννοια του θαύματος. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι η κίνηση

των πλανητών θα διατηρείται μέχρι μία εξωτερική δύναμη (power) να ασκηθεί πάνω στο σώμα· μία εξωτερική δύναμη η οποία αναπτύσσει σχέσεις με την έννοια του θαύματος (miracle):

> Εκείνος που τους δημιούργησε (τους ουρανούς), έδωσε κίνηση στο όλο, αλλά και στα επιμέρους, […] και δεν χρειάζεται η βοήθεια κάποιου πνεύματος/νοημοσύνης (intelligence) για τη διατήρηση της αρχικής κίνησης, αφού, σύμφωνα με τον απαράβατο νόμο της φύσης (**Indispensible Law of Nature**), (όλα παραμένουν στην κατάσταση τους μέχρι, κάτι πιο ισχυρό (**powerful**) να τα εμποδίσει) θα πρέπει να διατηρείται η κίνησή τους, εκτός και αν ένα θαύμα (**Miracle**) την εμποδίσει (Glanvill, 1665: 62, 63).

[**Code**: Ότι δεν είναι νόμος της φύσης είναι θαύμα (Anything is not a Law of Nature is a miracle)].

Κεντρικός στόχος του Thomas Sprat στο *The History of the Royal Society of London*, αλλά και του Joseph Glanvill στο *Scepsis Scientifica* είναι η ανάδειξη του θρησκευτικού χαρακτήρα της Royal Society, σε σχέση με την προσπάθειά της να εδραιώσει ένα πειραματικό φιλοσοφικό λόγο για τη διερεύνηση της φύσης και των νόμων που σχετίζονται με τα υλικά σώματα. Εδώ, η έννοια του πειράματος και η έννοια του νόμου παίζει κεντρικό ρόλο στην αναζήτηση των αρχών της φύσης και την ανάδειξη της θρησκευτικότητας της Royal Society. Όπως αναφέρει ο Sprat, η Royal Society διακρίνεται για το χριστιανικό της χαρακτήρα και κανείς δεν θα πρέπει αυθαίρετα να θεωρεί τα μέλη της, μέλη μιας οργάνωσης αθεϊστών ή αλχημιστών (Sprat, 1734: 37-38). [**Code**: Η Royal Society είναι χριστιανική κοινότητα και δεν είναι αθεϊστές ή αλχημιστές (Royal Society is a Christian society and is neither atheists nor alchemists)].

Όπως έχει αναφερθεί σε διάφορα σημεία αυτής της διατριβής, δεν υπάρχει καμία πρόθεση να υπονοηθεί οποιαδήποτε ομοιομορφία μεταξύ των μελών της Royal Society. Ωστόσο, αυτό που θα πρέπει να σημειωθεί είναι ότι κατά τα πρώτα έτη ίδρυσής της και μέσα από τα πρώτα έργα τα οποία δημοσιεύονται με την επίσημη έγκρισή της (όπως, το *Essay* του Wilkins, το *Micrographia* του Hooke αλλά *The History of the Royal Society* του Sprat), η Royal Society εμφανίζεται σαν ένα ενιαίο

σώμα. Ένα σώμα γνώσης, το οποίο προωθεί την πειραματική φυσική φιλοσοφία και τη χριστιανοσύνη, μέσα από μία φιλοσοφική γλώσσα, η οποία αντανακλά την κοινωνική, πολιτική και φιλοσοφική τάξη της Royal Society.

Η εκφορά αυτού του φιλοσοφικού λόγου πραγματοποιείται από τα μέλη της Royal Society, ως ενιαίο σύνολο, εγκαινιάζοντας ένα νέο, αθάνατο πολιτικό. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι σε αντίθεση με το αθάνατο πολιτικό σώμα του χομπσιανού Λεβιάβαν, η σύσταση της Royal Society δείχνει τον δρόμο της σταθερότητας μέσα από το πολιτικό σώμα μιας ομάδας ανδρών (Assembly of Gentlemen) με επίκεντρο την προώθηση της πειραματικής γνώσης και του χριστιανισμού. Το πολιτικό σώμα της Royal Society γίνεται αθάνατο τη στιγμή της συναίνεσης των μελών να ενωθούν κάτω από τους ίδιους νόμους και να ιδρύσουν την Εταιρεία, όπως ακριβώς κάθε άνθρωπος της κοινωνίας συνυπογράφει το κοινωνικό συμβόλαιο για την συγκρότηση του αθάνατου πολιτικού σώματος του Λεβιάθαν (Bootle Attie, 2008: 506).

Αυτό το αντι-χομπσιανό μοντέλο που προωθεί η Royal Society, δεν είναι μόνο μια φιλοσοφική, και θρησκευτική, αλλά και μια πολιτική πρόταση για μία ιδιωτική οργάνωση των πολιτών, οι οποίοι δεσμεύονται να συνεργαστούν για την προώθηση ενός κοινού καλού. Ο Sprat στην παράγραφο *From the Royal Family*, στο *The History of Royal Society* παραθέτει τον λόγο του Βασιλιά την ημέρα της ίδρυσης της Royal Society:

> Ο Charles ο δεύτερος, με την ευλογία του Θεού, Βασιλιάς της Αγγλίας, της Σκοτίας, της Γαλλίας και της Ιρλανδίας και υπερασπιστής της πίστης, χαιρετά όλους όσους θα λάβουν αυτά τα δώρα. Προωθούμε τις τέχνες και την επιστήμη […] και ιδιαίτερα τις φιλοσοφικές σπουδές: ειδικά εκείνες που επιχειρούν τα πειράματα, είτε για να μεταρρυθμίσουν είτε για να βελτιώσουν τη Φιλοσοφία. Ο πολυμαθής κόσμος μπορεί να μας αναγνωρίσει όχι μόνο ως υπερασπιστή της πίστης, αλλά και πάτρωνα της χρήσιμης γνώσης.
> Με τα της ευλογίας αυτής, […] για μας και τους κληρονόμους και διαδόχους μας, θα υπάρχει για πάντα μία Εταιρεία (**Society**) αποτελούμενη από τον πρόεδρο του συμβουλίου, τους συντρόφους, οι οποίοι θα αποκαλούνται με το όνομα πρόεδρος, συμβούλιο και εταίροι της Royal Society του Λονδίνου για τη βελτίωση της φυσι-

> κής γνώσης, της οποίας Εταιρείας δηλώνουμε ότι είμαστε ο ιδρυτής και πάτρωνας. Και αυτή η Εταιρεία είναι ένα συλλογικό σώμα (**a Body corporate**), και θα συνεχίσει με το ίδιο όνομα σε μία αέναη διαδοχή (Sprat, 1734: 134).

[**Code**: Η Royal Society είναι ένα συλλογικό σώμα (Royal Society is a body corporeal). Ο Βασιλιάς είναι ο ιδρυτής και πάτρωνας της Royal Society (The King is the patron and founder of Royal Society)].

Σε αυτό το πολιτικό σώμα ο Βασιλιάς δεν είναι ούτε η κεφαλή, ούτε η ψυχή, αλλά είναι ένα ζευγάρι χέρια μεταξύ των πολλών ισότιμων χεριών των εταίρων της Royal Society. Με άλλα λόγια η αθανασία του πολιτικού σώματος της Royal Society, αντλείται φυσικά από τον Βασιλιά και μέσω της επαφής των βασιλικών του χεριών στα πειράματα και στις ενασχολήσεις των υπόλοιπων μελών, και όχι τεχνητά από τη συγκρότηση της ολοκληρωτικής δύναμης του Λεβιάθαν:

> Όταν η Εταιρεία απευθύνθηκε στη μεγαλειότητα του, εκείνος εξέφρασε την ικανοποίηση του, που αυτό το εγχείρημα ξεκίνησε επί της βασιλείας του. Μετά τους διαβεβαίωσε την επιρροή της δύναμης και των προνομίων του, σε αυτό το σοβαρό και δύσκολο εγχείρημα τους. Εκείνος συχνά αφιέρωσε πολλά αντικείμενα για την έρευνα τους: πολλές φορές έφερε σπάνια αντικείμενα από το εξωτερικό προς διερεύνηση, αλλά και πρότεινε πολλές εγχώριες βελτιώσεις, επιπλέον απαιτούσε να ενημερώνεται για τα αποτελέσματα των δοκιμών τους (trials) σχετικά με φαινόμενα της φύσης. Υπήρξε παρών, και βοήθησε με τα ίδια του τα χέρια, κατά τη διεξαγωγή πολλών πειραμάτων τους, στους κήπους του, στο πάρκο του και στο ποτάμι (Sprat, 1734: 133).

Στα πλαίσια της Royal Society, λοιπόν, τα ιερά με θεραπευτική δύναμη, χέρια του Βασιλιά, τα οποία φημολογείται ότι είχαν αγγίξει 90.000 άτομα κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, (Hill, 1991: 285) γίνονται κομμάτι της κοινότητας των ανδρών που λειτουργεί για την προώθηση της γνώσης και της θρησκείας. Έτσι, ο Βασιλιάς μετατρέπεται σε ένα από τα ζευγάρια χέρια και από τα πολλά κεφάλαια που συνθέτουν το αθάνατο πολιτικό σώμα της Royal Society, όπως αναφέρει και ο Joseph Glanvill,

«μία κοινότητα όπου τη συνθέτουν πολλά χέρια και πολλά κεφάλια και από κοινού δουλεύουν και σκέφτονται».[239] [**Code**: Ο Βασιλιάς είναι κομμάτι του πολιτικού σώματος της Royal Society (The King is part of the political body of Royal Society)]

Όπως αναμένεται, ακολουθεί ο πίνακας με όλες τα codes τα οποία εντοπίστηκαν, ενώ τα σχετικά γραφήματα βρίσκονται στο Παράρτημα (Βλ. Σχήμα 12, 13, 14 και 15 σελ. 389-392).

[239] "It was necessary there should be many Heads and many Hands, and Those formed into an Assembly, that might intercommunicate Tryals and Observtions, that might jointly work, and jointly consider", βλ. Στο *Plus Ultra, or, the Progress and Advancement of Knowledge Since the Days of Aristotle* (London, 1668), σελ. 88.

Συνοπτικά τα Codes του σημασιολογικού πεδίου της έννοιας του πειράματος στη σκέψη του Sprat		
1	Τα όργανα είναι κεντρικά εργαλεία των πειραμάτων της Εταιρείας	The instruments are central to experiments of the Royal Society
2	Η βαρύτητα των σωμάτων σχετίζεται με την έλξη της Γης και την απόσταση των σωμάτων από την επιφάνειά της	The gravity of the Bodies is related to the attraction of the Earth and the distance the bodies have from the surface of the Earth
3	Η διερεύνηση των φαινομένων γίνεται μέσω πειραμάτων	Experiment is the basis of the measure and explanation of phenomena
4	Η Ελκτική δύναμη των πλανητών σχετίζεται με την κίνηση των πλανητών	The attractive power of the planets is related to the motion of the planets
5	Τεχνητοί μύες για τη μέτρηση της φυσικής δύναμης των ανθρώπων	artificial Muscles for the measure of the strength that man desire
6	Πειράματα για τη μέτρηση της δύναμης της μαγνητικής ελκτικής δύναμης σε σχέση με την απόσταση από τον μαγνήτη	Experiments for the measurement of the strength of the Magnetical attractive power
7	Μετρήσεις για τη δύναμη της ελκτικής δύναμης σε μία ποικιλία μέσων	measurements for the force of the attractive power into a variety of means
8	Ο Θεμελιώδης νόμος της Εταιρείας είναι τα πειράματα να διεξάγονται από δικά τους μέλη	The Fundament Law of Royal Society's Method of Inquiring is that the experiments are held by its members
9	Η πειραματική φιλοσοφία μπορεί να αναδείξει και τις λειτουργίες των πιο ασυνήθιστων δυνάμεων και οι κινήσεων της ύλης	Through experiment we can detect the most odd forces, and motions of matter
10	Υπάρχουν ποιότητες και δυνάμεις στα πράγματα που σπάνε τους κοινούς νόμους και παραβαίνουν τους κανόνες της φύσης	There are qualities and power of things that break the common laws and transgress the Rules of Nature
11	Το πείραμα και η ανακάλυψη είναι φιλοσοφικές ποιότητες	Experiment and Discovery are Philosophical qualities
12	Το πείραμα και η ανακάλυψη είναι οι νόμοι της Royal Society	Experiment and Discovery are the laws of Royal Society
13	Το πείραμα και η ανακάλυψη είναι για τη Royal Society, ότι είναι οι νόμοι της φύσης για τον άνθρωπο	Experiment and Discovery are central to Royal Society, as the laws of Nature are for men
14	Η Royal Society είναι χριστιανική κοινότητα και δεν είναι αθεϊστές ή αλχημιστές	Royal Society is a Christian society and is neither atheists nor alchemists
15	Η Royal Society είναι ένα συλλογικό σώμα	Royal Society is a body corporeal
16	Ο Βασιλιάς είναι ο ιδρυτής και πάτρωνας της Royal Society	The King is the patron and founder of Royal Society
17	Ο Βασιλιάς είναι κομμάτι του πολιτικού σώματος της Royal Society	The King is part of the political body of Royal Society

Συνοπτικά τα Codes του σημασιολογικού πεδίου της έννοιας του πειράματος στη σκέψη του Glanvill		
1	Ο Πειραματισμός είναι η βάση της Royal Society	Experimenting is the basis of Royal Society
2	Ο πειραματισμός είναι σύμφωνος με τη χριστιανοσύνη	Experimenting accommodates Christianity
3	Ο πειραματισμός είναι ενάντια στον αθεϊσμό	Experimenting is against Mechanical Atheism
4	Η αναζήτηση των πραγματικών νόμων της ύλης και της κίνησης εξασφαλίζουν τα θεμέλια της θρησκείας	The study of the true laws of matter and motion is the basis for religion
5	Η Royal Society μελετά τους νόμους της Φύσης	Royal society studies the Laws of Nature
6	Ότι δεν είναι νόμος της φύσης είναι θαύμα	Anything is not a Law of Nature is a miracle

6.3. Συγκεφαλαίωση

Η γλώσσα έχει εγγενώς την ιδιότητα τόσο να διαμεσολαβεί και να ενοποιεί όσο και να διακρίνει και να οριοθετεί τον κόσμο, ο οποίος συγκροτείται από μία ποικιλία ιστορικών περικειμένων. Επιπλέον, οι έννοιες δεν ανήκουν αποκλειστικά στο τάδε ή στο δείνα περικείμενο, αλλά διατέμνουν μία ποικιλία περικείμενων τα οποία συγκροτούν τον κόσμο.[240]

Υπό αυτό το πρίσμα, εστιάζοντας στο σημασιολογικό πεδίο που συγκροτείται γύρω από την έννοια της χομπσιανής δύναμης, μπορούμε να μελετήσουμε από κοινού το φυσικό φιλοσοφικό και το πολιτικό φιλοσοφικό περικείμενο που συνθέτουν το σύνολο της σκέψης του Hobbes. Στο πρώτο μέρος αυτού του κεφαλαίου, λοιπόν, εστιάσαμε στο σημασιολογικό πεδίο των εννοιών, κίνηση (motion), τάση (endeavour), ενώθηση (impetus), βαρύτητα (gravity), έλξη (attraction), βάρος (heavy), κυριαρχία (sovereign), νόμος (law), κεφαλή (head), ήλιος (sun) και κενό (vacuum) μέσα από τις σχέσεις των οποίων αναδύεται μία ιδιαίτερη εννοιολόγηση της δύναμης (power/force), και η οποία ταυτίζεται με τη δύναμη του Λεβιάθαν: μία δύναμη, η ο-

[240] Για τη σχετική ανάλυση, βλ. Κεφάλαιο 2ο.

ποία ασκείται από το ένα ισχυρό κέντρο του φυσικού και πολιτικού κόσμου προς όλα τα φυσικά και πολιτικά σώματα της Κοινοπολιτείας. Μέσα από τη σύγκλιση του κοινωνικού και πολιτικού χομπσιανού συστήματος και την ανάπτυξη των συγκεκριμένων σημασιολογικών πεδίων, για πρώτη φορά υπονοείται μία έννοια της δύναμης, η οποία είναι καθολική τόσο για το φυσικό όσο και για τον πολιτικό κόσμο και η οποία αντανακλάται στο τεχνητό πρόσωπο του Λεβιάθαν.

Συνοπτικά, στη σκέψη του Hobbes η έννοια της έλξης συνδέεται με την ενώθηση (impetus), η οποία ενώθηση οφείλεται στις κινητήριες και φυγόκεντρες δυνάμεις (active/motive powers και centrifugal forces) που παράγονται σε ένα μέσο όμοιο με τον αιθέρα ως αποτέλεσμα των κινήσεων της Γης (της ημερήσιας γύρω από τον άξονά της και της ετήσιας γύρω από τον ήλιο), η οποία οφείλεται στην τάση (endeavour) που ασκείται από τον ήλιο, και η οποία με τη σειρά της οφείλεται σε ένα είδος κίνησης που εκτελεί ο Ήλιος. Χρησιμοποιώντας τις ίδιες έννοιες και αναπτύσσοντας αντίστοιχα εννοιολογικά δίκτυα, ο Hobbes ερμηνεύει την Κοινοπολιτεία. Αντιστοιχίζοντας τους πλανήτες με τα φυσικά πρόσωπα της Κοινοπολιτείας, τους αστικούς νόμους (civil laws) με τον αιθέρα, και τον ήλιο με τον Βασιλιά, ο άγγλος διανοητής αναπτύσσει μία έννοια της δύναμης (power), η οποία εντοπίζεται στο κέντρο του φυσικού και πολιτικού κόσμου (δηλαδή στον ήλιο/Βασιλιά) διατέμνει ολόκληρη την Κοινοπολιτεία και δίνει κίνηση (Motion/endeavour) σε όλα τα μέλη του.

Τα ιδιαίτερα αυτά δίκτυα αναπτύσσουν μία ποικιλία από φυσικές φιλοσοφικές και πολιτικές φιλοσοφικές εννοιολογικές διαστρωματώσεις, οι οποίες συνθέτουν τη χομπσιανή δύναμη. Σε αυτά τα γλωσσικά πλαίσια, η έννοια της δύναμης γίνεται ρητορικό εργαλείο. Μία έννοια της δύναμης, η οποία συμπυκνώνει μία αντικληρική, μονιστική διάσταση που υπερασπίζει την απόλυτη κυριαρχία του Βασιλιά, μία υλιστική και κινηματική διάσταση μέσω της ύπαρξης ενός φυσικού plenum. Οι διαστάσεις αυτές τελικά της επιτρέπουν να ασκείται καθολικά από το ένα ισχυρό κέντρο προς όλα τα φυσικά και πολιτικά μέλη του χομπσιανού κόσμου. Με άλλα λόγια, η χομπσιανή λύση στο πρόβλημα της διαταραγμένης κοινωνικής τάξης και του Εμφυλίου Πολέμου, έρχεται να προταθεί μέσα από αυτή την ιδιαίτερη εννοιολόγηση της δύναμης.

Από την άλλη, ο John Wilkins, ο Robert Hooke, ο Robert Boyle, ο Thomas Sprat και ο Joseph Granvill, ανήκουν στα ιδρυτικά ή στα πρώιμα εκείνα μέλη της Royal Society, τα οποία ανέπτυξαν τις θεωρίες τους μέσα από ένα φιλοσοφικό λόγο

που θα ήταν σύμφωνος με τις γενικές επιταγές και τους σκοπούς της Εταιρείας. Ένα φιλοσοφικό λόγο, ο οποίος αποτυπώνεται σε μια γλώσσα που σχετίζεται απευθείας με τα αντικείμενα και είναι απαλλαγμένη από τις ασάφειες της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Είτε βασισμένη στον ακριβή ορισμό και την ταξινόμηση των αντικειμένων (όπως στην περίπτωση του Wilkins και του Hooke) είτε απλή και απαλλαγμένη από μεταφορές που στρεβλώνουν τα νοήματα (όπως στην περίπτωση του Sprat και του Glanvill), η φιλοσοφική γλώσσα που δομεί τις θεωρίες των φιλοσόφων αυτών είναι η «κατάλληλη» φιλοσοφική γλώσσα, η οποία συμπυκνώνει και αντανακλά το πολιτικό, θρησκευτικό και φιλοσοφικό κοσμοείδωλο της πρώιμης Royal Society.

Στα κείμενα των πρώιμων μελών της Royal Society συναντήσαμε τις έννοιες πείραμα (experiment), βαρύτητα (gravity), έλξη (attraction), αρχή (principle), νόμος (law), κενό (vacuum), universal (καθολικό) να αναπτύσσουν δίκτυα μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, στη σκέψη του Wilkins συναντήσαμε την έννοια της βαρύτητας των σωμάτων και την τάση τους προς το κέντρο της Γης να σχετίζεται με μία έννοια της δύναμης προσέλκυσης (power of attraction, vigour) και την επιθυμία των υλικών σωμάτων να ενωθούν (desire of union), υποστηρίζοντας με αυτό τον τρόπο την ύπαρξη ενεργών αρχών στη φύση. Παράλληλα, αυτή η ενεργή διάσταση της έννοιας της δύναμης αναπτύσσει σχέσεις με τη μηχανική φιλοσοφία και την έννοια του πειράματος και της μηχανής, αλλά και με την έννοια του θαύματος (divine και artificial). Στην σκέψη του Hooke, η έννοια της βαρύτητας εμφανίζει εννοιολογικές συνδέσεις τόσο με την έννοια της προσέλκυσης (attraction) όσο και με την έννοια της φυσικής αρχής (principles) δημιουργώντας εννοιολογικά ζεύγη, όπως gravitating principle και attracting principle. Επιπλέον, συναντάμε την έννοια της βαρύτητας σε σχέση με την έννοια της δύναμης (gravitating power), ενισχύοντας το εννοιολογικό δίκτυο της έννοιας gravity με την εμφάνιση των εννοιολογικών ζευγών “Gravitation or Power of attracting similar solid Bodies”. Ο Hooke χρησιμοποιεί συστηματικά ένα λόγο ενεργών δυνάμεων που βρίσκονται στη φύση, μία από τις οποίες είναι και η βαρύτητα. Η βαρύτητα είναι ενεργή αρχή (“Gravity is an active principle”), μας λέει ο Hooke, όπως ακριβώς και η έννοια του Conatus της βαρύτητα (“Conatus of Gravity”), καθώς και η έννοια Congruity (“Conguity is a principle”). Η έννοια της αρχής (principle) και η έννοια του νόμου (law) συνδέονται μεταξύ τους, ενώ παράλληλα αναπτύσσουν δίκτυα με την έννοια της φύσης (principle of nature, law of nature). Ωστόσο, αυτό που είναι ιδιαιτέρως σημαντικό, είναι ότι τόσο στην περίπτωση του Hooke, όσο και στην περίπτωση

του Wilkins η διερεύνηση των νόμων/αρχών της φύσης γίνεται πειραματικά (experiment) και εστιάζει στην αναζήτηση των καθολικών εκείνων νόμων, στους οποίους συμμορφώνονται η ύλη και τα φαινόμενα. Η έννοια του πειράματος και η έννοια των καθολικών νόμων της φύσης είναι κεντρικές στη σκέψη των Wilkins και Hooke, και όπως είδαμε και στη σκέψη των Boyle, Sprat, Glanvill.

Συνοπτικά, στη σκέψη του Boyle η έννοια του νόμου (law) της φύσης και του πειράματος (experiment) λαμβάνουν κεντρική σημασία. Η αναζήτηση των νόμων της φύσης μας λέει ο Boyle, όπως οι νόμοι της βαρύτητας (law of gravity) ή της δύναμης που κινεί ένα σώμα (force of local motion), γίνεται με μηχανικούς όρους. Έτσι, συναντούμε την έννοια του νόμου να αναπτύσσει αυτή την ιδιαίτερη εννοιολόγηση μέσα από το εννοιολογικό ζεύγος laws of mechanics. Σε αυτό το γλωσσικό περικείμενο, το πείραμα καταλαμβάνει κεντρική θέση, αφού μέσα από την πειραματική μέθοδο το κενό αναπτύσσει αποκλειστικά εννοιολογικά δίκτυα με μία έννοια της προσέλκυσης, η οποία δημιουργείται μέσα στους δοκιμαστικούς σωλήνες, κατά την διάρκεια των πειραμάτων του φαινομένου της αναρρόφησης. Όπως και στην περίπτωση του Wilkins, έτσι και στην κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα[241] του Boyle το κενό αναφέρεται αποκλειστικά στο πειραματικό κενό (experimental vacuum) και σχετίζεται με την έννοια της δύναμης (strength/weakness) της προσέλκυσης (attraction) σε συνθήκες κενού ("the letting in of a little more air into one of our evacuated vessels, the attraction is, instead of being strengthened, much weakened"). Επιπλέον, ο Boyle συνδέει τον όρο attraction τόσο με την έννοια της προσέλκυσης (attraction) όσο και με την έννοια της ώθησης (pulsion), ενώ παράλληλα αναπτύσσει δίκτυα με τη διάκριση μεταξύ ορατών και μη ορατών οντοτήτων, τοποθετώντας στην κατάλληλη φιλοσοφική του γλώσσα τη σύνδεση της έννοιας της προσέλκυσης τόσο με τους ορατούς (visible agents) όσο και με τους μη ορατούς φορείς (invisible agents). Τέλος, ο Sprat και ο Glanvill τοποθετούν την έννοια του πειράματος στις κεντρικές πρακτικές των μελών της Royal Society, και τη χρησιμοποιούν για να διακρίνουν τις πρακτικές αυτές από τις θεωρίες των άθεων φιλοσόφων της εποχής. Επιπλέον εδώ, δίνεται έμφαση στην έννοια του νόμου με την πολιτική της διάσταση, η οποία χρησιμεύει για να εδραιώσει τη λειτουργία της Royal Society ως ένα αθάνατο πολιτικό σώμα, που αντλεί τη βασι-

[241] Για την κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσας και το ενδιαφέρον το οποίο αναπτύχθηκε σχετικά κατά τον 17ο αιώνα, βλ. Κεφάλαιο 4ο.

λική δύναμη μέσω της επαφής και της συμμετοχής του Βασιλιά στις δράσεις της Εταιρείας.

Εν κατακλείδι, σε μία περίοδο όπου η έννοια της δύναμης (force/power) δεν κατέχει σαφή ρόλο εντός του φυσικού φιλοσοφικού λόγου των πρώτων μελών της Royal Society, παρατηρούμε την εμφάνιση όρων εννοιολογικά σχετιζόμενων με ενεργές δυνάμεις (active powers) και οι οποίες εντάσσονται στο φιλοσοφικά κατάλληλό της λόγο. Έννοιες όπως attraction, congruity, incongruity, sympathy, antipathy, vigour, desire of union και, πρωτίστως, ο τρόπος με τον οποίο συνδέονται εννοιολογικά μεταξύ τους, αλλά και με έννοιες, όπως gravity, power, experiment, engine, principle, law, vacuum, universal, παίζει καθοριστικό ρόλο στον τρόπο που οι έννοιες αυτές συνδιαμορφώνονται και τοποθετούνται στο φιλοσοφικό λόγο της Royal Society, καθώς και στον τρόπο που δομούν τις ιδιαίτερες (γλωσσικές) συνθήκες υπό τις οποίες ένα πολύ συγκεκριμένο είδος γνώσης σταδιακά ξεκίνησε να διαμορφώνει τα ειδικά χαρακτηριστικά του.

Επιπλέον, σε αυτά τα γλωσσικά πλαίσια, οι όροι “experiment”, “gravity”, “attraction”, “principle”, “law”, “vacuum”, “universal” αναπτύσσουν ποικίλα εννοιολογικά δίκτυα μεταξύ τους. Για την πρώιμη Royal Society, η μόνη στερεή βάση στην αναζήτηση της πραγματικής γνώσης είναι η πειραματική διερεύνηση των καθολικών νόμων που διέπουν τα υλικά και μη υλικά σώματα και η κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα, η οποία σχετίζεται άμεσα με τα υλικά αντικείμενα. Με βάση αυτά τα δύο χαρακτηριστικά, τα πρώιμα μέλη της Royal Society κατασκευάζουν το φυσικό φιλοσοφικό τους οικοδόμημα ως το μόνο κατάλληλα φιλοσοφικό, θρησκευτικό και πολιτικό πρότυπο απέναντι στη ταραχώδη περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου. Με άλλα λόγια, εντός των γλωσσικών περικειμένων τω πρώιμων μελών της Royal Society, τα δίκτυα των σημασιολογικών πεδίων του πειραματικού κενού, της δύναμης της προσέλκυσης ως αρχής της φύσης, της καθολικότητας των νόμων που διέπουν την ύλη και την κίνηση, της μηχανής και του πειράματος, συγκροτούν, αλλά και αντανακλούν την κατάλληλη φιλοσοφική γλώσσα της βασιλικής Εταιρείας· ενός πολιτικού σώματος, το οποίο αντλεί τη δύναμή του μέσω της κοινής συμμετοχής όλων των (βασιλικών και μη) μελών του. Υπό αυτούς τους όρους, αναδύεται μία έννοια της δύναμης, η οποία βρίσκεται υπό διαμόρφωση και συμπυκνώνει μία ιδιαίτερη σύγκλιση μεταξύ των, σύμφωνα με τους μηχανοκρατικούς, απόκρυφων δυνάμεων και ενεργών αρχών, της νεοεμφανιζόμενης μηχανής και του πειράματος.

Στο τέλος του Παραρτήματος βρίσκονται οι γραφικές αναπαραστάσεις των σημασιολογικών πεδίων του Hobbes και της Royal Society (Βλ. Σχήμα 4, 5, 16, 17 σελ 381-382, 393-394), και στις οποίες απεικονίζεται το πλήθος των σχέσεων μεταξύ των εννοιών που προαναφέρθηκαν. Με τη βοήθεια των γραφημάτων αυτών, μπορούμε να αναπαραστήσουμε τόσο του πλήθους των ευρύτερων εννοιολογικών σχέσεων (Σχήμα 4 και Σχήμα 16 σελ. 381, 393) μέσα από τις οποίες αναδύεται οι ιδιαίτερες εννοιολογήσεις της δύναμης, όσο και τις σχέσεις μεταξύ των βασικών εννοιών (Σχήμα 5 και Σχήμα 17 σελ. 382, 394) οι οποίες διαμορφώνουν, οριοθετούν και συμπυκνώνονται στις ιδιαίτερες αυτές εννοιολογήσεις της δύναμης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Προς την κατασκευή μιας νέας Φυσικής Φιλοσοφικής ταυτότητας: Τα Σημασιολογικά Πεδία της έννοιας της Δύναμης και η κατάλληλη Φιλοσοφική Γλώσσα για τη διατύπωση της νευτώνειας Δράσης από Απόσταση

Στο πλαίσιο των ιδιαίτερων ιστορικών, πνευματικών, και γλωσσικών περικειμένων του αγγλικού 17^{ου} αιώνα, το 1687, για πρώτη φορά, η έννοια της νευτώνειας βαρυτικής δύναμης η οποία δρα από απόσταση διατυπώνεται ως εννοιολογική δυνατότητα, αλλά και εμπειρική αλήθεια. Στο πλαίσιο της διατριβής αυτής, εξετάστηκε η σημασία των ιστοριογραφικών τάσεων, οι οποίες συνδέουν τη μελέτη της έννοιας της νευτώνειας δύναμης, η οποία δρα από απόσταση, με την κατανόηση της σημασίας αφενός της σχέσης μεταξύ των φυσικών θεολογικών, φυσικών φιλοσοφικών και αλχημικών παραγόντων και της εμπλοκής τους στη διαμόρφωση της νευτώνειας σκέψης, και αφετέρου του γλωσσικού περικειμένου του ίδιου του Νεύτωνα. Ο βασικός ισχυρισμός αυτής της μελέτης δεν σχετίζεται με αυτές τις δύο συνιστώσες, ωστόσο, η μελέτη που προηγήθηκε δεν θέλει να υποτιμήσει τη συμβολή τους στη διαδικασία διαμόρφωσης της έννοιας της νευτώνειας θεωρίας. Αντιθέτως, λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία τους, θέλει να στρέψει την προσοχή του ιστορικού, πρωτίστως, στην ανάγκη διερεύνησης των πνευματικών και εννοιολογικών συνθηκών της εποχής, μιας εποχής όπου η συζήτηση για τη φιλοσοφική γλώσσα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της νέας φιλοσοφίας. Ο ανταγωνισμός μεταξύ της χομπσιανής δύναμης του Λεβιάθαν και της δύναμης του αθάνατου συλλογικού σώματος της Royal Society, οι δυνατότητες και οι περιορισμοί του πεδίου δράσης των διανοητών αυτών, αλλά και η συμπαραγωγή δύο αντιθετικών ιδεολογικών ταυτοτήτων, σχηματίζονται πρωτίστως γλωσσικά.

Υπό αυτό το πρίσμα, η δυνατότητα εκφοράς της νευτώνειας έννοιας της δύναμης θα αναζητηθεί στις υπό διαμόρφωση γλωσσικές δομές, οι οποίες εντοπίζονται στον αγγλικό φιλοσοφικό λόγο του 17^{ου} αιώνα. Αυτές οι συγχρονικά ασαφείς γλωσσικές δομές συγκροτούνται, αλλά και συμπυκνώνονται, στο πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ των ετερόκλητων φυσικών φιλοσοφικών μοντέλων, αφενός του Hobbes και αφετέρου της πρώιμης Royal Society. Μέσα από την εννοιολογική αντιπαράθεση επί της οποίας θεμελιώθηκε αυτός ο ανταγωνισμός, αναδύεται η νευτώνεια έννοια της δύναμης η οποία δρα από απόσταση και η οποία συμπυκνώνει το σύνολο των υπό διαμόρφωση σημασιολογικών και εννοιολογικών δικτύων, αλλά και τις ιδιαίτερες πνευματικές συνθήκες που τη συνδιαμόρφωσαν.

Αναλυτικότερα, η μελέτη στοχεύει να στρέψει τη προσοχή στο γλωσσικό και ιδεολογικό πλαίσιο μέσα από το οποίο η νευτώνεια έννοια της δύναμης που δρα από απόσταση αναδύθηκε ως μία εννοιολογική δομή, στην οποία συμπυκνώνεται πλήθος σημασιολογικών δικτύων. Βασικό επιχείρημα αυτής της μελέτης είναι ότι αυτά τα δίκτυα, ξεκίνησαν να διαμορφώνονται ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα στην Αγγλία, και συγκεκριμένα στο διανοητικό πλαίσιο της συζήτησης γύρω από την ανάγκη εδραίωσης μιας κατάλληλης φιλοσοφικής ή/και οικουμενικής γλώσσας. Μέσα από αυτή τη μελέτη, λοιπόν, θα προταθεί η προσθήκη μιας επιπλέον ακτίνας στο νευτώνειο ιστοριογραφικό φάσμα: η μελέτη της νευτώνειας δύναμης που δρα από απόσταση ως μία εννοιολογική δομή, η οποία συμπυκνώνει ένα πλήθος σημασιολογικών σχέσεων και αντανακλά τη διαδικασία διαμόρφωσης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της νέας φιλοσοφίας μέσα από τη διαδικασία συγκρότησης μιας ιδεολογικής ταυτότητας των διανοητών της πρώιμης Royal Society. Πρόκειται για μία ιδεολογική ταυτότητα, η οποία θεμελιώνεται στην αντιπαράθεση με τη Χομπσιανή ιδεολογική ταυτότητα. Ο ανταγωνισμός αυτός θα οριοθετήσει την αναδυόμενη ιδεολογική ταυτότητα της πρώιμης Royal Society και θα επαναπροσδιορίσει την ήδη συγκροτημένη χομπσιανή ιδεολογική ταυτότητα, προσδίδοντάς της νέα χαρακτηριστικά.

Με κοσελέκιους όρους θα λέγαμε ότι η Royal Society κατασκευάζει την πολιτική, θρησκευτική και φιλοσοφική της ταυτότητα μέσα από τη διάκριση που πραγματοποιεί στην (κατάλληλη και μη κατάλληλη φιλοσοφική) γλώσσα και βάσει των διαζευκτικά ασύμμετρων εννοιών Christian/Heathen (Χριστιανός-Άθεος). Σύμφωνα με τη θεωρία του Koselleck, τα διαζευκτικά ασύμμετρα ζεύγη εννοιών αναφέρονται σε ένα συγκεκριμένο είδος ιστορικο-πολιτικών εννοιολογικών σχηματισμών, οι οποίοι

χρησιμοποιούνται από ομάδες με σκοπό να ορίσουν την ετερότητα (otherness). Αναλυτικότερα, μία πολιτική/κοινωνική ομάδα εφαρμόζοντας μία ορισμένη εννοιολόγηση του εαυτού της και ταυτόχρονα απορρίπτοντας οποιαδήποτε σύγκριση με άλλες ομάδες, προκαλεί την ανάπτυξη ασύμμετρων εννοιών στις οποίες βασίζεται η διάκριση εκείνων που ορίζονται ως «οι άλλοι». Αυτή η δομή συγκροτείται από ένα θετικό στοιχείο του ζεύγους, δηλαδή, την κοινή αποδοχή των μελών της ομάδας ότι είναι οι κύριοι και μοναδικοί εκπρόσωποι της ιδιαίτερης συλλογικής τους ύπαρξης, καθώς και από ένα αρνητικό στοιχείο, το οποίο αφορά τον αποκλεισμό των υπόλοιπων ατόμων/συλλογικοτήτων που δεν ανήκουν στη συγκεκριμένη ομάδα. Με αυτό τον τρόπο, οι έννοιες μετατρέπονται σε παράγοντες κοινωνικών, πολιτικών, πνευματικών και ιδεολογικών κατηγοριοποιήσεων και ομαδοποιήσεων. Τέλος, ο γερμανός ιστορικός επισημαίνει ότι η χρήση ενός ζεύγους διαζευκτικών εννοιών το οποίο, στην ουσία, ενέχει τη διάκριση «εμείς» και « εσείς», κατασκευάζει και εδραιώνει τα όρια μέσα στα οποία δημιουργούνται ορισμένοι περιορισμοί, θεσμοί και δυνατότητες δράσεις που αφορούν συλλογικά τα μέλη των ομάδων/κοινοτήτων, ενώ προαπαιτούν τη συναίνεσή τους.

Στην παρούσα περιπτωσιακή μελέτη, θα λέγαμε ότι η Royal Society ανέπτυξε ένα φιλοσοφικό λόγο, ο οποίος σχετίζεται με το χριστιανικό χαρακτήρα των πρακτικών της ως καθολικό χαρακτηριστικό της κοινότητας και σε αντιδιαστολή με την προβολή των χομπσιανών απόψεων ως αθεϊστικών, και πιο συγκεκριμένα, ως αντιχριστιανικών. Με βάση αυτή τη διάκριση, η Royal Society προσπαθεί να εδραιώσει την ταυτότητά της και να τη διαχωρίσει από τον Hobbes και τους υποστηρικτές του, επιτρέποντας, αλλά και απορρίπτοντας, την ανάπτυξη συγκεκριμένων εννοιολογικών σχέσεων εντός της φιλοσοφικά κατάλληλης γλώσσας που τα μέλη της χρησιμοποιούν.

Η φυσική φιλοσοφική και πολιτική φιλοσοφική θεωρία του Hobbes, υπήρξε ιδιαιτέρως αμφιλεγόμενη. Απέκτησε θερμούς υποστηρικτές, αλλά προκάλεσε και θυελλώδεις αντιδράσεις, βάσει των οποίων ο άγγλος διανοητής κατηγορήθηκε ευθέως από τους συγχρόνους του για αθεϊσμό και αμοραλισμό. Μέσα από μία έντονη διαμάχη, η οποία έλαβε χώρα με όρους χριστιανισμού και αθεΐας, είδαμε να αναδύεται η τάση των πρώιμων μελών της Royal Society να παρουσιάζουν τον Hobbes ως επικίνδυνο για τα συμφέροντα της κοινότητας τόσο σε πνευματικό όσο σε θρησκευτικό επίπεδο. Η εξάπλωση της θεωρίας του Hobbes αναβαθμίστηκε σε κρίσιμο ζήτημα για

τα πρώιμα μέλη της εταιρείας, αφού θεωρήθηκε ότι δε θέτει σε κίνδυνο μόνο την εδραίωση της πνευματικής εξουσίας της Εταιρείας, αλλά και την κοσμική και θρησκευτική εξουσία των μελών της. Κεντρικό χαρακτηριστικό αυτής της τάσης είναι ο χειρισμός της αντιπαράθεσης αυτής με αντεστραμμένους όρους, επαναδιατυπώνοντας τα ερωτήματα: τι συνιστά φιλοσοφία, πώς πρέπει να την εξασκούμε και ποια γλώσσα θεωρείται κατάλληλη, ως εξής: τι *δεν* συνιστά φιλοσοφία, πως *δεν* πρέπει να την εξασκούμε και ποια γλώσσα *δεν* είναι κατάλληλη. Σε αυτά τα πλαίσια, ο Hobbes κατηγορήθηκε ως άθεος, μία από τις πιο σοβαρές για την εποχή κατηγορίες. Ο υπερτονισμός της επικινδυνότητας του Hobbes και της θεωρίας του με όρους αθεϊσμού και θρησκευτικής ασέβειας, συγκρότησε με συγκεκριμένο τρόπο την ιδεολογική συλλογική ταυτότητα της Royal Society, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην «ετερότητα» - η οποία ορίστηκε με σαφήνεια.

Σαφώς, η Royal Society έκανε λόγο για θρησκευτική και πολιτική ανεκτικότητα εντός των πλαισίων της, η οποία προωθήθηκε πρωτίστως από τον John Wilkins, ωστόσο ήδη από την περίοδο των φιλοσοφικών συναθροίσεων στην Οξφόρδη (1648-1659) ο ρόλος του θρησκευτικού προσανατολισμού των μελών της υπήρξε κεντρικής σημασίας. Αν και πάλι, σε αυτή την περίπτωση δεν μπορούμε να μιλήσουμε με όρους ομοιογένειας μεταξύ των ιδρυτικών μελών της Royal Society, ωστόσο μπορούμε με σιγουριά να σημειώσουμε ότι ο χριστιανισμός ήταν ιδιαίτερα σημαντικός τόσο για την εικόνα των μελών της και του φιλοσοφικού τους έργου όσο και για τη συγκρότηση της ιδεολογίας της Εταιρείας ως συλλογικότητας. Όπως είδαμε, βαίνοντας προς τα τέλη του αιώνα η αντιπαράθεση μεταξύ του Hobbes και των πρώτων μελών της Royal Society έχει παγιωθεί, ενώ οι όροι αλλά και τα όρια της διαμάχης αυτής εξακολουθούν να συνδιαμορφώνονται. Πρόκειται για μία διαμάχη η οποία συνδιαμορφώνεται παράγεται και οριοθετείται από κοινού βάσει των αντιθετικών προβληματισμών περί του *τι είναι* και *τι δεν είναι* φυσική φιλοσοφία, *πώς πρέπει* και *πώς δεν πρέπει* να εξασκείται και ποια είναι η γλώσσα *που πρέπει* και *που δεν πρέπει* να χρησιμοποιείται για να την ορίζει, και με όλα αυτά να είναι ρητά εκπεφρασμένα υπό τους όρους “atheism”, “hobbist”, “infidel”, “contagion”, “irreligion”, και σε αντιδιαστολή με τους όρους experiment, “new philosophy”, “christianity".

Με άλλα λόγια, η συλλογική φυσική φιλοσοφική ταυτότητα που κατασκευάζει η Royal Society, βασίζεται στη διάκρισή της από την χομπσιανή κοσμοθεωρία αποκλείοντας κάθε πιθανότητα εννοιολογικής συσχέτισης με ένα υποτιθέμενο χο-

μπσιανό αθεϊστικό λόγο. Στη συγκεκριμένη μελέτη, το υπό κοσελέκιους όρους διαζευτικά ασύμμετρο ζεύγος εννοιών Χριστιανός-Άθεος, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως αναλυτικό ιστοριογραφικό εργαλείο για τη μελέτη της Royal Society ως μιας συλλογικότητας, η οποία προσπαθεί να συγκροτήσει και να καθορίσει τη φιλοσοφική και πολιτική της ταυτότητα, σε αντιδιαστολή με ένα κατασκευασμένο χομπσιανό αθεϊσμό. Στα πλαίσια μιας τέτοιας μελέτης, ο Νεύτωνας δεν μελετάται ως τέκνο της Royal Society αλλά ως τέκνο της φιλοσοφικής διαμάχης μεταξύ του Hobbes και των πρώιμων μελών της Royal Society. Όπως ακριβώς και η νευτώνεια έννοια της δύναμης που δρα από απόσταση δεν μελετάται απλώς ως απόρροια των συγχρονικών μαθηματικών και φυσικών φιλοσοφικών τεχνικών, οι οποίες αναπτύχθηκαν εντός της φυσικής φιλοσοφίας της εποχής, αλλά αναγνωρίστηκε ως το σημείο συμπύκνωσης ενός ευρύτερου πλήθους εννοιολογικών, πνευματικών, ανθρωπιστικών, κοινωνικών, θρησκευτικών, πολιτικών και φυσικών φιλοσοφικών σχέσεων.

Με άλλα λόγια, η μελέτη που προηγήθηκε βρίσκεται σε αντίθεση με την παραδοσιακή προσέγγιση της έννοιας της δύναμης του 17^{ου} αιώνα, σύμφωνα με την οποία, η έννοια της δύναμης μελετάται ως το κεντρικό σημείο τη μηχανικής θεωρίας που αναπτύσσεται κατά την περίοδο της επιστημονικής επανάστασης στην Αγγλία και κορυφώνεται με τη διατύπωση της νευτώνειας δύναμης. Αντιθέτως, στα πλαίσια αυτής της διατριβής η έννοια της νευτώνειας δύναμης μελετήθηκε τόσο ως μία εκφορά ενός πλήθους ετερόκλητων σημασιολογικών και εννοιολογικών δομών, αλλά και ως ένα εννοιολογικό εργαλείο μιας υπό διαμόρφωση ιδεολογίας, η οποία αναδύεται μέσα από ένα πλαίσιο πολεμικής και ανταγωνισμού. Η προσέγγιση αυτή μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε στη νευτώνεια έννοια της δύναμης, ποικίλες συγχρονικές εννοιολογικές διαστρωματώσεις, οι οποίες μπορούν να ερμηνευτούν βάσει των σχέσεων και δικτύων που αναπτύσσονται στα γλωσσικά περικείμενα των Thomas Hobbes, John Wilkins, Robert Hooke, Robert Boyle, Thomas Sprat, Joseph Glanvil. Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη τόσο το πνευματικό πλαίσιο των ανταγωνισμών μεταξύ του Hobbes και των πρώτων μελών της Royal Society σχετικά με τη συζήτηση για την εδραίωση μιας κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, όσο και το ευρύτερο ιστορικό και θρησκευτικό πλαίσιο των διαμαχών, αλλά και την από κοινού κατασκευή δύο διακριτών ιδεολογικών ταυτοτήτων, η έννοια της μηχανικής νευτώνειας δύναμης μπορεί να αναγνωριστεί ως το σημείο σύγκλισης μιας ποικιλίας εννοιολογικών, πνευματικών, ανθρωπιστικών, κοινωνικών, θρησκευτικών, πολιτικών και φυσικών φιλοσοφικών

χαρακτηριστικών, και όχι μόνο ως μία καλά ορισμένη μαθηματική διατύπωση, η οποία συμπυκνώνει ένα σύνολο φυσικών φιλοσοφικών και μηχανικών συνθηκών.

Στόχος αυτής της διατριβής ήταν να αναδείξει τον τρόπο εφαρμογής των μεθοδολογικών σχημάτων της ιστορίας των εννοιών στην ιστορία της επιστήμης και παράλληλα να παρουσιάσει την ιστοριογραφική σημασία μιας τέτοιας μελέτης. Αντλώντας από το πρώτο μέρος της διατριβής τα μεθοδολογικά και θεωρητικά εργαλεία της παράδοσης της ιστορίας των εννοιών, η μελέτη εστίασε στην ιστορία της επιστήμης με βάση δύο παράλληλες κατευθύνσεις. Πρώτον, την αφήγηση των ιστορικών και πνευματικών συνθηκών της εποχής σε συνδυασμό με κάποια βιογραφικά στοιχεία των πρωταγωνιστών της, τοποθετώντας το πλαίσιο της μελέτης στη σύζευξη της κοινωνικής ιστορίας και της ιστορίας των επιστημών. Σε αυτό το πλαίσιο, σημαντικό τμήμα της αφήγησης αφορά την προσέγγιση των πνευματικών συνθηκών γύρω από τη συζήτηση περί της κατάλληλης φιλοσοφικής γλώσσας, η οποία κορυφώνεται στα μέσα του 17^{ου} αιώνα στην Αγγλία, και την ανάλυση των γλωσσικών περικειμένων του *Leviathan* και του *Essay*, προκειμένου να αναδείξει τη σημασία της κειμενικής ιστορίας σε αυτή την προσέγγιση. Δεύτερον, τη μελέτη των εννοιολογικών και σημασιολογικών δομών της έννοιας της δύναμης μέσα από τον ανταγωνισμό μεταξύ του Hobbes και των πρώιμων μελών της Royal Society (Wilkins, Hooke, Boyle, Sprat, Glanvill), βάζοντας στο επίκεντρο της μελέτης τη σύζευξη της ιστορίας των εννοιών και της ιστορίας των επιστημών. Σε αυτό το πλαίσιο, σημαντικό εργαλείο υπήρξε το πληροφοριακό λογισμικό atla.ti για την απεικόνιση των εννοιολογικών σχέσεων των υπό μελέτη σημασιολογικών πεδίων, αναδεικνύοντας το ρόλο και τις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών στη μελέτη των εννοιών (digital history of concepts).

Η εννοιολογική προσέγγιση της ιστορίας των επιστημών υπονομεύει την αξιολογικού χαρακτήρα διάκριση μεταξύ προ-νευτώνειας και νευτώνειας περιόδου, η οποία παραδοσιακά ταυτίζεται με τη στροφή που πραγματοποιείται στην έννοια της δύναμης λίγο πριν το τέλος του 17^{ου} αιώνα. Ως γνωστό, με τη δημοσίευση των *Principia*, η έννοια της δύναμης αποκτά μία νέα εννοιολόγηση, η οποία για πρώτη φορά υπονοεί την δράση από απόσταση. Αυτό είναι ένα ιστορικό γεγονός. Ασφαλώς, στο σημείο αυτό δεν υπάρχει πρόθεση να υπονοηθεί ότι η έννοια της νευτώνειας δύναμης που δρα από απόσταση, έγινε αβίαστα αποδεκτή. Ωστόσο, θα πρέπει να γίνει σαφές ότι ιστοριογραφικά, η έννοια της νευτώνειας δύναμης, έχει λάβει αξιολογικό χαρα-

κτήρα και διακρίνει την προ-νευτώνεια από τη νευτώνεια περίοδο με την πρώτη να θεωρείται λιγότερο εκλεπτυσμένη ή ακόμη και υποδεέστερη από τη δεύτερη. Σκοπός της εννοιολογικής προσέγγισης της δύναμης είναι να μελετήσει συγκεκριμένες εννοιολογήσεις της, οι οποίες έλαβαν χώρα σε έργα κεντρικών προσώπων της αγγλικής φυσικής φιλοσοφίας του 17^{ου} αιώνα, όπως ο Hobbes, και κάποια από τα βασικά μέλη της πρώιμης Royal Society. Μέσα από αυτή τη διερεύνηση, επιτρέπεται η αναγνώριση των εννοιολογήσεων εκείνων οι οποίες εξαιρέθηκαν, είτε διαχρονικά είτε συγχρονικά, ως φιλοσοφικά ακατάλληλες, και καθιστά πιο εύκολη τη μελέτη και την ερμηνεία του τρόπου και των ιδιαίτερων πνευματικών συνθηκών υπό τις οποίες ένα νέο είδος γνώσης σταδιακά ξεκίνησε να διαμορφώνει τα ειδικά χαρακτηριστικά του και τελικά επικράτησε έναντι τόσο του παραδοσιακού σχολαστικισμού όσο και της αμιγώς μηχανοκρατικής υλιστικής αντίληψης για τον κόσμο.

Συμπερασματικά, αυτή η διατριβή σκοπό είχε τόσο να προτείνει μία νέα προσέγγιση των εννοιών στην ιστορία της επιστήμης, όσο και να θέσει νέα ιστοριογραφικά ερωτήματα σχετικά με τη γλώσσα και το ρόλο που έπαιξε στη διαμόρφωση της γνώσης στην Αγγλία του 17^{ου} αιώνα. Πέραν του ιστοριογραφικού ενδιαφέροντος, το οποίο μπορεί να εγείρει αυτή η μελέτη, βασικός της σκοπός υπήρξε η ανάδειξη ενός νέου τρόπου προσέγγισης της έννοιας της δύναμης στα μέσα του 17^{ου} αιώνα στην Αγγλία, με απώτερο στόχο να αναδείξει μία νέα προσέγγιση της νευτώνειας έννοιας της δύναμης μέσα από τη γλωσσική, κειμενική και ανθρωπολογική προσέγγιση της ιστορίας των επιστημών. Επιπλέον, η παρούσα μελέτη, έρχεται να στρέψει την προσοχή σε μία ιστοριογραφική οδό, η οποία στοχεύει να διευρύνει τον τρόπο με τον οποίο έχει μελετηθεί μέχρι σήμερα η νευτώνεια δύναμη, αλλά και γενικότερα η έννοια της δύναμης στον 17ο αιώνα. Μέσα από την παράδοση της ιστορίας των εννοιών και εφαρμόζοντας τα μεθοδολογικά και θεωρητικά εργαλεία του συγκεκριμένου ιστοριογραφικού ρεύματος προτείνει ένα εναλλακτικό τρόπο προσέγγισης της έννοιας της δύναμης στον 17^{ο} αιώνα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Περιγραφή

Οι γραφικές απεικονίσεις των υπό μελέτη σημασιολογικών πεδίων έγιναν με το λογισμικό ανάλυσης και έρευνας ποιοτικών δεδομένων atlas.ti Το λογισμικό atlas.ti είναι ένα εργαλείο για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων και συγκεκριμένα των σύνθετων εννοιολογικών δομών οι οποίες κρύβονται σε κείμενα και πολυμέσα (videos, audios κτλ). Το πρόγραμμα παρέχει εργαλεία που επιτρέπουν στο χρήστη να εντοπίσει (locate), να κωδικοποιήσει (code), και να σχολιάσει (annotate) τα ευρήματα στο πρωτογενές υλικό, καθώς και να αξιολογήσει, να ερμηνεύσει και να απεικονίσει τις συχνά πολύπλοκες σχέσεις τους. Μεταξύ ενός πλήθος εργαλείων, το λογισμικό αυτό δίνει τη δυνατότητα εντοπισμού των υπό μελέτη εννοιών κα των σχέσεων μεταξύ τους, τη συγκρότησης των σημασιολογικών πεδίων και τη γραφική τους αναπαράσταση.

Στο παράρτημα που ακολουθεί εμφανίζονται τα σημασιολογικά πεδία και οι εννοιολογικές σχέσεις οι οποίες εντοπίσθηκαν στο πρωτογενές υλικό της εμπειρικής μελέτης αυτής της διατριβής. Οι σχέσεις απεικονίζονται πάντα μεταξύ δύο εννοιών (π.χ. A, B) και είναι πέντε ειδών: A is related to B, A contradicts B, A is B, A is part of B, A is cause of B. Η καθεμία από αυτές αναπαριστούνται από βέλη συγκεκριμένου χρώματος:

A is related to B (μαύρο)
A contradicts B (κόκκινο)
A is B (μπλε)
A is part of B (πράσινο)
A is cause of B (Μωβ)

Για κάθε περίπτωση που μελετάτε υπάρχουν δύο γραφικές απεικονίσεις, μία του ευρύτερου σημασιολογικού πεδίου και μία για το σημασιολογικό πεδίο των υπόμελέτη βασικών εννοιών. Οι βασικές έννοιες του σημασιολογικού πεδίου απεικονίζονται με κόκκινο χρώμα.

Γραφική Αναπαράσταση του Σημασιολογικού Πεδίου της Έννοιας της Δύναμης στην Κατάλληλη Φιλοσοφική Γλώσσα του Hobbes

Σχήμα 4

Απλοποιημένη Γραφική Αναπαράσταση Hobbes: Σχέσεις μεταξύ των Βασικών Εννοιών

Σχήμα 5

Γραφική Αναπαράσταση του Σημασιολογικού Πεδίου της Έννοιας της Δύναμης στη Σκέψη του Wilkins

Σχήμα 6

Απλοποιημένη Γραφική Αναπαράσταση Wilkins: Σχέσεις μεταξύ των Βασικών Εννοιών

Σχήμα 7

Γραφική Αναπαράσταση του Σημασιολογικού Πεδίου της Έννοιας της Βαρυτικής Δύναμης στη σκέψη του Hooke

Σχήμα 8

Απλοποιημένη Γραφική Αναπαράσταση Hooke: Σχέσεις μεταξύ των Βασικών Εννοιών

Σχήμα 9

Γραφική Αναπαράσταση του Σημασιολογικού Πεδίου της Έννοιας του Μηχανικού Νόμου και του Πειραματικού Κενού στη σκέψη του Boyle

Σχήμα 10

Απλοποιημένη Γραφική Αναπαράσταση Boyle: Σχέσεις μεταξύ των Βασικών Εννοιών

Σχήμα 11

Γραφική Αναπαράσταση του Σημασιολογικού Πεδίου της έννοιας του πειράματος στη σκέψη του Sprat

Σχήμα 12

Γραφική Αναπαράσταση του Σημασιολογικού Πεδίου της έννοιας του πειράματος στη σκέψη του Glanvill

Σχήμα 13

Γραφική Αναπαράσταση του Σημασιολογικού Πεδίου της έννοιας του πειράματος στη σκέψη του Sprat και του Glanvill

Σχήμα 14

Απλοποιημένη Γραφική Αναπαράσταση Sprat και Glanvill: Σχέσεις μεταξύ των Βασικών Εννοιών

Σχήμα 15

Γραφική Αναπαράσταση του Σημασιολογικού Πεδίου της Έννοιας της Δύναμης στην Κατάλληλη Φιλοσοφική Γλώσσα της Πρώιμης Royal Society

Σχήμα 16

Απλοποιημένη Γραφική Αναπαράσταση Royal Society: Σχέσεις μεταξύ των Βασικών Εννοιών

Σχήμα 17

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Aarsleff, H. (1992), *John Wilkins and 17th Century British Linguistics: A Reader*, (επιμ.) J. L. Subbiondo, Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science, Series 3, *Studies in the history of the language sciences*, τόμος 67, Amsterdam: J. Benjamins.

2. Anthony à Wood, (επιμ.), (1796), *The History and Antiquities of the University of Oxford: In Two Books*, The Clarendon press: Gutch, J.

3. Antoine-Gaspard Boucher d'Argis, (1755), "Law of Nature, or Natural Law", *The Encyclopedia of Diderot & d' Alembert*, τόμος 5, σελ. 131-134.

4. Applebaum, W. (επιμ.), (2000), *Encyclopedia of the Scientific Revolution: From Copernicus to Newton*, New York: Garland Pub.

5. Arabatzis, T., Kindi, V. (2008), "The Problem of Conceptual Change in the Philosophy and History of Science", στο (επιμ.) Stella Vosniadou, *International Handbook of Research on Conceptual History*, New York and London: Routledge, Taylor and Fransis Group., σελ. 345-373.

6. Aubrey, J. (1898a), *Brief Lives*, chiefly of Contemporaries, set down by John Aubrey, between the Years 1669 & 1666, (επιμ.) Adrew Clark, τόμος I: A-H, Oxford: Clarendon Press.

7. Aubrey, J. (1898b), *Brief Lives, chiefly of Contemporaries, set down by John Aubrey, between the Years 1669 & 1666*, (επιμ.) Adrew Clark, τόμοι II: I-Y, Oxford: Clarendon Press.

8. Aubrey, J., Hearne, T. (1813), *Letters written by eminent persons in the seventeenth and eighteenth century, in two volumes*, τόμος II, London: Longman, Hurst, Rees Orme, and Brown.

9. Austen, R. P. (2002), "Robert Boyle and the heuristic value of Mechanism", *Studies in History and Philosophy of Science*, 33: 161–174.

10. Austin, J. L. (2003), *Πως να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, (μτφρ.) Αλ. Μπίστης, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

11. Bacon, F. (1597), *Essayes: Religious Meditations. Places of Perswasion and Disswasion. Seene and Allowed*, London: Printed [by John Windet] for Humfrey Hooper.

12. Bacon, F. (1597), *Meditationes Sacrae*, London: Printed [by John Windet] for Humfrey Hooper.

13. Bacon, F., Wats, G., Derby, E. S. S., & Derby, E. G. G. S. S. ([1605], 1640), *Of the Advancement and Proficience of Learning: Or, The Partitions of Sciences, IX bookes. Written in Latin by the most eminent, illustrious Lord Francis Bacon*, Oxford: Printed by L. Lichfield, for R. Young & E. Forrest.

14. Bacon, F. ([1620], 2000), *The New Organon*, (επιμ.) Jardine, L. Silverthorne, M., UK: Cambridge University Press.

15. Bacon, F., Devey, J. (1853), *The Physical and Metaphysical Works of Lord Bacon: including his Dignity and Advancement of Learning, in nine books, and his Novum organum, or, Precepts for the interpretation of nature*. London: H.G. Bohn.

16. Bacon, F. ([1627], 2009), *The New Atlantis*, Auckland, N.Z.: Floating Press.

17. Baker, P. G. (1988), *Wittgenstein, Frege and the Vienna Circle*, Oxford: Blackwell Publishers.

18. Bennett, J. A. (1980), "Robert Hooke as Mechanic and Natural Philosopher", *Notes and Records of the Royal Society of London*, 35: 33-48.

19. Ben-Zaken, A. (2010), *Cross-Cultural Scientific Exchanges in the Eastern Mediterranean, 1560-1660*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

20. Bernal, J. D. (1969), *Science in History, The Scientific and Industrial Revolution*, τόμος 2, London: C.A. Watts.

21. Bevir, M. (1992), "The Errors of Linguistic Contextualism", *History and Theory*, 31: 276-298.

22. Bevir, M. (2000), "Begriffsgeschichte", *History and Theory*, 39: 273-284.

23. Bevir, M. (2011), "The Contextual Approach", *The Oxford Handbook of the History of Political Philosophy*, Oxford: Oxford University Press, σελ. 11-23.

24. Birch, T. (1756), *The History of the Royal Society of London for Improving of Natural Knowledge from Its First Rise, in which the Most Considerable of Those Papers Communicated to the Society, which Have Hitherto Not Been Published, are Inserted as a Supplement to the Philosophical Transactions*, τόμος 2, Published by A. Millar in the Strand.

25. Birch. T. (1968), *The History of the Royal Society of London for improving of Natural, knowledge form its First Rise*, with a new introduction by A. Rubert Hall and an additional bibliography note by Marie Boas Hall, τόμος I, Johnson Reprint Corporation, New York and London.

26. Blumberg E., Feigl H. (1931), "Logical Positivism: A new Movement in the European Philosophy", *Journal of Philosophy*, 28: 281-296.

27. Boas, M. (1952), “The Establishment of the Mechanical Philosophy”, *Osiris*, 10: 412-541.

28. Boas, M. (1958), *Robert Boyle and Seventeenth century Chemistry*, CUP Archive.

29. Bootle A., K. (2008), “Re-membering the Body Politic: Hobbes and the Construction of Civic Immortality”, *ELH*, 75: 497-530.

30. Botvina, R. (2005), “Francis Bacon's Natural Philosophy as a Universal Language”, *Studies in Login, Grammar and Rhetoric*, 21: 89-99.

31. Boudri, J. C. (2002), *What was Mechanical about Mechanics: The Concpet of Force between Metaphysics and Mechanics from Newton to Lagrange*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

32. Bouwsma, W. J. (1981), “From History of Ideas to History of Meaning”, *The Journal of Interdisciplinary History*, The New History: The 1980s and beyond (II), τόμος 12, no. 2: 279-291.

33. Bowen, E. J., Hartley, H. (1960), “The Right Reverend John Wilkins”, *Notes and Records of the Royal Society of London*, 15: 47-56.

34. Boyle, R. (1660), *New experiment physic-mechanical touching the Spring of the Air, and its Effects; made, for the most Part, in a New Pneumatical Engine*, Oxford: Printed by H. Hall for Tho. Robinson.

35. Boyle, R. (1690), *Reflections Upon A Theological Distinction. In a Letter to a Friend*, στο *Christian Virtuoso*, London: Edw. Jones for John Taylor.

36. Boyle, R. (1682), *An examen of Mr. T. Hobbs his Dialogus Physicus de Natura Aëris*, Oxford: printed by M. Flescher.

37. Boyle, R. (1725a), *The Philosophical Works of the Honourable Robert Boyle In three volumes*, τόμος 2, London: W. and J. Innys.

38. Boyle, R. (1725b), *The Philosophical Works of the Honourable Robert Boyle In three volumes*, τόμος 3, London: W. and J. Innys.

39. Boyle, R. ([1684], 1835), *Treatises on the High Veneration man’s intellect owes to God*, London: J. Hatchard and son.

40. Boyle, R. ([1686], 1996), *A free inquiry into the vulgar notion of nature*, (επιμ.) Hunter, M. Davis E. B., Cambridge: Cambridge University Press.

41. Boyle, R. (2003), *Works of the Honorable Robert Boyle, 1744*, τόμοι 1, 2 & 6, Kessinger Publishing

42. Boyle, R., Birch, T. (1772a), *The Works of the Honourable Robert Boyle: In Six Volumes*, τόμος 1, London: J. and F. Rivington.

43. Boyle, R., Birch, T. (1772b), *The Works of the Honourable Robert Boyle: In Six Volumes*, τόμος 2, London: J. and F. Rivington.

44. Brandt, F., Maxwell, V., & Fausbøll, A. I. (1927), *Thomas Hobbes' Mechanical Conception of Nature*, Copenhagen: Levin & Munksgaard.

45. Braudel, F. (1987), *Μελέτες Για την Ιστορία*, (μτφρ) *Ο. Βαρών, Ρ. Σταμούλη*, Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων.

46. Brewster, D. (1831), *The Life of Sir Isaac Newton*, New-York: Printed and Published by J. & J. Harper.

47. Brown, K. (1978), "The artist of the Leviathan title-page", *British Library Journal*, 4: 24–36.

48. Burke, P. (1990), *The French Historical Revolution, The Annales School, 1929-1989*, Cambridge: Polity Press.

49. Butterfield, H. (1949), *The Origins of Modern Science; 1300-1800*, G. Bell & Sons: London.

50. Carolyn I. (1971), "Leibniz and the Vis Viva Controversy", *Isis*, 62: 21-35.

51. Carolyn I. (1973) "The Decline of Cartesianism in Mechanics: The Leibnizian-Cartesian Debates", *Isis*, 64: 356-373.

52. Chalmers, A. F. (1993). "The lack of excellency of Boyle's Mechanical Πhilosophy", *Studies in History and Philosophy of Science*, 24: 541–564.

53. Chalmers, A. (2002), "Experiment versus mechanical philosophy in the work of Robert Boyle: a reply to Anstey and Pyle", *Studies in History and Philosophy of Science*, 33: 191–197.

54. Chaney, E., Lassels R. (1985), "The grand tour and the Great Rebellion: Richard Lassels and "The Voyage of Italy" in the seventeenth century", *Biblioteca del viaggio in Italia*, τόμος 1, Slatkine.

55. Chaney, E., Lassels R. (2000), *The Evolution of the Grand Tour: Anglo-Italian Cultural Relations since the Renaissance*, London, Portland, OR: Frank Cass Publishers.

56. Clauss, S. (1982) "John Wilkins' Essay Toward a Real Character: Its Place in the Seventeenth-Century Episteme", *Journal of the History of Ideas*, 43: 531-553.

57. Cohen, M. (1977), *Sensible Words: Linguistic Practice in England 1640-1785*, Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press.

58. Cohen, I. B. (1982), “The Principia, universal gravitation, and the ‘the Newtonian style’, in relation to the Newtonian Revolution in science: notes on the occasion of the 250th anniversary of Newton’s death”, *Contemporary Newtonian Research*, (επιμ.) Zev Bechler, *Studies in the History of Modern Science*, 9, Dordrecht: D. Reidel.

59. Cohen, I. B. (1987), “Newton's Third Law and Universal Gravity”, *Journal of the History of Ideas*, 48: 571-593.

60. Comenius, J. A. ([1631] 1805), *Janua linguarum*, N.p: G. Haase.

61. Comenius, J. A. ([1639], 1644), *Pansophiae prodomus & conatuum pansophicorum dilucidatio. Accedunt didactica dissertatio de sermonis latini studio perfecte absolvendo aliaque ejusdem*, Lugduni Batavorum: ex Officina Davidis Lopez de Haro.

62. Comenius, J. A., Liese, E. ([1647], 1904), *Linguarum Methodus Novissima*, Bonn: Carl Georgi, Universitäta-Buchdruckerei.

63. Cooper, M., Hunter, M. (2006), *Robert Hooke: Tercentennial Studies*, Ashgate Publishing, Ltd.

64. Corbett, M., Lightbown, R. (1979), *The Comely Frontispiece: The emblematic title-page in England, 1550-1660*. London: Routledge and K. Paul.

65. Corson, P. (1995), *Using English Words*, Dordrecht: Springer Netherlands.

66. Cowley, A. (1668), *To the Royal Society [Verses.]. The History of the Royal-Society of London for the Improving of Natural Knowledge, by Tho. Sprat [with Verses Addressed to the Society, by A. Cowley]*.

67. Craib, I. (2000), *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: από τον Πάρσον στον Χάμπερμας*, (μτφρ.) Μ. Τζιαντζή, Π. Λέκκας, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

68. Cram, D. (1985), “Universal Language Schemes In seventeenth Century Britain”, *Histoire Epistémologie Langage*, VII: 35-43.

69. Cram, D., Maat, J. (2001), *George Dalgarno on Universal Language*, Oxford: Oxford University Press.

70. Croker, T. H., Williams, T., Clarke, S. (1766), *The Complete Dictionary of Arts and Sciences*, τόμος III, London.

71. Crombie, A.C. ([1979], 2006), *Από τον Αυγουστίνο στο Γαλιλαίο*, (μτφρ.) Μ. Ιατρίδου, Δ. Κούρτοβικ, Τόμος Β’, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

72. Cunningham, A. (1991), “How the Principia Got Its Name: Or, Taking Natural Philosophy Seriously”, *History of Science*, 29: 377-392.

73. Dalgarno, G. (1657), *Tables of the Universal Character*, Oxford: Leonard Lichfield.

74. Dalgarno, G. (1661), *Ars Signorum, vulgo character universalis et lingua philosophica*. London: J. Hayes.

75. Dalgarno, G. (1834), T*he Works of George Dalgarno of Aberdeen*, Edinburgh: Maitland Club Publications.

76. Dalgarno, G. (2001), *Treatise on Universal Language: The art of signs (1661), The deaf and dumb man's tutor (1680), and the unpublished papers*, (επιμ.) David Cram και Jaap Maat, Oxford, New York: Oxford University Press.

77. Davies, C. S .L. (2004) "The family and connections of John Wilkins, 1614–72", *Oxoniensia LXIX*, 69: 93–107.

78. Deazley, R., Kretschmer, M., & Bently, L. (επιμ.) (2010), *Privilege and property: Essays on the history of copyright*, Cambridge, U.K: OpenBook.

79. Demott, B. (1958), "The sources and development of John Wilkins' philosophical language", *Journal of English and Germanie Philology*, 57: 1-13.

80. Derrida, J. ([1967], 1978), "Structure, Sign, and Play in the Discourse of the Human Sciences", στο *Writing and Difference*, (μτφρ.) Alan Bass, Chicago: University of Chicago Press, σελ. 278-294.

81. Descartes, R. (1637), *Discours de la méthode*, La Haye

82. Dewald, J. (2006), *Lost Worlds: the emergence of French social history 1815-1970*, University Park: The Pennsylvania state university press.

83. Dilthey, W. ([1910], 2002), *The Formation of the Historical World in the Human Sciences*, τόμος 3, Selected Works, (επιμ.) R.A. Makkreel και F. Rodi, Princeton, NJ: Princeton University Press.

84. Dilthey, W. (1996), *Hermeneutics and the Study of History*, τόμος 4, Selected Works, (επιμ.) R.A. Makkreel και F. Rodi, Princeton, NJ: Princeton University Press.

85. Dobbs, J. T. (1975), *The Foundation of Newton's Alchemy or "The Hunting of The Greene Lyon"*, Cambridge , NY: Cambridge University Press.

86. Dobbs, J. T. (1982), "Newton's alchemy and his theory of matter", *Isis*, 73: 511-528.

87. Dobbs, J. T. (1988), "Newton's Alchemy and His 'Active Principle' of Gravitation" στο *Newton's Scientific and Philosophical Legacy*, (επιμ.) P. B. Scheuer

and G. Debrock, International Archives of the History of Ideas, 123, Dordrech: Kluwer Academic Publishers.

88. Dobbs, J. T. (1991), *The Janus Faces of Genius: The Role of Alchemy in Newton's Thought*, Cambridge , NY: Cambridge University Press.

89. Doherty, M. C. (2012), “Discovering The 'True Form:' Hooke's "Micrographia" and The Visual Vocabulary Of the engraved portraits”, *Notes and Records of the Royal Society of London*, 66: 211-234.

90. Dolezal, Fr. (1985), *Forgotten but Important Lexicographers: John Wilkins and William Lloyd.* Tübingen: Max Niemeyer.

91. Douglas, J. (2004), “Galileo, Hobbes, and the Book of Nature”, *Perspectives on Science*, 12: 191-211.

92. Dubois, J., Sumpf, J. (1969), *L’ Analyse du Discours*, 13, *Langages*.

93. Duhem, P. ([1906], 1954), *The aim and Structure of Physical Theory*, (μτφρ.) Philip P. Wiener, Princeton: Princeton University Press.

94. Dupront, A., Furet, F. et al. (1965-1970), *Livre et societe dans la France du. XVIIIe siecle*, τόμοι 2, Paris: Mouton.

95. Ehrlich, M. E. (1992), “Mechanism and Activity in the Scientific Revolution: The Case of Robert Hooke”, *Annals of Science*, 52: 127–151.

96. Evelyn, J. Hunter, A. ([1664], 1825), *or, A discourse of forest-trees, and the propagation of timber in His Majesty's dominions; as it was delivered in the Royal society, on October XV, MDCLXII, upon occasion of certain queries propounded to that illustrious assembly, by the hon. the principal officers and commissioners of the Navy. Together with an historical account of the sacredness and use of standing groves. To which is added the Terra: a philosophical discource of earth,* τόμος 1, H. Colburn.

97. Fara, P. (2002), *Newton, the Making of Genius*, NY: Columbia University Press.

98. Fauvel, J. (1988), *Let Newton Be!*, Oxford, NY: Oxford University Press.

99. Feest, Steinle et all, (2012), *Scientific Concepts and Investigative Practice*, (επιμ.) U. Feest and Steinle, F., Berlin: De Gruyter.

100. Feres, Jr. J. (2003), “The history of counterconcepts: ‘Latin America’ as an example”, *Contributions to the History of Concepts*, 6: 14-19.

101. Fisher, W. J. (1918), “The Balance, the Steelyard and the Concept of Force”, *Science*, New Series, 48/ 1244: 427-433.

102. Force, J., Popkin, R. H. (1990), *Essays on the Context, Nature, and Influence of Isaac Newton's Theology*, Dordrecht, Boston: Kluwer Academic Publishers.

103. Frege, G. ([1879], 1967), "Concept Script, a formal language of pure thought modelled upon that of arithmetic", (μτφρ.) S. Bauer-Mengelberg στο Jean Van Heijenoort, (επιμ.), *From Frege to Gödel: A Source Book in Mathematical Logic, 1879–1931*, Cambridge: Harvard University Press.

104. Frege, G. ([1884], 1953), *The Foundations of Arithmetic: A logico-mathematical enquiry into the concept of number*, (μτφρ.) J. L. Austin, Oxford: Basil Blackwell.

105. Frege, G. ([1893], 1964), *The Basic Laws of Arithmetic*, (μτφρ.) Furth, M., Berkeley: University of California Press.

106. Freudenthal G., McLaughlin, P. (2009), "Boris Hessen: In Lieu of a Biography", στο *The Social and Economic Roots of the Scientific Revolution*, Dordrecht: Springer, σελ 253-256.

107. Gabbey, A. (1971), "Force and Inertia in 17th century dynamics", *Studies in History and Philosophy of Science*, Part A, 2/1: 1-67.

108. Gal, O. (2002), *Meanest Foundations and Nobler Superstructures: Hooke, Newton, and the "Compounding of the Celestiall Motions of the Planetts"*. London: Kluwer.

109. Garber D., Roux S. (επιμ.), (2012), *The Mechanization of Natural Philosophy*, Boston Studies in the Philosophy and History of Science, Dordrecht, New York: Springer.

110. Garber, D. (1998), "Soul and Mind: Life and Thought in the Seventeenth Century", στο *The Cambridge History of Seventeenth Century Philosophy*, (επιμ.) Garber and Ayers, Cambridge: Cambridge University Press.

111. Garber, D., Henry, J., Joy, L. Gabbey, A. (1998), "New doctrines of body and its powers, place, and space", στο *The Cambridge History of 17th century Philosophy*, (επιμ.) Daniel Garber, Michael Ayers, τόμος I., Cambridge, NY: Cambridge University Press.

112. Garber, D. (2012), "Remarks on the Pre-history of the Mechanical Philosophy" στο *The Mechanization of Natural Philosophy*, (επιμ.) Roux, Garber, Dordrecht, New York: Springer.

113. Garber, D. "Vacuum Boylianum" (προς δημοσίευση).

114. Geertz, G. (1973), *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, New York: Basic Books Classics.

115. Geffroy, A. (1989), “Citoyen/Citoyenne (1753-1829)”, Dixtionnaire des usages socio-politiques (1770-1815), fasc. 4, Designants socio-politiques 2, Publications de l’INALF, collection “Saint-Cloud”, Paris: Klincksieck, σελ. 63-86.

116. Gillispie, C. C. (1994), *Στην Κόψη της Αλήθειας, Η εξέλιξη των Επιστημονικών Ιδεών από τον Γαλιλαίο ως τον Einstein*, (μτφρ.) Δ. Κούρτοβικ, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

117. Glanvill, J. (1663), “Ballad of Gresham College”, London.

118. Glanvill, J. (1665), Scepsis *Scientifica: Or, Confest Ignorance, the Way to Science*, London.

119. Glanvill, J. ([1668], 1958), *Plus Ultra, or, the Progress and Advancement of Knowledge Since the Days of Aristotle*, London: Scholars' Facsimiles & Reprints.

120. Gorham, G. (2013), “The Theological Fundation of Hobbesian Physics: A Defence of Corporeal God”, *British Jounral for the History of Science*, 21: 240-261.

121. Gouk, P. (1999), *Music, Science and Natural Magic in Seventeenth-Century England*, New Haven: Yale University Press.

122. Graham, L. R. (1985), “The Socio-Political Roots of Boris Hessen: Soviet Marxism and the History of Science”, στο *Social Studies of Science*, 15/4: 705-722.

123. Great Britain, (1803), *Journals of the House of Commons*, τόμος 8, London: Printed by order of the House of Commons.

124. Guilhaumou, J. (1989), *La langue Politique et la Révolution Française: e l’événement à la raison linguistique*, Paris: Méridiens-Klinsieck.

125. Guilhaumou, J. (1998), *L’evènement des porte-parole de la République (1789-1792). Essai de synthèse sur les languages de la Révolution Française*, Presses Universitaires de Septentrion.

126. Guilhaumou, J. (2000), “De l’Histoire des Concepts à l’histoire linguistique des usages conceptual”, *Genèses*, 38: 105-118.

127. Guilhaumou, J. (2006), *Discours et événement: l'histoire langagière des concepts*, Presses Universitaires de Franche-Comté.

128. Hall, A. R. (1954), *The Scientific Revolution; 1500-1800, The Formation of the Modern Scientific Attitude*, London, New York, Toronto: Longmans, Green and CO.

129. Hampsher-Monk et al, (1998), *History of Concepts: Comparative Perspectives*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

130. Hankins, T. L. (1965), “Eighteenth-Century Attempts to Resolve the Vis viva Controversy”, *Isis*, 56: 281-297.

131. Hanson, N. R. (1958), *Patterns of Discovery: An Inquiry into the Conceptual Foundations of Science*, England: Cambridge University Press.

132. Harrison, P. (1998), *The Bible, Protestantism, and the Rise of Natural Science*, Cambridge, New York: Cambridge University Press.

133. Harrison, P. (2006), *The Fall of Man and the Foundations of Science*, Cambridge, UK, New York: Cambridge University Press.

134. Henry, J. (1986) “Occult Qualities and the Experimental Philosophy: Active Principles in pre-Newtonian matter theory”, *History of Science*, 11/24: 335-381.

135. Henry, J. (1989), “Robert Hooke, the Incongruous Mechanist” στο *Robert Hooke new studies*, (επιμ.) Hunter, M. και Schaffer, S., Suffolk: The Boydell Press, σελ. 149-180.

136. Henry, J. (2002), *The Scientific Revolution and the Origins of Modern Science*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York, NY: Palgrave.

137. Hervey, H. (1952), “Hobbes and Descartes in the Light of Some Unpublished Letters of the Correspondence between Sir Charles Cavendish and Dr. John Pell”, *Osiris*, τόμος 10, σελ. 67-90.

138. Hessen, M. B. (1931), “The Social and Economic Roots of Newton's Principia” στο Nicolai I. Bukharin, *Science at the Crossroads*, London (Reprint New York 1971), σελ. 151–212.

139. Hessen, M. B. (1966), "Hooke's Philosophical Algebra", *Isis*, 57: 67-83.

140. Hessen, M. B. (1971), *Forces and Fields: A Study of Action at a Distance in the History of Physics*, Nelson: London.

141. Hill, C. (1965), *The Intellectual Origins of the English Revolution*, Oxford: Clarendon Press.

142. Hill, C. (1980), *The Century of Revolution, 1603-1714*, London, NY: Routledge Classics.

143. Hill, C. (1991), *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution*, Penguin classics.

144. Hobbes, T. (1642), *Elementorum Philosophiæ Sectio Tertia, De Cive*, Paris.

145. Hobbes, T. (1655), *Elementa Philosophiae Sectio Prima de Corpore*, London.

146. Hobbes, T. (1656) *Elements of Philosophy, the First Section, Concerning Body, with Six Lessons to the Professors of Mathematicks of the Institution of Sr Henry Savile, in the University of Oxford,* London.

147. Hobbes, T. (1658), *De Homine, sive Elementorum Philosophiae Sectio Secunda,* London.

148. Hobbes, T. (1771). *Leviathan, sive De Materia, Forma, & Potestate Civitatis Ecclesiasticae et Civilis, Authore Thoma Hobbes, Malmesburiensi,* Amstelodami: Joannem Blaev.

149. Hobbes, T. (1839a) *The Elements of Philosophy: On the Body,* τόμος 1, London: John Bohn.

150. Hobbes, T. (1839b), *Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Common Wealth, Ecclesiasticall and Civil* στο *The English works of Thomas Hobbes of Malmesbury*; First collected and edited by Sir John Molesworth, τόμος 3, John Bohn, London.

151. Hobbes, T. (1840), *A Dialogue between a Philosopher and a Student of the Common Laws of England στο The English works of Thomas Hobbes of Malmesbury*; First collected and edited by Sir John Molesworth, τόμος VI, London: John Bohn.

152. Hobbes, T. (1968), *Leviathan*, edited by C. B. Macpherson, Pelican Classics.

153. Hobbes, T. (1980), *Leviathan*, ed. C.B. Macpherson, The Pelican Classics, Penguin books.

154. Hobbes, T. *Dialogus Physicus de Natura* για την αγγλική μετάφραση βλέπε στο Shapin, S. Shaffer, S. (1985), *Leviathan and the Air-pump, Hobbes, Boyle and the Experimental Life*, Princeton University Press.

155. Hobbes, T. (1997), *The Correspondence of Thomas Hobbes: 1660-1679, in two volumes,* (επιμ.) Malcolm, N., τόμος II, Oxfordshire: Oxford University Press.

156. Hobbes T. (2006) *Leviathan, or The Matter, Forme and Power of a Common Wealth Ecclesiasticall and Civil,* (μτφρ.) Αιμ. Μεταξόπουλος, Γρ. Πασχαλίδης (2006), *Λεβιάθαν,* Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση.

157. Hölscher, L. (2008), "The Concept of conceptual History and "Geschichtliche Grundbegriffe"", *Hallym Academy of Science*, σελ. 168-198.

158. Holton, G. (1988), *Thematic Origins of Scientific Thought, Kepler to Einstein,* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

159. Holton, G. Brush, S. G. ([1952], 2002), *Εισαγωγή στις Έννοιες και στις Θεωρίες της Φυσικής Επιστήμης,* (μτφρ.) Η. Μαρκολέφας, Λ. Σκουρλά, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π.

160. Holton, G. Brush, S. G. (2005), *Physics, the Human Adventure From Copernicus to Einstein and Beyond*, New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press.

161. Hooke, R. (1665), *Micrographia, or, Some physiological descriptions of minute bodies made by magnifying glasses*, London: J. Martyn and J. Allestry.

162. Hooke, R. (1666), *Hydrostatical Paradoxes, Made Out by New Experiments*, London: Printed by William Hall.

163. Hooke, R., Waller, R. (1705), "A Discourse of the Nature of Comets, Read at the Meeting of the Royal Society, soon after 1682" στο *The Posthumous Works of Robert Hooke*, London: Published by Sam Smith.

164. Hunter, M. (2010), "Experiment, Theory, Representation: Robert Hooke's Material Models" στο *Beyond Mimesis and Convention*, Boston Studies in the Philosophy of Science, 262: 193-219.

165. Hunter, M. (1984), "A College' for the Royal Society: The Abortive Plan of 1667–1668", *Notes and Records of the Royal Society of London*, 38: 159-186.

166. Hunter, M. (1995), *Science and the Shape of Orthodoxy: Intellectual Change in Late Seventeenth century Britain*, Woodbridge, Suffolk, UK, Rochester, NY, USA : Boydell Press.

167. Hunter, M. (1998), "John evelyn's in the 1650s: A Virtuoso in Quest of a Role", στο *John Evelyn's "Elysium Britannicum" and European Gardeningm*, Trustees for Harvard University.

168. Hunter, M. (2003), "Hooke the Natural Philosopher", στο J. Bennett et al. (επιμ.), *London's Leonardo: The Life and Work of Robert Hooke*, Oxford: Oxford University Press, 105–162.

169. Hunter, M. (2010), *Printed Images in Early Modern Britain: Essays in Interpretation*, Farnham, Surrey: Ashgate Publishing.

170. Hutchison, K. (1982), "What Happened to Occult Qualities in the Scientific Revolution?", *Isis*, 73: 233-253.

171. Hutton, C. (1815), *A Philosophical and Mathematical Dictionary*, τόμος II, London.

172. Ifversen, J. (2003), "Text, Discourse, Concept: Approaches to Textual Analysis", *Kontur*, 7: 62-69.

173. Ifversen, J. (2008), "Jacques Guilhaumou and the French School", *Redescriptions. Yearbook of Political Thought and Conceptual History*, 12: 244-261.

174. Ifversen, J. (2011), “Key Concepts and How to Study them”, *Contributions to the History of Concepts*, 6: 65-88.

175. Iggers, G. G. ([1968], 1984), *The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, Middletown, Conn.: Wesleyan University Press.

176. Iggers, G. G. (2005), *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Middletown, Conn.: Wesleyan University Press.

177. Jacob, J. R., Jacob, M. (1980), “The Anglican Origins of Modern Science: The Metaphysical Foundations of the Whig Constitution”, *Isis*, 71: 251-267.

178. Jacob, M. (1976a), “Millenarianism and Science in the Late Seventeenth Century”, *Journal for the History of Ideas*, 37: 335-341.

179. Jacob, M. (1976b), *The Newtonians and the English Revolution 1689 1720*, Hassocks, Sussex: The Harvester Press.

180. Jammer, M. (1954), *Concepts of Space: The History of Theories of Space in Physics*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.

181. Jammer, M. (1957), *Concepts of force: a Study in the Foundations of Dynamics*, Harvard University Press.

182. Jammer, M. (1961), *Concepts of Mass in Classical and Modern Physics*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.

183. Jammer, M. (1966), *The Conceptual Development of Quantum Mechanics*, New York: McGraw-Hill.

184. Jammer, M. (1999), *Concepts of Mass in Contemporary Physics and Philosophy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

185. Jammer, M. (2006), *Concepts of Simultaneity: From Antiquity to Einstein and Beyond*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

186. Jardine, L. (2004), “The 2003 Wilkins Lecture: Dr Wilkins’s Boy Wonders”, *Notes Records of Royal Society of London*, 58: 107–129.

187. Jermolowicz, R. (2003), “On the Project of A Language in the Frame work of the XVII century Philosophy”, *Studies in Logic, Grammar and Rethoric*, 6/19: 51-61.

188. Jesseph, D. (2002), “Hobbes’s Atheism”, *Midwest Studies In Philosophy*, 26: 140-166.

189. Jesseph, D. (2006), “Hobbesian Mechanics”, στο *Oxford Studies in Early Modern Philosophy*, (επιμ.) Daniel Garber και Steven Nadler, Clarendon Press, σελ 121-152.

190. Johnson, S. (1768), *A Dictionary of the English Language*, London.

191. Julien, M. (2006), “Word”, *Encyclopedia of Language and Linguistics*, Amsterdam: Elsevier, σελ. 617-624.

192. Junge, K., Postoutenko, K. (επιμ.), (2011), *Asymmetrical Concepts after Reinhart Koselleck, Historical Semantics and Beyond*, Histoire.

193. Kein, J. A. (1983), “Strauss and Watkins on Hobbes’s Political Philosophy”, *The Political Science Reviewer*, 13: 179-212.

194. Kelley, D. R. (1987), “Horizons of Intellectual History: Retrospect, Circumspect, Prospect”, *Journal of the History of Ideas*, 48: 143-169.

195. Kenelme, D., ([1661], 1669), *A Discourse Concerning the Vegetation of Plants. Spoken by Sir Kenelme Digby, at Gresham College, on the 23. of January, 1660. At a Meeting of the Society for Promoting Philosophical Knowledge by Experiments.*

196. King James, (1597), *Daemonologie in the Form of a Dialogue, Divided into Three Books*, Originally Printed in Edinburgh.

197. Knowlson, J. (1975), *Universal language schemes in England and France, 1600-1800*, Toronto, Buffalo: University of Toronto Press.

198. Koselleck, R. (1982a), “Krise” στο *Geschichtliche Grundbegriffe Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* , (επιμ.) Otto Brunner, Werner Konze, Reinhart Koselleck, Stuttgart: Klett-Cotta, 1972-97, 3: 617-50.

199. Koselleck, R. (1982b), “Begriffsgeschichte and social history”, *Economy and Society*, 11: 409-427.

200. Koselleck, R. (1989), “Social History and Conceptual History”, *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 2: 308-325.

201. Koselleck, R. (1996), “A Response to Comments on the Geschichtliche Grundbegriffe”, (μτφρ.) Melvin Richter, Sally E. Robertson, *The Meaning of Historical Terms and Concepts. News Studies on Begriffsgeschichte*, Published by German Historical Institute.

202. Koselleck, R. (1997), “The Temporalization of Concepts”, *Finnish Yearbook of Political Thought*, 1: 16-24.

203. Koselleck, R. (2004), *Future Past. On the Semantics of Historical Time***,** New York: Columbia university press.

204. Koselleck, R. (2006), "Conceptual History, Memory, and Identity: an interview with Reinhart Koselleck", *Contributions to the History of Concepts*, 2: 99-127.

205. Koselleck R., Richter, M. W. (2006), "Crisis", *Journal of the History of Ideas*, 67: 357-400.

206. Koyré, A., (1939-1940), *Etudes Galileennes*, Paris: Hermann.

207. Koyré, A., (1966), *Etudes d'histoire de la pensée scientifique*, Paris: Gallimard.

208. Kuhn, T. S. (1970), *The structure of Scientific Revolutions*, second edition, The University of Chicago press.

209. Kuhn, T. S. (2000) *The Road Since Structure*, Chicago and London: The University of Chicago Press.

210. Kuhn, T. S. (2000), *The Road Since Structure*, Chicago, London: The University of Chicago Press.

211. Kuhn, T. S. (2004, [1962]), *Η Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων*, (μτφρ.) Γ. Γεωργακόπουλου, Β. Κάλφας, Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.

212. Laird, W.R., Roux, S. (επιμ.), (2008), *Mechanics and Natural Philosophy before the Scientific Revolution*, Dordrecht, London: Springer.

213. Lassels, R., (1670), *Voyage or a Complete Journey through Italy*, Starkey.

214. Leeuwen, T. M. van, (2009), *Arminius, Arminianism, and Europe: Jacobus Arminius, (1559/60-1609)*, (επιμ.) Theodoor Marius van Leeuwen, Keith D. Stanglin, Marijke Tolsma, Leiden, Boston: Brill.

215. Lehmann, H., Richter, M. (1996), *The Meaning of Historical Terms and Concepts.New Studies on Begriffsgeschichte*, Washington, D.C.: German Historical Institute.

216. Leijenhorst, C. (2002), *The Mechanisation of Aristotelianism: the Late Aristotelian Setting of Thomas Hobbes' Natural Philosophy*, Leiden, Boston: Brill.

217. Lévi-Strauss, C. ([1945], 1958), "L'Analyse structurale en linguistique et en anthropologie", *Anthropologie structurale*, Paris: Plon.

218. Lévi-Strauss, C. (1949), *Les Structures élémentaires de la parenté*, Paris: Presses Universitaires de France.

219. Lewis, R. (2007), *Language, Mind and Nature: Artificial Languages in England from Bacon to Locke*, Cambridge, New York: Cambridge University Press.

220. Linberg, D. C. (2003), *Οι Απαρχές της Δυτικής Επιστήμης*, (μτφρ.) Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης Ε.Μ.Π.

221. Lodwick, F. (1647), *A Common Writing*, London: Author.

222. Lodwick, F. (1652), *The Groundwork or Foundation laid (or So Intended) for the Framing of a New Perfect Language and a Universal Common Writing*, London: Author.

223. Lovejoy, A. O., ([1933], 2001), *The Great Chain of Being, A Study of the History of an Idea*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.

224. Lynch, W. T. (1991), "Politics in Hobbes Mechanics: The Social as Enabling", *Studies in History and Philosophy of Science*, Part A, 22: 295–320.

225. Lynch, W. T. (2001) *Solomon's Child: Method in the Early Royal Society of London*, Stanford, California: Stanford University Press.

226. Lyons, J. (1996), *Linguistic Semantics*, (μτφρ.) Γ. Ανδρουλάκης, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

227. Lyons, J. (1977), *Semantics*, Cambridge, NY: Cambridge University Press.

228. Maarten Van Dyck and Koen Vermeir, (2014), "Varieties of Wonder John Wilkins' mathematical magic and the perpetuity of invention", *Historia Mathematica*, σελ. 1-28.

229. Maat J., Cram, D. (1998), "Dalgarno in Paris', στο *Histoire Épistémologie Langage*, 20: 167-179.

230. Maat, J. (2004), *Philosophical Languages in the Seventeenth Century: Dalgarno, Wilkins*, Boston, Mass.: Kluwer Academic Publishers.

231. Maingueneau, D. (1984), *Genèses du discours*, Bruxelles: Pierre Mardaga.

232. Maingueneau, D. (2004). *Le discours littéraire*, Paris: Armand Colin.

233. Maingueneau, D., Angermüller, J. (May 2007), "Discourse Analysis in France: A Conversation", online journal *Qualitative Social Research*, 8/2, Art. 21. Βλ. http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/254/559

234. Makkreel, R. A. ([1975], 1992), *Dilthey: Philosopher of the Human Studies*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

235. Malcolm, N. (1996), “The Cambridge Companion to Hobbes”, (επιμ.) Tom Sorell, Cambridge University Press.

236. Malcolm, N. (2002a), *Aspects of Hobbes*, Oxford: Clarendon Press.

237. Malcolm, N. (2002b), “The Title Page of Leviathan, Seen in a Curious Perspective”, στο *Aspects of Hobbes*, Oxford: Clarendon Press.

238. Mandelbaum, M. (1965), “The History of Ideas, Intellectual History, and the History of Philosophy”, *The Historiography of the History of Philosophy*, Vol. 5, Beiheft 5, History and Theory, σελ. 33-66.

239. Manning, G. et all, (2012), *Matter and Form in Early Modern Science and Philosophy*, Leiden: Brill.

240. Martinich, A.P. (1999), *Hobbes: A Biography*, Cambridge, UK, New York: Cambridge University Press.

241. Matthews, E. (1996), *Twentieth-Century French Philosophy*, Oxford: Oxford University Press.

242. McGuire, J. E., Rattansi P. M. (1966), “Newton and the ‘Pipes of Pan’”, *Notes and Records of the Royal Society of London*, 21: 108-143.

243. McGuire, J. E. (1977), “Neoplatonism and active principles: Newton and the Corpus hermeticum”, στο R. S. Westman και J. E. McGuire, *Hermeticism and the Scientific Revolution*, Los Angeles: William Andrews Clark Memorial Library, University of California.

244. McIntyre, K. B. (2008), “Historicity as Methodology or Hermeneutics: Collingwood's Influence on Skinner and Gadamer”, *Journal of the Philosophy of History*, 2: 138-166.

245. Mclachlan, H. (1941), *Religious, Opinions of Milton, Locke and Newton*, Manchester: Manchester University Press.

246. McMullin E. (1978), *Newton on Matter and Activity*, Notre Dame: University of Notre Dame Press.

247. McNay, L. (1994), *Foucault: a critical Introduction*, New York: Continuum.

248. Meier, H. G. (1971) “Begriffsgeschichte”, *Historisches Worterbuch der Philosophie*, I, σελ. 787-807.

249. Menn, S, (1998), *The Cambridge History of Seventeenth Century Philosophy*, (επιμ.) Daniel Garber, Michael Ayers, τόμος 1, Cambridge, NY: Cambridge University Press

250. Mersenne, P.M. (1959), *Correspondance Du P. Marin Mersenne*, Religieux Minime, τόμος 5.

251. Merton, R. K. (1970), *Science, Technology and Society in Seventeenth Century England*, New York: H. Fertig.

252. Miller, F. P.,, Vandome A. F., McBrewster, J. (επιμ.), (2009), *Hobbes-Wallis Controversy: Thomas Hobbes, John Wallis, Kinematics, Squaring the Circle, Royal Society, Scholasticism, Mathematical Analysis, Cycloid, Analytic Geometry*, Alphascript Publishing.

253. Milton, J. ([1644], 2006), *Areopagitica: A speech of Mr. John Milton for the Liberty of Unlicensed Printing to the Parliament of England*, The Lawbook Exchange, Ltd.

254. Mintz, S. I. (1962), *The Hunting of Leviathan*, Cambridge: Cambridge University Press.

255. Monk, J. H. (1833), *the Life of Richard Bentley, master of Trinity College*, τόμος I, London : Printed for J.G. & F. Rivington: London.

256. Moreau, P. F. (1999), *Χόμπς: Φιλοσοφία, Επιστήμη, Θρησκεία*, (μτφρ.) Ν. Μουντζούρουγλου, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

257. Motzkin, G. (2005), "On the Notion of Historical (dis)continuity: Reinhart Koselleck's Construction of The Sattelzeit", *Contributions to the History of Concepts*, 1/2: 145-158.

258. Murray, P. B. (1969), *A study of John Webster*, The Hague: Mouton.

259. Nauenberg, M. (2005), "Hooke's and Newton's Contributions to the Early Development of Orbital Dynamics and the Theory of Universal Gravitation", *Early Science and Medicine*, 10: 518-528.

260. Nersessian, N. J. (1984), *Faraday to Einstein: Constructing Meaning in Scientific Theories*, Hingham, MA: Kluwer Academic Publishers.

261. Nersessian, N. J. (2002), *Model-Based Reasoning: Science, Technology, and Values*, edited with L. Magnani, Hingham, MA: Kluwer Academic Publishers.

262. Nersessian, N. J. (2008), *Creating Scientific Concepts*, Cambridge, Mass.: MIT Press.

263. Nersessian, N. J., Osbeck, L., Malone, K., Newstetter, W. (2011), *Science as Psychology: Sense-making and Identity in Science Practice*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

264. Ness, C. ([1700], 1836), *An Antidote against Arminianism, comments by J. A. Jones*, London: Published by J. Bennett.

265. Neurath, O., McGuinness, B. (1987), *Unified science: the Vienna circle monograph series*, Dordrecht: Holland.

266. Newey, G. (2008), *Philosophy Guidebook to Hobbes and Leviathan*, London and New York: Routledge.

267. Newton I., Machin J. (1729), *The Mathematical Principles of Natural Philosophy, translated into English*, τόμοι 2, London: Printed for Benjamin Motte, at the Middle-Temple-Gate, Fleetstreet.

268. Nichols, J. (1824), *Calvinism and Arminianism compared in their Principles and Tendency or The Doctrines of General Redemption*, London: Printed for Longman, Hurst, Rees, Orme, Brown and Green.

269. Orozco-Echeverri, S. (2012), "On the Origin of Hobbes' Conception of Language: The Literary Culture of English Renaissance Humanism", *Revista de Estudios Sociales*, 44: 102-112.

270. Osler, M. J. (2000), *Rethinking the Scientific Revolution*, Cambridge University Press.

271. Owensby, J. (1994), *Dilthey and the Narrative of History*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

272. Padley, G. A. (1985), *Grammatical Theory in Western Europe 1500-1700: Trends in Vemacular Grammar*, Cambridge [England], New York: Cambridge University Press.

273. Pagden, A. (1988), "The Linguistic Turn: Current Anxitites in Intellectual History", *Journal on the History of Ideas*, 49: 519-529.

274. Palonen, K. (1997), "An application of Conceptual History to Itself. From Method to Theory in Reinhart Koselleck's Begriffsgeschichte", *Finnish Yearbook of Political Thought*, 1: 39-69.

275. Palonen, K. (1999), "Rhetorical and Temporal Perspectives on Conceptual Change", *Finnish Yearbook of Political Thought*, 3: 41-49.

276. Palonen, K. (2002), "The History of Concepts as a Style of Political Theorizing: Quentin Skinner's and Reinhart Koselleck's Subversion of Normative Political Theory", *European Journal of Political Theory*, 1: 91-106.

277. Patterson, L. D. (1950), "Hooke's Gravitation Theory and Its Influence on Newton. II: The Insufficiency of the Traditional Estimate", *Isis*, 41: 32-45.

278. Peck, L. L. (1996), "Hobbes on the Grand Tour: Paris, Venice, or London?", *Journal of the History of Ideas*, 57: 177-183.

279. Percy, Sholto and Reuben (1826), *The Percy anecdotes*, τόμος 6. London.

280. Pettit, P. (2008), *Made with Words, Hobbes on Language, Mind and Politics*, Princeton: Princeton University Press.

281. Pocock, J. G. A. (1987), "The Concept of a Language and the métier d' historien: some considerations on practice", στο *The Languages of Political Theory in Early-modern Europe*, (επιμ.) Anthony Pagden, Cambridgeshire: Cambridge University Press.

282. Poole, W. (2003), "The Divine and the Grammarian Theological Disputes in the 17th century Universal Language Movement", *Historiographia Linguistica* XXX: 273–300.

283. Popper, K. R. (1963). *Conjectures and refutations: The growth of scientific knowledge*, London: Routledge & K. Paul.

284. Potter, E. (2001), *Gender and Boyle's Law of Gases*, Bloomington: Indiana University Press.

285. Power, J. E. (1970), "Henry More and Isaac Newton on Absolute Space", *Journal of the History of Ideas*, 31: 289–296.

286. Probst, S. (1993), "Infinity and creation: the origin of the controversy between Thomas Hobbes and the Savilian professors Seth Ward and John Wallis", *British Journal for the History of Science*, 26: 271-279.

287. Pugliese, P. J. (1989), "Robert Hooke and the Dynamics of Motion in a curved path" στο *Robert Hooke new studies*, (επιμ.) Hunter, M. και Schaffer, S., Suffolk: The Boydell Press, σελ. 181-205.

288. Pycior, H. M. (2006), *Symbols, Impossible Numbers, and Geometric Entanglements: British Algebra Through the Commentaries on Newton's Universal Arithmetick*, Cambridge [England], N.Y.: Cambridge University Press

289. Quine, W. V. (1961), *From a Logical Point of View: 9 LogicoPhilosophical Essays*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

290. Rayner , J. (1988), "On Begriffsgeschichte", *Political Theory*, 16: 496-501.

291. Redford, Br. (1996), *Venice & the Grand Tour*, New Haven: Yale University Press.

292. Richard P. (1956), *Hobbes*, Pelican Books

293. Richter, M, Richter, M. W. (2006), "Translation of Reinhart Koselleck's "Krise," in Geschichtliche Grundbegriffe", *Journal of the History of Ideas*, 67: 343-356.

294. Richter, M. (1987), “Begriffsgeschichte and History of Ideas”, *Journal of the History of Ideas*, 48: 247-263.

295. Richter, M. (1990), “Reconstructing the History of Political Languages: Pocock, Skinner, and the Geschichtliche Grundbegriffe”, *History and theory*, 29: 38-70.

296. Richter, M. (1995), *The History of Political and Social Concepts*, Oxfordshire: Oxford University Press.

297. Richter, M. (2003), “Towards a Lexicon of European Political and Legal Concepts: A Comparison of Begriffsgeschichte and the “Cambridge School””. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 6: 91-120.

298. Rogers, G. A. J. (1979), “Locke, Newton, and the Cambridge Platonists on Innate Ideas”, *Journal of the History of Ideas*, 40: 191-205.

299. Rogers, G. A. J. (2007), “Hobbes and his Contemporaries”, *The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan*, ed. Patricia Springborg, New York.

300. Rogers, G. A. J., Schuhmann, K., Hobbes, T. (2006), *Leviathan*, Continuum: The University of Michigan.

301. Rogow, A. A. (1986), *Thomas Hobbes: Radical in the Service of Reaction*, New York: W. W. Norton & Company.

302. Rorty, R. ([1967], 1992), *The Linguistic Turn. Essays in Philosophical Method*, Chicago: The University of Chicago Press.

303. Ros, R., Schneider, H. W., Waldman, T. (1974), *Thomas Hobbes in his Times*, Minneapolis: University of Minnesota press.

304. Rubio de la Torre, A. B. F. (2001), “Hobbesian Reaction: Towards and Beyond Newton's Third Law of Motion”, *Teorema*, XX (1-2): 73-93.

305. Russell, B. (1905), “On Denoting”, *Mind*, 14/56: 479-493.

306. Russell, B., Whitehead, A. (1910-1913), *Principia Mathematica*, τόμοι 3, Cambridge [England]: Cambridge University Press.

307. Sailor, D. B. (1988), “Newton's Debt to Cudworth”, *Journal of the History of Ideas*, 49: 511–18.

308. Salmon et all, (1998), *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Επιστήμης*, (μτφρ.), Π. Θεοδώρου, Κ. Παγωνδιώτης, Γ. Φουρτούνης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

309. Salmon, V., (1974), “John Wilkins' *Essay* (1668): Critics and Continuators”, *Historiographia Linguistica*, 1: 147-163.

310. Sanders, F. (1900), “Wilkins, John”, *Dictionary of National Biography*, 1885-1900, τόμος 61.

311. Sarasohn, L. T. (1993), “Nicolas-Claude Fabri de Peiresc and the Patronage of the New Science in the SeventeenthCentury”, *Isis*, 84: 70-90.

312. Sarasohn, T., L., (1999), “Thomas Hobbes and the Duke of Newcastle: A Study in the Mutuality of Patronage before the Establishment of the Royal Society”, *Isis*, 90/4: 715-737.

313. Sargent, R., (1989), “Scientific Experiment and Legal Expertise: The Way of Experience in Seventeenth-Century England”, *Studies in History and Philosophy of Science*, 20: 19-45.

314. Sarnowsky, J. (2008), “Concepts of impetus and the History of Mechanics”, στο *Mechanics and Natural Philosophy before Scientific Revolution*, (επιμ.) Sophie Roux και Walter Ray Laird, Dordrecht, London: Springer.

315. Saussure, F. ([1916], 1967) *Cours de linguistique générale*, Collection Bilbiotèque Scientifique, Grande Bibliothèque Payot, Publié par Charles Bailly et Albert Séchehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger, France.

316. Schaffer, S. (1984), “Newton at the crossroads”, *Radical Philosophy*, 37: 23–8.

317. Schaffer, S. (1988) “Wallifaction: Thomas Hobbes on school divinity and experimental pneumatics”, *Studies in History and Philosophy of Science*, Part A, 19/3: 275-298.

318. Schaffer, S. (1989), “Glass Works: Newton’s Prisms and the Uses of Experiment” στο *The Uses of Experiment*, David Gooding, Trevor Pinch, Simon Schaffer (επιμ.), Cambridge [England]: Cambridge University Press, σελ. 67-104.

319. Schilpp, P. A. (1974), *The Philosophy of Karl Popper*, Library of Living Philosophers series, Open Court Pub Co.

320. Schmieder, F., Müller, E., (2008), *Begriffsgeschichte der Naturwissenschaften: Zur historischen und kulturellen Dimension naturwissenschaftlicher Konzepte*, Berlin : Walter de Gruyter.

321. Sebeok, T. (1975), *Current Trents in Linguistics*, τόμος 13, (επιμ.) Sebeok, Aarsleft, Austerlitz, Hymes, Stankiewicz, *Research Center for the Language Sciences*, Mouton: The Hague.

322. Secord, J. Jardines, N., Spary, E., (1996), *Cultures of Natural History*, Cambridge [England]: Press Syndicate of the University of Cambridge.

323. Shapin S. (1981), “Of Gods and Kings: Natural Philosophy and Politics in the Leibniz-Clarke Disputes”, *Isis*, 72: 187-215.

324. Shapin, S., Shaffer, S. (1985), *Leviathan and the Air-pump, Hobbes, Boyle and the Experimental life*, Princeton: Princeton University Press.

325. Shapin, S., Shaffer, S. ([1985], 2011) *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental life*, Princeton: Princeton University Press.

326. Shapiro, B. J. (1996), *John Wilkins 1614-1672*, Berkeley: University of California Press.

327. Shapiro, B. J. (1968), “Latitudinarianism and Science in Seventeenth Century England”, *Past and Present*, 40: 16-41.

328. Skinner, Q. (1966), “The Ideological Context of Hobbes's Political Thought”, *The Historical Journal*, 9: 286-317.

329. Skinner, Q. (1969a), “Meaning and Understanding in the History of Ideas”, *History and Theory*, 8: 3-53.

330. Skinner, Q. (1969b), “Thomas Hobbes and the Nature of the Early Royal Society”, *The Historical Journal*, 12: 217-239.

331. Skinner, Q. (1980), “language and social change”, *The state of Language*, (επιμ.). M. Leonard and Ch. Ricks, Berkeley: University of California Press. σελ. 562-577.

332. Skinner, Q. (1988a). “Some problems in the analysis of political thought and action,” στο (επιμ.) J. Tully, *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*, Cambridge: Polity.

333. Skinner, Q. (1988b). “Motives, Intentions, and the Interpretation of Texts,” στο (επιμ.) J. Tully, *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*, Cambridge: Polity.

334. Skinner, Q. (2002), *Visions of Politics*, τόμος I, Cambridge [England]: Cambridge University Press.

335. Skinner, Q. (2007), “Skinner, Intellectual History, Liberty and Republicanism: An Interview with Quentin Skinner”, *Contributions to the History of Concepts*, 3: 103-123.

336. Slamon, V. (1972), *The works of Francis Lodwick: a study of his writings in the intellectual context of the seventeenth century*, London: Longman Publishing Group.

337. Slaughter, M. (1982), *Universal Languages and Scientific Taxonomy in the Seventeenth Century*, Cambridgeshire, NY: Cambridge University Press.

338. Spragens, T. (1973), *The Politics of Motion: The world of Thomas Hobbes*, Lexington: University Press of Kentucky.

339. Sprat, T. ([1667], 1734), *The History of the Royal Society of London, for the Improving of Natural Knowledge*, J. Knapton, J. Walthoe, D. Midwinter, J. Tonson, A. Bettesworth, C. Hitch.

340. Sterling, R. W., (1958), *Ethics in a World of Power: The Political Ideas of Friedrich Meinecke*, Princeton: Princeton University Press.

341. Stillman, R. E. (1995), *The New Philosophy and Universal Languages in Seventeenth-Century England, Bacon, Hobbes, and Wilkins*, Lewisburg, Bucknell University Press, London: Associated University Press.

342. Stimson, D. (1991), "Dr. Wilkins and the Royal Society", σελ. 69-94, στο *John Wilkins and 17th-century British Linguistics*, (επιμ.) Joseph L. Subbiondo, John Benjamins Publishing Company.

343. Strauss, L. (1936), *The Political Philosophy of Hobbes: Its Basis and Its Genesis*, Oxford: The Clarendon Press.

344. Subbiondo, J. L., (1992), *John Wilkins and 17th-Century British Linguistics*, (επιμ.) Joseph L. Subbiondo, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

345. Subbiondo, J. L., (2001), "Educational Reform in Seventeenth-Century England and John Wilkins' Philosophical Language", *Language and Communication*, 21: 273-284.

346. Subbiondo, J. L., (2007), "Competing models for a 17th century universal language" στο *History of Linguistics: Selected Papers from the Tenth International Conference on History of the Language Sciences* (ICHOLS X), 1-5 September 2005, Urbana-Champaign, Illinois: John Benjamins Publishing.

347. Taylor, M. C., ([1986], 1990), *Deconstruction in Context: Literature and Philosophy*, Chicago: University of Chicago Press.

348. Tillery, D., (2005), "Engendering the Language of the New Science: The Subject of John Wilkins's Language Project", *The Eighteenth Century*, University of Nevada, Las Vegas, 46/1: 59-79.

349. Tilmans, K.., (2004), "The Dutch Concept of the Citizen: From the Early Middle Ages Till the 21st Century", *Redescriptions*: *Yearbook of Political Thought and Conceptual History*, 8: 146-171.

350. Toews, J. E. (1987), “Intellectual History after the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience”, *The American Historical Review*, 92: 879-907.

351. Toulmin, S., (1961), *Foresight and Understanding: An Enquiry Into the Aims of Science*, Bloomington: Indiana University Press.

352. Tribe, K. (1989), “The Geschichtliche Grundbegriffe Project: From History of Ideas to Conceptual”, *Comparative Studies in Society and History*, 31: 180-184.

353. Tryntje, H., (2009), *The Thirty Years War: A Documentary History*, Indianapolis: Hackett Publishing Company.

354. Tuck, R., Silverthrone, M. (2003), “introduction” στο Hobbes, T., *Philosophical Elements On the citizen*, (επιμ. και μτφρ.), Tuck, R., Silverthrone, M., Cambridge [England], Cambridge University Press.

355. Tuck, R. (2012), *Hobbes Leviathan*¸ Cambridge Texts in the History of Political Thought, Cambridge [England]: Cambridge University Press.

356. Tully, J. H. (1983), “The Pen Is a Mighty Sword: Quentin Skinner's Analysis of Politics”, *British Journal of Political Science*, 13: 489-509.

357. Tully, J. H. (1988), *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*, Princeton University Press: New Jewrsey.

358. Twigg, J. (1983), “The parliamentary visitation of the University of Cambridge, 1644–1645”, *The English Historical Review*, English Historical Review, 98/388: 513-528.

359. Twigg, J. (1990), *The University of Cambridge and the English revolution, 1625-1688*, τόμος 1, NY: Boydell & Brewer.

360. Tyacke, N. (επιμ.), (1997), *The History of the University of Oxford*, τόμος IV, Oxfordshire: Clarendon Press.

361. Valkhoff, R. (2006), “Some Similarities between Begriffsgeschichte and the History of Discourse”, *Contributions to the History of Concepts*, 2: 83-97.

362. Van Dyck, M. Vermeir, K. (2014), “Varieties of Wonder: John Wilkins' mathematical magic and the perpetuity of invention”, *Historia Mathematica*, Available online 15 July 2014.

363. Veit-Brause, I. (2003), “The Interdisciplinarity of History of Concepts - a bridge between disciplines”, *Contributions to the History of Concepts*, 6: 8-13.

364. Verdon, M. (1982), “On the Laws of physical and Human Nature: Hobbes’ Physical and Social Cosmologies”, *Jounral of the History of Ideas*, 43/4: 653-663.

365. Wallis, J. (1678), *A Defence of the Royal Society, and the Philosophical Transactions: Particularly Those of July, 1670. In Answer to the Cavils of Dr. William Holder ... In a Letter to the Right Honourable William Lord Viscount Brouncker, T. S. for Thomas Moore* London: Printed by T.S. for Thomas Moore.

366. Ward, J. (1740), *The Lives of the Professors of Gresham College, to which is prefixed the Life of the Founder, Sir Thomas Gresham,* London.

367. Ward, S., Wilkins, J. (1654), *Vindiciae academiarum: containing, some briefe animadversions,* Oxford : Printed by Leonard Lichfield ... for Thomas Robinson.

368. Warrender, H. (1957), *The Political Philosophy of Thomas Hobbes*: His Theory of Obligation, Oxfordshire: Oxford University Press.

369. Watkins, J. W. N. (1965), *Hobbes's System of Ideas: a study in the political significance of philosophical theories,* London: Hutchinson.

370. Webster, C. (1975), *The Great Instauration: Science, Medicine, And Reform, 1626-1660,* London: Duckworth.

371. Webster, J. (1654), *Academiarum Examen, or the Examination of the Academies.* London: Giles Calvers. Facsimile reprint in A. Debus, *Science and Education in the Seventeenth Century: The Webster-Ward Debate.* London: Macdonald.

372. Wells., J. (1898), *Wadham College*, London: F.E. Robinson.

373. Westfall, R. (1967), "Hooke and the Law of Universal Gravitation: A Reappraisal of a Reappraisal", *The British Journal for the History of Science*, 3/3: 245-261.

374. Westfall, R. (1971), *Force in Newton's Physics*, London: Macdonald.

375. Westfall, R. (1972), "Newton and the Hermetic Tradition", στο Allen G. Debus, *Science, Medicine and Society in the Renaissance*, τόμος II, Science History Publications.

376. Westfall, R. (1975), "The Role of Alchemy in Newton's Career", στο *Experiment and Mysticism in the Scientific Revolution*, (επιμ.)M. L. Righini Bonelli and W. R. Shea Reason, New York: Science History., σελ. 189–232.

377. Westfall, R. (1980), "The influence of Alchemy on Newton", στο *Science, Pseudo-Science and Society*. (επιμ.) P. Hanen, M.J. Osler και R. Weyant, Waterloo , Ontario, Wilfred Laurier University Press., σελ 145-169.

378. Westfall, R. (1980), *Never at Rest, α Biography of Isaac Newton*, Cambridge [England], NY: Cambridge University Press.

379. Westfall, R. ([1971], 1993), *The Construction of Modern Science: Mechanisms and Mechanics* , Cambridge [England], NY: Cambridge University Press.

380. Westfall, R. (2004), Η Συγκρότηση της Σύγχρονης Επιστήμης, (μτφρ.), Κρ. Ζήση, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

381. Whewell, W. (1852), *Lectures on The History of Moral Philosophy in England*, London: J.W. Parker & Son.
382. Wilkins, J. (1668), *An Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language*, London Printed for S. Gellibrand.
383.
Wilkins, J. (1668), *An Essay towards a Real Character, and A Philosophical Language*, London: Printed for Sa, Gellibrand, and for John Martyn Printer to the Royal Society.

384. Wilkins, J. (1680a [1648]). *Mathematicall Magick, or, The Wonders that may be performed by Mechanicall Geometry in two books*, London: Sa. Gellibrand.

385. Wilkins, J. (1680b, [1677]), *Sermons Preach'd Upon Several Occasions Before the King at White-hall, o which is Added, a Discourse Concerning the Beauty of Providence*, London: Printed for John Gellibran.

386. Wilkins, J. ([1640], 1684), *A Discovery of a New World, Or, a Discourse: Tending to Prove, that 'tis Probable There May be Another Habitable World in the Moon. With a Discourse Concerning the Probability of a Passage Thither. Unto which is Added, a Discourse Concerning a New Planet*, London: Printed by J. Rawlins for John Gellibrand.

387. Wilkins, J. (1690 [1651]), *A discourse concerning the gift of prayer: Whereunto may be added, Ecclesiastes: or, A discourse concerning the gift of preaching*, Londons: J. Lawrence and A. Churchil.

388. Wilkins, J. (1694, [1641]), *Mercury or the Secret and Swift Messenger: Shewing, How a Man may with Privacy and Speed communicate his thought to a Friend at any distance*, London: Printed for Richard Baldwin.

389. Wilkins, J. (1701 [1677]), *Sermons Preach'd Upon Several Occasions*, London: Published by Ri. Chiswell, Will. Battersby, and Will. Rogers.

390. Wilkins, J. (1707), *The Mathematical and Philosophical Works Of the Right Reverend John Wilkins, Late Lord Bishop of Chester*, London: Nicholson, Tooke, Bell, and Smith

391. Wilkins, J. (1710 [1675]), *Of the Principles and Duties of Natural Religion*, London: Published by R. Chiswel.

392. Wilson, C. A. (1970), “From Kepler's Laws, So-called, to Universal Gravitation: Empirical Factors”, *Archive for History of Exact Sciences*, 6/2: 89-170.

393. Wittgenstein, L. (1921), *Logisch-Philosophische Abhandlung*, Ostwalds, Annalen der Naturphilosophie, Band 14, Leipzig.

394. Wittgenstein, L., Hacker, P. M. S., & Schult, J. (2009). *Philosophical investigations, Philosophische Untersuchungen*, Malden, Mass: Wiley-Blackwell.

395. Καντ, I. (1979a), *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, τόμος πρώτος, (μτφρ.), Α. Γιανναράς, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση.

396. Καντ, I. (1979b), *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, τόμος δεύτερος, (μτφρ.), Α. Γιανναράς, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση.

397. Πετάκος, Δ. «Βιβλιογραφικό Δοκίμιο», στο I. Cohen (2015), Η *Γένεση μίας Νέας Φυσικής*, μετάφραση: Μανώλης Καρτσωνάκης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

398. Σφοίνη, Α. (2006), *Ιστορική Σημασιολογία: Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Ιστοριογραφίας*, Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε.- ΜΝΗΜΩΝ.

ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

399. Archiv fur Begriffsgeschichte
http://www.meiner.de/index.php?cPath=4_31&content=recherche&katseite=1/

400. Concepta. International Research School in Conceptual History and Political Thought
http://www.concepta-net.org/

401. Contributions to the History of Concepts
http://journals.berghahnbooks.com/choc/

402. Finnish Centre of Excellence in Political Thought and Conceptual Change
http://www.coepolcon.fi/

403. Journal of the History of Ideas
http://jhi.pennpress.org

404. History of Political and Social Concepts group
http://www.hpscg.org/

405. History of Concepts; Comparative Perspectives
http://www.nias.knaw.nl/Pages/NIA/24/410.bGFuZz1FTkc.html

406. Oxford Dictionary Online
http://www.oxforddictionaries.com/

407. Redescriptions. yearbook of Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory
http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/index.htm

408. Η Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα
http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html

409. Για το λογισμικό ανάλυσης και έρευνας ποιοτικών δεδομένων atlas.ti
http://www.atlasti.com/index.html